

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

XVIII. ASIR İSTANBUL MEVLEVÎLİĞİ

DOKTORA TEZİ

Ayşegül METE

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

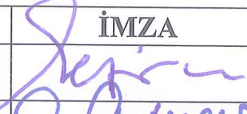
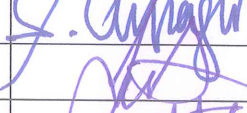
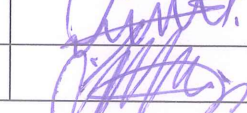
XVIII. ASIR İSTANBUL MEVLEVÎLİĞİ

DOKTORA TEZİ

Ayşegül METE

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf

“Bu tez 20/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç.Dr. Sezai KÜÇÜK	Basarılı	
Prof.Dr. Safi ARPAGUŞ	Basarılı	
Prof.Dr. Fuat AYDIN	Basarılı	
Prof.Dr. Süleyman DERİN	Basarılı	
Doç.Dr. Semih CEYHAN	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Ayşegül METE
Öğrenci Numarası	:	1260D08014
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Tasavvuf
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği
Benzerlik Oranı	:	% 6

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

27/05/2019
Öğrenci İmza

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

Tarih
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç.Dr. Sezai KÜÇÜK

Tarih: 27.05.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Tasavvuf, teşekkülünden itibaren şehirde yaşamayı tenhada yaşamaya öncelemiş, halk içinde Hakk'la beraber olmayı bir prensip olarak sunmuştur. Nitekim asıl mesele, dünyevî alakaların fazlaca bulunduğu ve maneviyatı yaşamanın daha zor olduğu bir mekânda, toplumsal yükümlülüklerden uzaklaşmadan, gönü sadece Hakk'a bağlamış bir vaziyette hayatîyetini sürdürebilmektedir. Bu bağlamda payitaht, tasavvufî prensiplere uygun bir hayat sürmede en fazla zorlukla karşılaşılan bir mekân olarak kabul edilebilir. Kozmopolit bir yapıya sahip olarak her türden insanın ve her tipten siyasetçinin girip çıkabildiği payitaht tekkelerinde dervişlerin ihlasa zarar vermeden kalabilmeleri özel bir çaba gerektirir. Hatta sadece kendilerinin değil, kendilerine intisap edenlerin tasavvufî prensipleri yaşamalarına rehberlik eden şeyhlerin bu noktada kat-be-kat gayret sarf etmesi gerektiği ortadadır. Kütahya Mevlevihanesi postnişini ve *Sefîne-i Nefîse* müellifi Mustafa Sâkıb Dede'nin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamını ısrarla reddetmesi sözünü ettiğimiz zorluklardan ileri gelmekteydi. Peki, bu tür zorluklara rağmen tasavvufî prensiplere uygun yaşama gayretinde bulunan ve yaşanmasına rehberlik eden İstanbul Mevlevihaneleri postnişinleri kimlerdi? Onların çevreleri, yetiştirdikleri şahsiyetler kimlerden oluşmaktaydı? Entelektüel sahaya sundukları katkılar, gerek şahsiyetleri gerekse eserleri üzerinden tesirleri nelerdi? Bu tür sorulara aradığımız cevaplarla inşa ettiğimiz elinizdeki çalışmayı tamamlamaya bizleri muvaffak kılan Hakk Teâla'ya sonsuz şükürler olsun.

Bu çalışmada emeği geçen birçok şahıs oldu. Öncelikle Mevlevîlik araştırmalarına yönelmemde tesiri olan ve bu süreçte desteklerini hiç esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Doç.Dr. Sezai Küçük Bey'e müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Yine Mevlevîlik çalışmam hususunda teşviklerde bulunan ve aynı zamanda İslâm Araştırmaları Merkezi AYP danışmanım olarak değerli katkılar sunan kıymetli hocam Doç.Dr. Semih Ceyhan Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın olgunlaşmasında emeği geçen kıymetli tez izleme komite üyeleri Prof.Dr. Sâfi Arpaguş ve Prof.Dr. Fuat Aydın Bey hocalarıma da teşekkürlerimi sunuyorum. Çeşitli vesilelerle katkıda bulunan Prof.Dr. Süleyman Derin, Prof.Dr. Abdullah Aydın, Prof.Dr. Ekrem Demirli, Prof.Dr. Reşat Öngören ve Mevlâna Celâleddin Rumî'nin 21. kuşak torunu Dr. Ahmet Selahattin Hidayetoğlu Bey'e teşekkür ederim.

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Araştırmacı Yetiştirme Projesi (AYP) kapsamında desteklerini gördüğüm İSAM Yönetimi ve kıymetli çalışanlarına; özellikle Başkan Yardımcısı Doç.Dr. Tuncay Başoğlu Bey hocama teşekkürlerimi arz ediyorum. El yazma eserleri temin noktasında önemli destek ve kolaylık sağlayan T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Müzeler Müdürlüğü'ne, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yönetimine ve özellikle zarif şube müdürü Yasemen Akçay Hanım'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Yardım ve samimiyetleriyle bana yoldaşlık eden Dr. Hatice Sümeyye Erel Ulcay, Feyza Işık Güler, Didar Ayşe Akbulut, İslim Gümüştakin ve daha birçok arkadaşına şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmanın ek kısmında bulunan ilişkiler ağı haritasının bilgisayara aktarımında emeği geçen Öğr.Gör. Gül Üstünel ve insan kaynakları uzmanı Esra Koç'a teşekkür ediyorum.

Doktora sürecinde ahirete irtihal eden çok sevgili cânım anneciğimin ruhunun şâd ve mekânının cennet olmasını Cenâb-ı Hakk'tan niyaz ediyorum. Kendisinin, öğrenim hayatım boyunca gösterdiği ilgi, sevgi ve fedakârlığının yanı sıra tasavvuf ilmi sahasında ihtisas yapmaya yönelmemdeki etkisi çok büyük, rahmet ve minnetle anıyorum. Yine desteklerini her zaman yanımda hissettiğim muhterem büyüklerim, kıymetli babam ve abilerime de en içten teşekkürlerimi arz ediyorum. Son olarak bu çalışmanın özelde tasavvuf genelde bilim tarihimizin yazımına katkı sunmasını ve hayırlara vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Ayşegül Mete

20.06.2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: XVIII. ASIR İSTANBUL MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN GENEL

DURUMU VE KURUMSAL MESELELER.....	21

1.1. İstanbul'un İlk Mevlevî Âsitanesi: Galata Mevlevihanesi Postnişinleri.....	23
1.1.1. Nâyî Osman Dede (v. 1142/1729)	26
1.1.2. Sırrî Abdülbâkî Dede (v. 1164/1751)	31
1.1.3. Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760).....	33
1.1.4. Kadı İsa Dede Trablusî (v. 1185/1771).....	33
1.1.5. Selim Dede (v. 1191/1777)	34
1.1.6. Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778)	35
1.1.7. Seyyid Abdülkâdir Dede (azıl 1195/1780)	36
1.1.8. Aşçıbaşı Hüseyin Dede (v. 1197/1782)	36
1.1.9. Bakkalzade Seyyid Ali Dede (1. meş. ref. 1201/1786 - 2. meş.ref. 1205/1791)	37
1.1.10. Halil Numan Dede Bey (v. 1213/1799)	38
1.1.11. Abdullah Dede (v. 1205/1790).....	39
1.1.12. Mehmed Esad Dede (Şeyh Gâlib) (v. 1213/1799)	39
1.2. Bir Nezrin Neticesi: Yenikapı Mevlevihanesi Postnişinleri	46
1.2.1. Ehâmide-i Seb'a/Yedi Ahmed Meselesi	47
1.2.2. Naci Ahmed Dede (v. 1123/1711)	50
1.2.3. Pendârî Ahmed Dede (v. 1120/1709)	54
1.2.4. Nesîb Yûsuf Dede (v. 1126/1714)	57
1.2.5. Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede (v. 1137/1724)	65

1.2.6. Mesnevihan Pîr Mehmed Dede (v. 1148/1735)	69
1.2.7. Safî Mûsâ Dede (v. 1157/1744)	72
1.2.8. Kûçek Mehmed Dede (v. 1159/1746)	72
1.2.9. Seyyid Ebubekir Dede (v. 1189/ 1775)	73
1.2.10. Ali Nutkî Dede (v. 1219/1804)	78
1.3. Bir Manevi İşaretin Semeresi: Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri	81
1.3.1. Seyyid Mehmed b. Halil Dede (v. 1130/1718)	84
1.3.2. Seyyid Halil Sâlik Dede (v. 1135/1722)	85
1.3.3. Safî Mûsâ Dede (v. 1157/1744)	87
1.3.4. Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760)	90
1.3.5. Arabzâde Ali Dede (v. 1181/1767)	92
1.3.6. Midillili Hekim Ali Dede (v. 1190/1776)	94
1.3.7. Mehmed Sadık b. Selim Dede (v. 1192/1778)	94
1.3.8. Mûsâ Dede b. Selim Dede (v. 1214/1799)	95
1.3.9. Semahat Ömer Dede (meş. ref. 1201/1787 - v. 1204/1790)	95
1.3.10. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede (v. 1211/1796)	97
1.3.11. Molla Dede (v. 1210/1795'ten sonra)	99
1.3.12. Seyyid Ali Efendi b. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede (v. 1243/1827)	99
1.4. Şimdiki Çırağan'ın Eski Sahibi: Beşiktaş Mevlevihanesi Postnişinleri	102
1.4.1. Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi (v. 1136/1724)	104
1.4.2. Seyyid Ahmed Dede (v. 1177/1763)	107
1.4.3. Seyyid Mehmed Sadık Dede (v. 1178/1764)	108
1.4.4. Seyyid Abdülehad Dede (v. 1180/1766)	109
1.4.5. Trablusî Ahmed Dede (v. 1185/1771)	113
1.4.6. Zühdi Yusuf Dede (v. 1232/1817)	116
1.5. İstanbul'un Misafirhanesi: Üsküdar Mevlevihanesi Postnişinleri	118
1.5.1. Halil Numan Dede Bey (v. 1213/1799)	120
1.6. Meşihat Tevcihatıyla İlgili Meseleler: Mevlevî Dedelerini İstanbul Mevlevihaneleri Meşihat Makamına Taşıyan Unsurları	122
1.7. Meşihatta Verâset Usûlü	141
1.8. İstanbul Mevlevihanelerinde XVIII. Asra Yansıyan Azil Vakaları	150

BÖLÜM 2: İLİM VE SANATA KATKILAR: ASRIN MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN KALEMİNDEN ESERLER	164
2.1. Dinî İlimlere Katkıları	167
2.1.1. <i>Nesrû'l-le 'âli</i> Üzerine Bir Şerh: <i>Rişte-i Cevâhir</i>	167
2.1.2. Tasavvufi Nasihatler Risalesi: <i>Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş Ali Firistâde Şod</i>	173
2.1.3. <i>el- 'Ukûdü'l-lü'lü' iye fî tarîki's-sâdeti'l-Mevleviyye Tercümesi</i>	174
2.1.4. <i>Hakâyık-ı Eşyâ-yı İlâhî</i> ve <i>Mecmu'atü'l-hakâyık</i> Adlı Eserlerin Aidiyeti..	178
2.1.5. Câmî'-u Mu'cizât olarak Hz. Peygamber: <i>Ravzatü'l-i 'câz fî'l-mu'cizâti'l-mümtâz</i>	179
2.1.6. Nübüvvetin Delili: <i>Mi'râciyye / Mi'râcü'n-Nebî</i>	183
2.1.7. Fıkıh Literatürüne Yegâne Katkı: <i>Urcûze-i Cedîde</i>	187
2.1.8. Mevlevî Âdâb ve Erkân Literatürüne Önemli Bir Katkı: <i>es-Sohbetü's-sâfiyye</i>	191
2.1.9. <i>Cezîre Şerhleri</i> Literatürünün Son Halkası: <i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i>	197
2.1.10. Kâmil Bir <i>Mesnevî</i> Şerhi: <i>el-Menhecü'l-kavî litullâbi'l-Mesnevî</i>	201
2.2. Tarih İlmine Katkıları	204
2.2.1. <i>Defter-i Dervîşân</i>	204
2.2.1.1. <i>Defter-i Dervîşân</i> 'ın Özgünlüğü ve Tesirleri	205
2.2.2. <i>Dünya Tarihi Türk Dili'nde: Habîbü's-siyer</i> Tercümesi	208
2.3. Edebiyata Katkıları	209
2.3.1. <i>Şerh-i Münşeât-ı Nâbî</i> 'nin Aidiyeti	212
2.3.2. Hakikate Yaklaşma Serüveni: <i>Hüsn ü Aşk</i>	214
2.3.2.1. <i>Hüsn ü Aşk</i> 'in Mahiyeti ve Özgünlüğü	217
2.3.2.2. <i>Hüsn ü Aşk</i> 'in Tesirleri	224
2.3.3. Dîvanlar	226
2.3.3.1. <i>Dîvan-ı eş-Şeyh Naci el-Mevlevî</i>	226
2.3.3.2. <i>Nesîb Yusuf Dede Dîvanı</i>	229
2.3.3.3. <i>Şeyh Gâlib Dîvanı</i>	234
2.3.3.4. Saklı Dîvanlar	242
2.3.4. Mecmualar ve Müstakil Şiirler	244
2.3.4.1. Halil Sâlik Dede'nin Şiirleri	245

2.3.4.2. Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'nin Şiirleri	248
2.3.4.3. Sırrî Abdülbâkî Dede'nin Şiiri	248
2.3.4.4. Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede'nin Şiirleri	249
2.3.4.5. Semahat Ömer Dede'nin Şiirleri	250
2.4. Dil İlmine Katkıları	253
2.4.1. Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: <i>Ta'rib-i Şâhidî</i>	253
2.4.1.1. <i>Ta'rib-i Şâhidî</i> 'nin Tesirleri	256
2.4.2. Vankulu Lugatı Tashihi.....	258
2.5. Mûsiki Sahasına Katkıları	259
2.5.1. <i>Mi'râciyye</i>	261
2.5.2. <i>Nota-i Türkî</i>	264
2.5.3. <i>Risâle-i Edvâr</i> :	265
2.5.4. <i>Rabt-ı Tâ'birât-ı Mûsikî</i> :.....	266
2.5.5. Mevlevî Âyinleri	267
2.5.5.1. Rast, Çargâh, Hicâz ve Uşşâk Mevlevî Âyinleri.....	269
2.5.5.2. Şevk u Tarâb Mevlevî Âyini	271
2.6. Eserlerin Muhtelif Açılardan Analizi.....	273
2.6.1. Eserlerde Kullanılan Diller	275
2.6.2. Eserlerin Sayısal Analizi: Mevlevî Postnişinlerin Eser Kaleme Alma Temayülleri	277
2.6.3. Neden Üretti?	293
2.6.3.1. İstirham.....	293
2.6.3.2. İlham.....	297
2.6.4. Manzum Eserlerin Fazlalığı: Mevlevî Meşâyih'in Manzum Tercihleri.....	302
BÖLÜM 3: MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN İLİŞKİLER AĞI.....	312
3.1. Kişiler.....	312
3.1.1. Ailevî İrtibatlar – Sihriyet ve Kan Bağları.....	312
3.1.1.1. Celâl Ali Dede Hanedânı.....	315
3.1.1.2. Peçevizâde Ailesi	320
3.1.1.3. Nevâlizâdeler.....	325
3.1.1.4. Üç Köklü Şeyh Ailesinin Birleşimi.....	332
3.1.2. Şeyh-Mürîd/Münîb/Muhib İlişkileri	334

3.1.2.1. Galata Mevlevîhanesi Postnişinleri.....	336
3.1.2.2. Yenikapı Mevlevîhanesi Postnişinleri.....	346
3.1.2.3. Kasımpaşa Mevlevîhanesi Postnişinleri.....	361
3.1.2.4. Beşiktaş Mevlevîhanesi Postnişinleri.....	368
3.1.2.5. Üsküdar Mevlevîhanesi Postnişinleri.....	374
3.1.2.6. Manevî Bağlarla Kurulan Bir Aile: Hânedân-ı Sâkib	376
3.1.3. Dostluklar - Tanışıklıklar	380
3.1.3.1. Nâyî Osman Dede'nin Çevresi.....	380
3.1.3.1.1.....	381
3.1.3.2. İlişkiler Odağında Bir Şeyh: Mustafa Sâkib Dede (v. 1148/1735).....	383
3.1.3.3. Şeyh Gâlib'in Çevresi	385
3.1.3.4. Yabancı Seyyahlar.....	386
3.1.3.5. Naci Ahmed Dede'nin Çevresi	388
3.1.3.6. Nesîb Dede'nin Çevresi	388
3.1.3.7. Mesnevihan Mehmed Dede'nin Çevresi	391
3.1.3.8. Mehmed b. Halil Dede'nin Çevresi.....	392
3.1.3.9. İlişkiler Odağında Bir Dede: Esrâr Dede	392
3.1.3.10. Diğer Tarikat Mensuplarıyla Münasebetler	393
3.1.3.10.1. İrtibat Sağlayıcı Bir Unsur Olarak <i>Mesnevî</i> Halkaları	399
3.2. Kurumlar	405
3.2.1. III. Ahmed ve Dönemi	406
3.2.2. I. Mahmud ve Dönemi	412
3.2.3. III. Osman ve Dönemi.....	414
3.2.4. III. Mustafa ve Dönemi	415
3.2.5. I. Abdülhamid ve Dönemi.....	416
3.2.6. Sultan III. Selim ve Dönemi	422
3.2.7. Enderun	432
3.2.8. Medrese – Cami	434
3.3. Günümüz.....	439
3.3.1. <i>Mi'râciyye</i> 'si ile Nâyî Osman Dede	440
3.3.2. Edebî Tesirleriyle Şeyh Gâlib	441
SONUÇ.....	448

KAYNAKÇA	456
EK	479
ÖZGEÇMİŞ	480

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
AY	: Arapça Yazmalar
b.	: Bin, ibn
Bk./bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
<i>HA</i>	: <i>Hüsni ü Aşk</i>
haz.	: Yayına hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜNEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Krş./krş.	: Karşılaştırınız
Meş.ref	: Meşihat ref'i
MSM	: Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
OTDTS	: <i>Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü</i>
t.y.	: Tarih yok
thk.	: Tahkik
v.	: Vefat
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	: İlişkiler Ağında Kullanılan İşaretler ve Anlamları	9
Tablo 2	: Mevlevî Meşâyih'in Telif Ettiği Eserlerin İlim Dallarına Göre Dağılımı	165
Tablo 3	: <i>Rişte-i Cevâhir</i> 'in Bulunduğu Koleksiyonlar	170
Tablo 4	: <i>el- 'Ukûdü 'l-lü 'lü 'iye Tercümesi</i> 'nin Bulunduğu Koleksiyonlar	176
Tablo 5	: <i>Ravzatü 'l-i 'câz</i> 'in Bulunduğu Kütüphaneler	180
Tablo 6	: <i>Mi 'râciyye 'nin</i> Bulunduğu Koleksiyonlar	184
Tablo 7	: <i>es-Sohbetü 's-sâfiyye</i> 'nin Bulunduğu Kütüphaneler.....	192
Tablo 8	: <i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i> 'nin Bulunduğu Koleksiyonlar.....	198
Tablo 9	: <i>Hüsn ü Aşk</i> 'in Bulunduğu Koleksiyonlar	214
Tablo 10	: Nesîb Dede <i>Dîvan</i> 'ının Bulunduğu Koleksiyonlar	230
Tablo 11	: <i>Şeyh Galib Dîvanı 'nın</i> Bulunduğu Koleksiyonlar	236
Tablo 12	: <i>Ta 'rib-i Şâhidî</i> 'nin Bulunduğu Koleksiyonlar.....	255
Tablo 13	: İstanbul Mevlevî Meşâyih'i Tarafından Kaleme Alınan Eserlerde Ağırlıklı Olan Dillerin Dağılımı	275
Tablo 14	: İstanbul Mevlevihanelerinde Görev Yapan Postnişinlerin Kaleme Aldığı Eserler.....	277
Tablo 15	: Eserlerin Manzum-Mensur, Telif-Şerh/Tercüme/Haşiye Dağılımı	303
Tablo 16	: Celâl Ali Dede Hanedanı'na Bağlı İstanbul Postnişinleri	318

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1	: İstanbul Mevlevîhaneleri Postnişinlerinin Meşihattaki İlk Tayin Yerlerine Göre Oranı.....	131
Şekil 2	: İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Çile Çıkardığı Dergâh Oranı.....	134
Şekil 3	: İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Meşhur Ailelere Mensubiyetleri	136
Şekil 4	: İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Meşhur Aile Üyesi Olma Oranı	137
Şekil 5	: İstanbul Mevlevî Şeyhlerinin Önceki Görevleri	139
Şekil 6	: Şeyh Gâlib'in Edebî Türdeki Eserlerinin İstinsah Oranları	239
Şekil 7	: Dîvanların Nüsha Sayılarına Göre Dağılımı.....	252
Şekil 8	: Telif Edilen Eserlerin Mevlevihanelere Göre Oranı	274
Şekil 9	: Peçevizâde Ailesi	324
Şekil 10	: Nevâlizâdeler	331
Şekil 11	: Üç Köklü Şeyh Ailesinin Birleşimi	334
Şekil 12	: Galata Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı.....	345
Şekil 13	: Yenikapı Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri	360
Şekil 14	: Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı.....	367
Şekil 15	: Beşiktaş Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı.....	373
Şekil 16	: Üsküdar Mevlevihanesi Postnişini Şeyh-Mürîd İlişkisi	375
Şekil 17	: Sâkıb Dede'nin İstanbul Mevlevî Postnişinleriyle Olan İlişkileri	385
Şekil 18	: İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Dostluk ve Tanışıklıkları	398
Şekil 19	: Memiş Efendi'den Şeyh Gâlib'e uzanan Mesnevîhan Zinciri.....	403
Şekil 20	: Safi Musa Dede'nin İstanbul Ulemasıyla Münasebeti.....	410

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		Doktora	
Tezin Başlığı: XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği			
Tezin Yazarı: Ayşegül METE		Danışman: Doç.Dr. Sezai KÜÇÜK	
Kabul Tarihi: 20.06.2019		Sayfa Sayısı: XI (önkısım) + 480 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: Tasavvuf	
Bu çalışma Mevlevîliğin Osmanlı Devleti'nin payitahtındaki kurumsallaşmasını tamamladığı, Mevlevîlerin düşünce ve sanatta görünürlük ve tesirlerini artırdığı bir zaman dilimi olan XVIII. asırda İstanbul Mevlevîhanelerinde meşihat makamında bulunmuş 36 postnişini konu edinmektedir. Amaç Mevlevî şeyhlerinin ilme, sanata yaptıkları katkıları ve muhtelif yönlerden ilişkiler ağını açığa çıkarmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Mevlevî postnişinlerin ahlaki faziletlerinin yanı sıra İstanbul Mevlevîhanelerinde çile tamamlama, meşhur şeyh ailelerin müntesibi olma ve mesnevihan vasfına sahip olma gibi zahiri hususîyetlerinin post makamına tevcihlerinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde İstanbul Mevlevî meşâyihinin din, tarih, edebiyat, dil ve mûsikî olmak üzere geniş yelpazede kaleme aldıkları eserlerle ilim ve sanata önemli derecede katkıda bulundukları görülmüştür. Fikrî tartışmalar bağlamında statik geçen bir yüzyılın, <i>Mesnevî</i>'yi anlama ve yaşamaya öncelik veren bir yaklaşımın, kalbin halleri ve manevi tekâmüle odaklanan tavrın Mevlevî postnişinlerin eser yazmaya dönük temayüllerine büyük ölçüde tesir ettiği fark edilmiştir. Bununla birlikte onların genel olarak manzum ifade tercihleri, sufilerin kullandığı işârî dilin, seyr ü sülûkta yaşanan hallerin ve en önemlisi pîr kabul ettikleri Mevlâna'yı örnek ittihaz etmenin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Nesebî bağlantılar, şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkileri, dostluklar, siyasîler ve diğer ulema ile irtibatları açığa çıkarmayı hedefleyen çalışmanın son bölümünde, bazı Mevlevî postnişinlerin birkaç asırlık meşhur mevâlî ve şeyh ailelerine mensubiyeti, bazılarının ise Osmanlı'nın son dönemine kadar devletin önemli kademelerinde yer alan bir neslin öncüsü olduğu belirlenmiştir. Yeni sıhriyet bağlarının da tespit edildiği bu bölümde, Mevlevî meşâyihinin gerek siyasîler gerekse de diğer ulema ile müspet münasebet içerisinde bulundukları görülmüştür. Özelde Mevlevîlik genelde ise İslam entelektüel tarihine ilişkin birçok yeni bulgu ve tespitlere ulaşan bu çalışmada birbirinden farklı kategorilerde en fazla eser kaleme alması, meşk usûlüyle mûsikînin ilerlediği bir evrede mûsikî yazımı ve kuramına ilişkin literatür ortaya koyması ve diğer bütün ilmî-nesebî bağlantıları bir yana <i>Mi'râciyye</i>'si ile halen günümüz insanıyla irtibatını sürdürmesi gibi açılardan Nâyî Osman Dede, XVIII. asır Mevlevî meşâyihî arasında zirve şahsiyet olarak değerlendirilmiştir.			
Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlevîlik, Mevlevihaneler, İlişkiler Ağı, Mevlevî Postnişinler			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒
Title of Thesis: The Mawlawiyya in Istanbul in the 18th Century			
Author of Thesis: Ayşegül METE		Supervisor: Assoc. Prof. Sezai KÜÇÜK	
Accepted Date: 20.06.2019		Number of Pages: XI(pretext)+480(mainbody)	
Department: Basic Islamic Sciences Subfield: Sufism			
This dissertation deals with the 36 Mevlevi sheikhs who presided over the Mevlevi lodges in Istanbul in the 18th century Istanbul. In this period the Mevlevi order was already fully institutionalized in the Ottoman capital and the Mevlevi order has become increasingly more visible and influential in the intellectual and artistic spheres. The main purposes of this study are to determine the factors that contributed to these people's rise to the post of sheikh in Mevlevi lodges in Istanbul, as well as their scholarly and artistic contributions and various networks that they were connected to. The first chapter presents that besides moral virtues some "external" factors such as completing the obligatory service (<i>çile</i>) in one of the Mevlevi lodges in Istanbul, family connection to an established scholarly or sheikh-family or being a reciter of <i>Mathnawi</i> were consequential for appointment as sheikh in one of the Istanbul lodges. The second chapter demonstrates that the Mevlevi sheikhs in Istanbul have contributed in a significant way to the scholarly and artistic landscape of the time by their works in religious sciences, linguistic sciences, literature and, music. While strictly scholarly discussions were rather stagnant throughout this century, the Mevlevi sheikhs were driven to compile works by an approach that prioritized understanding and observing <i>Mathnawi</i> and by an emphasis on the states of the heart and spiritual perfection. Their general preference for poetical expression can be attributed to the centrality of symbolic language in Sufism, as well as the particularity of experiences during the spiritual journey (<i>sayr wa sulūk</i>) and most importantly emulating Mevlana, the first master of the order. The third and last chapter aims at exploring family connections, the networks among sheikhs, disciples and sympathizers, friendships and relations with the political and scholarly establishment. Thus, it is revealed that some of the sheikhs belonged to centuries-old renowned scholarly or sheikh-families, while others themselves started households whose members occupied critical positions in the Ottoman state until the end of the Empire. Some new family and kinship relations have been discovered for the first time and it has been shown that the Mevlevi sheikhs have developed positive relationships with the statesmen and scholars of the Empire. This dissertation contributes numerous new findings and insights to the history of the Mevlevi order in particular and to the Islamic intellectual history in general. Among all the Mevlevi sheikhs of the period, Nayi Osman Dede was the most prolific author; he wrote works in various genres and subjects including the theory and practice of music, which was mainly transmitted through oral methods. Besides his extensive family and scholarly connections, Nayi Osman Dede still speaks to the modern readership by his <i>Mi'râciyye</i> and as such he can be considered as the most distinguished name and the pinnacle of the century.			
Keywords: Sufism, Mawlawiyya, Mawlawi Lodges, Intellectual Network, Mawlawi Sheikhs			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

İstanbul Mevlevî meşâyihinin kimler olduğu, ilim ve sanata hangi bağlamlarda katkıda bulundukları, kişiler ve kurumlarla ne tür ilişki ağları kurdukları sorusundan hareketle inşa edilen bu çalışma XVIII. asır İstanbul Mevlevihaneleri'nde meşihat makamında bulunmuş 36 postnişini konu edinmektedir. Araştırma Mevlevîlerin düşünce ve sanatta görünürlük ve tesirlerini derinleştirdikleri ve bunun yanı sıra Mevlevîliğin, devletin başkenti İstanbul'da kurumsallaşmasını tamamladığı evre olan XVIII. asır ile sınırlanmıştır. Mevlevî Dedelerini başkent mevlevihanelerinin meşihat makamına taşıyan meziyet ve nitelikleri, nadiren yaşansa da azledilmeye sevk eden unsurları gibi kurumsal hususların yanı sıra onların literatüre sundukları katkılar, eserlerinde öne çıkardıkları tema ve düşünceler, bulundukları tesirler ve son olarak toplumun muhtelif katmanlarından kişiler, kurumlar ve günümüzle ilişkileri çalışmayı meydana getiren temel yapıtaşlarıdır.

Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri

Bu çalışma, İslâm entelektüel ve sosyo-kültürel tarihinin bir kesitinin belirginleşmesini sağlaması açısından önemlidir. XVIII. asır Mevlevî meşâyihinin telif ettikleri eserleriyle entelektüel camiaya katkılarının ve başta diğer âlimler olmak üzere toplumun çeşitli katmanlarıyla kurdukları bağlantıların açığa çıkarılması, entelektüel ve sosyal tarihimize yönelik oluşturulacak haritanın bir boyutunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Telif edilen eserlerin tarihi akış içerisindeki tesirlerinin tespiti, bu eserlerde ortaya konan fikriyatın tasavvufi düşüncede yer alan akımlarla bağlantısının kurulması, postnişinlerin kökeni ve nesillerinin izi sürülerek birkaç yüzyıllık önemli ailevî mensubiyetlerinin açığa çıkarılması, çalışmanın İslâm entelektüel tarihinin XVIII. asrın boyutlarını aşan bir niteliğe sahip olmasını sağlamıştır. Bu yönüyle çalışma XVIII. yüzyıl dışındaki zaman kesitlerini de aydınlatacak veriler ve bağlantılar ihtiva etmektedir. Daha önce herhangi bir çalışmada ele alınmayan kurumsal meseleleri irdemesi, Mevlevî meşâyihinin telife yönelik duruşlarını tespit etmesi ve yine onların eserlerindeki ağırlıklı ifade tercihlerini incelemesiyle özelde Mevlevîlik genelde tasavvuf ve dolayısıyla İslâm entelektüel tarihine önemli açılımlar getirmektedir. Mevlevîlerin ilmî ve sosyal bağlantılarının yanı sıra kan bağı veya evlilik kanalıyla

kurulan irtibatları netleştirmesi bakımından mühimdir. Çoğu ilk kez bu çalışmayla tespit edilen Mevlevî meşâyih'in ilişkiler ağını, farklı şekil kodlamaları yaparak görselleştirmesi de çalışmayı özgün kılan özellikler arasındadır. Network analizi ve veri görselleştirmesiyle tasavvuf araştırmalarına yenilik getirmesi umulan bu çalışmanın, farklı asırlar üzerine yapılacak araştırmalarla özelde tasavvuf genelde İslam bilim tarihini oluşturan resmin netlik kazanmasına önemli derecede hizmet edeceği öngörülmektedir.

Çalışmanın özgün yönlerinden birisi de Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak ve Osmanlı Arşivlerinin yanı sıra tasavvuf, edebiyat, siyasî tarih, mûsikî tarihi gibi geniş yelpazede literatürden istifade ederek Mevlevî meşâyih'in çeşitli açılardan görünümünü ortaya koymaya odaklanması ve bu itibarla saklı kalmış birçok unsuru keşfetmesidir. Mesela genel olarak birkaç cümle ile tanıtılan bazı postnişinlerin hayat kesitlerini belirginleştiren yeni tespitlere ulaşmasının yanı sıra Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülkadir Dede'nin İstanbul kökenli birkaç asırlık mevâlî hanedanı üyesi olması, Trablusî Ahmed Dede'nin Celâl Ali Hanedanı'na mensubiyeti, Galata ve Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerinin arasında kurulan sıhriyet bağı gibi Mevlevîlik tarihi araştırmalarında ilk defa yer alacak bilgiler de ihtiva etmektedir.

Diğer taraftan bu çalışma gerek kategorizasyonu gerekse de meşihat makamına yapılan tevcihlerde göz önünde bulundurulacak kriterler, azle sevk eden sebeplerle birlikte Mevlevî postnişinlerin eser telifine dönük temayülleri, nazımlı ifadeyi çokça tercih etme nedenleri gibi günümüz tasavvuf araştırmalarında ilk kez ele alınan meseleleri irdelemesi bakımından da farklılık arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Mevlevîliğin payitahttaki kurumsallaşmasını tamamladığı, ilim ve sanatın her katmanında Mevlevîlerin varlıklarını ve etkilerini artırdıkları bir zaman dilimi olan XVIII. asırda İstanbul Mevlevîhanelerinde postnişinlik görevinde bulunmuş meşâyih'in ilmî katkılarının ve çeşitli boyutlardaki ilişkiler ağının tespitini amaçlamaktadır. İlme ve sanata katkıları kapsamında kaleme aldıkları tüm eserlerde ortaya koydukları görüşleri, eserlerin literatür içerisindeki konumu, tedavüldeki durumları bakımından kendilerine yönelik ilginin ve tesirlerinin belirlenmesini gaye edinmektedir. İlişkiler ağında nesebî bağlantılar, evlilik yoluyla kurulan sıhriyet bağları, şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkileri, toplumun çeşitli katmanlarıyla kurulan dostluklar, siyasi erkân ile münasebetler ve son

olarak bir şekilde günümüz insanıyla olan irtibatların açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada ele alınan meseleleri çözüme kavuşturmak üzere tündengelimli içerik analizi, tümevarımsal içerik analizi, kümeleme analizi, betimsel analiz, tarama gibi sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemlerinden istifade edildi. Kronolojinin esas alındığı bu çalışmada anlatımı daha rafine hale getirme için kavramsallaştırma ve ulaşılan neticeleri net bir şekilde ortaya koyma bağlamında veri görselleştirme gibi usullerden de faydalandı. Çalışmanın son bölümünde tasavvuf araştırmalarında kullanılmak –ve daha da geliştirilmek- üzere ilişki niteliklerini gösteren şekiller ve bu ilişkilerin bütünü resmeden sosyogram tarzı grafikler üretildi. Şimdi bölümlerin inşası sürecinde nasıl bir yol takip edildiği ve meseleleri anlamlandırma ve çözüme kavuşturmaya çalışmada hangi yöntemlerin kullanıldığını ayrıntılarıyla izah edelim.

Çalışma, İstanbul Mevlevî meşâyihinin kurumsal, entelektüel ve sosyal tarihi olmak üzere üç ana bölümde ele alındı. Birinci bölümde mevlevihane postnişinlerinin biyografilerine geçmeden önce her bir mevlevihanenin kuruluşuyla ilgili genel bilgi verildi. Postnişinler kronolojik sıraya göre takdim edileceğinden, çağdaş kaynaklardaki çelişkili ifadeler tashih edilerek tüm mevlevihanelerin inşa tarihi netleştirildi. Bunun yanı sıra mevlevihanelerin inşa edildikleri tarihten XVIII. asra kadar meşihat makamında bulunmuş postnişinlerin kimlik ve sıralarının netlik kazanmasına özen gösterildi. Meşihat sırasını tespit etmede gösterilen özenin sebebi esasen XVIII. asır Mevlevî postnişinlerinin bulundukları mevlevihanelerin meşihat listesinde kaçınıcı sırada olduklarını belirlemek içindi. Meşihat sırası tespitinin zorlu bir süreç olduğunu ifade etmek isteriz. Söz gelimi Nesîb Yusuf Dede için kaynaklarda Yenikapı Mevlevihanesi'nin 17. Şeyhi¹, 8. Şeyhi² ve 7. Şeyhi³ olmak üzere birbirinden çok farklı meşihat sırası belirlenmişti. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken XVIII. asra kadar İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunmuş tüm postnişinleri belirlemektir.

Diğer bir zorluk –oluşturulması en rahat bölüm olarak tahmin edilen ve fakat bunun aksiyle karşılaştığımız- biyografilerin kendi içerisinde kronolojik ve vakıaya mutabık

¹ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 348.

² Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 103.

³ Tabibzâde, *Mecmua*, 32.

bir görüntüsünü ortaya koymada yaşandı. Bu zorluğun en önemli sebebi kaynaklarda hem tarihsel hem de sosyal manada birbiriyle çelişen birçok rivayetin bulunmasından ileri gelmektedir. Postnişinlerin hem hayat serencamının akışı hem de doğum, ölüm, çile tamamlama, çeşitli seyahatlerde bulunma, meşihat tayini gibi önemli bazı tarihlerde birbirinden farklı rivayetler bulunabilmektedir. Oysa söz konusu tarihlerin doğruluk ve netlik kazanması, çalışmamızın son bölümünün konusunu teşkil eden ilişkiler ağının tespiti açısından bir hayli mühimdi. Bu durumda söz konusu farklı rivayetlerin gerçeğe en yakın olanını tespit etmek ayrı bir emek gerektirdi. Bunun yanı sıra kaynakların takdim ettiği haliyle çoğu biyografilerde birçok boşluğun bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle özellikle postnişinlerin kaleme aldıkları eserlerde kendilerine ait mevcut bilgiler ve düşürdükleri tarih beyitleri detaylıca incelenerek söz konusu çelişki ve boşluklar giderilmeye çalışıldı. Nesîb Yusuf Dede ile Mesnevihan Pîr Mehmed Dede'nin tanışıklığı, Safî Mûsâ Dede'nin Kahire Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Siyahî Dede ile görüşmesi, Halil Numan Dede'nin Hacı Ebubekir Çelebi'yle olan şeyh-mürîd ilişkisi ve daha birçok irtibat kronolojinin esas alınması ve sözünü muhtelif kaynaklardan faydalanarak biyografilerdeki boşlukların giderilmesiyle ortaya çıktı.

Postnişinleri takdim ederken “Dede”, “Efendi”, “Seyyid” gibi kullanılan unvanlara dikkat edildi. Nitekim Osmanlı’da bu unvanlar kişinin arka planına yönelik önemli bir bilgi sunmaktadır. Mesela bir kişinin isminin yanına “Efendi” unvanının kullanılması onun bürokrat veya ulema sınıfından biri olduğuna,⁴ “Dede” unvanı kişinin bir Mevlevî Âsitanesi’nde 1001 günlük matbah terbiyesinden geçtiğine, bir diğer ifadeyle çile çıkardığına, “Seyyid” ve “Şerîf” unvanları ise evlâd-ı Resûl olduğuna işaret etmekteydi. Bu unvanların hepsine birden sahip olan Mevlevî postnişinlerin isimlerini, her defasında uzun uzadıya zikretmemek için “Efendi” unvanının ilk geçtiği yerde bunu kullanıp diğer yerlerde genel olarak “Dede” unvanını belirtmekle iktifa ettik. Özellikle arşiv belgelerinde; buyruldu ve hatt-ı hümayûnda onların genel olarak “Efendi” unvanıyla anılmasının dikkatimizi çektiğini ayrıca belirtmek isteriz.

Çalışmamız boyunca karşılaştığımız zorluklardan biri de aynı adı taşıyan birçok postnişini tefrik etmekte yaşandı. Birden fazla Yusuf Dede, Ali Dede, Mehmed Dede, Ahmed Dede isimli postnişinler mevcuttu. Özellikle aynı mevlevihanede meşihat görevinde bulunmuş ve aynı adı taşıyan postnişinleri birbirinden ayırtırmak ve yine

⁴ Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 152.

farklı mevlevihane postnişinleri olsa da aynı isme sahip asırdaş postnişinleri tefrik etmekte bazen güçlük ortaya çıktı. Bu zorluklar farklı okumalar ve değerlendirmelerle aşılmaya çalışıldı. Okuyucuların benzer zorlukları yaşamamasını ortadan kaldırmak adına postnişinleri tefrik etmeyi sağlayan mahlas, nisbe, aile gibi sıfatları anmaya gayret gösterdik. Mesela hemen hemen aynı zaman dilimlerinde meşihat görevinde bulunan Galata Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Dede ile Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Dede’yi tefrik etmek adına ilkini Bakkalzâde Ali Dede ya da Galata Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Dede olarak andık. İkincisini yer yer Celâl Ali Dede Hanedanı üyesi Seyyid Ali Dede veya Trablusî Ahmed Dede’nin oğlu Seyyid Ali Dede gibi sıfatlarla belirginleştirmeye çalıştık. Üçüncüsünü daima mahlasıyla yani Ali Nutkî Dede ismiyle andık. Keza Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Sadık Dede ile Kasımpaşa-Galata Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Sadık Dede’yi tefrik etmek için ilkin Seyyid Mehmed Sadık Dede ikincisine ise Mehmed Sadık b. Selim Dede ismiyle işaret göstermeye gayret ettik. Dolayısıyla herhangi bir isim karışıklığına mahal vermemek adına gerek mahlas, gerek aile, gerek nisbe, gerekse de baba ismiyle anmak suretiyle postnişinlerin isimlerinin tamamını vermeye dikkat gösterdik ve böylece okuyucuların yaşaması muhtemel zihin karışıklığını engellemeye çalıştık.

Kaynaklarda yer alan Hicrî tarihlerin her birinin yanına Milâdî tarihi eklemeye özen gösterdik. Hicrî tarihi Milâdiye çevirmekte Türk Tarih Kurumu’nun Tarih Çevirme Kılavuzu’nu (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>) esas aldık. 26 Aralık 1925 tarihinde Hicrî Takvim yürürlükten kaldırıldığı için 1925 yılı sonrasındaki tarihlerde Hicrî yılı yazmayıp sadece milâdî tarihe işaret göstermekle yetindik.

Yine birinci bölümde problematize ettiğimiz meşihat makamına tevcihat ve azil gibi meseleler tasavvuf sahasında ilk defa ele alınan meseleler olması itibariyle önemliydi. Meşihat makamına tevcihatta mutlak yetki sahibi olan Konya Çelebilik Makamı’nın dikkate aldığı hususların, tabiri caizse atama kriterlerini belirleme noktasında Kümeleme Analizi (Cluster Analysis) yönteminden faydalandık. Ahlakî faziletleri haricinde 36 postnişini olabildiğince homojen gruplara ayırarak atanma kriterlerini tespit ettik. İstatistiksel veri analiz programını kullanmak yerine manuel kodlama yaparak çeşitli yüzdeliklere ulaştık. İstatistiksel veri analiz programını kullanmamızın en önemli sebebi değişken olarak belirlediklerimizden “meşihat tecrübesi”, “önceki görevler”, “çile çıkarılan dergâh” noktasında birden fazla unsura sahip olan

postnişinlerin mevcudiyetiydi. Daha açık bir ifadeyle, taşrada bulunan hangi mevlevihanede meşihat tecrübesinin İstanbul'a atanmaya namzet olabileceği ihtimalini değerlendirirken birden fazla meşihat tecrübesine sahip olan; "önceki görevler"de aynı anda neyzenbaşı ve kari-i *Mesnevî* gibi hizmetlerde bulunan; "çile çıkarılan dergâh"larda ise bir mevlevihanede başladığı çilesini başka bir mevlevihanede tamamlayan postnişinlere rastlanabilmesiydi. Dolayısıyla her bir unsuru aynı anda hesaba katmak ve böylece her bir ihtimali ince ayrıntısına kadar değerlendirmek amacıyla manuel kodlama yaparak meşihat makamına atanma kriterlerini ortaya çıkarmayı uygun gördük. Azil sebepleriyle alakalı olarak mevcut literatürde bilgi olmaması nedeniyle gerek XVIII. asra gerekse diğer asırlara yansıyan azil vakalarına odaklandık. Tümevarımsal içerik analiziyle hususî örnekler ışığında Çelebi Efendi'yi, herhangi bir postnişinin elinden temsil yetkisini almaya sevk eden sebepleri maddelendirdik. Ayrıca meşihatta verâset usûlünü tûmdengelimli içerik analiziyle ele alarak tedavülde yer alan dönüşümlü meşihat modeli, kan bağına dayalı meşihat modeli gibi iddiaların ne derece gerçeği yansıttığını test ettik.

Yine çalışmamızın gerek birinci bölümü gerekse de üçüncü bölümünde günümüz Mevlevîlik araştırmalarında ilk kez ortaya koyduğumuz bazı hususları Konya Mevlâna Dergahı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrâk Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettik. Hazine-i Evrâk Arşivi'nin tam bir katalogu olmaması nedeniyle ibtidaî usullerle konumuzla ilgili vesikaları belirlediğimizi ifade etmeliyim. Toplam 233 zarf içerisinde yer alan 2500'ü aşkın belge içerisinden öncelikle İstanbul Mevlevihaneleriyle alakalı olanları ayrıştırdık. Ayrıştırdığımız bu belgelerden daha sonra XVIII. asrı, diğer bir deyişle 1114-1214/1700-1799 yılları konu edinen vesikaları belirledik. Belirlediğimiz bu vesikalardan bazılarında –ki tek vesika olmaları kuvvetle muhtemeldir- benzerine bir başka kaynakta rastlamadığımız şekilde postnişinlere ait muhalaa ve talak gibi bazı ailevî meselelere ilişkin veriler elde ettik. Söz konusu arşivde önemli gördüğümüz bir husus da İstanbul Mevlevî şeyhlerini de ihtiva eden silsilenamelerin bulunmasıdır. Özellikle çalışmamızın son bölümünde tespit ettiğimiz şeyh-mürîd ilişkilerini Hazine-i Evrak Arşivi'nde yer alan bu silsilenamelerle karşılaştırarak ve tahlil edilerek sunduk.

Çalışmamız açısından diğer bir önemli arşiv olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ise kataloga sahip olması arama yapmamızı ve dolayısıyla konumuzla ilgili belgelere erişmemizi kolaylaştırdı. Söz konusu arşivde tüm postnişinlerin isimlerini ayrı ayrı

yazarak taramanın yanı sıra “Galata Mevlevihanesi”, “Yenikapı Mevlevihanesi”, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, “Üsküdar Mevlevihanesi” gibi isimlerle de arama yapmayı ihmak etmedik. Postnişinler ve mevlevihaneleriyle ilgili herhangi bir belgenin gözden kaçmasına mahal vermemek adına “Mevlevîhane”, “Mevlevî şeyhi” gibi isimlerle de tarama yaptık. Her iki arşivde de dikkatimizi çeken bir husus XIX. asrı konu alan vesikaların XVIII. asırdakilerinden kat be kat fazla olmasıydı.

Çalışmanın ikinci bölümünün inşasında öncelikle Mevlevî postnişinlerin kaleme aldıkları eserlerin tespitine odaklandık. İlgili mahtut ve matbu kaynaklar başta olmak üzere “Kâşif” arama motoruyla Milli Kütüphane, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı’nda mevzu bahis 36 postnişinin isimlerini çeşitli kombinasyonlarda taradık. Bu kombinasyonlara örnek olması açısından Kasımpaşa-Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Safî Mûsâ Dede’nin müellefatını belirlemede şöyle isimlerle tarama yaptığımızı söyleyebiliriz: “Şeyh Mûsâ”, “Safî Mûsâ”, “Mûsâ Efendi”, “Safîyullah Mûsâ”, “Safîyuddin Mûsâ”, “Mûsâ Dede”, “Safî Dede”, “Mûsâ el-Mevlevî”, “Safî el-Mevlevî”, “Safî Efendi”, “Mûsâ b. Ali”, “Safî b. Celâl Ali”, “Mûsâ et-Trablusî”, “Mûsâ et-Tarablusî”, “et-Trablusî”. Tüm 36 postnişini böyle farklı kombinasyonlarla ilgili yerlerde taradıktan sonra teliflerinden herhangi birinin gözden kaçmasına mahal vermemek adına sadece “el-Mevlevî”, “Mevlevî”, “Dede” gibi unvanlarla da arama yapmayı ihmal etmedik. Bu kataloglar dışında yine XVIII. asır Mevlevî şeyhlerinin müellefatını tespit etmede önemli bir eser olan Bağdatlı İsmail Paşa’nın *Hediyyetü’l-ârifîn* eserinin tamamı müellifler “Mevlevî” ve “Dede” unvanlarıyla taradık.

Belirlediğimiz eserlerin öncelikle Mevlevî postnişinlere aidiyetini sorguladık ve bu sorgulamalar sonrasında sadece 3 eserin söz konusu postnişinlere sehven nispet edildiğini tespit ettik. Bununla birlikte söz konusu detaylı inceleme kaynaklarda hususî olarak belirtilmeyen iki şiir mecmuasının daha teliflere ilave edilmesini sağladı. Daha sonra aidiyetleri kesin olan eserlerin muhtelif el yazma koleksiyonlarındaki tüm nüshalarının tespitine odaklandık. Böylelikle eserlerin tedavüldeki durumları ve dolayısıyla Osmanlı Dönemi’nde kendilerine yönelik ilginin derecesine ilişkin fikir edinilmesine imkân sağlamayı hedefledik. Eserleri müelliflerin vefat tarihlerine göre kronolojik sıraya tabi tutarak takdim ettik. Bu takdimde eserlerin hakkında genel bilgi

verildikten sonra yorumsamacı bakış açısıyla eserlerde öne çıkan tema ve fikirleri, onların literatürdeki konumu, özgünlüğü ve varsa tesirlerinin ortaya konmasına özen gösterdik. Ayrıca herhangi bir eser telifinde bulunmayan şair postnişinlerin muhtelif kaynaklarda yer alan dağınık vaziyetteki şiirler bir araya getirdik. Yine bu bölümde eserlerin tedavüldeki durumlarını belirleme ve mukayeselerde bulunma noktasında çeşitli grafik ve şekillerden istifade ettik. Özellikle edebiyat çevrelerinde *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*'in *Hüsn ü Aşk*'ı kadar rağbet görmediği yönündeki mevcut kanıyı sorgulamakta nüsha sayılarını ve dolayısıyla tedavül oranlarını kullandık. Eserlerde ağırlıklı olarak kullanılan diller, manzum-mensur, telif-şerh-tercüme nitelikleri, hangi müellifin hangi eserleri kaleme aldığı gibi hususları, okuyucunun kolaylıkla fark edebilmesini sağlaması için tablo eşliğinde sunduk. Bunun dışında yine kümeleme analiziyle mevlevihaneler arası telif edilen eserlerin mukayesesini yüzdelik dilimlerle gösterdik. Ayrıca Şeyh Gâlib'in manzum eserlerindeki yenilikçi karakterinin mensur eserlerde belirmediğine yönelik mevcut kanıyı yine tündengelimli içerik analiziyle sorguladık ve tespit ettiğimiz örneklerle bunun delilsiz bir genellemeden ibaret olduğu sonucuna ulaştık.

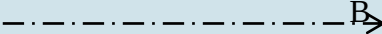
Çalışmanın son bölümünün odak noktası Mevlevî meşâyih'in kimlerle ilişki kurdukları ve ilişkilerin niteliği meselesiydi. Onların nesebî bağları, şeyh-mürîd ilişkileri, hoca-talebe ilişkileri, dostlukları "Kişiler", Enderun, medrese ve cami gibi müesseselerin yanı sıra devleti temsil eden siyasîlerle kurdukları ilişkiler de "Kurumlar" başlığı altında ele alındı. Ayrıca iki şeyhin günümüz insanıyla birkaç yönden kurduğu ilişkinin keyfiyetine "Günümüz" başlığı altında temas edildi. İlişkiler ağı tespitinde kaynaklarda her zaman Mevlevî kimlikleri yer almaması nedeniyle bazı güçlükler yaşanabildiğini belirtmeliyiz. Mesela Nahîfî Mahlaslı Süleyman Efendi'nin hayatının önemli kesitlerine, birçok eser ve şiirine yer verilmesine rağmen bazı eserlerde Mevlevî kimliğine hiçbir atıfta bulunulmamıştı.⁵ Bu tür güçlükler farklı kategorilerde yapılan okumalarla aşılmıştı. İlişkiler ağı en yoğun olan postnişini belirlemede Çizge Kuramı'nda (Graph Theory) olduğu gibi derecesi (degree) en fazla olanı⁶ tercih etmedik. Nitekim mevzu bahis 36 postnişinden sadece Ali Nutkî Dede, *Defter-i Dervişân*'ında kendisine intisap eden yüzlerce mürîd/münîb/muhibbini ve Yenikapı Mevlevihanesi'ne gelen onlarca ziyaretçiyi kaydetmişti. Oysa diğer postnişinler böyle bir kayıt tutmamışlardı. Bu

⁵ Es'ad Mehmed, *Bağçe-i Safâ-endûz*, 170. Elbette bu durum biyografinin kısaltılıp şiir ve eser örneklerinin çoğaltıldığı tarzı devam ettirmenin doğal bir neticesi olarak da görülebilir.

⁶ Çizge Kuramı için bk. Wasserman- Faust, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, 93-101.

durumda bağlantı sayısına göre değil, niteliğine göre ağ yoğunluğunu belirlemek daha hakkaniyetli bir yol olacaktı. Dolayısıyla şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkileri, muhtelif Âlim, sanatkar ve siyasîlerle olan dostluklar/tanışıklıklar, meşhur şeyh ailesine müntesip olma, farklı tarikat mensuplarına Mevlevîlik nisbeti verme gibi hususlar; kısaca irtibatın kiminle kurulduğu ve niteliği esas alınarak ilişkiler ağının en yoğun olduğu postnişini tespit ettiğimizi belirtmeliyiz. postnişinlerin kurduğu ilişkileri görselleştirirken çok boyutlu sınıflandırma modelini⁷ tercih ettik. Görselleştirmede kullandığımız çeşitli şekilleri ve hangi manaya geldiğini şöyle listeleyebiliriz:

Tablo 1:
İlişkiler Ağında Kullanılan İşaretler ve Anlamları

• İşaretler	• Anlamları
	B, A'nın rehberliğinde çile tamamladı.
	B, A'nın mürîd veya münîb ya da muhibbi
	B, A'dan maddî/manevî istifade etti.
	A ile B dost veya tanışıyor.
	A ile B aynı aileye mensup.

Yukarıdaki şekillerde okun uç tarafına yakınlık mürîd/münîb/muhib veya talebeliği, uç tarafından uzaklık ise mürşid veya hoca olmayı temsil etmektedir. Çile tamamlama esasen şeyh-mürîd ilişkisini net bir biçimde ortaya koyduğundan burada şeyh-mürîd/münîb/muhibb ilişkisi olarak ayrı bir şekil kodlaması yapmamız sorgulanabilir.

⁷ İlişki ağları farklı modellerle sunulabilmektedir. Tespit ettiğimiz ilişkileri sunmaya en elverişlisi çok boyutlu sınıflandırma modeli (multidimensional scaling layouts) idi. Ayrıntı için bk. Hanneman-Riddle, "A Brief Introduction to Analyzing Social Network Data", 331-339.

Bu, grafiğimizde diğer tarikat mensuplarının da bulunmasından ileri gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle 1001 günlük matbah terbiyesi manasına gelen çile sadece Mevlevîlikte bulunan bir seyr ü sülûk yöntemidir ve kesintisiz bir biçimde yaklaşık üç sene sürmesi itibariyle şeyh ve mürid arasında önemli bir ilişki bağıdır. Bu nedenle çile tamamlama bağlamında şeyh-mürîd ilişkisi ile diğer şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkisini farklı şekille göstermeyi uygun bulduk. Bunun yanı sıra postnişinlerin belli bir zaman diliminde aynı mekânı paylaşma, eserlerinde atıfta bulunma, ders halkasına katılma vb. hususları dikkate alarak kendilerinden istifade ve tefeyyüz ettiğini düşündüğümüz kişilerle olan irtibatını da “kesintili ok” şekliyle göstermeyi tercih ettik. Postnişinlerin gerek meşihat makamına tevcih edilmeden önce aynı mevlevihane ortamını paylaşma, aynı ders halkasına katılma, pirdaş pozisyonunda olma vb. durumlarını gerekse de meşihat makamındayken görüştüğü diğer tarikat şeyhleriyle olan irtibatını tanışıklık ve dostlukları kapsamında “dalgalı çift ok” şekli ile gösterdik. Böylece postnişinlerin entelektüel ve sosyal ilişkiler haritasını çıkarmaya çalıştık.

Son olarak çalışmanın bölümlerini ortaya koyarken, akademik çalışmaların önemli özelliklerinden biri olan bölümlerin toplam sayfa sayıları arasındaki ahenge dikkat gösterdiğimizi ifade etmek isteriz.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Mevlevîlik tarihi denilince akla ilk olarak iki eser gelmektedir. Bunlardan ilki XVIII. asrın nisbeten başlarında Mustafa Sâkîb Dede’nin kaleme aldığı *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* ve ikincisi XVIII. yüzyılın sonu-XIX. yüzyılın başlarında Sahih Ahmed Dede’nin yazdığı *Mecmu’atü’t-tevârihi’l-Mevleviyye* eseridir. Her iki eser de araştırma konumuzla çağdaş Mevlevî Dedeleri tarafından kaleme alınmış olmaları açısından son derece kıymetlidir. Sâkîb Dede, çalışmamızın son bölümünde ortaya çıkardığımız üzere İstanbul Mevlevî meşâyihî ile çok yakın ilişkiler kuran bir şahsiyettir. Kimi ile şeyh-mürîd ilişkisi içerisinde olması kimisi ile de dostluk kurması onun, mevzu bahis postnişinler hakkında ilk elden bilgiyi sunmasını sağlamıştır. Söz gelimi Nâyî Osman Dede’nin zahidane tavrı, Nesîb Yusuf Dede’nin celâlli yönü, Memiş Dede’nin siyasîlerle olan ilişkisi, Mehmed b. Halil Dede’nin aldığı tahsiline yönelik bir başka kaynakta bulunmayan detaylar başta olmak üzere özellikle asrın ilk çeyreğinde yaşayan postnişinlerin bağlantılarına dönük birçok yeni bilgiyi söz konusu eserden elde ettik. Bu türden yeni bilgileri keşfetmemizin ve böylece ilk defa bu çalışmada yer almasının,

Sefîne'ye bir hayli az ölçüde müracaat edilmesinden ileri geldiği kanaatindeyiz. Nitekim konuyla ilgili yakın zamanda yapılan çalışmaların birçoğunun bu eseri kaynakları arasında göstermediğini fark ettik. Bunun sebebi bazı araştırmacılar tarafından eserin tanınırlığının az olmasından ziyade el-sine-i selâse denilen Arapça-Türkçe-Farsçanın mezcolduğu çok tezyinatlı ve çetrefilli bir dilin kullanılmasından kaynaklansa gerektir. Sâkîb Dede'nin bu üslûbu ve dil tercihi eserin çağımızdaki araştırmacılar tarafından kullanılabilirliğini azaltmış olmalıdır. Özetle Sâkîb Dede'nin *Sefîne*'si bilhassa diğer başka kaynakta bulamadığımız türden yaşanan hadiselerle yer vermesi, postnişinlerin karakter ve ahlakî özelliklerine yönelik orijinal veriler ihtiva etmesi ve önemlisi konumuzu teşkil eden meşâyîha ilişkin ilk elden bilgi sunması açısından son derece kıymetlidir ve çalışmamızın temel kaynakları arasındadır.

Diğer bir temel kaynak olan Sahih Ahmed Dede'nin mezkûr eserine gelince Sahih Ahmed Dede, çalışmamızın üçüncü bölümünde ortaya koyduğumuz şekilde "Pir Baba Horasanî Ailesi"ne mensup olması ve dolayısıyla Yenikapı Mevlevîhanesi'nin XVIII. asrın son yarısındaki postnişinlerle akrabalık ilişkisi bulunması açısından söz konusu aile hakkında detaylı ve önemli bilgilere yer vermektedir. Eserde özellikle Ebubekir Dede'nin hayatında geçirdiği bazı safhaların gününe ve hatta saatine kadar ayrıntı bulunabilmektedir. Diğer taraftan eser geneli itibariyle yıl yıl Mevlevîlerle ilgili önemli hadiselerle yer verirken padişahların doğum, cûlûs ve ölüm tarihlerine de temas etmektedir. Bu bakımdan Mevlevîlerin siyasilerle ilişkilerini tespit edebileceğimiz bir eser olarak ilk bakışta düşünülebilir. Fakat Mevlevîler ile padişahların ve genel olarak siyasi erkânın ilişkisi adına XVIII. yüzyıl Mevlevîleri özelinde yeteri kadar değininin bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca Sahih Ahmed Dede'nin çağdaşı olan diğer mevlevihane postnişinleri hakkında daha fazla detay vereceği tahmin edilebilir fakat Yenikapı'yı ele alırken diğer mevlevihanelerin genel bir tasvirini çizdiği görülmektedir. Özellikle Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerine çoğunlukla temas etmediği dikkatimizi çekmiştir. Bununla birlikte eser, sözünü ettiğimiz şekilde hem yıllara göre genel bir Mevlevîlik tarihini sunması hem de Yenikapı Mevlevihanesi hakkında çok detay sayılabilecek yönde bilgi ihtiva etmesi açısından son derece önemlidir ve ilgili konuda kendisinden müstağni kalınamayacak türdendir.

Mevlevihaneler ve postnişinlerle ilgili bilgi edinmede istifade ettiğimiz diğer önemli kaynak Mehmed Şeyhî'nin (v. 1144/1731) *Vakâyi 'u'l-fudalâ* adlı eseridir. Aynı zamanda Nakşî şeyhi olan Şeyhî Efendi'nin bu eseri Atâyî'nin *Hadâiku'l-hakâik*'inin

zeyli olup 1042/1632-1144/1731 arasında yaşayan postnişinlerin biyografilerini içermesi bakımından önemlidir. Şeyhî Efendi, biyografisini verdiği zevatin şairlik vasfı bulunduğu takdirde şiirlerinden örnekler de sunmaktadır. Özetle bu eser XVIII. asrın ilk 30 yılında yaşayan Mevlevî meşâyihinin kimlikleri hakkında bir başvuru kaynağıdır.

Çalışmamızda sıklıkla müracaat ettiğimiz diğer önemli bir kaynak Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-cevâmi'* adlı eseridir. Ayvansarayî, 1182/1768 tarihine kadar İstanbul ve çevresindeki toplam 821 aded mescid ve camiye tek tek dolaşmıştır. Bu mescid ve camilerde en az bir vakit namaz kılarak incelemelerde bulunmuş ve civardaki tekke, medrese, çeşme, sebil, merkad, türbe vb. ve bunların vakfiyeleri, mütevellileri gibi önemli bilgileri kaydetmiştir. Tuttuğu notlarla oluşturduğu eser 1193/1779 yılında tamamlanmıştır. Eserde mevlevihaneler ve postnişinleri Galata Mevlevihanesi Mescidi, Yenikapı Mevlevihanesi Mescidi, Kasımpaşa Mevlevihanesi Mescidi, Beşiktaş Mevlevihanesi Mescidi ve Üsküdar Mevlevihanesi Mescidi başlıklarıyla takdim edilmektedir. Bu esere daha sonra 1248/1832'de Ali Sâtî' Efendi (v. 1258/1842) bir zeyl yazarak ilavelerde bulunmuş ve eserin hacmi iki katına çıkmıştır. 53 yıl içerisinde inşa edilen yeni camileri de ilave eden Sâtî' Efendi, Ayvansarayî'nin kaydettiği fakat sonradan ortadan kalkan bazı camileri de çıkarmıştır. *Hadika*'ya ikinci bir zeyl de Ali Sâtî' Efendi'nin muhibbanından Süleyman Besim tarafından 1293/1878 yılında yazılmıştır. Çalışmamızda *Hadika*'yı zeylleriyle birlikte yayımlayan Ahmed Nezih Galitekin neşri esas alınmıştır. *Hadika*'da meşâyih'in unvanlarının kullanımına özen gösterildiği dikkat çekmektedir. Meselâ Galata ve Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi Halil Numan Dede'yi "Numan Bey Dede" ismiyle tanıtmak suretiyle hem bir paşa oğlu olduğu hem de zuamâdan (büyük tımar sahiblerinden) olduğu salık verilmektedir.

Mevlevî postnişinler hakkında bilgi edinilecek diğer önemli tür eser de şuara tezkireleridir. Çalışmamız içerisinde özellikle "Edebiyata Katkılar" başlığının altında dile getirdiğimiz üzere çeşitli açılardan Mevlevîlerin şiir ve edebiyatla çok yakın ilişki kurdukları görülmektedir. İstanbul Mevlevî postnişinlerinin de birçoğu şairlik vasfını haizdir. Dolayısıyla onların gerek hayat serencamlarını, gerek karakter ve ahlakî özelliklerini gerekse de edebî yönlerini ortaya koymada şuara tezkirelerini, vazgeçilmez kaynaklar olarak kabul etmek mümkündür. Bu kapsamda müracaat edilecek ilk eser Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'sidir. Bu eser XVIII. asrın son on senelik evresinde kaleme alınmış olmasıyla da konumuz açısından bir hayli mühimdir. Eser incelendiğinde Esrâr Dede'nin daha önce kaleme alınmış şair tezkireleri haricinde hem

mürşidi Şeyh Gâlib'den hem de Sâkıb Dede'nin *Sefîne*'sinden istifade ettiği görülmektedir. Özellikle Esrâr Dede'nin bizatihi tanıdığı şairler hakkında verdiği önemli bilgiler ve Şeyh Gâlib'den aktardığı şifahi rivayetler bu eseri özel kılan unsurlar arasındadır. Eseri özel kıldığını fark ettiğimiz diğer bir unsur ise Mevlevîlerin ilişkiler ağını ortaya çıkaracak birçok veriyi ihtiva etmesidir. Mesela Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülkadir Dede ve Zühdi Yusuf Dede'nin önemli ulema ve şeyh ailelerine mensubiyetleri, Nâyî Osman Dede ile Eyyubî Memiş Dede'nin ailevî bağlantıları gibi günümüz Mevlevîlik tarihi araştırmalarında ilk defa yer alacak bulguları *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'den elde ettik. Bu önemli bulguların daha önce keşfedilmemesinin, Mevlevîlerin ilişkiler ağına yoğunlaşan bir araştırmanın yapılmamasından öte *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'nin madde başlarına yönelik bir okumaya tabi tutulmasından ileri geldiği kanaatindeyiz. Nitekim söz konusu bulgular *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'nin ancak bir bütün olarak okunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ilgili bilgi bulunması tahmin edilmeyecek bazı biyografi maddeleri, sözünü ettiğimiz ailevî ilişkileri aydınlatacak veri sunabilmektedir. Bütün bu açılardan gerek XVIII. asır gerekse de geneli itibarıyla tasavvuf tarihi araştırmalarında *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'nin önemli ve vazgeçilmez bir eser olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte söz konusu eserin şiirde üstat seviyesinde bulunan şairleri ihtiva ettiğinin de bilincinde olunması gerekir. Nitekim Esrâr Dede, gerek çağındaki gerekse de öncesindeki şairlere ancak edebî yönden olağanüstü kabiliyet ve niteliğe sahip oldukları müddetçe hususî bir başlık açtığını ifade etmektedir. Karşılaştığı ve bildiği bütün şairleri bu eserine dâhil ettiği farz edildiğinde eserin birkaç cilt artacağı ve hacminin oldukça büyüyeceğini dile getirmektedir.⁸ Diğer taraftan Esrâr Dede'nin, Pendârî Ahmed Dede gibi şairlik yönünün güçlü olduğu duyumunu aldığı bazı meşâyih'in eseri ve şiirlerine ulaşamaması nedeniyle hususî başlık açamadığı Mevlevî şahsiyetler de olmuştur.⁹ Bu itibarla söz konusu eserden yararlanmak isteyen araştırmacıların şiirde üstat derecesine sahip olan ve eserlerine ulaşılan şairlerin kaydedildiğini ve sayısal bakımdan tüm Mevlevî şairleri yansıtmadığını hatırd tutması gerekir.

Çalışmada söz konusu tezkire dışında XVIII. asır şairlerini ihtiva eden tüm şüara tezkirelerinden istifade edilmiştir. Mustafa Safâî Efendi'nin 1050/1641-1132/1720

⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 458.

⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 440.

yılları arasında yaşayan şairlere yer verdiği *Nuhbetü'l-âsâr* adlı tezkiresi, Sâlim Mehmed Efendi'nin 1099/1688-1134/1722 yılları arasını kapsayan *Tezkire-i Sâlim*'i, İsmâil Belîğ'in (v. 1142/1729) *Belîğ Tezkiresi*, Râmiz Hüseyin'in *Tezkire-i Sâlim*'e zeyl olarak kaleme aldığı 1132/1720-1198/1784 yılları arasında yaşayan şairlere yer verdiği *Âdâb-ı Zurefâ*'sı, Fatin Davud'un 1134/1722-1269/1853 yılları arasında yetişmiş şairleri tanıttığı *Hâtimetü'l-eş'âr*'ı, Vakanüvis Esad Mehmed Efendi'nin (v. 1264/1848) *Bağçe-i Safâ-endûz*'u ve Seyyid Şefkat Abdülfettah'ın (v. 1242/1826) *Tezkire*'si sıklıkla müracaat ettiğimiz şüara tezkireleri arasındadır. Ancak çoğu şüara tezkiresinin şairlerin hayatını değil, şiir yönü ve üslûbunu öne çıkarmak için meydana getirildiği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle şairlerin şiirleri kadar biyografilerine de ağırlık veren *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'nin araştırmamıza en fazla katkı sunan tezkire olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda şair tezkireleri dışında Mevlevî meşâyih'in özellikle siyasîlerle ilişkilerini ortaya çıkarmak adına devletin resmî tarih günlükleri olarak kabul edilen bir dizi vekayinâmeye¹⁰ müracaat edildi. Bu kapsamda XVIII. asrı ihtiva eden ilk vekâyinâme olan *Târih-i Râşid* incelendi. 1660 yılından 1722 yılına kadar devam eden dönemin tarihi olan bu eser, barış antlaşmaları; şehzade-sultan düğünleri; ulufe ve mevlid merasimleri; azil, tayin, tevcih, ibka, nefiy ve siyaseten katl haberleri; isyan olayları; zelzele, sel, fırtına gibi tabii olaylar; inşa ve tamir faaliyetleri; mali meseleler ve devrin diğer sosyal hadiselerini kaydetmektedir. Ancak tasavvufî şahsiyet ve hayata dair değinilerin bir hayli az olduğu görülen bu eserde Mevlevî meşâyih ile siyasîlerin ilişkisine açıklık getirecek bir veri bulunmamaktadır. *Târih-i Râşid Zeyli* olarak bilinen ve 1722-1729 yılları arasını konu edinen *Çelebizâde Târihi* ise Lâle Devrinde ortaya konan bazı ilmî faaliyetlerde yer alan Mevlevîlere değinmesi bakımından önemlidir. 1730-1743 yıllarını konu edinen *Sâmi, Şâkir ve Subhi Tarihi*'nde Valide Sultan Camii Vaizliğine, Ordu Şeyhliğine vb. yapılan atamalar münasebetiyle tarikat mensuplarına değiniler bulunsa da Mevlevî postnişinler açısından kayda değer bilgi ihtiva etmemektedir. 1180-1182/1766-1768 tarihleri arasındaki hadiselerin kaydedildiği *Çeşmizâde Tarihi*'nde Bayramiyye, Halvetiyye ve Bekriyye gibi bazı tarikat şeyhlerine

¹⁰ Vekayiname yazarlığı ve diğer adıyla vakanüvislik Divan-ı Hümayûn kalemlerinden biri olarak 18. yy başında teşekkül etmişti. Resmi devlet tarihçisi olarak anılan vekayinüvisler, yaklaşık iki asır boyunca devlette meydana gelen olayları günü gününe not ederek cildler halinde ve birbirinin devamı olan büyük eserler meydana getirmişlerdir. Bk. Abdülkadir Özcan, *Tarih-i Râşid* önsöz, IX.

vefatları münasebetiyle yer verilmiş olsa dahi Mevlevî postnişinler bakımından diğer vekayinamelerle aynı özelliği taşımaktadır.

Vak'anüvis Vâsıf Efendi'nin (v. 1221/1806) 1752-1779 yılları arasını konu edinen *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr*¹¹ eserinde ise diğer vekayinamelere nazaran Mevlevîlere ilişkin daha fazla detay bulabilmekteyiz. Vefat ve meşihat makamına yapılan tevcihat gibi bir takım hadiseler münasebetiyle bazı Mevlevî şahsiyetler zikredilmiştir.

III. Selim'in emriyle resmî devlet tarihçisi olarak atanan Halil Nuri Bey'in yazdığı vekâyinâme olan *Nuri Tarihi* de müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. 1209/1794 yılının ilk aylarından Halil Nuri Bey'in vefatı olan 1213/1799 yılına kadarlık süreci kapsayan bu eser özellikle Şeyh Gâlib ve ailesi hakkında önemli bilgileri ihtiva etmesi açısından değerlidir. Ayrıca Vakanüvis Pertev Efendi tarafından yazılan ve Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi 67 numarada bulunan *Şeyh Gâlib Dîvanı*'nın başında yer alan biyografi Şeyh Galib'in dostluklarına ilişkin net kayıtları içermesi bakımından istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Bir diğer önemli tarih 1788-1814 yılları arasında çeyrek asırlık bir dönemi kapsayan *Târih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni* adlı eserdir. *Câbî Târihi* olarak da bilinen bu eser Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı için de önemli bir kaynaktır. Özellikle XIX. asırda siyasîlerle Mevlevîler arasındaki münasebetlere ilişkin unsurlar bulundurma itibariyle önemlidir. Keza yine bu eser Beşiktaş Mevlevihanesi'nin Bahariye'ye kadarki mekânsal değişim serüvenine ilişkin ayrıntılara temas etmektedir.

Genel olarak vekâyinâmelerde tasavvufî hayata ilişkin hadiseler bu denli nadir atfın bulunmasının siyasi tarih yazıcılığı anlayışından ileri geldiği kanaatindeyiz. Nitekim *Çelebizâde Târihi*'ni kaleme alan Küçükçelebizâde Âsım Efendi (v. 1174/1760) Mevlevî olmasına rağmen sadece padişah tarafından görevlendirilen tercüme ve tashih heyetlerinde yer almaları münasebetiyle Mevlevîlere temas etmişti. Bu nadir temas, vekayinamelerin Mevlevîlerin ilişkiler ağını tespit etmeye oldukça az ölçüde katkı sunduklarını göstermektedir. Bu durumda vakanüvisin padişahın sufilerle olan

¹¹ Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr*, İstanbul: Dâru't-tıbaati'l-âmire, 1219/1804. Eserin 1774-1779 yılları arasını kapsayan bölümü Mücteba İlgürel tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

münasebetlerini ve genel olarak tasavvufi hayata ilişkin hususları özel ve kişisel hayat olarak algıladığı ve bu tür konulara değinmeyi gerekli görmediği anlaşılmaktadır.

Vakanüvisler dışında dönemin müverrihleri tarafından kaleme alınan tarih eserleri çalışmamız açısından önemli kaynaklar arasındadır. Bu kapsamda Taylesanizâde Abdullah Efendi'nin hazırladığı *Târih*'i zikretmek gerekir. Vakanüvislerin parça parça kaleme aldıkları 1198-1204/1784-1789 tarih aralığını Taylesanizâde Abdullah Efendi bir bütün olarak ele almıştır. Aynı zamanda Rifaî şeyhi olan Taylesanizâde'nin *Târih*'inde tarikat mensuplarına ilişkin hadiseler yer verildiği görülmektedir.

Bir başka müverrih Tayyarzâde Ata Efendi'nin *Târih-i Enderun* eseri de konumuz açısından önemlidir. Özellikle babasının Padişah I. Abdülhamid'in hizmetinde bulunması vesilesiyle edindiği bilgilerden I. Abdülhamid'in tarikat mensuplarına bakışı ve onlarla ilişkisine dair önemli ayrıntılar bulabilmekteyiz. Bunlar haricinde ruznameler de konumuz açısından önemli eserler arasındadır. Özellikle III. Selim'in sırkatibi Ahmed Efendi'nin tuttuğu ruzname padişahın tekke ve mensupları ile ilişkileri, mübarek gecelerde sarayda düzenlenen zikir meclislerine temas etmesi itibariyle önemlidir.

Çalışmamıza kaynaklık eden diğer eserler de bizatihi konumuzu teşkil eden Mevlevî postnişinlerin telifleridir. Söz konusu postnişinlerin gerek yazma gerekse de matbu halde günümüze ulaşan tüm eserleri incelenmiş; hem biyografilerine ilişkin detay aranmış, hem de düşünceleri ve tesirlerinin belirlenmesine odaklanarak ilme ve sanata katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılarıyla işlediğimiz Nâyî Osman, Naci Ahmed, Nesîb Yusuf, Peçevizâde Ahmed, Safî Mûsâ, Şeyh Gâlib, Ali Nutkî ve Zühdi Yusuf Dede Efendilerin telif ettiği tüm eserleri çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Bu kapsamda *Rişte-i Cevâhir*, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, *Hüsn ü Aşk*, *el-Menhecü'l-kavî*, *Dîvanlar* ve *Defter-i Dervişân*'ı özellikle anmak gerekir.

Mevlevihanelerin meşihat makamında bulunan postnişinleri ve sırasını tespit etmede en çok Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonu'nda yer alan ve tüm İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinin sıralandığı liste, Ruhî Dede'nin *Defter-i Dervişân*'ı ve Tabibzâde Mehmed'in *Mecmu'a-yı Tekâyâ*'sından istifade edilmiştir. Bundan başka müstakil olarak mevlevihane postnişinlerinin isimlerini ihtiva eden İzzet Molla'nın Galata Mevlevihanesi manzum silsilenamesi ve Ahmed Efendi'nin *Medâiyih-i*

Mevlâna eserinde geçen Yenikapı Mevlevihanesi'ni konu edinen manzum silsilename ve Fahreddin Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerini ihtiva eden *Müntehabât-ı Fahrî* eserleri de meşihat sırasını tespit etmek açısından faydalanılan eserlerdendir.

Yakın zamanda kaleme alınmış ve hususî olarak mevlevihaneleri inceleyen eserlere gelince bunlar arasında Mehmed Ziya'nın *Yenikapı Mevlevihanesi* isimli çalışması öne çıkar. Ancak bu çalışma incelendiğinde XIX. asra kadar yaşayan Yenikapı Mevlevihanesi postnişin biyografilerinde Ziya'nın Sâkib Dede ve Esrâr Dede'nin ilgili eserlerinden çokça faydalandığı göze çarpmaktadır. Hatta Safi Mûsâ Efendi gibi bazı postnişinlerin biyografilerinde Esrâr Dede'den aynen iktibasta bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle söz konusu eserden faydalanacak olan araştırmacılara Ziya'nın sunduğu düşüncelerin aslında Sâkib Dede ve Esrâr Dede'ye ait olma ihtimalini göz önünde bulundurmalarını tavsiye ederiz.

Yenikapı Mevlevîhanesi'ni konu alan bir diğer çalışma Bayram Ali Kaya'ya aittir. *Tekke Kapısı* isimli bu çalışma Yenikapı Mevlevihanesi'nin tarihçesini, postnişinlerini, derviş, sâkin ve misafirlerini tasvirî bir üslûbla ele alan hacimli bir eserdir. Mevlevihaneye ve dervişlerin ortaya koyduğu sanatlı eserlere ilişkin görsel materyal ile de zenginleştirilen bu çalışma, dört asırlık süreçte mezkûr mevlevihaneye bir şekilde irtibatlı olan meşhur kişileri sunmayı amaçlamış görünmektedir. Yenikapı ile irtibatlı şahsiyetlerin sunulması açısından değerli olan bu çalışmada kaynaklarda yer alan bilgilerin geneli itibariyle yorumlanıp ayıklanmadan toplu bir şekilde sunulduğu, postnişinlerin eserlerinin literatürdeki konumları ve düşüncelerinin belirlenmediği göze çarpmaktadır.

Galata Mevlevihanesi'ni konu edinen bir çalışma Can Kerametli tarafından hazırlanmıştır. Galata Mevlevîhanesi'nden geriye kalan hat, murakka gibi bazı sanatlı eserlerin örneklerini sunduğu bu çalışmada Kerametli, Galata Mevlevihanesi'nin tarihçesi, şadırvanından çeşmesine hünkâr mahfilinden semahanesine kadar çeşitli yönlerden mimarisine temas edip postnişinleri ve hamuşanında medfun bulunan zevat hakkında kısa bilgiler sunmuştur. İstanbul Mevlevihanelerini konu alan bir başka çalışma ise Erdem Yücel tarafından hazırlanmıştır. Mevlâna'nın hayatı ve Mevlevîlikte sema, cenaze, mûsikî gibi konulara değinmekle çalışmasına başlayan Yücel, İstanbul Mevlevihanelerinin mimari yapısı ve şeyhlerine ilişkin kısa bilgiler vermiştir. Postnişinler açısından verilen bilgiler tek düze ve istifade edilecek nitelikte değildir.

Bununla birlikte eser özellikle Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin 1970lere kadar ayakta kalan haline ilişkin fotoğrafları ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Fakat postnişinler hakkında bir hayli kısa bilgi vermeleri, onların telif ettikleri eserlerin niteliğine, literatürdeki konumlarına, ele aldıkları düşüncelere değinmemeleri ve bunun yanı sıra yaşadıkları dönemdeki kişilerle olan bağlantılarına ilişkin bir veri sunmamaları nedeniyle söz konusu iki kitap da çalışmamıza kaynaklık edecek nitelik arz edememiştir.

Günümüz Mevlevîlik araştırmalarında İstanbul Mevlevîleri ile alakalı olarak Ekrem Işın önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Birçok eserde genel olarak sunulan benzer tarihi bilgilerin yer aldığı ansiklopedi maddeleri bir tarafa *Saltanatın Dervişleri: Dervişlerin Saltanatı* adlı çalışmasında İstanbul Mevlevihaneleri postnişinleri arasındaki kan bağı ilişkilerini tespit etmesiyle Işın, diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Işın, İstanbul Mevlevihanelerinde evlad, torun ve damad kabilinden ailevî bağlara sahip olan postnişinlerden en erken vefatlı olanını kurucu olarak değerlendirmiş ve aileye o postnişinin ismini vermiştir. Bazı ailevî irtibatları gözden kaçırmaması ve isimlendirmede aynı usûlü takip etmemesi nedeniyle Işın'ın sunduğu ailelerin tashihe ve ilavelere ihtiyacı vardır. Mesela Nâyî Osman Dede'yi kayınpederi Gavsî Ahmed Dede Ailesi'nde konumlandırırken Eyyûbî Memiş Dede'yi kayınpederi Çengî Dede Ailesi'nde değerlendirmemiştir. Daha doğru bir ifadeyle, Memiş Dede ile selefi Yusuf Çengî Dede arasındaki sıhriyet bağına tespit edememiştir. Keza aynı aile müntesibi olan Safî Mûsâ Dede ile Trablusî Ahmed Dede'yi farklı ailelermiş gibi sunarken Peçevizâde Ahmed, Seyyid Abdülehad Dede gibi meşhur aileye mensup olan postnişinlerin herhangi bir irtibatından söz etmemiştir. Diğer taraftan Işın'ın ortaya koyduğu çalışmalarda dikkatimizi çeken bir husus da Mevlevî meşâyîha rind tavrı yüklemeye çalışan bir yaklaşım sergilenmesidir. Bu yaklaşımda Mevlevî meşâyîhın söz konusu tavırlar kanalıyla tekkelerini İstanbul'un yüksek zümrelerinin toplanma mekânı haline getirebildikleri düşüncesi salık verilmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu çalışmalarda tasavvufî geleneğe uygun olmayan ve özellikle Çelebilik Makamı'nı dolaylı olarak devre dışı bırakan “dönüşümlü meşihat modeli geliştirmek”, “kan bağına dayalı meşihat modeli” yaymak gibi terkipler göze çarpmaktadır. Yaşanan bazı hadiseler, muhtemelen ilgi çekici kılmak adına, çok farklı tasvir ve yorumlarla sunulabilmiştir. Bu bağlamda verilecek yeterli bir örnek Beşiktaş Mevlevihanesi bânisi Hüseyin Paşa'nın isyan sonucu katledilmesinin, İstanbul'da devlet eliyle mevlevihane kurulmasını

sonlandırdığına ilişkin ortaya konan yorumdur.¹² Böyle bir yorum, Hüseyin Paşa'nın ayaklanma sonucu değil de sanki mevlevihane kurması nedeniyle katledildiği ve onun akıbetine bakarak devlet erkânı üzerinde mevlevihane inşa etmeye yönelik bir korku olduğu gibi gerçeği yansıtmayan değerlendirmelere kapı aralamaktadır. Her şeye rağmen tek düze anlatımdan uzak olması, farklı irtibatlar kurup yorumlaması gibi hususîyetleriyle Işın'ın söz konusu çalışmaları yakın zamanda ortaya konan ilgili eserlerden ayrılmaktadır.

Mevlevîlik araştırmaları açısından batı literatürüne bakıldığında akademik ilginin Mevlâna üzerine yoğunlaştığı, onun mirası üzerine kurulu Mevlevîlik ve Mevlevî şahsiyetler üzerine kayda değer sayıda çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Araştırma konumuzu teşkil eden postnişinlerden edebî ve mûsikî yönleri dolayısıyla az da olsa Şeyh Gâlib ve Nâyî Osman Dede'yi konusal bazda ihtiva eden çalışmalara rastlanmaktadır. Bir Osmanlı şairi olma yönüyle Şeyh Gâlib'e yer veren ve edebî veçheye odaklanan Gibb, Andrews ve Holbrook gibi bazı araştırmacıların çalışmaları mevcuttur. Özellikle *Hüsn ü Aşk*'ı İngilizce'ye çeviren Holbrook'un Şeyh Gâlib'e yönelik araştırmalarıyla öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Holbrook'un *The Unreadable Shores of Love: Turkish Modernity and Mystic Romance* adlı *Hüsn ü Aşk*'ı konu edinen ve edebî yönle birlikte yer yer tasavvufî düşüncelere de atıfta bulunan kıymetli çalışmasını özellikle anmak gerekir.¹³ Ancak sadece *Hüsn ü Aşk*'ıyla ortaya konan Şeyh Gâlib algısının eksik olacağı ortadadır. Şeyh Gâlib'in diğer bütün eserleriyle birlikte değerlendirilmesi onu bir bütün olarak sunma, düşüncelerini ortaya çıkarma, Mevlevîlik tarihi içerisindeki konumunu belirleme ve ilmî irtibatlarını tespit etme açısından mühimdir. Diğer taraftan önemli bir mûsikîşinas olması ve Osmanlı/Türk mûsikîsi nazariyatına ilişkin değerli eserler ortaya koyması bakımından Nâyî Osman Dede, Popescu-Judetza gibi çeşitli araştırmacılar tarafından çalışma konusu edinilmiştir. Fakat bu çalışmalar da Nâyî Osman Dede'nin mûsikî yönüne ve

¹² Işın, "Beşiktaş Mevlevihanesi", 168. Işın, söz konusu yorumunu delillendirmek adına Üsküdar Mevlevihanesi haricinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin Mevlevîler tarafından inşa edilmesini örnek göstermektedir. Fakat çalışmamızda ortaya koyduğumuz üzere Kasımpaşa Mevlevihanesi, Beşiktaş Mevlevihanesi'nden önce kurulmuştur. Dolayısıyla bu noktada Işın'ın Beşiktaş'tan sonra kurulduğu düşüncesiyle Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni örnek göstermesi, delilini güçsüzleştirilmektedir. Yine burada gözden kaçırılan husus Üsküdar Mevlevihanesi'ni kuran Halil Numan Dede'nin de evvelce bir devlet adamı olduğudur. Bu itibarla söz konusu ilginç yorumun delillerinin vakıya mutabık bir bağ bulunmamaktadır.

¹³ Söz konusu eser Erol Köroğlu ve Engin Kılıç tarafından *Aşkın Okunmaz Kıyıları* ismiyle tercüme edilip 1998 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkmıştır.

Osmanlı/Türk mûsikîsi tarihi içerisindeki konumuna odaklandığı için tasavvufî veçhesi ve entelektüel bağlantılarını tespit etmekten uzaktır.

Bütün bunların haricinde genel bir sufi tarihi ortaya koyması bakımında Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nin yanı sıra Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sı çalışmamıza kaynaklık eden eserler arasındadır. Konumuz açısından *Sefîne-i Evliyâ*'yı önemli kılan yön, Ahmed Remzî Dede tarafından hazırlanan Üsküdar Mevlevîhanesi'nin tarihçesini ihtiva etmesidir. Bunun haricinde tarihsel hataların mevcudiyetinin dikkatimizi çektiği Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmanî* eserine de kısmen müracaat edilmiştir. Konumuzla alakalı olarak sunduğumuz ve değerlendirdiğimiz bütün bu temel kaynaklar haricinde ilgisinin bulunabileceğine ihtimal verdiğimiz birçok ikincil kaynağa başvurulmuştur. Postnişinlerin İstanbul'a intikal etmeden önceki hayatlarını geçirdikleri veya görev yaptıkları şehirleri konu alan eserler ve bu şehirlerde mevcut bulunan mevlevihaneleri konu alan çalışmalara bilhassa müracaat edilmiştir.

Mevlevîleri konu edinmenin; onların ilmî katkıları ve ilişkiler ağını mesele olarak ele almanın getirdiği en önemli zorluk, şüphesiz, oldukça geniş bir yelpazede literatür çalışması yapma mecburiyetidir. Farklı ilim dallarında telif ettikleri eserlerin hem literatür içerisindeki konumlarını, hem ortaya koydukları düşünceleri, hem de tesir ve özgünlüklerini tespit etmenin yanı sıra Osmanlı toplumunun farklı kesimleriyle olan münasebetlerini belirleme noktasında tasavvuf literatürünün sınırlarını aşan bu konu, mûsikî tarihi, siyasî tarih, sosyal tarih, fıkıh, dil ve edebiyat literatürüne yoğunlaşmayı gerekli kılmıştır. Bu hususa bir de birçok yönden yolların kesişim noktası olan payitaht İstanbul'u merkeze almanın eklenmiş olması, araştırmanın ne denli zorlu bir süreç aldığına ilişkin bir fikir sunabilir.

BÖLÜM 1: XVIII. ASIR İSTANBUL MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN GENEL DURUMU VE KURUMSAL MESELELER

Mevlâna Celâleddin Rumî'nin manevi mirası üzerine kurulan Mevlevîlik fetih sonrası İstanbul'a kısa sürede görünür hale gelmeyi başaran tarikatlardan biridir. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı zamanında kiliseden camiye çevrilen ve sonraları Kalenderhâne Zaviyesi olarak meşhur olan tekke İstanbul'da kurulan ilk mevlevihane olarak kabul görür. Nitekim 857/1453 tarihli Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi'nden Vezneciler civarında bulunan Kalenderhane Camii'nde kurulan zaviyenin Mevlevîlerin kullanımına verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu vakfiyeye göre postnişin ve mücavirlerin yemeklerine nezaret eden bir nazırın bulunması, Cuma namazına müteakiben bir hafızın *Mesnevî* okutması, sema meclisinin gerçekleşmesi ve semanın Kur'ân-ı Kerim'den bir aşr-ı şerifle tamamlanması gibi hususlar şart koşulmuştur.¹⁴

Kalenderhane Zaviyesi'nin Mevlevî zaviyesi olma özelliğini zamanla kaybettiği tahmin edilmektedir.¹⁵ Nitekim geneli itibariyle kaynaklar, ileride detaylarına gireceğimiz üzere, 1491 yılında kurulan Galata Mevlevihanesi'ni İstanbul'un ilk mevlevihanesi olarak kabul etmektedir. XVIII. yüzyıl müelliflerinden Ayvansarayî'nin Kalenderhane Câmîi'ni ele alırken Mevlevîlerle herhangi bir irtibatından söz etmemesi de¹⁶ bu kabulü onaylamaktadır.

Galata Mevlevihanesi'nden birkaç sene sonra Mevlevîlerin kullandığı bir başka dergâhın Âbid Çelebi Tekkesi olduğu belirtilir. 1494 tarihli vakfiyeye sahip ve Nakşî-Mevlevî dergâhı olarak faaliyet gösteren bu tekke, Mevlâna ahfadından Âbid Çelebi (v. 903/1498) tarafından Fatih semtinde inşa edilmiştir. Fatih Mevlevihanesi ve Âbid Baba Tekkesi isimleriyle de bilinen bu tekkede Âbid Çelebi'nin Abdullah-ı İlâhî'ye intisap etmesiyle birlikte Perşembe günleri Mevlevî mukabelesi, Cuma geceleri ise hatm-i hâcegân icra edilmiştir.¹⁷ *Mecmua-i tekâya* türü eserlerde Âbid Çelebi adında tekkeden söz edilmekte fakat söz konusu tekke Mevlevî tekkesi olarak sunulmamaktadır.

¹⁴ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938, 323-328'den naklen Gölpınarlı, *MSM*, 308-309.

¹⁵ Gölpınarlı, *MSM*, 309.

¹⁶ Ayvansarayî, *Hadika*, 228. Ayrıca Üsküdarî tekkeleri listelediği çalışmasında Eyüb civarında bir Kalenderhâne Tekkesi'nden söz etmekte ve Nakşîbendîler tarafından kullanıldığını bildirmektedir. Üsküdarî, "Mecmua-i Tekâyâ", 205. Öyle anlaşıyor ki, XV. asırdaki Kalenderhâne Tekkesi'yle bu tekkenin isim benzerliği dışında bir irtibatı bulunmamaktadır.

¹⁷ Tanman, "Âbid Çelebi Tekkesi", 1/308; Işın, "Mevlevîlik", 5/424.

Üsküdarî'nin XIX. asırda kaleme aldığı *Mecmua-i Tekâyâ*'sında, Fatih Kadiçeşmesi civarında Âbid Çelebi isminde bir Sa'dî tekkesinden söz eder.¹⁸ 1256/1840 tarihli başka bir mecmua-i tekâyada da aynı bilgi tekrar edilir.¹⁹ Yeşilzâde Mehmed Sâhib Erzurumî'nin 1335/1919 tarihinde kaleme aldığı *Rehber-i Tekâya* eserinde de yine Sa'dî tekkesi olarak Âbid Çelebi Tekkesi'nin harab vaziyette olduğu belirtilir.²⁰ Öyle anlaşıyor ki ilk kurulduğu günlerde Âbid Çelebi'nin öncülüğünde Nakşî ve Mevlevîlerin faaliyet gösterdiği bu tekke zamanla Sa'dîlerin eline geçmiştir. Zaten Gölpinarlı'nın 1950lerde Fatih Salih Zeki Sokağı'nın sağ tarafında bulunan mezarlık sahasında Âbid Çelebi haricinde Hüseyin Hamdî (v. 1257), Şeyh Sadeddin (v. 1289), Ârif Mustafa (v. 1307) adlı Sa'dî şeyhlerinin mezar taşına rastlaması da²¹ bu tekkenin zamanla Sa'dî dergâhı olarak faaliyet gösterdiğinin bir başka delilidir.

Tanman, Âbid Çelebi Tekkesi'nin XVIII. asırdaki son şeyhi Hacı Mehmed Efendi'nin 1781'de vefatı üzerine dergâhın faaliyetlerine ara verildiği ve bakımsız kaldığını belirtir.²² Bu ifade dergâhın başta olduğu gibi yine Nakşîlerin yanı sıra Mevlevîlerin de kullanımında bulunduğu düşüncesine kapı aralayacak niteliktedir fakat aynı asra ait *Hadîka*'da Âbid Çelebi Mescidi'ne ayrılan bölümde böyle bir bilginin yer almaması nedeniyle söz konusu dergâhın mevlevihane olarak tanımlanması güçtür.

İlerideki başlıklarda detaylarıyla ele alacağımız üzere Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar Mevlevihaneleri İstanbul'da Mevlevîliği temsil eden temel kurumlardır. Bunlar dışında İstanbul'da mevlevihane olarak inşa edilen fakat faaliyet gösteremeden harap olan iki tekke daha vardır. Pasif kalan bu iki mevlevihaneden ilki XVII. asırda Yeniçeri Başçavuşu Kara Mizah tarafından Defterdar İskelesi Zâl Mahmud Paşa türbesi civarında inşa edilir edilmez gerçekleşen deprem sonucu yıkılmıştır.²³ İkincisi ise, çalışmamızın son bölümünde ayrıntılarıyla ele alacağımız üzere, XIX. asırda Dolapcı Derviş tarafından Eyüp civarında inşa edilmiş fakat faaliyet gösteremeden zamanla harap olmuştur.²⁴

¹⁸ Üsküdarî, "Mecmua-i Tekâyâ", 205.

¹⁹ "Âsitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse'de Kâ'in el-Ân Mevcûd ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerif Günleri Beyân Olunur", 219.

²⁰ Yeşilzâde, "Rehber-i Tekâyâ", 252. 1918 yılındaki büyük Fatih Yangınından sonra bu tekke de tarihe karışmış, günümüze birkaç mezartaşı kalmıştır.

²¹ Gölpinarlı, *MSM*, 310.

²² Tanman, "Âbid Çelebi Tekkesi", 1/308.

²³ Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, 2/219.

²⁴ Ayrıntı için bk. Çalışmanın üçüncü bölümünün "Ali Nutkî Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri" başlığı.

1.1. İstanbul'un İlk Mevlevî Âsitanesi: Galata Mevlevihanesi Postnişinleri

Tarih boyunca gerek yazılı kültür gerekse de sözlü kültürde Kule Kapu Mevlevihanesi, Gâlib Dede Dergâhı, İskender Paşa Zaviyesi, Galata Hangâhı, Galata Tekkesi, Galata Âsitânesi, Galata Dergâhı, Begoğlu Dergâhı, Hankâh-ı Bâb-ı Kulle ve Tekke-i İskenderî gibi isimlerle anılan²⁵ Galata Mevlevihanesi, İstanbul'un en eski Mevlevî Âsitanesi olarak bilinir. Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid devirlerinde görev yapmış İskender Paşa tarafından 897/1491 yılında inşa edilmiştir. İskender Paşa'nın Galata Mevlevihanesi'ni inşa etmesiyle alakalı olarak bir rivayet aktarılır. Buna göre İstanbul'a gelen, Sultan Dîvânî ve Dîvane Mehmed Çelebi gibi adlarla meşhur olan, Semâî Mehmed Dede, İskender Paşa'ya ait olan çiftlik üzerine bir mevlevihane yapılmasını arzu etmiş ve bu arzusunu paşaya bildirmiştir. Bu isteği olumlu gören İskender Paşa çiftliğinin bir bölümünde mevlevihaneyi inşa etmiştir.²⁶

Muhtemelen yukarıda zikrettiğimiz rivayete ve yine Galata Mevlevihanesi bahçesinde bulunan büyük servi ağacını dikmesine²⁷ istinaden kaynaklar Semâî Mehmed Dede'yi mevlevihanenin ilk postnişini olarak sunarlar. Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonunda bulunan ve mevlevihane meşâyihini isim, vefat tarihi ve meşihat müddetine göre listeleyen XIX. yüzyılın ortalarında kaleme alındığını tahmin ettiğimiz “Meşâyih-i Mevlevîhane-i Kulekapusu Bina-i İskender Paşa” adlı bir silsile-nâmede de Semâî Mehmed Dede ilk sırada gösterilmektedir.²⁸ Fakat Ünver, 12 Muharrem 897/15 Kasım 1491 tarihli vakıf senedine göre mevlevihanenin ilk şeyhinin ve aynı zamanda mütevellisinin “Şeyh Yunus b. Şeyh Zeynel Abidin” olduğunu belirtir ve Semâî Mehmed Dede'ye ikinci sırada yer verir.²⁹ Dolayısıyla vakıf senedinde işaret edildiği üzere Galata Mevlevihanesi'nin ilk postnişini Şeyh Yunus Efendi'dir. O sıralarda Kalenderhane Mescidi'nin de Mevlevîler tarafından kullanıldığı göz önünde

²⁵ İsmail Ünver, “Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri”, 197; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 79.

²⁶ İskender Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman Devri ricalinden olduğu belirtiliyorsa da (bk. Erdoğan, “İstanbul Mevlevihaneleri”, 25) tarihî bakımdan bu mümkün değildir. 927/1515 tarihinde maktulen vefat etmiş ve Kanlıca Camii haziyesine defnedilmiştir. Ayvansayî, *Hadîka*, 436; Vassaf, *Sefîne*, 5/179. Ayrıca İskender Paşa, mevlevihaneye vakıf tesis etmiş ve birçok akar bağışlamıştır. Galata Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki vakıfları arasındaki dükkân, fırın, oda vb. akarlar ve elde edilen gelirler için bk. BOA, A. DVNSMHM.d, 119/1796, 30 Cemaziyelevvel 1125 (24 Haziran 1713).

²⁷ Ayvansayî, *Hadîka*, 436.

²⁸ Bu listede Semâî Mehmed Dede'nin Afyon Karahisar'ı teşrif tarihi yer almaktadır. Buradan hareketle Semâî Mehmed Dede'nin Galata Mevlevihanesi'nde kısa bir müddet posta oturduğu düşünülebilir. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 1b.

²⁹ Ünver, “Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri”, 197.

bulundurulduğunda Şeyh Yunus'un ve babası Şeyh Zeynel Abidin'in Kalenderhane Mescidi ile alakalarının bulunma ihtimali söz konusu olabilir.

Ruhî Dede'nin *Defter-i Dervîşân*'ı, Ayvansarayî'nin *Hadîka*'sı, İzzet Molla'nın manzum ve mensur *Silsile-nâme*'si, XIX. yüzyıla ait yukarıda sözünü ettiğimiz silsilenâme ve Zakir Şükrî'nin *Mecmua-yı Tekâyâ*'sı gibi meşihat makamına tevcih edilen zevatı ihtiva eden eserler incelendiğinde Galata Mevlevihanesi'nde Sırrî Abdî Dede'ye kadar gelen postnişinlerin isimleri ve sıralarında farklılık bulunduğu görülür. Postnişin sırasındaki farklılıklar azil vakalarının gerçekleştiği sonraki zaman dilimlerinde de devam etmektedir. Ünver, bu farklılıkları göz önüne alarak ve tespit ettiği vakfiyeye dayanarak bir liste önerisinde bulunmuştur. Biz de Galata Mevlevihanesi meşihat sırasını takip etme hususunda bu listeyi esas alacağız. Söz konusu listeye göre XVIII. asra gelinceye kadar Galata Mevlevihanesi'nde posta oturan meşâyih şunlardır: Şeyh Yunus Efendi (v. ?), Semâî Mehmed Dede, Safâî Çelebi (940/1533), Mesnevihan Mahmud Dede (955/1548), Furuncî-zâde, Abdî Dede (v. 1041/1631), İsmail Rusûhî Ankaravî (v. 1041/1631), Âdem Dede (v. 1063/1652), Arzî Mehmed Dede (v. 1075/1664), Dervîş Çelebi (v. ?), Naci Ahmed Dede (v. 1122/1710), Dervîş Çelebi (tekrar), Gavsî Ahmed Dede (v. 1109/1697).³⁰

Bu arada Galata Mevlevihanesi'nin erken dönemindeki gerek postnişin isimleri gerekse de sıralarındaki belirsizlik ve kaynaklar arasındaki tutarsızlığın bir sebebini Galata Mevlevîhanesi'nin bir süre harap vaziyette kalarak kullanılamaz hale gelmesine bağlamak mümkündür. Hatta Galata Mevlevihanesi'nin bir süre Halvetî Dergahı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Halvetîlerden sonra derslik olarak da işlev gören bu mevlevihane XVII. asırda Abdî Dede'nin girişimleriyle tekrar Mevlevîlerin kullanımına açılmış³¹ ve bundan 1925 yılına kadar hep Mevlevîlerin elinde kalmıştır. Bu üç asrı aşkın süre zarfında Galata Mevlevihanesi çeşitli tamir ve restorasyon faaliyetlerinden de geçmiştir. Sırrî Abdî Dede, dergâhın tekrar mevlevihane olarak kullanılmasını sağladıktan bir süre sonra Tersane Emîni İsmail Ağa onarım faaliyetinde bulunmuş, Matbah Emîni Hasan Ağa da avlusuna bir çeşme yaptırmıştır.³² XVII. asra tekabül eden bu onarımlardan sonra Sultan III. Mustafa ve III. Selim devirlerinde çeşitli onarımlardan

³⁰ Ünver, "Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri", 212-215. Kerametli de ortak kaniya cevap verdiğini düşündüğü bir liste yayımlamıştır (bk. Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 75-6) fakat Ünver'in hazırladığı liste diğer tarihi kaynakları da dikkate alması yönünden daha kabule layıktır.

³¹ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/54; Ayvansarayî, *Hadîka*, 436.

³² M. Baha Tanman, "Galata Mevlevihanesi", 13/317.

geçmiştir ki bu onarım ve yenilemelerin tafsilatını çalışmamızın üçüncü bölümünde vermektediriz.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, yüksek bir dağın tepesinde kurulu, yüz adet derviş odalı ve cihanı seyreden avluya sahip bir dergâh olarak tasvir ettiği³³ Galata Mevlevihanesi, XIX. yüzyılda Levanten mahallelerinin çevresini kuşatmasıyla birlikte yabancı bir doku içerisinde sıkışıp kalmıştır. Yine aynı yüzyıldan itibaren turistik bir mekân haline gelen mevlevihane seyahatname ve gezi kayıtlarına muhakkak görölmesi ve ziyaret edilmesi gereken yerlerden biri olarak geçmiştir.³⁴ 1925 yılında tekkelerin kapatılmasının ardından Galata Mevlevihanesi'nin ana binası bir süreliğine halk evi ve karakol olarak kullanılmıştır. 1945-47 yılları arasında haziresinin doğu kesimi kaldırılarak üzerine Beyoğlu Evlendirme Dairesi inşa edilirken semahanenin girişindeki ahşap türbeler, matbah-ı şerif, harem bölümü ve diğer bir kısım müstemilat ortadan kaldırılmıştır. Resmî kurumların ilgisizliğine rağmen Turing ve Otomobil Kurumu başkanı Reşit Saffet Atabinen ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in gayretleri vesilesiyle günümüze kadar kısmen ayakta kalabilen Galata Mevlevihanesi 1975 yılından günümüze kadar ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı 'Divan Edebiyatı Müzesi' adıyla hizmete açılmıştır. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla restore edilen mevlevihanenin³⁵ Semahane bölümünün alt katında bulunan derviş hücrelerinde tarikat mensuplarının kullandığı çeşitli eşyalar, üst katında hat ve ebru eserlerinin yanı sıra muhtelif mûsikî enstrümanları sergilenmektedir. Ayrıca her ayın muhtelif günlerinde sema törenlerine de ev sahipliği yapmaktadır.

Galata Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki ilk postnişini Nâyî Osman Dede'dir. Esas aldığımız listeye göre tüm Galata Mevlevihanesi postnişinleri arasında 14. sırada olan Nâyî Osman Dede'yi takiben oğlu Sırrî Abdülbaki Dede (v. 1164/1750), Mehmed Şemseddin b. Safî Mûsâ Dede (v. 1174/1760), İsa Dede b. Safî Mûsâ Dede (v. 1185/1771), Selim Dede Efendi Trablusî (v. 1191/1777), Mehmed Sadık b. Selim Dede (v. 1192/1778), Seyyid Abdülkâdir Dede Şâmî (azil: 1195/1780), Konevî Hüseyin Dede (v. 1197/1783), Bakkalzâde Seyyid Ali Dede Konevî (azil: 1201/1786), el-Hâc Sultanzâde Halil Numan Dede (azil: 1205/1790), Bakkalzâde Seyyid Ali Dede Konevî (tekrar azil: 6 ay), Abdullah Dede Efendi (v. 1205/1790), Es'ad Mehmed Gâlib Dede

³³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 510-511.

³⁴ Tanman, "Galata Mevlevihanesi", 13/318.

³⁵ Arpağuş, "Galata Mevlevihanesi", 293.

Efendi (v. 1213/1799)³⁶ Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmişlerdir. Böylece XVIII. asırda Galata Mevlevihanesi meşihat makamında bulunmuş toplam on iki Mevlevî şeyhi vardır. Şimdi mevzu bahis asrın ilk postnişini Nâyî Osman Dede'yi tanıyalım.

1.1.1. Nâyî Osman Dede (v. 1142/1729)

Galata Mevlevihanesi 14. Şeyhi

İstanbul'un Vefa semtinde 1077/1666 tarihinde dünyaya gelen Nâyî Osman Dede, aslen Diyarbakırlıdır. Babası Hacı İbrahim Efendi, Süleymaniye Darü's-şifası'nın reisü'l-hüddamı olarak binlerce hastanın derdine deva bulduğu ve Haremeyn hacısı olduğu belirtilen önemli bir zattır. Hüseyin Ayvansarayî *Vefeyât*'ında ve Hüseyin Vassaf *Sefîne*'sinde Nâyî Osman Dede'nin Gelibolu'da doğup İstanbul'a sonradan geldiğini belirtiyorsalar da³⁷ kaynakların büyük çoğunluğu onun İstanbul'da doğduğunu yazmaktadır.³⁸ *Defter-i Dervişân*'da geçen bir pasaja göre Nâyî Osman Dede'nin Hacı Ali adında bir kardeşi vardır. Hacı Ali'nin soyundan gelenler arasında XIX. yüzyılda vezir müfettişliği başkâtibi olarak görev yapan Hayrullah Efendi (v. 1234/1818) bulunmaktadır.³⁹

İstanbul'un ilim, kültür ve sanat faaliyetlerinden istifade ederek kendini geliştiren Nâyî Osman Dede, genç yaşında Galata Mevlevihanesi şeyhi Gavsî Ahmed Dede'ye (v. 1109/1697) intisap etmiş ve onun rehberliğinde çilesini çıkarmıştır. Edebiyat, mûsikî ve dil alanlarında ilk hocası Gavsî Ahmed Dede olmuştur. Farsça ve mûsikînin yanı sıra ta'lik hat derslerini de yine ondan almıştır. Nesih ve sülûs tarz hattını dönemin meşhur hattatlarından Nefeszâde Seyyid İsmail Efendi'den (v. 1090/1679), talik hattı yine şeyhi Gavsî Ahmed Dede'den meşk ettiği belirtilen Nâyî Osman Dede'nin hat hususunda ayrıca Suyolcuzâde Eyyubî Mustafa Efendi'den istifade ettiği bilinir.⁴⁰

Divan-ı Hümayün kâtibi Mustafa Safayî Efendi (v. 1138/1725) çağdaşı olarak Nâyî Osman Dede'yi “şeyh-i bî-riyâ ve bir ‘arîf-i şîrin-edâ... İlm-i edvârda telife kudreti ve

³⁶ Ünver, “Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri”, 216-218.

³⁷ Ayvansarayî, *Vefeyât*, 114; Vassaf, *Sefîne*, 175.

³⁸ Sâlim, *Tezkire*, 636; Safâyî, *Tezkire*, 669; Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/229; Esrâr Dede, *Tezkire*, 498; Fatin Davud, *Hâtime*, 396; Ali Enver, *Mevlevî Şairler*, 312; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 272.

³⁹ Abdülbaki Nâsır Dede'nin belirttiğine göre Hayrullah Efendi, Sâide Hanım'a –ki Nâsır Dede'nin annesi, Nâyî Osman Dede'nin de torunudur- “Hala Hanım” diye hitap ederlerdi. Bk. Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 365.

⁴⁰ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/229; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 272-273.

fenn-i mûsikîde tasnife liyakatı” olduğunu belirtmekte ve muhtelif hat tarzlarında bilhassa talik hattaki kudretine değinmektedir.⁴¹

Nâyî Osman Dede’nin mûsikî kariyerinde Galata Mevlevihanesi neyzenbaşılığı da mevcuttur ve bu görevi on sekiz sene aralıksız devam etmiştir.⁴² Buradan hareketle Nâyî Osman Dede’nin 1091/1679 yılında Galata Mevlevihanesi ser-neyzeni olduğu anlaşılmaktadır. *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân*’da Mustafa Sâkîb Dede, Nâyî Osman Dede’nin neyzenbaşı olma durumuyla ilgili ayrıntıya girer. Buna göre dönemin postnişini Gavsî Ahmed Dede’yi ziyaret etmek maksadıyla dergâha gelen Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Halil Ruhavî Efendi, ney dinlemeyi arzu etmiştir. Ser-neyzen ve diğer neyzenler o anda mevlevihanede bulunmadığı için ney icra etmek Osman Dede’ye kalmıştır. İcrayı beğenen Seyyid Halil Efendi’nin, Gavsî Ahmed Dede’den rica etmesi üzerine Nâyî Osman Dede dergâhın neyzenbaşısı olmuştur.⁴³

Çalışmamızın üçüncü bölümünde tafsilatına gireceğimiz üzere hem Galata Mevlevihanesi sakini olması hem de Nâyî Osman Dede ile yakından tanışıyor olmaları münasebetiyle Sâkîb Dede’nin Nâyî Osman Dede hakkında verdiği bilgilerin önemli olduğu ve gerçeği yansıttığı kanaatindeyiz. Sâkîb Dede, Nâyî Osman Dede’nin özellikle mûsikî konusundaki kabiliyetinden ve mûsikî sahasına kazandırdığı yeni terkiplerden söz etmekte ve ses eserlerini kendi icat ettiği şekiller ile –ki buna bir çeşit nota demek mümkündür- kâğıda dökkebildiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Sâlim Efendi de Nâyî Osman Dede’nin bir kere dahi olsa bir kâr⁴⁴ ya da nakış⁴⁵ dinlediğinde bunu hemen notaya aktarabildiğini belirtmektedir. Onun hem mûsikî sahasında eser telif ettiğini hem de nağme ve sesi yazıya dökkebildiğini, yazıya döktüğü kâr veya besteyi nağmesiz eksiksiz ve ziyadesiz bir şekilde okuduğunu ifade etmektedir. Yine mûsikî sahasında bilgi sahibi olan zevatın da takdir edeceği üzere Nâyî Osman Dede’nin yaptığı bu işin gayet zor olduğunu da ilave etmektedir.⁴⁶ Gerçekten de Nâyî Osman

⁴¹ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 669.

⁴² Sâlim, *Tezkire*, 637.

⁴³ Osman Dede, kendisinden ney taksimi istendiğinde düpeşrev ve yeksemaiye kadar bilgisi olduğu rivayet edilir. Bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/229. Bu rivayet aynı zamanda XVII. yüzyılda Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinleri arasındaki münasebeti ortaya koymasından da önemlidir.

⁴⁴ Kâr, Osmanlı/Türk Musikisi’nde makam ve usûl geçkileri ihtiva eden, büyük usûllerle bestelenmiş, sazlı ve sözlü terennümlerle süslü, fâsılda peşrevden sonra yer alan, güfteli uzun bir beste formudur. Bk. Ayverdi, “Kâr”, 2/1586.

⁴⁵ Mehterhane usullerinden birinin adı olarak geçen nakış, beste veya semâî formlarının ikişer mısra okunduktan sonra ardından terennüm gelen iki hâneli şekilleridir. Bk. Pakalın, “Nakış”, 2/647; Ayverdi, “Nakış”, 2/2320.

⁴⁶ Sâlim, *Tezkire*, 637.

Dede, ister tevarüs ettiği nota sistemini kendine has üslupla yorumlamasıyla olsun, ister ürettiği yeni terkiplerle olsun, isterse de bestelediği Mevlevî âyinleri ve bir mûsikî türü olarak Mevlevî âyininin tarihsel gelişiminde oynadığı rol ile olsun Osmanlı/Türk mûsikîsi literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur ki bu konuya tezimizin ikinci bölümde yer vermekteyiz.

Nâyî Osman Dede'nin mûsikî sahasındaki mahareti dönemin padişahlarının da ilgisini çekmiştir. Mesela Nâyî Osman Dede'nin mûsikî kudretini duyan Sultan IV. Mehmed Han, onu Edirne'ye davet etmiştir. Nâyî Osman Dede de huzur-ı hümayûnda mûsikî icra ederek padişahın yakın alakasına mazhar olmuştur. Sâkıb Dede'nin verdiği bilgiye göre, Nâyî Osman Dede, gerek padişahın ihsanlarını gerekse kendisiyle görüşen devlet adamlarının cihet⁴⁷ gibi maaşlı görev tekliflerini reddetmiştir. Hatta Galata Mevlevihanesi neyzenbaşısı olarak kendisine belirli sürelerde ödenen meblağı da yine muhtaç dervişlere dağıtmıştır. Benzer şekilde kendisine miras olarak kalan fazla miktardaki serveti dahi dervişlerin kullanımına sunmuş, onları mevlevihaneye ve sâkinlerine gelir getirecek akar ve vakıf malı olarak bağışlamıştır.⁴⁸ Kendisine miras olarak kalan gayrimenkulleri arasında Kasımpaşa Kamer Hatun Mahallesi'ndeki mülkünü 1120/1709 yılında Gavsî Ahmed Dede'nin türbesine vakfetmiştir. Bu vakfin geliriyle türbedar tayininin yanı sıra ihtiyaç duyulduğunda türbenin bakımı ve tamiri gerçekleşmiştir.⁴⁹ Nâyî Osman Dede hakkında verdiği bütün bu misaller onun terk-i dünya yönüne ve ihlasına vurgu yapmaktadır.

Aynı zamanda Gavsî Ahmed Dede'nin talim ve terbiyesiyle mesnevihan vasfını da kazanmış olan Nâyî Osman Dede, şeyhinin “Kâri’-i *Mesnevî*”si olarak görev yapmıştır. Sâkıb Dede, Nâyî Osman Dede'nin Gavsî Ahmed Dede'nin 1109/1697 yılında gerçekleşen vefatından sonra posta geçtiğini ve Gavsî Ahmed Dede'nin kerimesi Hadice Hanım ile evlendiğini belirtmektedir. Bu evliliklerinden Sırrî Abdülbaki Dede dünyaya gelmiştir.⁵⁰ O tarihlerde Konya Mevlâna Âsitanesi makam çelebisi olması sebebiyle Hacı Bostan Çelebi'nin (v. 1117/1705) verdiği meşihatname ile Nâyî Osman Dede posta oturmuş olmalıdır.

⁴⁷ Cihet, vazife ve hizmet manasına gelip dini müesselerde alınan görevler için kullanılan bir tabirdir. Bk. Pakalın, “Cihet”, “Cihet Tevcihi”, 1/292.

⁴⁸ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/230-231.

⁴⁹ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 79.

⁵⁰ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/230.

Nâyî Osman Dede 33 yıllık postnişinlik görevinin ardından 1142/1729 yılında irtihal etmiş ve şeyhi Gavsî Ahmed Dede'nin ayakucuna defnedilmiştir.⁵¹ Vefatına Tevfik "irtihâl-i âşık" tarihini düşürmüştür.⁵² Nazîrâ,

"Hazret-i Gavsî Efendi menzilin tutmuş iken

Azm-i adn edip dedi ahababa unutman beni

Cevherî tarihidir onun Nazîrâ sad diriğ

*Adne gitdi asr-ı kutb-ı Mevlevî Osman Dede"*⁵³, Seyyid Hüseyin Vehbi ise:

"Şeyh-i Galata Nâyî tüketti demini

Etdi müteselli veledi uşşâkı

Vehbî dedi tarihini onun mülhem

*Osman Dede göçdi ola Sırrî bâkî"*⁵⁴ ibaresini tarih olarak düşürmüştür.

Onun vefatına düşürülen başka bir mucem tarih⁵⁵ ise *"Değişdi bâkî ile devr-i faniyi Dede Osman"* dır.⁵⁶

Nâyî Osman Dede'nin vefatıyla boşalan posta, makam çelebisi Çelebi Hacı Mehmed Arif-i Râbî' Efendi tarafından tevcih buyrulan meşihatname ile oğlu Abdülbaki Dede Efendi oturmuştur.⁵⁷ Yukarıda Nâyî Osman Dede'nin vefatına düşürülen tarihlerden son ikisi aynı zamanda Galata Mevlevihanesi post makamına Sırrî Abdülbaki Dede'nin geçtiğini ima etmektedir.⁵⁸

Nâyî Osman Dede'nin meşihatı sırasında sohbetinde ve hizmetinde bulunanlar arasında Hattat Ali Hüdhüd Dede (v. 1164/1750), şair Derviş Lisânî (v. 1129/1716), Mustafa Sâkıb Dede, Edirne ve Yenikapı Mevlevihaneleri şeyhi Kûçek Mehmed Dede Efendi gibi isimler bulunmaktadır ki bunlara ilişkin ayrıntılara çalışmamızın "İlişkiler Ağı" başlıklı üçüncü bölümünde genişçe yer vermekteyiz.

⁵¹ Esrâr, *Tezkire*, 498; Vassaf, *Sefîne*, 5/176.

⁵² Çakır, "Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve *Ravzatü'l-i 'caz'*", XXV.

⁵³ Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 1/152.

⁵⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatin*, 273; Ayvansarayî, *Vefeyât*, 115. Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, 1/152.

⁵⁵ Mucem tarih sadece noktalı harflerin hesaplanmasıyla düşürülen tarihtir. Buna cevher tarih de denir.

⁵⁶ Hocazâde, *Ziyaret-i Evliyâ*, 175.

⁵⁷ BOA, İE.TCT., 17/1852, 7 Cemaziyelevvel 1142 (28 Kasım 1729); Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 328.

⁵⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/187.

Kütüphane kataloglarında daha çok Osman b. Muhammed el-İstanbuli el-Mevlevî olarak geçen Nâyî Osman Dede, farklı türlerde ve dillerde çeşitli eserler kaleme almıştır. Her ne kadar Nâyî Osman Dede'nin eserlerini çalışmamızın ikinci bölümünde tafsilatlı olarak ele alıyor olsak da burada kısaca isimlerine ve konularına değinebiliriz. Nâyî Osman Dede'nin en meşhur eseri *Manzûme-i Mi'râciyye*'dir. Hz. Peygamber'in mirac hadisesini tasvir etmek üzere kaleme alıp bestelediği Segâh makamı ile başlayıp Hüseyinî makamıyla son bulan *Mi'râciyye*, Osmanlı/Türk Mûsikîsi Tarihine en uzun süreli icra edilen eser olarak geçmiştir. Söz konusu eserin sadece mevlevihanelerde değil, İstanbul ve Bursa'nın belli başlı camilerinde Mirac kandillerinde okunması için vakıflar tesis edildiği bilinmekte⁵⁹ ve bu geleneğin belirli mekânlarda zamanımıza kadar devam ettiğine şahid olmaktayız ki buna ilişkin ayrıntılara çalışmamızın son bölümünde yer vermekteyiz.

Osman Dede'nin *Mirâciyye*'sine o kadar itibar edilmiştir ki XIX. yüzyıla ait yazma silsile-nâmede Nâyî Osman Dede'nin bulunduğu sıraya “*Mi'râciyye* sahibi” ifadesi not olarak kaydedilmiştir.⁶⁰ Esrâr Dede de söz konusu manzumenin şiir sanatından ziyade tamamen ilham kanalıyla ortaya çıktığını ve sözleri kadar bestesinin de şüphesiz bir ilham eseri olduğunu belirtir.⁶¹ Esrâr Dede'nin bu ifadelerini, Nâyî Osman Dede'nin kalp aynasının berraklığı nedeniyle ilhama ne kadar açık olduğunu ima etme yönünde okumak da mümkündür.

Nâyî Osman Dede'nin *Ravzatü'l-i 'caz fî'l-mu'cizâti'l-mümtâz* adlı bir başka eseri de peygamberlerin mucizelerinden bahseden manzum bir eserdir. *Rabt-ı Tâ'birât-ı Mûsikî*'si ise mûsikî nazariyatını konu edinir. Farsça olup 276 beyitten müteşekkildir ve mûsikî tabirlerini izah etmektedir. Mûsikî sahasına ilişkin kaleme aldığı diğer eserleri de *Kitâb-ı Edvâr* ve *Nota-i Türki*'dir. Dört Mevlevî âyini haricinde birçok peşrev, saz semâîsi, tevşih bestelemiş, mûsikîye yeni terkipler kazandırmıştır.⁶²

Nâyî Osman Dede'ye isnat edilen eserlerden bir diğeri de *Zübde-i Makâlât-ı Şems*'tir. Bu eserini, *Makâlât-ı Hazret-i Şems*'te geçen bazı ledünnî hakikatlerden esinlenerek

⁵⁹ Vassaf, *Sefîne*, 5/175; Dayıoğlu, *Galata Mevlevihanesi*, 77; Kara, “Mîrâc, Mirâciye ve Bursalı Safiye Hâtunun Vakfiyesi”, 25-40.

⁶⁰ “Meşâyih-ı Mevlevîhane-i Kulekapusu Bina-i İskender Paşa”, Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 1b.

⁶¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 498.

⁶² Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 2-3.

Farsça kaleme aldığı bilinmektedir.⁶³ Çeşitli şuara tezkirelerinde ve mecmualarda yer alan şiirleri de mevcuttur. Bütün bunların haricinde Nâyî Osman Dede'ye ait bir şiir *Mecmu'a*'sının bulunduğunu tespit ettik. Bu eseri tespitimize ve diğer ayrıntılara çalışmamızın ikinci bölümünde değinmekteyiz.

1.1.2. Sırrî Abdülbâkî Dede (v. 1164/1751)

Galata Mevlevihanesi 15. Şeyhi

İstanbul doğumlu olan Sırrî Abdülbâkî Dede'nin annesi Galata Mevlevihanesi postnişini Gavsi Ahmed Dede'nin kerimesi Hadice Hanım, babası ise Nâyî Osman Dede'dir. Veladetine “Şeyh Abdülbaki” tarih olarak düşürülmüştür. Bu ibare hesaplandığında 1130 tarihi çıkmaktadır. Fakat onun 22 yaşında şeyh olduğu⁶⁴ belirtilerek 1120/1708 yılında doğduğu ima edilmektedir. Babası Nâyî Osman Dede'nin vefatı üzerine makam çelebisi Seyyid Hacı Mehmed Ârif-i Râbi' Çelebi tarafından verilen meşihatname ile 1142/1729 yılında Galata Mevlevihanesi'nin meşihat ve mesnevihanlığı kendisine tevcih olunmuş ve bu tevcih sadrazam tarafından onaylanmıştır.⁶⁵ Fahrünnisa ve Saide adlarında iki kızının bulunduğu bilinmektedir.⁶⁶

Sırrî Abdülbâkî Dede'nin ailesi hakkında bilinenler yukarıda verdiğimiz bilgilerle sınırlı olsa da onun İstanbul'da önemli bir Mevlevî şeyhinin kızı ile evlendiği tespitinde bulunduk. Çalışmamızın üçüncü bölümünde delillerini ortaya koyacağımız üzere Sırrî Abdülbâkî Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Memiş Efendi'nin kerimesi ile evlenmiştir. Buna göre yine Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Ahmed Dede'nin de eniştesidir.

Talimi hakkında detaylı bilgi bulunmasa da başta babası Nâyî Osman Dede olmak üzere Galata Mevlevihanesi'nin ilmî ve kültürel veçhesinden istifade ettiğini tahmin etmek güç değildir. 22 sene süren postnişinliğinin ardından 15 Rebiulevvel 1164/11 Şubat 1751 tarihinde Mevlid-i Şerif'in okunduğu gece vefat etmiş ve Çarşamba'ya denk gelen ertesi gün tekkeye defnedilmiştir.⁶⁷ Vefatına şair Rahmî Mustafa Efendi şu tarihi düşürmüştür:

⁶³ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/ 270; Çakır, *Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-i 'caz'*, 64.

⁶⁴ Ayvansarayî, *Hadîka*, 438.

⁶⁵ BOA, İE.TCT., 17/1852, 7 Cemaziyelevvel 1142 (28 Kasım 1729).

⁶⁶ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 334.

⁶⁷ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 334.

“Cihandan gitdi Sırrî adı bâkî kaldı dünyada”

Vefatına düşürülen başka bir tarih ise şöyledir:

“Baki dede devr eyleyerek gitdi bekaya”⁶⁸

Sırrî Abdülbâkî Dede’nin vefatıyla münhal kalan posta Safî Mûsâ Dede’nin oğlu Mehmed Şemseddin Efendi oturmuştur.⁶⁹

Saide Hanım babası Abdülbâkî Dede’nin vefatından birkaç ay sonra, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede ile evlenmiştir. Bu evliliklerinden ileride Yenikapı mevlevihanesi şeyhleri olacak Ali Nutkî, Abdülbaki Nâsır ve Abdürrahim Künhî Dedeler dünyaya gelecektir.⁷⁰ Bununla birlikte *Defter-i Dervîşân*’da geçen bir kayıt Saide Hanım dışında, Fahrunnisa Hanım’ın da Sırrî Abdülbaki Dede’nin vefatından sonra evlendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Fahrunnisa Hanım’ın Şeyh Gavsî Ahmed Efendi el-Mevlevî (v. 1218/1803)⁷¹ adında bir oğlu vardır. Buna göre oğluna dedesinin kayınpederinin ismini yani Galata Mevlevihanesi şeyhi Gavsî Ahmed Dede’nin ismini verdiği anlaşılmaktadır. Fahrunnisa Hanım’ın oğlu Şeyh Gavsî Ahmed Efendi el-Mevlevî Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Abdülbaki Nâsır Dede tarafından dayı olarak nitelenmektedir.⁷²

Babası Nâyî Osman Dede gibi mûsikî ile iştigal eden Sırrî Abdülbâkî Dede’nin Rast Makamı çifte düyek usûlündeki peşrevi günümüze ulaşmıştır.⁷³ Ayrıca kütüphane kataloglarında Sırrî Abdülbâkî Dede’ye bir eser daha nispet edilmektedir. Bu eser, Tâhiru’l-Mevlevî’nin sehven Sırrî Abdülbâkî Dede’ye nispet ederek neşrettiği *Manzûme-i Mi ‘râc*’tır.⁷⁴ Oysaki söz konusu eserin sahibi Abdülbaki Ârif Efendi’dir.⁷⁵ Bununla birlikte bazı araştırmacılar, Tâhiru’l-Mevlevî’nin neşrettiği bu eserin Nâyî Osman Dede’ye ait olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁶ Fakat Nâyî Osman Dede’nin

⁶⁸ Hocazade, *Ziyaret-i Evliyâ*, 98; Ayvansarayı, *Hadika*, 438; Vassaf, *Sefîne*, 5/182.

⁶⁹ Hocazâde, *Ziyaret-i Evliyâ*, 99.

⁷⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 334-336.

⁷¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 97.

⁷² Abdülbâkî Nâsır Dede, Şeyh Gavsî Ahmed Efendi el-Mevlevî’nin Emine Hanım (v. 1224) isimli hanımı, Fahrunnisa Hanım (v. 1221) adlı bir kızı, Dervîş İbrahim (v. 1228) isminde oğlu olduğunu belirtmekte ve Dervîş İbrahim’i dayızâdeleri olarak tanıtmaktadır. Bk. Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 103, 165, 283.

⁷³ Çuhadar, *İstanbul Mevlevihanelerindeki Mûsikişinas Şeyhler*, 22.

⁷⁴ Sırrî Abdülbaki Dede, *Manzûme-i Mi ‘rac*, nşr. Tâhiru’l-Mevlevî, İstanbul: Asr Matbaası, 1317.

⁷⁵ Uzun, “Abdülbâkî Ârif Efendi”, 197.

⁷⁶ Çakır, *Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü’l-i ‘caz’ı*, LXVIII.

Mi'râciyye'si ile bu eser mukayese edildiğinde birbirinden farklılık arz ettikleri görülmektedir.

Mehmed Süreyyâ, Sırrî Abdülbâkî Dede'nin hoşsohbet bir insan olduğunu belirterek şairlik yönünden söz eder.⁷⁷ Onun, tezkirelerde tespit ettiğimiz birkaç şiirine çalışmamızın ikinci bölümünde yer vermekteyiz. Aynı şekilde Hattat Ali Hüdhüd Dede (v. 1164/1750) gibi Sırrî Abdülbâkî Dede'den tefeyyüz eden zevata çalışmamızın son bölümünde değinmekteyiz.

1.1.3. Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760)

Galata Mevlevihanesi 16. Şeyhi

Kasımpaşa ve Galata Mevlevihanelerinde eş zamanlı olarak on sene görev yapan Mehmed Şemseddin Dede'nin biyografisi Kasımpaşa Mevlevihanesi başlığı altında verilecektir.

1.1.4. Kadı İsa Dede Trablusî (v. 1185/1771)

Galata Mevlevihanesi 17. Şeyhi

Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri postnişini Safî Mûsâ Dede'nin küçük oğlu olan Kadı İsa Dede, abisi Mehmed Şemseddin Efendi'nin vefatı üzerine 1175/1661 yılında posta oturmuştur. Mesleği olan kadılıktan istifa ederek şeyhlik vazifesini elde ettiği bilinmektedir. Kadı İsa Dede'nin meşihatı zamanında Galata Mevlevihanesi'nde meydana gelen önemli bir olay yangındır. 1179/1765 senesinde İstanbul'da çıkan büyük yangından Galata Mevlevihanesi de zarar görmüştür. Sultan III. Mustafa'nın emriyle Osman Yenişehirî Efendi bina emini tayin edilerek Şaban 1179/ Ocak 1766'da Mevlevihane yeniden inşa edilmiştir.⁷⁸

On bir sene meşihat makamında bulunan Kadı İsa Dede 1185/1771'de vefat etmiş ve yerine eniştesi Selim Dede postnişin olmuştur.⁷⁹ Kadı İsa Dede'nin vefatına Müstakimzâde'nin düşürdüğü tarih şöyledir:

“*Nâse târihin ider imlâ mesîha-dem kalem*

⁷⁷ Süreyyâ, SO, 5/1506.

⁷⁸ Ayvansarayı, *Hadikatü'l-cevâmî*, 438; Vassaf, Sefîne, 5/182.

⁷⁹ Ayvansarayı, *Hadikatü'l-cevâmî*, 438. Süreyya sehven İsa Dede'den sonra posta oturan kişi olarak Mehmed Sadık Dede'yi takdim etmektedir. M. Süreyya, SO, 3/612, 800. Ancak Selim Dede'yi ele aldığı kısımda bu bilgiyi tashih etmektedir. Süreyya, SO, 5/1488.

Döne döne vardı rûhânîlere İsa Dede”⁸⁰

Kadı İsa Dede’nin mezarı, Galata Mevlevihanesi’nin girişinin sol tarafındaki Şârihu’l-*Mesnevî* İsmail Rûsûhî Ankaravî Dede ve Şeyh Galib’in bulunduğu türbededir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1158/1745 tarihli bir belgeye göre İsa Dede’nin Trablusşam Mukataası’ndan vazifeye mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır. Belgede “Molla İsa veled-i Mevlevî Şeyh Mûsâ” ismiyle geçen İsa Dede’nin mutasarrıf olarak geçmiş yıllara ait alacaklarının Trablusşam Valisi ve Vezir Mehmed Paşa tarafından ödenmesi buyurulmuştur.⁸¹ Buradan Kadı İsa Dede’nin “Molla”⁸² unvanına sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

Yine Kadı İsa Dede’nin Galata Mevlevihanesi postnişinliği esnasında dergahın vakıflarıyla ilgili bazı yazışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Galata Mevlevihanesi şeyhinin nezaretinde olan Sürahi Ahmed Ağa evkafına günlük üç akçe ile mütevelliliğini üstlenen İbrahim Halebî’nin vefat etmesi üzerine Kadı İsa Dede, İbrahim Halebî’nin oğlu Mehmed’in bu göreve uygun olduğunu belirterek tevliyet cihetinin ona tevdi edilmesini talep eden bir arzuhal kaleme almıştır. 25 Rebiulevvel 1183/29 Temmuz 1769 tarihli bu yazıda İsa Dede kendisini “hadimu’l-fukara eş-şeyh İsa Mevlevîhane-i Galata” şeklinde tanıtmaktadır.⁸³

1.1.5. Selim Dede (v. 1191/1777)

Galata Mevlevihanesi 18. Şeyhi.

Selim Dede, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri şeyhi Safî Mûsâ Dede’nin damadı, kendinden evvelki postnişin İsa Dede’nin de eniştesidir. Altı sene süren meşihat vazifesinin ardından Receb 1191/Ağustos 1777 yılında vefat etmiştir. “مَسْكُومُ الضَّرِّ” (Messekümü’d-durr) vefatına düşürülen tarihtir.⁸⁴

⁸⁰ Ayvansarayî, *Hadikatü’l-cevâmî*, 438.

⁸¹ BOA, AE.SMHD.1, 182/14148, 14 Zilkade 1158 (8 Aralık 1745).

⁸² Osmanlı Devleti’nde molla, 300 akçeden yukarı mevleviyete nasb edilen kadılara verilen unvandır. Bk. Algar, “Molla”, 238.

⁸³ BOA, C.EV., 570/28778, 25 Rebiulevvel 1183 (29 Temmuz 1769).

⁸⁴ Ayvansarayî, *Hadika*, 438.

Yerine mahdumları Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Sadık Dede tayin edilmiştir.⁸⁵ Selim Dede'nin Mehmed Sadık Dede dışında Yahya Dede adında bir oğlu daha vardır.⁸⁶

XIX. yüzyıla ait “Meşâyih-i Mevlevîhane-i Kulekapusu Bina-i İskender Paşa” adlı bir silsile-nâmede Selim Dede Efendi Trablusî olarak takdim edilmiştir.⁸⁷ Dolayısıyla onun Trabluslu Safî Mûsâ Dede'nin damadı olmak dışında köken olarak Trablus ile bir bağının bulunduğu görülmektedir.

Selim Dede'nin müridleri arasında XVIII. yüzyılın önemli mûsikîşinasları da bulunmaktadır. Hafız Şeydâ Abdürrahim Dede (v. 1214/1800) ve Galata-Kasımpaşa-Beşiktaş Mevlevihaneleri Neyzenbaşı Derviş Mehmed Emin Dede bunlardan bazılarıdır. Selim Dede'den tefeyyüz eden bu kişilere ilişkin detaylar çalışmamızın “İlişkiler Ağı” adlı bölümünde bulunmaktadır.

1.1.6. Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 11. Şeyhi - Galata Mevlevihanesi 19. Şeyhi

Safî Mûsâ Dede'nin kızı tarafından torunu olan Mehmed Sadık Dede, babası Selim Dede'nin vefatı üzerine Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmiştir. Kendisi Galata Mevlevihanesi postuna oturmadan evvel Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlik görevinde bulunmaktaydı. Hayatına ilişkin diğer detaylar “Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri” başlığı altında bulunmaktadır.

Galata Mevlevihanesi'nde toplamda bir sene kadar meşihat vazifesini ifa eden Mehmed Sadık Dede 1192/1778 yılında vefat etmiş ve makamına Seyyid Abdülkadir Dede tevcih edilmiştir.⁸⁸

⁸⁵ Ayvansarayı, *Hadîka*, 438; Tabibzâde, *Mecmua*, 44. Vassaf, Selim Dede'den sonra posta Kahire Mevlevihanesi şeyhi Abdülkadir Çelebi'nin geçtiğini belirtiyorsa da (Vassaf, *Sefîne*, 5/183) bu doğru değildir.

⁸⁶ Süreyya, *SO*, 5/1488, 3/56. Süreyya, Selim Dede'nin vefat tarihini 1161 olarak kaydeder fakat bu tarih doğru değildir.

⁸⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 1b.

⁸⁸ Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2a.

1.1.7. Seyyid Abdülkâdir Dede (azil 1195/1780)

Galata Mevlevihanesi 20. Şeyhi.

1192/1778 yılında Mehmed Sadık Dede'nin vefatıyla boşalan posta, Kahire Mevlevihanesi şeyhi Abdülkâdir Dede tayin edilmiştir.⁸⁹ Hayatı hakkında yeterli bilginin bulunmadığı Abdülkâdir Dede üç sene süren şeyhlik döneminin ardından 1195/1781 yılında görevinden azledilmiştir.⁹⁰ Abdülkâdir Dede'yi aslen Halebli olarak niteleyen Ayvansarayî haricindeki kaynaklar onu Şam'a nispet ederler.⁹¹ Tabibzâde Zâkir Şükrî ve Hüseyin Vassaf'ın ise Abdülkâdir Dede'yi herhangi bir nispet belirtmeden Çelebi unvanıyla anmaları⁹² onun Mevlâna ahfadı olabileceğini hatıra getirmektedir.

Abdülkâdir Dede, meşihatının sonlarına doğru İskender Paşa Evkâfı'na yapılan müdahaleleri ve dolayısıyla Galata Mevlevihanesi'ne ait gelirlerin engellendiğini konu edinen bir arzuhal kaleme almıştır. Bu arzuhal üzerine İstanbul kadısı ve Galata vekiline hitaben, İskender Paşa Evkâfı'nın tevliyet ve nezaretinin Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin uhdesinde olduğu, elde edilen gelirlerin ise mevlevihanenin tamir vb. işlerinde sarf edilmesi gerektiği ve gerekenin yapılmasının emredildiğini bildiren bir emirname çıkarılmıştır.⁹³ Seyyid Abdülkâdir Dede'nin 1195/1780 yılında azledilmesi üzerine Çelebilik Makamı tarafından Galata Mevlevihanesi postuna Aşçı Hüseyin Dede atanmıştır.

1.1.8. Aşçıbaşı Hüseyin Dede (v. 1197/1782)

Galata Mevlevihanesi 21. Şeyhi

Aslen Konyalı olan Hüseyin Dede, Konya Mevlâna Âsitâne'sinde ser-tabbâh olarak vazife görmekteydi. Seyyid Abdülkâdir Dede'nin 1195/1780 azledilmesi üzerine postnişin olarak Galata Mevlevihanesi'ne tayin edilmiştir.⁹⁴ *Defter-i Dervişân*'daki kayıtlardan Tarikatçı Seyyid Hasan Dede ve Bektaşî lakaplı Seyyid Mustafa Dede (v.

⁸⁹ Ayvansarayî, *Hadîka*, 438; M. B. Tanman, "Galata Mevlevihanesi", *DİA*, 13/318.

⁹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2a.

⁹¹ Ruhî Dede, *Defter-i Dervişân*, İÜNEK Türkçe Yazmalar 6765, 14b'den naklen Ünver, "Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri", 200; Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2a; İzzet Molla, *Dîvan-ı Bahâr-ı Efkâr*, 699.

⁹² Tabibzâde, *Mecmua*, 45; Vassaf, *Sefîne*, 5/183.

⁹³ Erdoğan, "İstanbul Mevlevihaneleri", 26-27.

⁹⁴ Ayvansarayî, *Hadîka*, 438; Ünver, "Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri", 217

1219) adlarında iki oğlunun bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵ Oğullarının isimlerinin başında bulunan Seyyid unvanına bakılırsa Aşçıbaşı Hüseyin Dede, evlâd-ı Resûl bir hanımla izdivaç etmiştir.

İki yıl süren postnişinlik döneminin ardından 1197/1782 yılında irtihal eden Aşçıbaşı Hüseyin Dede, Galata Mevlevihanesi türbesinde metfundur. Yerine Bakkalzâde Seyyid Ali Dede atanmıştır.⁹⁶

Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin meşihatı döneminde kendisinden istifade edenler arasında Şeyh Gâlib de bulunmaktadır.⁹⁷ Galata Mevlevihanesi sakini olan Bektâşî lakaplı küçük oğlu Derviş Seyyid Mustafa Dede (v. 1219/1804) ve Konya Mevlâna Âsitanesi'nde Hacı Mehmed Çelebi ve Said Hemdem Çelebi zamanlarında ser-tarik olarak senelerce hizmet eden büyük oğlu Seyyid Hasan Dede'yi (v. 1235/1819)⁹⁸ Aşçıbaşı Hüseyin Dede'den istifade edenler arasında göstermek mümkündür.

1.1.9. Bakkalzade Seyyid Ali Dede (1. meş. ref. 1201/1786 - 2. meş.ref. 1205/1791)

Galata Mevlevihanesi 22. ve 24. Şeyhi

Babasının bakkal sahibi olması sebebiyle “Bakkalzâde” lakabıyla anılan Seyyid Ali Dede aslen Konyalıdır. Meslekî olarak müderrislik vazifesinde bulunduğu bilinmektedir.⁹⁹ 1197/1782 yılında Şeyh Hüseyin Dede'nin vefat etmesi üzerine boş kalan Galata Mevlevihanesi post makamına tevcih edilmiştir. Dört sene süren meşihat vazifesine 10 Safer 1201/2 Aralık 1786'da son verilerek yerine Halil Numan Dede postnişin olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁰ Dört sene sonra yani 1205/1790 yılında Halil Numan Dede'nin azledilmesi üzerine Bakkalzâde Ali Dede ikinci kez posta oturarak Galata Mevlevihanesi'nin 24. şeyhi olmuştur. Aynı sene içerisinde 9 Şevval 1205/11 Haziran 1791 tarihinde tekrar görevden azledilmesinin ardından¹⁰¹ Şems-i Tebrizî türbedarı Abdullah Dede post makamına tevcih edilmiştir. Türbedar Abdullah Dede, İstanbul'a geliş güzergâhında Kütahya'da 10 Ramazan 1205/11 Haziran 1791'de vefat

⁹⁵ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişan II*, 103; 377.

⁹⁶ Vassaf, *Sefîne*, 5/ 183; Tabibzâde, *Mecmua*, 44; Ayvansarayi, *Hadîka*, 438.

⁹⁷ Ergun, *Şeyh Galib*, 17.

⁹⁸ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişan II*, 103, 377.

⁹⁹ Süreyya, *SO*, 3/817.

¹⁰⁰ Ayvansarayi, *Hadîka*, 438.

¹⁰¹ Ünver, “Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri”, 217.

etmesi nedeniyle posta oturamamıştır. Bunun üzerine meşihat görevi Şeyh Gâlib Dede'ye tevcih edilmiştir.¹⁰²

Galata Mevlevihanesi şeyhlerini listeleyen silsilenamelere bakıldığında en önemli farklılık ve karışıklığın Bakkalzâde Seyyid Ali Dede'nin meşihat yılları ve sırasında olduğu görülmektedir. Mesela Ayvansarayî, Seyyid Ali Dede'nin ikinci kez posta oturuşunu Türbedar Abdullah Dede'den sonraya almaktadır.¹⁰³ Ancak başta belirttiğimiz üzere takip ettiğimiz liste, XIX. yüzyıla ait silsilename ve Tabibzâde Şükrî'nin meşihat listesi ile aynıdır¹⁰⁴ ve Seyyid Ali Dede, Halil Numan Dede'nin hem öncesinde hem de sonrasında posta oturmuştur.

Kaynaklarda Bakkalzâde Ali Dede'nin vefat tarihi ile bilgi verilmezken Galata Mevlevihanesi hâmuşanında metfun olduğu bildirilmektedir.¹⁰⁵

1.1.10. Halil Numan Dede Bey (v. 1213/1799)

Galata Mevlevihanesi 23. Şeyhi, Üsküdar Mevlevihanesi 1. Şeyhi

Bakkalzâde Seyyid Ali Dede'nin 1201/1786'da azledilmesi üzerine Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilen ve bu görevi dört sene kadar ifa eden el-Hâc Sultanzâde Halil Numan Dede Bey'in hayatıyla ilgili detaylı bilgi Üsküdar Mevlevihanesi bölümünde verilmiştir. Sadece burada Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi meşihat makamından ayrılışı ile alakalı olarak yakın zamanda yapılmış çalışmalarda birbirinden farklı iddiaların bulunduğunu söylemekle iktifa etmek istiyoruz. Onun posta oturuşundan dört sene sonra Çelebilik Makamı'nca azledildiği, postnişinlik görevinden feragat ettiği veya Üsküdar Mevlevihanesi'ni kurmak için Galata Mevlevihanesi meşihatını terk ettiği gibi bilgiler verilmiştir. Birbirinden farklılık arz eden bu bilgileri ve vardığımız neticeyi “kurumsal meseleler” başlığı altında bulabilirsiniz.

Yine yakın zamanda yapılmış çalışmalarda Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi meşihatından ayrılışı üzerine verilen bilgilerdeki farklılıklar kadar hangi mevlevihanede daha önce postnişin olduğu konusunda da tutarsız ifadeler bulunmaktadır. Onun Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi iken Bakkalzâde Seyyid Ali

¹⁰² Tabibzâde, *Mecmua*, 45; Ayvansarayî, *Hadîka*, 438-9; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/183.

¹⁰³ Ayvansarayî, *Hadîka*, 438.

¹⁰⁴ Tabibzâde, *Mecmua*, 45.

¹⁰⁵ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 80.

Dede'nin yerine Galata Mevlevihanesi şeyhi olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶ Fakat bu tarihen mümkün değildir. Zira Üsküdar Mevlevihanesi başlığının altında ifade ettiğimiz üzere, Halil Numan Dede Galata Mevlevihanesi meşihat makamındayken kurmak üzere olduğu Üsküdar Mevlevihanesi'nin vakfiyesini düzenlemiş ve söz konusu vakfiyede kendisi Galata Mevlevihanesi postnişini olarak kayda geçmişti. Ayrıca Halil Numan Dede'nin 1201/1786'da Galata Mevlevihanesi'ne postnişin tayin edilmesi ve Üsküdar Mevlevihanesi'nin de 1205/1790'da kurulması sözünü ettiğimiz iddianın imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.11. Abdullah Dede (v. 1205/1790)

Galata Mevlevihanesi 25. şeyhi

Abdullah Dede, Halil Numan Dede'nin 1205/1790 tarihinde azledilmesi üzerine Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tayin edilmiştir. Kendisi Şems-i Tebrizî Zaviyesi'nde türbedarlık vazifesini ifa etmekteydi. Bu nedenle bazı kaynaklarda “Şemsî Dede” ve “Türbedar Abdullah Dede” olarak geçmektedir.¹⁰⁷ Abdullah Dede, İstanbul'a gidiş güzergâhında konakladığı Kütahya'da 10 Ramazan 1205/11 Haziran 1791'de vefat etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Gâlib adıyla meşhur Mehmed Esad Dede Galata Mevlevihanesi postuna atanmıştır.¹⁰⁸

Böylelikle Abdullah Dede, Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilenler arasında posta oturamadan vefat eden ilk ve tek şeyh olarak tarihe geçmiştir.

1.1.12. Mehmed Esad Dede (Şeyh Gâlib) (v. 1213/1799)

Galata Mevlevihanesi 26. Postnişini

İstanbul'da 1171/1757-58 tarihinde Mevlevîhane Kapusu olarak isimlendirilen semtte, diğer bir deyişle Yenikapı Mevlevihanesi yakınlarında doğdu. “Eser-i aşk” ve “cezbetullah” lafızları doğumuna tarih olarak düşürülmüştür. “Eser-i aşk” terkibi Şeyh Gâlib'in kendi divanında geçmektedir:

¹⁰⁶ Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, 89.

¹⁰⁷ Misal için bk. Tanman, “Galata Mevlevihanesi”, 318; Işın, “Mevlevîlik”, *DBİA*, 423; Yücel, *İstanbul Mevlevihaneleri*, 107.

¹⁰⁸ Esrâr, *Tezkire*, 383; Tabibzâde, *Mecmua*, 45; Ayvansarayî, *Hadika*, 438-9; Vassaf, *Sefîne*, 5/182-3.

“Kim kadir-i ilâc eylemeğe hükm-i kaderdir / Târihi imiş Gâlib-i zârın eser-i aşk.”¹⁰⁹

Pederi Mustafa Reşid Efendi, validesi Emine Hanım ve kız kardeşi Mes‘ûde Hanımdır.¹¹⁰ Mehmed Esad, Mevlevî bir muhitte hayata gözlerini açmış ve yetişmiştir. Nitekim keramet ehli bir Mevlevî olarak nitelenen dedesi Mehmed Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ahmed Dede’ye inabe vermiş ve halifelerinden olmuştur. Babası Mustafa Reşid Efendi ise yine Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Safi Mûsâ Dede’den inabe almış ve ondan inabet sikke giymiştir. Mustafa Reşid Efendi, Safi Mûsâ Dede’nin irtihalinden sonra da Yenikapı Mevlevihaneleri postnişinlerinden istifade etmiş; Seyyid Ebûbekir, Kûçek Mehmed, Seyyid Sahih Ahmed Dede ve diğer Mevlevî büyüklerinin yakın çevresinde bulunmuştur.¹¹¹ Hatta Pertev mahlaslı Vakanüvis Muvakkıtzâde Mehmet Nuri’nin¹¹² (v. 1222/1807) yakın dostu olan Şeyh Gâlib’in hayatı hakkında kaleme aldığı bilgilere bakılırsa babası Mustafa Reşid Efendi Kûçek Mehmed Dede ve Seyyid Ebubekir Dede’yi sohbet şeyhi ittihaz etmiştir.¹¹³

Şeyh Gâlib Dede’nin dünyaya geleceği seneler öncesinde babası Mustafa Reşid Efendi’ye bildirilir. Vakanüvis Halil Nuri Bey’in verdiği bilgiye göre Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerince Şeyh Gâlib’in doğacağı babasına önceden haber verilmiş ve takılacak isim hususunda tavsiyede bulunulmuştur:

“Pederleri fi’l-asl muhibb-i tarikat bir zât olmağla, bir gün Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Kûçek Mehmed Efendi merhumun meclisinde iken, şeyh-i müşârün-ileyh, mûmâ-ileyhe hitâb edüb “Senin bir veledin dünyaya gelse gerekdir. İsmi Mehmed Esad vaz‘ eyle. Ve hâtırına riâyet eyle” deyü tavsiyede buyurdıkları ve şeyh-i müşârün ileyhden sonra câ-nişini olan Seyyid Ebûbekir Efendi merhum dahi bi-aynihi ta‘bîr-i mezkûr ile tebşir ve tavsiye buyurdıkları pederleri lisanından menkûldür.”¹¹⁴

¹⁰⁹ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 469. Bu tarihin Dilâver Ağa-zâde Ömer Vahid Efendi tarafından düşürüldüğü bilinmektedir. Bk. Ergun, *Şeyh Galib*, 9. Hâcegan’dan ve Mevlevî Dilâver Ağa-zâde Ömer Efendi’nin biyografisi için bk. Davud, *Hâtîmetü’l-eş‘âr*, 430-431.

¹¹⁰ Mes‘ûde Hanım çalışmamızın üçüncü bölümünde temas edeceğimiz üzere şair Derviş Hulûsî ile evlenmişti.

¹¹¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 374.

¹¹² Vakanüvislik, *Dîvan-ı Hümayun ve Ordu-yı Hümayun hizmetlerinde bulunmuştur*. Bk. Fatim, *Hâtîmetü’l-eş‘âr*, 65-66.

¹¹³ *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevihanesi, nr. 67, vr. 2b.

¹¹⁴ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 841.

Şeyh Gâlib'in talim ve terbiyesindeki ilk üstadı ve mürşidi yine babasıdır. Ketebeden olduğu bilinen¹¹⁵ Mustafa Reşid Efendi'nin hem edebiyatta hem de manevî yolda oğluna rehberlik ettiğini *Hüsn ü Aşk*'ında geçen şu beyitler ortaya koymaktadır:

Bu güm-rehin oldu dest-gîri / Öğretti sühanda tarz-ı Pîri

Doldurdu benim o merd-i meydân / Himmetle derûnum âb-ı hayvân

Çün oldu cihân-ı aşka rehber / Olmaz mı übüvveti mükerrer (HA, 76)

Son beyitte babasını aşk âleminin rehberi olarak tavsif etmesi ve kendisine iki kere babalık ettiğini ifade etmesi Mustafa Reşid Efendi'nin aynı zamanda Şeyh Gâlib'in manevi babası olduğunu da göstermekte ve tasavvufî terbiyesindeki etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu ifadeyi kanıtlar beyitlere *Dîvan*'ında da rastlamaktayız:

“Peyrev oldum ben de Gâlib vâlid-i zîşânıma

Kim dua vü medhi hem farz u hem elzemdir bize

Mustafa nâm ü Reşid ü mürşid ü üstâd ü küll

Her nigâh-ı himmeti iksir-i a 'zamdır bize

Farkımızda sayesin Allah memdûd eylesin

Alem ancak zât-ı vâlâsıyla alemdir bize” (Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 551)

Bütün bu beyitler Mustafa Reşid Efendi'nin edebiyatla münasebetinin bulunduğunu ve tasavvuf ehli bir zat olup Şeyh Gâlib'in hem tasavvufî hem de edebî hayatına önemli derecede tesir ettiğini göstermektedir. Şeyh Gâlib'in manevi tekâmülünde babası haricinde etkin şahsiyetlerden birinin Galata Mevlevîhanesi şeyhi Aşçıbaşı Hüseyin Dede olduğu rivayet edilir.¹¹⁶ Şeyh Gâlib'in Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin Galata Mevleviyanesi meşihat makamına atanmasına ve yine onun vefatına düşürdüğü tarih manzumesinde yer alan ifadeleri¹¹⁷ bu rivayeti güçlendirmektedir.

Aslanın ilk hali yavru aslandır / Dolunayın ilk hali hilaldir beytini alıntılararak Şeyh Gâlib'in küçük yaşta da üstün kabiliyete sahip olduğunu ima eden Esrâr Dede, onun kısa zamanda belli bir ilmî seviye kazandığını bildirir. Vakanüvis Pertev'in ifadesine göre Şeyh Gâlib dört yaşından itibaren ulûm-ı âliye denilen alet ilimlerin tahsiline başlayan Şeyh Gâlib, bazı hocalardan Arapça ilimleri görmüş fakat babası Mustafa

¹¹⁵ Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 229.

¹¹⁶ Ergun, *Şeyh Galip* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932), 5.

¹¹⁷ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 183, 191.

Reşid Efendi'den *Tuhfe-i Şâhidî* dersi alması dışında Farsça dersi almadığı halde Farsça ve Arapça'da akranlarının fevkinde bir gelişim göstermiştir. “Bana keşf oldu bî-ta-lîm-i üstâd” ifadesine mazhar olarak Farsça'nın inceliklerine mükemmel derece muttali olmasını bir mevhibe olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸

On dört yaşına gelinceye kadar dini ilimleri tahsil eden Şeyh Gâlib, birçok önemli sufinin manzum-mensur Farsça-Türkçe eserini incelemiştir.¹¹⁹ 21 yaşına geldiğinde (1192/1776) Hoca Neş'et'in ders halkasına katılan Şeyh Gâlib'in ondan edebî ilimleri tahsil ettiği; Farsça ve *Mesnevî* okuduğu ve Hoca Neş'et'in kendisine Esad mahlasını ihtiva eden bir mahlas-nâme hediye ettiği bilinmektedir.¹²⁰ Şeyh Gâlib'in Esad mahlasıyla yazdığı şiirler sınırlıdır. 2 kaside, 44 gazel, 3 müseddes, 1'er terci'i-bend ve tahmisi vardır.¹²¹ Bir hayli erken yaşta; 24 yaşında divanını tertip edebilecek yetkinliğe ulaşması onun üstün kabiliyetini göstermeye kâfi bir misaldir. Zamanın irfan ehli Şeyh Gâlib'in bu divanına “Kân-ı kelâm-ı Gâlib” ibaresiyle tarih düşürmüşlerdir. 1197/1782 yılında yani 26 yaşlarındayken edebiyatımızda çok önemli bir mevki edinen ve çalışmamızın diğer bölümlerinde ayrıntıya gireceğimiz üzere belirli yönlerden hala etkisi devam eden *Hüsn ü Aşk* eserini kaleme almıştı.¹²²

Şeyh Gâlib'in mesleki kariyerinde devlet görevi de bulunmaktadır. Kısa bir müddet Dîvan-ı Hümâyûn kalemine devam ettiği bilinmektedir.¹²³

Şeyh Gâlib daha sonra 1198/1783 yılında çileye girmek niyetiyle Konya Mevlâna Dergâhı'na gitti. Kaynaklarda bir temas bulunmamakla birlikte Şeyh Gâlib'in bu tarihte her şeyi bir kenara bırakarak çileye girmeyi arzu etmesinin Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin vefatından hemen sonraki seneye tekabül etmesi dikkat çekicidir. Manevî hayatında izler bırakan Hüseyin Dede'sini kaybetmesinin onun ikrâr verme sürecinde etkisi bulunduğu düşünülebilir.

1001 günlük çileye ikrâr verdiği esnada Çelebilik Makamında bulunan Seyyid II. Ebubekir Çelebi Efendi'den (v. 1199/1785) istifade etmişti. Çok süre geçmemesine

¹¹⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 374-375; Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 838, 840; *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 2a-2b.

¹¹⁹ Gürer, “Şeyh Gâlib Hakkında Yeni Bilgiler”, 210.

¹²⁰ *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 2b; Vassaf, *Sefîne*, 5/157; Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 19.

¹²¹ Ergun, *Şeyh Galip*, 17.

¹²² Esrâr Dede, *Tezkire*, 375-376; *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 2b-3a.

¹²³ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 320.

rağmen oğullarından ayrılığa tahammül edemeyen Mustafa Reşid Efendi ve Emine Hanım'ın Seyyid Ebubekir Çelebi'den Şeyh Gâlib'in iadesini gizlice istirham etmeleri üzerine Çelebi Efendi bu isteklerini kabul etmiştir. Şeyh Gâlib'e "... maksadınız masivayı terk ve Allah'â yakınlık elde etmektir. Böyle gurbette iken fakirlik libasını giymek ve çileye katlanmak hüner değildir. Asıl hüner tanıdığınız ve aşına olduğunuz emsalleriniz, dost ve ahbablarınız arasında dervişlik mesleğini tercih ederek çileyi tamamlamaktır"¹²⁴ diyerek zarifçe onun İstanbul'a geri dönmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Yenikapı Mevlevihanesi'ne giden Şeyh Gâlib, o vakit postnişin olan Ali Nutkî Dede'den inabe almış ve 1001 günlük çilesini onun rehberliğinde tamamlamıştı. Bir müddet yine aynı dergâhta hücrenişin olmuştu.¹²⁵ Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'in çilesini tamamlaması üzerine hırka giyip hücreye çıktığında "ez-hâmuşî" redifli bir şiir kaleme aldığını bildirmiştir.¹²⁶ Yine bu sıralarda

"Zât-ı aşka rûh-ı mülhemdir gürûh-ı Mevlevî

Yani sırr-ı devr-i Âdemdir gürûh-ı Mevlevî" matlaında bir gazel söylemiştir.¹²⁷

Hücrenişin dede sıfatıyla bir süre Yenikapı Mevlevihanesi sakini olan Şeyh Gâlib, daha sonra Sütölçe'de Yusuf Sîneçak Dede'nin türbesine yakın bir yerde inzivaya çekilmek üzere ev satın alır.¹²⁸ Yaklaşık dört sene kalacağı bu evde muhtelif eserler kaleme alıp şiirler yazar. Bu süre zarfında kaleme aldığı eserlerden biri *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'dir. 4 Receb 1204/20 Mart 1790 Cumasına denk gelen Regaib Gecesi'nde Yenikapı Mevlevihanesi'nde icra edilen mukabelede Yusuf Sîneçak'ın ruhaniyetine içten bir şekilde niyazda bulunur. Ertesi gün Sütölçe'de satın aldığı eve gidip Yusuf Sîneçak'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine şerh yazmaya başlar. Yine bu sıralarda Nakşî Kösec Ahmed Dede'nin Seyyid Ebubekir Çelebi'ye mürîd olup Mevlâna Âsitanesi'nde hücrenişin iken kaleme aldığı *et-Tuhfetü'l-behiyye* adlı risalesine, *es-Sohbetü's-sâfiyye* isimli bir haşiye yazar. Bu esnada Galata Mevlevihanesi postnişini Halil Numan Dede azledilmiş ve yerine Şems-i Tebrizî türbedarı Abdullah Dede tayin edilmiştir. Fakat Abdullah Dede

¹²⁴ "... maksudunuz terk-i masiva ve tahsil-i kurbîyyet-i Huda'dır. Böyle diyar-ı gurbette libas-ı fakr ihtiyar ve metâib-i çileye ıstıbar hüner değildir. Lâkin muktezâ-yı merdî ve hüner maskat-ı reisiniz olan Âsitâne-i saadete varib kurb u civârınızda vaki Yenikapı Dergâhı'nda me'lûf-ı üns ü ihtilâti olduğunuz emâsil u akrân ve ahibba vü hullân arasında ihtiyar-ı meslek-i dervîşi ile tekmîl-i çille eylemekdur" Bk. Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 839.

¹²⁵ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 839. Muallim Naci, Şeyh Gâlib'in Konya Mevlâna Âsitanesi'ndeki iken babasına yazdığı mektubu neşretmiştir. Bk. Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvanı*, 18-19.

¹²⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 379.

¹²⁷ Enver, *Mevlevî Şâirler*, 235.

¹²⁸ Ergun, bu eve anne ve babasıyla birlikte taşındığını söyler. Bk. Ergun, Şeyh Galip, 9.

geliş güzergahında konakladığı Kütahya’da vefat edince Çelebilik Makamı’nda bulunan Hacı Mehmed Emin Çelebi Efendi gönderdiği emir-nâme ile Şeyh Gâlib’e meşihat tevcihinde bulunur. Böylece Şeyh Gâlib 9 Şevval 1205/11 Haziran 1791 Cumartesi günü Galata Mevlevihanesi postuna oturur.¹²⁹

Daha Sütlüce’de oturuyorken Mevlâna’nın yenilenen sanduka örtüsüne yazdığı beyitle Sultan III. Selim tarafından tanınan Şeyh Gâlib, Galata Mevlevihanesi’ne şeyh olmasıyla padişahın ihsanlarına mazhar olur. Tahrip vaziyette olan Galata Mevlevihanesi’nin onarılmasını sağlar.¹³⁰ Siyasi erkânın Şeyh Gâlib’e bu kadar yakın teması onun şeyhülislam olabileceğine ilişkin söylentilere dahi yol açar.¹³¹

Bazı arşiv ve el yazma eserlerdeki kayıtlardan Şeyh Gâlib’in evli olduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu 776 numarada bulunan bir şiir mecmuasının son varlığında Şeyh Gâlib’in çocuklarının akçesinden 450 kuruşun, elmaslı zümrüt bir iğnenin rehin alınması mukabilinde el-Hâc İbrahim Efendi’nin zevcesine borç verildiğine dair bir not kaydedilmiştir.¹³² Ayrıca Şeyh Gâlib’in vefatından sonra çocukları olan Mehmed Mecid ve Zübeyde’ye İstanbul gümrüğünden 30’ar akçe vazife tevcih edildiğine dair bir hatt-ı hümayun mevcuttur.¹³³

10 Safer 1209/1794 senesi çıkarılan bir fermana göre mesnevihanlıkların inha yetkisi¹³⁴ Şeyh Gâlib’e verilmiştir. Diğer bir ifadeyle Şeyh Gâlib’e bir kimsenin mesnevihan olduğunu devletin ilgili birimine bildirme yetkisi verilmiştir. Şeyh Gâlib’e verilen bu yetki oldukça önemlidir. Tıpkı meşihat makamına tevcih etme ve dolayısıyla bir kişinin postnişin olup olmadığına karar verme yönünde mutlak yetki sahibi olan Çelebi Efendi gibi Şeyh Gâlib’in de mesnevihanlık payesi verme yetkisi vardır. Bu yetkiyle Şeyh Gâlib bütün Mevlevî şeyhlerinin üzerinde bir rütbeye sahip olduğu söylenebilir.¹³⁵ 1211/1796 senesinde on beş gün kalmak üzere Konya Mevlâna Dergâhı’nı ziyarette gitmiştir. İstanbul’a geri dönüş yolunda kendisine Hacı Mehmed Çelebi’nin oğlu Çelebi Hüseyin Efendi eşlik etmiştir.¹³⁶

¹²⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 383; Tabibzâde, *Mecmua*, 45.

¹³⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 384.

¹³¹ Müftüoğlu, “Edebiyat Tetkikleri Şeyh Gâlib”, *Eser-i Aşk* içinde, 376.

¹³² Taştan, “Şeyh Gâlib ve Yayımlanmamış Şiirleri”, 2838.

¹³³ BOA, HAT, 1474/22, 13 Cemaziyelevvel 1214 (13 Ekim 1799).

¹³⁴ İnha için bk. Pakalın, *OTDTS*, 2/67.

¹³⁵ Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 38.

¹³⁶ 29 Rebiulahir 1211’de İstanbul’a ulaştıkları bilinmektedir. Bk. Ergun, *Şeyh Galib*, 41.

Galata Mevlevihanesi meşihatının dokuzuncu yılında kendisine arız olan hastalık birkaç ay sürmüş ve yapılan tedaviler neticesiz kalmıştı. Kırk iki yaşındayken 26 Receb 1213/4 Ocak 1799 Mirac Gecesi seher vakti vefat etmiştir.¹³⁷ İsmail Rüsuhi Ankaravi Dede'nin yanı sıra Selim Dede, Kadı İsa Dede ve Aşçıbaşı Hüseyin Dede bulunduğu türbede metfundur.¹³⁸

Şeyh Gâlib'in vefatına müderris Mehmed Nebîl Efendi'nin düşürdüğü tarih manzumesinin son beyti şöyledir:

Dedi tarihini bu demde ney-i kilik-i Nebîl

Göçdü Gâlib Dede "Ya hû!" deyip ehl-i hâle"¹³⁹

Şeyh Gâlib'in rubâî söylemeyi gayet sevdiği bilgisini veren¹⁴⁰ Esrâr Dede başta olmak üzere Hafız Manastırî olarak meşhur olan Vezirzâde Ebubekir, Derviş Hulûs Şeyh Gâlib'in irşad halkasına katılanlar arasındadır.¹⁴¹

Şeyh Gâlib'in hayat serencamını ifade ederken değindiğimiz üzere *Dîvan, Hüsn ü Aşk, es-Sohbetü's-sâfiyye, Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* eserlerini kaleme almıştır. Bunun dışında mürîdi Esrâr Dede'ye tamamlaması maksadıyla taslak halinde verdiği *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'yi de en azından ortak bir çalışma niteliğinde Şeyh Gâlib'e nisbet etmek mümkündür. Bundan başka Şeyh Gâlib'in bir de *Şiir Mecmuası* bulunmaktadır. Bu eserleri ve tesirlerini ikinci bölümde tafsilatlarıyla ele aldığımızdan ötürü burada sadece isimlerini zikretmekle iktifa ediyoruz. Bununla birlikte Şeyh Gâlib'in edebî alanda ortaya koyduğu eserlerinde kullandığı şekil ve vezin itibarıyla Türk/İslâm Edebiyatını ihya eden bir şahıs olarak kabul edildiği, alışıldık teşbih vb. edebî zarafetleri bırakıp yenilerini ürettiği de tekrar altı çizilmesi gereken bir husustur. Ayrıca kaleme aldığı tarih manzumeleri vb. şiirleri Şeyh Gâlib'in, döneminin toplumsal ve siyasi hadiselerine son derece duyarlı olduğu olduğunu göstermektedir.

¹³⁷ Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi Halil Numan Dede ve III. Mustafa dönemi vezirlerinden Ali Paşazâde de aynı gün vefat etmişlerdir. Bk. Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 840.

¹³⁸ Türbede en büyük sanduka İsmail Ankaravî'ye aittir. Onun solunda Selim Dede, sağında Aşçıbaşı Hüseyin Dede ve Kadı İsa Dede, sağ ayakucunda ise Şeyh Gâlib bulunmaktadır.

¹³⁹ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 842.

¹⁴⁰ Esrâr Dede devamında Şeyh Gâlib'in dilinden defalarca dinlediği rubaisini alıntılar. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 398-399.

¹⁴¹ Hafız Manastırî'nin hayatı ve Esrâr Dede arasında geçen diyalog için bk. Enver, *Mevlevî Şâirler*, 77-80; Derviş Hulûs'un şiirlerinden misaller için bk. Enver, *Mevlevî Şâirler*, 94-95.

Böylece Galata Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki son postnişinini tanıtmış olduk. Şimdi İstanbul'un ikinci Mevlevî âsitanesi olan Yenikapı Mevlevihanesi'nin XVIII. asırda post makamında bulunmuş şeyhlerini tanıyalım.

1.2. Bir Nezrin Neticesi: Yenikapı Mevlevihanesi Postnişinleri

Kaynaklarda ve özellikle *Defter-i Dervişân*'da Mevlevîhane-i Bâb-ı Cedîd, Dergâh-ı Yenikapı, Hankâh-ı Yenikapı, Dergâh-ı Bâb-ı Cedîd, Hankâh-ı Bâb-ı Cedîd, Mevlevîhane-i Yenikapı gibi isimlerle atıfta bulunulan Yenikapı Mevlevihanesi, XVI. asrın sonlarında inşa edilmesi münasebetiyle İstanbul'un ikinci Mevlevî Âsitanesi olma özelliğiyle temayüz etmektedir. Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed b. İskender Efendi (v. 1056/1646) tarafından 1006/1598 yılında bina edilmiştir. Mehmet Çelebi, Katib Yazıcı, Yeniçeri Efendisi, Koca Yazıcı, Koca Bektaşî lakaplarıyla da anılan Malkoç Mehmed Efendi'nin¹⁴² İstanbul'da bulunan Mevlevî Dedesi Kemal Ahmed Dede'ye intisap ettiği ve mevlavihaneyi bir nezir sonucu inşa ettiği bilinmektedir. Mehmed Efendi, Hac farızasını ifa etmek üzere gittiği Hicaz yolunda uğradığı Konya'da, Mevlâna Türbesi'ni ziyaret etmiş ve bu sırada İstanbul'a sağ selamet geri döndüğü takdirde bir mevlavihane inşa edeceğine dair bir adakta bulunmuştu. İstanbul'a döndüğünde Surkapısı dışındaki kendi mülkü olan sayfiyesinde bir mevlavihane inşa ederek adağını yerine getirmiştir. Mevlavihanenin meşihat makamı da Kemal Ahmed Dede'ye verilmiştir.¹⁴³

“Yazıcı Beg Mevlevîhane”¹⁴⁴, “Bâb- Rızâ” ve “Bâb-ı Şeyh Kemal” ibarelerinin inşa tarihi olarak düşürüldüğü Yenikapı Mevlevihanesi'nin Receb 1006 / Şubat 1598 Pazartesi günü gerçekleşen açılış merasiminde Kemal Ahmed Dede, *Mesnevî* sohbeti yapmış ve akabinde Mevlevî âyini icra edilmiştir. Merasime iştirak edenler arasında Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa, Rum kazaskeri Abdülbaki Efendi, şârih-i *Mesnevî* Şem'î Efendi'nin bulunduğu bilinmektedir.¹⁴⁵ Malkoç Mehmed Efendi, 1012/1603 yılında şahsına ait birçok emlak, bağ ve bostanları Yenikapı Mevlevihanesi'ne

¹⁴² Yeniçeri korucusu Bezmî Mustafa Çelebi, Malkoç Mehmed Efendi'nin torunudur. Bk. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1563.

¹⁴³ Kemal Ahmed Dede'nin kerametleri ve Malkoç Mehmed Efendi'nin onunla olan münasebeti hakkında bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/64; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 40.

¹⁴⁴ “Der-Beyân-ı Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd”, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*: içinde, 538.

¹⁴⁵ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 280. Ayvansarayî ve Ziya, Yeniçerili Tırnakçı Hasan Ağa ile birlikte Sadrazam Sufi Mehmed Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi açılış merasiminde hazır bulunduklarını ifade etmektedir. Ayvansarayî, *Hadika*, 305; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 48.

vakfetmiş ve vakfiyesini¹⁴⁶ 1017/1608 yılında dönemin Rumeli Kazaskeri Esad Efendi'ye tanzim ve tescil ettirmiştir.¹⁴⁷

Yenikapı Mevlevihanesi'nin ilk postnişininin Kemâl/Kemâleddin Ahmed Dede olduğunda kaynaklar söz birliği içerisindeyler. Fakat onun doğum-vefat tarihleri ve postnişinlik süresi hususunda kaynakları aynı söz birliği içerisinde bulamamaktayız. Sahih Ahmed Dede, Kemal Ahmed Dede'nin 18 sene Yenikapı Mevlevihanesi'nde meşihat hizmeti verdiğini ve 1024 yılında vefat ettiğini bildirmektedir. XIX. asra ait silsilenamede de aynı meşihat müddeti ve vefat tarihini vermektedir. Bunun dışındaki Sâkıb Dede, Ayvansarayî, Esrâr Dede, Ziya, Tabibzâde onun dört sene meşihat görevinde bulunup 1010/1601 tarihinde vefat ettiğini bildirmektedirler.¹⁴⁸

Kemâleddin Ahmed Dede'den sonra XVIII. yüzyıla kadar Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan postnişinler sırasıyla şöyledir: Doğanî Ahmed Dede Efendi Aksarayî (v. 1048/1638), Şeyh Sabuhî Ahmed Dede Efendi (v. 1057/1647)¹⁴⁹, Hacı Câmi Ahmed Dede Efendi İstanbulî (v. 1077/1666), Kârî Ahmed Dede Efendi Kastamonî (v. 1090/1679).¹⁵⁰ Böylece XVIII. asra kadar Yenikapı Mevlevihanesi'nde toplam beş postnişinin görev yaptığı görülmektedir. Yenikapı Mevlevihanesi'nin toplamda altıncı, XVIII. yüzyılda ise ilk sıradaki postnişini olan Naci Ahmed Dede Efendi Bursevî'yi tanımadan önce karşımıza belirli biyografilerde sıkça çıkan “Ehâmide-i Seba” (Yedi Ahmed) tabirini ele almak istiyoruz.

1.2.1. Ehâmide-i Seb'a/Yedi Ahmed Meselesi

Rivayete göre, Yenikapı Mevlevihanesi ilk postnişini Kemâleddin Ahmed Dede'nin bekâr olmasından ötürü yerine geçecek bir evladı bulunmaması, çevresindeki derviş ve ihvanı üzmüştü. Bu durumdan haberdar olan Kemâleddin Ahmed Dede onlara “bizim neslimiz zeval bulsa dahi yedi Ahmedimiz nöbetini savacaktır” kabilinden bir sözle

¹⁴⁶ Yenikapı Mevlevihanesi'ne ait vakfiye metinleri ve tıpkıbasımları için bk. Işın, “Yenikapı Mevlevihanesi'nin İki Vakfiyesi”, 95-118.

¹⁴⁷ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 49. Yenikapı Mevlevihanesi'nin mimari olarak geçirdiği değişiklikler ve tarihçesi hakkında bk. Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 101-108.

¹⁴⁸ Ayvansarayî, *Hadîka*, 305, Esrâr Dede, *Tezkire*, 444; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 75.

¹⁴⁹ XIX. asra ait yazma silsilenamede Sabuhi Ahmed Dede “Aydını” nisbesiyle anılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2b. Diğer kaynaklar onun aslen Tokatlı olup İstanbul doğumlu olduğunu belirtirler. Bk. Kaya, *Tekke Kapısı*, 43.

¹⁵⁰ Söz konusu postnişinlerin hayatları hakkında bk. Kaya, *Tekke Kapısı*, 33-41, 43-53; 58-63.

karşılık vermişti.¹⁵¹ Kemâleddin Ahmed Dede'nin bu sözü bir keramet olarak algılanmış ve Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ahmed isimli yedi zatın meşihat hizmetinde bulunacağı şeklinde yorumlanmıştır. Böylece "Ehâmide-i Seb'a" olarak meşhur olan bu rivayet nedeniyle her bir postnişinin vefatı sonrası "Ahmed" isimli bir zatın tayin edilmesi beklenir olmuştur. Hatta söz konusu "Yedi Ahmed" in arasına girebilmek için muhtelif mevlevihanelerin meşihat makamı tekliflerini kabul etmeyip Yenikapı Mevlevihanesi'nde çeşitli hizmetlerle bulunmaya devam eden Mevlevî dedeleri dahi olmuştur.¹⁵²

Sâkıb Dede başta olmak üzere bu hadise hususunda kelam eden müelliflerin Yenikapı Mevlevihanesi'nde postnişin olarak hizmet edecek Ahmed isimli zevatın toplamda yedi olacağını kabul ettikleri ve bu sayının içine Kemâleddin Ahmed Dede'yi de dâhil ettikleri görülmektedir. Kemâleddin Ahmed Dede'yi bu sayıya dâhil etmeleri, her ne kadar "Ehâmide-i Seb'a" olmaya layık gördüklerini belirtse de, Pendârî Ahmed Dede'ye söz konusu sınıfta yer vermelerine engel olmuştur. Böylece Naci Ahmed Dede altıncı, Peçevizâde Ahmed Dede ise yedinci Ahmed olarak nitelenerek bu ikisinin arasında vekâleten meşihat makamında bulunan Pendârî Ahmed Dede kategori dışı bırakılmıştır. Diğer taraftan müelliflerin söz konusu rivayeti, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ahmed isimli yedi zatın peşpeşe meşihat makamında bulunacakları yönünde yorumlamaları, Naci Ahmed Dede ile Peçevizâde Ahmed Dede arasında bulunan Nesîb Yusuf Dede'yi "ke-en lem yekun" olarak tanımlayacak şekilde mübalağada bulunmaya sevk etmiştir.¹⁵³ Oysaki rivayet incelendiğinde Kemâleddin Ahmed Dede, neseben soyu kesilse dahi manen Ahmed isimli yedi evladının onun halefî olacağını ima eden bir söz beyan etmiştir. Tam da bundan ötürü, onun manevi evladı arasına girmek arzusunda bulunarak Yenikapı Mevlevihanesi sakini olan Mevlevîlere rastlanmaktadır. Bu durumda "Ehâmide-i Seb'a" içine Kemâleddin Ahmed Dede'nin dahil edilmesi uygun görünmemektedir. Bununla birlikte Kemâleddin Ahmed Dede'nin sözünde Ahmed isimli postnişinin "peş peşe" geleceği manasını çıkarmak için yeterli sebep yoktur. İfadede geçen "nevbet" kelimesi peş peşe manasında algılanmış olmalıdır fakat söz konusu kelimeyi Kemâleddin Ahmed Dede'nin halifelisi olarak

¹⁵¹ Orijinal ifade şöyledir: "Hayru'l-ahlâfî el-e'gâbu'l-ma'nevî ve lev kanet eşcâran ve egerçi alî-ma kem est ve kemal zeval-pezîr est. Lakin Ahmedüna be-heft nevbet becâst." Bk. Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/66.

¹⁵² Bk. "Pendârî Ahmed Dede" başlığı.

¹⁵³ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/66. Ziya, bu noktada Sâkıb Dede'yi aynen tekrar etmektedir. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 74-75.

hizmette bulunma yönünde değerlendirdiğimizde “müteakip veya ardarda” kabilinden bir mananın zorunlu olarak çıkmayacağı aşîkârdır. Dolayısıyla Kemâleddin Ahmed Dede dışında yedi Ahmed’den söz edilmesi daha münasiptir ve bunların peş peşe gelme zorunluluğu yoktur. Rivayete bu açıdan bakıldığında Yenikapı Mevlevihanesi’nde Kemâleddin Ahmed Dede sonrasında gelen Doğânî Ahmed Dede, Sabuhî Ahmed Dede, Câmî Ahmed Dede, Kârî Ahmed Dede, Naci Ahmed Dede, Pendârî Ahmed Dede ve Peçevizâde Ahmed Dede “Ehâmide-i Seb‘a” sınıfına dâhil olmaktadır.

Ayrıca burada şuna da değinilmesi gerekir ki, Yenikapı ve çevresinde bu rivayetin adeta bir kaide olarak kabul edilecek derecede benimsendiği görülmektedir. Hatta Çelebilik Makamı’nın bu hususu dikkate alarak atama yaptığını ima edecek ibareler mevcuttur. Mesela Naci Ahmed Dede’nin sonrasında posta geçmeye layık Ahmed isimli bir zat bulunmadığı için Çelebilik Makamı’nın Nesîb Yusuf Dede’yi makama tevcih ettiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Bu nedenle yeni postnişin Nesîb Yusuf Dede’ye söz konusu rivayet aktararak “Yusuf” isminin “Ehâmide-i Seb‘a” kaidesini nakz ettiği ifade edilmiştir. Nesîb Yusuf Dede ebced hesabından faydalanan bu rivayetin geçerliliğini sürdürdüğünü ifade ettiği nükteli bir cevapla karşılık vermiştir. Ona göre, söz konusu rivayete, yedinci Ahmed’in yedi Ahmed’i de içermesi ve diğer Ahmedlerin neticesi olmasının ima edilmesi muhtemeldir. Nitekim yedi Ahmed ile Seyyid Nesîb Yusuf Dede ibarelerinin ebced değerleri aynı olup 371’e tekabül etmektedir. Şayet burada Ahmed’in hakîkî manada tekrar etmesi murad edildiyse Muhammedî mirasta “لا نفرق بين أحد من رسله” *Peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırmayız* (el-Bakara, 2/285) ayeti gereğince Hz. Ahmed ile Hz. Yusuf birbirinden ayırt edilmez. Dolayısıyla peygamberler ayırt edilmediği gibi evliyalar da ayırt edilmez. Zira onlar Hz. Peygamber’in vekilleri ve tevhidi bilmek açısından yüksek şahsiyetlerdir.¹⁵⁵ Bu şekilde Nesîb Yusuf Dede, hem maddî hem de manevî manadaki yorumlarıyla Kemâleddin Ahmed Dede’nin keramet olarak algılanan sözünün geçerliliğini sürdürdüğünü ifade etmiştir.

Netice itibarıyla “Ehâmide-i Seb‘a” kapsamına Kemâleddin Ahmed Dede’yi değil, ondan sonra Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına gelen ve Ahmed ismini taşıyan yedi Mevlevî şeyhinin dahil edilmesi, hem Kemâleddin Ahmed Dede’nin kerametvari mezkur sözüne hem de vakıya daha mutabıktır. Bu yönden menkıbeye bakıldığında Pendârî Ahmed Dede “Ehâmide-i Seb‘a” kapsamına girmektedir.

¹⁵⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/150.

¹⁵⁵ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/224-225.

Şimdi XVIII. asrın ilk postnişini olan ve “Ehâmide-i Seb‘a” içerisinde beşinci sırada konumlandırdığımız Naci Ahmed Dede’yi tanıyalım.

1.2.2. Naci Ahmed Dede (v. 1123/1711)

Yenikapı Mevlevihanesi 6. Şeyhi / Beşiktaş Mevlevihanesi 4. Şeyhi / Galata Mevlevihanesi 9. Şeyhi

Naci Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi öncesinde Galata ve Beşiktaş Mevlevihaneleri’nde postnişinlik yapmasıyla temayüz etmektedir. Onun doğumu ve ailesi hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Sahih Ahmed Dede, doğum yılını 998/1587 olarak verirken Hüseyin Vassaf ve Mehmed Ziya 1042/1632 senesini tarih gösterirler.¹⁵⁶ Doğum tarihindeki farklı görüşler memleketi ve ailesi hakkında da devam etmektedir. Sâlim ve Şeyhî Mehmed Efendi onun Konyalı Hızır isimli bir zatın oğlu olduğunu,¹⁵⁷ Sâkib ve Esrâr ve Sahih Ahmed Dedeler ise Bursalı olduğunu bildirmektedir. Sahih Ahmed Dede onun Bursalı olduğuna ilaveten Emanetçi İbrahim Beşe adlı zatın oğlu olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ Fakat Naci Ahmed Dede’nin Yenikapı Mevlevihanesi postnişinliği evresine ait olan bir arşiv belgesinde geçen “pîr-i tarikat eş-şeyh Ahmed Efendi b. Hızır”¹⁵⁹ ibaresi, babasının isminin Hızır olduğunu ispat etmektedir. Bununla birlikte Naci Ahmed Dede’nin Konyalı olduğuna ilişkin rivayetleri değerlendiren Esrâr Dede, bu rivayetlerin onun Mevlevîlikle olan münasebetinden ileri geldiğini bildirmektedir.¹⁶⁰

Naci Ahmed Dede’nin ailesine ilişkin bir bilgi bulunmazken zevcesinin Emine Hanım olduğunu *Defter-i Dervîşân*’dan öğrenmekteyiz.¹⁶¹ Önceleri sanatkâr veya zanaatkârlıkla meşgulken daha sonra Bursa Mevlevihanesi’nde gerçekleşen sohbetlere iştirak etmesiyle birlikte gönlünde muhabbet doğan Naci Ahmed Dede, Bursa

¹⁵⁶ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 277; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 97; Vassaf, *Sefîne*, 5/180. Naci Ahmed Dede’nin doğum tarihine ilişkin verilen tarihler arasında 44 senelik büyük bir fark mevcuttur. Bu tarihlerden hangisinin daha makul olduğu biyografisi tetkik edilerek ortaya çıkarılabilir. İleride yer vereceğimiz üzere Naci Ahmed Dede’nin talebesi Pendârî Ahmed Dede’ye meşihat vekâleti verme nedeni, bir hayli ilerleyen yaşı idi. Bu noktada Sahih Ahmed Dede, onun 112 yaşında meşihatı devrettiğini söylemekteydi. Dolayısıyla Sahih Ahmed Dede’nin verdiği doğum tarihi kabul edilebilir niteliktedir.

¹⁵⁷ Salim, *Tezkiretü’ş-Şuara*, 638; Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 3/2738.

¹⁵⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 494; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 277.

¹⁵⁹ Konya Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/4.

¹⁶⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 494; Enver, *Mevlevî Şairler*, 308.

¹⁶¹ Abdülbâki Nâsır, *Defter-i Dervîşân II*, 387.

Mevlevihanesi şeyhi Zihnî Salih Dede Efendi'ye (v. 1129/1717)¹⁶² intisap edip mürîdi olmuştur.¹⁶³ İntisap ettiğinde elli yaşında olduğu bilinen Naci Ahmed Dede, Salih Dede'nin elinden hırka ve Mevlevî külâhı giymiştir. Mesleğini terk edip Mevlevîliği tercih ettiği için burada kendisine necat bulan manasına *Nâcî* lakabı verilmiştir.¹⁶⁴

Naci Ahmed Dede, 18 sene Zihnî Salih Dede'nin hizmetinde bulunduğu Bursa Mevlevihanesi'nde İslâmî ilimlerin yanı sıra dil eğitimini almış; Farsça öğrenmişti. Yine burada tarikatın âdâb ve erkân bilgisini de hazmeden Naci Ahmed Dede *Mesnevî*'yi incelikleriyle öğrenmeye gayret sarf etmişti.¹⁶⁵ Daha sonra 1066/1565 yılında geçtiği İstanbul'da, Galata Mevlevihanesi şeyhi Arzi Mehmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişini Seyyid Fâzıl Halil Dede ve Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Kâri Ahmed Dede'nin sohbetlerine katılmıştır. Yine bu yıllarda onun Fatih Camiî'nde kürsî vaazında bulunduğu ve *Mesnevî* sohbetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir.¹⁶⁶ Şeyhî, Salim ve muhtemelen onlardan iktibasta bulunan Ayvansarayî, Naci Ahmed Dede'nin Konya'dan İstanbul'a 1063/1652 yılında gelerek Galata Mevlevîhanesi şeyhi Âdem Dede'den inabe aldığını belirtmekte ve hatta Âdem Dede'ye Hac yolunda eşlik edecek kadar yakın dervîşi olduğunu ima etmektedirler.¹⁶⁷ Bu bilgi Naci Ahmed Dede'nin Mevlevîliğe İstanbul'da Âdem Dede'nin eliyle girdiği manasına gelmektedir ki Sâkîb Dede, Esrâr Dede ve Sahih Ahmed Dede gibi Mevlevî müelliflerin verdiği bilgi ile çelişki arz etmektedir.

Naci Ahmed Dede İstanbul'un önemli Mevlevî büyüklerinden istifade etmeyi sürdürürken 1071/1660 yılında Konya Mevlâna Âsitanesi Çelebilik Makamı'nda bulunan Pîr Hüseyin Çelebi tarafından Beşiktaş Mevlevihanesi'ne şeyh tayin edilmiştir. İki sene sonra 1073/1662'de Osmanlı Ordusu ile Kırım Muharebesine iştirak etmesi nedeniyle Beşiktaş Mevlevihanesi'ndeki makamına Çengî Yusuf Dede şeyh olarak atanmıştır.¹⁶⁸ Muharebe sonrası 1075/1664 yılında İstanbul'a geri döndüğünde Galata

¹⁶² Hayatı hakkında bilgi için bk. Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî I-II*, 500-501; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 114-116.

¹⁶³ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/149.

¹⁶⁴ Esrâr Dede, *Tezkire*, 494; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 308; Vassaf, *Sefîne*, 5/180.

¹⁶⁵ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 98.

¹⁶⁶ Esrar Dede, *Tezkire*, 494; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 310-11.

¹⁶⁷ Dönüş yolunda Âdem Efendi Kahire'de vefat ettiği bildirilir. Bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2738; Salim, *Tezkire*, 638; Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Ayvansarayî*, 158; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, 437.

¹⁶⁸ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2738-2739. Naci Ahmed Dede'nin Kırım harbine katılması münasebetiyle Beşiktaş Mevlevihanesi'nde ayrılması, bazı kaynaklara 1074 tarihinde azledildiği şeklinde geçmiştir. Bk. Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 4b; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 312; Tabibzâde, *Mecmua*, 69.

Mevlevihanesi meşihat makamına atanan Naci Ahmed Dede, yedi sene görev yaptıktan sonra Mevlâna soyundan Derviş Çelebi'nin İstanbul'a gelerek Galata Mevlevihanesi postuna oturmasıyla birlikte 1082/1671 yılında¹⁶⁹ meşihâtı ref olunmuştur. Bir müddet Yenikapı Mevlevihanesi'nde Kârî Ahmed Dede'nin sohbetlerine devam eden¹⁷⁰ Naci Ahmed Dede, Kârî Ahmed Dede'nin 1090/1679 vefat etmesiyle boş kalan Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmiştir.¹⁷¹

Mehmed Şeyhî ve Ayvansarayî, Naci Ahmed Dede'nin post makamına atanmasıyla ilgili diğer kaynaklarda bulunmayan bir ayrıntıya girer. Buna göre Yenikapı Mevlevihanesi'nin boş kalan postu için Çelebi Efendi Seyyid Abdülhalim Çelebi tarafından Halvetî Mimar Acem Tekkesi'nin şeyhi Habîbî İsmail Efendi'ye¹⁷² meşihatname tevcih edilmiştir. Fakat İsmail Efendi'nin vefat etmesi üzerine post makamı Naci Ahmed Dede'ye uygun görülmüştür.¹⁷³ Buna karşın benzer bir rivayeti Sâkîb Dede, Naci Ahmed Dede'den bir önceki postnişin olan Kârî Ahmed Dede için anlatır. Buna göre Câmî Ahmed Dede'nin vefatından sonra İsmail Merkezî olarak da anılan Habîbî İsmail Efendi Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmiştir. İkinci vakitlerinde meşihatnamesi kendisine ulaşan İsmail Merkezî, ertesi gün posta oturması düşünülürken sabaha karşı vefat etmiştir. Bu rivayeti Kemal Ahmed Dede'nin seneler önce ifade ettiği “Yedi Ahmed” kerametinin zuhur etmesi ile ilişkilendirerek anlatan Sâkîb Dede, İsmail Efendi'nin posta oturamadan vefat etmesiyle Kârî Ahmed Dede'ye meşihat makamının tevcih edildiğini belirtir.¹⁷⁴ Ancak rivayete

¹⁶⁹ Sahih Ahmed Dede'ye göre Naci Ahmed Dede, 1080 yılında azledilmiştir: Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 314. XIX. asra ait silsilename de aynı tarihi vermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 1b.

¹⁷⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 314.

¹⁷¹ Salim, *Tezkire*, s. 639; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, 437; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 316; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 97, 99; Tabîbzâde, *Mecmua*, 44; Vassaf, *Sefîne*, 5/180.

¹⁷² Habîbî İsmail Efendi, Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi'nin halifesi olup Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Câmî Ahmed Dede'ye de intisap etmiştir. Ayvansarayî, *Hadika*, 272. Çelebilik Makamı kendisini meşihat makamına tayin ettiğine göre Cami Ahmed Dede'nin halifesi olmalıdır. Meşihatname kendisine ulaştıktan sonraki gece kalp krizinden vefat etmiştir. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 94. Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 149-151.

¹⁷³ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 3/2739. *Hadikatü'l-cevâmî*'nin derkenarında da aynı bilgi tekrar edilmektedir. Bk. Ayvansarayî, *Hadika*, 442. Bu bilgi doğru ise Abdülhalim Çelebi'nin de 1090/1679 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda vefat etmeden önce tanzim ettiği son meşihatnamenin Yenikapı Mevlevihanesi post makamına olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Naci Ahmed Dede'nin Hacı Bostan-ı Sanî tarafından verilen meşihatname ile Yenikapı Mevlevihanesi'ne postnişin olduğu dikkate alındığında (bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 316) II. Bostan Çelebi'nin Çelebilik Makamı'na geçtikten sonra tahrir ettiği ilk meşihatname de Yenikapı Mevlevihanesi'ne olmaktadır.

¹⁷⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/66. Ziya, Cami Ahmed Dede'den sonra meşihat makamının Habîbî İsmail Efendi'ye tevcih edildiğini haber vermekle Sâkîb Dede ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ayrıca Ziya, Çelebi Efendi'nin İsmail Efendi'yi Galata Mevlevihanesi meşihatına nasb ettiğini ibraz eden

konu olan Habîbî İsmail Efendi'nin 1090/1679 senesinde vefat ettiği¹⁷⁵ dikkate alındığında olayın Kâri Ahmed Dede'nin vefatı üzerine gerçekleştiği anlaşılır.

Kâri Ahmed Dede'den sonra posta geçen Naci Ahmed Dede, on dokuz sene boyunca dergâhın şeyhliğini üstlenmesinin akabinde ihtiyarlığı sebebiyle kendisine kâri-i *Mesnevî* olarak hizmette bulunan Pendârî Ahmed Dede'ye meşihatı bırakarak inzivaya çekilmiştir.¹⁷⁶ Pendârî Ahmed Dede on bir sene onun yerine Yenikapı Mevlevihanesi'ne vekâlet etmiştir. Pendârî Ahmed Dede'nin vefatından birkaç sene sonra 4 Rebiulahir 1123/ 22 Mayıs 1711 Cuma günü Naci Ahmed Dede vefat etmiş ve Kâri Ahmed Dede'nin yanına defnedilmiştir. “*Tebârekallahu Rabbü'l-âlemin*” vefatına düşürülen tarihtir. Makamlarına Seyyid Nesîb Yusuf Dede Efendi tevcih olunmuştur.¹⁷⁷

“*Erenler yolladı Şeyh Ahmed-i Nâcî'yi himmetle / Otuz üç sâl oldu zâtı 'uşşâka kerem-bahşâ*”¹⁷⁸ beytinin işaret ettiği üzere Yenikapı Mevlevihanesi'nde Pendârî Ahmed Dede'nin vekillik dönemi de dâhil toplam 33 sene şeyhlik vazifesinde bulunan Naci Ahmed Dede'nin Akaid ve İslâm felsefesi, Türk ve Fars Edebiyatı gibi sahalarda derin bilgi sahibi olduğu bilinmektedir.¹⁷⁹ Bursa Kütüğü'nde “sanat sahibi” nitelemesinde bulunulan Naci Ahmed Dede'nin mükemmel bir divanı olduğu, âşıkane ve hikemî tarzda şiirler kaleme aldığı ve Naci mahlasını kullandığı ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Tabibzâde, Naci Ahmed Dede'yi Pendârî lakabıyla takdim etmektedir ancak bu lakap yukarıda sözü geçtiği şekilde Naci Ahmed Dede'nin inzivaya çekildiğinde mevlevihanede vekâleten şeyhlik görevi icra eden kâri-i sâni Ahmed Dede'ye aittir. Bu yanlışlığı muahhar kaynaklarda da görmekteyiz.¹⁸¹

meşihatname tanzim ettiğini fakat yaşadığı ruhani halin vesilesiyle Kâri Ahmed Dede için de bir meşihatname hazırladığını ve ikinci meşihatnamenin ihtiyaç halinde açılmasını tembih ettiğini bildirmektedir. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 94.

¹⁷⁵ Tabibzâde, *Mecmua*, 35. Yine aynı yerde Habîbî İsmail Efendi'nin Dede unvanıyla anılması dikkate değerdir. Buradan da Habîbî İsmail Efendi'nin çile çıkardığı ve böylece mevlevihanenin meşihat makamına aday gösterilebildiği anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶ Sâkib Dede, *Sefîne*, 2/150. Sahih Ahmed Dede, Pendârî Ahmed Dede'nin on dört sene kâri-i *Mesnevî* hizmetinde bulunduğunu bildirir. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 320.

¹⁷⁷ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 3/2739; Ayvansarayî, *Hadîka*, 307, 511; Tabibzâde, *Mecmua*, 33. Esrâr Dede, Naci Ahmed Dede'nin vefat tarihi olarak 1020/1611 senesini vermektedir ki doğru değildir. Bk. *Tezkire*, 494.

¹⁷⁸ “Der-Beyân-ı Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Mevlevihâne-i Bâb-ı Cedîd”, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna* içinde, 538.

¹⁷⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/180.

¹⁸⁰ Bursa Kütüğü, 1/82'den naklen Benlioğlu, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursa'da Yetişen Mûsikîşinaslar*, 57.

¹⁸¹ Bk. Tabibzâde, *Mecmua*, 32; Işın, “Yenikapı Mevlevihanesi”, 477.

1.2.3. Pendârî Ahmed Dede (v. 1120/1709)

Yenikapı Mevlevîhanesinin 7. Şeyhi (vekâleten)

Pendârî Ahmed Dede'nin Yenikapı Mevlevîhanesi meşihatı hususunda kaynaklar söz birliği içerisinde değillerdir. Bunun sebebi de onun Yenikapı Mevlevîhanesi 6. şeyhi Naci Ahmed Dede'nin postnişinliği esnasında dergâha on bir sene vekâleten şeyhlik vazifesinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Konya Çelebilik Makamı'ndan verilen meşihatname ile posta oturmadığı, resmi postnişin Naci Ahmed Dede'nin tensipleriyle makama geçtiği için bazı eserler onun adını zikretmezler. Mesela 19. yüzyıl Nakşî-Mevlevîlerden Eyüp Hâtuniyye Dergâhı şeyhi ve Yenikapı Mevlevîhanesi postnişini Osman Selahaddin Dede'nin *Mesnevî* hocası Mustafa Vahyî Efendi'nin (v. 1295/1878)¹⁸² *ed-Dürretü'l-'azîziyye fî'l-fevâidi'l-kaviyye* isimli risalesinin on sekizinci bölümünde yer verdiği mukabele sonrası yapılan duada, Pendârî Ahmed Dede'nin ismi zikredilmeden bir sonraki postnişin Nesîb Yûsuf Dede anılmaktadır.¹⁸³ Fakat Sahih Ahmed Dede, surette vekil sûrette ise asil olarak bu makamın Pendârî Ahmed Dede'ye tevdi edildiğini belirtmesi,¹⁸⁴ bazı silsilenamelerde onun da bulunması¹⁸⁵ ve en önemlisi Yenikapı Mevlevîhanesi'ne asaleten şeyh olanların hakkına sahip olduğunu bildiren vesika¹⁸⁶ münasebetiyle biz de XVIII. yüzyıl İstanbul Mevlevî şeyhleri arasında ona yer veriyoruz.

Mehmed isimli bir zatın oğlu olan¹⁸⁷ Pendârî Ahmed Dede'ye iki farklı şehir nispet edilmektedir. Sâkîb Dede ve Sahih Ahmed Dede onun “Boleviyyu'l-asl” olduğunu ifade ederlerken¹⁸⁸ Esrâr Dede ve ondan istifade eden Ziya ve Vassaf, Bolvadinli olduğunu belirtirler. Yapılan çağdaş çalışmalarda da onun Bolvadinli olduğu tekrar edilir.¹⁸⁹ Fakat

¹⁸² Mustafa Vahyî Efendi hakkında bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 139; İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, 2/718-719; Vassaf, *Sefîne*, 2/209. Vahyî Efendi, bu eserinde Hocası Hâce Hüsameddin Efendi'nin kendisine verdiği Mevlevî çilesi ve bazı âdâb-erkan hususlarını ihtiva eden risalesini alıntılanmaktadır. Hâce Hüsameddin Efendi hakkında Elif Efendi tarafından yazılmış menakıbnâme için bk. Yücer, “Eyüp'te Hâtûniye Tekkesi ve *Tenşîtu'l-muhibbîn bi-Menâkîb-ı Hâce Hüsameddin*”, 219-249.

¹⁸³ Mustafa Vahyî, *ed-Dürretü'l-'azîziyye fî'l-fevâidi'l-kaviyye*, *Mevlevîlikte Manevi Eğitim* içinde, 385.

¹⁸⁴ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 320.

¹⁸⁵ Misal için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevîhanesi, nr. 9, 2b. Bazı muahhar eserlerde Pendârî Ahmed Dede'ye hususî olarak yer verilmeme nedeninin Naci Ahmed Dede ile Pendârî Ahmed Dede'yi ayrı bir şahsiyet olarak telakki edememelerinden ileri geldiğini düşünüyoruz.

¹⁸⁶ Konya Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/4, 16 Safer 1120.

¹⁸⁷ Konya Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/4, 16 Safer 1120.

¹⁸⁸ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/150; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevîhanesi, nr. 9, 2b.

¹⁸⁹ Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 440; Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 100; Vassaf, *Sefîne*, 5/234, Kaya, *Tekke Kapısı*, 75.

müteakip satırlarımızda ifade edeceğimiz üzere, Pendârî Ahmed Dede'nin talebesi olması bakımından Sâkîb Dede'nin verdiği bilginin daha doğru olduğunu düşünüyor ve Pendârî Ahmed Dede'yi Bolu'ya nispet ediyoruz. Bununla birlikte Bolvadin Mevlevihanesi'ni konu alan bir makalede Pendârî Ahmed Dede'nin Bolvadin Mevlevihanesi postnişini Veliyyüddin Efendi'nin oğlu olarak 1037/1627? yılında doğduğu ve hatta Bolvadin Mevlevihanesi'nde postnişin olarak görev yaptığı belirtilmektedir.¹⁹⁰ Yine de ana kaynaklarda rastlamadığımızdan ötürü bu bilgiye şüphe ile yaklaşmaktayız.

İlim talebiyle rihlelerde bulunan Pendârî Ahmed Dede, zamanının önemli ilim merkezlerinden Bursa'ya gitmiş ve burada zahiri ilimleri tahsil etmiştir. Hakikat ilminde de behre sahibi olmak maksadıyla Bursa Mevlevihanesi şeyhi Mehmed b. Salih Dede'ye¹⁹¹ intisap ederek dervişi olmuştur. Çilesini Bursa Mevlevihanesi'nde çıkararak “dede” unvanı alan Pendârî Ahmed Dede İstanbul'a geçmiş ve Galata Mevlevihanesi sakini olmuştur. O sırada post makamında bulunan Gavsî Ahmed Dede (v. 1109/1697), dergâh zâbitanı arasında önemli bir mevkide olan ser-tabbahlık, diğer bir deyişle aşçı dedelik hizmetini kendisine teklif etmiştir. Fakat Pendârî Ahmed Dede bu hizmete layık olmadığı düşüncesiyle Gavsî Ahmed Dede'nin teklifini kabul edememiştir.¹⁹² Galata'dan sonra Edirne Muradiye Mevlevihanesi'ne intikal eden Pendârî Ahmed Dede, postnişin Şeyh Seyyid Mehmed Dede'den de feyizyâb olmuştur. Edirne Mevlevihanesi'nde tasavvufî eserleri okuyup tetkik ettiği belirtilmektedir. Burada iken *Sefîne-i Mevleviyân* müellifi Mustafa Sakîb Dede'nin terbiye ve talimini üstlenerek onun mürebbisi ve üstadı olmuştur. Daha sonra tekrar İstanbul'a dönerek Yenikapı Mevlevihanesi'nde uzlete çekilmiştir.¹⁹³

Pendârî Ahmed Dede, meşihat makamına vekil olmadan önce fazilet ve güzel ahlakına ilişkin haberler devlet erkânına kadar ulaşmış bir kimseydi. Hatta bu özelliğinden dolayı Sultan IV. Mehmed Dönemi'nde müneccimbaşılık payesi de almıştı. Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin yapılmak istenen Avusturya Seferi'ne karşı olması nedeniyle hacca gitme bahanesiyle makamından ayrılması üzerine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın

¹⁹⁰ Bayar, “Bolvadin Mevlevihanesi ve Pendârî Kâârî Ahmet Dede”, 228.

¹⁹¹ Hayatı hakkında bk. Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, 501-503.

¹⁹² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317. Ziya tam aksine Pendârî Ahmed Dede'nin Gavsî Ahmed Dede'nin hizmetine girerek dergâhın ser-tabbahlık vazifesini ifa ettiğini bildirir. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 101.

¹⁹³ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 102.

müntesiplerinden Müncel Ahmed Efendi'nin aracılığıyla başmüneccim payesi Pendârî Ahmed Dede'ye verilmişti. Bu paye nedeniyle 1094/1683 yılında gerçekleşen ve II. Viyana Kuşatması olarak kaynaklara geçen bu sefere ister istemez katılmıştı. Sefer dönüşü Edirne'ye gelen Pendârî Ahmed Dede, oradan da İstanbul'a geçmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi'nde inzivaya çekilmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi'nde imamet ve *Mesnevî* kıraati ile iştigal etmiştir.¹⁹⁴ Pendârî Ahmed Dede'nin müneccimbaşı olarak atanmasından astronomi ve aritmetikte de behre sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilimleri muhtemelen Bursa'da tahsil etmiştir ancak bu tahsilinde ders aldığı hocaların kim olduğu bilinmemektedir.

On dört sene boyunca kârî-i *Mesnevî* hizmetini ifa eden Pendârî Ahmed Dede'yi, Naci Ahmed Dede, ilerleyen yaşı nedeniyle 1109/1697 yılında Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına vekil tayin etmiştir.¹⁹⁵ Buna göre Pendârî Ahmed Dede'nin 1095/1684 yılından beri Yenikapı Mevlevihanesi'nde kârî-i *Mesnevî* statüsünde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Avusturya Seferi'nden sonra uğradığı belirtilen Edirne'de kısa bir süre kalmış ve akabinde hemen Yenikapı Mevlevihanesi'ne geçmiş olmalıdır.

11 sene meşihat görevini icra eden Pendârî Ahmed Dede Zilhicce 1120/Şubat-Mart 1709 tarihinde “Allah Hû” lafzıyla vefat etmiş ve türbeye defnedilmiştir. Bu sırada 122 yaşında olan Naci Ahmed Dede makamlarında baki kalmışlardır. O vakitler Kütahya'da bulunan ve bir süre sonra üstadının vefat haberini alan Mustafa Sâkîb Dede “Ba'de harâbi'l-Basra” deyimini kullanarak üzüntüsünü dile getirmiştir.¹⁹⁶ Şair Dürri Efendi tarafından vefatına düşürülen tarih, sandukası altındaki taşta yazmaktadır:

“Azm-i ukbâ edip ol ârif-i Mevlânay / İ'tibar etmedi bu dâr-ı fena tekyesine

Dürriyâ rihletine dedi erenler tarih / Kârî Ahmed Dedemiz göçtü bekâ tekyesine”

Pendârî Ahmed Dede'nin hem güzel ahlak ve fazileti hem de Edirne ve Yenikapı Mevlevihanelerindeki hizmetlerine binaen muhtelif Mevlevihanelerin meşihat makamları için kendisine teklifte bulunulmuştur. Fakat Yenikapı Mevlevihanesi'nin ilk

¹⁹⁴ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 102.

¹⁹⁵ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 320.

¹⁹⁶ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 323

postnişini Kemal Ahmed Dede'den rivayet edilen "Yedi Ahmed"ın içine girebilmek ümidiyle bu teklifleri kabul etmemiştir.¹⁹⁷

Bununla birlikte vekilliğini yaptığı Naci Ahmed Dede'nin öncesinde vefat etmesi nedeniyle resmîyette asaleten posta oturamamıştır. Buna rağmen Esrâr Dede tarafından "Sâbi-i ehâmide" olarak nitelenen Ahmed Dede'nin "Kâri" ve "Pendârî" lakapları vardır. "Kâri" lakabını alması Yenikapı Mevlevihanesi'nde Nâci Ahmed Dede'nin ona "kâri'-i *Mesnevî-i Şerîf*" (*Mesnevî-i Şerif* okuyucusu) vazifesi vermesinden ötürüdür. Bu bağlamda Sâkîb Dede onun Yenikapı Mevlevihanesi 5. Şeyhi Kâri Ahmed Dede'den sonra ikinci kârî manasına gelen "Sânî-i Ahmedü'l-Kâri" olarak tanımlar.¹⁹⁸ Pendârî lakabı ise temiz ve güzel giyinmesiyle meşhur olmasından kaynaklanmaktadır.

Kendisine nisbet edilen bir eser bulunmayan Pendârî Ahmed Dede'nin edip ve şair olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Esrâr Dede, onun "şi'r ü inşâdan vâyedâr" olduğunu ancak herhangi bir eserine ulaşmadığından ötürü eserinde onun için hususî bir başlık açmadığı belirtir.¹⁹⁹ Ayrıca Pendârî Ahmed Dede'nin medenî durumuna ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Pendârî Ahmed Dede'nin hayatı boyunca irtibat halinde olduğu mevlevihanelere bakıldığında Bursa, Edirne, Galata ve Yenikapı Mevlevihanelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bursa Mevlevihanesi'nde çile çıkarmış, Edirne Mevlevihanesi'nde mürebbilik vazifesinde bulunmuş, Galata'dan istifade etmiş ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nde imamlık, mesnevihanlık ve vekâleten postnişinlik görevlerinde bulunmuştur.

1.2.4. Nesîb Yûsuf Dede (v. 1126/1714)

Yenikapı Mevlevîhanesi 8. Şeyhi

Seyyidler soyundan Şeyh Ömer Konevî adlı bir zatın oğlu olan Nesîb Yusuf Dede, Konya'da dünyaya gelmiştir.²⁰⁰ Doğum tarihi kaynaklarda net olarak belirtilmeyen Seyyid Nesîb Yusuf Dede, ilk tahsilini memleketi olan Konya'da görmüş, burada

¹⁹⁷ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 102-103.

¹⁹⁸ Sâkîb Dede, Pendârî Ahmed Dede'nin "sâbi'-i ehâmide" (yedinci Ahmed) olmaya layık olarak niteler. Bk. *Sefîne*, 2/150. Esrâr Dede ise hem Pendârî Ahmed Dede hem de Peçevizâde Ahmed Dede için "sâbi'-i ehâmide" sıfatını kullanır. Bk. *Tezkire*, 440, 353.

¹⁹⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 440.

²⁰⁰ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2745; Ayvansarâyî, *Hadika*, 306; Süreyya, *SO*, 4/1250; Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 103. Sahih Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin babasının adını Konevî Seyyid Mahmud Efendi olarak nakleder. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 318.

özellikle Mevlevî büyüklerinden istifade etmiş ve iyi bir seviyeye ulaştıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da çeşitli âlimlerin meclislerine iştirak ederek kendisini daha da geliştiren Nesîb Yusuf Dede'nin daha sonra ders vermeye başladığı ve Köprülü damadı ve veziriazam Siyavuş Paşa'nın (v. 1099/1688) da aralarında bulunduğu birçok önemli şahsa hocalık yaptığı belirtilmektedir.²⁰¹

2 Muharrem 1099/8 Kasım 1687'de IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini sağlayan fitneciler tarafından Siyavuş Paşa dâhil olmak üzere talebelerinin katledilip mallarının yağmalanmasından duyduğu ıstırap nedeniyle Nesîb Yusuf Dede bir kabile ile İstanbul'dan ayrılır.²⁰² Şeyhî Mehmed Efendi, Nesîb Yusuf Dede'nin dünyevî makamlardan yüz çevirerek maneviyata yönelme kastıyla Mısır'a gittiğini ifade etmesine²⁰³ benzer şekilde Esrâr Dede de "fitne-i azîme-i meşhure" terkihiyle tanımladığı isyan başlangıcında masiva alakasından uzak durma kastıyla Kahire Mevlevihanesi'ne gitmek üzere Mısır'a yöneldiğini söyler.²⁰⁴ Bununla birlikte aralarında Münecimbaşı Ahmed Dede ve Mustafa Sâkîb Dede'nin de bulunduğu kabile üyelerinin, gözlerini kan bürümüş fitnecilerin kendilerine dokunması muhtemel şerhlerinden uzak durma ve şahit oldukları korkunç manzara karşısında yaşadıkları kederden arınma amaçlı İstanbul'u terk ettikleri düşünülebilir. Bu bağlamda Vassaf'ın "ashab-ı fitnenin şerrinden Mısır'a gitmiş"²⁰⁵ cümlesi söz konusu düşüncayı teyit eder tarzdadır.

Kabile ile beraber Kahire Mevlevihanesi'ne giden Nesîb Yusuf Dede, dergâhın şeyhi Kıbrıslı Siyahî Mustafa Dede'nin elinden sikke ve hırka giyerek müridi olmuştur. Muhtemelen burada çilesini çıkarmış ve bir müddet *Mesnevî* kıraati hizmetinde bulunmuştur. *Mesnevî* takririndeki ifadesinin güzelliği ve düzgünlüğü sebebiyle küçük büyük herkesin onun dersine can atarak katıldığı belirtilmektedir. Daha sonra Münecimbaşı Ahmed Dede'den riyaî ilimler konusunda istifade etmek üzere Mekke'ye giden Nesîb Yusuf Dede, burada bir süre Haremeyn mücaviri olarak kalmış ve Münecimbaşı Ahmed Dede'den astronomi ve aritmetik alanında dersler almıştır.²⁰⁶

²⁰¹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2745; Esrâr Dede, *Tezkire*, 495; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 103.

²⁰² Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 104. Sahih Ahmed Dede Nesîb Dede'nin Konya'dan Mısır'a geçtiğini belirtir (bk *Mecmua*, 318) Fakat sair kaynaklar İstanbul'dan geçtiğini söyler ki makul olan da budur. Ayrıca kabile üyelerine ilişkin ayrıntılar çalışmamızın son bölümünde mevcuttur.

²⁰³ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2745.

²⁰⁴ Esrâr Dede, *Tezkire*, 21, 495.

²⁰⁵ Vassaf, *Sefîne*, 5/234.

²⁰⁶ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/224; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 104.

Arkadaşı Sâkîb Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin Haremeyn mücaviri olduğu süre zarfında onun büyük tarikat mensuplarının nazarlarının tesirinde kalarak irşad makamına bilfiil müstahak bir dereceye ulaştığını belirtir.²⁰⁷

Mekke ve Medine'den sonra Şam'ı da ziyaret eden Nesîb Yusuf Dede, Konya'ya dönmüş ve Çelebi Hacı Bostan-ı Sâni Efendi'nin (v. 1117/1705) Çelebilik makamında bulunduğu esnada zamanında Mevlâna Asitanesi sakini olmuştur.²⁰⁸ Bostan-ı Sâni Efendi'nin Seyyid Nesîb Yusuf Dede'yi kendisine kârî-i *Mesnevî* olarak tayin etmesi²⁰⁹ onun istidat ve faziletini takdir ettiğini göstermektedir. Yapılan meşihat atamaları kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Nesîb Yusuf Dede'nin bu süre zarfında Konya Mevlâna Dergâhı'nın yazışmalarında önemli bir görevinin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Sâkîb Dede'nin Kütahya Mevlevihanesi meşihat makamına atanması ile ilgili yazışmalar Nesîb Yusuf Dede tarafından gerçekleştirilmiştir. Kütahya Mevlevihanesi meşihat makamı için Çelebi Efendi'ye Sâkîb Dede'yi öneren yöre eşrafından Hâce Fatma Hanım'ın yazdığı mektuba karşılık olarak II. Bostan Çelebi'nin Nesîb Dede'ye olumlu yönde bir cevap yazdırdığı belirtilmektedir. Ayrıca Nesîb Yusuf Dede, Ahmed Hâlis Dede'nin *Tufeylû Menâkıbî'l-kibârî'l-Mevlevî fî-menkabeti hazreti's-şeyhi's-Sâkîbî'l-ma'nevî*'sinde II. Hacı Bostan Çelebi'nin mektup yazıcısı olarak geçmektedir.²¹⁰

Yine bu bilgiden 1102/1690 yılında Nesîb Yusuf Dede'nin Konya Mevlâna Âsitanesi'nde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sâkîb Dede'nin Kütahya Mevlevihanesi'ne atanması bu tarihte gerçekleşmiştir.²¹¹

Bostan-ı Sâni Çelebi, hem kârî-i *Mesnevî*'si olması hem yazışmalarında görevlendirmesi gibi açılardan kendisine kıymet verdiği anlaşılan Nesîb Yusuf Dede'yi bir müddet sonra Ankara Mevlevîhanesi'ne şeyh olarak atamıştır. Nesîb Yusuf Dede'nin Ankara Mevlevihanesi meşihat makamına atanması da dâhil olmak üzere gerek hayat serencamının gidişatı gerekse de tarihsel yönden kaynaklarda yer alan karmaşık

²⁰⁷ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/224.

²⁰⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 318.

²⁰⁹ Şeyhi, *Vekayi*, 3/2746; Salim, *Tezkire*, 664; Mehmed Tevfik, *Mecmua-i Terâcim*, İÜNEK Türkçe Yazmalar, nr. 192, 72b.

²¹⁰ Arif Edip Aksoy, Ahmed Halis Dede, *Tufeylû Menâkıbî'l-Kibârî'l-Mevlevî Fî-Menkabeti Hazreti's-Şeyhi's-Sâkîbî'l-Ma'nevî (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi 2018, 269. Bundan sonra bu eser *Tufeylû Menâkıb* olarak referans gösterilecektir.

²¹¹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 318.

bilgileri²¹² Nesîb Yusuf Dede'nin *Dîvan*'ına başvurarak tashih ediyoruz. Buna göre Ankara Mevlevihanesi meşihatına nasb edilmesine binâen yazdığı bir şiirde verdiği tarih 1104/1692'dir. "Tarih-i Berây-ı Meşihat-i Hod Der Tekye-i Ankara" başlıklı bu şiirinde hayatına dair bilgiler de bulunmaktadır. Allah'ın hikmeti olarak cihanı seyr ve temaşa ettiğini belirten Nesîb Dede Şam, Mısır, Kudüs, Mekke, Medine'yi gördüğünü daha sonra sevk-i ilâhî ile Konya'ya intikal ederek Hz. Mevlâna kapısına geldiğini söyler. Akabinde Ankara Mevlevihane'sinin meşihat hizmetinin kendisine verildiğini şu beyitlerle dile getirir:

"Hizmet-i meşihat ile bu fakire verülüb

Ankara Tekyesi bâ emr-i veliyyü'n-ni'am

Yani Bostan Çelebi ol halef-i Mevlâna

Kim odur merdümek-i dide-i eşrâf-ı kirâm

Hâme târîh-i kudümün didi bu meydane

*Tekye-i Ankara'ya geldi Nesîb-i nâkâm"*²¹³

Yine bu şiirinden Nesîb Yusuf Dede'nin bulunduğu şehirler özelinde başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız Kudüs'ün de bulunduğunu öğrenmekteyiz. Buradan hareketle Kahire'den sonra Mekke'ye gitme güzergâhında Kudüs'ü ziyaret ettiği ve orada bir süre kaldığı düşünülebilir.

Seyyid Nesîb Yusuf Dede, Ankara Mevlevihanesi'nden sonra Şam Mevlevihanesi meşihatına atanma hadisesini ise yine bir tarih manzumesiyle ifade eder. Bu manzumeye göre 1105/1693 tarihinde Bostan-ı Sâni Çelebi Hac'a gitmeye niyetlenir ve Nesîb Yusuf Dede'yi kfilesine alır. Ancak Şam'a vardıklarında Çelebi Efendi Şam Mevlevihanesi postnişini olarak Nesîb Yusuf Dede'yi tayin eder. Nesîb Yusuf Dede bu olayı şu şiiriyle anlatır:

"Lakin Şam'a geldükde be-takdir-i Hudâ

Meşihatle behre-ver etdi bu 'abdün ol lebîb

²¹² Meselâ Ankara Mevlevihanesi meşihatına nasb edildiği tarih olarak Sahih Ahmed Dede 1102/1690'ı verirken Ziya 1104/1692'yi vermektedir. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 319; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 104-105. Bu karmaşık tarihler yakın zamanda yapılan çalışmalarda da tekrar edilmiştir. Bk. Kaya, *Tekke Kapısı*, 78.

²¹³ Hidayetoğlu, *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri ve Dîvan'ının Tenkitli Metni*, 536. Bundan sonraki iktibaslarda esere Nesîb Yusuf Dede, *Dîvan* şeklinde referans verilecektir.

Ben de kaldım Şam'da 'azm etdi anlar Ka'be'ye

Bendegânun her zamân tedbiri olmazmış musîb"

Aynı zamanda bu beyitler Nesîb Yusuf Dede'nin Bostan-ı Sâni Çelebi ile hac yaptığını ifade eden rivayetlerin²¹⁴ doğru olmadığını izhar etmektedir. Hac niyetiyle Çelebi Efendi ile yola çıkmış olsa dahi emir üzerine Nesîb Yusuf Dede meşihat hizmetinde bulunarak Şam'da kalmış, kabile Hicaz'a doğru yoluna devam etmiştir. Nesîb Yusuf Dede Şam Mevlevîhanesi meşihatına tevcihine ilişkin

"Tekye-i Şâm'da gelince kâmun oldu inziva

Kâbetü'l-uşşâk'da bak: Şeyh-i pâk oldu Nesîb" beytini tarih düşürmüştür.²¹⁵

Yine aynı beyitlerden Nesîb Yusuf Dede'nin herhangi bir azil olmadan doğrudan Şam Mevlevîhanesi'ne atandığı gibi bir mana çıkarılabilir. Daha açık bir ifadeyle bu beyitlerden II. Bostan Çelebi'nin Ankara Mevlevîhanesi meşihat makamında bulunan Nesîb Yusuf Dede'yi yanına aldığı ve onunla hac yolculuğuna çıktığı gibi bir mana pek tabii anlaşılabilir. Fakat Sâkib Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin muhtelif meşihatları arasında "şem-i bezm-i mu'tekifan-ı harem-i türbe-i muazzame" görevinde bulunduğunu yani Mevlâna Türbesi'nin bir nevi kandilcilik hizmetini de üstlendiğini bildirmektedir.²¹⁶ Türbedeki bu görevi yerine getirdiğine göre postnişinlikten azledilmiş olması gerekir. Sahih Ahmed Dede'nin Nesîb Yusuf Dede'nin Şam Mevlevîhanesi'ne tevcihini haber verirken Ankara Mevlevîhanesi'nden azledilmesine ilişkin verdiği bilgi de²¹⁷ bunu teyit etmektedir.

Nesîb Yusuf Dede'nin Şam Mevlevîhanesi postnişini olarak ne kadar süre görev yaptığı net değildir. Fakat Hz. Mevlâna'nın türbesinin tamiri ve türbenin "Kubbe-i Hadrâ" olarak bilinen turkuaz renkli kubbesinin yenilenmesine ilişkin ayrı ayrı düşürdüğü tarihlere bakılırsa²¹⁸ 1110/1698 yılına tekabül eden bu tecdîd faaliyetinde Konya'da bulunması muhtemeldir. Bu itibarla beş sene kadar Şam Mevlevîhanesi meşihat

²¹⁴ Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 104.

²¹⁵ Nesîb Dede, *Dîvan*, 571. II. Bostan Çelebi'nin 1106/1694 tarihinde haccını tamamladığı Nesîb Yusuf Dede'nin düşürdüğü tarih manzumesinden anlaşılmaktadır. Beş beyitlik bu manzumenin son beyti "*Cümle ahhâb-ı dedi mânend-i Nesîb / Haccını Bostan Efendi eyleye Bârî kabul.*" Bk. Nesîb Dede, *Dîvan*, 533.

²¹⁶ Sâkib Dede, *Sefîne*, 2/224.

²¹⁷ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 319.

²¹⁸ Nesîb Dede, *Dîvan*, 551-553.

görevini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Daha sonra 1113/1701 yılında Kahire Mevlevihanesi meşihat makamına II. Bostan Çelebi tarafından atanmıştır.²¹⁹

Kahire Mevlevihanesi'nden makam çelebisi Mehmed Sadreddin Çelebi tarafından azledildiği belirtilen fakat meşihat süresi kaydedilmeyen Nesîb Yusuf Dede'nin, Konya Kadısı İdî Efendi'nin vefatına ve Şeyh Sadreddin Konevî türbesinin tamirine düşürdüğü tarihlere bakılırsa²²⁰ 1121/1709 yılında da Konya'da bulunduğu tahmin edilebilir. Bu sene, çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere *Rişte-i Cevâhir* adlı eserini Konya Mevlâna Dergahı'nda kaleme almaya başladığı tarihe de uyum sağlamaktadır. Buna göre yaklaşık yedi sene kadar Kahire Mevlevihanesi meşihat görevini ifa ettiğini söylemek mümkündür. Kahire Mevlevihanesi'nden sonra geldiği Konya Mevlâna Âsitanesi'nde Nesîb Yusuf Dede'yi Mehmed Sadreddin Çelebi 1122/1710 yılında Mevlâna Âsitanesi'nde ser-tarîk/tarikatçı dede görevine getirmiştir.²²¹

Mevlevîlikte Çelebi Efendi, bütün Mevlevî postnişinlerinin şeyhi statüsündedir ve bütün postnişinler Çelebi Efendi'nin vekili konumundadırlar. “Ser-tarîk” veya “Tarikatçı Dede” olarak isimlendirilen makamın ise Çelebi Efendi'den sonra en yüksek makam olduğu bilinmektedir. Ser-tarîk Dede'nin makamını yüksek kılan nokta, Çelebi Efendi'nin Konya'dan ayrılmasını gerektirecek seyahat vb. durumlarda Mevlâna Âsitanesi Çelebilik Makamı'na vekâlet etmesidir. Vekâlet harici olan tek unsur mukabele-i şerif icrasıdır. Bu itibarla Tarikatçı Dede, protokolde diğer âsitane ve zaviye şeyhlerinden önce gelmektedir. Bununla birlikte tarihsel ve konjonktürel açıdan bazı önemli dergâhların meşihat makamında bulunan postnişinleri, faziletlerine ve liyakatlerine göre tarikatçı dede ile aynı statüde kabul edilebilmektedir. Bu makamın tarihsel dayanağı Mevlâna'nın yaşadığı döneme kadar uzanmaktadır. Mevlâna zamanında bu makamın ilk sahibi Şeyh Selâhaddin Zerkûb'dur. Mevlâna, Şems-i Tebrizî'yi arama maksadıyla Şam'a doğru yola çıkacağı zaman makamına vekil olarak Şeyh Selâhaddin Zerkûb'u tayin etmişti. Şam'dan geri döndüğünde ise bu vekâletin devamını emretmiş; müridlerinin ve talebelerinin talim ve terbiyelerini Selâhaddin Zerkûb'a havale etmişti. Bu vekâlet vazifesi Selâhaddin Zerkûb'un vefatından sonra Çelebi Hüsameddin'e intikal etmiş ve bundan sonra uzun bir müddet kaynaklara yansımamıştır. Uzun bir müddet kaynaklara yansımayan “tarikatçı dede” payesinin

²¹⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 321.

²²⁰ Nesîb Dede, *Dîvan*, 554-555.

²²¹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 324.

Nesîb Yusuf Dede'nin kimliğinde görünür hale gelmesinin önemli bir nedeni Çelebilik Makamı'na getirilen Sadreddin Çelebi'nin küçük yaşta olması ve bu nedenle bir vekil şeyhe ihtiyaç duymasıdır.²²²

İki sene boyunca böyle yüksek payeli ser-tarik görevini sürdüren Nesîb Yusuf Dede, bu süre zarfında *Rişte-i Cevâhir* eserini tamamlamıştır. Yine bu eserinden anlaşıldığı kadarıyla Konya Mevlâna Âsitanesi'nde bulunduğu bu süreçte vaktini evliyaullahın eserlerini incelemeye adanmıştır. Söz konusu süreçte hedefini edebî bir dille büyüklerin bahçesinden esrâr çiçeklerini toplamak olarak belirleyen Nesîb Yusuf Dede, ruhunu adeta süt emen çocuğa benzeterek onun büyüklerin kelimeleri ile beslendiğini, kevn ve fesad âleminin karanlığında kâmil evliyanın eserlerinin zarif sözlerinin yıldızları ile doğru yolda yürüdüğünü belirtir. Buna ilaveten söz konusu meşgalesini iftihar ve şeref vesilesi sayar.²²³

Bu şekilde ser-tarik göreviyle Mevlâna Âsitanesi'nde görevini sürdürürken entelektüel açıdan da kendini geliştiren Nesîb Yusuf Dede, Mehmed Sadreddin Çelebi tarafından verilen meşihatname ile Naci Ahmed Dede'nin vefat etmesiyle boş kalan Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına atanmıştır. Şeyhî, Sâlim, Vassaf onun Yenikapı Mevlevihanesi'ne atanma tarihi olarak 1123/1711 yılını, Sahih Ahmed Dede ise 1124/1711 senesinin başlarını işaret gösterir.²²⁴ Bir önceki postnişin Naci Ahmed Dede'nin Rebiulahir 1123/Mayıs 1711 tarihinde vefat ettiği ve Sâkîb Dede'nin birkaç ay Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamının boş kaldığına ilişkin verdiği bilgi dikkate alınırsa²²⁵ Nesîb Yusuf Dede'nin yine aynı yılın sonlarına doğru posta oturduğu kabul edilebilir. Sahih Ahmed Dede'nin verdiği Safer 1124/1711 yılı ise Nesîb Yusuf Dede'nin atanmasıyla birlikte Konya'dan İstanbul'a gelip posta resmî olarak oturduğu tarihe işaret edebilir.

Nesîb Yusuf Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi post makamına oturduğuna Seyyid Hüseyin Vehbî tarafından düşürülen tarih şudur: “*Hep kudûmunla Nesîb İslâmiyân etdi semâ*”.²²⁶ Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına atandıktan yaklaşık iki sene sonra

²²² Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, 222-223.

²²³ Nesîb Yusuf Dede, *Rişte-i Cevâhir*, 3.

²²⁴ Şeyhi, *Vekayi*, 3/2746; Süreyya, *SO*, 4/1250; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 105; Vassaf, *Sefîne*, 5/234. Sahih Ahmed Dede'nin verdiği tarih ise Safer 1124/ Mart-Nisan 1712'dir. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 324.

²²⁵ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 150.

²²⁶ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, 697.

Nesîb Yusuf Dede'nin, kız kardeşini kaybettiğini "Li muharirihi berây-ı hemşîre-i hod rahmetullahi aleyh" başlığıyla kaleme aldığı tarih kıtasından öğrenmekteyiz.²²⁷

Nesîb Yusuf Dede, üç sene süren meşihat görevinin ardından 16 Muharrem 1126/1 Şubat 1714 vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevîhanesi'ndeki türbeye defnedilmiştir.²²⁸ Ziya, Nesîb Yusuf Dede'nin merkadinin Pendârî Ahmed Dede'nin sol yanında olduğunu ve sandukasının altındaki taşta "Seyyid-i vâlâ-neseb Nesîb Yusuf-i Mevlevî 1126/1713" yazısının bulunduğunu belirtir.²²⁹

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Nesîb Yusuf Dede'nin vefatından yetmiş sene sonra kabrinin üzerinin çatı ile kaplandığını haber verdikten sonra vefatına teberrüken şu tarihi düşürür:

Çekdi kadem Seyyid didüm tarihin ehl-i dillere

*Üftâde-i çâh-ı mezâr oldı Nesîb Yûsuf Dedem*²³⁰

Seyyid Vehbi tarafından düşürülen tarih ise şudur:

"Geldi bu mısra' derûna feyz-i Mevlâna ile

*Arş ola ruh-ı Nesîb-i Mevlevîye cilvegâh"*²³¹

Nesîb Yusuf Dede'nin şahsiyeti ve kabiliyetine birçok müellif atıfta bulunmuştur. Sâkîb Dede ve Esrâr Dede, onu marifet ülkesinin azizi manasına gelen "azîz-i mısır-ı marifet" vasfıyla anarlar.²³² Yine Sâkîb Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin tertip ettiği *Dîvan*'ın Şam, Mısır ve Irak'ın âlim ve ariflerine ulaşip elden ele dolaştığını bildirmektedir.²³³ *Dîvan*'ı üzerine doktora tezi hazırlayan Hidayetoğlu, şairliğin onun için maksat değil haletinin ifadesi; fikri, zikri, aşkı ve vecdinin terennümüne vesile olduğuna işaret etmektedir.²³⁴

Ta'lik hattaki hünerinin ünlü hattatlardan Cevrî'yi önceleyecek kadar meşhur olduğu ifade edilen Nesîb Yusuf Dede'yi,²³⁵ Müstakimzâde İranlıların Safevîler devrindeki en

²²⁷ Nesîb Dede, *Dîvan*, 564.

²²⁸ Mehmed Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2746; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 325. Nesîb Yusuf Dede'nin vefat senesi için "مغموم" (mağmum) ifadesi söylenir. Bk. Ayvansarayî, *Vefeyât*, 162.

²²⁹ Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 105.

²³⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe*, 697.

²³¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 499; Enver, *Mevlevî Şairler*, 310; Vassaf, *Sefîne*, 5/235.

²³² Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/225; Esrâr Dede, *Tezkire*, 495.

²³³ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/224.

²³⁴ Hidayetoğlu, *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkidli Metni*, 29.

²³⁵ Esrar Dede, *Tezkire*, 496.

meşhur hattatı olan İmâd'ın nazîri olarak tavsif eder.²³⁶ Süreyyâ, onun her fende mahir ve şair olduğunu belirtir.²³⁷ Pek akıcı, rengîn ve arifane şiirleri mevcuttur.²³⁸

Vassaf, Nesîb Yusuf Dede'nin çok beğendiğini ifade ettiği “Mevlevîleriz” redifli bir gazeline *Sefîne*'sinde yer verir. Gazelin son beyti şöyledir:

“Biz ey Nesîb devlet-i Monlâ-yı Rûm'da

Dünyâ-yı dünü hiçe satan Mevlevileriz”²³⁹

Kaynaklarda evli olduğuna dair herhangi bir atfın bulunmadığı Nesîb Yusuf Dede'nin vefatıyla boşalan posta Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede (v. 1137/1724) oturmuştur.²⁴⁰

1.2.5. Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede (v. 1137/1724)

Yenikapı Mevlevihanesi 9. Şeyhi

Yenikapı Mevlevihanesine Nesîb Yusuf Dede'nin akabinde posta oturan Ârifî Ahmed Dede aslen günümüzde Macaristan sınırlarında yer alan Peçe şehrinde doğmuştur. Uşşâkî meşâyihinden Peçevî Şeyh Mustafa Efendi'nin mahdumudur. Bu nedenle “Peçevizâde” lakabıyla tanınmaktadır.²⁴¹ Şeyh Mustafa Efendi, yörenin tasavvufî hayatında önemli bir isimdir. Yetiştirdiği müridlerinden Uşşâkiyye'nin merkez tekkesi olan İstanbul Kasımpaşa Uşşâkî Dergâhı post makamına tevcih edilenler mevcuttur.²⁴²

İlk olarak Babası Şeyh Mustafa'dan inabe alan Ârifî Ahmed Dede Halvetiyye'ye intisab etmiştir. Daha sonra Musullu Hafizî Mehmed Dede'nin (meşihat yılları: 1074-

²³⁶ Müstakimzade, *Tuhfe*, 697.

²³⁷ Süreyya, *SO*, 4/1250.

²³⁸ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 106.

²³⁹ Vassaf, *Sefîne*, 5/234.

²⁴⁰ Şeyhi, *Vekâyi*, 2/2746; Ayvansarayî, *Hadika*, 306; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 325.

²⁴¹ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/167; Esrar Dede, *Tezkire*, 352. Sâlim, Şeyh Mustafa Efendi'yi Gülşenî meşâyihinden meşhur bir veli olduğunu söylerken, Sahih Ahmed Dede Şeyh Mustafa'yı Halvetiyye'nin bir kolu olan Uşşâkî tarikatına bağlı olduğunu söyler. Sâlim, *Tezkire*, 308; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 313, 325.

²⁴² Mustafa Peçevî Efendi, Uşşâkiyye'nin merkez tekkesi olan Kasımpaşa Uşşâkî Dergâhı'nın ikinci postnişini Mustafa Bosnevî Efendi ile pirdaş, üçüncü postnişin Hüsameddin b. Mustafa Boşnak Efendi'nin (v. 1150/1737) ise şeyhidir. Vassaf, *Sefîne*, 4/348.

1080/1663-1669) Peçe Mevlevihanesi²⁴³ meşihat makamına tevcih edilmesiyle kendisine intisap etmiş, akaid ve tarikat kaidelerini kendisinden tedris etmiştir.²⁴⁴

Sâlim Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Peçe'de ilim tahsil ederken âlem-i mûkaşefede Konya tarafına davet olunduğunu, bunun üzerine o da Konya Mevlâna Asitanesi'ne giderek Çelebi Efendiden inabe alıp burada hizmette bulunduğunu belirtir. Tarikat adabını tekml ettikten sonra da Peçe Mevlevihanesi postuna tayin edildiği söyler.²⁴⁵ Şeyhî de onun Konya'ya giderek Mevlevîliğe intisap ettiğini ve sonrasında Peçe'ye atandığını kabul etmektedir.²⁴⁶ Fakat Sâkîb Dede, Esrâr Dede, Ziya ve Vassaf, Ârifî Ahmed Dede'nin Konya'ya gittiğine dair bilgi vermezler. Sâkîb Dede, babası Mustafa Efendi'ye gelen bir cezbe nedeniyle oğlunu Peçe'de bulunan mevlevihaneye teslim ettiğini belirtir. Esrâr Dede, ayrıntıya girerek Peçe Mevlevihanesi'nin o esnadaki postnişininin Hafizî Mehmed Dede olduğunu ve Ârifî Ahmed Dede'nin ona intisap edip hizmetinde bulunduğunu belirtir.²⁴⁷

Peçevîzâde Ahmed Dede, Hafizî Mehmed Dede'nin 1080/1669 yılında istifa etmesiyle yerine geçen Musullu Arab Halil Dede'ye de intisap eder ve hizmetinde bulunur. Arab Halil Dede'nin de istifa etmesiyle yerine şeyh olan İbrahim Dede'ye de biat edip hizmetine girer. İbrahim Dede'nin de bir süre sonra meşihattan istifa etmesi üzerine Peçe Mevlevihanesi post makamı boş kalır.²⁴⁸ Peçevîzâde Ahmed Dede de meşihat makamının getirdiği yüke tahammül edemeyeceğini düşünerek postnişin olmak istemez. Bununla birlikte dergâh hizmetinde bulunmaya meftun olduğundan birkaç ay postnişinsiz kalan bu mevlevihaneye hizmette bulunur. Sâkîb Dede'nin ifadesiyle “perde-i hayalden” kendisine bir nida gelmesi üzerine meşihat makamına geçmeyi talep eder ve Çelebilik makamınca bu talep uygun görülür.²⁴⁹ Uzun seneler Peçe

²⁴³ Peçe Mevlevihanesi, 950/1543 tarihinde Sultan IV. Murad'ın sadrazamı Melik Ahmed Paşa tarafından bina edilmiştir ve Celâleddin Hasan Çelebi'nin küçük oğulları Çelebi Pir Hüseyin Efendi, 15 sene münzevi ve riyazet sahibi olan Musullu Hafız Mehmed Dede'yi meşihatname ile şeyh tayin eylemiştir. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 312-13; Vassaf, *Sefîne*, 5/235.

²⁴⁴ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3289; Esrâr Dede, *Tezkire*, 352; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 150; Vassaf, *Sefîne*, 5/236.

²⁴⁵ Sâlim, *Tezkire*, 307.

²⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3289.

²⁴⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 352. Sahih Ahmed Dede, Hafizî Mehmed Dede'ye intisap tarihini 1074 olarak verir. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 313.

²⁴⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 315. Esrâr Dede, Hafizî Mehmed Dede ve İbrahim Dede'nin istifa etmeleri yerine vefat ettiğini belirtir. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 352.

²⁴⁹ Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Peçe Mevlevihanesi'ne talip olması ve bu durumun çok yüksek ihtimalle mektup yoluyla Konya'ya bildirilmesi, bazı kaynaklar tarafından onun bizzat Konya Mevlâna Âsitanesi'ne giderek Çelebi Efendi'den inabe ve sonrasında meşihatname aldığı şeklinde değerlendirilmiş

Mevlevihanesi postnişini olarak mürîd ve muhiblerin terbiye ve tesliyesi vazifesini ifa eden Peçevîzâde Ahmed Dede, Sâkîb Dede'nin ifadesiyle yine gayb perdesinden gelen tembih neticesinde, Esrâr Dede'ye göre ise Mevlâna'nın işaretini üzerine bütün dervişleriyle birlikte Peçe'yi terk eder. Bundan üç ay sonra Engürüs kelimesiyle işaret edilen Macarlar, Peçe şehrini şiddetli bir muharebe ile işgal ederler. Bu arada Peçevîzâde Ahmed Dede, Filibe'de kendisi adına inşa edilen Filibe Mevlevihanesi'ne geçer.²⁵⁰

Sâkîb Dede bu bilgilere yer verdiği satırlarda herhangi bir tarih kaydı düşmemektedir. Peçevîzâde Ahmed Dede'nin babası Şeyh Mustafa Efendi'nin 1097/1686 senesinde Belgrad Kalesi'ne, 1098/1687'de Filibe'ye hicret ettiği²⁵¹ bilgisinden yola çıkarak onun oğlu ile birlikte hareket ettiğini düşünebiliriz. Böyle düşünmemiz Macarların Peçe'yi işgal ettikleri tarihe de uyum sağlamaktadır.²⁵² Buna göre Peçevîzâde 1097/1686 yılında ilkönce Belgrad Kalesi'ne ve bir sene sonra da Filibe'ye geçmiş olmalıdır. Şayet Filibe'ye geçtiği tarih, aynı zamanda mevlevihanenin postuna oturma tarihiyle aynı ise Filibe Mevlevihanesi'nde Yenikapı Mevlevihanesi meşihatına atanacağı 1126/1714 yılına kadar geçen toplam 28 sene postnişinlik görevini icra etmiş olmalıdır. Nitekim Yenikapı Mevlevihanesi'nde Seyyid Nesîb Yusuf Dede Efendi'nin vefat etmesiyle boş kalan posta, Çelebilik makamında bulunan Mehmed Sadreddin Çelebi tarafından Muharrem 1126/1714'da atanmıştır.²⁵³ Bu arada Filibe'de bulunduğu süre içerisinde babası Mustafa Efendi'yi de kaybetmiştir.²⁵⁴

Peçevîzâde Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih olduğunda Filibe Mevlevihanesi'ndeki yerlerine kendilerinin uzun bir süre hizmetinde bulunan dervîşi Nuri Dede'yi şeyh olarak bırakmışlardır.²⁵⁵

olmalıdır. Bu yanlış değerlendirme bazı muahhar kaynaklarda da tekrar edilmiştir. Bk. Kaya, *Tekke Kapısı*, 84. Oysa Sâkîb Dede sadece Peçevîzâde'nin bu talebinin Çelebilik Makamı'na arz olduğunu belirtmekte; onun Konya'ya gitmesi ve inabe alması gibi durumlardan söz etmemektedir. Bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/167.

²⁵⁰ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/167-168; Esrâr Dede, *Tezkire*, 353.

²⁵¹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2218.

²⁵² Agoston, Macaristan'da Mevlevîliğin izlerine temas ettiği makalesinde bu işgalin 22 Ekim 1686'da gerçekleştiğini ve Ahmed Dede'nin 1686 Temmuz ayı ortalarında Peçe'yi terk ettiğini söylemektedir. Agoston, "Macaristan'da Mevlevîlik ve İslam Kültürü", 7.

²⁵³ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3289.

²⁵⁴ Zilkade 1110/Mayıs 1699 Mustafa Peçevî Efendi'nin vefat tarihidir. Sahih Ahmed, *Mecmua*, 325; Vassaf, *Sefîne*, 4/348.

²⁵⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 353.

Mirzazâde Mehmet Sâlim “Melek-haslet nâzik-ta‘bîr pîr-i vakur rûşen-zamîr idiler” cümlesiyle Peçevizâde Ahmed Dede’yi tavsif ederken bizzat onun kendisine tezkiresinde kaydedilmek üzere sema redifli şiirini gönderdiğini belirtmektedir.²⁵⁶ Bu bağlamda Peçevizâde Ahmed Dede’nin tanıştığı kişiler ağına Sâlim Efendi’yi de dâhil etmek mümkündür.

“Der-Beyân-ı Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd” adlı manzum silsilenamede Ârifî Ahmed Dede şöyle geçmektedir:

“*Cenâb-ı ‘Ârifî Ahmed Dede iclâl ile oldu*

Tamam on bir sene bu hankâhda mürşid-i vâlâ”²⁵⁷

Yukarıdaki beytin de ifade ettiği üzere Yenikapı Mevlevihanesinde on bir sene şeyhlik görevini ifa eden Ârifî Ahmed Dede 18 Rebiulahir 1137/ 4 Ocak 1725 Perşembe günü vefat etmiş²⁵⁸ ve türbe dâhilinde sağdan ilk sıraya defnedilmiştir. Mezarının yan tarafında Kûçek Mehmed Dede ile Safî Mûsâ Dede’nin merkadleri bulunmaktadır. Vefatına “*İlm-i Hak ‘Ârifî Ahmed Dede gitdi ey vâh*” şeklinde tarih düşürülmüştür. “*Göçtü Adne Beçevî Ahmed Dede*” kitabesinin son mısraıdır.²⁵⁹ Abdullah Naili Paşa (v. 1172/1758) kayınpederi Peçevizâde Ahmed Dede’nin vefatı için “*Geldi târih-i gedâya / Reft-i Ârif bâ-bekâ*” beytini, Uyûnî ise “*Gitdi me‘vâya bu devrin ‘Ârifî yâ hû deyû*” mısraını tarih düşürmüştür.²⁶⁰

“Sâbi‘-i ehâmide-i meşhure” olarak kabul edilen, daha açık bir deyişle Kemal Ahmed Dede’nin bir asrı aşkın bir süre öncesinde ifade ettiği Ahmed isimli manevi evlatları arasına girdiği kabul edilen Peçevizâde Ahmed Dede, Mevlevî şeyhleri arasında mürîd ve muhiblerinin çokluğuyla iştihar etmişti. Onun çok sayıda dervişinin bulunduğunu açıklama maksadıyla dile getirilen şu hadise, kaynaklarda sıkça tekrar edilir: Peçevizâde Ahmed Dede Cuma namazını kılmak üzere Yenikapı Mevlevihanesi’nden çıkıp Merkez Efendi Camii’ne geldiğinde arkasında sıralanan dervişlerin bir ucunun hala Yenikapı Mevlevihanesi’ne kadar devam ettiği defalarca görülmüştür.²⁶¹

²⁵⁶ Bu şiir için bk. Sâlim, *Tezkire*, 481.

²⁵⁷ Vâsîf Efendi, *Mecmu‘a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 538.

²⁵⁸ Şeyhî, *Vekâyi‘u‘l-fuzalâ*, 4/3289.

²⁵⁹ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 113.

²⁶⁰ Râmiz, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, 201.

²⁶¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 353.

Önemli mürid ve muhibleri arasında aynı zamanda damadı olan Sadrazam Abdullah Nâilî Paşa, Şair Firâkî Yazıcı (v. 1155/1742) ve Filibe Mevlevihanesi şeyhi Nûrî Dede'nin bulunduğunu söyleyebiliriz. Yine Yenikapı Mevlevihanesi meşihatı sırasında kendisine intisap edenler arasında Şeyh Gâlib'in dedesi Mehmed Efendi bulunmaktadır. Hacı Halil Ağa'nın oğlu olan Nâilî Abdullah Paşa'ya Peçevîzâde Ahmed Dede'nin shriyet bağlarını ortaya koyma bağlamında ve Firâkî Yazıcı, Nûrî Dede ve Mehmed Efendi'ye ise şeyh-mürîd ilişkileri kapsamında çalışmamızın son bölümünde yer vermekteyiz.

Yenikapı Mevlevihanesi'nde gerçekleştirdiği sohbet meclislerine İstanbul'un entelektüel camiasının da iştirak ettiği Peçevîzâde Ahmed Dede'nin, çok sevilen kerameti sıklıkla açığa çıkan bir zat olduğu bilinir.²⁶² Ayrıca edebiyat ile de ilgilenen ve şiirlerinden övgüyle söz edilen Peçevîzâde Ahmed Dede, Ârifî mahlasını kullanmıştır.²⁶³ Henüz Filibe Mevlevîhanesi şeyhi iken Abdülganî Nablusi'nin (v. 1732) *el-Ukudü'l-lü'lüyye fî tarikati's-saadeti'l-Mevleviyye* eserini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bundan başka kendisine iki eser daha nispet edilmektedir. *el-Ukudü'l-lü'lüyye Tercümesi*'nin ayrıntılarını ve kendisine nispet edilen iki eserin aidiyeti meselesini çalışmamızın ikinci bölümde ele almaktayız. Ârifî Ahmed Dede'nin müstensihliğine ilişkin kayıtlar da mevcuttur. Mevlâna'nın *Fîhi ma fîh* eserini 1105/1695 senesinde istinsah etmiştir. Nüshada kendini “eş-Şeyh Ahmed el-Mevlevî ibni's-şeyh Mustafa el-Peçevî” olarak anmaktadır.²⁶⁴ Bu bağlamda onun hat sanatında da mahir olduğunu söylemek mümkündür.

Ârifî Ahmed Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi'ndeki yerine Konya Mevlâna Âsitanesi'nden Mesnevîhan Mehmed Dede tevcih olunmuştur.²⁶⁵

1.2.6. Mesnevîhan Pîr Mehmed Dede (v. 1148/1735)

Yenikapı Mevlevihanesi 10. Şeyhi

Konya'da dünyaya gelen Pîr Mehmed Dede çocukluk döneminden itibaren ilimle iştigal etmiş, edebî ilimler başta olmak Arapça ve Farsça'daki üstünlüğü ile temayüz etmiştir. Mezkûr vasıflarıyla dikkat çekmesinden ötürü kendisine Mevlâna Âsitanesi'nde

²⁶² Sâkib Dede, *Sefîne*, 2/168.

²⁶³ Ziya, Yenikapı Mevlevihanesi, 113. Şeyhî, Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Ârif mahlasını kullandığını belirtmektedir. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3289.

²⁶⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa, nr. 453, vr. 142a.

²⁶⁵ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3289.

Mesnevî va'z ve kıraati hizmeti verilmiştir. Bu hizmetini 1129/1717 yılına kadar toplam 33 sene Mevlâna Türbesi'nde ve Şems-i Tebrizî makamında sürdüren Pîr Mehmed Dede, artık halk arasında “Koca Mesnevîhan Efendi” lakabıyla şöhret bulmuştur.²⁶⁶ Ayrıca Ayvansarayî ve Tabibzâde onu “Kerestecizâde” lakabıyla da anarlar.²⁶⁷ Bununla birlikte Mehmed Dede'nin isminin önünde geçen “Pîr” sıfatıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu sıfatın kendisine uzun seneler *Mesnevî* takrirlerinde bulunması ile artık kıdemli bir mesnevihan haline gelmesi ve ilerleyen yaşı nedeniyle verildiği tahmin edilebilir.

Mesnevîhan Mehmed Dede'nin 33 sene boyunca mesnevihanlık yapması münasebetiyle “Koca Mesnevîhan Efendi” lakabıyla şöhret bulduğu tarih 1129/1717 olduğuna göre 1096/1685 senesinde *Mesnevî* kıraati görevi kendisine verilmiş olur. Bu itibarla II. Bostan Çelebi, Mehmed Sadreddin Çelebi ve Mehmed Ârif-i Râbi' Çelebi'nin Mevlâna Âsitanesi Çelebilik Makamı'nda bulundukları zaman diliminde Pîr Mehmed Dede'nin mesnevihanlık görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Pîr Mehmed Dede'nin ismi geçen Çelebi Efendi'lerden tefeyyüz ettiği söylenebilir.

Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Muharrem 1137/1724'te vefat etmesi üzerine, o sıralar İstanbul'da bulunan Koca Mesnevihan Pîr Mehmed Efendi, Çelebi Hacı Mehmed Arif-i Râbi Efendi'nin tanzim ettiği meşihatnameyle Yenikapı Mevlevihanesi postnişini olmuştur. Toplamda kırk sene süren mesnevihanlık hizmeti akabinde meşihat makamına atanan Pîr Mehmed Dede “Dedeler zümresine Şeyh Mehmed oldu” ibaresi yazılı bir mühür yaptırmıştır.²⁶⁸ Küçük oğlu Abdürrahim Efendi Konya'da yerine Mesnevîhanlık makamına tevcih edilirken büyük oğlu Hargûş Ebû Bekir Efendi İstanbul'da babasının yanında kalmıştır.²⁶⁹ Bu itibarla kendisinden tefeyyüz edenler arasında oğulları Hargûş Ebû Bekir Efendi ve Abdürrahim Efendi'yi zikretmek mümkündür.

Esrâr Dede, Peçevîzâde Ahmed Dede'nin vefatı üzerine veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın Manisa'da bulunan Lütfî Mehmed Efendi'yi (v. 1150/1737) İstanbul'a davet ederek Yenikapı Mevlevihanesi meşihatını niyaz ettiğini bildirmektedir. Fakat Lütfî Mehmed Efendi'nin uzlete olan temayülü nedeniyle bu görevden istifa ederek tekrar

²⁶⁶ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 114; Sahih Ahmed, *Mecmua*, 326.

²⁶⁷ Ayvansarayî, *Hadîka*, 306; Tabibzâde, *Mecmua*, 32.

²⁶⁸ Sahih Ahmed, *Mecmua*, 326, 327.

²⁶⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 327.

Manisa'ya döndüğünü haber vermektedir.²⁷⁰ İstifa ettiği bilgisi Lütî Mehmed Efendi'nin kendisi için istenen meşihat görevini kısa süreliğine de olsa kabul ettiğini göstermektedir. Fakat diğer kaynak ve silsilenamelere böyle bir bilgi yansımamış; Çelebilik Makamınca Peçevîzâde Ahmed Dede'nin yerine Konya Mevlâna Âsitanesi'nden Mesnevîhan Mehmed Dede'nin meşihat makamına tevcih olunduğunu bildirilmiştir.²⁷¹

1148/1735 yılında vefat eden Koca Mesnevihan Pîr Mehmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'ndeki türbeye, Sabuhî Ahmed Dede'nin ön tarafına defnedilmiştir. Pîr Mehmed Dede'nin on bir sene süren²⁷² meşihâtı zamanında birçok derviş yetiştirdiği belirtilmektedir.²⁷³ Pîr Mehmed Dede'nin vefatı sonrasında, Yenikapı Mevlevihanesi meşihâtı boyunca yanında kalan büyük oğlu Harguş Ebû Bekir Efendi geri dönerek Konya'ya yerleşmiştir. Mesnevîhan Mehmed Dede'nin yerine Trablus şeyhi Celâl Ali Dede'nin küçük oğlu, Kahire Mevlevihanesi şeyhi Safî Mûsâ Dede atanmıştır.²⁷⁴

Mesnevîhan Mehmed Dede'nin meşihâtı döneminde Yenikapı Mevlevihanesi'ne yansıyan gelişmeler arasında onarım ve yenileme faaliyetleri bulunmaktadır. Onun meşihâtının son yılında (1144/1731) Yenikapı Mevlevihanesi tamirat geçirmiş, semahanesi orijinal haline muvafık olarak yeniden inşa edilmiştir.²⁷⁵

Ayrıca BOA'da yer alan 9 Muharrem 1149/20 Mayıs 1736 tarihli belgeye göre Mehmed Dede'nin Konya'da dükkan ve boyahane inşa edip vakfettiği anlaşılmaktadır. Mehmed Dede günlük bir akçe karşılığında bu dükkan ve boyahanenin mütevelliliğini de üstlenmiştir. Vefatı sonrasında ise eş-Şeyh Ebubekir Efendi müteveli olarak görevlendirilmiştir.²⁷⁶ Burada eş-Şeyh Ebubekir Efendi olarak ismi geçen zatın bu

²⁷⁰ Lütî Mehmed Dede, Ferruh Çelebi'nin soyundan gelen Nakşî Ali Efendi'nin oğludur. Esrâr Dede, *Tezkire*, 464. Ayrıca bu bilgi meşihat makamına yapılan atamalarda devlet adamlarının da görüş bildirebileceği ve dolayısıyla müdahil olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁷¹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3289; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 327; Ayvansarayî, *Hadika*, 306; Tabibzâde, *Mecmua*, 32; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevîhanesi, nr. 9, 2b.

²⁷² Ayvansarayî ve Tabibzâde, Mesnevihan Pîr Mehmed Dede'nin vefatını 1145/1732 yılı olarak gösterdikleri için meşihat süresini sekiz yıl olarak sunmaktadırlar. Ayvansarayî, *Hadika*, 306; Tabibzâde, *Mecmua*, 32. Yenikapı meşayihini konu edinen manzum silsilenamede de on bir sene kaydı vardır. Bk. Der-Beyân-ı Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd", *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna* içinde, 538.

²⁷³ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 329; Vassaf, *Sefîne*, 5/236; Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 115; Erdoğan, "Yenikapı Mevlevihanesi'yle İlgili Kaynaklara Bir İlâve: Kemâleddin Efendi'nin *Terâcim-i Ahvâl'i*", 172. Bundan sonra bu esere Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl* şeklinde referansta bulunulacaktır.

²⁷⁴ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 329.

²⁷⁵ Ayrıntı için çalışmamızın üçüncü bölümü "Kurumlar" başlığı altına bakınız.

²⁷⁶ BOA, C.EV., 633/31907, 9 Muharrem 1149 (20 Mayıs 1736).

tarihten on sene sonra Çelebilik Makamı'na geçecek Ebubekir Çelebi Efendi (v. 1199/1785) olması muhtemeldir.

1.2.7. Safi Mûsâ Dede (v. 1157/1744)

Yenikapı Mevlevihanesi 11. Şeyhi – Kasımpaşa Mevlevihanesi 7. Şeyhi

Koca Mesnevihan Pîr Mehmed Dede'nin 1148/1735 tarihindeki vefatı üzerine Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına atanan Safi Mûsâ b. Celâl Ali Dede, bu hizmetini toplam dokuz sene sürdürmüştür. Daha önce Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında görev yapması münasebetiyle Safi Mûsâ Dede'yi ilgili mevlevihane postnişinleri arasında yer vermekteyiz.

1.2.8. Kûçek Mehmed Dede (v. 1159/1746)

Yenikapı Mevlevihanesi 12. Şeyhi

1157/1744 yılında Safi Mûsâ Dede'nin irtihaliyle boşalan meşihat makamına Kûçek Mehmed Dede, Konya Makam Çelebisi Hacı Mehmed Arif-i Rabi' tarafından tevcih olunan meşihatname ile atanmıştır. Babası Şamlı, annesi Kırımlı olan ve kendisi de Kırım'da doğan Kûçek Mehmed Dede, Galata Mevlevihanesi postnişini Nâyî Osman Dede'nin dervişidir. Dolayısıyla dede unvanını Galata Mevlevihanesi'nde almış olmalıdır. İlk meşihat görevi Edirne Mevlevihanesi'dir. Bir süre sonra bu görevinden azledilmiştir.²⁷⁷

Kûçek Mehmed Dede'nin bir süre Konya Mevlâna Dergâhı'nda türbedarlık vazifesinde bulunduğu ve bu vazifeyi icra ettiği sırada Yenikapı Dergâhı meşihat makamına tayin olduğu belirtilmektedir.²⁷⁸ Yenikapı Mevlevihanesi'ne atandığında Hacı Mehmed Arif Efendi, Çelebilik Makamı'nda bulunduğu göre Kûçek Mehmed Dede, Nâyî Osman Dede'nin haricinde ondan da istifade etmiş olmalıdır.

Yenikapı Mevlevihanesi'nde on sekiz ay süren postnişinliğinin ardından Receb 1159/Ağustos 1746 tarihinde vefat eden Kûçek Mehmed Dede mevlevihanenin türbesinde, ön sırada Safi Mûsâ Dede'nin yanına defnedilmiştir.²⁷⁹

Kûçek Mehmed Dede'nin bu kısa süren meşihatı evresinde kendisinden istifade edenler arasında Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi bulunmaktadır. Hatta Galata

²⁷⁷ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 332.

²⁷⁸ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 119.

²⁷⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 333; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 119.

Mevlevihanesi postnişinleri kısmında belirttiğimiz üzere, Mustafa Reşid Efendi'ye kısa süre içerisinde bir oğlunun dünyaya geleceğini müjdeleyen ve ona Mehmed Esad ismini vermesini tavsiye eden ilk kişi Kûçek Mehmed Dede idi.²⁸⁰ Daha sonra aynı müjde ve tavsiye halefi Seyyid Ebubekir Dede tarafından da tekrar edilecektir.

“Hilafet müntakıl oldu Muhammed'den Ebubekre / Bu sırrı fehm edenler dediler sıdk ile amenna”²⁸¹ beytinin işaret ettiği üzere Kûçek Mehmed Dede'nin vefatıyla boş kalan Yenikapı Mevlevihanesi post makamına Ebubekir Dede tevcih edilmiştir.

1.2.9. Seyyid Ebubekir Dede (v. 1189/ 1775)

Yenikapı Mevlevihanesi 13. Şeyhi

1117/1705 tarihinde Kütahya'da doğan Ebubekir Dede'nin soyu Pîr Baba Sultan-ı Horasânî'ye dayanmaktadır. Horasan erenlerinden Pir Baba Sultan'ın hem Timur'un istilasından uzaklaşma hem de manevi bir görev nedeniyle Anadolu'ya geldiği ve Germiyanoglu II. Yakub Bey'in yönlendirmesiyle Kütahya'nın batısında bulunan Köprüviran'a yerleştirildiği bilinmektedir. Ebubekir Dede'nin Halvetî meşâyihından olan babası Seyyid Ahmed Efendi, XVII. asrın Halvetî büyüklerinden Seyyid Nureddin Efendi'nin torunu, Seyyid Hüseyin Efendi'nin ise oğludur.²⁸² Seyyid Ahmed Efendi, Kütahya'da Halvetî şeyhi Bahşî Efendi'nin rehberliğinde seyr ü sülûkünü tamamlamış ve halifelik icazeti almıştır. 1115/1703 yılında Seyyid Cafer Battal Gazi soyundan gelen Seyyid Beşîr Gazi'nin ahfadı Şerife Emine Hanımla izdivaç etmiştir.²⁸³

Seyyid Ahmed Efendi ile Şerife Emine Hanım'ın ilk mahdumları Seyyid Ebubekir'den sonra 1120/1708'de Seyyid Ömer (v. 1187/1773) ve 1122/1710'da Seyyid Osman Efendi (v. 1197/1782) dünyaya gelmiştir. 1 Muharrem 1133/ 2 Kasım 1720'de annesi Şerife Hanım'ın vefat etmesi üzerine Ebubekir Dede, Tavşanlı'ya gitmiş ve Mustafa Sâkıb Dede'nin halifesi Şeyh Esîf Sıdkı Dede'den istifade etmiştir. Tavşanlı

²⁸⁰ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 841.

²⁸¹ “Der-Beyân-ı Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd”, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna* içinde, 540.

²⁸² Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 129; Erdoğan, “Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdı”, 92.

²⁸³ Şerife Emine Hanım, Seyyid Beşîr Gazi'nin çocuklarından Kütahya'ya bağlı Karaağaç köyünde metfun Ana Sultan ve zevci Odyakan Baba'nın kerîmeleri Kız Bacı Sultan'ın zürriyyetinden gelen ve Ortaca kasabasında ikamet eden Seyyid Hüseyin Ammî'nin kızıdır. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 322, Erdoğan, “Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdı”, 93.

Mevlevihanesi'nde Esîf Sıdkı Dede'den *Kitabu Ebu'l-Leys* mukaddimesini, ilm-i sarf, *Kâfiye* ve Molla Câmî okumuştur.²⁸⁴

Babası aldığı manevi işaret üzerine²⁸⁵ 23, 20 ve 18 yaşlarında olan üç oğlunu beraberine alarak 1141/1728 yılında Kütahya Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Sâkîb Dede'yi ziyaret eder. Kendisine “Ben ihtiyar oldum, hıdmet-i şerifinize kudretim yoktur, oğullarım seyyidler, tarik-i Mevlevî'den olsunlar” diye istirhamda bulunur. Sâkîb Dede bu istirhamı kabul ederek Muharrem ayı başlarında (Ağustos 1728) onlara Mevlevî sikkesi giydirip hizmette bulunmalarını sağlar. Kütahya Mevlevihanesi'nde bulunduğu süre zarfında Ebubekir Dede'nin manevi seyrinde hızla ilerlediği, Sâkîb Dede'nin ona irşad görevi vermesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Sâkîb Dede, Tavşanlı Mevlevihanesi'ne çocuk yaşta tayin edilen Abdülhafız Dede'yi Kütahya Mevlevihanesi'ne getirerek onun talim ve terbiye görevini Ebubekir Dede'ye vermişti.²⁸⁶

Ebubekir Dede ve kardeşleri, 1148/1735 yılında Sâkîb Dede'nin vefatı sonrasında posta oturan oğlu Hâlis Ahmed Efendi'ye (v. 1191/1777) biatlerini yenilemişler ve bir müddet sonra kendisinden icazet alarak Ömer Dede Köprüviran'a, Ebûbekir ve Osman Dedeler ise Konya Mevlâna Dergâhı'na geçmiştir.²⁸⁷

Seyyid Ebubekir Dede'nin Konya Asitanesi'ne geldiğinde 33, kardeşi Seyyid Osman Dede'nin ise 28 yaşında olduğunu belirten Sahih Ahmed Dede, Çelebi Hacı Mehmed Ârif-i Rabi' Efendi'nin Ebubekir Dede'ye perdedârlık, Osman Dede'ye ise meydancılık görevi verdiğini belirtmektedir.²⁸⁸ 1159/1746 yılında Çelebi Hacı Ebubekir Efendi, “baş bevâb-ı yemîn perdedar” Ebubekir Dede'ye yeni destarlı bir sikke hediye edip meşihatname ile Yenikapı Mevlevihanesi postnişinliğine atamıştır. Aynı zamanda kardeşi Osman Dede'ye de icazetini vererek abisiyle beraber Yenikapı

²⁸⁴ Tavşanlı Mevlevî Zaviyesi, Esîf Sıdkı Dede tarafından kendi arsası üzerine 1139/1726 yılında inşa ettirilmiştir. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 322- 327; Erdoğan, “Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdî”, 93.

²⁸⁵ Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 171.

²⁸⁶ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 328-329. Şeyh Esîf Sıdkı Dede'nin (v. 1145/1732) vefatı üzerine 12 yaşındaki oğlu Abdülhafız Dede (v. 1178/1764) Tavşanlı Mevlevihanesi'ne Çelebi Hacı Mehmed Ârif-i Rabi' tarafından şeyh tayin edilmişti. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 336-337.

²⁸⁷ Sahih Ahmed Dede, Şeyh Ahmed Halis Efendi'nin posta oturduğu sene Ömer Dede'nin kendisinden icazet alarak babası Halvetî Ahmed Efendi'nin yanına gittiğini ve bir müddet sonra Kükürtlü Kasabasında Pirli oğlu İmam Ahmed Efendi'nin kızkardeşi Hatice Hatun ile evlendiğini, düğün gecesi babaları Halveti Ahmed Efendi'nin vefat ettiğini, sonrasında Ebubekir Dede ve Osman Dede'nin tüm eşya ve miraslarını Ömer Dede'ye bırakarak Kütahya'ya şeyhleri Ahmed Halis Efendi'nin huzuruna gelip kendisinden icazet aldıklarını belirtir. Bk. *Mecmua*, 330,331.

²⁸⁸ Perdedarlık görevi Mevlâna Türbe kapısında bulunan örtülerden sorumlu olmaktır. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 331.

Mevlevihanesi'ne yönlendirmiştir. Ramazan Ayı'nda Yenikapı Dergâhı'na ulaşan iki kardeşin karşılanması ile ilgili ayrıntıya da giren Sahih Ahmed Dede, posta oturma merasimine ilişkin bilgiler vermektedir. Buna göre dervişlere meşihatname okunmuş, hep beraber musafahada bulunulmuş akabinde dualar edilip gülbank çekilmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi'ne gelişlerinin kırkuncı gününde ise saraya davet edilerek I. Mahmud'un huzurunda Mevlevî mukabelesi icra edilmiş, sonrasında padişah, kendilerine hil'at (kaftan) ve hediyeler vermiştir.²⁸⁹

Ebubekir Dede'nin Yenikapı'ya postnişin olduğu yıl Köprüviran'da bulunan kardeşi Ömer Dede İstanbul'a gelerek 5 yaşındaki oğlu Seyyid Sahih Ahmed Dede'yi Zilhicce 1159/Aralık 1746 tarihinde teslim eder. Ebûbekir Dede Muharrem 1162/Aralık 1748 tarihinde vezir Halil Ağa'nın kerimesi, devlet erkânından Recaî Mehmed Efendi'nin kardeşi Âtike Hatunla evlenmiştir. Fakat yaklaşık iki sene sonra (5 Şevval 1164/27 Ağustos 1751) Âtike Hatun'un vefat etmesi üzerine Galata Mevlevihanesi şeyhi Sırrî Abdülbâkî Dede'nin kızı Sa'îde Hanımla (v. 1227/1812)²⁹⁰ izdivaçta bulunmuştur. Sahih Ahmed Dede bu evliliğin tarihinde ayrıntıya girerek Ebubekir Dede ile Sa'îde Hanım'ın 15 Zilkâde 1164/5 Ekim 1751 tarihinde nikâhlандıklarını, 8 Zilhicce 1164/28 Ekim 1751 Cuma günü ise evlendiklerini belirtmektedir.²⁹¹ Bu tarihler dikkate alındığında Sa'îde Hanım'ın, babası Sırrî Abdülbâkî Dede Efendi'nin vefatından birkaç ay sonra evlendiği anlaşılmaktadır. Sırrî Abdülbaki Dede'den sonra Galata Mevlevîhanesi meşihat makamının uzun bir süre Celâl Ali Dede Hanedanı üyeleri tarafından doldurulması ve dolayısıyla mevlevihane yönetiminin başka bir ailenin sorumluluğuna geçmesi durumunun, Sa'îde Hanım'ın Ebubekir Dede ile evliliğinde etkili olan unsurlar arasında bulunduğu kanaatindeyiz. Nitekim Sırrî Abdülbaki Dede'nin vefatı nedeniyle Sa'îde Hanım ve ailesi Galata Mevlevihanesi haremını terk etmek zorunda kalsa dahi Yenikapı Mevlevihanesi postnişini ile kurduğu bu evlilik bağı münasebetiyle bir başka Mevlevî Âsitanesi haremında hayatlarını idame ettirebileceklerdir.

²⁸⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 333-4.

²⁹⁰ Sa'îde Hanım 13 Şevval 1227/20 Ekim 1812 tarihinde vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi türbesinde Veled Çelebi'nin ayakucuna Pazartesi günü defnedilmiştir. Nâsir Dede, annesinin bir sene boyunca metabolizmasının bozulduğunu ve bir karın hastası olarak buçuk gün yatıp vefat ettiğini bildirir. Bk. *Defter-i Dervişân II*, 187.

²⁹¹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 334.

Ebubekir Dede'nin Sa'îde Hanımla olan evliliğinden Muharrem 1176/Temmuz 1762'de Şeyh Seyyid Ali Dede, 20 Safer 1179/8 Ağustos 1765'de Seyyid Abdülbaki Dede, 20 Receb 1183/19 Kasım 1769 yılında Seyyid Abdürrahim Dede doğmuştur.²⁹² Seyyid Ebubekir Dede, üçüncü oğlunun doğmasından birkaç sene sonra kardeşi Şeyh Seyyid Ömer Dede'yi kaybeder. Seyyid Ömer Dede, Şevval 1187/Ocak 1774 yılında vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi hamuşanda Battal Dede'nin yanına defnedilmiştir.²⁹³

Kardeşi Ömer Dede'nin vefatından bir sene kadar sonra Seyyid Ebubekir Dede de hakka yürür. Yetmiş iki yaşında olduğu halde 3 Receb 1189/30 Ağustos 1775'da vefat eden Seyyid Ebubekir Dede, türbede Çelebi Ebû Bekir Efendi'nin soluna defnedilmiştir. Vefatına düşürülen tarih ise şu şekildedir:

Zâtı gibi bir adîmü'l-mesel târîh oldu bu

Eyleyip tekmi'l devrin geçti BûBekr-i azîz

Ebubekir Dede'nin vefatı üzerine oğlu Seyyid Ali Nutkî Dede, Ebubekir Çelebi Efendi tarafından post makamına tevcih edilmiştir. Seyyid Ebubekir Dede'nin kardeşi Seyyid Osman Dede yetmiş üç yaşında iken 1197/1783 yılında vefat etmiş ve abisi Ömer Dede'nin mezarına yakın bir yere defnedilmiştir. Seyyid Osman Dede vefat ettiğinde geride oğulları Seyyid Derviş Hasan ve Derviş Seyyid Mehmed kalmışlardır.²⁹⁴

Dikkat edileceği üzere Ebubekir Dede ve ailesi hakkındaki en detaylı bilgileri kendisi de bu ailenin bir ferdi olan Sahih Ahmed Dede'nin kaleme aldığı *Mecmu'atü't-tevarihi'l-Mevleviyye* eserinden elde etmekteyiz. Sahih Ahmed Dede, Seyyid Ebubekir Dede'nin kardeşi Seyyid Ömer Dede ile refikası Hatice Hatun'un ikinci çocuğudur. Ebeveyninin henüz kendisi doğmadan ettikleri ahitleri gereğince Hz. Mevlâna Dergahı'na hizmet için verilmiştir. Ebubekir Dede ve türbedar Pehlivan Dede'nin vasıtasıyla Seyyid Ahmed henüz 22 aylıkken Çelebi Hacı Mehmed Arif-i Rabi Efendi tarafından sikkesi tekbirlenmiş ve kendisine Derviş Sahih Seyyid Ahmed el-Mevlevî ismi okunmuştur.²⁹⁵

²⁹² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 335-6.

²⁹³ Sahih Ahmed Dede, babasının vefat ettiğinin kendisinin 32, ablasının ise 35 yaşında olduğunu belirtmektedir. Bk. *Mecmua*, 336. Yine 1187 yılında 3. Ahmed vefat etmiş ve yerine Sultan Abdülhamid tahta oturmuştur.

²⁹⁴ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 337, 338, 339. Ayrıca Ebubekir Dede'nin babası Ahmed Efendi'nin neslinden gelenleri gösteren bir şema için bk. Erdoğan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi*, 391.

²⁹⁵ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 331-332.

Ebubekir Dede'nin 30 sene kadar süren Yenikapı Mevlevihanesi meşihatı boyunca sohbetlerine katılanlar arasında Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi de mevcuttur. Kûçek Mehmed Dede'nin kendisine bir oğlunun dünyaya geleceği ve adına Mehmed Esad koyması tavsiyesi, Seyyid Ebûbekir Dede tarafından tekrar edilmiştir.²⁹⁶ Ayrıca Ebubekir Dede'nin meşihatı esnasında çileye girenler ve dergâhın hanımlar bölümündeki sorumlulara ilişkin bilgilere *Defter-i Dervîşân* vesilesiyle ulaşabiliyoruz. Bu konuyla ilgili ayrıntıları çalışmamızın üçüncü bölümünde ele almaktayız.

Ebûbekir Dede'nin zamanında Yenikapı Mevlevihanesi iki defa bakım sürecinden geçmiştir. İlki 1168/1755 yılında Sadrazam Abdullah Nailî Paşa (v. 1171/1758) tarafından gerçekleştirilmiş ve harap durumdaki derviş hücreleri yeniden inşa edilmiştir. İkincisi ise 1188/1774 yılında Sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. İkinci onarım süreci Ebubekir Dede'nin vefatıyla post makamına tevcih edilen oğlu Ali Nutkî Dede'nin meşihatının ilk yıllarına kadar ancak tamamlanabilmiştir.²⁹⁷

Erdoğan, Ebubekir Dede ailesinin mensuplarının isimlerinin başında kullanılan "Seyyid" ifadesinin, onların Hz. Peygamber soyundan geldiklerine dair ayrı bir kayıt ve delil olmaması nedeniyle bir unvan veya isim olarak anlaşılabileceğini kaydetmektedir.²⁹⁸ Ancak babası Seyyid Ahmed Efendi'nin Mustafa Sâkîb Dede'ye gelerek çocuklarının terbiyelerini üstlenmesi ricasında bulunurken "çocuklarım seyyiddir" vurgusu onların Evlâd-ı Resûl olduklarını ima edebilir.

Ebubekir Dede, tekke ve zevayanın ilgası kanuna kadar Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamında bulunacak bir şeyh ailesini miras olarak bırakmıştır. İlk varisi Ali Nutkî Dede ve ardından gelenler İstanbul'un entelektüel ve kültürel hayatına değer katmışlardır. Söz konusu aileye ilişkin ayrıntılar ve kattıkları değerlere çalışmamızın diğer bölümlerinde değinmekteyiz.

²⁹⁶ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, 841.

²⁹⁷ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 303, 317.

²⁹⁸ Mustafa Erdoğan, "Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdı", s. 93.

1.2.10. Ali Nutkî Dede (v. 1219/1804)

Yenikapı Mevlevihanesi 14. Şeyhi

Yenikapı Mevlevihanesi haremünde 5 Muharrem 1176/27 Temmuz 1762’de Kütahyavî Ebubekir Dede ve Sa’îde Hanım çiftinin ilk oğlu olarak dünyaya gelmiştir.²⁹⁹ Ziya’nın biraz abartılı bir dille bildirdiğine göre henüz beşiğine konmadan pederi Ebubekir Dede, halifesi ve yeğeni Seyyid Sahih Ahmed Dede’ye terbiyesini tevdi ederek teslim etmiştir.³⁰⁰ Mevlevihanenin ser-tabbahı Sahih Ahmed Dede’ye teslim edilen Ali Nutkî Dede, on dört yaşına kadar kıraat, ilm-i hal ve akaid-i İslâmiyye tahsil etmiştir. On dört yaşında babası Ebubekir Dede’nin irtihali üzerine Çelebi Ebubekir Efendi b. Ârif Çelebi’nin tayini ile posta oturmuştur.³⁰¹ Ancak “sinn-i rüşd ü kemâle erişince”ye kadar Sahih Ahmed Dede dergâhın idaresini üstlenmiştir. Seyyid Ali Nutkî Dede’nin meşihat tarihine dair düşürülen tarih beyti şöyledir.

Şeyh Ali Bûbekr Efendizade ol zât-ı şerîf / Post-nişîn-i tekyegâh-ı Mevlevî oldu ehak

*İşte bu mısra’ı rafî’an tâm / Pişvây-ı Mevlevî hâlen semiyî-i şîr-i Hak*³⁰²

Mevlâna İhtisas Kütüphanesi Hazîne-i Evrâk Arşivi’nde bulunan bir ibrâ hücceti Ali Nutkî Dede’nin evliliğine ilişkin önemli bir bilgi sunmaktadır. Bu hüccete göre 1194/1780 senesinde Ali Nutkî Dede, karısı Nesîbe Hanım binti Mehmed Tahir’dan aralarında hüsn-ü imtizaç olmaması nedeniyle muhalaa usûlüyle ayrılmıştır.³⁰³ Daha sonra tekrar evlendiği anlaşılan Ali Nutkî Dede, 21 yaşına geldiğinde (1197/1783) kızı Şerîfe Afife Hanım dünyaya gelmiştir.³⁰⁴ Ayrıca 1207/1792 doğumlu İskender adında bir oğlu olduğundan söz edilir. Amcası Nâsır Dede, yeğeninin doğumunu “Nâsırâ mısra’-ı târihî ki zîbâ düşdü / Mevlevî gülşeninin nev gülüdür İskender”³⁰⁵ Kısa bir süre hayatta kalan İskender 6 yaşında vefat etmiştir. Şeyh Gâlib, mürşidi Ali Nutkî Dede’nin

²⁹⁹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 107; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 120.

³⁰⁰ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 120.

³⁰¹ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 121.

³⁰² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 338.

³⁰³ Nesîbe Hanım’ın babası ve velisi Mehmed Tahir b. el-Hac Mustafa Efendi ile Seyyid Ali Efendi b. Seyyid Ebubekir Dede Efendi arasında gerçekleşen anlaşmada vekil olarak Seyyid Abdülhamid Efendi b. Abdullah ve Merkez Efendi Mahallesi İmamı Abdullah Efendi b. Mehmed’in şahadetleri ve Ahmed Dede b. Ömer’in (yani Sahih Ahmed Dede’nin) huzurunda gerçekleşmiştir. 10 Safer 1194 tarihli bu hüccet için bk. Hazine-i Evrâk Arşivi, nr. 182/39.

³⁰⁴ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 339. Afife Hanım (v. 1243) babalarının hilafetleri zamanında Konyalı Derviş Nu’mân ile evlenmiştir. Bk. *Defter-i Dervîşân II*, 401.

³⁰⁵ Abdülbaki Nasır Dede, *Dîvan-ı Nâsır*, 35a’dan naklen Muzaffer Erdoğan, “Kütahya’dan İstanbul’a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdî”, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği* içinde, 99.

oğlu olan İskender'in bu erken yaştaki vefatı için bir tarih manzumesi yazmıştır. Söz konusu manzume “*Seyyid İskender Dede ol tıfl-ı sâhib-sırr-ı Pîr / Nahl-i pâk-i şeyhü's-Seyyid 'Aliyy-i Mevlevî*” beytiyle başlayıp “*Vâsıl-ı kurb olacak Gâlib dedi târihini / Buldu İskender Dede budur hayat-ı ma'nevî*” beytiyle sona ermektedir.³⁰⁶

Defter-i Dervîşân'da yer alan mühürlerden anlaşıldığı kadarıyla Ali Nutkî Dede, Yenikapı Dergâhı Kütüphanesi'nin sorumluluğunu da uhdesinde bulundurmıştır.³⁰⁷

Yenikapı Mevlevihanesi'nde toplam 30 yıl meşihat vazifesini ifa eden Ali Nutkî Dede, 4 Cemaziyelevvel 1219/11 Ağustos 1804 tarihinde kırk dört yaşında iken irtihal etmiştir. Toplam bir hafta hasta olarak yatan Ali Nutkî Dede hanesinden hücreğine geçmiş ve birkaç gün içinde hücrelerinde vefat etmiştir. Dergâhın türbesinde Kemal Ahmed Dede ve babası Seyyid Ebubekir Dede'nin ayakucunda metfundur.³⁰⁸ Vefatına düşürülen ve sandukası üzerindeki levhalarda yer alan beyitler şöyledir:

Hüzn ile Es'ad dedim tarihini / Hû deyüb Mevlâ'ya döndü Şeyh Ali,

*Çâr ile tarih çıktı cennete / Göçtü Seyyid Şeyh 'Aliyy-i Mevlevî*³⁰⁹

Sürûrî, Ali Nutkî Dede'nin vefatına iki adet tarih düşürmüştür:

Devrin tamam kıldı meden şeyh-i hankâh / Kim Mevlevîlerin bu idi ekmeli dede

Târih-i fevtini diye Rıdvân du 'âm odur / Kevser safâsı eyledi Seyyid Ali Dede

Sürûrî'nin diğer tarih kıtası ise şöyledir:

Dönüp Yenikapı'da şeyh-i Mevlevihâne / Teveccüh etti der-i cennete bu meskenden

*Olunca kurb-ı Hudâ'ya revân dedim târih /Dedi 'Ali Dede Hû çıktı tekye-i tenden*³¹⁰

Arapça ve Farsça'da behre sahibi olduğu dile getirilen Ali Nutkî Dede³¹¹ yazılı olarak ardında şiir, beste ve günlük bırakmıştır. Talebesi Hammamizâde İsmail Dede'ye ithaf ettiği ve elimizdeki tek bestesi olan Şevk u Tarab Mevlevî Âyini, Mevlevî mûsikîsinin en önemli bestelerinden biri olarak kabul edilmektedir.³¹² “Nutkî” mahlası ve pederleri

³⁰⁶ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 192-193.

³⁰⁷ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 46.

³⁰⁸ Kardeşi Nâsır Dede, Ali Nutkî Dede, birkaç gün ishal rahatsızlığına yakalandığını belirtir. *Defter-i Dervîşân I*, 107. Ziya ise Safî Mûsâ Dede ile Abdürrahim Efendi'nin ayakuçlarına defn edildiğini söylemektedir. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 123.

³⁰⁹ Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 123.

³¹⁰ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 143.

³¹¹ Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 171.

³¹² Hatipoğlu, *Mevlevî Âyinleri*, 209-222.

tarafından kendisine verilen “Memiş” lakabı ile şiirler yazdığı ve bu şiirlerinin bazı mecmualarda yer aldığı bilinmektedir.³¹³ Ayrıca edebiyat ve mûsikînin yanında hat sanatıyla da ilgilenen Nutkî Dede’nin istinsah ettiği 1204/1789 tarihli *Neşatî Dîvân*’ı zamanımıza ulaşmıştır.³¹⁴ Günümüze ulaşan belki de en önemli eseri postnişinliği sırasında mevlevihanede gerçekleşen olayları not olarak kaydettiği *Defter-i Dervîşân* adlı defteridir. Gerek Mevlevîlik tarihi gerekse de sosyal tarih açısından değerli bu eser başta olmak üzere Ali Nutkî Dede’nin ilme ve sanata katkılarını çalışmamızın ikinci bölümünde bulabilirsiniz. Ali Nutkî Dede’nin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler bakımından da ardında çok önemli eserler bıraktığını söyleyebiliriz. Şeyh Gâlib, Hammamizade İsmail Dede başta olmak üzere diğer mürîd ve muhiblerine çalışmamızın “İlişkiler Ağı” başlıklı bölümünde yer vermekteyiz.

Işın ve ondan alıntıda bulunan bazı kaynaklar³¹⁵ Sahih Ahmed Dede’nin Ali Nutkî Dede’ye vekâlet ettiği sırada dergâhın yönetimini Ömer Dede’ye bağlı kola geçirmek istediğini fakat başarılı olamayıp aile içi anlaşmazlık nedeniyle dergâhtan uzaklaştırıldığını söylemektedir. Ancak Ali Nutkî Dede zamanında böyle bir hadisenin yaşandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte uzaklaştırılma durumu olmasa da Ali Nutkî Dede’den sonra posta oturan Abdülbaki Nasır Dede zamanında yaşanan bir ihtilaftan söz edilmektedir. Buna göre tarikat adabına aykırı davranışından ötürü Numan adındaki bir dervîşe seyyah verip vermeme³¹⁶ meselesi üzerine çıkan ihtilaf nedeniyle Sahih Ahmed Dede kendi isteğiyle dergâhı terk etmiş ve Şehremini civarındaki hanesine çekilmiştir.³¹⁷

Ali Nutkî Dede’nin meşihatı zamanında Yenikapı Mevlevihanesi’nde tamir ve yangın hadiseleri vuku bulmuştur. Buna göre Cemaziyelahir 1196/Mayıs 1782 yılında Yenikapı Mevlevihanesi’nde medfun meşâyih’in türbesi yeniden inşa edilmiştir.³¹⁸ Bu inşa olayını detaylandıran Abdülbâki Nâsır Dede, Sahih Ahmed Dede’nin tekke meşâyihine ait bütün merkadlerin bir çatı altında olması isteğiyle türbeyi genişleterek yeniden inşa

³¹³ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 123-124; Vassaf, *Sefîne*, 5/238.

³¹⁴ *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 128.

³¹⁵ Işın, “Yenikapı Mevlevihanesi”, 7/478; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 330. Zorlu, Sahih Ahmed Dede’nin Mecmua’sını yayımladığı eserin önsözünde kaynak belirtmeden Ali Nutkî Dede’nin posta oturmasıyla Sahih Ahmed Dede’yi dergâhtan uzaklaştırdığı yönünde bir bilgi vermektedir. Bk. *Mevlevîlerin Tarihi*, 4. Muhtemelen Zorlu’nun referansı Işın’dır.

³¹⁶ Mevlevîlikte “seyyah vermek” kişiyi dergâhtan veya tarikattan uzaklaştırma manasına gelmektedir. Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 51

³¹⁷ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 122.

³¹⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 339.

ettiğini belirtmektedir. Sadece Naci Ahmed, Ârifî Ahmed, Safî Mûsâ, Kûçek Mehmed ve Ebubekir Dede Efendi'nin türbede bulunduğunu, yapılan genişletme çalışmasıyla Seyyid Nesîb Yusuf Dede'nin de aralarında olduğu bahçede bulunan birçok merkadın türbeye dâhil edildiğini bildirmektedir.³¹⁹ Bu inşa olayından birkaç ay sonra, Receb 1196/Haziran 1782 senesi çıkan küçük çaptaki yangının akabinde Şaban Ayı'nda orta ve Ramazan Ayı'nda çıkan büyük çaptaki yangından Yenikapı Mevlevihanesi de nasibini almıştır.³²⁰ Bundan üç sene kadar sonra Mekkî Efendi, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde bulunan şadırvanın çöken çatısını yenilemiştir.³²¹

Yenikapı Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki son postnişini Ali Nutkî Dede'ye yer verdikten sonra Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerine geçebiliriz.

1.3. Bir Manevî İşaretin Semeresi: Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri

İstanbul'da bir Mevlevî şeyhi tarafından bina edilen ilk mevlevihane olmasıyla temayüz eden Kasımpaşa Mevlevihanesi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde “Abdî Dede” ve “Sırrî Abdî Dede” ismiyle meşhur Şeyh Abdullah Ruhavî Dede Efendi³²² (v. 1041/1631) tarafından kurulmuştur. Esrâr Dede, onun “Kasımpaşa Hankâhının fâtihi Sırrî Abdülhay Dede” olarak tanıtmaktadır.³²³

Muahhar kaynaklar Sırrî Abdî Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni kurma sürecini, Galata Mevlevihanesi meşihat makamından azledilmesiyle ilişkilendirirlerken³²⁴ Sâkîb Dede, Sırrî Abdî Dede'nin mana âleminde aldığı bir işaret üzerine Galata Mevlevîhanesi'ndeki meşihat görevinden istifa ettiğini ve Çelebilik Makamında bulunan Bostan b. Ferruh Çelebi'den (v. 1040/1630) izin alarak Kasımpaşa'da bu mevlevihaneyi inşa ettiğini belirtmektedir.³²⁵ Kasımpaşa'da bulunan kendine ait bostanı içerisinde kurduğu bu mevlevihanenin inşasında Sırrî Abdî Dede'nin derviş ve muhibleriyle birlikte bizatihi çalıştığı da kaydedilmektedir.³²⁶

³¹⁹ Abdûlbakî Nasır Dede bu bilgileri verirken Naci Ahmed Dede'nin mezar taşının zayi olduğunu, Sahih Ahmed Dede'nin yeni bir taş koyduğunu ilave etmektedir. Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 317.

³²⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 339.

³²¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 303, 319.

³²² Sırrî Abdî Dede hakkında geniş malumat için bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/54-57.

³²³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 415. Esrâr Dede, bir başka yerde onu “Sırrî Abdî Dede” olarak anar. Bk. *Tezkire*, 232.

³²⁴ Misal için bk. Işın, “Galata Mevlevihanesi”, 3/362; Tanman, “Galata Mevlevihanesi”, 13/318.

³²⁵ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/54-55.

³²⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1393; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 405, 436; Tabibzâde, *Mecmua*, 41; Süreyyâ, *SO*, 1/49; Tanman, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, 24/554. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin banisi olarak Sırrî Abdî Dede'nin dışında bir isim gösteren tek kaynak, daha önce Galata Mevlevihanesi başlığı altında sözünü ettiğimiz, XIX. asra ait silsilenâmedir. Söz konusu silsilenâmede Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni Kadı Ömer Efendi'nin bina ettiği belirtilmektedir. Aynı şekilde kaynaklarda mevlavianenin genel olarak IV. Murad Devri'nde inşa edildiği belirtilerek 1031-1041/1623-1632 yılları arası bina tarihi olarak gösterilirken³²⁷ bu silsilename “evâhir-i Sultan Ahmed-i Evvel” ifadesini kullanarak Sultan I. Ahmed'in saltanatının son zamanlarını işaret gösterir.³²⁸ Sultan I. Ahmed'in 1012-1026/1603-1617 yılları arasında tahtta bulunduğu dikkate alındığında Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin, iddia edildiği gibi 1030larda değil, 1020lerde kurulmuş olması gerekir. İzzet Molla'nın manzum *Silsilenâme*'sinde de Sırrî Abdî Dede'nin 1017/1608'de Galata Mevlevihanesi'ni ihya ettikten iki sene sonra diğer tekkeyi, yani Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni teşrif kıldığı belirtilmektedir.³²⁹ Hem Sâkîb Dede'nin ifadeleri hem de son olarak zikrettiğimiz yazma ve manzum silsilenamedeki bilgileri birleştirdiğimizde Sırrî Abdî Dede, manevi işaret üzerine 1019/1610'da Galata Mevlevihanesi'nden Kasımpaşa'da bir mevlviyane kurmak üzere kendi arzusuyla ayrılmıştır. Sultan I. Ahmed'in 1026/1617 yılında saltanatı son bulduğuna göre Sırrî Abdî Dede Kasımpaşa'ya gidişinden sonra birkaç sene içerisinde mevlviyaneyi inşa etmiş olmalıdır. Dolayısıyla Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin inşa tarihi aralığı olarak 1019-1026/1610-1617 yıllarını göstermek daha doğru olacaktır.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin inşa tarihini tespit etmedeki bu gayretimiz İstanbul Mevlevihaneleri içerisindeki tarihi sırasını netleştirme gayesinden ileri gelmektedir. Nitekim Kasımpaşa Mevlevihanesi bazı çalışmalarda Galata ve Yenikapı Mevlevihanelerinin akabinde üçüncü sırada gösterilirken³³⁰ bazılarında ise dördüncü sırada yer almaktadır.³³¹ Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin 1610-1617 yılları arasında,

asırlara göre geçirdiği mimarî değişiklikler hakkında muhtasar bilgi için bk. Tanman, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, 59-61.

³²⁷ Ayvansarayî, *Hadîka*, 405; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 285; Tanman, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, 24/554.

³²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b.

³²⁹ “*Cenâb-ı Mevlevî'nin yine sırrı aşîkâr oldu / Edip Abdî Dede ol tekyede tecdîd erkânı
Gelip bin on yedide hankâh-ı gülsitan etmiş / Olup ol gülşen içre bağbân bâ-emr-i Bostânî
İki yıl sonra diğer tekyeyi teşrîf kıldıkda / Ol şem 'in başına pervane olmuşlar muhibbânî*” Bk. İzzet Molla, *Hazâna Sürgün Bahar*, 697.

³³⁰ Misal için bk. Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 285.

³³¹ Misal için bk. Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 162.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nin de 1622 yılında kurulduğu dikkate alındığında İstanbul Mevlevihaneleri arasında Galata ve Yenikapı Mevlevihaneleri'nden sonra üçüncü sırayı Kasımpaşa Mevlevihanesi almaktadır. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz ifadeler içerisinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin Kadı Ömer Efendi tarafından inşa edildiğine ilişkin verilen bilgi oldukça ilgi çekicidir. Şahsiyeti hakkında bir malumat elde edemediğimiz Kadı Ömer Efendi'nin Sırrî Abdî Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni inşasında maddi destekte bulunmuş bir hayırsever olabileceği kanaatindeyiz.

Tarihi süreçte Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin vakıf gelirlerine bakıldığında Filibe Nezareti Mukataası³³² bulunmaktadır. Arşiv kayıtlarına yansıdığı kadarıyla XVIII. yüzyılda Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne Filibe Nezareti Mukataası malından günlük bir kile pirinç taamiye olarak tahsis edilmektedir.³³³

Günümüzde Beyoğlu ilçesine bağlı Kasımpaşa'da Sururi Mehmed Efendi Mahallesi Kasımpaşa Mevlevîhane Sokağı ile Keramet Sokağının birleştiği yerde bulunan Kasımpaşa Mevlevîhanesi inşa edildiği XVII. asırdan itibaren muhtelif imar ve tamir faaliyetlerine de sahne olmuştur. XVIII. asrın başlarında Safî Mûsâ Dede'nin meşihatı esnasında çeşitli onarımlardan geçmiş ve sonlarına doğru Mevlânâzâde Mehmed Dede'nin postnişinliği sırasında yeniden inşa edilmiştir.³³⁴ XIX. asırda yapılan yenilemelerde mevlevihanenin alanı genişletilmiş ve II. Mahmud tarafından yapılan düzenlemeler ile son şeklini almıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin 1925 yılında çıkarılan kanundan sonra mevlevihanenin semahane bölümü güreş salonu olarak kullanılmış, doğu kesiminde yer alan çiçek bahçesinin yerine de Sürûrî İlkokulu bina edilmiştir. Bu kullanımlar esnasında mevlevihane bünyesinde yer alan şadırvan, hazire gibi bazı yapılar ortadan kalktığı gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından asıl binanın oda oda kiraya verilmesiyle mevlevihane yapısal ve mimari açıdan hızlı bir çöküş sürecine girmiştir. 1979 senesinde vuku bulan yangında da tamamen harap olan Kasımpaşa Mevlevihanesi'nden³³⁵ geriye sadece avlu giriş kapısı ve ana binaya çıkan merdivenler kalmıştı. Uzun bir süre herhangi bir ihya girişiminde bulunulmayan

³³² Mali bir terim olan mukâtaa nakit olarak belirli gelir getiren yıllık müesseselerdir. Bunlar “maden ocağı, gümrük, dalyan, tuzla, darphane gibi gelir kaynaklarıdır.” Mukataa sistemi hakkında detay için bk. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-kültürel ve İktisadi Yapısı*, 298-300.

³³³ BOA, C.EV., 314/15958, 29 Zilhicce 1185 (3 Nisan 1772); BOA, C. EV., 285/14510, Cemaziyelahir 1211 (Aralık 1796).

³³⁴ Bu yenileme ve tamir faaliyetlerine ilişkin ayrıntıları çalışmamızın “İlişkiler Ağı” adlı son bölümünde vermekteyiz.

³³⁵ Tanman, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, 554.

Kasımpaşa Mevlevihanesi, 2016 yılının sonlarına doğru Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetiminde aslına sadık kalınarak yeniden inşa edilmeye başlanmış ve bugün itibariyle tamamlanma sürecinde önemli mesafeler katedilmiştir. Bu yılın yani 2019 yılının sonlarına doğru Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin inşasının tamamlanıp kültür ve sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmak üzere hizmete açılması planlamaktadır.³³⁶

Tarihi süreçte Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan isimlere gelince ilk postnişininin Sırrî Abdî Dede olduğunda müellifler görüş birliği içerisindeyler. Ondan sonra posta sırasıyla İbrahim Dede Efendi (v. 1048/1638), Kasım Dede (v. 1051/1641), Seyyid Halil Dede b. Abdî Dede (v. 1088/1677) oturmuşlardır.³³⁷ Mevlevîhane'nin XVIII. asrı karşılayan şeyhi, dergâhın banisi olan Abdi Dede'nin torunu; Halil Fâzıl Dede'nin (v. 1088/1678)³³⁸ oğlu Seyyid Mehmed Dede'dir. Ondan sonra oğlu Seyyid Halil Sâlik Dede, Safî Mûsâ Dede, Mehmed Şemseddin b. Safî Mûsâ Dede, Arabzâde Ali Dede, Hekim Ali Dede, Mehmed Sadık b. Selim Dede, Mûsâ b. Selim Dede, Semahat Ömer Dede, Seyyid Mehmed Dede ve Seyyid Ali Dede Efendiler posta oturmuşlardır.³³⁹ Şimdi Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin beşinci, XVIII. asrın ise ilk postnişini olan Seyyid Mehmed Dede'nin biyografisine geçebiliriz.

1.3.1. Seyyid Mehmed b. Halil Dede (v. 1130/1718)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 5. Postnişini

Kasımpaşa doğumlu olan Seyyid Mehmed Dede, babaannesi tarafından Medîne-i Münevvere'de metfun Seyyid Müberred Şirazî soyundan gelmektedir.³⁴⁰ Bu nedenle isminin önünde “Seyyid” unvanı kullanılmaktadır.

Seyyid Mehmed Dede, aynı zamanda Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi olan babası Seyyid Halil Fâzıl Dede'den³⁴¹ inabe almış ve onun rehberliğinde seyr ü sülûkünü

³³⁶ <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/yanan-mevlevihane-yeniden-canlandiriliyor-372724.html> (Erişim: 20 Şubat 2019)

³³⁷ Ayvansarayî, *Hadika*, 405; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b, Tabibzâde, *Mecmua*, 41; Vassaf, *Sefîne*, 5/293. Esrâr Dede'ye göre Sırrî Abdî Dede'den hemen sonra Seyyid Halil Fazıl Dede posta oturmuştur. Esrâr Dede, Tezkire, 415. Fakat babası vefat ettiğinde kendisi on sekiz yaşında olduğu için meşihat makamında bir müddet yukarıda zikrettiğimiz dedelerin bulunması kuvvetle muhtemeldir.

³³⁸ Halil Fazıl Dede, zamanın meşhur alimleri olan Kürd Abdullah Efendi, Molla Çelebi ve Abdürrahim Efendilerden talim gördü. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1393

³³⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b; Tabibzâde, *Mecmua*, 41; Vassaf, *Sefîne*, 5/293.

³⁴⁰ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1394.

çıkarmıştır.³⁴² Seyyid Mehmed Dede'nin zahiri ilimleri, kelam, hendese, heyet gibi muhtelif ilimlerde 10 kadar risale sahibi ve çok yönlü bir âlim olan babasından tahsil ettiği düşünülebilir. Yine onun, babasının öğrencilerinden Müneccimbaşı Ahmed Dede, Rumeli Kazaskeri Tiryaki Ârif Efendi gibi şahsiyetlerden dersler alarak tahsilini tamamladığı ifade edilmektedir. Mustafa Safâyî, Naci Ahmed Dede gibi birçok mümtaz şahsiyetin Seyyid Halil Fâzıl Dede'den tefeyyüz etmesi ve meclislerine katılması nedeniyle³⁴³ Seyyid Mehmed Dede'nin erken yaşlarından itibaren önemli bir entelektüel çevreye dâhil olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Seyyid Mehmed Dede, babası Seyyid Halil Fâzıl Dede'nin 1088/1677 yılında gerçekleşen vefatı üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin beşinci şeyhi olarak posta oturmuştur.³⁴⁴ Sâkıb Dede, sîret-i Muhammedî sûret-i Mevlevî üzere hayatını sürdürdüğünü söylediği Seyyid Mehmed Dede'nin meşihat yıllarında hiçbir şekilde devlet adamları tarafından gelen yardımları kabul etmeyip tevekkül ve kanaat yolunu tuttuğunu; sadece Allah'tan beklenti içerisinde bulunduğunu belirtmektedir. Hatta Müneccimbaşı Ahmed Dede gibi devlet kademelerinde görevli Mevlevîlerin dahi yardımını kabul etmeme noktasında dedesi Sırrî Abdî Dede ve babası Halil Fâzıl Dede gibi sıdk ve ihlas yolunda gittiğini belirtmektedir.³⁴⁵

Yaklaşık kırk iki yıl meşihat makamında bulunan Seyyid Mehmed Dede, 1130/1718 tarihinde vefat etmiş ve dedesi Sırrî Abdî Dede'nin yanına defnedilmiştir. Yerine oğlu Seyyid Halil Sâlik Dede tevcih edilmiştir.³⁴⁶

1.3.2. Seyyid Halil Sâlik Dede (v. 1135/1722)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 6. Postnişini

Kasımpaşa'da doğan Halil Sâlik Dede talim ve terbiyesini yine burada almıştır. Mevlevîliğe intisabı babası Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Mehmed b. Halil b.

³⁴¹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Naci Ahmed Dede gibi birçok önemli Mevlevî şeyhinin ve Derviş Hasan Zihnî, Derviş Mustafa Safâyî gibi şairlerin yetişmesinde emeği olan Halil Fâzıl Dede Efendi'nin hayatı için bk. Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/90-96; Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1393-4; Esrâr Dede, *Tezkire*, 207, 311-312; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 119.

³⁴² Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2762.

³⁴³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 415-416.

³⁴⁴ Ayvansarayî Kasımpaşa Mevlevihanesi meşayihî arasında Seyyid Mehmed Dede'yi zikretmez. Bununla birlikte Seyyid Mehmed Dede'nin vefat tarihini yanlışlıkla babası Halil Dede'nin vefat tarihi olarak belirtir. Yani Halil Fazıl Dede'nin akabinde torunu Halil Salik Dede'nin oturduğunu ifade eder. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, 405.

³⁴⁵ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/226-227.

³⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2762; Vassaf, *Sefîne*, 5/293.

Abdullah Dede vasıtasıyla olmuştur.³⁴⁷ Muhtemelen çilesini de yine bu mevlevihanede çıkarmıştır.

Mirzazâde Mehmed Salim Efendi (v. 1152/1739), Halil Sâlik Dede'yi, padişah IV. Mehmed'in müsahibi Münecimbaşı Ahmed Dede'nin hocası olan Seyyid Halil Fâzıl Efendi'nin torunu olma vasfını öne çıkararak anlatır. Sâlik Dede babasının 1130/1718 tarihinde vefat etmesi üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi altıncı şeyhi olarak posta oturmuştur. Hem Sâlim hem de Safâyî onun hakkında “sâdât-ı kesîru'l-berekâtdandır” cümlesini kullanmaktadırlar.³⁴⁸ Bununla birlikte Sâlim tezkiresini kaleme aldığı vakit “esnâ-yı tahrîr-i tezkiremizde ol buk'a-i latifede sâkin olup edâ-yı merâsim-i meşîhat ve nev-be-nev tahsil-i kemâl ü marifet etmekde idiler”³⁴⁹ sözleriyle Halil Sâlik Dede'nin meşîhat makamının gereklerini ifa ettiği ve marifetullahı elde etmekle meşgul olduğunu söylemektedir.

Beş sene kadar süren şeyhlik vazifesinin ardından 11 Şevval 1135/15 Temmuz 1723 tarihinde vefat etmiştir. Vefatına “راحت و صلت” (rahat-ı vuslat) ibaresi tarih olarak düşürülmüştür. Genç yaşta ve çocuksuz olarak vefat eden Halil Sâlik Dede Kasımpaşa Mevlevihanesi hamuşanına babası ve dedelerinin yanına defnedilmiştir. Yerine Atinalı Celâl Ali Dede'nin küçük oğlu Safî Mûsâ Dede, şeyh tayin edilmiştir.³⁵⁰

Aynı zamanda şiirle de iştigal eden Halil Sâlik Dede, “Sâlik” mahlasını kullanmıştır. Safâyî, Halil Sâlik Dede'nin şiirlerine “şûh u selîsdir” derken verdiği şiir örneklerine “bu birkaç beyt-i ra'nâ zâde-i tab-ı gül-i zîbâları olan eş'ârındandır” ifadelerini kullanır.³⁵¹ Sâlim, Safâyî, Şeyhî ve Ayvansarayî, eserlerinde Halil Sâlik Dede'nin bazı kaside, gazel ve rubailerinden örnek beyitler sunarlar. Halil Sâlik Dede'nin bu şiirlerine çalışmamızın ikinci bölümünde yer vermekteyiz.

³⁴⁷ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3286-3287.

³⁴⁸ Sâlim, *Tezkiretü's-şu'arâ*, 384; Safâyî, *Tezkire-i Şafâyî*, 304.

³⁴⁹ Sâlim, *Tezkire*, 384.

³⁵⁰ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3286-3287; Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/227; Ayvansarayî, *Vefeyat*, 141 Süreyya, *SO*, 2/572. Yücel, ayrı ayrı şahsiyetler gibi zikretse de adeta Seyyid Mehmed Dede ile oğlu Halil Sâlik Dede'yi birleştirerek anlatmaktadır. Seyyid Mehmed Dede'nin Sâlik Dede ismiyle tanınmış olduğunu, beş yıl posta kaldığını söylerken aslında Halil Sâlik Dede'yi anlatmaktadır. Ayrıca kaynakların aksine ve herhangi bir referans belirtmeden Halil Salik Dede'nin de bir sene postta kaldığını ifade etmektedir. Bk. Yücel, *İstanbul Mevlevihaneleri*, 142.

³⁵¹ Mustafa Şafâyî, *Tezkire-i Şafâyî*, 304.

1.3.3. Safi Mûsâ Dede (v. 1157/1744)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 7. Postnişini – Yenikapı Mevlevihanesi 11. Postnişini

Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat dönemi 1135-1148/1722-1735 (13 sene)

Yenikapı Mevlevihanesi meşihat dönemi 1148-1157/1735-1744 (9 sene)

Trablusşam Mevlevihanesi postnişini Celâl Ali Dede'nin oğlu olan Safi Mûsâ Dede Efendi 1092/1681'de günümüzde Lübnan ülkesinde yer alan Trablusşam'da doğmuştur. “Enğam” ibaresi doğumuna düşürülen tarihtir. Safi Mûsâ Dede, manzum otobiyografisinde babasının Atina doğumlu olduğunu ancak sonrasında Trablusşam'a yerleştiğini belirtir.³⁵² Babası Celâl Ali Dede, o zamanlar Osmanlı toprağı olan Atina'dan 1060/1649 tarihinde Konya'ya gelerek Çelebilik Makamında bulunan Pîr Hüseyin Efendi'ye intisap etmiş ve çilesini onun rehberliğinde çıkarmıştır. Bir müddet sonra Trablusşam Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmesiyle birlikte Trablusşam'a yerleşmiştir.³⁵³ Dolayısıyla Atina kökenli olan Safi Mûsâ Dede, kaynaklarda Trablusî nisbesiyle anılmaktadır.³⁵⁴ Bu nedenden ötürü Ayvansarayî, Safi Mûsâ Dede'yi “Arab Mûsâ Safi Dede” olarak tanıtmaktadır.³⁵⁵

Safi Mûsâ Dede Arapça, Farsça dilleri yanında belagat ilimlerini babasından talim eder. 18 yaşına ulaştığında 1110/1699 yılında babasını kaybeder.³⁵⁶ Babasının vefatı üzerine kardeşleriyle³⁵⁷ birlikte Mısır'a geçen Safi Mûsâ Dede, burada bazı Mevlevî büyüklerinden ders almak yanında özellikle hadis ve tefsir gibi naklî ilimleri Abdülganî Nablusî'den (v. 1143/1731) tahsil eder.³⁵⁸ Çalışmamızın son bölümünde ortaya çıkardığımız üzere Safi Mûsâ Dede yine bu süreçte Mustafa Siyahî Dede ile görüşmüş ve ondan tefeyyüz etmiştir. Çile çıkardığı mevlevihane belirli olmadığı için onun

³⁵² Safi Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 27a-27b.

³⁵³ Celâl Ali Dede Efendi hakkında ayrıntılı bilgiyi çalışmamızın üçüncü bölümünde geçen “Celâl Ali Dede Hanedanı” başlığı altında vermekteyiz. Yine aynı başlıkta ortaya çıkardığımız üzere Safi Mûsâ Dede'nin dedesinin ismi Mehmed'dir.

³⁵⁴ Misal için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b.

³⁵⁵ Ayvansarayî, *Hadika cevami*, 306

³⁵⁶ Safi Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 28a. Esrar Dede Celâl Ali Dede'nin vefatını 1114/1702 olarak gösterse de (bk. Esrar Dede, *Tezkire*, 206) Safi Mûsâ Dede'nin manzum otobiyografisinde naklettiği tarihi esas alınmıştır.

³⁵⁷ Esrâr Dede, Safi Mûsâ Dede ile birlikte dört kardeşin Trablusşam'da doğduğunu bildirir. Bk. Esrar Dede, *Tezkire*, 290. Fakat Mehmed Ziya, Safi Mûsâ Dede'nin toplamda on bir kardeş olduğunu söyler. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 115. Muhtemelen Esrâr Dede, Safi Mûsâ Dede gibi çeşitli Mevlevihanelere postnişin olmuş kardeş sayısını vermekte, Ziya ise kız-erkek toplam kardeş sayısını vermektedir.

³⁵⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 290; Bursevî, *OM*, 1/195; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 115; Vassaf, *Sefîne*, 5/236-7; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/482.

Trablusşam veya Kahire Mevlevihanesi'nde "dede" unvanını aldığını düşünüyoruz. Safi Mûsâ Dede'nin Trablusşam Mevlevihanesi'nde çile çıkardığı düşünüldüğünde Celâl Ali Dede'nin oğlu olması yanında mürîdi sıfatını da kazanmış olmaktadır. Kahire Mevlevihanesi'nde çileye girdiğini varsaydığımızda o süreçte postnişin olan Mustafa Siyahî Dede'nin aynı zamanda onun mürşidi olduğunu söyleyebiliriz.

28 yaşına kadar Mısır'da ilmî ve irfanî çalışmalarına devam eden Safi Mûsâ Dede, 1120/1708 tarihinde Haleb Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih olunur. Haleb Mevlevihanesi'nde yedi sene sürdürdüğü meşihat vazifesinin ardından 1127/1715 senesinde Çelebilik Makamında bulunan Hacı Mehmed Ârif-i Râbi' Efendi onu Kahire Mevlevihanesi post makamına tayin eder. Kahire Mevlevihanesi'nde dokuz sene süren postnişinliğinin ardından yine Çelebi Efendi tarafından Halil Sâlik Dede'nin vefatıyla boş kalan Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına 1136/1723 yılında atanır.³⁵⁹ Safi Mûsâ Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne atanmasıyla birlikte Celâl Ali Dede Hanedanı'nın İstanbul serüveni başlamış olur. Çalışmamızın diğer bölümlerinde temas ettiğimiz üzere Safi Mûsâ Dede, İstanbul'un entelektüel camiasına kendini çok kısa sürede kabul ettirir ve devlet tarafından neşri yapılan ilmî eserlerin tercüme ve redaksiyon heyetlerinde görevlendirilir. İlmi ve fazileti, hizmetleri, halka açık tefsir, fıkıh ve tasavvuf merkezli ders halkalarıyla Safi Mûsâ Dede'nin hem Çelebilik Makamı'nda hem de devlet erkânında bıraktığı olumlu intiba, aile fertlerinin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih edilmesini sağlamış olmalıdır. Nitekim ondan sonra hem kendi neslinden gelenler hem de Trablusşam Mevlevihanesi meşihat makamında görevli akrabaları Çelebilik Makamınca İstanbul Mevlevihanelerine şeyh tayin edilmişlerdir. Safi Mûsâ Dede'nin Pîr Mehmed Dede'den sonra tevcih edildiği Yenikapı Mevlevihanesi'yle birlikte özellikle Galata, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihanelerinde birkaç nesil bu ailenin meşihat makamında bulundukları görülmektedir. Çelebilik Makamı'nın söz konusu aile mensuplarını İstanbul Mevlevihanelerine görevlendirme yönünde aldıkları kararda Safi Mûsâ Dede'nin bıraktığı müspet intibain etkili olduğu kanaatindeyiz.

Safi Mûsâ Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinliğinin 12. senesinde hacca gitmiş, dönüşte uğradığı Konya'da Hacı Mehmed Ârif-i Râbi' Çelebi Efendi'nin verdiği

³⁵⁹ Safi Mûsâ Dede, *Tarib-i Şâhidî*, vr. 28a. Safi Mûsâ Dede, Seyyid Halil Salik Dede'nin irtihali üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi postuna oturmuştu. Bk. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, IV, 681. Haleb Mevlevihanesinde yerine Seyyid Mehmed Dede (v. 1144) postnişin olmuştur. Bk. Fındıklılı, *Tekmilâtü's-şakâik fi hakki ehli'l-hakâik*, 5/336.

meşihatname ile Yenikapı Mevlevihanesi'ne 1148/1735 yılında atanmıştır. Kasımpaşa Mevlevihanesi'ndeki makamına büyük oğlu Mehmed Şemseddin Dede geçmiştir.³⁶⁰ Işın, Safi Mûsâ Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi ile Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni ortak meşihâtı altında birleştirdiğini ifade etse³⁶¹ de kaynaklar Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına Mehmed Şemseddin Dede'nin geçtiğinde fikir birliği içerisinde olduklarıdır.

Postnişinliğinin yanı sıra dersiâmlık görevinde bulunduğu da belirtilen Safi Mûsâ Dede,³⁶² Yenikapı Mevlevihanesi'nde dokuz yıl verdiği meşihat hizmetinden sonra 1157/1744 senesinde, 66 yaşında irtihal etmiş ve dergâh meşâyihının medfun olduğu türbeye defnedilmiştir.³⁶³ Ziya, Safi Mûsâ Dede'nin defin mekânı olarak ilk sırada ve soldan öne doğru çıkmış ikinci sanduka altını işaret gösterir.³⁶⁴

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde 13, Yenikapı Mevlevihanesi'nde ise 9 sene olmak üzere toplam 22 sene İstanbul'a hizmet eden Safi Mûsâ Dede'nin halka açık *Tefsir-i Beyzavî*, *Hidâye* ve *Mesnevî-i Şerif* talim ve takrir ettiği belirtilir.³⁶⁵ Hanefi mezhebinde feraiz bahsini konu edindiği *Urcûze-i Cedîde* ve *Urcûze fi'l-ferâiz* gibi adlarla anılan bir fıkıh eseri kaleme almış ve çokça takdir görmüştür.³⁶⁶ Yenikapı Mevlevihanesi meşihatını sürdürürken kendisine intisap edenler arasında Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi de bulunmaktadır.³⁶⁷ Safi Mûsâ Dede, Reşid Rüşdî-zâde Efendi'nin (v. 1152/1739) vefatına "Nâil-i cennet-i me'vâ ola Rüşdî-zâde"³⁶⁸ ibaresini tarih düşürmüştür. Buradan hareketle Safi Mûsâ Dede ile Reşid Rüşdî-zâde Efendi'nin arasında bir tanışıklığın bulunduğu söylenebilir.

Üç dile, şiir söyleyebilecek derecede hâkim olan³⁶⁹ ve "Arapça gâyet rengîn eş'ârı olan"³⁷⁰ Safi Mûsâ Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi iken *Tuhfe-i Şâhidî* isimli

³⁶⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 329; Tabibzâde, *Mecmua*, 41

³⁶¹ Işın, "Mevlevîlik", 5/427.

³⁶² Kaya, *Tekke Kapısı*, 95.

³⁶³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 293. Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 318.

³⁶⁴ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 118.

³⁶⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 291.

³⁶⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 291-292. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/482.

³⁶⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 374.

³⁶⁸ Reşid Rüşdî-zâde Efendi, Sahhaf Rüşdî Efendi'nin oğludur. Eserde Safi Mûsâ Dede, "Şeyh Mûsâ Safi Mevlevî" olarak geçmektedir. Bk. Râmiz, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, 128.

³⁶⁹ Bursevî, *OM*, 1/195.

³⁷⁰ Vassaf, *Sefîne*, 5/237.

manzum sözlüğü Arapça'ya tercüme etmiştir.³⁷¹ Yine Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında iken devlet kanalıyla, Handmîr'in kaleme aldığı *Habibü's-siyer* eserinin tercümesiyle görevlendirilmiştir. Müteakip sene matbaada basımına karar verilen *Vankulu Lugatı*'nin tashih heyetinde yer almıştır.³⁷²

Yine onun meşihatı esnasında Kasımpaşa Mevlevihanesi bazı onarım ve yenileme faaliyetlerine sahne olmuştur ki bu konuya ilişkin ayrıntılara çalışmamızın son bölümünde yer vermekteyiz. Ayrıca Safî Musa Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamında bulunduğu sürede mevlevihaneye tahsis edilmiş olan Malkoç Mehmed Efendi Vakfı'nın mütevelliliğini de üstlenmiş olduğunu arşiv kayıtları ortaya koymaktadır. Oysa Yenikapı Mevlevihanesi'nin diğer postnişinlerinin meşihat evrelerinde vakıf mütevellisi olarak farklı kişiler bulunmaktaydı.³⁷³ Mesela Pîr Mehmed Dede'nin meşihatı evresinde Feyzullah Ağa b. Hüseyin adında bir zat vakfın mütevelliliğini üstlenmişti. Keza Seyyid Ebubekir Dede'nin meşihatı evresinde Mehmed Said Efendi, Ali Nutkî Dede'nin postnişinliği evresinde Fatma ve sonrasında Ayşe Hanım binti Hasan Yenikapı Mevlevihanesi vakfının mütevellisi olarak görev yapmışlardı.³⁷⁴ Bu noktada Safî Mûsâ Dede'nin tekke yönetimi ile vakıf yönetimini tek elde birleştirme gibi bir usûl izlediği anlaşılmaktadır. İleride azil vakalarını ele aldığımız kısımda belirttiğimiz üzere tarihi süreçte vakıf meseleleri yüzünden meşihat makamı ile vakıf mütevellisini karşı karşıya getirecek durumlar ortaya çıkabilmiştir. Muhtemelen bu öngörüyle Safî Mûsâ Dede iki taraf arasında çıkabilecek muhtemel ihtilafı önlemek için meşihat ile mütevelliliği tek elde birleştirmiştir. Bu noktadan Safî Mûsâ Dede'nin ileri görüşlü, iyi bir idareci vasfını haiz olduğu da anlaşılmaktadır.

1.3.4. Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 8. Şeyhi - Galata Mevlevihanesi 16. Şeyhi

Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat dönemi 1148-1174 / 1735-1760 (26 sene)

Galata Mevlevihanesi meşihat dönemi 1164-1174 / 1751-1760 (10 sene)

Mehmed Şemseddin Dede Efendi, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri şeyhi Safî Mûsâ Dede'nin oğludur. Doğum yeri bilinmemektedir. Fakat Safî Mûsâ Dede'nin

³⁷¹ Esrar Dede, *Tezkire*, 292, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/482.

³⁷² Çelebizâde, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 3/1485, 1548.

³⁷³ Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/16.

³⁷⁴ Bk. Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/140; nr. 176/08, 18.

yaşadığı şehirler dikkate alınırsa Trablusşam, Haleb veya Kahire’de doğmuş olması muhtemeldir. Her ne kadar Osmanlı topraklarının güneyinde doğması ihtimal dahilinde ise de dedesi Trablusşam Mevlevihanesi şeyhi Celâli Ali Dede’nin Atinalı olması münasebetiyle aslen Osmanlının kuzeybatı coğrafyasından olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Şemseddin Dede, babası Safî Mûsâ Dede’nin 1148/1735 yılında Yenikapı Mevlevihanesi’ne şeyh tayin edilmesiyle birlikte Kasımpaşa Mevlevihanesi’nde münhal bulunan posta oturmuştur. Böylece Kasımpaşa Mevlevihanesi’nin sekizinci şeyhi olmuştur.³⁷⁵ Yaklaşık 16 sene boyunca burada meşihat vazifesini ifa eden Mehmed Şemseddin Dede, Sırrî Abdülbaki Dede’nin 1164/1751 yılında vefatıyla boşalan Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmiştir.³⁷⁶ Burada dikkat çekici nokta Mehmed Şemseddin Dede’nin Galata Mevlevihanesi postnişini iken Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat görevini de sürdürmesidir. Başka bir ifadeyle her iki mevlevihanenin postnişinlik görevini de eş zamanlı olarak yürütmüştür. Bu noktada hatırlara Gelibolu ve Beşiktaş Mevlevihaneleri meşihat görevini aynı anda yürüten Ağazâde Mehmed Dede gelmektedir.³⁷⁷

Böylece on sene süreyle hem Kasımpaşa hem de Galata Mevlevîhanesi’nin meşihat görevini üstlenen Mehmed Şemseddin Dede haccetmek üzere gittiği Hicaz dönüşünde 1174/1760 yılında vefat etti.³⁷⁸ Galata Mevlevihanesi’nin semahane kısmının ön sağındaki türbeye defnedilmiştir. Daha sonra yanına Nakşî mesnevihan Agâh Efendi defnolunmuştur.³⁷⁹

Trablusşam Hazinesi malından hissesi bulunan³⁸⁰ Mehmed Şemseddin Dede’nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığından talimine, ilmî ve sanatsal meşguliyetlerine temas edememekteyiz. Ancak babası Safî Mûsâ Dede’nin, bilhassa Abdülganî Nablusî’nin mümtaz talebelerinden biri olması ve kaleme aldığı muhtelif sahalardaki eserleri itibariyle önemli bir gramer, fıkıh, tefsir ve hadis âlimi olduğunu hesaba kattığımızda ondan talim gördüğünü düşünebiliriz.

³⁷⁵ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 329

³⁷⁶ Ayvansarayı, *Hadika*, 438; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b.

³⁷⁷ Bk. Beşiktaş Mevlevihanesi başlığı.

³⁷⁸ Ayvansarayı, *Hadika*, 438; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 1b; Vassaf, *Sefîne*, 5/182, 294.

³⁷⁹ Kerametli, Mehmed Şemseddin Dede’nin Galata Mevlevihanesi postuna oturduğu yıl vefat ettiğini bildirir de (bk. Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 42) bu doğru değildir.

³⁸⁰ BOA, AE.SMHD.I., 191/14924, 15 Şevval 1152 (15 Ocak 1740).

Bazı çalışmalarda yer alan Mehmed Şemseddin Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi'nde şeyhlik yaptığı yönünde bilgi³⁸¹ doğru değildir. Safi Mûsâ Dede'nin vefatıyla Yenikapı Mevlevihanesi'nde boş kalan meşihat makamına oğlu Mehmed Şemseddin Dede değil, Kûçek Mehmed Dede atanmıştır.³⁸² Ayrıca Yenikapı Mevlevihanesi meşihat listesine ilişkin gerek el yazma gerekse matbu kayıtlarda Mehmed Şemseddin Dede'nin adı geçmemektedir.

Başbakanlık Osman Arşivi'nde bulunan 5 Muharrem 1158/7 Şubat 1745 tarihli bir belgeye göre Mehmed Şemseddin Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına geçtikten kısa bir süre sonra kendisine beş akçe karşılığında duagûluk tevcihi yapılmıştır.³⁸³ Yine onun Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihatı sırasında dergahın imamet ve semazenbaşılık hizmetini Halebli Derviş Halil,³⁸⁴ neyzenbaşılığını ise Arabzâde Ali Dede ifa etmekteydi.³⁸⁵ Dolayısıyla Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihatı döneminde Mehmed Şemseddin Dede'den istifade edenler arasında Halebli Derviş Halil ve Arabzâde Ali Dede'nin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Şemseddin Dede'nin vefatıyla boş kalan Kasımpaşa Mevlevihanesi'ndeki yerine dergahın neyzenbaşısı Arabzâde Ali Dede, Galata Mevlevihanesi'ndeki yerine ise kardeşi İsa Dede postnişin olarak tayin edilmiştir.³⁸⁶

1.3.5. Arabzâde Ali Dede (v. 1181/1767)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 9. Postnişini

Arabzâde lakabıyla tanınan Ali Dede Efendi, XVIII. yüzyılın önemli bir mûsikîşinasıdır. Kaynaklarda hakkında yeterli miktarda bilgi bulunmayan Ali Dede'nin 1117/1705'te doğduğu ve hayatını büyük ölçüde İstanbul'da geçirdiği düşünülmektedir. Silsilenâmeler onu "Arabzâde eş-Şeyh Ali Dede Efendi, neyzenbaşı"³⁸⁷ ismiyle tanıtmaktadır. Dolayısıyla babası veya ailesine yönelik bir bilgi verilmemektedir. Bunun dışındaki Ayvansarayî, Vassaf gibi müellifler de bu hususta bir bilgi sunmamaktadırlar. Bununla birlikte Işın, Arabzâde Ali Dede'nin Mehmed Şemseddin Dede'nin oğlu

³⁸¹ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 340.

³⁸² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 332

³⁸³ BOA, AE. SMHD.I, 118/8588, 5 Muharrem 1158 (7 Şubat 1745).

³⁸⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişan II*, 381.

³⁸⁵ Ayvansarayî, *Hadîka*, 438

³⁸⁶ Hocaşâde Ahmed, *Ziyaret-i Evliya*, 99; Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2a, 3b; Vassaf, *Sefîne*, 5/182.

³⁸⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b; Tabibzâde, *Mecmu'a-i tekâyâ*, 41.

olduğunu söylemekte ve bu bağlamda onu Safî Mûsâ Dede ailesi dâhilinde değerlendirmektedir.³⁸⁸ Fakat Safî Mûsâ Dede'nin 1092/1681 yılında doğduğu dikkate alındığında Arabzâde Ali Dede'nin kendisiyle arasında 25 yaş bulunan bir dedeye sahip olması güç görünmektedir.

Arabzâde Ali Dede'nin mûsikî kariyerinde Kasımpaşa Mevlevihanesi neyzenbaşılığı vardır. Mehmed Şemseddin Dede'nin 1174/1760 yılında Hicaz dönüşünde gerçekleşen vefatı üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin dokuzuncu şeyhi olarak posta oturmuştur.³⁸⁹

Güçlü bir mûsikî bilgisine sahip olan Ali Dede, özellikle bestelediği saz eserleriyle şöhret bulmuştur. Fakat ne yazık ki eserleri çoğu kez Arabzâde Abdurrahman Bahir Efendi'nin (v. 1160/1746) besteleri ile karıştırılmıştır. Bu nedenle saz semaîsi ve peşrevlerinin sayısı belirsizdir.³⁹⁰

Arabzâde Ali Dede'ye intisap eden meşhur isimler arasında Kasımpaşalı kadı ve aynı zamanda şair Derviş Hilmî (v. 1180/1766) bulunmaktadır. Derviş Hilmî ile ilgili ayrıntılara çalışmamızın son bölümünde değinmekteyiz.

Arabzâde Ali Dede, postnişinliği esnasında vakıf gelirlerinin düzenli bir şekilde mevlevihaneye sağlanması amacıyla resmî girişimlerde bulunmuştur. Mesela o tarihlerde Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ne taâmiye olarak günlük bir kile pirinç, Filibe nezâreti mukatâası mahsulünden tahsis edilmektedir. Bunun altı aylık bir kısmı olan 180 kilenin Safer 1177/Eylül 1763 tarihinde gönderilmesini istemiştir.³⁹¹

Arabzâde Ali Dede yedi yıl süren meşihat görevinin ardından 1181/1767 yılında vefat etmiş ve Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin haziresine defnedilmiştir. Yerine Midillili Hekîm Derviş Ali Dede şeyh olmuştur.³⁹²

³⁸⁸ Işın, “Mevlevîlik”, 428.

³⁸⁹ Ayvansarayî, *Hadika*, 406; Tabibzâde, *Mecmu'a*, 41.

³⁹⁰ Özalp, *Türk Müsikîsi Tarihi*, 1/470; Özcan, “Abdurrahman Bahir Efendi”, 1988, 1/158; a.mlf., “Ali Dede, Arapzâde”, 2/386.

³⁹¹ BOA, C.EV., 39/1949, Safer 1177 (Eylül 1763).

³⁹² Ayvansarayî, *Hadika*, 406; Tabibzâde, *Mecmu'a-i tekâyâ*, 41.

1.3.6. Midillili Hekim Ali Dede (v. 1190/1776)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 10. Şeyhi

Arabzâde Ali Dede'nin 1181/1767 tarihindeki vefatı üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin onuncu şeyhi olarak posta oturmuştur. "Hekim Derviş" lakabıyla ünlü olan Ali Dede'nin aslen Midillili olması dışında hakkında kaynaklarda malumat bulunmamaktadır. Ancak Ruhî Dede'nin *Defter*'inde Konya'ya nisbet edilen Hekim Ali Dede'nin "tabib"³⁹³ vasfıyla da anılması aynı doktor kimliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Silsilename ve arşiv kayıtlarına yansıdığı kadarıyla "Leng" yani aksak lakabının da bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Ayrıca Derviş Mahmud isimli bir mahdumu vardır.³⁹⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Koleksiyonunda bulunan 24 Cemaziyelevvel 1190/11 Temmuz 1190 tarihli belgeye göre Ali Dede'nin meşihatının sonlarına doğru mevlevihaneye verilmesi taahhüt edilen pirincin elde edilmesinde sorun yaşanmıştır. On altı ay boyunca verilmesi ihmal edilen pirinç, şeyh Ali Dede Efendi'nin vefatından birkaç ay sonra, oğlu Derviş Mahmud'un arzuhalı neticesinde Anbar-ı Âmire tarafından verilmiştir.³⁹⁶

Midillili Hekim Ali Dede, dokuz sene kadar süren postnişinlik evresinin ardından 1190/1776 yılında vefat etmiş ve mevlevihanenin haziresine defnedilmiştir. Yerine Celâl Ali Dede Hanedanı üyesi Mehmed Sadık b. Selim Dede postnişin olmuştur.³⁹⁷

1.3.7. Mehmed Sadık b. Selim Dede (v. 1192/1778)

Kasımpaşa mev. 11. Şeyhi - Galata Mevlevihanesi 19. Şeyhi.

Mehmed Sadık Dede, Safî Mûsâ Dede'nin kızı tarafından torunu, Galata Mevlevihanesi şeyhi Selim Dede'nin de oğludur. Midillili Hekim Şeyh Ali Dede'nin vefatı sonrasında tayin edildiği Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhlik postuna 1190/1776 yılında oturmuştur. Bir sene gibi kısa bir meşihat süresinin ardından babası Selim Dede'nin 1191/1777'de vefatı üzerine Galata Mevlevihanesi meşihat makamına atanmıştır. Kasımpaşa

³⁹³ Ruhî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 16a.

³⁹⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 3b; BOA, AE.SABH.I 75/ 5202, 24 Cemaziyelevvel 1190.

³⁹⁵ BOA, AE.SABH.I 75/ 5202, 24 Cemaziyelevvel 1190.

³⁹⁶ BOA, AE.SABH.I 75/ 5202, 24 Cemaziyelevvel 1190.

³⁹⁷ Tabibzâde, *Mecmu'a*, 41; Ayvansarayi, *Hadika*, 406; Vassaf, *Sefîne*, 5/295.

Mevlevihanesi'ndeki makama ise kardeşi Mûsâ Dede geçmiştir. Galata Mevlevihanesi'nde bir sene kadar vazife yaptıktan sonra veba hastalığına yakalanarak 1192/1778 yılında vefat etmiştir. Yerine Seyyid Abdülkadir Dede Efendi postnişin olmuştur.³⁹⁸

Mehmed Sadık Dede'nin divan sahibi bir şair olduğunu belirtilmektedir. Galata Mevlevihanesi hamuşanında medfundur.³⁹⁹

1.3.8. Mûsâ Dede b. Selim Dede (v. 1214/1799)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 12. Şeyhi

Safî Mûsâ Dede'nin kızı tarafından torunu, Galata Mevlevihanesi şeyhi Selim Dede'nin oğludur. İstanbul'da doğduğu ve hayatını burada geçirdiği tahmin edilebilir. Abisi Mehmed Sadık Dede'nin 1191/1777'de Galata Mevlevihanesi postnişini olması üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesinin on ikinci şeyhi olarak posta oturmuştur. Altı sene kadar yaptığı şeyhlik vazifesinin ardından Ramazan 1197/Temmuz 1783 tarihinde Ayvansarâyî'nin deyişiyle “mağduren” meşihatı ref edilmiştir. Yerine Edirne Mevlevihanesi şeyhi Semahat Ömer Dede postnişin olmuştur.⁴⁰⁰ Mûsâ Dede, 24 Rebiulevvel 1201/14 Ocak 1787 tarihinde Semahat Ömer Dede'nin de meşihatının ref olunması üzerine ikinci kez posta oturmuştur. Ancak altı ay sonra tekrar azledilmiş ve Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına Erzincan Mevlevihanesi şeyhi Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede tevcih edilmiştir.⁴⁰¹ *Defter-i Dervîşân*'da yer alan bir kayıt Mûsâ Dede'nin 26 Muharrem 1214/30 Haziran 1799 senesinde vefat ettiğini göstermektedir.⁴⁰²

1.3.9. Semahat Ömer Dede (meş. ref. 1201/1787 - v. 1204/1790)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 13. Şeyhi

Semâhat Ömer Dede, Yenişehir-Fener Mevlevihanesi postnişini Hasan Dede'nin ilk oğludur. Babası vefat ettiğinde Konya Mevlâna Dergahı'na giderek bir müddet hizmette bulunduktan sonra Yenişehir Fener Mevlevihanesi meşihat makamına atanmıştır.⁴⁰³

³⁹⁸ Ayvansarayî, *Hadika*, 406, 438; Süreyya, SO, 5/1418; Tabibzâde, *Mecmua*, 41; Vassaf, *Sefîne*, 5/ 294.

³⁹⁹ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi Divan Edebiyatı Müzesi*, 79.

⁴⁰⁰ Ayvansarayî, *Hadika*, 406; Vassaf, *Sefîne*, 5/294; Tabibzâde, *Mecmu'a*, 41. Mûsâ Dede, Kasımpaşa'da bir evde işrete meyli arttı, Vassaf'ın tabiriyle “bu bezmi işretten mey-gede-i aşk u muhabbete revân oldu”

⁴⁰¹ Ayvansarayî, *Hadika*, 406; Vassaf, *Sefîne*, 5/294; Tabibzâde, *Mecmu'a*, 42.

⁴⁰² Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 73.

⁴⁰³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 234; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 140.

Fener Mevlevihanesi'nden sonra Edirne Muradiyye Mevlevihanesi meşihat makamına atanan Ömer Dede, Mûsâ b. Selim Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhliğinin 1197/1783 ref edilmesi üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinliğine tevcih edilmiştir. Birkaç sene süren meşihat görevinin ardından 24 Rebiulevvel 1201/14 Ocak 1787 tarihinde tekrar Edirne Mevlevihanesi'ne atanmış, Kasımpaşa Mevlevihanesi'ndeki makamına ise Mûsâ b. Selim Dede geçmiştir.

Edirne Mevlevihanesi'nde kısa bir müddet kaldığı anlaşılan Semahat Ömer Dede, Esrâr Dede'nin ifadesine göre “bazı ‘avârız-ı sûriyye”⁴⁰⁴ nedeniyle İstanbul'a gelip Ensâr'dan Hazret-i Hâlid (r.a.)'ın yakınlarında yani günümüzdeki meşhur ismiyle Eyüb Sultan civarında bir hanede misafir kalarak uzlete çekilmiştir. Burada 1204/1791 senesinde vefat etmiş ve Kasımpaşa Mevlevihanesi meşâyih kabirlerinin arasına defnedilmiştir.⁴⁰⁵

Vefatına

Dedi târih-i vefâtın

*Göçdü bu yıl kutb-ı arz (کوچدی بو بیل قطب ارض)*⁴⁰⁶ beyti tarih olarak düşürülmüştür.

Semahat Ömer Dede'yi zengin fakir herkesin sığınağı yönünde tavsif eden Esrâr Dede, onun hem temkin hem de telvin ehlinin tavırlarına sahip arif bir şeyh olarak tanıtır. Sadece onun veliliğine ait unsurların değil aynı zamanda muhakkik karakterdeki şiir ve gazellerinin de dilden dile dolaştığı bilgisini verir.⁴⁰⁷ Takdim ettiği ifadelerinden Semahat Ömer Dede'yi iyi tanıdığı anlaşılan Esrâr Dede, şiirlerinin yanı sıra onun Hazret-i Eba Eyyub el-Ensârî'nin türbesini ziyaret ettiğinde söylediği kıtayı nakleder.⁴⁰⁸

Semahat Ömer Dede postnişinlik vazifesinde bulunduğu mevlevihanelerde birçok zevatın yetişmesinde emeği geçmiştir. Bunlar arasında Güzelhisar Mevlevihanesi şeyhi Kömürcüzade Hâfız Dede, Hâcegân-ı Dîvan-ı Hümâyûn'dan İbrahim Hanîf Efendi ve Râmiz Beyler en meşhur olanlarıdır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Aynı ifadeyi Fatin Davud da muhtemelen Esrâr Dede'den alıntılararak tekrar etmektedir. Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 320.

⁴⁰⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 234.

⁴⁰⁶ Bu ibarenin hesaplanmasından 1210/1795 tarihi çıkmaktadır. Bk. Vassaf, *Sefîne*, 5/294.

⁴⁰⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 234-235.

⁴⁰⁸ Semahat Ömer Dede'nin şiirlerine çalışmamızın ikinci bölümünde yer vermekteyiz.

⁴⁰⁹ Bk. Çalışmamızın “İlişkiler Ağı” başlıklı bölümü.

1.3.10. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede (v. 1211/1796)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 15. Şeyhi

Mevlâna soyundan gelmesi nedeniyle “Mevlânazâde” ve “Çelebi” lakabıyla anılan ve Erzincan Mevlevihanesi şeyhi olması münasebetiyle “Erzincan Şeyhi” olarak tanınan Seyyid Mehmed Dede Efendi’nin hayatı hakkında yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklar genel olarak onun Erzincan Mevlevihanesi postnişinliğini ifa ederken Çelebilik makamınca Mûsâ b. Selim Dede’nin 1202/1787 yılında azledilmesi üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiğini belirtirler.⁴¹⁰ Bununla birlikte Seyyid Mehmed Dede’nin meşihat hayatına ilişkin küçük de olsa bir detay *Defter-i Dervîşân*’da bulunmaktadır. Nâsır Dede, müteakiben biyografisini vereceğimiz Seyyid Ali Dede hakkında “Kasımpaşa şeyhi Seyyid Ali Dede’nin pederi Şeyh Mehmed Dede Efendi, Edirne şeyhi iken ...”⁴¹¹ ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade Mehmed Dede’nin Edirne Mevlevihanesi’nde de şeyh olarak görev yaptığını bildirmektedir. Bu bilgiyi teyit etme amaçlı Edirne Mevlevihanesi’ni konu alan çalışmalarda yaptığımız araştırma, net ve aralıksız bir postnişin listesinin bulunmaması nedeniyle⁴¹² neticesiz kaldı. Ahmed Bâdi Efendi’nin Edirne’de yaşamış ünlü şahsiyetlere yer verdiği *Riyâz-ı Belde-i Edirne* eserini taramamız da yine aynı neticeyi verdi. Bununla birlikte Nâsır Dede’nin hem tarihsel olarak yakınlığının bulunması hem de Şeyh Seyyid Ali Dede’yi tanıyorsa olması nedeniyle Seyyid Mehmed Dede’nin daha önce Edirne Mevlevihanesi postnişinliğinde bulunduğu yönünde verdiği bilgiyi doğru kabul ediyoruz. Hatta Nâsır Dede, Seyyid Mehmed Dede’nin Edirne Mevlevihanesi şeyhi iken, ileride Filibe Mevlevihanesi postnişinini olacak Dervîş Hacı Şakir’e sikke giydirdiğini belirtmektedir.⁴¹³ Buna göre Seyyid Mehmed Dede’nin sadece Erzincan Mevlevihanesi’nde değil, aynı zamanda Edirne Mevlevihanesi postnişinliğinde bulunduğu da ortaya çıkmaktadır. Erzincan Mevlevihanesi postnişininiyken Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiğine göre

⁴¹⁰ Ayvansarayî, *Hadika*, 406; Tabibzâde, *Mecmu’a*, 42; Vassaf, *Sefîne*, 5/294.

⁴¹¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 145.

⁴¹² Şimşek, Küçük, Ertür ve Onur birbirinden farklılık arz eden postnişin listesi sunmakta ve tarihi sırayı aralıksız olarak vermemektedirler. Bk. Şimşek, “Dünden Bugüne Edirne Mevlevihanesi”, 736; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 263; Onur, *Edirne Mevlevihanesi*, 56. Bununla birlikte söz konusu eserler, babası Ahmed Dede’nin 1255/1839 tarihinde vefat etmesi üzerine Edirne Mevlevihanesi postnişinini olup azledileceği 1273/1856 tarihine kadar bu görevini sürdüren Osman Dede’ye (Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1493) listelerinde yer vermemişlerdir.

⁴¹³ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 145.

Edirne Mevlevihanesi postnişinliğini Erzincan Mevlevihanesi'nden önce ifa etmiş olmalıdır.

Seyyid Mehmed Dede'nin Derviş Hacı Şakir dışında, Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihatı boyunca yetiştirdiği müridlerinden öne çıkan bir isim, Rumeli'de bulunan İlbasan Mevlevihanesi'ne postnişin olan Çavuş Derviş Osman'dır.⁴¹⁴

Seyyid Mehmed Dede'nin yine Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişini olan oğlu Seyyid Ali Dede dışında ailesine ilişkin tek detay kardeşi Seyyid Mustafa Efendi'dir. 1208/1793 yılında Havass-ı Refia kadısı olan Seyyid Mustafa Efendi, Zâl Paşa Camiî yakınlarında bulunan Şah Sultan Türbesi Mahallesiindeki Abdülhamid Efendi'nin mahdumunun konağında kadılık görevini yürütmüştü.⁴¹⁵

1210/1795 senesinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin onarılıp açılmasından sonra Seyyid Mehmed Dede hac vazifesini ifa etmek üzere biraderi Seyyid Mustafa Efendi ile birlikte Hicaz'a gitmiştir. Kardeşi Seyyid Mustafa Efendi Medîne-i Münevvere'de, Seyyid Mehmed Dede ise dönüş yolunda konakladığı Şam'da vefat etmiş ve İlmî Dede türbesine defnedilmiştir.⁴¹⁶

Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi'nde bulunan 11 Cemaziyelahir 1211/12 Aralık 1796 tarihli bir belgeden Mevlânazâde Mehmed Dede'nin es-Seyyid eş-Şeyh Nazif Mehmed Dede adında bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Dede'nin büyük oğlu olarak tanıtılan Nazif Mehmed Dede, Ali Nutkî Dede'nin kızı Afife Hatun'la nikahlandıktan sonra herhangi bir birliktelik olmaksızın boşanmıştır.⁴¹⁷ Buradan Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede ile Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'nin aralarında sıhriyet bağı kuracak kadar yakın oldukları da anlaşılmaktadır.

⁴¹⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân I*, 145.

⁴¹⁵ Ayvansarayî, *Hadika*, 406.

⁴¹⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 390; Ayvansarayî, *Hadika*, 406.

⁴¹⁷ Belgede Seyyid Mehmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesinin önceki postnişini olup irtihal eden es-Seyyid eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Sadık Efendi ismiyle geçmektedir. Açıkçası Mehmed Dede'nin Sadık ismine de sahip olduğunu gösteren tek kaynak bu belgedir. Burada Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin 11. Şeyhi Mehmed Sadık b. Selim Dede'nin kastedildiği düşünülebilir fakat Mehmed Sadık b. Selim Dede Afife Hanım'ın doğumundan önce vefat etmiştir. Oysaki belgede Afife Hanım küçükken Mehmed Nazif Dede ile evlenmesi hususunda velisi Ali Nutkî Dede ile Mehmed Sadık Dede'nin arasında bir akit gerçekleşmiştir. Bu akdin Afife Hanım doğmadan önce olması mümkün olmadığı için burada ismi geçen Mehmed Sadık Dede'nin Mevlânazâde Mehmed Dede olduğu kanaatindeyiz. Mehmed Sadık b. Selim Dede'nin aksine Mevlânazâde Mehmed Dede'nin hem Seyyid unvanına sahip olması hem de hac etmiş olması da bu kanaatimizi onaylamaktadır. Bk. Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 182/06.

1.3.11. Molla Dede (v. 1210/1795'ten sonra)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 16. Şeyhi

Silsilenâmeler dışındaki ilgili kaynaklarda Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'den sonra posta geçen isimlerde farklılık bulunmaktadır. Meselâ Vassaf, Seyyid Mehmed Dede'nin vefatıyla boş kalan posta Molla Dede isminde birinin geçtiğini belirtir.⁴¹⁸ Ali Satı Efendi ise Mevlânazâde Mehmed Dede'den sonra tekrar Ömer Dede'nin şeyh olduğunu, sonra onun da ayrılarak Edirne'ye gitmesi üzerine Molla Dede'nin onun yerine geçtiğini ifade eder.⁴¹⁹ Mehmed Süreyyâ da Semahat Ömer Dede'nin 1210/1795'te Kasımpaşa Mevlevihanesi'nden ayrıldığını yerine az müddetle Molla Dede'nin geldiğini belirtir.⁴²⁰ Tüm bu bilgiler Seyyid Mehmed Dede'den önce veya sonra Molla Dede'nin meşihat makamına geçtiğini göstermektedir. Buna rağmen silsilenamelere bu ismin yansımamasının bir sebebi olmalıdır. Meşihatnamesi tanzim edilen ve posta oturamadan vefat eden, söz gelimi Galata Mevlevihanesi'nde Türbedar Abdullah Dede'nin ismi dahi silsilenamelerde yer alırken, neden Molla Dede'ye atıf mevcut değildir. Molla Dede'nin, Çelebilik Makamınca yapılan meşihat atamaları arasındaki süre içerisinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin meşihat makamında vekâleten bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Muhtemelen yeni bir postnişin atanana kadar dergâhı idare ettiğinden ötürü diğer kaynaklara bu bilgi yansımamıştır.

1.3.12. Seyyid Ali Efendi b. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede (v. 1243/1827)

Kasımpaşa Mevlevihanesi 17. Şeyhi

Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin mahdumu olan Seyyid Ali Dede Efendi'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne postnişin olana kadarki hayatı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Ceyb-i Humayun ve Harc-ı Hassa Defteri'nde bulunan 1208/1794 tarihli kayıta III. Selim'in huzurunda yapılan bir mukabele sonrası neyzenbaşı Çallı Derviş'e ve Mevlânazâde Mehmed Dede'nin mahdumuna 50şer kuruş ihsanda bulunulduğu belirtilmektedir. Burada Mehmed Dede'nin mahdumundan kasıt Seyyid Ali Dede olsa gerektir. Ayrıca kendisine neyzenbaşı ile aynı miktarda ihsanda bulunulması onun kudümzenbaşı veya semazenbaşı olabileceğini ihsas etmektedir. Nitekim onlardan sonra meydancı dedeye

⁴¹⁸ Vassaf, *Sefîne*, 5/294.

⁴¹⁹ Ayvansarayî, *Hadîka*, 406.

⁴²⁰ Süreyya, *SO*, 2/572.

40, neyzen, kudümzen ve semazenlere 15er kuruş verildiği kaydedilmiştir.⁴²¹ Bu bakımdan Seyyid Ali Dede'nin babası Mevlânazâde Mehmed Dede'nin meşihatı döneminde dergâhın kudümzenbaşısı veya semazenbaşısı olarak görev yaptığını düşünüyoruz.

Babasının 1211/1796 yılında gerçekleşen vefatı üzerine Kasımpaşa Mevlevihanesi post makamına geçmiştir. Seyyid Ali Dede'nin zevcesi Hanîfe Hanım, oğulları Şeyh Seyyid Mehmed Şemseddin ve Kadı Mehmed Efendi'dir. Torunu Hâcegan'dan Edhem Efendi 15 Şevval 1232/28 Ağustos 1817 yılında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Abdülbaki Nâsır Dede'nin elinden sikke giyerek Mevlevîliğe intisap etmiştir. Seyyid Ali Dede hayatta iken zevcesi Hanîfe Hanımı 12 Rebiulahir 1231 tarihinde kaybetmiştir.⁴²²

31 sene meşihat görevinde bulunan Seyyid Ali Dede 2 Muharrem 1243/26 Temmuz 1827'de irtihal etmiş ve Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nin haziyesine defnedilmiştir. Vefatına düşürülen tarih beyti şöyledir:

“Mâh-ı mâtemde yazup târih-i hâlis aşkla

Kıldı hakkânî-i mahv fi'llâh vücûdu Şeyh Ali”

(قلدي حقانى محو في الله وجودي شيخ علي)

Yerine mahdumları Mehmed Şemseddin Dede (v. 1265/1849) geçmiştir.⁴²³

Seyyid Ali Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihatı boyunca kendisine intisap edenler arasında Hâcegân-ı Dîvan-ı Hümâyûn'dan Abdülhay Efendi ve Mustafa Bey el-Mevlevî (v. 1232) de bulunmaktadır.⁴²⁴

Şeyh Seyyid Ali Dede'nin İstanbul Mevlevî şeyhleri arasında önemli bir mertebesi bulunduğunu ima eden bazı kayıtlar bulunmaktadır. Meselâ Devlet Kethüdası Hâlet Efendi, Çelebi Efendi'nin kendisine gönderdiği Yenikapı Mevlevihanesi postnişinliğine tayinini bildiren meşihatnameyi, ilgilenmesi için Seyyid Ali Dede'ye vermiştir. Seyyid Ali Dede ise Yenikapı Mevlevihanesi'ne atanan Receb Hüsnî Dede'ye söz konusu

⁴²¹ BOA, TS.MA.d 2439/0052 29 Şaban 1208 (1 Nisan 1794).

⁴²² Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 245, 299.

⁴²³ Ayvansarayı, *Hadika*, 406; Tabibzâde, *Mecmua*, 42. Vassaf, Seyyid Ali Dede Efendi'den sonra yerine geçen oğlunu Mehmed Şemseddin yerine Ömer Şemseddin Dede Efendi olarak takdim eder. Bk. *Sefîne*, 5/294

⁴²⁴ Abdülhay Efendi ve Mustafa Bey el-Mevlevî'ye ilişkin detaylara çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vermekteyiz.

meşihatnameyi kendi eliyle teslim etmiştir.⁴²⁵ Dolayısıyla İstanbul'un önemli bir Mevlevî Âsitanesi olarak kabul gören Yenikapı Mevlevihanesi'ne yapılan bir şeyh atamasında, Kasımpaşa postnişini Seyyid Ali Dede aracı kılınmaktadır.

Burada Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'ye İstanbul'da önemli bir şeyh ailesinin kurucusu olarak ayrıca değinilmesi gerekmektedir. Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına atanan Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin 1326/1909 yılına kadar sürecek bir şeyh ailesini söz konusu mevlevihanede miras olarak bıraktığı görülmektedir. Kasımpaşa Mevlevihanesi post makamı vazifesi beş dönem boyunca Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede ve ahfadı tarafından kişilerce ifa edilmiştir. Işın, bu aile üyelerinin meşihat makamında bulunduğu sürece Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni İstanbul Mevlevî kültüründe Bektaşî meşrep tasavvuf anlayışının odaklandığı bir merkez durumuna getirdiklerini ileri sürmektedir.⁴²⁶ Ancak XVIII. asırda post makamında bulunan Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede ve oğlu Seyyid Ali Efendi'nin Bektaşî meşrep bir tavır takındıklarını ileri sürecek nitelikte veriler elimizde bulunmamaktadır. Gerek Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin gerek oğlu Seyyid Ali Dede'nin herhangi bir eserinden söz edilmediğinden gerekse de onların haklarında Bektaşî meşreb tavrı ima edecek bir menkıbeye rastlamadığımızdan XVIII. asır ve XIX. asrın ilk çeyreği için söz konusu iddia asılsız bir nitelik kazanmaktadır. Bununla birlikte 1242/1826 yılında Bektaşî Dergâhlarının kapatılması neticesinde Mevlevîlerin arasına Bektaşîlerin sızdığı kabul edilen bir görüştür. İstanbul'daki diğer mevlevihanelerin aksine XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde halk kültürüne daha çok meyleden bir hayat tarzının hâkim olması münasebetiyle Bektaşîlerin söz konusu mevlevihaneyi tercih ettikleri düşünülmektedir.⁴²⁷ XIX. asrın sonlarına doğru Tahirü'l-Mevlevî'nin, Kasımpaşa Mevlevîhanesi'ni mesken tutan Bektaşîlerden söz etmesi de⁴²⁸ söz konusu düşünciyi teyit etmektedir. Fakat bütün bunlar XIX. asrın daha çok ikinci yarısını ilgilendiren hususlardır. Bu durumda XVIII. asrın sonu ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde olmak üzere kırk seneyi aşkın bir süre Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede ve oğlu Seyyid Ali Efendi'yi ve dolayısıyla genel olarak Seyyid Mehmed Dede

⁴²⁵ Receb Hüsni Dede, *Defter-i Dervişân II*, 391.

⁴²⁶ Işın, "Mevlevîlik", 5/428.

⁴²⁷ Tanman, "Kasımpaşa Mevlevihanesi", 24/554.

⁴²⁸ Olgun, *Çilehane Mektupları*, 89.

ailesini Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni Bektaşî meşreb bir sufi anlayışın merkezi haline getirdiği iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.

Diğer taraftan Işın, Kasımpaşa Mevlevihanesiyle İstanbul Mevleviliğine iki temel özelliğin girdiğini öne sürer. İlki tekkenin devlet tarafından değil, tarikat üyelerince inşa edilmesi, ikinci ise meşihat makamının çelebilik makamınca atanan şeyhler tarafından değil, tarihi süreçte birbirinden devralan şeyh ailelerince yönetilmesidir. İlk iddiası kabul edilebilir niteliktedir. Zira Kasımpaşa Mevlevihanesi'nden sonra paşa oğlu bir şeyh tarafından bina edilen Üsküdar Mevlevihanesi'nde bunun bir örneğini görüyoruz. Her ne kadar faal duruma geçmiş olamasa da Eyüp Mevlevihanesi de bunun bir benzeriydi.

Işın'ın ikinci iddiasına gelince bunun gereksiz bir genellemeden öteye gidemediği anlaşılmaktadır. Özellikle bu ikinci iddia Çelebilik Makamı'nı devre dışında bırakmanın yanı sıra onun meşihat söz sahibi olamadığı gibi bir imayı da ihtiva etmektedir. Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlik makamının çoğu seneler şeyh ailesi fertlerince doldurulduğu doğrudur fakat bu durumun sürdürülebilir hal alması XIX. asra tekabül etmektedir. Ayrıca meşihatı devralan şeyh ailesi mensuplarını tayin eden ve yine onları azleden mercii Çelebilik Makamıdır. Nitekim Celâl Ali Dede Hanedanı'nın Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamındaki son üyesi Mûsâ b. Selim Dede'yi azletmesi Çelebi Efendi'nin güçlü şeyh ailelerinin üzerinde söz ve yetki sahibi olduğunu göstermesi bakımından mühim bir misaldir. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümün sonlarına doğru örnekleri ve tafsilatıyla birlikte ele aldığımız üzere XVII ve XVIII. yüzyıllarda meşihat makamında bulunan şeyh aileleri üzerinde Konya Mevlâna Âsitanesi Çelebilik Makamı söz sahibi olduğu ortaya çıkmış ve şeyh ailelerinin fertlerinin meşihat makamına geçmelerinde bağımsız ve özgür olduğunu ima eden iddialar çürütülmüştür.

Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında XVIII. asır boyunca görev yapan bu on bir postnişinden sonra İstanbul'un dördüncü sırasındaki Mevlevî âsitanesi olan Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerini tanıyalım.

1.4. Şimdiki Çırağan'ın Eski Sahibi: Beşiktaş Mevlevihanesi Postnişinleri

İstanbul'da XVII. yüzyılda kurulan iki mevlevihaneden biri Beşiktaş Mevlevihanesi'dir. 1031/1622 senesinde Sadrazam Damad Hüseyin Ohrî Paşa tarafından günümüzde Çırağan Sarayı'nın bulunduğu mevkide bina edilmiştir. Hüseyin Paşa,

bostancıbaşıliktan vezirliğe kadar yükseldiği kariyerinde 1029/1620’de sadrazam olmuştur. 1031/1621 yılında gerçekleşen Sultan II. Osman Vakası’nda Yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Mezarı Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı’nda bulunmaktadır. Hüseyin Paşa’nın vefat tarihine dikkat edilirse Beşiktaş Mevlevihanesi’nin onun vefatından sonra tamamlandığı görülür. Ayvansarayî’nin kaydettiğine göre Beşiktaş Mevlevihanesi’nin bu ilk mimari yapısında semahane bulunurken matbah mevcut değildir. Daha sonraki dönemlerde yapılan yenileme ve ilavelerle daha geniş bir görünüm kazanmıştır.⁴²⁹

Beşiktaş Mevlevihanesi, banisinin Hüseyin Paşa olması münasebetiyle bazı kaynaklarda, “Beşiktaş’ta bulunan Hüseyin Paşa Zaviyesi” olarak kayda geçmiştir.⁴³⁰

Şeyhî’nin ifadesiyle “Arnavud Hüseyin Paşa”, Beşiktaş Mevlevihanesi’nin inşasına başladığında Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi Ağazâde Mehmed Dede’yi⁴³¹ meşihat makamında bulunması için davet etmiştir. Böylece Ağazâde Mehmed Dede Gelibolu ve Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat görevlerini eş zamanlı olarak yürütmüştür. Hüseyin Paşa’nın vefatından sonra ise sadece Gelibolu Mevlevihanesi meşihatını devam ettirdiği bilinmektedir.⁴³² Bu durumda mevlevihanenin inşası tamamlanmadan Ağazâde Mehmed Dede’nin meşihat makamında bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Ayvansarayî’nin naklettiği şekilde mevlevihanenin Hüseyin Paşa’nın vefatından sonra tamamlandığı ve yine Hüseyin Paşa’nın vefatıyla birlikte Ağazâde Mehmed Dede’nin Beşiktaş Mevlevihanesi’ne gelmeyi bıraktığı bilgisi doğru ise mevlevihane tamamıyla inşa edilmeden Ağazade Mehmed Dede’nin meşihat makamında bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Mevlevihanenin ilk postnişininin Ağazâde Mehmed Dede olduğu noktasında kaynaklar ittifak halindedirler. Ağazâde Mehmed Dede’den sonra ise XVIII. yüzyıla kadar Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamında bulunduğu genel kabul görmüş

⁴²⁹ Ayvansarayî, *Hadika*, 508. Şeyhî’nin naklettiğine göre, 7 Receb 1031/18 Mayıs 1622 günü seher vakti Ağazâde Mehmed Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi’ndeyken Gelibolu yelkenlisini hazırlatıp dervişleriyle birlikte Kumkapı hizasına vardıklarında “Bizim için Beşiktaş’ta zaviye bina eyleyen Hüseyin Paşa bu saatte şehiden azm-i ukbâ eyledi. Rahmetullahi aleyh” deyip hayır duada bulunmuş ve sonra Gelibolu’ya geçmişlerdir. Gerçekten de o saatlerde Sultan Osman Han’a yönelik yapılan Yeniçeri ayaklanmasında Hüseyin Paşa katledilmişti. Bk. Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/1338.

⁴³⁰ Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 4/3288.

⁴³¹ Hayatı ve şiirleri hakkında bk. Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 2/1336-1338.

⁴³² Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 2/1336; Ayvansarayî, *Hadika*, 508; Tabibzâde, *Mecmua*, 69; Vassaf, *Sefîne*, 5/185. Işın, Ağazâde Mehmed Dede’nin, Ohrili Paşa’nın vefatı sonrası bir süre daha İstanbul’da kaldığını söylese de bu doğru değildir. Bk. Işın, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, 2/168.

postnişinler şunlardır: Şatır Süleyman Dede (v. 1065/1654), Hasan Dede Efendi (v. 1071/1661), Naci Ahmed Dede (azil t. 1074/1663, Kırım seferi nedeniyle) ve Çengî Yusuf Dede (v. 1080/1669).⁴³³

Beşiktaş Mevlevihanesi'nin vakıf gelirleri arasında Sakarya Akhisar-ı Geyve kazasında bulunan Yalanda, Miyare, Şekere ve bunlara bağlı köyler⁴³⁴ ve Filibe'de üç dükkân ve bir bab hane kiralari⁴³⁵ bulunmaktadır.

XIX. yüzyıla kadar çeşitli onarımlar ve yenilemelerle hayatini devam ettiren Beşiktaş Mevlevihanesi, söz konusu yüzyılda mekânsal değişikliklere maruz kalmıştır. Sultan II. Mahmud Dönemi'nde genişletilme amacıyla yıktırılmış ve bu süreçte yanındaki Müsahib Abdi Bey Yalısı mevlevihane olarak kullanılmıştır. 1284/1867'de Sultan Abdülaziz, bugünkü Çırağan Sarayı'nı yaptırırken mevlevihane olarak kullanılan yalı da yıkılınca Beşiktaş Mevlevihanesi önce muvakkaten Fındıklı'ya, sonra Maçka'ya daha sonra ise Eyüb-Bahariye'ye taşınmıştır. XX. yüzyılda harap vaziyette olan bu mevlevihane XXI. asrın başlarında aslına sadık kalınarak restore edilmiştir. Günümüzde çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır.⁴³⁶

Beşiktaş Mevlevihanesi XVIII. yüzyıla Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi'nin postnişinliği dönemiyle girmiştir. Söz konusu asırda posta oturan diğer isimler: Seyyid Ahmed Dede (v. 1177/1763), Seyyid Mehmed Sadık Dede (v. 1178/1764), Abdülehad Dede (v. 1180/1766), Trablusî Ahmed Dede (v. 1185/1771) ve Zühdi Yusuf Dede'dir (v. 1232/1817). Şimdi asrın ilk postnişini Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'yi tanıyalım.

1.4.1. Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi (v. 1136/1724)

Beşiktaş Mevlevihanesi 6. Şeyhi

“Memiş Efendi” lakaplı Şeyh Mehmed b. Ali, İstanbul Ebu Eyyûb-i Ensârî Mahallesi'nde doğmuştur. Kaynaklar arasında sadece Sâkib Dede, onun Şeyh Hasan'ın

⁴³³ Tabibzâde, *Mecmua*, 69. Ruhî Dede ise Hasan Dede'yi Ramazan Dede ve Yusuf Çengî Dede'den sonra zikreder. Bk. Ruhî Dede, *Defter-i Dervişân*, 15b. Söz konusu meşâyih'in biyografisi için bk. Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 287-293.

⁴³⁴ BOA, C.NF., 37/1828, 29 Receb 1192 (23 Ağustos 1778); BOA, AE. SMST.II, 4/393, 15 Cemaziyelevvel 1111 (8 Kasım 1699).

⁴³⁵ Bu bilgiyi dükkân ve haneyi kiralayan zimmilerin kira ücretlerini ödememeleri üzerine bu mekânlardan çıkartılmalarını konu edinen arşiv belgesinden öğrenmekteyiz. Bk. BOA, C.EV., 582/29383, 22 Cemaziyelahir 1206 (16 Şubat 1792).

⁴³⁶ Beşiktaş Mevlevihanesi'nin geçirdiği değişiklikler ve Bahariye Mevlevihanesi için bk. Tayyazâde Ata, *Tarih-i Enderûn*, 5/32; Tanman, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, 8, 553-554; Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, 200-202. Muzaffer Erdoğan, “İstanbul Mevlevihaneleri”, 35; *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, ed. M. Baha Tanman, İstanbul: İstev Yayınları, 2013.

akrabası olduğunu belirtir. Bu nedenle çok erken yaşlarda onun terbiyesinde yetiştiği ve ilim tahsiline başladığını söyler.⁴³⁷ Benzer şekilde Müstakimzâde, Sultan Veled'den itibaren çizdiği bir silsile ağacında Memiş Dede'yi Mevlevîlik nisbetini Hasan Dede'den aldığını gösteren bir şekilde gösterir.⁴³⁸ Diğer kaynaklar ise onun küçük yaşlardan itibaren Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Çengî Yusuf Dede'nin terbiyesine girerek ilim ve marifet tahsilinde bulunduğunu belirtirler.⁴³⁹ Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeden anlaşıldığına göre Mehmed Memiş Dede "Seyyid" unvanına sahiptir.⁴⁴⁰

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde *Mesnevî* kıraatinde ihtisas yapan Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'ye, mevlevihanedeki dervişlere göre küçük yaşta ve zayıf bünyeli olması nedeniyle "Memiş" ismi verilmiştir. Böylece meşâyih arasında "Memiş Efendi" ismiyle anılır olmuştur.⁴⁴¹

Memiş Efendi, Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini ve aynı zamanda kayınpederi Çengî Yusuf Dede'nin 1080/1669 yılında vefatı üzerine boş kalan posta altıncı şeyh olarak oturmuştur.⁴⁴² Memiş Efendi'nin meşihatta bulunduğu süre içerisinde Beşiktaş Mevlevîhanesi'ni zamanın yüksek kesimden insanların bir araya geldiği mekân haline getirdiği görülmektedir. İstanbul'da yaşayan âlimler, fazıl kimseler, devlet erkânı ve hatta Avcı Mehmed lakablı Sultan Mehmed b. İbrahim Han sohbet ve mukabeleye katılmak üzere Beşiktaş Mevlevihanesi'ne gelmekteydi. Devletin ileri gelenlerinin Memiş Efendi'nin sohbetine ve tekkesine rağbet etmeleri nedeniyle de vakıf gelirlerinin yanı sıra çeşitli ihsan ve atıyyelere mazhar olması nedeniyle Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde herhangi bir maddî sıkıntı yaşanmamaktaydı. Yine aynı nedenden ötürü Çelebilik makamı onu, diğer dergâh ve dervişlere ilişkin vakıf vb. meseleleri devlete arz etme noktasında aracı kılmaktaydı. Hatta Sâkîb Dede, dervişlerin her türlü meselesinde kendisine danışılan ve müracaat edilen bir şahsiyet olan Memiş Efendi'nin

⁴³⁷ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/220.

⁴³⁸ Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, 437b.

⁴³⁹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3288; Safâî, *Tezkire-i Safâî*, 324.

⁴⁴⁰ BOA, AE.SMST.III, 33/2266, 29 Safer 1179 (17 Ağustos 1765).

⁴⁴¹ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/220.

⁴⁴² "Mevlevîhane-i Beşiktaş binâ-i Hüseyin Paşa", Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 4b.

son derece samimiyetle ihtiyaçları ve sorunları gidermeye çalıştığını ve neticesinde çok dua aldığını belirtmektedir.⁴⁴³

Yine Sâkîb Dede'nin ifadelerinden Memiş Dede'nin, kendisine müracaat eden dervişlerin sorunlarını çözmekle çok fazla meşgul olduğu ve bu nedenle bazılarınca eleştiriye uğradığı anlaşılmaktadır. Sâkîb Dede, insanların sıkıntılarını giderme bağlamında böyle hayırlı işler için koşturmanın diğer dervişlerin dergâhta yaptıkları hizmetten daha üstün olduğunu belirterek Memiş Efendi'yi savunmaktadır.⁴⁴⁴

Safâyî Efendi, *Tezkire*'sini yazdığı sırada Memiş Efendi'nin halen irşad makamında bulunup ders-i *Mesnevî* ve nakl-i manevî ile iştigal ettiğini belirtir.⁴⁴⁵ Kendisinden *Mesnevî* okuyanlar arasında farklı tarikat mensuplarının da mevcut olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda en meşhur talebesi Neccarzâde Rıza Efendi'dir. Rızâ Efendi, Memiş Efendi'den *Mesnevî* okuduğu yıllarda Celvetî halifesi olarak tanınmaktaydı. Memiş Efendi'den *Mesnevî* icazeti alan ve daha sonra Nakşî-Müceddidî Tekkesi şeyhi olarak görev yapan Rıza Efendi'den itibaren ortaya çıkan *Mesnevî* halkaları geleneğini çalışmamızın son bölümünde ele almaktayız.

Elli altı sene gibi yarım asrı aşan bir süre meşihat görevini sürdüren Memiş Efendi, Şevval 1136/ Temmuz 1724 tarihinde irtihal etmiştir. Şevval ayında irtihal etmesi nedeniyle “شهر شوال المبارك” (Şehru şevvâlî'l-mübarek) ibaresi vefatına tarih olarak düşürülmüştür. Beşiktaş Mevlevihanesi türbesine defnolunmuştur.⁴⁴⁶ Vefatına Nahîfî Süleyman Efendi'nin düşürdüğü tarih şöyledir:

“Nahîfa dem-i fevtine düşdü tarih / Memiş Efendi'ye cây ola cennet-i a'lâ.”

Kendisinden sonra yerine oğlu Seyyid Ahmed Dede Efendi postnişin olmuştur.⁴⁴⁷

Râmîz, Memiş Efendi'yi “ârif ü âgâh eş 'âr-ı abdâra pür-iktidar nefisü'l-keâm bir şeyh-i pür-intibâh” olarak tanıtmıştır.⁴⁴⁸ Şeyhî ve Lâlî mahlaslı şiirler söyleyen Memiş Efendi'nin mürettep bir dîvanı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Safâyî, Ayvansarayî, Esrâr Dede, Ali Enver örnek verme bakımından Memiş Efendi'nin bir takım şiirlerini

⁴⁴³ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/220-221.

⁴⁴⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/221.

⁴⁴⁵ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 324.

⁴⁴⁶ Ayvansarayî, *Vefeyât*, 154; Vassaf, *Sefîne*, 5/187; Şeyhî, 2 Zilhicce 1136 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Bk. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3288.

⁴⁴⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 258-259.

⁴⁴⁸ Râmîz, *Âdâb-ı Zurâfâ*, 176.

eserlerine kaydetmişlerdir. Söz konusu kaynaklardan istifade ederek derlediğimiz bu şiirlerine çalışmamızın ikinci bölümünde yer vermekteyiz.

1.4.2. Seyyid Ahmed Dede (v. 1177/1763)

Beşiktaş Mevlevihanesi 7. Şeyhi

Seyyid Ahmed Dede'nin hayatı hakkında diğer kaynaklara nazaran daha fazla malumatı Bahariye Mevlevihanesi postnişini Hüseyin Fahreddin Dede'nin *Müntehabât-ı Fahrî* eserinde bulmaktayız. Buna göre aynı zamanda mürşidi olan babası Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi rehberliğinde seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Babasının 1136/1724 senesinde irtihalinden sonra Beşiktaş Mevlevihanesi yedinci şeyhi olarak posta oturmuştur. Seyyid Ahmed Dede, kırk bir yıl süren postnişinlik evresinin ardından 1177/1763'te vefat etmiş, aynı dergâhta bulunan hususî türbesine defnedilmiştir. Boş kalan posta Seyyid Ahmed Dede'nin kızı tarafından torunu Seyyid Mehmed Sadık Dede oturmuştur. Seyyid Ahmed Dede'nin vefatına Müstakimzâde şu tarihi düşürmüştür:

“Sâl-ı sâbıkda olub mazhar-ı mevt-vâ

Döndi Ahmed Dede lâhûte bu mihnet-kededen” (دوندی احمد ده ده لاهوته بو محنتکده دن)⁴⁴⁹

Urfalı Nakşî şair Ömer Nüzhet Efendi (v. 1192/1778) tarafından düşürülen tarih manzumesi ise şöyledir:

Tarîk-i Mevlevînin mukteda-yı pîri irşâdı / Seyahat kâs edib meydan-ı tecride revân oldu

Cihânın hûb u rüşdünden edib kat‘-ı nazar yekser / Temaşa-i tecellâya serapa çeşm-i cân oldu

Edib esrâr-ı tevhid ile mahv hesti-i mevhum / Gözünden sûret-i ehlinin nihan ender nihan

Çıkıp üçler mücevher söyledi tarihini Nüzhet / Cenâb-ı Şeyh Ahmed vâsıl-ı kurb-ı cinân oldu”⁴⁵⁰

Edebiyatla da ilgilenen Seyyid Ahmed Dede, şiirlerinde genelde Lâlî mahlasını kullanırdı. Seyyid Ahmed Dede'nin matbû bir dîvanı bulunmadığı için birçok şiirinin

⁴⁴⁹ Ayvansarayî, *Hadika*, 509; Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 310; Vassaf, *Sefîne*, 5/187.

⁴⁵⁰ Karakuş, *Bir Mutasavvıf Şair Ömer Nüzhet ve Eserleri*, 513.

kaybolduğunu ifade eden Hüseyin Fahreddin Dede, onun şiir zevkine misal göstermek adına bir beytine yer verir:

*Edermiş hoş-bû-yı hattınla sünbül-i gül-şen / Ona var ise bu ol zülf-i miskîn nârdan kalmış*⁴⁵¹

Seyyid Ahmed Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiği ilk yıllarda mevlevihaneye naathan ataması yapılması talebiyle bir arzuhal kaleme almıştır. Bu arzuhalinde Galata Mevlevihanesi naathanı Derviş Süleyman'ın Beşiktaş Mevlevihanesi naathanı olarak tevcih edilmesini talep etmiştir. Bu arzuhalî olumlu neticelenmiş ve Derviş Süleyman'ın Beşiktaş Mevlevihanesi naathanı olarak tevcihi hakkında buyruldu sadır olmuştur.⁴⁵²

Ayrıca BOA'da bulunan bir belgeye göre Seyyid Ahmed Dede ve babası Seyyid Mehmed Memiş Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamında bulunmaları hasebiyle Geyve'de bulunan Karatekke Zaviyedarlığı hissesinin yarısına sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁵³

1.4.3. Seyyid Mehmed Sadık Dede (v. 1178/1764)

Beşiktaş Mevlevihanesi 8. Şeyhi

1158/1745 yılında muhtemelen İstanbul'da doğan Seyyid Mehmed Sadık Dede, anne tarafından dedesi Seyyid Ahmed Dede Efendi'den inabe alıp onun rehberliğinde seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. Seyyid Ahmed Dede'nin 1177/1763 tarihinde vefatı üzerine Beşiktaş Mevlevihanesi'nin sekizinci şeyhi olarak posta oturmuştur. Posta oturduğunda henüz on dokuz yaşında olduğu dikkate alındığında hayli genç bir postnişin olarak kabul edilebilir. On beş ay kadar post makamında kalan Seyyid Mehmed Sadık Dede 20 yaşında iken 1178/1764 yılında vefat etmiş ve dergâhta dedesinin yakınına defnedilmiştir. Yerine postnişin olarak Tokâdî Seyyid Abdülehad Dede tayin edilmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 310. Bu beyit ve Lâlî mahlası Ayvansarayî tarafından Memiş Efendi'ye ait gösterilmiştir. Bk. Ayvansarayî, *Hadika*, 509.

⁴⁵² BOA, İE.TCT., 25/2651, 3 Muharrem 1138 (11 Eylül 1725).

⁴⁵³ BOA, AE.SMST.III, 33/2266, 29 Safer 1179 (17 Ağustos 1765).

⁴⁵⁴ Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 310; Ayvansarayî, *Hadika*, 509. Hüseyin Vassaf, Mehmed Sadık Dede'nin Konya'da şeyh olduğunu belirtse de (Vassaf, *Sefîne*, 5/187) diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlamadık.

1.4.4. Seyyid Abdülehad Dede (v. 1180/1766)

Beşiktaş Mevlevihanesi 9. Şeyhi

Beşiktaş Mevlevihanesi'nin XIX. asır postnişinlerinden Hüseyin Fahreddin Dede, Tokadî Abdülehad Dede'yi "Seyyid Fâzıl Abdülehad Dede Efendi" olarak takdim etmekte ve hakkında daha fazla malumat bulunduğu halde ulaşamadığını ifade etmektedir.⁴⁵⁵ Gerçekten de Beşiktaş Mevlevihanesi hakkında yapılan yakın zamandaki çalışmalarda meşihat tayin tarihi ve vefatı dışında Abdülehad Dede'nin hayatına ilişkin bir detay bulamamaktayız. Fakat kendisi için hususî bir başlık açılmasa da *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'de Abdülehad Dede'nin İstanbul'da köklü bir sülaleye mensup olduğunun anlaşıldığı ibarelere rastlanmaktadır. Esrâr Dede, şair olmasının yanı sıra Kıbrıs ve Kudüs Mevlevihanesi şeyhi Müderris Dânişî Ali Dede'nin biyografisini ele alırken oğlu Mehmed Mukîm Dede Efendi ve torunu Abdülehad Dede'yi de zikreder. Danişî Ali Dede'nin torunu olması itibariyle Abdülehad Dede, İstanbul mevâlî hanedânından Nevâlîzâdeler ismiyle meşhur Ataullah Efendi'nin soyundan gelmektedir. Abdülehad Dede'nin babası Mehmed Mukîm Dede ise Afyon Karahisar, Ankara ve Tokat Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunmuş bir postnişin olmasının yanı sıra müderristir.⁴⁵⁶

Yakın zamanda yayımlanan çalışmalarda dahi Mehmed Mukîm Dede ile Abdülehad Dede'nin Tokat Mevlevihanesi şeyhi oldukları belirtilirken bu ikisi arasında baba-oğul ilişkisi açığa çıkarılamamış ve bu nedenle Abdülehad Dede'nin nesebine dair bir bilgi sunulamamıştır.⁴⁵⁷ Dolayısıyla Abdülehad Dede'nin soyuna ilişkin açığa çıkardığımız bu yeni bulgu ile kökleri XVI. asra kadar dayanan ulema ailesinin Lefkoşa, Kudüs ve Tokat Mevlevihanelerinin tarihine etkilerinin de izini sürmüş olmaktadır. Bu etkileri ve aileye ilişkin diğer detayları çalışmamızın son bölümünde vermekteyiz.

Her ne kadar Abdülehad Dede'nin önemli bir ulema ailesinin ferdi olduğunu ortaya çıkarmış olsak da doğum tarihiyle birlikte hayatının bazı kesitleri belirsizdir. Onun aslen Tokatlı olarak gösterilmesi⁴⁵⁸ babası Mehmed Mukîm Dede'nin Tokat Mevlevihanesi postnişinliği esnasında doğmuş olduğunu gösterebilir. Talimi hakkında

⁴⁵⁵ Hüseyin Fahreddin Dede şöyle der: "Ahz-ı nisbetlerine dair her ne kadar taharî-i malûmat edilmiş ise de dest-res olunamamıştır." Bk. Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 311.

⁴⁵⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 178.

⁴⁵⁷ Misal için bk. Tanrıkorur, "Tokat Mevlevihanesi", 41/228.

⁴⁵⁸ Tabibzâde, *Mecmua*, 69.

net bir malumat bulunmasa da müderris bir babanın oğlu olarak medrese tahsili gördüğü ve yine babasının rehberliğinde tasavvufî terbiye aldığı düşünülebilir. İleride detayına gireceğimiz üzere Müderris Mehmed Mukîm Dede, meşihatı esnasında Tokat Mevlevihanesi'ni yeniden inşa etmiş, ona gelir sağlayacak akarlar bina etmiş ve vakıf şartlarını düzenlemişti. Yeniden düzenlediği vakfiye şartnamesi gereğince Tokat Mevlevihanesi postuna neslinden gelenler oturacaktı. Buna göre Abdülehad Dede, babasının 1130/1717 tarihinde vefat etmesi üzerine Tokat Mevlevihanesi postuna geçmiş olmalıdır. Esrâr Dede'nin onun kırk sene meşihat vazifesinde bulunduğunu söylemesi⁴⁵⁹ bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Abdülehad Dede'nin hayatının Tokat Mevlevîhanesi'ndeki dönemi de oldukça önemlidir. *Mür'î't-tevârih* eserindeki ifadelerinden Abdülehad Dede'yi bizzat tanıdığı anlaşılan Şemdânizâde Süleyman Efendi'nin (v. 1193/1779) verdiği bilgiye göre Abdülehad Dede Tokat a'yânı idi. Buna göre vergi toplanması, masraf dağıtımı gibi hususlarda kadı ve valiler nezdinde halkın vekiliydi.⁴⁶⁰ Fakat onu çekemeyen bir kısım Tokatlılar, dede ve Kûçekleri çalıştırıp vilayetin sırtından yıllık kırk kîse masraf çıkardığı, zevk ve safa sürdüğü gibi iddialarla şikâyetle bulunmuş ve Tokat'ı terk etmesini sağlamışlardı. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Abdülehad Dede, o esnada post makamı boş olan Beşiktaş Mevlevihanesi'ne şeyh tayin edilmiştir. Şemdânizâde'nin üstün ahlaka sahip biri olarak nitelediği Abdülehad Dede, devletin ileri gelenleri ve İstanbul aristokrasisi ile yakın ilişkilerde bulunmuş ve meşihatı boyunca Beşiktaş Mevlevihanesi'ni halkın çok çeşitli katmanlarınca ilgi odağı haline getirmişti.⁴⁶¹ Burada dikkat çeken bir husus da Seyyid Abdülehad Dede'nin Tokat'ı terk ettikten sonra ikamet etmek için bir başka şehri değil de İstanbul'u tercih etmesidir. Bu tercihi, onun İstanbullu köklü bir mevâlî hanedanına mensub olmasıyla anlam kazanmaktadır.

⁴⁵⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 471.

⁴⁶⁰ “Emirlik mürettebatının ve memleketin masrafları olan meblağlar dağıtılırken ve toplanırken kayıt defterlerinin düzenlenmesi ve yazılması işlerini hükümete karşı memleketli namına ayan bulunanlar beldenin ileri gelenleriyle görüşerek yerine getirirlerdi. Yani ayanlar hükümete karşı ahalinin vekili ve memurlarla ahali arasında vasıta demektir.” Bk. Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, 351. XVIII. yüzyıl ile birlikte âyân ve eşrâf şehir idarelerinde önemli bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Bk. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 13.

⁴⁶¹ Abdülehad Dede'nin vefatından birkaç sene sonra 1185/1771 yılında Tokat'a giden Şemdânizâde Süleyman Efendi, doğal güzelliklerinden ötürü Tokat'ın tam anlamıyla bir seyrangâh olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Abdülehad Dede'nin tabiatı ile Tokat Mevlevihanesi'ni bütün seyir yerlerinden daha üstün gördüğünü dile getirir. Bk. Şemdânizâde Süleyman, *Mür'î't-tevârih*, 2-A/87.

Şemdânizâde Süleyman Efendi'nin verdiği yukarıda zikrettiğimiz hususî bilgilerden daha öncesine ait vesikalar da bulunmaktadır. 10 Rebiulevvel 1169/14 Aralık 1755 tarihli bir fermanan anlaşıldığına göre Tokat voyvodası Tebrizli Ebubekir'dir. Tebrizli Ebubekir ve avenesi⁴⁶² fukara hissesine düşen akçeyi aralarında paylaşmaları suçuyla mahkemeye çağrılmakta ve 1166/1752'den 1168/1755'e kadar hesapların görülüp fukaranın hakkının verilmesi emredilmekteydi. Fakat mahkemeye Tokat ayanı Ebubekir'in yanında gelen Tokat Mevlevîhanesi şeyhi Abdülehad Dede ile beraber silahlı yaklaşık 30 kişiden korkulduğu için ne duruşma gerçekleşmiş ne de ferman uygulanabilmişti. Onlarla iş birliği içerisinde olduğu anlaşılan Tokat naibi de bu durumu İstanbul'a bildirememiştir. Yine aynı fermana Abdülehad Dede'nin Tokat vilayetinin iç işlerine karışması nedeniyle daha önce Kıbrıs'a sürgün edildiği, sonra hiçbir meseleye karışmamak şartıyla serbest bırakıldığı belirtilmektedir.⁴⁶³

Kuşkusuz belgede geçen bu ifadelerde Abdülehad Dede, şimdiye kadar aktardığımız Mevlevî şeyhleri arasında çok farklı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Arşiv kayıtlarına yansıyan diğer olayları takip ettiğimizde ise bir sonraki asırda Abdülehad Dede'nin soyundan gelenlerden oluşan mevlevihane yönetimi ile Tokat yönetimi arasında ihtilafın bulunduğu görülmektedir. XIX. yüzyılda Tokat Mevlevihanesi postnişinleri, mevlevihanenin vakıf gelirlerine voyvodaların müdahale ettiklerini ve mevlevihane sakinlerinin bu durum karşısında iâşe ve ibatelerini karşılayamadıklarını bildiren arzu haller yazmışlardır. Buna karşılık voyvoda ve diğer görevliler mevlevihane yönetiminin verilen emirlere uymadığını, bazı gelirlere müdahale etmeleri sonucu devletin zarara uğradığını belirtmişlerdir.⁴⁶⁴ Öyle görülüyor ki, Müderris Şeyh Mehmed Efendi'nin 1703 yılında bazı ilavelerle yeniden inşa ettiği ve vakfiyesini düzenlediği mevlevihanenin vakıf gelirlerinin kullanımı konusunda zamanla postnişinler ile Tokat voyvodaları arasında ihtilaflar çıkmış ve bu ihtilafları gidermek adına fermanlar çıkarılmıştır.

Ayrıca yine Arşiv'de yer alan başka bir kayıt bu aileyi çekemeyen ve ithamlarda bulunanların mevcut olduğunu ima eden bir içeriğe sahiptir. 1256/1840 tarihinde

⁴⁶² Fermana Ebubekir'in yandaşları için şehir kethüdası Hacı Hasan, Serdar Seyyid Ahmed, Ateş Mahmud, Yektaban Abdurrahman ve Abdullah, Çıkrıkçıoğlu Mehmed Emin adlı kişiler zikredilmektedir. Bk. BOA, C.DH., 69/3447'de yer alan bu fermanın latinize edilmiş hali için bk. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 390.

⁴⁶³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, 390.

⁴⁶⁴ Beşirli, "XIX. Yüzyılda Tokat Mevlevihanesi", 345-353.

Tokat'ta ortaya çıkan Latifoğlu isyanı ile Tokat Mevlevihanesi şeyhinin alakasının bulunduğuna ilişkin şikâyetle bulunulmuştur. O vakit postnişin olan Emin Dede, bunun bir ithamdan ibaret olduğunu bildirmek üzere Sivas'a adam göndermiştir.⁴⁶⁵

Bu son örnek ve Şemdânizâde'nin ifadeleri Tokat'ta Abdülehad Dede Ailesini çekemeyenlerin bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer kayıtlardan ilkinde Abdülehad Dede Tokat voyvodasının yanında yer alırken, XIX. asırda voyvoda ile Abdülehad Dede ailesi arasında gelir konusunda sorunlar yaşanmış ve her iki taraf da sorunun diğerinden kaynaklandığını idarî merkeze bildirmişlerdi. Burada hangi tarafın haklı olduğunun tespiti güç farklı söylemlerle karşı karşıyayız. Fakat neticeye odaklandığımızda Abdülehad Dede'nin Tokat Mevlevihanesi'nden ayrılmasını gerektirecek bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Abdülehad Dede'nin, Tokat Mevlevihanesi'nden sonra bir İstanbul Mevlevihanesi meşihatına atanmaya layık görülmesi, Şemdânizâde'nin onun hakkındaki olağanüstü övgü dolu ifadeleri ve son olarak Beşiktaş Mevlevîhanesi postnişinliği sırasında oluşturduğu olumlu ortam gibi hususlardan hareketle Abdülehad Dede'nin çekememezlik kaynaklı sorunlarla karşılaştığını ve bu nedenle Tokat Mevlevihanesi meşihat görevinden ayrılmak durumunda kaldığını tahmin ediyoruz.

Bu tahminimizi güçlendirecek nitelikte başka kayıtlar da mevcuttur. Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla öteden beri Tokat Mevlevîhanesi'nin vakıf gelirlerine müdahale edildiği anlaşılmaktadır. Abdülehad Dede'nin babası olan Mehmed Mukîm Dede, Tokat Atpazarı Mevlevîhane Hanı'nda bulunan kapan vezzanlığının, Mevlevî fukarasının taamiyesine vakfedildiği halde buna müdahalede bulunulduğunu belirtmiş ve müdahalenin durdurulması için 15 Receb 1118/23 Ekim 1706 tarihli bir arzuhal kaleme almıştır.⁴⁶⁶ Tokat Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan bu ailenin Tokat'ta sıkıntılar yaşandığını belgeleyen bir başka örnek ise Abdülehad Dede'nin vefatından sonra mallarını Kabilî Mehmed Paşa Vakfı mütevellisi Ahmed ve Seyyid Osman'ın gasp etmeleridir.⁴⁶⁷ O esnada Tokat Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan evlatlarına rağmen Abdülehad Dede'nin mallarının gasp edilmesi Tokat'ta bu aileyi çekemeyenlerin bulunduğu bir başka göstergesi olabilir.

⁴⁶⁵ Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4/8.

⁴⁶⁶ BOA, İE.EV., 26/3065.

⁴⁶⁷ BOA, C.EV., 203/10130, 19 Safer 1188 (1 Mayıs 1774). Yine bu belgeye göre Abdülehad Dede'nin Kabilî Mehmed Paşa Vakfı'nda vazifesi olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Tokat Mevlevîhanesi'nden ayrılıp Beşiktaş Mevlevihanesi'ne gelen Abdülehad Dede, takriben iki sene meşihat vazifesinde bulunmuş ve Safer 1180/Temmuz 1766 tarihinde vefat etmiştir. Vefatına Sabîh Ahmed Efendi'nin düşürdüğü tarih şöyledir:

“*Nâmı gibi Sabîhâ târihi oldı yektâ*

Tekmîl kıldı devrin Abdülehad Efendi” (تكمیل قلدي دورين عبد الأحد افندي)

Seyyid Abdülehad Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi post makamına geçmesinden kısa bir süre sonra Geyve'de bulunan Karatekke Zaviyedarlığının yarı hissesine sahip olmayı talep eden bir arzuhal kaleme almıştır. Bu arzuhalde Seyyid Abdülehad Dede, kendisinden önceki Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhlerinin Karatekke Zaviyedarlığı hissesinde payı olduğunu ve kendisinin de meşihat makamında bulunması sebebiyle bu hisseye nail olmayı talep etmektedir.⁴⁶⁸

Tokat Mevlevihanesi'ndeki yerine oğlu Hüseyin Dede,⁴⁶⁹ Beşiktaş Mevlevihanesi'ndeki yerine ise Trablusî Ahmed Dede postnişin olmuştur.⁴⁷⁰ Abdülehad Dede'nin önemli müridleri arasında ünlü dîvan şairi Ebubekir Kâni Efendi bulunmaktadır.⁴⁷¹ İstanbul Mevlevî meşâyihinin şeyh-mürîd ilişkileri bağlamında Kani Efendi'ye de çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vermekteyiz.

1.4.5. Trablusî Ahmed Dede (v. 1185/1771)

Beşiktaş Mevlevihanesi 10. Şeyhi

Tokadî Abdülehad Dede'nin 1180/1766 tarihinde vefatı üzerine Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhliğine atanan Ahmed Dede, Trablus Mevlevihanesi şeyhi olması nedeniyle “Trablus Şeyhi” lakabıyla tanınmaktadır. Beş sene süren meşihat vazifesinin ardından Muharrem 1185/Nisan 1771 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁷² İlgili çalışmalarda Trablusî Ahmed Dede'nin hayatı hakkında verilen bilgiler bunlardan ibarettir. Fakat *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'de geçen bir detay onun önemli bir şeyh ailesinin müntesibi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

⁴⁶⁸ BOA, AE.SMST.III, 33/2266, 29 Safer 1179 (17 Ağustos 1765).

⁴⁶⁹ Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, 68/36-03.

⁴⁷⁰ Ayvansarayî, *Hadika*, 509; Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 311; Vassaf, *Sefîne*, 5/187; Tabibzâde, *Mecmua*, 69.

⁴⁷¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 471.

⁴⁷² Ayvansarayî, *Hadika*, 510; Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 311; Tabibzâde, *Mecmua*, 69; Vassaf, *Sefîne*, 5/188.

Esrâr Dede, Trablusî Ahmed Efendi hakkında “Celâl ‘Ali Dede Hânedân-ı zekiyyesinden”⁴⁷³ sıfatını kullanmaktadır. Bu sıfat, şeyh ailelerinin irtibatını ortaya koyması açısından bir hayli mühimdir. Kasımpaşa Mevlevihanesi başlığı altında yer verdiğimiz üzere Celâl Ali Dede, Safî Mûsâ Dede’nin babası idi. Bu itibarla Trablusî Ahmed Efendi’nin Safî Mûsâ Dede ile neseben bir yakınlığının bulunduğu net bir biçimde açığa çıkmaktadır. Net olmayan şey ise Trablusî Ahmed Efendi’nin doğrudan Safî Mûsâ Dede’nin ahfadı olup olmadığıdır. Zira, çalışmamızın ilk bölümünden hatırlanacağı üzere, Celâl Ali Dede’nin Safî Mûsâ Dede haricinde oğulları vardı. Buradaki irtibatın niteliğini netleştiren bir bilgi Ruhî Dede’nin *Defter-i Dervîşân*’ında kayıtlı olan Beşiktaş Mevlevihanesi postnişin listesinde mevcuttur. Söz konusu listede Trablusî Ahmed Efendi, Safî Mûsâ Dede’nin biraderzâdesi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁴ Bu durumda Trablusî Ahmed Dede, Safî Musa Dede’nin yeğeni, Celâl Ali Dede’nin ise torunu olmaktadır. Trablusî Ahmed Dede’nin Celâl Ali Dede’nin büyük oğlu Trablusşam Mevlevihanesi postnişini Şeyh Sadık Dede’nin oğlu olduğunu tahmin ediyoruz. Netice itibarıyla Trablusî Ahmed Efendi’nin Celâl Ali Dede Hanedanı’nın bir üyesi olduğu tespit edilmiştir ve Hânedân-ı Celâl Ali Dede’nin İstanbul Mevlevîhanelerindeki nüfuz ve hâkimiyetinin sürekliliğinde katkısı bulunmaktadır.

Trablusî Ahmed Dede’nin Safî Mûsâ Dede ile olan kan bağı ilişkisi daha önceki çalışmalarda tespit edilemediğinden ötürü Işın, Trablus şeyhi Ahmed Dede Ailesi ve Safî Mûsâ Dede Ailesi olarak aileyi ikiye bölmüştü. Böylece aynı hanedandan olan iki ailenin ilişkili oldukları ve meşihat görevini üstlendikleri mevlevihaneler de dolaylı olarak sınırlandırılmıştı.⁴⁷⁵ Diğer bir ifadeyle, çalışmamızın üçüncü bölümünde tafsilatına girdiğimiz üzere, Beşiktaş ve Galata Mevlevihanesi’yle irtibatlı bulunan Trablusî Ahmed Dede ve ahfadı, büyük çerçevede Celâl Ali Dede Hanedanı olarak Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri’yle de ilişki içerisinde dirler. Bu itibarla dört mevlevihanenin de meşihat makamında söz sahibi olmuşlardır.

Diğer taraftan Işın, Trablusî Ahmed Dede’nin 1766’da Beşiktaş Mevlevihanesi’ne atanmasıyla birlikte aile üyelerinin 1853 yılına kadar mezkûr dergâhta meşihat vazifesini ellerinde bulundurduklarını ifade etmişti.⁴⁷⁶ Ancak aile 1853’e kadar değil,

⁴⁷³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 224.

⁴⁷⁴ Ruhî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 15b.

⁴⁷⁵ Işın, “İstanbul’da Mevlevîlik”, *Saltanatın Dervişleri* içinde, 28.

⁴⁷⁶ Işın, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, 2/170.

Zühdi Yusuf Dede'nin damadı olan Mahmud Ümid Dede'nin 1234/1818 tarihinde gerçekleşecek vefatına kadar Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamında bulunmuşlardı. Mahmud Dede'den sonra aileye mensup olmayan Ermenek Şeyhizâde Mehmed Kadrî Dede (v. 1267/1851) posta oturmuş ve 33 sene boyunca bu görevde kalmıştır. Kadrî Dede'den sonra yine Trablusî Ahmed Dede'nin ahfadından Mehmed Said Dede (v. 1270/1853) posta oturup iki sene şeyhlik görevini icra etmiştir.⁴⁷⁷ Dolayısıyla iddia edilenin aksine meşihat makamının kesintisiz bir biçimde 1853'e kadar ailenin elinde bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Ahmed Dede'nin ahfadı XIX. asrın başında Galata Mevlevihanesi meşihatını üstlenmesiyle aile her iki dergâhta birden söz sahibi konumuna gelecektir. Bu hususlar hakkında ayrıntılı bilgiyi çalışmamızın üçüncü bölümünde vermekteyiz.

Arşiv kayıtlarından, Trablusî Ahmed Dede'nin henüz yeni posta oturduğu günlerde Beşiktaş Mevlevihanesi'ne ait vakıf gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlayabilmek için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela 27 Safer 1180/4 Ağustos 1766 tarihinde Sultan III. Mustafa'ya yazdığı arzuhalde, Beşiktaş Mevlevihanesi dervişlerinin taamiyesine mahsus İzmirlioğlu Hamza Bey Evkâfı'na ait Balıkesir Çerakçı Mezraası Vakfı üzerindeki tasarruf yetkisinin kendi adına tescilini istemiştir. Bunun üzerine söz konusu vakfın mezraadar ve tevliyet cihetleri yeniden düzenlenmiştir.⁴⁷⁸

Trablusî Ahmed Dede'nin meşihat döneminin sonlarına doğru Beşiktaş Mevlevihanesi'nin naathanlığı Derviş Mehmed'e tevcih edilmiştir.⁴⁷⁹ Bu itibarla kendisinden tefeyyüz edenler arasında oğlu Zühdi Yusuf Dede dışında Derviş Mehmed'in de bulunduğunu söylemek mümkündür.

Netice itibarıyla Trablusî Ahmed Dede'nin önemi, Celâl Ali Dede Hanedanı müntesibi olarak Trablusşam'da kökleşen Mevlevî kültürünün İstanbul'a taşıyıcılığını üstlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Mevleviliğin Doğu Akdeniz coğrafyasındaki mühim merkezlerinden Trablusşam Mevlevihanesi'nde edindiği birikimi ve Mevlevî kültürünü İstanbul'a aktarmıştır.

⁴⁷⁷ Yusuf Zühdi Dede'nin damadı Mahmud Dede'nin oğlu Mehmed Saîd Dede (1270/1853), babası vefat ettiğinde henüz 8 (sekiz) yaşında olduğu için Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişini olan Ermenek Şeyhizade Mehmed Kadrî Dede posta oturmuştu. Bk. Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, 145.

⁴⁷⁸ BOA, C.EV., 37/1845, 27 Safer 1180 (4 Ağustos 1766).

⁴⁷⁹ BOA, AE.SMST.III, 184/14482, 29 Zilhicce 1184 (15 Nisan 1771).

1.4.6. Zühdi Yusuf Dede (v. 1232/1817)

Beşiktaş Mevlevihanesi 11. Şeyhi

Trablus Şeyhi Ahmed Dede'nin oğlu olan Zühdi Yusuf Dede 1164/1750 senesinde doğmuştur.⁴⁸⁰ Kaynaklarda doğum yerine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte babası Trablusî Ahmed Dede'nin Trablusşam Mevlevihanesi şeyhi olması münasebetiyle Trablusşam'da doğduğu düşünülebilir. Nitekim Trablusî Ahmed Dede, Trablusşam Mevlevihanesi'nden Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiğinde Zühdi Yusuf Dede on altı yaşındadır.

Abid, salih ve zahid bir zat olması nedeniyle Zühdi lakabıyla tanınan Yusuf Dede, Mevlevîliğe pederi vasıtasıyla intisap etmiştir. 21 yaşına geldiğinde babasının vefatı üzerine 1185/1771 yılı Safer ayında Beşiktaş Mevlevihanesi'nin on birinci şeyhi olarak posta oturmuştur. Hankâh-ı tevhîd “خانقاه توحيد” ibaresi posta oturmasına düşürülen tarihtir. Yaklaşık kırk sekiz sene süren meşihat görevinin ardından 2 Cemaziyelevvel 1232/20 Mart 1817 Perşembe günü gece yarısı üçte vefat etmiş, ertesi gün öğleden sonra babası Şeyh Ahmed Dede ile Şeyh Abdülehad Dede'nin kabirleri arasına defnolunmuştur.⁴⁸¹

Bazı eserlerde isminin önünde geçen “el-Hâc” unvanından ötürü⁴⁸² Hacc'a da gittiği anlaşılan Zühdi Yusuf Dede'nin meşihat makamında bulunduğu evrede Beşiktaş Mevlevihanesi'nin aşçıbaşılık hizmetini akrabalarından Trablusşamlı Seyyid Mahmud Dede yürütmüştür. Seyyid Mahmud Dede bu hizmetini, Galata Mevlevihanesi meşihat makamına atandığı 1225/1810 yılına kadar sürdürmüştür.⁴⁸³ Zühdi Yusuf Dede vefat ettiğinde, o esnada Galata Mevlevihanesi şeyhi olan Seyyid Mahmud Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi meşihatına talip olmuştur. Hem Yusuf Dede'nin akrabası olması hem de evvelce Beşiktaş Mevlevihanesi mürebbîlik ve aşçıbaşılık vazifesinde bulunması nedeniyle onun bu talebi münasip görülmüştür.⁴⁸⁴ Mahmud Dede, daha sonra Zühdi Yusuf Dede'nin kızı ile evlenmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 331.

⁴⁸¹ Ayvansarayî, *Hadika*, 510; Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 331; Hüseyin Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 312; Tabibzâde, *Mecmua*, 69. Mehmed Süreyya, vefat tarihi gününü 12 olarak verir: SO, 5/1689.

⁴⁸² Tayyazâde Ata, *Tarih-i Ata*, 3/254.

⁴⁸³ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 147.

⁴⁸⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 333.

⁴⁸⁵ Tabibzâde, *Mecmua*, 69.

Asırdaşı Esrâr Dede, Zühdi Yusuf Dede'nin gerek dini ilimlerde gerekse de küllî ve cüzî bilgilerde kemal mertebesine ulaştığını belirtmekte ve o sıralarda *Mesnevî*'yi Arapça olarak yavaş yavaş şerh ettiğini belirtmektedir. Ayrıca münacat-ı ilâhî ve na't-ı Nebî tarzında Arapça ve Türkçe birçok manzumesinin bulunmasıyla Zühdi Yusuf Dede'nin şiir sahasında da behre sahibi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Nâsır Dede, Zühdi Yusuf Dede'nin Arapça altı cilt kaleme aldığı *Mesnevî* şerhi dışında birkaç risâlesinin daha olduğunu belirtse de⁴⁸⁷ bu risâlelerin isimleri ve nerede oldukları belirsizdir.

Şairlik yanında hattat kimliğine de sahip olan Zühdi Yusuf Dede, sülûs hattatıdır. Hat ve nakış sanatında birçok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirdiği şahsiyetler arasında Yenikapı Mevlevihanesi müntesiplerinden Leylek Hasan Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi dervişlerinden Said Efendi zikredilebilir.⁴⁸⁸ Ayrıca Zühdi Yusuf Dede'nin meşihatı evresinde hizmetinde bulunanlar arasında Halebî Mehmed Dede (v. 1232/1817), Siroz Mevlevihanesi şeyhi Osman, Beşiktaşlı Helvacı Mehmed Dede (v. 1245/1829) yer alır.⁴⁸⁹

Zühdi Yusuf Dede'nin ismi, Sultan II. Mahmud'un huzurunda gerçekleşen küme fasıllarına⁴⁹⁰ katılan "kibâr-ı meşâyih-ı ulema" arasında geçmektedir.⁴⁹¹ Ayrıca Zühdi Yusuf Dede'nin meşihat döneminde Sultan III. Selim ve II. Mahmud eliyle tekkeye yapılan yardımlar ve çeşitli imar faaliyetlerini, Zühdi Yusuf Dede'ye devlet büyüklerinin duyduğu saygı ve verdiği ehemmiyet olarak okumak mümkündür. Hem şahsî melekeleri hem mevlevihanede oluşturduğu olumlu ortam hem de İstanbul'un entelektüel ve siyasi çevresiyle kurduğu müspet irtibatlarla Beşiktaş Mevlevihanesi'nin Zühdi Yusuf Dede'nin meşihatı evresinde sorunsuz bir dönem geçirdiği söylenebilir.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nin XVIII. asırda meşihat makamında bulunmuş bu son postnişinine ilişkin ayrıntıları verdikten sonra İstanbul'un XVIII. asırdaki son Mevlevî dergahı olan Üsküdar Mevlevihanesi'nin postnişinini tanıyabiliriz.

⁴⁸⁶ Aynı zamanda bu bilgi Esrâr Dede ile Yusuf Zühdi Dede'nin tanışıyor olduklarını açıkça göstermektedir. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 224-225.

⁴⁸⁷ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 331.

⁴⁸⁸ Işın, "Beşiktaş Mevlevihanesi", 170.

⁴⁸⁹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 365, 395, 409.

⁴⁹⁰ Küme faslı tabiri, kalabalık bir sâzende ve hânende topluluğu tarafından çalınıp okunan saz eserleri için kullanılmaktadır. Sultan III. Selim'in meşhur mûsikişinâsları sarayına davet ettiği ve huzurunda elli-altmış kişilik bir musikişinâslar heyetiyle fasıl icra edilirdi. Bk. Pakalın, "Küme Faslı", II/340.

⁴⁹¹ Tayyazâde Ata, *Tarih-i Ata*, 3/254.

1.5. İstanbul'un Misafirhanesi: Üsküdar Mevlevihanesi Postnişinleri

Üsküdar Mevlevihanesi, İstanbul'da aktif olarak kullanılan beş mevlevihane arasında zaviye statüsünde olan ve Anadolu yakasında yer alan tek mevlevihanedir. Günümüzde Üsküdar'ın Aziz Mahmud Hüdayi Mahallesi Doğancılar Caddesi 82 numarada yer alan bu mevlevihanenin bulunduğu mekân, arşiv belgelerinde Rumî Mehmed Paşa Mahallesi,⁴⁹² diğer tarihi kaynaklarda İmrahor semti olarak geçmekte, çok sayıda hücrelerinin ve bir semahanesinin mevcut olduğu belirtilmektedir.⁴⁹³

Üsküdar Mevlevihanesi'nin İstanbul'daki diğer mevlevihanelerden farkı sadece zaviye statüsünde olma yönüyle değildir. Onun özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan İstanbul'a gelen dervişlerin konaklamasına elverişli bir biçimde tasarlanması yönüyle de farklı bir özelliği mevcuttur. Galata Mevlevihanesi 23. Postnişini Halil Numan Dede tarafından tesis edilmiştir. Galata Mevlevihanesi başlığımızın altında kısmen değindiğimiz üzere Halil Numan Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi iken Üsküdar Mevlevihanesi'nin vakfiyesini tanzim etmişti. Üsküdar'daki evini bazı düzenlemelerde bulunarak ve semahane ilave ederek genişletmiş ve böylece Üsküdar Mevlevihanesi ortaya çıkmıştı.⁴⁹⁴

Üsküdar Mevlevihanesi meşihat makamının son temsilcisi Ahmed Remzi Dede, söz konusu mevlevihanenin vakıf senediyle ilgili olarak önemli ayrıntılar sunmaktadır. Buna göre Üsküdar Mevlevî Zaviyesi'nin, Galata Mevlevihanesi'nin meydan odasında gerçekleşen bir mecliste 5 Rebiu'l-evvel 1205/12 Kasım 1790 tarihli vakfiye senedi akdedilmiştir. Mevlevihane'nin yerinin tarif edildiği ve Halil Numan Dede'nin evini Mevlevî zaviyesi olarak vakfettiği belirtilen söz konusu vakfiye senedinde vakfın tevliyetinin öncelikle Halil Numan Dede'ye, ondan sonra matbah terbiyesi almış ve şeyh olmaya layık küçük veya büyüklüğüne bakılmaksızın zürriyetine, eğer zürriyetinden biri hayatta değilse evlatlarının halifelerinden birine verilmesi şart koşulmuştur.⁴⁹⁵

⁴⁹² BOA, C.EV., 250/12587, Şevval 1211(Nisan 1797).

⁴⁹³ Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, 1/143.

⁴⁹⁴ Tanman, "Üsküdar Mevlevihanesi", *DİA*, 42/372.

⁴⁹⁵ Vassaf, *Sefîne*, 5/259.

Vakfıyesi 1205/1790'da düzenlenen ve tesisinin yine aynı yıla tekabül ettiği⁴⁹⁶ bu mevlevihanenin ilk postnişini Halil Numan Dede'dir. Halil Numan Dede aynı zamanda Üsküdar Mevlevihanesi'nin XVIII. yüzyıldaki ilk ve tek postnişini olarak karşımıza çıkmaktadır. Ondan 1925 yılına kadar post makamında oturan şeyhler şunlardır: “Şeyh Hüsâmeddin b. Numan Bey (v. 1216/1801), Moravî Şeyh Ali Efendi (v. 1218/1803), İsmail Hulûsî Efendi b. Duhani İsmail Ağa (v. 1220/1805), Seyyid Mehmed Emin Dede (v. 1227/1812) Seyyid Abdullah Necib Dede b. Şeyh Mehmed Ruhi Efendi (v. 1252/1836), Arif Efendi b. Mehmed Ruhi Efendi⁴⁹⁷ (v. 1290/1873), Mehmed Hasib Dede b. Arif Efendi (v. 1304/1886), Vekil Konevî Hâlid Dede (v. 1320/1902), Ahmed Celâleddin Dede, Ferruh Çelebi son olarak Ahmed Remzi Dede (v. 1944)dir.⁴⁹⁸

Üsküdar Mevlevihanesi'nin bir zamanlar birçok hattat, şair, edib yetiştirmiş bir irfan müessesesi olması yanında sosyal yardım kuruluşu olduğunu dile getiren İbrahim Hakkı Konyalı “Türbe, mescid, medrese ve sıbyan mekteplerini kapatan kanun yürürlüğe girdikten sonra kadro harici yapılarak” ömrü iki asrı aşan bu mevlevihanenin yıkılmaya ve böylece yok olmaya terk edildiğini belirtmektedir. Mevlevihanenin XX. yüzyılın son çeyreğinin başlarındaki durumunu ise “... hem zaviyenin hem de mescidin çatıları çökmüş, çatıların enkazı alt kattaki yatırların sandukalarının üzerine yıkılmıştır” tasviriyle özetlemiştir.⁴⁹⁹ Tekke ve zaviyelerin seddi kanunundan sonra yıkılmaya terk edildiği anlaşılan bu mevlevihane 1975 yılında Şahap Geyik tarafından aslına sadık kalınarak tadil edilmiştir.⁵⁰⁰ 1975 yılındaki bu restorasyondan sonra günümüze kadar ulaşmış olan bu mevlevihane son olarak Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilerek 17 Mart 2019 tarihinde yeniden kullanıma açılmıştır. Bugün Klasik Türk Sanatları Vakfı Binası olarak kullanılmakta ve çeşitli sanatlı faaliyetlerin icra ve talim edildiği bir mekân olarak hizmet vermektedir.

Şimdi bu mevlevihanenin banisi ve ilk postnişini Halil Numan Dede'yi tanıyalım.

⁴⁹⁶ Tanman Üsküdar Mevlevihanesi'nin kuruluş tarihi olarak 1207/1792-3 senesini vermektedir. Tanman, “Üsküdar Mevlevihanesi”, 372.

⁴⁹⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 5b.

⁴⁹⁸ Söz konusu zevatın biyografileri için bk. Vassaf, *Sefîne*, 5/262-283; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 237-243.

⁴⁹⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, 210-211.

⁵⁰⁰ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar 1*, 257.

1.5.1. Halil Numan Dede Bey (v. 1213/1799)

Üsküdar Mevlevihanesi 1. Şeyhi / Galata Mevlevihanesi 23. Şeyhi

Esrâr Dede'nin Mîr Nu'man,⁵⁰¹ Keçecizade İzzet Molla'nın Mîr Numan ve Numan Beg,⁵⁰² Vakanüvis Halil Nuri Bey'in Nu'man Bey,⁵⁰³ Tabibzâde Şükrü Efendi'nin eş-Şeyh Halil Numan Bey Dede⁵⁰⁴ olarak tanıttığı Halil Numan Dede Bey, 1102/1691 yılında doğdu. İsminde geçen "Bey" lafzının da işaret ettiği üzere devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmuş bir ailenin ferdidir. Babası Yeğen Ali Paşa, Kassabbaşılıkta, Silahdar Ağalığında, Erzurum, Konya, İnebahtı, Tırhala, Aydın ve Cidde valiliklerinde bulunmuş bir devlet adamıdır.⁵⁰⁵ Yedekçi Mehmed Paşa'nın yeğeni olan Yeğen Ali Paşa aslen Hezargradlıdır (Bulgaristan). Manisa muhassılı iken Aydın'da 1170/1756 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁰⁶ Halil Numan Dede'nin doğum yeri bilinmemektedir. Fakat Yeğen Ali Paşa'nın görev yaptığı ismi geçen şehirlerden birinde doğduğu tahmin edilebilir.

Halil Numan Dede'nin annesinin tahta geçmemiş bir şehzadenin kızı olduğuna dair bir rivayetten söz edilir. Hüseyin Necib Bey adında bir erkek kardeşi vardır.⁵⁰⁷ Hüseyin Necip Bey, önce gurebay-ı yemin daha sonra ise ulûfeciyân katibliği vazifesinde bulunmuş ve 1205/1790larda vefat etmiştir.⁵⁰⁸

Halil Numan Dede'nin zeamet sahibi olduğu bilinmektedir. Buna göre muharebelere katılan bir silahşördür. Daha sonra bunu terk ederek⁵⁰⁹ zahidane bir tavır alıp Konya'ya gitmiştir. Çilesini Konya Mevlâna Âsitanesi'nde çıkaran Halil Numan Dede 1201/1786 tarihinde Galata Mevlevihanesi'ne atanmıştır.⁵¹⁰ Bu makamda dört sene görev yapmasının akabinde 1205/1790 yılında azledilen Halil Numan Dede Üsküdar

⁵⁰¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 383.

⁵⁰² İzzet Molla, *Dîvan-ı Bahâr-ı Efkar*, 699.

⁵⁰³ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, 840.

⁵⁰⁴ Tabibzâde, *Mecmua*, 45.

⁵⁰⁵ Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 32; Dayıoğlu, *Galata Mevlevihanesi*, 79.

⁵⁰⁶ Vassaf, *Sefîne*, 5/259, 134.dp. Muzaffer Erdoğan ve Server Dayıoğlu Yeğen Ali Paşa'nın vefatını 1198/1784 olarak zikreder. Erdoğan, "İstanbul Mevlevihaneleri", 38; Dayıoğlu, *Galata Mevlevihanesi*, 79.

⁵⁰⁷ Dayıoğlu, *Galata Mevlevihanesi*, 79.

⁵⁰⁸ Bk. Süreyya, *SO*, 3/712.

⁵⁰⁹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1678.

⁵¹⁰ Dayıoğlu ve diğer bazı kaynaklar onun Konya'ya gidiş tarihini Galata mevlevihanesine postnişin olma tarihinden sonra vermektedirler (Dayıoğlu, *Galata Mevlevihanesi*, 79) ki bu tarihi seyir açısından problemlidir. Konya Mevlâna Dergahı'nda çilesini çıkarmasının akabinde "dede" unvanını alması ve böylece Galata Mevlevihanesi meşihat makamına atanması makuldür.

Mevlevihanesi'ni inşa etmiş ve evini dergâha vakfetmiştir. Ayrıca İzmir'e bağlı Tire Kasabası Mahmudlar Çiftliği de mevlevihanenin vakfı arasındadır.⁵¹¹ Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi meşihat makamından ayrılışıyla ilgili kaynaklarda yer alan birbirinden farklı beyanları çalışmamızın bu bölümünün sonlarına doğru ele almakta ve onun azledildiğine ilişkin kanaatimizi delillendirmekteyiz.

Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi'ndeki postnişinliği evresinde dikkat çeken hadiselerden biri bazı dervişlere seyyah verilerek cezalandırılmasıdır. 11 Zilkade 1204/23 Temmuz 1790 tarihli belgede yer alan hadiseye göre üç derviş tarikat ve çile adabına muhalif hareketler sergilemişlerdir. Âsitane-i Mevlâna'da gerekli edeb ve terbiyelerinin verilmesi için Konya'ya gönderilmişlerdir.⁵¹²

Yine Galata Mevlevihanesi postnişini iken Hasan Ağa'nın bina ve ihya ettiği evkâfın nezareti uhdesinde bulunan Halil Numan Dede, padişaha bazı cihetler ile ilgili berat isteğiyle arzuhal kaleme almıştır.⁵¹³

Halil Numan Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'ni inşa etmesi ve orada meşihat görevine başlamasından sonra Üsküdar halkı arasında şu beytin söylendiği rivayet edilmektedir:

Üsküdar'da vardır üç Nu'mân evi

*Dünyevî ve uhrevî ve Mevlevî*⁵¹⁴

Dört sene Galata Mevlevihanesi ve sekiz sene de Üsküdar Mevlevihanesi'nde olmak üzere toplam on iki sene postnişinlik görevinde bulunan Halil Numan Dede Mirac gecesine denk gelen 27 Receb 1213/4 Ocak 1799'te irtihal etmiş ve Üsküdar Mevlevihanesi Türbesi'ne defnedilmiştir.⁵¹⁵

Vefatına düşürülen tarihler şöyledir:

“Ney ü âh ile dedim cevher-i târih Münîb

*Dünyeden 'azm-i semâ eyledi Şeyh Numan*⁵¹⁶

⁵¹¹ Vassaf, *Sefîne*, 5/259, 263; Süreyya, *SO*, 4/1261.

⁵¹² BOA, C.EV., 483/24425, 11 Zilkade 1204 (23 Temmuz 1790).

⁵¹³ 21 Şaban 1204 tarihli bu arzuhalde Hasan Ağa evkâfının günlük beş akçeyle kitabet cihetinin mutasarrıfı olan Derviş Mehmed Tahir'in bu görevini hüsn-ü rızasıyla Ahmed Hamdi b. Şeyh Ahmed'e devretmek istediğinden yeniden bir tevcih beratı isteği dile getirilmektedir. Bk. BOA, C.EV., 219/10907.

⁵¹⁴ Üç Numan'la ilgili olarak bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1678; Vassaf, *Sefîne*, 5/262.

⁵¹⁵ Üsküdarî Behcetî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, 89; Vassaf, *Sefîne*, 5/260.

⁵¹⁶ Vassaf, *Sefîne*, 5/261.

“Şeb-i mi ‘râcda ol mürşid-i kâmil göçücek

Eyledi cümle mürîdânını nâlân-ı giryân”⁵¹⁷

Halil Numan Dede ile birlikte Üsküdar’da yaşayan Numan isimli bu iki zevatin da vefatından sonra bir şairin

“Üsküdar’da kalmadı Nu‘mân evi

Dünyevî ne uhrevî ne Mevlevî”⁵¹⁸ dediği rivayet edilir.

Halil Numan Dede’nin vefatından sonra Üsküdar Mevlevihanesi’ndeki yerine mahdumu Mehmed Hüseyin Dede (v. 1216/1802) geçmişti. Üç sene gibi kısa süren irşad faaliyetinden sonra Hakk’a yürüdü. Mehmed Hüseyin Dede’nin vefatı ile Halil Numan Dede’nin neslinden kimse kalmadığı için bu ailenin Üsküdar Mevlevihanesi’ndeki şeyhlik süreleri bir hayli kısa oldu.⁵¹⁹

İstanbul’da XVIII. asırda aktif hizmet veren bu Mevlevihaneleri ve postnişinlerini ele aldıktan sonra yine aynı zaman dilimine yansıyan kurumsal meseleleri ele alalım.

1.6. Meşihat Tevcihatıyla İlgili Meseleler: Mevlevî Dedelerini İstanbul Mevlevihaneleri Meşihat Makamına Taşıyan Unsurları

Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve son olarak Üsküdar Mevlevihaneleri, Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’da yer almaları münasebetiyle hususî bir öneme sahiptir. Bu önem, söz konusu mevlevihanelerin meşihat makamına tevcih edilecek şeyh efendilerin tercih edilmesinde özel bir alakayı gerektirmektedir. Bu bakımdan İstanbul Mevlevihanelerinin meşihat makamına yapılan tevcihlerde hangi kriterlerin dikkate alındığı önemli bir meseledir. Dolayısıyla burada XVIII. asır Mevlevî meşâyihinin hangi kıstaslara göre İstanbul Mevlevîhaneleri meşihat makamına nasbedilmiş olabilecekleri meselesini ele alacağız.

Öncelikle tarih boyunca üç kıtada yer alan tüm mevlevihanelerin meşihat makamına bir postnişin tevcih etme yetkisinin Çelebi Efendi’ye ait olduğunu hatırlamalıyız. Konya Mevlâna Âsitanesi postnişini için kullanılan özel bir tabir olan Çelebi Efendi, Mevlâna’nın mutlak vekili olarak kabul edilmekteydi ve tüm Mevlevî dedelerinin şeyhi statüsündeydi. Aynı şekilde bütün Mevlevî postnişinler de Çelebi Efendi’nin vekili

⁵¹⁷ Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 32; Vassaf, *Sefîne*, 5/262.

⁵¹⁸ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2017, 1678.

⁵¹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 5b; Vassaf, *Sefîne*, 5/261-263.

konumundaydılar.⁵²⁰ Mevlevîlik merkeziyetçi bir yapı halini aldıktan sonra tekke ve zaviyelere yapılan şeyh atamaları da belli bir usûle göre gerçekleşmeye başladı.⁵²¹ XVI. yüzyıldan itibaren Şeyhülislâmlık müessesinin de söz konusu tayinlerde yer almaya başladığı görülmektedir. 982/1574 tarihinden itibaren Çelebi Efendi'nin inhası (tebliği) üzerine Mevlevî şeyhlerinin tayinleri, şeyhülislam tarafından onaylanır hale gelmiştir.⁵²² Meşihat tayinlerinde şeyhülislamın görevi, sadece Çelebi Efendi'nin tanzim ettiği meşihatnameyi onaylanmaktan ibaret olup Çelebilik Makamı'nın karar ve iradesine müdahale etme niteliğinde değildir.⁵²³

XIX. asırdan itibaren Çelebi Efendi'nin, İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih ettiği bir postnişinin meşihatnamesini Şems veya Ateşbâz-ı Veli Zaviyesi şeyhi ya da Mevlâna Âsitanesi zabitanından biriyle İstanbul'a gönderdiğinin adet haline geldiği belirtilir. Bu âdete göre meşihatnameyi getiren, Yenikapı veya Üsküdar Mevlevihanesi'nde yeni atanan postnişin ile bir araya gelir ve beraberce Şeyhülislam'ın huzuruna çıkılırdı. Meşihatnamenin doğrudan kapıkethüdasına gönderildiği ve sonra Şeyhülislam'ın nezdine varıldığı da olurdu. Şeyhülislam'ın huzurunda meşihatnameyi getiren dedenin ve yeni postnişinin hırkaları alınır, Şeyhülislam ile musafaha edilmesinin akabinde meşihatnâme, Şeyhülislam tarafından okunduktan ve mübarek olması kabilinden temennilerde bulunulduktan sonra yeni postnişine teslim edilirdi.⁵²⁴

Böyle resmî bir veçheye de sahip olan meşihat tayinlerinde Çelebilik Makamı'nın otorite sahibi olduğu görülse de onların irade alanını daraltabilen unsurlar da mevcuttur. Üsküdar Mevlevihanesi'nde olduğu gibi evini, konağını veya arazisini vakfedip mevlevihane inşa eden dedeler, bina ettikleri zaviyelerin şeyhi olabilmişlerdir. Bu bakımdan bir devlet büyüğü tarafından inşa edilen mevlevihanelerde atama, doğrudan

⁵²⁰ Pakalın, "Çelebi Efendi", *OTDTS*, 1/345; Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, 222.

⁵²¹ Gölpınarlı, *MSM*, 338.

⁵²² Şeyhülislama verilen diğer tayin yetkileri şöyledir: "...kırk akçeden yukarı hâriç ve dâhil müderrislikleriyle orduya tayin edilecek kadılar ve vilayet, sancak ve kaza müftüleri imam hatip ve müezzinlerin .. ve mevali denilen büyük kadıların ve kazaskerlerin tayinleri şeyhülislama verilip kazaskerlere ibtidadadın (20 akçeden) 40 akçeye kadar olan müderrisliklerle kaza kadılıkalarının tayinleri bırakılmıştı. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, 211.

⁵²³ Mevlevîlik haricindeki bazı tarikatlara ait tekkelerin postuna doğrudan şeyhülislam tarafından atama yapıldığına ilişkin örnekler mevcuttur. Bk. Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 296-297.

⁵²⁴ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 64-65; Gölpınarlı, *MSM*, 339.

Konya Çelebisi salahiyetinde,⁵²⁵ özel kişiler tarafından inşa edilen, özel şartları haiz vakfa bağlanan mevlevihanelerin meşihat makamına tevcih edilmede önceliğin inşa edene ve evlatlarına⁵²⁶ olduğu söylenebilir. Bu açıdan İstanbul'a baktığımızda Galata, Yenikapı ve Beşiktaş Mevlevihaneleri devlet büyükleri tarafından inşa edilmişlerdi. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin banisi bir Mevlevî şeyhi olsa dahi Çelebilik Makamı'ndan müsaade alınarak bina edildiğinden şeyh tayinleri yine Çelebi Efendi'nin kontrolündeydi. Dolayısıyla İstanbul'un bu dört Mevlevî Âsitanesi'ne yapılacak meşihat tayinlerinde mutlak otorite sahibi Çelebilik Makamı'ydı.

Peki, Çelebilik Makamı, herhangi bir mevlevihanenin meşihat makamına atanacak şeyhi nasıl belirliyordu? Çelebilik Makamı'nın şeyh tayinlerinde hususî kararı dışında, kendisine gelen teklif ve istirhamları da dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Bu teklifler mevlevihanenin yer aldığı yörenin eşrafından gelebileceği gibi devlet büyükleri tarafından da sunulabilmekteydi. XVIII. asırda yöre eşrafından gelen tekliflere verilecek en güzel örnek Mustafa Sâkib Dede'nin Kütahya Erguniyye Mevlevihanesi meşihat makamına atanması hadisesidir. Kütahya eşrafından Hâce Fatma Hanım, memleketinde bulunan mevlevihanenin uzun seneler boş kalan meşihat makamı için Mustafa Sâkib Dede'yi tavsiye ettiği mektubunu Çelebi Efendi'ye göndermişti. Bu tavsiyeyi değerlendiren Çelebi Efendi de olumlu yönde görüş beyan etmişti.⁵²⁷ Yine XVIII. asırda meşihat atamaları konusunda devlet büyüklerinin görüş bildirdiğine ilişkin bir örnek de Sadrazam Damad İbrahim Paşa'dır. Damad İbrahim Paşa, Peçevizâde Ahmed Dede'nin vefatıyla birlikte Yenikapı Mevlevihanesi'nin boş kalan meşihat makamına Manisalı Lütî Mehmed Dede Efendi'nin (v. 1150/1737) tevcih edilmesini niyaz etmiştir.⁵²⁸ Keza Câmi Ahmed Dede'nin vefatıyla münhal kalan Yenikapı Mevlevihanesi post makamı için devlet büyükleri Çelebi Efendi'den Habîbî İsmail Merkezî'yi tayin etmesini rica etmişlerdi. Çelebi Efendi de bu talebi olumlu değerlendirerek onun için meşihatname

⁵²⁵ Gölpınarlı, *MSM*, 365. Bu durum sadece Mevlevîliğe has olmayıp muhtelif tarikatlara bağlı tekkelerde postnişinlik yapan meşâyihın tayinlerinin de merkezî idare tarafından yapıldığı bilinmektedir. Yılmaz, "Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi'ne Şeyh Tayini", 99.

⁵²⁶ Vakıf mütevellisinin aynı zamanda postnişin olduğu tekkelerde genellikle şeyhlik görevinin erkek evladlara hatta bazen hanım evladlara bırakıldığına dair örneklerle rastlanmaktadır. Bk. Yediyıldız, "Vakıf", 481. Fakat araştırmamız boyunca Mevlevîlik kapsamında meşihat makamında bulunan hiçbir hanım postnişinle karşılaşmadığımızı belirtmek isteriz.

⁵²⁷ Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 269.

⁵²⁸ Lütî Mehmed Dede'nin bu teklifi kabul ettiği fakat onun inzivaya meyleden karakterinin İstanbul'un hayatına uymaması nedeniyle bundan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 464.

tanzim etmişti.⁵²⁹ Mustafa Sâkîb Dede'ye de gerek idarî gerekse ilmiye sınıfında yer alan yüksek kıdemli devlet adamlarından İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamı için birçok teklif gelmişti. Özellikle Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamını kabul etmesi için Sâkîb Dede'ye hususî bir mektup yazdığı bilinir. Fakat Sâkîb Dede, ileride ifade edeceğimiz bazı nedenlerden ötürü İstanbul Mevlevihanelerinde görev yapmak istemediği için bunu kabul etmemiştir.⁵³⁰

Bütün bu örnekler Çelebilik Makamı'nın meşihat tevcihi kararında, kendisine toplumun çeşitli katmanlarından gelen tavsiye veya istirhamları değerlendirmeye aldığını göstermektedir. Bununla birlikte XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin meşihat makamına tevcihlerinde Çelebilik Makamı'na gelen tavsiye veya ricaların etkisi olduğunu gösteren bir kayda rastlamadık. Bu durumda Çelebilik Makamı'nın İstanbul Mevlevihaneleri'nde görev yapmış mevzu bahis 36 postnişini hangi hususları göz önünde bulundurarak tayin ettiği önemli bir meseledir. Bu meselenin kapsamı, Sâkîb Dede'nin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat vazifesini kabul etmemekteki sebepleri de dikkate alındığında bir hayli genişlemektedir. Sâkîb Dede'nin hem dervişlerden hem de devlet ricalinden gelen tekliflere rağmen İstanbul'da postnişin olmak istememesinin başta tasavvufî olmak üzere siyasî, sosyal ve ekolojik açılardan önemli sebepleri vardır. Ona göre İstanbul'un ricaliyle muhatap halinde olmanın kişiye manevî anlamda zarar vermesi kaçınılmazdır. Zira ricalden sözden anlayanlar azalmıştır ve gıybet gibi çeşitli batınî haramlar kolayca işlenebilmektedir. Bunun yanı sıra devlete yakın olan bir postnişin, riya tehlikesi altındadır ve tarikata olan bağını güçlü tutması zorlaşır. Ayrıca payitaht olması nedeniyle büyük bir kitle oluşturan devlet ricalinden her birine karşı dengeli bir biçimde alaka göstermek güçtür. Birini ziyaret edip diğerini etmemek ziyaret edilmeyenin düşmanlığını kazanmaya sebebiyet verebilir. Buna karşın herkesten uzak durarak uzlet hayatı yaşamak da bir hayli zordur. Diğer taraftan menfaatleri icabı, ikbal ümidiyle tekkelere gelen devlet ricalinin yükünü taşımak ayrı bir sıkıntıdır. Bütün bunlar haricinde İstanbul'un hava, su ve gıda kalitesinin diğer bölgelerle mukayese edildiğinde daha düşük seviyede olması, kişinin sıhhatle ömür sürmesini engelleyebilir.⁵³¹

⁵²⁹ Bununla birlikte İsmail Efendi'nin posta oturamadan vefat etmesiyle meşihat makamı Kârî Ahmed Dede'ye tevdi edilmişti. Bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/66.

⁵³⁰ Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 446.

⁵³¹ Sâkîb Dede bu sonuncu sebepte İstanbul'u Kütahya ile kıyas etmektedir. Bk. Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 446-447.

Çalışmamızın son bölümünde ayrıntılarını verdiğimiz üzere önceleri tahsil amaçlı, sonrasında ise Galata Mevlevihanesi sakini olarak bir süre İstanbul'da yaşamış olan Kütahya Mevlevihanesi şeyhi Sâkîb Dede'nin gözünde bir İstanbul postnişinin kabaca karşı karşıya kaldığı sorunlar bunlardır. Siyasî ve ekolojik olanlar bir tarafa tasavvufî nitelikteki sorunlar, Çelebilik Makamı'nın İstanbul Mevlevihaneleri'ne tayin edeceği postnişinlerde bir hayli dikkat göstermesini gerekli kılacak yöndedir. Çelebi Efendi, payitahtta yaşamının getirdiği sorunların üstesinden gelmekle birlikte tasavvuftan ödün vermeden tekkeyi idare edip dervişlere rehberlik edecek nitelikte bir şeyhi tercih etmek durumundadır. Postnişinlerin biyografilerini aktardığımız başlıklardan hatırlanacağı üzere ilmi, irfanî, fazileti, salih amelleri, zühdü ve takvası ile temayüz eden birçok şeyhin bulunması Çelebilik Makamı'nın tasavvufî unsurlara ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Mesela, Galata Mevlevihanesi meşihat makamına on dördüncü şeyh olarak tevcih edilen Nâyî Osman Dede, aynı mevlevihanenin neyzenbaşılığı vazifesinde bulunduğu evrede bu görevinin karşılığı olarak kendisine verilen ücreti kabul etmeyip dervişlere dağıtmıştı. Keza kendisine kalan büyük çaptaki mirası mevlevihaneye vakfetmiş ve dervişlerin kullanımına sunmuştu. Gönünde hiçbir şekilde mal ve mülk sevgisine yer vermeyen Nâyî Osman Dede bu denli zahidane tavırlarının yanı sıra âlim ve ârif vasıflarıyla da öne çıkmaktaydı. Bunun dışında müellifler onun ahlakına yönelik ayrıntılardan da bahsetmektedirler. Muasırlarından Sâkîb Dede, Nâyî Osman Dede'nin gönüllere safa veren, kırık kalpleri hoş eden bir yönü olduğunu vurgularken⁵³² Sâlim Efendi onun “şeyh” demeye layık karakterine dikkat çekerek marifet sahibi ve melek tabiatlı bir kişi olduğunu söylemekte; elinden ve dilinden bir kimsenin dahi asla rencide olmadığı, kendisiyle tanışan, sohbetinde bulunan kişilerde daima gönül hoşnutluğu meydana geldiğini belirtmekteydi.⁵³³ Yine Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Naci Ahmed Dede'nin iyiliği emredip zararı defeden yönüyle (emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker) öne çıktığından, ilim ve marifet ehli oluşundan, ahlakının güzelliği, nezihliği, iffeti ve salih hallerinden söz edilir.⁵³⁴ ilmi, güzel ahlakı, salihane fiilleri, faziletiyle kendisinden övgüyle bahsedilen Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki ilk postnişini Seyyid Mehmed b. Halil Dede'nin derviş tabiatlı, fukara-perver, izzetli, cömert, melek gibi biri

⁵³² Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/231.

⁵³³ Sâlim Efendi, *Tezkire*, 637. Benzer ifadeler Esrâr Dede ve Ali Enver tarafından da tekrar edilmektedir. Mûsikî alanında zamanındaki üstatların ustası olan Nâyî Osman Dede'nin bu başarısının nesir ve şiirde de geçerli olduğunu belirtirlerken onun âlim, arif, âbid, zahid yönlerine dikkat çekerler. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 498; Enver, *Mevlevî Şairler*, 312.

⁵³⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/149-150; Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2739.

olduğu ifade ediliyordu.⁵³⁵ Onun akabinde posta oturan Halil Sâlik Dede'nin de ahlakının güzelliğinden söz ediliyor; salih, müteşerri ve mütevazı sıfatlarına sahip olduğu belirtiliyordu.⁵³⁶ Edirne Mevlevihanesi şeyhi iken Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına on üçüncü sırada atanan ve “şeyh-i ba-intibah” olarak nitelenen Semahat Ömer Dede de her kesimden insana muhabbetle kucak açan, yine her kesimden insanın kendisine sığındığı gönlü geniş bir postnişindi. Nitekim çağdaşı Esrâr Dede, Semahat Ömer Dede'nin zengin-fakir herkesin sığınağı durumunda olduğunu belirtiyordu. Aynı zamanda kerametine ve velâyetini gösteren birçok hadise yaşandığını ve söz konusu hadiselerin dilden dile dolaştığını bildirmekteydi.⁵³⁷ Aynı şekilde Esrâr Dede tarafından “şeyh-i ba-vakâr” olarak tavsif edilen⁵³⁸ Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Memiş Efendi, halka hizmeti diğer herşeyin üstünde tutan bir duruşa sahipti. Gerek derviş gerekse de halk tabakasından bir çıkar yol bulma talebiyle kendisine gelen kişilerin sorunlarını, devlet kapısını aşındırma pahasına dahi olsa çözmek için bütün gayretini sarfetmekteydi. Beşiktaş Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki son postnişini olan ve yine “şeyh-i ba-vakâr” olarak nitelenen Zühdi Yusuf Dede, dini ilimlerin yanı sıra maarif-i külliyye ve cüziyyede yüksek dereye ulaşmıştı. Bunun yanı sıra “fazl ile maruf, zâhid ve âbid bir zât-ı sûtûde sıfat” olarak tavsif edilen Zühdi Yusuf Dede, dünyevi arzu ve taleplerden bütünüyle kaçındığı için “zühdi” lakabıyla tanınmıştı.⁵³⁹ İstanbul Mevlevî postnişinleri kapsamında çoğaltılması mümkün olan bu misaller Çelebilik Makamı'nın meşihat makamına tevcihte bulunacağı zevatta hassasiyet gösterdiği tasavvufî niteliklere yönelik önemli bir ipucu vermektedir. Peki, Çelebi Efendi İstanbul Mevlevîhaneleri'nde meşihat görevini ifa edecek postnişin tercihinde, manevî unsurlar bir tarafa, hangi zahiri unsurları göz önünde bulundurmuştur?

Çelebi Efendi'nin meşihat tevcihatında hangi kıstaslara göre hareket ettiğini belirleme noktasında şu sorular üzerinden yol alınabilir: Çelebi Efendi, Konya Mevlâna Âsitanesi'nde çile çıkaranlar ve yine aynı âsitanede veya Konya'da bulunan diğer mevlevihanelerde muhtelif hizmetlerde bulunanlar gibi bizatihi görüp tanıdığı Mevlevî dedelerini tercih etmiş olabilir mi? Ya da İstanbul Mevlevîhanelerinde çilesini çıkarmış, orada belli hizmetlerde bulunmuş ve böylece payitahtı, muhiti daha iyi tanıyan dedelere

⁵³⁵ Sâkib Dede, *Sefîne*, 2/236; Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2762; Vassaf, *Sefîne*, 5/293.

⁵³⁶ Şeyhi, *Vekâyi 'u'l-fudalâ*, 4/681; *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3287; Râmiz, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, 150-151.

⁵³⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 234-235.

⁵³⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 258.

⁵³⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 224-225; Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 312.

öncelik vermiş olabilir mi? Çelebi Efendi, meşihat makamına nasbetmede nüfuzlu bir şeyh ailesine müntesip olmayı bir kriter olarak kabul etmiş olabilir mi? Veyahut Osmanlı Devleti'nin önemli bölgelerinde bulunan mevlevihanelerde postnişinlik görevi yapmış ve böylece meşihatta yeterince tecrübesi bulunan şeyhler seçilmiş olabilir mi? Bu temel sorulara yönelik bulunulacak tespitlerle İstanbul Mevlevî Âsitaneleri meşihat makamına yapılan tevcihlerde hangi kıstasların geçerli olduğuna ilişkin resmin daha net ortaya konulabileceği kanaatindeyiz.

Yukarıda sunduğumuz sorulardan sonuncusu, araştırmamız boyunca İstanbul Mevlevihanelerine yapılacak tevcihlerle ilgili karşımıza bir iddia olarak çıkan tek görüştür. Bu görüşü ortaya koyan Kreiser, âsitanelerin meşihat makamına yapılacak atamalarda, aynı âsitane mensup dedelerin yanı sıra Çelebi Efendi'nin güvenini kazanmış ve devletin çıkarına uygun düşen başka adayların da bulunabileceğini öne sürmektedir. Bu görüşünü öne sürerken âsitanelerde post makamına yapılacak tevcihlerin sık sık anlaşmazlıklara yol açtığını belirtmesinin yanı sıra Konya'dan hemen sonra gelen büyük ve muteber Yenikapı Mevlevihanesi'nin meşihat makamına tevcih edilenlerin daha önce muhtelif şehirlerde yaşama ve böylece farklı mevlevihanelerde görev yapma gibi özelliklerinin bulunduğunu söylemektedir. Bu tespitinde Sabuhi Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede ve Safî Mûsâ Dede'yi delil olarak kullanmaktadır.⁵⁴⁰ Biz de ilk olarak Kreiser'in ortaya koyduğu bu görüşünün ne derece geçerli olduğu hususunu ele alalım.

Esasen Kreiser, bu görüşünü ifade ederken birden fazla iddiada bulunmaktadır. İlki herhangi bir Mevlevî Âsitanesinin post makamına yapılacak tayinlerin çoğunlukla anlaşmazlıklara konu olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu iddia açıkçası XVIII. asır boyunca incelediğimiz İstanbul Mevlevihaneleri kapsamında karşımıza hiç çıkmayan bir husustur. Çelebi Efendi'nin herhangi bir İstanbul Mevlevihanesi'ne meşihatname ile yönlendirdiği bir şeyhin, dergâh sakinlerince veya devlet yönetimince kabul edilmediği gibi bir hadiseyle karşılaşmamaktayız. Bununla birlikte, ileride bir mesele olarak ele alacağımız üzere, XVIII. asrın son yarısında zuhur eden birkaç azil vakasının söz konusu anlaşmazlık kapsamında değerlendirilmesi ihtimal dâhilinde olsa dahi kısa sürede ve az yaşanan bu hadiselerin sık yaşanmışçasına sunulması gerçeği yansıtmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu iddiaya şüphe ile yaklaşmaktayız.

⁵⁴⁰ Kreiser, "Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler", 103.

İkinci olarak İstanbul Mevlevî Âsitanelerine yapılan meşihat tayinlerinde daha önce farklı mevlevihanelerde bulunmuş ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında bilgi ve tecrübe sahibi olmanın ne derece etkili olduğu meselesini ele alalım. Bu ikinci iddiayı ele alırken postnişinleri meşihat makamında bulundukları mevlevihanelerin kronolojik sırasına göre inceleyelim.

Galata Mevlevihanesi'nde XVIII. asır boyunca görev yapan toplam 12 postnişin arasında sadece Seyyid Abdülkadir Dede'nin daha önce İstanbul dışında, Kahire Mevlevihanesi'nde görev yaptığı görülmektedir. Bunun haricinde Mehmed Şemseddin Dede ve Mehmed Sadık Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat görevinde bulunmuşlar, İstanbul dışı bir mevlevihane görev yapmamışlardı. Geriye kalan 9 postnişinin meşihat makamına yapılan ilk atamaları Galata Mevlevihanesi'dir. Böylece Galata Mevlevihanesi postnişinleri arasında İstanbul dışı bir mevlevihane postnişinlik görevinde bulunmuş tek postnişin olarak Seyyid Abdülkadir Dede'yi görmekteyiz. Bu durumda İstanbul'un en eski tarihli Mevlevî Âsitanesi olan Galata Mevlevîhanesi meşihat makamına yapılan tevcihlerde daha önce farklı bir mevlevihanenin post makamında görev yapma gibi kriterin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yenikapı Mevlevihanesi'nde XVIII. asır boyunca görev yapan toplam 9 postnişin arasında Nesîb Yusuf Dede, Peçevizâde Ahmed Dede, Safî Mûsâ Dede ve Kûçek Mehmed Dede İstanbul dışında bulunan mevlevihanelerde meşihat görevi ifa etmişti. Bunlar Ankara, Şam, Kahire, Peçe, Filibe, Haleb ve Edirne Mevlevîhaneleriydi. Geriye kalan 5 postnişinin ilk görev yeri bir İstanbul Mevlevihanesi'ydi. Bu 5 postnişinden Naci Ahmed Dede, daha önce Beşiktaş ve Galata Mevlevihanesi şeyhi olduğu için geriye kalan 4 postnişinin ilk meşihat atamasının Yenikapı Mevlevihanesi'ne yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına farklı mevlevihane postnişinlerinin atandığına ilişkin örnekler bulunmakla birlikte bunların sayıca çoğunluk teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

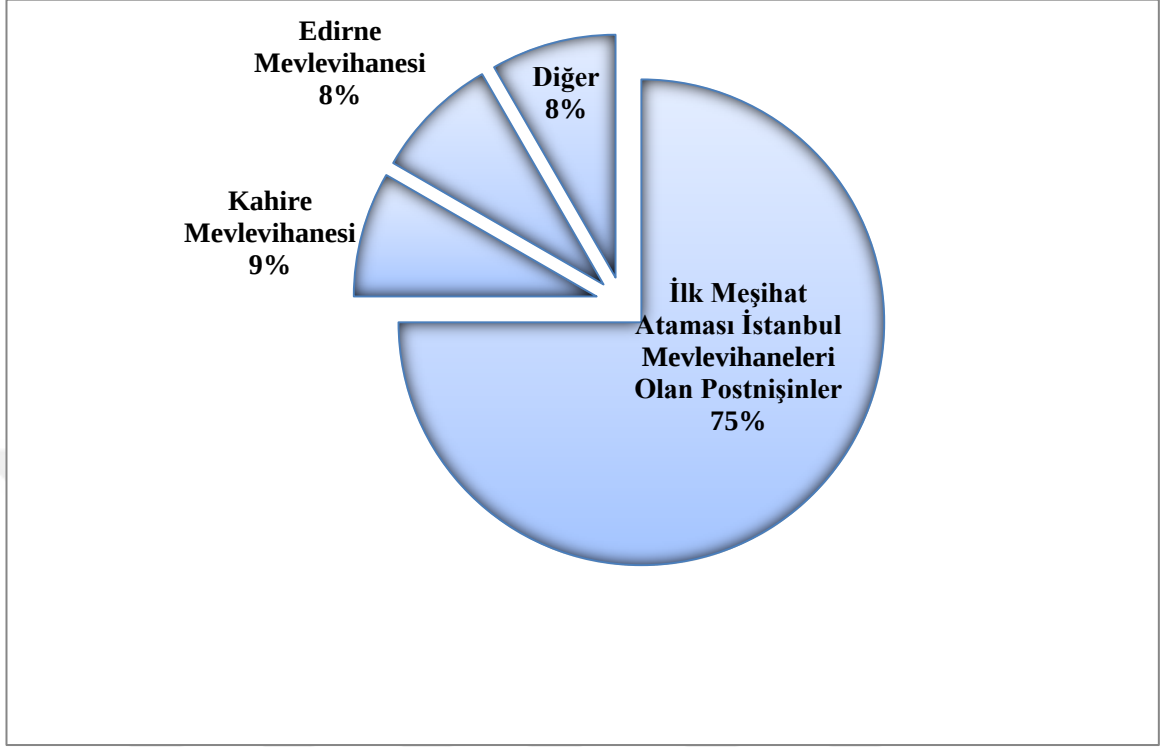
Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde XVIII. asır boyunca görev yapan 12 postnişinden Safî Mûsâ Dede, Semahat Ömer Dede ve Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede daha önce farklı Mevlevihanelerde görev yapmışlardı. Bunlar Haleb, Kahire, Fener, Edirne ve Erzincan Mevlevihaneleriydi. Seyyid Mehmed b. Halil Fâzıl Dede, Seyyid Halil Sâlik Dede, Arabzâde Ali Dede, Hekim Ali Dede, Mûsâ b. Selim Dede, Molla Dede ve Seyyid Ali Dede daha önce herhangi bir mevlevihanenin post makamında

bulunmamışlardı. Bu itibarla 12 postnişinden 9'unun ilk meşihat vazifesini Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde ifa ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde post makamına oturan şeyhlerden, daha önce başka mevlevihanelerde postnişinlik görevinde bulunanların azınlık teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde XVIII. asır boyunca görev yapan 6 postnişinden sadece Seyyid Abdülehad Dede ve Trablusî Ahmed Dede daha önce başka mevlevihanelerde şeyh olarak görev yapmışlardı. Tokat ve Trablusşam Mevlevihanelerinde görev yapan bu şeyhler dışında kalan 4 postnişinin meşihat makamı olarak ilk görev yerleri Beşiktaş Mevlevihanesi'ydi. Bu itibarla burada da farklı mevlevihane postnişini olmayanların çoğunluk teşkil ettiği görülmektedir. Üsküdar Mevlevihanesi ise zaviye statüsünde olması sebebiyle âsitaneleri ilgilendiren mevzu bahis iddia çerçevesinde bu mevlevihane devre dışı kalmaktadır. Zaten XVIII. asrın sonunda kurulması münasebetiyle söz konusu zaman diliminde meşihat makamında bir şeyh ile temsil edildiği için postnişinler arası mukayesede bulunmaya da imkân tanımamaktadır.

Buraya kadar aktardıklarımızı özetleyecek olursak İstanbul Mevlevî Âsitanelerinde posta oturmuş 36 şeyh efendiden 27'sinin ilk meşihat vazifelerini İstanbul Mevlevî Âsitaneleri'nde ifa ettikleri, geriye kalan 9 postnişinin ise Balkanlardan Kuzey Afrika'ya Osmanlı hakimiyet alanı içerisinde yer alan muhtelif mevlevihaneleri post makamında görev yaptıkları görülmektedir. Post makamında bulunulan İstanbul dışındaki mevlevihanelerden, Kahire ve Edirne Mevlevihaneleri öne çıkmaktadır. Kûçek Mehmed Dede, Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede ve Semahat Ömer Dede Edirne Mevlevihanesi; Nesîb Yusuf Dede, Safî Mûsâ Dede ve Seyyid Abdülkâdir Dede Kahire Mevlevihanesi post makamında bulunmuşlardı. Geriye kalan Ankara, Şam, Peçe, Filibe, Tokat, Trablusşam, Fener ve Erzincan Mevlevihaneleri birer postnişin ile temsil edilmişti. Bu neticeyi İstanbul Mevlevî Âsitaneleri meşihat makamında hizmet veren 36 postnişinden ilk meşihat ataması İstanbul olanların, daha önce çeşitli şehirlerde post makamında bulunanlara oranını şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 1:
İstanbul Mevlevîhaneleri Postnişinlerinin Meşihattaki İlk Tayin Yerlerine Göre Oranı

Netice itibariyle İstanbul'un Mevlevî Âsitanesi olarak kabul gören Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevîhaneleri'nde XVIII. asır boyunca görev yapmış olan postnişinlerden daha önce başka bir mevlevîhanede meşihat makamında bulunanların sayıca çok az olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle İstanbul Mevlevî Âsitaneleri meşâyihinin birçoğunun postnişin vasfıyla görev yaptıkları ilk yerlerin yine İstanbul Mevlevîhaneleri olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Kreiser'in öne sürdüğü şekilde meşihat tecrübesinin İstanbul Mevlevîhanelerine post makamına atanmada gerekli olduğunu ifade eden görüşün XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihî açısından geçerli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yine de sayıları çok az da olsa, daha önce farklı mevlevîhanelerde meşihat makamında bulunan postnişinlerin İstanbul Mevlevîhanelerine atanmalarında, evvelce yaptıkları hizmetleri, dergâhlarında oluşturdukları ortam, halk ve siyasîlerle olan münasebetleri gibi hususlarda kazandıkları müspet izlenimin etkili olduğu düşünülebilir.

Peki, Çelebilik Makamı çile çıkarılan mevlevîhaneleri göz önünde bulundurarak Dersaadet Mevlevîhanelerinin meşihat makamına tevcihte bulunmuş olabilir mi?

Postnişinlerin biyografilerini verdiğimiz bölümden de hatırlanacağı üzere bir kısmının çile çıkardıkları dergâhlar belli, bir kısmının belirsizdi. Bu nedenle bu soruya yönelik verilebilecek cevap “dede” unvanlarını aldıkları tekkeleri belli olan postnişinlerle sınırlı olacaktır. Galata Mevlevihanesi postnişinlerine baktığımızda Nâyî Osman Dede ve Sırrî Abdülbaki Dede yine Galata Mevlevihanesi’nde, Aşçıbaşı Hüseyin Dede ve Halil Numan Dede Konya Mevlâna Âsitanesi’nde çile çıkarmışlardı. Kesin bir kayıt olmasa da Konyalı olup yine Konya’da görev yapmaları nedeniyle Bakkalzade Seyyid Ali Dede ve Türbedar Abdullah Dede’yi de Mevlâna Âsitanesi’nde çile çıkaran postnişinler gurubuna dâhil etmemiz mümkündür. Şeyh Gâlib ise yine Konya Mevlâna Âsitanesi’nde başladığı çilesini Yenikapı Mevlevihanesi’nde tamamlamıştı. Safî Mûsâ Dede’nin bulunduğu Trablusşam, Halep ve Kahire Mevlevihanelerine nazaran oğulları Mehmed Şemseddin Dede ve Kadî İsa Dede’nin bu mevlevihanelerden birinde çile çıkardıkları düşünülebilir fakat kaynaklarda net bir kayıt bulunmadığı için onların “dede” unvanını aldıkları mevlevihaneleri “belirsiz” olarak ifade edeceğiz. Aynı şekilde Selim Dede ve Seyyid Abdülkâdir Dede’nin de çile çıkardıkları mevlevihaneler belirsizdir. Safî Mûsâ Dede’nin torunu ve Selim Dede’nin oğlu Mehmed Sadık Dede’nin de bir İstanbul Mevlevihanesi’nde “dede” unvanını almış olması kuvvetle muhtemeldir. Özetle XVIII. asır Galata Mevlevihanesi’nde görev yapan 12 postnişinden 4’ü İstanbul’da, 5’i Konya Mevlâna Âsitanesi’nde çileye girmişlerdi. Bunun dışında 4 postnişinin ise çile çıkardıkları mevlevihaneler belirsizdir.⁵⁴¹ Bu durumda Galata Mevlevihanesi postnişinleri arasında Konya Mevlâna Âsitanesi’nde çile çıkaranların çoğunlukta, İstanbul Mevlevihanelerinde çile çıkaranların da önemli bir miktarda olduğu görülmektedir.

Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerine bakıldığında Konya, Peçe, Kütahya ve Kahire Mevlevihanelerinde çile çıkaran birer, İstanbul Mevlevihaneleri ve Bursa Mevlevihanesi’nde çile çıkaran ikişer postnişin bulunmaktadır.⁵⁴² Yenikapı Mevlevihanesi’nde çile çıkarıp yine Yenikapı Mevlevihanesi’nde meşihat makamında bulunan yegâne postnişin Ali Nutkî Dede’dir. Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin “dede” unvanlarını aldıkları bu mevlevihanelere bakıldığında Bursa ve İstanbul Mevlevihanelerinin öne çıktığı görülse de geneli itibariyle Balkanlar’dan Afrika’ya

⁵⁴¹ Her iki mevlevihanede de çile süreci geçirmesi nedeniyle Şeyh Gâlib’i hem Konya Mevlâna Dergâhı hem de Yenikapı Mevlevihanesi kategorisine dahil ettik.

⁵⁴² Safî Mûsâ Dede’yi Kasımpaşa Mevlevihanesi’nde ele aldığımız için burada tekrar etmiyoruz.

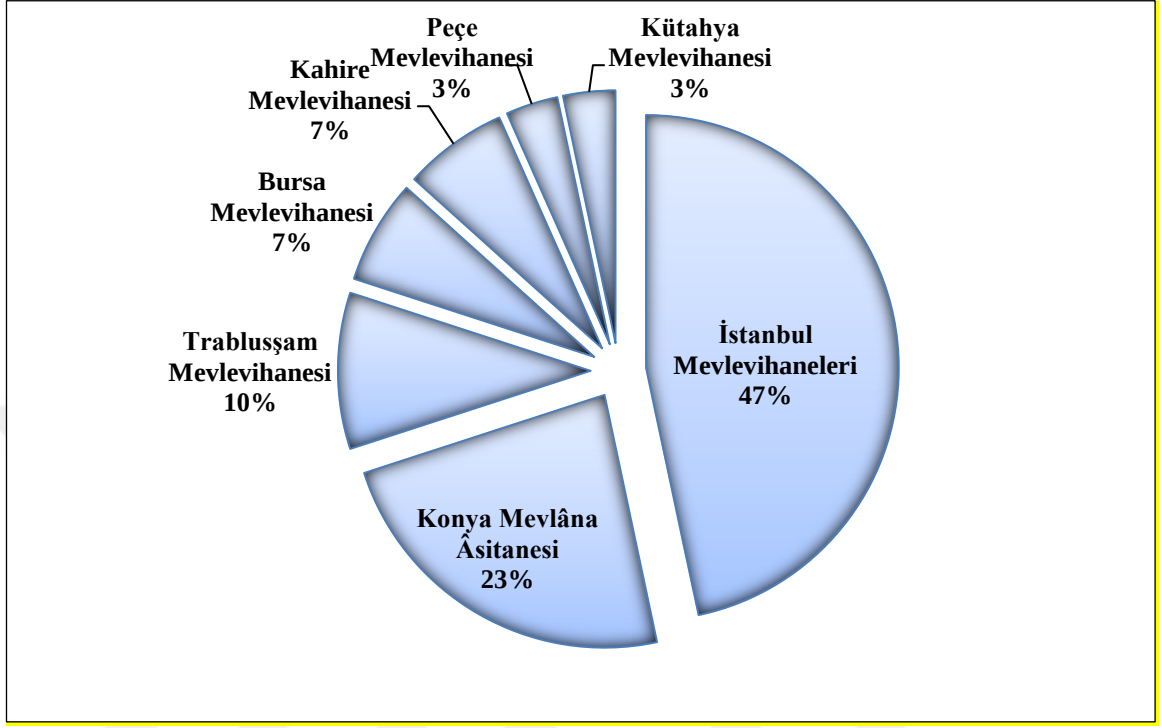
kadar uzanan geniş bir sahada muhtelif mevlevihanelerde çile çıkaran meşâyîha rastlanmaktadır. Bu durumda çile çıkarılan tekkeye göre Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih olunma ihtimaline ilişkin bir söylemde bulunulması güçlük kazanmaktadır.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde görev yapan postnişinlerden Mehmed b. Halil Dede, Halil Sâlik Dede ve Seyyid Ali Dedeler yine aynı mevlevihanede çile çıkarmışlardı. Safî Mûsâ Dede'nin çile çıkardığı dergâh net değildir. Trablusşam veya Kahire Mevlevihanesi'nde çilesini çıkarmış olmalıdır. Safî Mûsâ Dede'nin torunu, Galata Mevlevihanesi şeyhi Selim Dede'nin oğlu olması münasebetiyle Mûsâ Dede'nin bir İstanbul Mevlevihanesi'nde çile çıkarmış olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir Kasımpaşa postnişini Semahat Ömer Dede Konya Mevlâna Dergahı'nda çilesini çıkarmıştı. Bunlar dışında kalan Hekim Ali Dede, Arabzâde Ali Dede ve Mevlânazâde Mehmed Dede'nin çile çıkardıkları tekkeler belli değildir.⁵⁴³ Bu durumda Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan 4 postnişin bir İstanbul Mevlevihanesi'nde, 1 postnişin Konya Mevlâna Dergahı'nda, 1 postnişin Kahire veya Trablusşam Dergahı'nda çile çıkarmışlardır. 3 postnişinin de çile çıkardıkları dergâhlar belirsizdir.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Eyyûbî Memiş Efendi, Seyyid Ahmed Dede, Seyyid Mehmed Sadık Dede yine aynı mevlevihanede çile çıkarmışlardı. Onlardan sonra post makamına geçen Seyyid Abdülehad Dede, Tokat Mevlevihanesi'nde çile çıkarmış olmalıdır. Trablus Ahmed Dede de Trablusşam Mevlevihanesi'nde “dede” unvanını almış olmalıdır. Oğlu Zühdî Yusuf Dede'nin de çile çıkardığı tekke belli olmamakla birlikte babasından inabe alması münasebetiyle Trablusşam veya Beşiktaş Mevlevihaneleri'nde “dede” unvanını elde ettiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan postnişinlerden 3'ü Beşiktaş, birer postnişin ise Tokat ve Trablusşam Mevlevihanesi'nde çile çıkarmıştır. Zühdî Yusuf Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi'nde çile çıkardığını farz edersek 4 postnişin Beşiktaş Mevlevihanesi'nde, Trablusşam Mevlevihanesi'nde çilesini tamamladığını kabul edersek de 2 postnişin Trablusşam Mevlevihanesi'nde “dede” unvanını almış olacaktır. Her iki ihtimali de hesaba katmak suretiyle buraya kadar İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunmuş postnişinleri çile çıkardıkları dergâhlara göre tanzim edecek olursak bunu şu şekilde gösterebiliriz:

⁵⁴³ Mehmed Şemseddin Dede ve Mehmed Sadık Dede'ye Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin çile çıkardıkları mevlevihaneleri zikrettiğimiz kısımda ele aldığımız için burada tekrar etmiyoruz.

Şekil 2:
İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Çile Çıkardığı Dergâh Oranı

Netice olarak XVIII. asır İstanbul Mevlevîhaneleri'nde şeyhlik yapan 36 postnişinden 13'ü yine bir İstanbul Mevlevihanesi'nde, 7'si Konya Mevlâna Dergâhı'nda, 3'ü Trablusşam Mevlevihanesi'nde, 2'si Bursa ve Kahire Mevlevihanesi'nde çile çıkarmıştır. Bunlar dışında kalan Kahire, Peçe ve Tokat Mevlevihaneleri'nde birer postnişin "dede" unvanını almışlardır.⁵⁴⁴ Geriye kalan 8 postnişinin ise çile çıkardıkları dergâhlar belirsizdir. Bu sonuç, XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin çile çıkardıkları dergâhlar arasında en fazla İstanbul Mevlevihanelerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda Çelebilik Makamı'nın İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atama yapacakları şeyhleri, daha çok İstanbul'da "dede" unvanı alıp muhiti tanıyan Mevlevîlerden seçtikleri düşünülebilir. Bunun yanı sıra Konya Mevlâna Dergâhı'nda çile çıkaranların da önemli derecede mevcut olması, Çelebi Efendilerin yakından tanıdığı ve bu göreve uygun olduğuna kanaat getirdiği kişileri İstanbul'a tevcih ettiğini ortaya koymaktadır. Trablusşam Mevlevihanesi'nin, İstanbul ve

⁵⁴⁴ Biz burada yer alan tekkelere ihtimalli olanları da ilave ettik. Mesela Yusuf Zühdi Dede'nin Beşiktaş veya Trablusşam Mevlevihanesi'nde çile çıkarmış olduğunu tahmin ettiğimizden her iki mevlevihaneye de onu dahil ettik.

Konya'nın hemen akabinde gelmesinde Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup şeyhlerin etkisi büyüktür. Bunlardan sonra ise Bursa ve Kahire Mevlevihanelerinin öne çıktığı görülmektedir.

Çile çıkarılan dergâh olarak İstanbul Mevlevihaneleri'nin sayıca fazla olmasında şeyh ailelerinin etkisinin büyük olduğu kanaatindeyiz. Çalışmamızın son bölümünde etraflıca ele alacağımız üzere nüfuzlu şeyh ailelerine mensup olan Nâyî Osman Dede, Eyyûbî Memiş Dede, Mehmed b. Halil Dede, Selim Dede ve onların soyundan gelen postnişinler çıkan sayıyı önemli derecede etkilemişlerdir. Bu durumda Çelebi Efendilerin, nüfuzlu şeyh ailesinin bir ferdi olmayı kriter kabul ederek İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atama yapmaları yönünde bir ihtimal akla gelmektedir. Dolayısıyla yapılan atamalarda ailevi mensubiyetlerin ne derece etkili olabileceği meselesini irdeleme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır:

Galata Mevlevihanesi'nde Nâyî Osman Dede ve Sırrî Abdülbaki Dede Yazıcızâde-Ahîzâdeler Ailesi'ne,⁵⁴⁵ Kadı İsa Dede, Selim Dede, Mehmed Şemseddin Dede ve Mehmed Sadık Dede Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensuptular. Bunların dışında kalan 6 postnişinin nüfuzlu bir şeyh ailesine mensup olmadıkları bilinmektedir. Bu durumda Galata Mevlevihanesi'nde görev yapan 12 postnişinden 6'sı bir şeyh ailesinin mensubu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yenikapı Mevlevihanesi'nde Safî Mûsâ, Ebubekir ve Ali Nutkî Dedeler önemli şeyh ailelerinin üyesidirler. Bunlar dışında kalan 6 postnişin herhangi bir şeyh ailesine mensup değildirler. Öyle görülüyor ki, Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına atanmada ailevi bağlantıların etkisi çok az bir derecede kalmıştır.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde meşihat vazifesi ifa eden 12 postnişinden 2'si aynı zamanda mevlevihanenin banisi olan Sırrî Abdî Dede Ailesi'ne, 4'ü Celâl Ali Dede Hanedanı'na, 2'si de Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede Ailesi'ne mensupturlar. Bu itibarla Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde XVIII. yüzyılda görev yapan 12 postnişinden 8'inin muhtelif şeyh ailelerine mensup oldukları görülmektedir.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Memiş Efendi, Seyyid Ahmed Dede, Seyyid Mehmed Sadık Dede Yusuf Çengî Dede Ailesi'nin, Seyyid Abdülehad Dede Nevâlîzâdeler Ailesi'nin, Trablusî Ahmed Dede ve Zühdi Yusuf Dede Celâl Ali Dede Hanedanı'nın

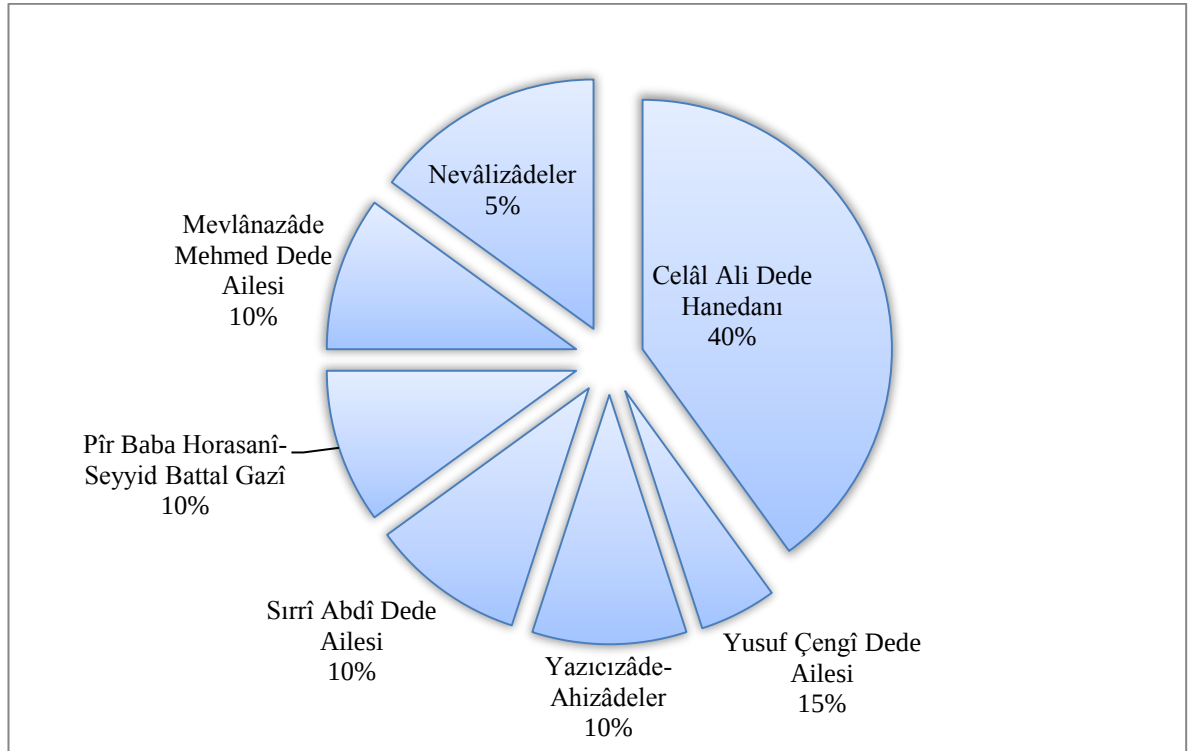
⁵⁴⁵ Burada zikrettiğimiz ailelere ilişkin detaylar ve isimlendirme gerekçemizi çalışmamızın son bölümünde bulabilirsiniz.

bir üyesidirler. Böylece Beşiktaş Mevlevihanesi'nde görev yapan toplam altı postnişinin her birinin önemli şeyh ve ulema ailesinin bir ferdi olduğu ortaya çıkmaktadır.

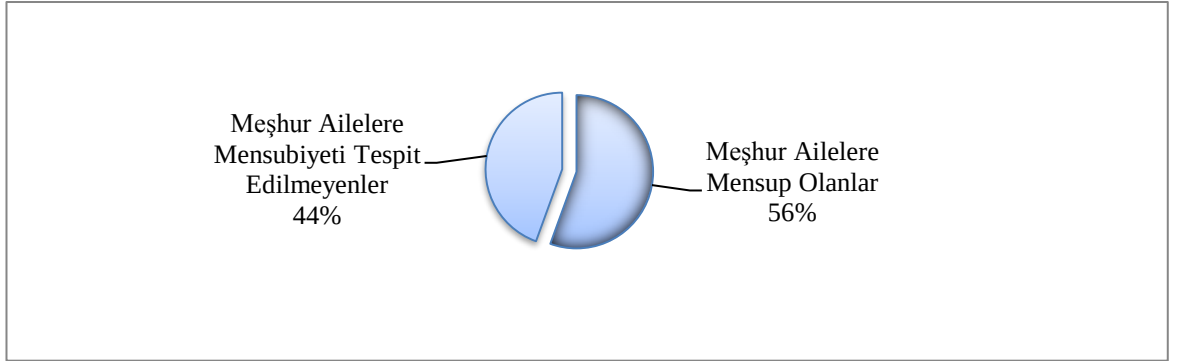
Bu dört mevlevihanenin postnişinlerine bakıldığında her birinde üyesiyle temsil edilen ailenin Celâl Ali Dede Hanedanı olduğu görülmektedir. Çalışmamız boyunca muhtelif bağlamlarda dile getirdiğimiz üzere Trablusşam menşeli bu aile fertlerinin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına çokça tercih edilmesinde Safî Mûsâ Dede'nin etkisinin büyük olduğu kanaatindeyiz. Bu aileden İstanbul'a ilk olarak atanan Safî Mûsâ Dede'nin sonrasında aynı aileden birçok Mevlevî Dedesi Çelebilik Makamı'nca çeşitli İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atanmıştı. Kuşkusuz Çelebilik Makamı'nın bu tercihi Safî Mûsâ Dede'nin müktesebatı, geleneği özümsemesi, hizmetleri ve çok kısa bir sürede İstanbul'un entelektüel camiasında yer edinmesi gibi hususîyetler etkili olmuştu. Trablusşam ve Şam bölgesinde yerleşen Mevlevî kültürünü özümseyen bu ailenin diğer fertlerinin de benzer özelliklere sahip olduğu düşünülerek söz konusu meşihat tevcihlerinin gerçekleştirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Buraya kadar aktardığımız herhangi bir aileye mensup olan ve olmayan meşâyihî şemalar halinde şöyle gösterebiliriz:

Şekil 3:

İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Meşhur Ailelere Mensubiyetleri

Şekil 4:
İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Meşhur Aile Üyesi Olma Oranı

İstanbul'un dört Mevlevî âsitanesinde 8 postnişinle temsil edilen Celâl Ali Dede Hanedanı'ndan sonra 3 postnişin Yusuf Çengî Dede Ailesi, 2'şer postnişin Yazıcızâde-Ahîzâde Ailesi, Sırrî Abdî Dede Ailesi, Pir Baba Horasanî Ailesi ve Mevlânazâde Mehmed Dede Ailesi, 1 postnişin de Nevâlîzâdeler Ailesi'ne müntesiptirler. Netice itibariyle toplamda 20 postnişinin bir şeyh ailesinin üyesi olduğu görülmekte, geriye kalan 16 postnişinin herhangi bir şeyh ailesinin müntesibi olduğu bilinmemektedir. Bu durumda XVIII. asır İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına yapılan tevcihlerde nüfuzlu şeyh ailelerine mensubiyetin olumlu etkisinin bulunduğunu kabul ediyoruz.

Bunlar dışında İstanbul Mevlevî meşâyihinin evvelce bulundukları görev veya hizmetlerin onların post makamına atanmalarında bir kriter olarak değerlendirilmiş olup olmayacağı meselesi akla gelmektedir. Diğer bir ifadeyle Mevlevî meşâyihinin daha önce ifa ettiği vazifelerin, onların bir üst paye olan postnişinliğe yükselmesinde bir araç olarak kabul edilmiş olabilir mi? Böyle bir yaklaşımla İstanbul Mevlevî meşâyihini inceleyecek olursak Galata Mevlevihanesi postnişinlerinden daha önce neyzenbaşı, kâri-i *Mesnevî*, kadı, ser-tabbah, müderris, silahşör, türbedar, beylikçi gibi vazifelerde bulunanlara rastlanmaktadır. Mehmed Şemseddin Dede, Mehmed Sadık Dede ve Seyyid Abdülkadir Dede daha önce bir başka mevlevihanede meşihat hizmetinde bulunmaktaydılar. Bunlar dışında kalan Selim Dede'nin de daha önceki görevine ilişkin bilgiye ulaşamadık.

Yenikapı Mevlevihanesi postnişinleri arasında diğerlerine nazaran bir hayli erken yaşta posta oturmasından ötürü olsa gerek Ali Nutkî Dede dışında kalan tüm postnişinlerin evvelce muhtelif vazifeleri ifa ettikleri görülür. Daha önce kâri-i *Mesnevî* olarak

hizmette bulunan Naci Ahmed Dede, Pendârî Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede, Pîr Mehmed Dede olmak üzere 4, Konya Mevlâna Türbesi'nde türbedar ve perdedar görevinde bulunan Kûçek Mehmed Dede ve Ebubekir Dede olmak üzere 2, başka mevlevihanenin meşihat hizmetini yürütmüş olan Peçevizâde Ahmed Dede ve Safi Mûsâ Dede olmak üzere 2 postnişin bulunmaktadır. Yenikapı Mevlevihanesi postnişinleri arasında daha öncesinde mesnevihanlık hizmetinde bulunanların sayıca fazlalığı dikkat çekmektedir.

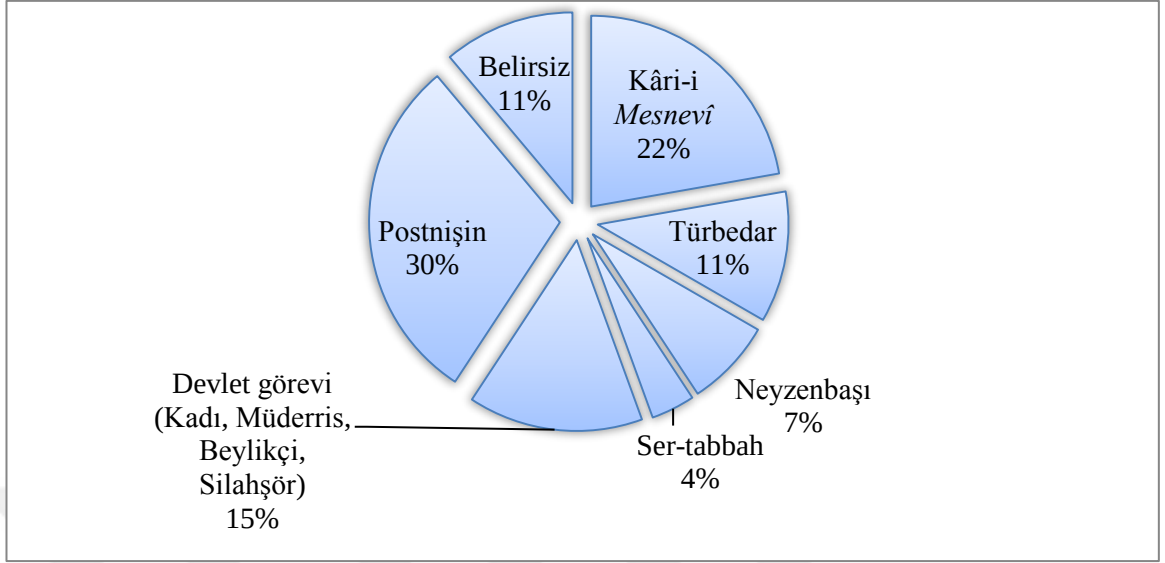
Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Safi Mûsâ Dede, Semahat Ömer Dede, Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede gibi daha önceki görevleri yine bir mevlevihane meşihati olan postnişinler haricinde görevi belli olan tek isim Arabzâde Ali Dede'dir. O da Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin ser-neyzeni olarak görev yapmıştır.

Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinleri arasında Seyyid Abdülehad Dede ve Trablusî Ahmed Dede gibi evvelce farklı mevlevihane meşihat makamında bulunanlar dışında bir önceki görevi belli olan tek postnişin Memiş Efendi'dir. O da Beşiktaş Mevlevihanesi'nde mesnevîhanlık hizmetinde bulunmuştur.

Buraya kadar İstanbul Mevlevî meşâyihının daha önceki görevlerine ilişkin ifadelerimizi özetleyecek olursak onlardan 6'sı mesnevihan, 3'ü Mevlâna Türbesi'nde türbedar-perdedar, 2'si neyzenbaşı, 10'u farklı mevlevihane postnişini ve 1'i ser-tabbah olarak görev yapmışlardı. Kadı, müderris, silahşör (zuama) ve beylikçi hizmetlerinde bulunan toplam 4 postnişini daha önce bir çeşit devlet görevinde bulunanlar olarak kabul edebiliriz. 13 postnişinin de daha önce iştigal ettiği görevlere ulaşamadık.⁵⁴⁶ Ulaştığımız bu sonucu şu şekilde göstermek mümkündür:

⁵⁴⁶ Birden fazla İstanbul Mevlevihanesi meşihat görevinde bulunmuş postnişinler her bir mevlevihane için ayrı olarak değerlendirildi. Dolayısıyla bu sonuç mükerrerlerle birlikte ulaşılan sayıların toplamıdır.

Şekil 5:
İstanbul Mevlevî Şeyhlerinin Önceki Görevleri

Postnişinlik hizmetleri haricinde Mevlevî meşâyihın İstanbul Mevlevihaneleri post makamına atanmadan önceki görevlerine ilişkin en dikkat çeken husus mesnevihanlıktır. Kâri-i *Mesnevî* statüsündeyken meşihat makamına atanan postnişinlerin sayıca fazla olması mesnevihanlık hizmetinin meşihat payesine namzet olarak değerlendirilebileceğini akla getirmektedir. Galata Mevlevihanesi'nde Nâyî Osman Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Memiş Efendi'nin yanı sıra özellikle Yenikapı Mevlevihanesi'ne yapılan atamalarda evvelce kâri-i *Mesnevî* olarak hizmette bulunan postnişinlere daha çok rastlamaktayız. Pendârî Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Naci Ahmed Dede'nin kâri-i *Mesnevî*'siydi. Nesîb Yusuf Dede, Kahire Mevlevihanesi'nde Mustafa Siyahî Dede'nin ve Konya Âsitanesi'nde Bostan Çelebi Efendi'nin kâri-i *Mesnevî*'si olarak hizmette bulunmuştu. Pîr Mehmed Dede, kırk sene kadar Konya Mevlâna Âsitanesi ve Şems Zaviyesi'nde mesnevihanlık görevini ifa etmişti. Naci Ahmed Dede, Fatih Camii'nde *Mesnevî* dersleri vermişti. XVIII. yüzyıla ait verdiğimiz bu örneklerin sadece söz konusu zaman dilimine münhasır olmadığı, daha önceki asırlar için de geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz. Mesela Gavsî Ahmed Dede, Arzî Mehmed Dede'nin kâri-i *Mesnevî*'si olarak hizmet ettikten sonra Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tayin edilmişti.⁵⁴⁷ Kâri Ahmed Dede, Cami Ahmed Dede'nin senelerce kâri-i *Mesnevî*'si olarak görev yaptıktan sonra

⁵⁴⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 400.

Yenikapı Mevlevihanesi post makamına tayin edilmişti.⁵⁴⁸ Çalışmamızın üçüncü bölümde ortaya çıkardığımız üzere Enîs Receb Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde kâri-i *Mesnevî* olarak Mehmed b. Halil Dede'nin hizmetinde bulunmasının akabinde Edirne Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmişti. Çoğaltılması mümkün bu misaller meşihat makamına atanma kapsamında kâri-i *Mesnevî* hizmetinin bir kriter olarak kabul edilebileceğini akla getirmektedir. Kâri-i *Mesnevî* pozisyonu dışında daha önce çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş postnişinlerin de bulunduğu dikkat çeken bir detaydır.

Buraya kadar İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına yapılan tevcihlerde Çelebi Efendilerin hangi kriterleri göz önünde bulundurmuş olabileceğine ilişkin incelemelerde bulunduk. Daha önce farklı mevlevihanelerin meşihat makamında bulunmuş ve dolayısıyla tecrübeli meşâyihî İstanbul Mevlevihanelerine tevcih etmiş olabilecekleri ihtimalini değerlendirdiğimizde bu nitelikteki İstanbul meşâyihînin düşük bir oranda olduğu görülmektedir. Aksine çoğu postnişinin meşihat makamı kapsamındaki ilk görev yerleri İstanbul Mevlevihaneleri olmuştur. Çelebi Efendilerin, meşâyihî çile çıkardıkları âsitanelere göre tercih etmiş olabilecekleri ihtimalini değerlendirdiğimizde ise İstanbul Mevlevihanelerinde çilelerini çıkarıp dede unvanlarını almış postnişinlerin sayıca çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İstanbul'u takiben Konya Mevlâna Âsitanesi'nde çilesini tamamlayan hatırı sayılır sayıda postnişinin bulunduğu da gözden kaçmamaktadır. İstanbul Mevlevî meşâyihînin çile çıkardığı dergahlar nezdinde Konya'nın hemen sonrasında Trablusşam Mevlevihanesi'nin yer alması bir hayli dikkat çekicidir. Bu neticede İstanbul Mevlevîleri arasında nüfuzlu bir şeyh ailesi olan Celâl Ali Dede Hanedanı'nın etkisi büyüktür. Dolayısıyla çile çıkarılıp dede unvanı alınan âsitaneler özelinde baktığımızda Çelebi Efendilerin şehri ve muhiti bilen Mevlevîleri, İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atamakta daha çok tercih ettikleri sonucuna ulaşabiliriz. Çile çıkarılan dergâhlarda İstanbul'un hemen sonrasında Konya'nın öne çıkmasını ise Çelebilik Makamı'nın bir şekilde tanıdığı ve dolayısıyla meşihata uygunluğu noktasında bizatihi karar verdiği dedelerin İstanbul'a atanmasını sağladıkları yönünde algılamak mümkündür. Bunun dışında Çelebi Efendilerin meşihat tevcihlerinde ailevi irtibatlara ehemmiyet verip vermediklerini incelediğimizde karşımıza muhtelif şeyh ailelerine mensup meşâyihînin bir ölçüde fazla olduğu sonucu

⁵⁴⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 313.

çıkmaktadır. Buradan hareketle Çelebi Efendilerin söz konusu ailevi irtibatlarla önem verdiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca post makamına atanmada daha önce iştilal edilen vazifenin bir etkisinin mevcut olup olmadığını tetkik ettiğimizde ise kâri-i *Mesnevî* olarak hizmet etmiş Mevlevî dedelerin dikkat çeker tarzda fazla olduğu görülmüştür. Bu netice bizi mesnevihanlığın postnişin olmaya layık bir hizmet olarak telakki edilebileceği, bir mevlevihanede boş kalan post makamına o mevlevihanenin kâri-i *Mesnevî*'sinin atanmasının öncelendiği kanaatine sevk etmiştir.

Şimdi tekkelerin meşihat makamına yapılan tevcihat kapsamında önemli bir mesele olan verâset usûlünün İstanbul Mevlevî meşâyihî için ne derece etkin olduğunu inceleyelim.

1.7. Meşihatta Verâset Usûlü

Zaman olarak XVIII. asır, mekân olarak da İstanbul şehri ile sınırlandırdığımız bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz postnişinlerden aynı aileye mensup olanların birbiri ardınca veya farklı zaman diliminde meşihat makamında bulunması meşihatta verâset usûlü meselesini gündeme getirmektedir. Bu usûle göre vefat eden şeyhin yerine oğlu veya kardeşi ya da damadı geçmekte ve böylece meşihat babadan oğula miras kalmaktadır. Tasavvuf tarihinin erken dönemlerine baktığımızda tevarüs edilen meşihat durumuna ilişkin örneklerle rastlanmamaktadır. Nitekim erken dönemde böyle bir usûlü mümkün kılacak bir yapılanma teşekkül etmiş de değildir. Şeyhler soy ve nesepleriyle değil, şahsî hususîyet ve erdemleriyle ön plana çıkmışlardır. Fakat tarikat kurumları olan tekkelerin yaygınlaşmasıyla birlikte meşihat makamı için çeşitli kurallar ve usûllerin ihdas edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu usûller arasında evlâdiyet sistemi olarak da bilinen verâset usûlü bulunmaktadır.⁵⁴⁹

Peki Mevlevîlikte söz konusu usûl mevcut mudur ve mevcut ise hangi zaman diliminde ve ne derece varlığını sürdürmüştür?

⁵⁴⁹ Verâset dışındaki bu usûller kabaca yedi başlık altında toplanmaktadır. İlki yetenek ve nitelikleri nedeniyle manevî bir görev üstlenerek şeyh olmaktır. İkincisi seçim usulüyle şeyh olmaktır. Bu usul, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi gibi müteveffa şeyhin ardından müridanın bir araya gelerek yeni postnişinlerini seçmeleridir. Üçüncüsü istihlaf usulüyle şeyh olmaktır. Buna göre Hz. Ebubekir'in makamına Hz. Ömer'i halife bırakması gibi şeyhin hayatta iken şifahi, yazılı olarak, açıktan veya ima yoluyla kendisinin yerine geçecek şeyhi belirlemesidir. Dördüncüsü şura usulüyle şeyh olmaktır. Buna göre Hz. Osman'ın şura yoluyla halife tayin edilmesine benzer durumla şeyhin halifelerinin bir araya gelerek içlerinden birinin şeyh olarak seçilmesidir. Beşincisi devlet eliyle yapılan meşihat atamasıdır. Bunun örneklerine Memlükler ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde rastlanmaktadır. Altıncısı rüya yoluyla ve son olarak üveysî usulle şeyhliğe geçmedir. Bk. Uludağ, *Tasavvufun Dili I*, 96,97, 99.

Bazı araştırmacılar, Mevlevîlikte böyle bir usûlün mevcudiyetini dile getirirken bunun müsebbibinin Çelebilik Makamı olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre, Konya Mevlâna Dergâhı'nın post makamı olan Çelebilik Makamı'nın geneli itibariyle babadan oğula intikal etmesi,⁵⁵⁰ diğer Mevlevî tekkelerinde de evlâdiyet sistemini gelenek haline getirmiştir.⁵⁵¹ Söz konusu iddiada bir tekke şeyhinin vefatından evvel makamına, varsa mahdumunu yoksa aileden ehliyetli birini tevcih etmesinin bir teamül haline geldiği ve bu durumun şeyhlerin çile çıkarmış dedelerin nasbedilmesi usûlünü devre dışı bıraktığı da belirtilmektedir. Hatta öyle bir durum baş göstermiştir ki post makamı münhal bulunan bir mevlevihaneye şeyh olacak kişinin Konya Mevlâna Dergâhı'na giderek burada on sekiz gün hizmet etmesi ve bu süre zarfında sikkесinin Hz. Mevlâna'nın sandukasının altında durması, Çelebi Efendi'nin ona sikkесini giydirip meşihatnâmesini vermesi için yeterli görülmüştür.⁵⁵² Gölpınarlı'nın kaydettiği ve sonrasında konu ile alakalı kaleme alınan eserlerin tekrar ettiği bu iddiada, ilki verâset usûlünün işlerlik ve süreklilik kazanması, ikincisi ise “dede” unvanı bulunmayan, daha açık bir ifade ile 1001 günlük çile denilen matbah hizmetini yerine getirmemiş Mevlevîlerin postnişinliğe atanmaları olmak üzere iki önemli husus dikkat çekmektedir. Bu iki hususun hangi tarihten itibaren gelenekleşme temayülü gösterdiğine dair bir atıf da yapılmamıştır.

Burada ileri sürülen ikinci hususun XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihî için geçerli olmadığı ilk anda anlaşılmaktadır. Nitekim bu bölümümüzün başlarında yer verdiğimiz biyografiler incelendiğinde her bir postnişinin çile çıkarmak şöyle dursun mevlevihanelerin çeşitli hizmetlerini senelerce ifa ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla İstanbul Mevlevî meşâyihî özelinde söz konusu iddianın gerçeği yansıtmadığı aşîkârdır. Bununla birlikte bu iddianın sadece İstanbul özelinde değil, XVIII. asrın geneli itibariyle geçerli olmadığı kanaatindeyiz. Zira İstanbul Mevlevihanelerinde görev yapan yaklaşık 20 postnişin, İstanbul dışındaki Mevlevihanelerde çile çıkarmışlar, ondan fazlası da daha önce farklı mevlevihanelerin meşihat makamında hizmet etmişlerdi.

⁵⁵⁰ Tevâris edilen şeyhlik durumu sadece Mevlevîlik'te değil, Bayramiyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye gibi tariklerde de görülmektedir. Tıpkı Hz. Mevlâna soyundan gelen Çelebi Efendiler gibi, Merkez Efendi soyundan gelen Merkezzâdeleri; Hacı Bayram neslinden gelen şeyh aileleri; Kuzey Irak, Doğu Anadolu'daki Halidî şeyh aileleri; Mîrgânî ve Cûybârî şeyh aileleri babadan oğula intikal eden şeyhlik örnekleri arasında zikredilebilir. Hamid Algar, “Hâlidîyye”, 296; Tanman, “Merkez Efendi Külliyesi”, 203; Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, “Bayramiyye”, 5/273; Yerinde, “Mîrgânîyye”, 155.

⁵⁵¹ Celâleddin Çelebi, “Çelebi Efendi”, 8/261; Gölpınarlı, *MSM*, 149; Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 58.

⁵⁵² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 152. Konya'ya gidip böyle bir hizmette bulunmak da zamanla sıkıntı haline geldiği için on sekiz gün süren bu hizmetin, şeyh olunacak mevlevihanede ifa edilmesi yoluna gidilmiştir. Bk. Çelebi, “Çelebi Efendi”, 262; Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 58.

Buna ilaveten devletin farklı bölgelerinde bulunan Mevlevihanelerin meşihat makamında görev yapan meşâyih vefat ettiğinde ardında kalan oğlunun post makamına ancak çile çıkarmak ve meşihata layık bir hale gelmek suretiyle geçtiğine ilişkin örnekler mevcuttur. Söz gelimi, Aziz Dede (v. 1150/1737) Bağdad Mevlevihanesi şeyhi Yahya Dede'nin oğlu olmakla birlikte babasının vefatı akabinde mezkûr mevlevihanenin post makamına doğrudan geçmemiştir. Babasının vefatı sonrası seyahate çıkarak Konya Mevlâna Âsitânesi'ne gelmiş ve burada çile çıkarıp “dede” unvanı almıştır. Sonrasında İstanbul'a gelerek o sıralar aktif halde bulunan dört tekkenin meşâyihî ve behre sahibi dervişlerinden istifade etmiştir. Bütün bu tahsil ve tasavvufi terbiyesinden sonra tekrar Konya Hazret-i Pîr Âsitanesi'ne davet olunarak hilafet destarı almış ve böylece Bağdad Mevlevihanesi meşihatı kendisine tevdi olunmuştur.⁵⁵³ Bu ve benzeri birçok örnek nedeniyle ileri sürüldüğü gibi 1001 günlük çile çıkarmadan sadece on sekiz gün hizmet ederek meşihat makamına atanma hakkı elde edilmesi durumunun XVIII. asır için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Ancak bu iddianın, devletin birçok kurumunda yaşanan bozulmanın tekkelere de aksettiği XIX. asrın sonlarına doğru geçerli olabileceği kanaatindeyiz.

Şimdi ilk iddianın yani Mevlevîlikte var olduğu öne sürülen verâset usûlü meşihatın XVIII. asırda geçerliliğini tespit etmek için İstanbul'da mevcut mevlevihanelerde meşihat görevini icra etmiş şeyhleri sırasıyla inceleyelim.

Galata Mevlevihanesi'nde XVIII. asrın ilk postnişini Nâyî Osman Dede'den sonra oğlu Sırrî Abdülbaki Dede meşihat görevini ifa etmişti. Sırrî Abdülbaki Dede'nin akabinde kendisiyle herhangi bir sıhriyet bağının bulunmadığı Trablusî Safî Mûsâ Dede'nin mahdumu Mehmed Şemseddin Dede posta geçerek Kasımpaşa Mevlevihanesi ile Galata Mevlevihanesi meşihat görevini eş zamanlı olarak on sene müddetle ifa etmişti. Akabinde Safî Mûsâ Dede'nin bir diğer mahdumu Kadî İsa Dede, damadı Selim Dede ve torunu Mehmed Sadık Dede postnişinlik vazifesinde bulunmuşlardır. Bunların ardından, yine aynı aileye mensup Mûsâ ve Yahya Dedeler olmasına rağmen, Çelebilik Makamı, Kahire Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülkadir Dede'yi Galata Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih etmişti. Seyyid Abdülkadir Dede'nin dört sene sonra azledilmesinin akabinde sırasıyla Konya Mevlâna Dergâhı Aşçıbaşı Hüseyin Dede ve Konyalı Bakkalzâde Seyyid Ali Dede atanmıştı. Bakkalzâde Seyyid Ali Dede'nin de

⁵⁵³ Salim, *Tezkire*, 505. Esrâr Dede burada “çâr-hankâh-ı Dârü'd-devle” diyerek Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihanelerini kastetmektedir. Esrâr Dede, *Tezkire*, 356.

birkaç sene sonra azledilmesi üzerine Halil Numan Dede atanmış, onun da dört sene süren meşihat vazifesinin ardından makama sırasıyla Şems Türbedarı Abdullah Dede ve Şeyh Gâlib tayin edilmişti.

Bu verileri incelediğimizde asrın ilk yarısında Yazıcızâde-Ahîzade Ailesi'ne, ikinci yarısının ilk çeyreğinde Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup şeyhlerce ve diğer çeyreğinde ise herhangi bir şeyh ailesine mensup olmayan postnişinlerce meşihat vazifesinin ifa edildiği görülmektedir. Aynı aileye mensup şeyhlere rastlanmakla birlikte bunun gelenek haline geldiği düşüncesini geçersiz kılan çok daha fazla sayıda örneğe muhatap olunmaktadır. Özellikle Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup Mehmed Sadık Dede'den sonra yine aynı aileden dedeler olmasına karşın Çelebilik Makamı'nın Kahire Mevlevihanesi'nden Galata Mevlevihanesi'ne atama yapması dikkate değerdir. Bu durum, kontrolün nüfuzlu şeyh ailelerinde değil, Çelebilik Makamı'nda olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Galata Mevlevihanesi'nde XVIII. asır için verâset usûlünün geçerli olduğunu ve uygulandığını gösteren örneklerle rastlanmakla birlikte söz konusu usûlün bir gelenek haline geldiğini ve süreklilik kazandığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Yenikapı Mevlevihanesi'nde XVIII. asırda meşihat vazifesinde bulunanlar sırasıyla Bursalı Nâci Ahmed Dede, Bolulu Pendârî Ahmed Dede, Konyalı Nesîb Yûsuf Dede, Peçeli Ârifî Ahmed Dede, Konyalı Pîr Mehmed Dede, Atina kökenli Trablusî Safî Mûsâ Dede, Kırımlı Kûçek Mehmed Dede, Kütahyalı Seyyid Ebubekir Dede ve Kütahyalı Seyyid Ali Nutkî Dede'dir. Aynı aileye mensup olup olmadıklarının ilk bakışta anlaşılması açısından memleketleriyle birlikte aktardığımız bu postnişinlerin, Kırımdan Trablus'a, Peçe'den Kütahya'ya kadar çok farklı coğrafyalardan bir araya geldikleri görülmektedir. Özellikle asrın son çeyreğinde posta oturan Ali Nutkî Dede'ye kadar muhtelif aile ve bölgelerden Mevlevîlerin Yenikapı Mevlevihanesi'ne şeyh olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu asırda Yenikapı Mevlevihanesi özelinde verâsete dayalı bir meşihat modelinin gelenek haline gelmesi şöyle dursun asrın son çeyreğine kadar bu duruma emsal teşkil edecek bir örnek mevcut dahi değildir. Buna mukabil Seyyid Ebubekir Dede ve Ali Nutkî Dede ile birlikte tekke ve zaviyelerin ilgasına kadar Yenikapı Mevlevihanesi meşihat görevini yürütecek bir şeyh ailesi zuhur etmiştir. Muhtemelen meşihatta evladiyet sisteminin gelenek olduğu şeklindeki fikrin kaynağını söz konusu aile teşkil etmektedir.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki postnişinlerinin aile bağlarına bakarak meşihatta verâset usûlünün ne derece geçerli ve gelenek haline gelmiş olabileceği sorununu ele almadan önce söz konusu mevlevihanenin banisine yönelik ortaya konan mevzumuzla ilgili bir görüşe değinmek istiyoruz. Postnişinlerini aktardığımız başlıkta Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin kuruluş sürecine ilişkin verdiğimiz bilgilerden hatırlanacağı üzere mevlevihane Sırrî Abdî Dede tarafından inşa edilmiş ve dergahın ilk postnişini de yine o olmuştu. Mevlevihanenin ikinci ve üçüncü postnişinleri Sırrî Abdî Dede ile herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan şeyhlerdi. Sırrî Abdî Dede'nin oğlu post makamına ancak dördüncü sırada geçmişti. Buna rağmen bazı araştırmacılar Sırrî Abdî Dede'nin İstanbul Mevlevihaneleri'nde kan bağına dayalı meşihat modelini gerçekleştirerek ilk mühim şeyh ailesinin kurucusu olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁵⁴ Bu önemli şeyh ailesinin etkisinin XVIII. asra kadar devam ettiğini –ilgili bölümde biyografilerini verdiğimiz üzere- görmekteyiz. Fakat Abdî Dede'den sonra posta oturan iki ayrı şeyhin bu aileye mensup olmaması hem “kan bağına dayalı meşihat modelini”n gerçekleştiğine dair ileri sürülen iddiayı güçsüz kılmakta hem de şeyh tayinlerinde Konya Çelebilik Makamı'nın hükmü ve iradesinin geçtiğini dolaylı olarak göstermektedir.

Şimdi XVIII. asır Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde verâset usûlünün uygulanıp uygulanmadığına bakacak olursak XVIII. asrın ilk postnişini Seyyid Mehmed Dede Efendi ve halefi Seyyid Halil Sâlik Dede (v. 1135/1722) Sırrî Abdî Dede Ailesi fertlerindendir. Genç yaşta vefat eden Halil Sâlik Dede'den sonra yerine Celâl Ali Dede Hanedanı üyesi Safî Mûsâ Dede atanmıştır. Bu itibarla Abdî Dede ailesi kurmuş oldukları mevlevihanede art arda sadece üç kuşak meşihat makamında bulunabilmişlerdir. Safî Mûsâ Dede'den sonra oğlu Mehmed Şemseddin Dede posta geçmiştir. Onlardan sonra herhangi bir şeyh ailesine mensup olup olmadığını tespit edemediğimiz Arabzâde Ali Dede ve Midillili Hekim Ali Dede, Çelebilik Makamınca tayin edilmiştir. Hekim Ali Dede'nin dokuz sene süren şeyhlik görevinin vefat etmesiyle tamamlanması üzerine posta yine Safî Mûsâ Dede ahfadından Mehmed Sadık Dede ve Mûsâ Dede'ler oturdu. Mûsâ Dede altı sene süren meşihatının ardından azledilerek yerine Yenişehir-Fenerli Semahat Ömer Dede tayin edildi. Ömer Dede'nin de dört sene sonra azledilmesi üzerine çok kısa bir süreliğine Mûsâ Dede tekrar posta

⁵⁵⁴ Işın, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, 169; a.mlf., “Mevlevîlik”, 425; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 318.

oturdu. Mûsâ Dede'yi altı ay sonra azleden Çelebilik Makamı, Erzincan şeyhi Mevlânazâde Mehmed Dede'yi meşihat makamına tevcih etti. Böylece Celâl Ali Dede Hanedanı'nın Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlik görevleri sona ermiş oldu. Bundan sonra mevlevihane meşihat görevini 1326/1909 yılına kadar Mevlânazâde Mehmed Dede'nin neslinden gelenler üstlendi.

Netice itibariyle Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde aynı aileye mensup şeyhlerin sırasıyla üç kuşaktan fazla meşihatta bulunmadıkları görülmektedir. Bilhassa sadece Kasımpaşa'da değil Galata Mevlevihanesi'nde de oldukça etkin olan Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup meşâyihın asrın sonlarına doğru Kasımpaşa üzerinde yetkisi, Konya Çelebilik makamınca sonlandırılması dikkate değerdir. Özellikle asrın ikinci yarısından itibaren meşihatın babadan oğula geçmesi yönünde bir seyir izlenirken, Çelebilik Makamınca yapılan müdahalelerle bu seyir sona erdirildi. Ancak Kasımpaşa Mevlevihanesi özelinde Mevlânazâde Mehmed Dede ailesiyle birlikte XIX. yüzyılda meşihatta verâset usûlünün gelenek haline gelmesinin nüvesinin, XVIII. asrın sonunda atıldığını söyleyebiliriz.

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde ise asrın ilk şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi, Yusuf Çengî Dede Ailesi'nin müntesibiydi. Memiş Efendi'den sonra oğlu Seyyid Ahmed Dede, ondan sonra da torunu Mehmed Sadık Dede post makamında bulunmuşlardır. Mehmed Sadık Dede sonrasında kendisiyle herhangi bir sıhriyet bağı bulunmayan Nevâlizâdeler'den Tokadî Seyyid Abdülehad Dede tayin edilmişti. Seyyid Abdülehad Dede'nin akabinde kendisiyle yine herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan Celâl Ali Dede Hanedanı'nın üyesi Trablusî Ahmed Dede posta oturmuştu. Dört sene süren meşihatının ardından yerine oğlu Hattat Zühdi Yusuf Dede postnişin olmuş ve bu görevini XIX. asrın ilk çeyreğine kadar sürdürmüştü. Böylece Beşiktaş Mevlevihanesi'nde XVIII. asrın ilk yarısında İstanbul kökenli bir şeyh ailesi, ikinci yarısında İstanbullu mevâli hanedanına mensup Tokatlı bir dede ve Trablus kökenli bir başka bir şeyh ailesi meşihat makamında bulundular. Beşiktaş Mevlevihanesi özelinde bir asır boyunca meşihat makamında bulunmaları sebebiyle nüfuzlu bir şeyh ailesi olduğunu düşündüğümüz Yusuf Çengî Dede Ailesi'nin post makamındaki son üyesi Seyyid Mehmed Sadık Dede'nin sonrasında Nevâlizâdelerden Seyyid Abdülehad Dede'nin tayin edilmesi dikkat çekicidir. Seyyid Mehmed Sadık Dede'nin herhangi bir evladı olup olmadığı veya bu aileye mensup posta oturmaya ehil başka bir zatın bulunup bulunmadığı hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Seyyid Mehmed Sadık Dede

oldukça genç bir yaşta, 21 yaşında vefat etmişti. Çok küçük yaşta da olsa bir oğlu olduğunu ve verâset usûlünün gelenekleştğini farz ettiğimizde onun şeyh olarak atanması gerekirdi. Nitekim çok küçük yaşta atanan şeyh örneklerine XIX. asırda rastlamaktayız.⁵⁵⁵

Ayrıca çalışmamızın son bölümündeki tespitlerimiz arasında yer aldığı şekliyle, Seyyid Abdülehad Dede'nin Tokat Mevlevihanesi meşihat makamını üstlenen evlat ve torunlarının bulunmasına rağmen Beşiktaş Mevlevihanesi'nde kendisinden sonra meşihat makamına geçmemeleri önemli bir noktadır. Bu durum Mevlevîlikte verâset usûlü meşihatın Çelebilik Makamı kontrolünde olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Çelebi Efendi, Trablusşam Mevlevihanesi şeyhi Trablusî Ahmed Dede'yi meşihat makamına tevcih etmiştir. Netice itibariyle Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamında verâset usûlünün birbirini devralan farklı şeyh ailelerince ve Çelebilik Makamı'nın iradesince uygulandığı görülmektedir. Aynı şekilde farklı ailelere mensup dedelerin meşihat makamına getirilmesi verâset usûlünün gelenekselleşmediğini ortaya koymaktadır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkarılacak sonuç şudur: XVIII. asır İstanbul Mevlevihanelerinde verâsete dayalı meşihat örneklerine rastlanır. Bununla birlikte mezkûr meşihat sisteminin süreklilik kazanıp gelenek haline geldiğini söylemek güçtür. Galata Mevlevihanesi hariç Kasımpaşa, Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevihanelerinde asrın sonlarına doğru verâsete dayalı meşihat modeline geçiş sayılabilecek bir durumun söz konusu olduğunu ileri sürmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle isimlerini zikrettiğimiz bu üç mevlevihanede XIX. asra girerken evladiyet sisteminin gelenekleşmeye doğru meylettiği iddia edilebilir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, her ne olursa olsun XVIII. asır boyunca meşihat makamına yapılan tevcihatta esas merci Çelebilik Makamıdır ve bütün görevler bu makamın kontrolündedir. Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup Mûsâ b. Selim Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamındaki görevine son verilmesi bunun en önemli göstergesidir. Hatta verâsete

⁵⁵⁵ Çocuk yaşta şeyh olarak atanmaya misal olarak 1861 yılında Hüseyin Fahreddin Dede'nin sekiz yaşında Beşiktaş Mevlevihanesi postuna oturmasını verebiliriz. Çocuk yaşta posta oturan şeyhler kemale gelinceye kadar kendisine vekillik edecek bir dede görevlendiriliyordu. Mevlevîlikte çocuk şeyhler ile ilgili bir araştırma için bk. Küçük, "Mevlevîlik'te Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik", 95-119. Ayrıca Seyyid Mehmed Sadık Dede'nin herhangi bir evladı veya aynı aileden meşihata layık bir kimse bulunmadığını varsayılırsa meşihatta verâset sistemi olsa dahi tahakkuk etme imkânı bulamadığını dikkate almak gerekir.

dayalı meşihat usûlünün süreklilik kazanamamasının en önemli müsebbibinin de Çelebilik Makamı olduğunu söylemek mümkündür.

Burada Üsküdar Mevlevihanesi'ni incelemeye tabi tutmamamız sorgulanabilir. Diğer mevlevihaneler gibi Üsküdar Mevlevihanesi'ne ayrıca bir paragraf ayırmamız XVIII. asırda sadece bir postnişinle temsil edilmesinden ileri gelmektedir. Bununla birlikte Üsküdar Mevlevihanesi'ni konu edindiğimiz kısımdan hatırlanacağı üzere, mevlevihanenin vakıfnamesinde, vakfın tevliyeti Halil Numan Dede'ye, ardından küçük veya büyüklüğüne bakılmaksızın zürriyetinden Mevlevî terbiyesi görmüş ve meşihata layık olana, zürriyetinden hayatta kalan kimse yok ise evlatlarının halifelerinden birine verilmesi şart koşulmuştu. Bu senet vakfın idaresi ile zaviyenin idaresinin aynı otoriteye verilmesini ima etmekteydi. İlk bakışta sadece vakıfla ilgili bir idare söz konusu ediliyor iken “şeyh olmaya layık” ibaresi aynı zamanda zaviyenin Halil Numan Dede soyunca idare edilmesini şart koşuyordu ki elbette burada liyakatin altı çiziliyordu. Bu türden şartları olan vakıfnameler elbette meşihatta verâset usûlünün yürürlükte olmasını tetikleyen bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Bu şekilde XVIII. asrın İstanbul'unda vakıfnamesi, evladiyetle meşrut olma özelliğine sahip tek mevlevihane Üsküdar'dı. Farklı zaman dilimleri ve mekânlarda bu türden vakıfnameye sahip olan mevlevihanelere de rastlanmaktadır. Mesela Gaziantep Mevlevihanesi'nin 1050/1640 yılında tanzim edilmiş vakıfnamesine göre müteveli ve şeyh atamalarının Makam Çelebisinin onayı alınmaksızın yapılacağı hükmü getirilmiştir. Yine aynı vakfiye senedine göre Makam Çelebisinin müdahale edebileceği hususlar, meşihat makamında değişiklik olduğunda gerekli beratları düzenlemek ve vefat eden şeyhin soyundan onun yerine geçecek bir erkek halefî olmadığı takdirde yeni şeyhi belirlemekten ibarettir.⁵⁵⁶ Elbette vakıfnamesi evladiyetle meşrut olma özelliğine sahip mevlevihaneler, verâset sisteminin doğal bir seyir izlemesini sağlar niteliktedir.

Bir yüzyıllık zaman diliminde ve İstanbul Mevlevihaneleri özelinde incelemeye tabi tuttuğumuz babadan oğula geçen meşihat örnekleri Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu genel karakterinin yansıması olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Itzkowitz, XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde oğulları babalarının izinde gitme mecburiyetine sevk eden bazı amillerin yaşandığını, meslekî fırsatları sınırlayan bir

⁵⁵⁶ Kreiser, “Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler”, 104.

yapının bulunduğunu ileri sürer.⁵⁵⁷ Devlet görevinde olan babaların evlatlarının yine devlet görevinde olması, ulema çocuklarının yine ilmiye teşkilatında yer alması, çeşitli zanaat sahibi babaların çocuklarının yine zanaatla meşgul olması bu tür bir yapının bulunduğunu kabul edilebilir kılar. Çok genel bir örnek vermek gerekirse, 1123/1711 tarihli bir istid'âda İstanbul Cedid Nişancı Paşa Camii müezzini, ihtiyarlığı nedeniyle görevini yine mahdumuna devretmek istemektedir.⁵⁵⁸ Değişen ve gelişen sosyal şartlar böyle bir yapının ortaya çıkması ve hayatiyetini uzun seneler devam ettirmesini sağlamış olmalıdır. XIX. asırda daha fazla örneğe sahip olduğumuz şeyh aileleri özelinde düşünüldüğünde “babalarını takip eden evlatlar” görüşünün Osmanlı toplumunda genel bir seyir haline geldiği ve bunun tekke mensuplarına da yansıdığı varsayılabilir. Fakat özellikle tasavvuf sahası söz konusu olduğunda bu tür genellemeleri yanlışlayacak misaller her zaman çıkacaktır. Mesela XVIII. asır Mevlevî şairlerinden Hasan Tâlibî Dede (v. 1130/1717), İştib'de kadılık vazifesinde bulunan bir babanın oğluyken, babasının izinden giderek kadılığı tercih etmeyip Mevlevîliğe intisap etmiş ve sonrasında birçok mevlevihanenin meşihat makamında hizmet etmiş bir postnişin olmuştur.⁵⁵⁹ Keza Galata ve Üsküdar Mevlevihaneleri şeyhi Halil Numan Dede, paşa olarak görev yapan babasının izinden gitmediği gibi kendisine ait zeameti de terk ederek tasavvufa yönelmiş ve tekke mensubu olmuştur.

Sonuç olarak, İstanbul Mevlevihaneleri özelinde XVIII. asrın geneline bakıldığında verâsete dayalı meşihat misallerine rastlanmakla birlikte bunun gelenek haline gelip süreklilik kazandığını ileri sürmek güçtür. Mevlevîliğin merkezîyetçi bir yapı haline gelmesinde esas unsur olan Çelebilik Makamı'nın mevcudiyetinin, meşihatta verâset usûlünün gerçekleşmesi ve gelenekleşmesinde ya da devre dışı bırakılmasında müdahil ve etken olduğunun unutulmaması gerekir. Diğer bir deyişle verâsete dayalı bir meşihat geleneğinin ortaya çıkmasını sağlayan veya onu ortadan kaldıran en önemli unsur meşihat tayin yetkisini elinde bulunduran Konya Mevlâna Dergâhı Makam Çelebi Efendi'sidir. Mevlevîlikte meşihat konusunda Çelebilik Makamı'nın otoritesini dikkate almadan yapılacak tüm değerlendirmeler gerçeği yansıtmaktan uzak kalacaktır.

⁵⁵⁷ Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 152.

⁵⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, XIII.

⁵⁵⁹ Mevlevî şeyhi iken Şeyhülislam tarafından kadılık görevine getirilmişse de daha sonra tekrar şeyhlik makamına geri dönmüştür. Enver, *Mevlevî Şâirler*, 199-200.

1.8. İstanbul Mevlevihanelerinde XVIII. Asra Yansıyan Azil Vakaları

Gerek tayin etme gerekse de görevden alma yetkisi yönünden bütün Mevlevî âsitane ve tekkelerinin meşihat makamı üzerinde söz sahibinin Konya Mevlâna Dergâhı'nın post makamında bulunan Çelebi Efendi olduğunu ifade etmiştik. Tekke ve zaviye şeyhlerinin meşihat makamından alınması bağlamında kaynaklarda genel olarak “azil” ve “ref” kavramlarının kullanıldığı, bu bağlamda postnişinlerin görevinin sonlandırılmasının “azledildi/azlolundu”, “meşihatı ref edildi/olundu” terkipleriyle ifade edildiği görülmektedir. Aynı şekilde meşihat görevi sona ermiş bir postnişin “ma‘zûl” sıfatıyla tanımlanmaktadır. Azil “bir yönetici veya memurun görevine son verilmesi; bir vekil veya mümessilin temsil yetkisinin kaldırılması”⁵⁶⁰ anlamına gelmektedir. Bu itibarla Çelebi Efendi kendisinin vekili olarak bir tekke meşihatında bulunan şeyhi azletmekle onun vekâlet ve temsil yetkisini üzerinden almış olmaktadır. Hemen hemen aynı manaya gelen ref kavramıyla da postnişinin meşihat yetkisinin kaldırıldığı ifade edilmektedir.

İlk bakışta bir kişinin görevinin sonlandırılmasının, o kişinin temsil ettiği makama uymayan bir tavır sergilemesi ya da görevini kötüye kullanması gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu itibarla herhangi bir tekke şeyhinin azledilmesi/meşihatının ref edilmesi, meşihat makamına yakışık almayan davranışta bulunması veya Çelebilik Makamınca o tekkenin yönetiminde görülen bir sorunun neticesi olarak algılanabilir. Bu bağlamda, XVIII. İstanbul Mevlevî meşâyihı arasındaki birkaç mazûl postnişinin ancak manevî/tasavvufî sebepler neticesinde azledilmiş oldukları yönünde bir düşünce hatıra gelebilir. Karşılaşılan azil vakalarını anlamlandırmada ilk kertede hatıra gelen manevî/tasavvufî nitelikteki sebeplerin, gerçekte ne ölçüde etkili olduğu sorgulanmalıdır. Özellikle biyografilerini zikrettiğimiz bölümde karşılaştığımız üzere bazı mazûl şeyhlerin tekrar meşihat makamına tevcih edildiğine ilişkin örnekler söz konusu sorgulamayı hayati kılmaktadır. Meşihatta azlin neye tekabül edebileceğini anlamlandırmada “azil” kavramının hangi şartlarda kullanıldığı ve kapsamını ortaya koymanın önemli bir husus teşkil ettiği kanaatindeyiz. Bu itibarla sadece tekkeler değil, Osmanlı Devleti'nin farklı kurumlarında yaşanan aziller söz konusu kavramın mahiyetini anlamada yol gösterici olacaktır.

⁵⁶⁰ Atar, “Azil”, 4/326.

Osmanlı ilmiye teşkilatında yaşanan azillerin her şeyden önce tayinlerle sıkı bir ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Mesela kaza kadılarının yaklaşık iki, mevleviyet kadılarının ise bir sene süreyle tayin edildiği olmuştur.⁵⁶¹ Bu süreyi doldurması üzerine görevden alınan kadılar mazûl sıfatıyla anılmışlardır. Keza yönetici veya memurların atamalarında süre açısından bir sınırlandırma yapıldığı ve belirlenen sürenin dolmasıyla –şayet atama yenilenmediyse- görevlerinin kendiliğinden sona erdiği bilinmektedir.⁵⁶² Bu durumda azlin, kişinin o makama yakışmayacak hal veya davranışlarından kaynaklanan bir hareketin sonucu değil, sadece zaman bakımından sınırlanan tayin sürelerinin tamamlanmasıyla görevin sona erdiğini ifade eden bir mahiyete sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nin ilmiye teşkilatında görülen bu sınırlı süreli tayinlerin Mevlevîlikte de bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle meşâyihın kalbî tasarruflarına hâlel getirebilme ihtimalini ortadan kaldırmak ve onların dünyevî bağlardan uzak kalmasını sağlamak amacıyla tekke/zaviye meşihatının bir şeyhe münhasır bırakılmadığı bilinmektedir. Bu nedenle tekkelerin meşihat makamında bulunan meşâyihın başka tekkelerin meşihatına nakledilmesinin önceleri adet olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶³ Mevlevîliğin erken dönemlerinde bu âdeti uygulayan Çelebilik Makamı’nın yaptığı tayin değişiklikleri veya görevden almalar kaynaklara azil veya meşihatın ref olduğu şeklinde geçebilmektedir.

Bunun dışında bizatihi bulunduğu tekkede çeşitli nedenlerle görevine devam etmek istemeyen veya devam edemeyen meşâyihın tekkesini terk etmesi ya da farklı bir mevlevihaneye atanması da kaynaklara “azil” ifadesiyle geçmiştir. Bu bağlamda verilecek en çarpıcı örnek XVII. asır Mevlevî meşâyihından Dânişî Ali Dede’dir. Kıbrıs’ta bulunan Lefkoşa Mevlevihanesi’nde meşihat görevini sürdürürken bölgenin ikliminden dolayı rahatsızlanan Dânişî Ali Dede, görevinin başka bir yere nakledilmesini arzu etmişti. Bunun üzerine Çelebilik Makamı onu Kudüs Mevlevihanesi meşihat makamına nakletmişti.⁵⁶⁴ Sâkîb Dede vesilesiyle nedenini öğrendiğimiz bu nakil, diğer eserlerde⁵⁶⁵ azil vakası olarak kaydedilmişti. Keza Naci Ahmed Dede, Kırım Muharebesi’ne katılması nedeniyle Beşiktaş Mevlevihanesi

⁵⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, 94.

⁵⁶² Atar, “Azil”, 327.

⁵⁶³ Hüseyin Azmî Dede, *Beyânü’l-makâsıd*, 160.

⁵⁶⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 210-211.

⁵⁶⁵ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 315.

meşihat makamındaki görevine devam edememişti. Kaynaklar bu durumu, onun azledildiği yönünde bildirmişlerdi.⁵⁶⁶ Bu örnekler azil kavramının kapsamının geniş olduğunu ve azil vakalarının sebeplerinin her zaman manevi bir sorundan kaynaklanmayıp çeşitlilik arz edebileceğini ortaya koymaktadır.

Azil kavramının mahiyetine ilişkin bu sorgulamalarımızın ardından XVIII. asır İstanbul Mevlevihanelerinde posta oturmuş meşâyihın meşihattan azledilme durumlarına bakabiliriz. Söz konusu asırda Yenikapı, Beşiktaş ve Üsküdar Mevlevihaneleri'nde meşihatı ref edilen bir şeyhe rastlanmamaktadır. Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanelerinde ise birkaç azil hadisesi vâkidir ve bu azillerin her biri asrın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Şimdi bu azil hadiselerinin detaylarını verelim.

Galata Mevlevihanesi'nde üç azil vakasına rastlamaktayız.⁵⁶⁷ İlki Kahire Mevlevihanesi eski şeyhi Seyyid Abdülkâdir Dede, ikincisi Bakkalzâde Ali Dede ve son olarak Halil Numan Dede'nin azilleridir. Kahire Mevlevihanesi eski şeyhi Seyyid Abdülkâdir Dede yaklaşık dört sene süren postnişinlik süresinin ardından azledilmişti. İzzet Molla'nın "*Yerine Şeyh Abdülkâdir-i Şâmî gelib üç sâl / Bilinmez aslı neymiş eylemişler mün 'azil onu*"⁵⁶⁸ beytiyle ifade ettiği üzere kaynaklarda nedenine ilişkin bir değininin bulunmadığı bu azli, Seyyid Abdülkâdir Dede'nin Galata Mevlevihanesi'ndeki meşihatı süresinde gelişen olaylara bakarak anlamlandırmaya çalışalım:

Seyyid Abdülkâdir Dede'nin meşihatının sonlarına doğru İstanbul kadısı ve Galata vekiline hitaben yazılan bir emirnâmeden anlaşıldığına göre, bazı kişiler Galata Mevlevihanesi'ne ait İskender Paşa Evkâfı'na müdahale ederek gelirlerini zapt etmeye başlamıştır. Abdülkâdir Dede'nin arzuhalı üzerine yazılan bu emirname ile İskender Paşa Evkâfı'nın tevliyet ve nezâretinin Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin uhdesinde olduğu, elde edilen gelirlerin ise mevlevihanenin tamir vb. işlerine sarf edilmesi gerektiği yetkililere tekrar hatırlatılmış ve gereğinin yapılması emredilmiştir.⁵⁶⁹ Abdülkâdir Dede'nin kaleme aldığı arzuhal, azil sebebinin vakıfla ilgili olabileceğini ihsas etmektedir. Vakıf gelirlerinden nemalanmaya çalışan kişi veya kişiler, bir arıza ile kendilerine engel olmak isteyen postnişin Abdülkâdir Dede'yi bertaraf etmek istemiş olabilir. Her ne kadar evkâfın tevliyet ve nezaretinin mevlevihane postnişinine ait

⁵⁶⁶ Bk. Çalışmamızın Naci Ahmed Dede kısmı.

⁵⁶⁷ Bu sayıya, azledildiği neticesine ulaştığımız Halil Numan Dede'yi de dahil etmekteyiz.

⁵⁶⁸ İzzet Molla, "Silsile-i Meşâyih-ı Kirâm Der Hankâh-ı Bâb-ı Kulle", 699.

⁵⁶⁹ 18 Şevval 1195 tarihli vesikanın tam metni için bk. Erdoğan, "İstanbul Mevlevihaneleri", 26-27.

olduğu tekrar hatırlatılmış olsa da vakfın gelirlerinin mevlevihaneye geçmesini engelleyen/ler siyaseten daha güçlü bir konumda olup bu durumu Abdülkâdir Dede'nin aleyhine çevirmiş ve onun azline etkide bulunmuş olabilirler.

Burada vakıf gelirlerini elde etme konusunda yaşanan sıkıntının, bir postnişinin azlinde ne ölçüde etkide bulunmuş olabileceği yönünde bir soru akla gelebilir. Tarih boyunca yüksek miktarda vakıf gelirlerine sahip olan dergâhlarda dervişlerle şeyh ve mütevellî arasında ihtilaf ve anlaşmazlıkların çıktığı görülmüştür.⁵⁷⁰ Ahmed Halis Dede, bu tür anlaşmazlıklara kapı aralayacağı endişesiyle babası Sâkîb Dede'nin, post makamında bulunduğu Kütahya Mevlevihanesi'nin vakıf gelirlerinin devlet adamları tarafından çoğaltılmasını kabul etmediğini bildirmektedir. Buna ilaveten Sâkîb Dede, Kütahya Mevlevihanesi'nde bulunan huzurun vakıf gelirleri fazla olan tekkelerde bulunmadığını söyleyerek⁵⁷¹ iktisadî durumun bir mevlevihanenin ortamını büyük oranda etkilediğini ima etmektedir. Bu noktadan hareketle Seyyid Abdülkâdir Dede'nin meşihatı evresinde vakıf gelirleriyle alakalı olarak yaşanan sıkıntının mevlevihane içerisinde bir kargaşaya sebebiyet verdiği ve Çelebilik Makamı'nın postnişini değiştirmek suretiyle bu kargaşanın önüne geçmek istemiş olabileceği tahmin edilebilir. Dolayısıyla Seyyid Abdülkâdir Dede'nin Galata Mevlevihanesi'ndeki birkaç sene süren meşihatının ref edilmesinin manevi olmaktan ziyade siyasî ve iktisadî sebeplerden ileri gelmesinin kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindeyiz.

Galata Mevlevihanesi meşihat makamından azledilen ikinci şeyh Bakkalzâde Seyyid Ali Dede'dir. Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin akabinde posta oturan Seyyid Ali Dede, dört sene kadar bu görevini sürdürmüş ve azledilmişti. Kendisinden sonra posta geçen ve Galata Mevlevihanesi'nin üçüncü mazul şeyhi Halil Numan Dede'nin dört sene süren meşihat görevinden sonra tekrar postnişin olan Seyyid Ali Dede, kısa süre içerisinde tekrar azledilmişti. Seyyid Ali Dede'nin azil nedenine ilişkin de kaynaklarda herhangi bir ima bulunmamaktadır.

Galata Mevlevihanesi'ndeki üçüncü azil vakası ise, az önce belirttiğimiz üzere Halil Numan Dede'ye aittir. Esasen kaynakların Halil Numan Dede'nin dört sene boyunca

⁵⁷⁰ Çalışmamızın ilk bölümünde Hazine-i Evrâk Arşivi'nden faydalanarak ortaya çıkardığımız üzere, diğer postnişinlerden farklı olarak Safî Mûsâ Dede, Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiğinde mevlevihane vakfının mütevelliliğini de üzerine almıştı. Safî Mûsâ Dede'nin postnişin ile vakıf mütevellisi arasında çıkacak herhangi bir ihtilafı önlemek adına böyle bir davranış sergilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁷¹ Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-ü menâkıb*, 439-440.

meşihat görevini üstlendiği Galata Mevlevihanesi'nden ayrılışıyla ilgili farklı söylemlerde bulundukları görülmektedir. Bu nedenle bizi, onun azledilmiş olduğu sonucuna götüren unsurların irdelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle yakın zamanda yapılmış çalışmalarda Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi meşihat makamından ayrılması ile alakalı olarak ikircikli ifadeler bulunduğunu belirtmeliyiz. Mesela bazı araştırmacılar aynı çalışmaları içerisinde Halil Numan Dede'nin hem meşihattan azledildiğini hem de kendi arzusu ile ayrıldığını ifade edebilmektedirler.⁵⁷² Bir başka araştırmacı, Halil Numan Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'ni kurmak amacıyla Galata Mevlevihanesi'ndeki meşihat görevini bıraktığı yönünde bir yorumda bulunmaktadır.⁵⁷³ Bu yorum başlangıçta makul görünebilir. Zira Halil Numan Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi iken Üsküdar Mevlevihanesi'nin vakfiyesini hazırlamış ve daha sonra orada görevine devam etmek istemiş olabilir. Bu bağlamda Ali Sâtî Efendi'nin (v. 1258/1842) Bakkalzâde Ali Dede hakkında “meşihatı ref olunub” cümlesini kullanırken Halil Numan Dede için “meşihatını terk etmekle”⁵⁷⁴ ifadesini kullanması, Halil Numan Dede'nin kendi arzusuyla postu bıraktığını ima edebilir. Fakat bunun dışında kalan kaynaklar, Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi'ndeki meşihatı için “azil” veya “ref” ifadelerini kullanmışlardır. Söz gelimi XIX. asra ait “Meşâyih-i Mevlevîhane-i Kulekapusu Bina-i İskender Paşa” başlıklı silsilenamede “azil şod”, Tabibzâde Şükrî'nin listesinde “ref”, İzzet Molla'nın manzum silsilename'sinde ise “mazul” ifadeleri geçmektedir.⁵⁷⁵ Esrâr Dede ve Üsküdar Mevlevihanesi son postnişini Ahmed Remzi Akyürek de Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi meşihat makamından ayrılığını “azil” kelimesiyle ifade etmişlerdir.⁵⁷⁶ Dolayısıyla çok daha fazla sayıda kaynak Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi'nden azledildiğini belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle Halil Numan Dede'nin Galata Mevlevihanesi'nden ayrılışının Çelebilik Makamı'nın kararınca gerçekleştiğini söyleyen kaynaklar çoğunluktadır. Bununla birlikte azil vakasından söz eden söz konusu kaynakların azil sebebine ilişkin bir değinide bulunmadıkları görülmektedir. Fakat Ergun bu hususa açıklık getirecek bir

⁵⁷² Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, 89.

⁵⁷³ Tanman, “Galata Mevlevihanesi”, 13/318.

⁵⁷⁴ Ayvansarayı, *Hadîka*, 438.

⁵⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9, 2a; Tabibzâde, *Mecmua*, 45; İzzet Molla, “Silsile-i Meşâyih-i Kirâm Der Hankâh-ı Bâb-ı Kulle”, 699.

⁵⁷⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 383; Vassaf, *Sefîne*, 5/260.

bilgi vermektedir. Buna göre Halil Numan Dede, Çelebilik Makamı'ndan izin almaksızın Üsküdar'da bir Mevlevî tekkesi kurmaya kalkıştığı için azledilmiştir.⁵⁷⁷ Ergun bu bilginin referansını İzzet Molla'nın manzumesi, *Sicill-i Osmânî* ve diğer kayıtlar olarak paylaşmaktadır. Fakat ne İzzet Molla'nın manzumesi ne de *Sicill-i Osmânî*'de azil sebebine ilişkin bir veri vardır. Ergun'un "diğer kayıtlar" olarak ifade ettiği kaynaklar da şimdilik müphemdir. Bundan dolayı Ergun, müracaat ettiği "diğer kayıtlar"da yer alan ifadelere dayanarak bir yorumda bulunmuş olmalıdır. Peki, ulaştığımız kaynaklar içerisinde Halil Numan Dede'nin azline ilişkin verilen bu yegâne sebep ne derece gerçeği yansıtmaktadır?

Mevlevî şeyhlerinin siyasîlerle olan münasebetlerini ortaya çıkarma maksatlı yaptığımız araştırmada, Ergun'un Çelebilik Makamı'ndan izin alınmaksızın bir Mevlevî tekkesi kurma girişiminin azille sonuçlandığı yönündeki yorumunu haklı çıkaracak bir veri elde ettik. Çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylarını verdiğimiz üzere 1209/1794 yılında Valide Mihrişah Sultan'ın *Mesnevî*'nin haftada iki gün mutad olarak okunması için hazırladığı bir vakfiye senedinde, diğer dört mevlevihanenin isimlerinin tekrar tekrar anılmasına karşın Üsküdar Mevlevihanesi'ne hiçbir biçimde atıfta bulunulmamaktadır. Bu durum bizi, Konya Çelebilik Makamı'ndan izin alınmaksızın kurulduğu öne sürülen bir Mevlevî tekkesinin devlet erkânı tarafından da görmezden gelindiği düşüncesine sevk etmiş ve Ergun'un söz konusu yorumunun makul olduğu sonucuna iletmıştır.

Söz konusu yoruma başka bir açıdan bakıldığında Halil Numan Dede'nin, -daha önce ayrıntılarına girdiğimiz üzere- Üsküdar Mevlevihanesi'nin vakfiyesini tanzim ettiği yıl, yani 1205/1790 senesinde Galata Mevlevihanesi meşihat görevinin sona erdiğini görmekteyiz. Ondan sonra meşihat makamına atanan Abdullah Dede'nin İstanbul'a geliş güzergahında vefat etmesi üzerine Şeyh Gâlib postnişinliğe uygun görülmüştü. Şeyh Gâlib'in 9 Şevval 1205/11 Haziran 1791 Cumartesi günü Galata Mevlevihanesi postuna oturduğu⁵⁷⁸ dikkate alındığında daha önce atanan Abdullah Dede ile de bir süre vaktin geçtiği hesaba katıldığında Halil Numan Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'ni kurması ile Galata Mevlevihanesi'nden ayrılması arasında kısa bir zaman geçtiği anlaşılır. Bu durumda azlin sebebinin Çelebilik Makamı'ndan müsaade alınmadan bir Mevlevî tekkesi tesis etme girişimi olması makul görünmektedir.

⁵⁷⁷ Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 32.

⁵⁷⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 383; Tabibzâde, *Mecmua*, 45.

Galata Mevlevihanesi'ndeki bu üç azil vakasını bütüncül manada değerlendirdiğimizde her üç şeyhin de İstanbul dışından atandığı dikkati çekmektedir. Biri Şamlı, biri Konyalı, diğeri de Manisalıdır. Her biri de İstanbul dışında bir mevlevihanede çilesini tamamlamıştır. Esâsen Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778)'nin irtihalinden sonra Galata Mevlevîhanesi meşihat makamına tevcih edilen dört şeyh efendi de İstanbul dışındandı ve bu dışarıdan atama Şeyh Gâlib Dede'ye kadar devam etmişti. Dışarıdan atananlar arasında görevinden azledilmeyen tek şeyh Konya Ser-tabbâhı Hüseyin Dede idi ve meşihat vazifesi posta oturduktan dört sene sonra gerçekleşen vefatına kadar sürmüştü. Hüseyin Dede haricindeki bu müselsel aziller Mehmed Sadık Dede'den sonra yani kabaca asrın son 20 yılında Galata Mevlevîhanesi meşihat makamında bir istikrarsızlığın vuku bulduğunu göstermektedir. İstikrarsızlığın sebebi genel anlamıyla –Asçıbaşı Hüseyin Dede hariç- dışarıdan tayin edilen şeyh efendilerin Galata Mevlevihanesi'ne uyumu, vakfa müdahaleler ve Beşiktaş/Kasımpaşa Mevlevîhanelerinin yanı sıra Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778)'ye kadar Galata Mevlevihanesi'nde de uzun bir müddet söz sahibi olan Celâl Ali Dede Hanedanı ile ilişkilendirilebilir. 1164/1751'den itibaren meşihat makamında bulunan meşâyihın mensup olduğu Celâl Ali Dede Hanedanı, 1192/1778'de Seyyid Abdülkâdir Dede'nin atanmasıyla birlikte Galata Mevlevihanesi'nden ayrılmak durumunda kalmış olmalıdırlar. Sebep her ne olursa olsun asrın son çeyreğinde Galata Mevlevihanesi meşihat makamında yaşanan bu istikrarsızlık düğümü, Şeyh Gâlib Dede ile çözülmüş görünmektedir. Nitekim Şeyh Gâlib'den sonra Galata Mevlevihanesi'nde herhangi bir azil vakasına rastlanmamaktadır.⁵⁷⁹

Azil vakasının yaşandığı bir diğer mevlevihane ise Kasımpaşa'dır. Burada iki azil vakasıyla karşılaşırız. Peş peşe gerçekleşen bu iki azlin ilk muhatabı Celâl Ali Dede Ailesi'ne mensup Mûsâ b. Selim Dede, ikincisi ise Edirne Mevlevihanesi şeyhi Semahat Ömer Dede idi. Bu iki azil hadisesinin sebeplerini tespit etmek üzere kaynaklar incelendiğinde sadece *Hadikatü'l-cevâmi*'de Mûsâ b. Selim Dede'nin meşihatının ref'ine dair kısa da olsa temasta bulunulduğu görülür. Altı sene kadar posta oturan Mûsâ Dede'nin mağduren meşihatının kaldırıldığını ve işrete meylinin ziyade olduğu ifade edilir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ Silsilenamelerde Şeyh Gâlib sonrasında Galata Mevlevihanesi'nden mazûl bir şeyh yer almamaktadır. Bk. Tabibzâde, *Mecmua*, 45.

⁵⁸⁰ Ayvansarayı, *Hadikatü'l-cevâmi*, 406.

Mûsâ Dede'nin hem işrete meylinin fazla olduğunun ifade edilmesi hem de mağdur sıfatıyla tavsif edilmesi çelişkili görünmektedir. Nitekim post makamında oturmaya layık kişilerde aranılacak özelliklere sahip olmayan veya bu özelliklere muhalif hareketlerde bulunan şeyhlerin meşihattan azilleri mağduriyet ihtiva etmeyen, gayet makul bir durumdur. Tarihi süreçte gerek Mevlevîler kendi eserlerinde gerekse de genel olarak sufiler âdâb eserlerinde “Resûl’ün nâibi”⁵⁸¹ ifadeleriyle tavsif edilen şeyhin hangi hususîyetleri haiz bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Mesela Hint asıllı Nakşî şeyhi Tâceddin b. Zekeriyâ bir şeyhi Allah’ın esmâ ve sıfatını zevken ve vicdanen bilen, zahid, muttaki, âbid, vera ve adem-i taalluk⁵⁸² sahibi, mürîdin kalbinden beşerî zulumâtı kaldırıp ilahî cemâlin nurlarını yerleştirme kudretini haiz bir kimse olarak nitelemektedir. Bir şeyhte bulunması gereken hususîyetlerin arasında bir mürşidden irşada me’mur, icazetli ve ebu’l-vakt olmayı, mürîdin nefesleri ve hareketlerini sadakati ölçüsünde kontrol altına alabilmeyi ve sülûkun afetlerini bilmeyi zikretmektedir.⁵⁸³ Benzer şekilde Ankaravî mürşidi Kur’ân-ı Kerim ve sünnete uyan, tarikatın sırlarına ve hakikatine vâkıf, âlim ve ilmini amele dönüştüren, sözü tesir eden kişi olarak tanımlamaktadır.⁵⁸⁴ XIX. asır Mevlevî meşâyihından Hüseyin Azmî Dede ise insan-ı kâmil olarak tanımladığı şeyhte bulunması gereken en belirgin özelliğin seyr ü sülûkun makamlarını müşahade etme, feyz verme ve mürîdi yaşayabileceği kabz halinden kurtarma olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁵ Belirtilen hususîyetler kendisinde bulunmayan şeyh ancak sureten şeyhtir ve makama layık değildir. Hatta sıradan Mevlevî sâlikin dahi yapmasının uygun görülmediği bir davranışın, onların rehberi durumundaki bir şahıs tarafından yapılması ve buna imkân verilmesi tahayyül edilemez bir durumdur.

İster şeyh isterse de mürîd olsun bir Mevlevî’nin uyması gereken kurallar Mevlevî âdâb ve erkânını konu alan eserlerde net bir şekilde dile getirilmiştir. Bu eserler arasında yer alan *et-Tuhfe*’de Köseç Ahmed Dede, bir Mevlevî’de bulunması gerekenler arasında “Zühed, takva, vera‘, fakr, iftikar, bezl, îsâr, terk-i dünya, masiva muhabbetinden kalbi tecrit, lika-i Mevlâ’ya iştîyak, evâmire imtisal, nevâhîden içtinab, cem-i evkâtta zikre

⁵⁸¹ el-Ankaravî, *Minhâcû’l-fukarâ*, 62.

⁵⁸² Zekeriyâ, adem-i taalluku masiva ile alakayı kesmek olarak tarif eder. Bu tarifi içerisinde karşılaştığı bütün hadiselerde batının değişmemesini öne çıkarır. Birşeyi kayb olduğunda, birisi eziyet verdiğinde, hased edildiğinde, müridinin kendisinden hal ve makamca daha üstün bir şeyhe gittiğinde dahi batınında en ufak bir değişimin bulunmamasını adem-i taalluka verilecek misaller arasında zikreder. Bk. Mete, “Hindistanlı Bir Sufi: Tâceddin b. Zekeriyâ, Yolu ve Görüşleri”, 193-194.

⁵⁸³ Mete, “Hindistanlı Bir Sufi: Tâceddin b. Zekeriyâ, Yolu ve Görüşleri”, 194-195.

⁵⁸⁴ Ankaravî, *Minhâc*, s. 71.

⁵⁸⁵ Azmî Dede, *Miftâhu’l-kulûb*, 177, 180; a.mlf., *Nuhbetü’l-âdâb*, 166.

devam, şehvâtı terk, günahlardan tevbe, az yemek, sükût etmek, uykuyu terk etmek” gibi halleri sıralamıştır.⁵⁸⁶ Dolayısıyla her Mevlevî’den bu kuralları uygulaması beklenmektedir. Aksi halde ister zahirî ister batınî kapsamda olsun tarikat âdâbına mugayir hareket edenlere çeşitli cezalar verilmektedir. Tarikatın edeplerine muhalif hareket etmekte ısrar eden bir Mevlevî’ye verilen ceza ise Mevlevîlik’ten ya tamamen ya da geçici olarak çıkarılmasıdır.⁵⁸⁷

Peki, mevzu bahis Mûsâ Dede için ileri sürülen işrete meylin Mevlevîlikteki cezaî müeyyidesi nedir? Bununla ilgili olarak Konya Mevlâna Dergâhı son ser-tabbâhı Nizâmeddin Dede şu görüşü aktarır: “dervişin işret kullandığı görülürse ve bu tekerrür ederse zâbitânın bi’l-müzâkere vereceği karar, sâhib-i makâma arz edilerek kendisine seyyah verilir.”⁵⁸⁸ Seyyah vermek, Mevlevî’yi dergâhtan ve yoldan uzaklaştırma manasına gelmektedir.⁵⁸⁹ Dolayısıyla sadece tarikat temsilcisinde değil, tarikat müntesibinde dahi kabul edilmeyecek bir durum vaki olduğunda gereken cezâ verilmekte ve verilen cezâ kişiyi tarikattan tamamen uzaklaştırmaya kadar varmaktadır. Şayet Mûsâ Dede öne sürüldüğü şekilde gerçekten işrete düşkün biri idiyse o takdirde Çelebilik Makamı gerekeni yapmış ve onu azletmiştir. Bu durumda ortada mağduriyet oluşturacak bir husus yoktur. Diğer taraftan eğer gerçekten mağduren azledilmiş ise “işrete meyli ziyâde idi, rahimehullah”⁵⁹⁰ cümlesini farklı bir şekilde yorumlamak durumunda mı kalacağız? Bunu Melâmî bir tavır olarak algılamak gerekirse akabindeki “rahimehullah” ibaresini ahirete intikal etmiş bir kişi için söylenen genel bir rahmet duası olarak mı telakki edeceğiz? Öte yandan Mûsâ Dede şeyhliğe uygun olmayan bir harekette bulunduğu için azledildi ise Semahat Ömer Dede’den sonra –altı ay kadar da olsa- neden tekrar posta oturmasına imkân verilmiştir? Yoksa meşihat makamına ikinci kez geçişi sözü geçen, güçlü bir şeyh ailesine mensubiyetinden mi ileri gelmiştir? Diğer

⁵⁸⁶ Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarikati'l-Mevleviyye Tercümesi*, 24-25.

⁵⁸⁷ Gölpınarlı, *MSM*, 385.

⁵⁸⁸ “Bundan başka âmirlerine karşı gelir, vicâhî ve gıyâbî tefevvühâtı işitilirse sikkesi alınarak yol verilir. Huzûr-ı Pîr’den sikkesi alınan bir dervişin hiçbir dergâhta sikkesi iade edilemez ve salâh-ı hal kesbettiği, âsitâne şeyhlerinden biri tarafından beyanla îadesi istirhamında bulunulur ve sâhib-i makâmca affedilir ise sikkesi o âsitâne şeyhi tarafından îade edilir.” Bk. Şafak, “Mevlevîlik Yolu ve Çile Âdâbı”, 118. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi’nde bulunan Nizâmeddin Dede’nin notlarının tam metni için bk. Yakup Şafak, “Mevlevîlerde Çile Esnasında Yapılan Hizmetler”, *Akademik Sayfalar (Merhaba Gazetesi)*, Konya 2006, VI, 133-135.

⁵⁸⁹ Şayet kendisine seyyah verilen Mevlevî’nin başından sikkesi alınmaz ise bu durum ona sadece bulunduğu tekkeden uzaklaştırılma cezası verildiği manasına gelmektedir. Bk. Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 51.

⁵⁹⁰ Ayvansarâyî, *Hadika*, 406.

tarafından tarikat kurallarına göre işret cezası olarak dervişe seyyah verilmesi gerekiyorsa neden Mûsâ Dede Kasımpaşa Mevlevihanesi'nden uzaklaştırılmamıştır ve vefat edene kadar mezkûr dergâhın sakini olarak kalmaya devam etmiştir? Bütün bu soruları hakikatiyle cevaplayabilmek için daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğu kesindir fakat ne yazık ki elimizde *Hadîka*'da geçen bu kısa ifade dışında bir malumat mevcut değildir. Hatta genel olarak azledilme tarihi verilen Mûsâ Dede'nin vefat tarihini öğrendiğimiz yegâne kaynak olan *Defter-i Dervişân*'da dahi Ali Nutkî Dede'nin ilave bir bilgi vermediğini ve herhangi bir yorumda bulunmadığını görmekteyiz.

Mûsâ Dede haricinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'ndeki bir diğer mazûl şeyh Semahat Ömer Dede'dir. Mûsâ Dede'nin yerine tayin edilen Semahat Ömer Dede'nin meşihatının kısa sürdüğü söylenemez. Dört sene kadar süren postnişinliğinin ardından azledilmiş ve tekrar Edirne Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edilmiştir. Ömer Dede'nin başka bir mevlevihane meşihatına atanması, azlin sebebinin tarikat adabı ile ilgili bir meseleden kaynaklanmadığını sarahaten ortaya koymaktadır. Nitekim kendisinde meşihata sığmayan bir durum vaki olsaydı bu durumda farklı bir mevlevihanenin post makamına atanmaması gerekirdi. Böylece Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamında peş peşe yaşanan bu aziller Mevlâna ahfadından Erzincan Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Mehmed Dede'nin atanması ile sona ermiştir.

Netice itibariyle Galata Mevlevihanesi'nde üç, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde iki olmak üzere XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihî özelinde beş mazûl şeyhten söz etmekteyiz. Bununla birlikte İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atananlar arasında farklı mevlevihane mazûlû şeyhlere de rastlamaktayız. Mesela Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinden Naci Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede ve Kûçek Mehmed Dede daha önce görev yaptıkları muhtelif mevlevihanelerin meşihat makamından azledilmişlerdi. Mazûl şeyhlerin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında tekrar görevlendirilmiş olması dikkate alındığında azillerine ilişkin nedenlerin tasavvufî nitelik arz etmediği açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle Nesîb Yusuf Dede'nin Ankara, Şam ve Kahire Mevlevîhaneleri'nin her birinden azledilip Konya Mevlâna Dergahı'nda bir süre hizmette görevlendirilmesini, Mevlevîliğin erken dönemlerinde uygulanan postnişinlerin görev yaptıkları yere ülfet kesp etmelerini ve kalbî hallerine zarar gelmesini engellemek amacıyla sık meşihat değişikliğine gidilmesi geleneğinin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Keza Galata çilekeşi Kûçek Mehmed Dede'nin Edirne Mevlevihanesi meşihatından azledildikten sonra Konya Mevlâna Türbedarı

olarak vazifelendirilmesi de aynı düşünce ekseninde değerlendirilebilir. Naci Ahmed Dede'nin Kırım Muharebesi'ne katılmak maksadıyla Beşiktaş Mevlevihanesi ve Mevlâna ahfadından Derviş Çelebi'nin İstanbul'a gelmesi nedeniyle de Galata Mevlevihanesi meşihat makamından ayrılmak durumunda kalması siyasî nitelikteki azillere emsal teşkil etmektedir. Ayrıca meşihat tayinlerinde temas ettiğimiz üzere devlet erkânından Çelebi Efendi'ye gelen şeyh teklifleri ve bu tekliflerin Çelebi Efendi tarafından değerlendirmeye alınmasının aziller için de söz konusu olması mümkündür. Daha açık bir ifadeyle devlet büyüklerinin Çelebilik Makamı'na, bir şeyhin herhangi bir mevlevihaneye meşihat tayininde olduğu gibi azlinde de teklif ve ricada bulunmaları ihtimal dâhilindedir. Bu itibarla yaşanan azillerin siyasî bir nedenden kaynaklanması da mümkündür. Hem Galata ve Kasımpaşa Mevlevihaneleri hem de bunlar dışında kalan muhtelif mevlevihanelerin meşihat makamından azledilen XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihine bütüncül bakıldığında yaşanan azillerin muhtemel sebepleri şu maddeler altında toplanabilir:

- a. Vakıf meselesi
- b. Nüfûzlu şeyh aileleri
- c. Çelebilik Makamı'nın idare alanı içerisinde müsaadesiz bir eylemde bulunmak.
- ç. Siyasî meseleler
- d. Son derece nadir görünse de liyakat eksikliği
- e. Meşâyihın kalbî tasarruflarına hâlel gelmesini önlemek

Bu maddelere XVII. asır meşâyihından Danişî Ali Dede'de olduğu gibi ekolojik nedeni ilave etmek de mümkündür. Özetle Çelebi Efendi'yi bir şeyhi azletme kararına yönelten veya bir şeyhin görev yaptığı meşihat makamından alınmasına muhtemel sebeplerin siyasî ve iktisadî başta olmak üzere sosyal, ekolojik ve tasavvufî nitelik arz edebildiği kanaatindeyiz.

Netice olarak Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar olmak üzere XVIII. asırda İstanbul'da aktif olan 5 mevlevihanede post makamında hizmet etmiş 36 şeyhin biyografisini sunduğumuz bu bölümde onların tevcihatı ve azliyle ilgili meseleleri de ele aldık. Ele aldığımız söz konusu meselelerde ulaştığımız sonuçları maddeler halinde aşağıdaki gibi sunabiliriz:

1. İstanbul Mevlevî Âsitaneleri meşâyihının birçoğunun postnişin vasfıyla görev yaptıkları ilk yerlerin yine İstanbul Mevlevîhaneleri olması durumu Çelebilik Makamı'nın, yapacağı tevcihatta meşihat tecrübesini birincil bir kıstas olarak değerlendirmedini ortaya koydu.
2. İstanbul Mevlevî Âsitaneleri postnişinlerinin daha önceki vazifelerini mukayese ettiğimizde kari-i *Mesnevî* hizmetinde bulunanların çoğunluk teşkil etmesi Çelebi Efendilerin post makamına tevcih hususunda daha çok mesnevihan vasfına sahip olan Mevlevî Dedelerini meşihat makamı için tercih ettiklerini gösterdi.
3. Mesnevihan vasfına sahip olan dedelerin meşihat makamında çoğunluk teşkil etmeleri kari-i *Mesnevî* hizmetinin ve dolayısıyla mesnevihanlığın meşihat payesine namzet olarak değerlendirilebileceği neticesine ulaştırdı.
4. Postnişinlerin evvelki vazifelerine bakıldığında kari-i *Mesnevî*'den hemen sonra devlet görevinde bulunanların önemli miktarda olması Çelebi Efendilerin, tasavvufî düşüncedeki “terk-i dünya” kavramını bizatihi uygulamış Mevlevîleri meşihat makamına tevcihte öne aldıklarını ortaya koydu.
5. İstanbul Mevlevî Âsitaneleri'nde çile tamamlayan ve şeyh ailelerine mensup olan postnişinlerin kayda değer çoğunluk teşkil etmesi, Çelebi Efendilerin başşehirde yaşama tecrübesi olup muhiti iyi tanıyan ve Mevlevî âdâb-erkânına erken yaşlardan itibaren muhatap olan dedeleri daha çok tercih ettiklerini ortaya koydu.
6. İstanbul Mevlevî meşâyihının çile çıkarıp “dede” unvanını aldıkları dergâh olarak İstanbul'un hemen akabinde Konya Mevlâna Dergâhı'nın bulunması, Çelebilik Makamı'nın bizatihi tanıdığı ve meşihat makamına geçmeye elverişli gördüğü dedelerden seçim yaptığını ortaya koydu.
7. Postnişinlerin çile çıkardıkları dergâhlar nezdinde Konya Mevlâna Dergâhı'nın akabinde Trablusşam Mevlevihanesi'nin yer alması durumu ise, Celâl Ali Dede Hanedanı'nın İstanbul Mevlevihaneleri arasındaki nüfuzunu gösterdi.
8. XVIII. asrın İstanbul Mevlevihanelerinde verâsete dayalı meşihat emsallerine rastlanmakla birlikte bunun süreklilik kazanmadığı ve böylece gelenek haline gelmediği tespit edildi.
9. Verâsete dayalı meşihatın gerçekleşmesinde evladiyetle meşrut tekke vakıflarının ve nüfuzlu şeyh ailelerinin tesirinin gözardı edilemez nitelikte olduğu anlaşıldı. Bununla

birlikte verâsete dayalı meşihatın ancak Çelebilik Makamı'nın onayıyla gerçekleşebildiği açığa çıkarıldı.

10. “Azil” kavramının, naklen atamaları da kapsayan bir mahiyete sahip olduğu anlaşıldı.

11. Gerek XVIII. asır gerekse diğer asırlardan örnekler ışığında Çelebi Efendi'yi bir postnişinin temsil yetkisini elinden almaya sevk eden sebeplerin vakıf meseleleri, siyasî sebepler, nüfuzlu şeyh aileleri, çevresel ve tasavvufî faktörlerden kaynaklanabileceği ortaya çıktı.

12. Mazûl postnişinlerin daha sonra tekrar İstanbul Mevlevihaneleri post makamına tevcih edilmeleri, azillerin genel olarak liyakat ve ehliyet eksikliğinden ileri gelmediğini açıkça ortaya koydu.

13. XVIII. asra yansıyan azil vakalarında vakıf meselelerinin önemli bir derece oluşturabildiği ve dolayısıyla söz konusu azillerin daha çok iktisadî ve siyasî nitelik arz ettiği sonucuna ulaşıldı.

14. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin XVIII. asır ve XIX. asrın başında Bektaşî tavrın odaklandığı bir mevlevihane olduğuna ilişkin tedavülde yer alan iddianın gerçeği yansıtmadığı tespit edildi.

15. XVIII. asırda yaşayan İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinin her birinin 1001 günlük çile çıkarıp dede unvanı aldığı tespit edildi. Bu bakımdan XVIII. asır İstanbul Mevlevîliğinde geleneğe uygun hareket edildiği görüldü.

16. Günümüz Mevlevîlik araştırmalarında haklarında bilgi bulunmayan birçok İstanbul meşâyihinin hayatına ve kişiliğine ilişkin yeni bilgiler tespit edildi. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin Edirne Mevlevihanesi meşihat makamında da bulunduğu, Kadı İsa Dede'nin “Molla” payesine sahip olduğu, Pîr Mehmed Dede'nin Konya'da dükkân ve boyahane inşa edip mevlevihaneye vakfettiği, Pendarî Ahmed Dede'nin Bolu'lu olduğu, Safî Musa Dede ile Trablusî Ahmed Dede arasında amca-yeğen münasebetinin bulunduğu, Seyyid Abdülehad Dede'nin Dânişî Ali Dede'nin torunu olduğu, zamansal açıdan Safî Mûsâ Dede ile Arabzâde Ali Dede arasında dede-torun münasebeti kurulamayacağı, Ali Nutkî Dede'nin muhalaa usûlüyle boşandığı vb. birçok yeni bilgiye ulaşıldı.

17. İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında evlilik bağıyla kurulan irtibatların bir kısmının, günümüz çalışmalarında ima edildiği üzere, postnişinlerin her biri hayattayken gerçekleşmediği tespit edildi. Daha açık bir ifadeyle Nâyî Osman Dede'nin, Gavsî Ahmed Dede'nin vefatı sonrasında kerimesiyle evlendiği, keza Seyyid Ebubekir Dede'nin Sırrî Abdülbaki Dede'nin irtihali akabinde kızı Saîde Hanımla izdivaç ettiği, Seyyid Mahmud Dede'nin de Zühdî Yusuf Dede vefat ettikten sonra kerimesiyle evlendiği ortaya çıktı.

18. Mevcut bilgiler arasında yeni irtibatlar kuruldu. Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin vefatının Şeyh Gâlib'in çileye soyunmasında tesiri bulunabileceği, Yenikapı Mevlevihanesi'nde vakıf mütevelliliğini üzerine alan tek postnişin olarak dikkat çeken Safî Mûsâ Dede'nin bu tavrının tekke ile vakıf yönetimi arasında çıkabilecek muhtemel ihtilafı önlemeye çalışmasından ileri gelebileceği, Nesîb Yusuf Dede'nin sık meşihat değişikliğinin Mevlevîliğin erken dönemlerinde uygulanan kanunun tipik bir yansıması olabileceği gibi düşünceler öne sürülerek eldeki bilgiler yeniden yorumlandı.

BÖLÜM 2: İLİM VE SANATA KATKILAR: ASRIN MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN KALEMİNDEN ESERLER

XVIII. yüzyılda Galata, Yenikapı, Beşiktaş, Kasımpaşa ve Üsküdar Mevlevihanelerinde postnişin olan Mevlevî şeyhlerinin kaleme aldıkları eserleri din, tarih, edebiyat, dil ve mûsikî alanlarında değerlendirmek mümkündür. Hayatlarına dair bilgi verdiğimiz birinci bölümde onların hangi ilimlerle meşgul olduklarını ifade etmiştik. Söz konusu biyografiler dikkatle incelendiğinde Mevlevî meşâyihinin ilgilendikleri ilim sahaları ile yazdıkları eserler arasında bir tenasübün bulunmadığı görülecektir. Daha açık bir ifade ile Mevlevî postnişinlerin iştigal ettikleri her ilim ile alakalı olarak eser telifinde bulunduklarını söylemek mümkün değildir. Mesela Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Nesîb Yusuf Dede'nin astronomi, aritmetik ve tıp ilmiyle uğraştığı bilinirken bu alanlarda herhangi bir eserinden söz edilmemektedir. Keza müneccimbaşı olarak da görev yapan Pendârî Ahmed Dede'nin astronomi ile ilgili bir eserine, İstanbul'da halka açık *Beyzavî Tefsiri* meclislerini düzenleyen Safî Mûsâ Dede'nin de tefsir ile ilgili bir çalışmasına rastlamamaktayız. Diğer taraftan Hekîm Ali Dede, Mehmed Sadık b. Selim Dede gibi hayatları hakkında detaylı bilgi bulunmayan postnişinlerin de eser telif edip etmediklerini tespit etmek güçtür. Böylesi postnişinlerin hayatları hakkında kaynaklarda yeterli bilginin mevcut olmamasını, herhangi bir eser kaleme almamış olmalarına bağlamak da imkân dâhilindedir. Nitekim müellif telif ettiği eseriyle hayatına ilişkin önemli derecede bilgi sunabilmektedir. Mesela Safî Mûsâ Dede'nin hayatında yaşadığı mühim gelişmeleri *Ta'rib-i Şâhidî* eserinden öğrenebilmekteyiz. Keza Nesîb Yusuf Dede'nin *Dîvan*'ında bulunan tarih manzumelerinden bulunduğu şehirler, görüştüğü kişiler ve meşihat makamında görev yaptığı mevlevihaneleri tespit edebilmekteyiz. Dolayısıyla bazı postnişinlerin hayatlarına ilişkin veri bulunmamasının, eser telif etmemelerinden ileri gelebileceği ihtimalini hatırd tutmalıyız. Her halükarda hayatları hakkında ayrıntılı bilginin mevcut olmaması, Mevlevî postnişinlerin kaleme aldıkları toplam eser sayısına önemli derecede etki eden unsurlardandır. Bu unsurlara bir hayli erken yaşta vefat etmeyi ilave etmek de mümkündür. Mesela 20 yaşında vefat eden Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Mehmed Sâdık Dede'nin ardında bir eser bırakıp bırakmadığı bilinmemektedir. Bundan başka Zühdi Yusuf Dede gibi birden fazla eser kaleme aldığı bilinen fakat risalelerin isminin ve yerinin belirtilmediği postnişinlere de rastlanmaktadır. Ayrıca müderris Seyyid Ali Dede, Mollalık payesini de elde etmiş Kadı

İsa Dede gibi evvelce Osmanlı ilmiye teşkilatında görev yapan postnişinlere ait risalelerin bulunması kuvvetle muhtemel olmasına rağmen kısa ölçekli mevcut biyografilerinde ve muhtelif el yazma kataloglarında böyle bir bilgi mevcut değildir. Bütün bunlar XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin kaleme aldıkları toplam eser sayısını etkileyen hususlardandır. Netice itibarıyla eldeki bilgiler ışığında XVIII. asırda Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar Mevlevîhaneleri meşihat makamında hizmet etmiş 36 şeyhin muhtelif alanlarda ürettikleri eser sayısının toplamda 25 olduğu sonucuna ulaştık. Bu eserleri ilim dallarına göre şöyle sıralayabiliriz

Tablo 2:
Mevlevî Meşâyih'in Telif Ettiği Eserlerin İlim Dallarına Göre Dağılımı

İlim	Eserler	Eser Sayısı
DİN	<i>Rište-i Cevâhir</i>	12
	<i>Mektûb-ı Manzûm be-Derviş Ali Firistâde Şod</i>	
	<i>el- 'Ukûdü 'l-lü 'lü 'iye fî tarîki 's-sâdeti 'l-</i>	
	<i>Mevleviyye Tercümesi</i>	
	<i>Ravzatü 'l-i 'câz</i>	
	<i>Mi 'râciyye</i>	
	<i>Zübde-i Makâlât-ı Şems</i>	
	<i>Urcûze-i Cedîde</i>	
	<i>es-Sohbetü 's-sâfiyye</i>	
	<i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i>	
	<i>el-Menhecü 'l-kavî litullâbi 'l-Mesnevî</i>	
	<i>Menâkıb-ı kudsiyye</i>	
	<i>Merâtib-i insâniyye*</i>	

* Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ebubekir Dede Efendi'ye ait olan son iki eser (*Merâtib-i insaniyye* ve *Menâkıb-ı kudsiyye*) kayıp halde olduğu için muhtevasına dair bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte risalelerin isimleri tasavvufî bir muhtevaya sahip olduklarını ima ettiğinden bu eserleri din kategorisine dâhil ettik.

	<i>Naci Ahmed Dede Divanı</i>	
	<i>Nesib Yusuf Dede Divanı</i>	
	<i>Safi Mûsâ Dede Divanı</i>	
	<i>Şeyh Gâlib Divanı</i>	
	<i>Hüsn ü Aşk</i>	
EDEBİYAT	<i>Şiir Mecmuası (Nâyî Osman Dede)</i>	7
	<i>Şiir Mecmuası (Şeyh Gâlib)</i>	
TARİH	<i>Defter-i Dervîşân</i>	
	<i>Habîbü's-siyer Tercümesi</i>	2
MUSİKÎ	<i>Risâle-i Edvâr</i>	
	<i>Nota-i Türkî</i>	3
	<i>Rabt-ı Ta'birât-ı Musikî</i>	
DİL	<i>Ta'rib-i Şâhidî</i>	1
Toplam		25
Eser Sayısı		

Bu tablo Mevlevî şeyhlerinin din, edebiyat, tarih, mûsikî ve dil gibi muhtelif sahalarda kaleme aldıkları eserlerle ilim ve sanata katkıda bulunduklarını göstermektedir. Dinî ilimlerde on iki ve edebiyatta yedi eser kaleme almaları onların din ve edebiyat alanında yoğun faaliyette bulunduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle din sahasında sunulan katkılar arasında *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalar ve Mevlevî erkânı ile ilgili bazı eserlerin şerhleri belirgin olmakla birlikte Hz. Peygamber'in mucizelerini konu edinen mucizât-ı nebîler dikkat çekmektedir. Diğer taraftan edebiyat alanında daha çok dîvan türü eserlerin verildiği görülmektedir. Bunların dışında günlük, mûsikî nazariyatı ve Arapça-Türkçe manzum bir sözlükle tarih, mûsikî ve dil bilimlerinde eserler kaleme almışlardır. Şimdi Mevlevî şeyhlerinin çeşitli alanlarda kaleme aldıkları bu eserleri kronolojik sırayı takip ederek ayrıntılarıyla inceleyelim.

2.1. Dinî İlimlere Katkıları

2.1.1. *Nesrû'l-le'âlî* Üzerine Bir Şerh: *Rişte-i Cevâhir*

Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Nesîb Yusuf Dede'ye ait olan bu eser, Hz. Ali'ye nispet edilen bazı özlü ve hikemî sözlerin Tabersî (ö. 548/1154) tarafından alfabetik olarak derlendiği *Nesrû'l-le'âlî* adlı kitabın Türkçe'ye tercümesi ve şerhidir.⁵⁹¹ Nesîb Yusuf Dede bu eserini Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunduğu sırada Arapça bilmeyen dervişlerin Hz. Ali'nin vecizelerini anlayıp istifade etmelerine vesile olma amacıyla kaleme almıştır. Ayrıca bu eseri Konya Mevlâna Dergâhı Çelebisi Mehmed Sadreddin Çelebi'ye (v. 1123/1711) ithaf etmiş ve bu vesileyle onun inayet ve himmetlerine mazhar olmayı talep etmiştir.⁵⁹² Nesîb Yusuf Dede, *Nesrû'l-le'âlî*'yi şerh etme maksadını ise Hz. Ali'ye olan muhabbet ve bağlılığıyla ilişkilendirir:

“*Bu evrâk üzre tahrîr-i makâlât etmeden maksad*

Cenâb-ı Hazret-i Şîr-i İlâhî'den şefâ'atdır”⁵⁹³

Nesîb Yusuf Dede'nin nasıl bir usûl izlediği noktasında *Rişte-i Cevâhir*'e bakıldığında *Nesrû'l-le'âlî*'de bulunan toplam 218 vecizeden her birini bazen sayfalarca bazen de özetleyerek açıkladığı görülür.⁵⁹⁴ Takip ettiği şerh metodu Osmanlı şerh literatüründe karşılaşılan metodla benzerlik arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerifler başta olmak üzere peygamber kıssalarına, muhtelif sufi menkıbelerine müracaat ederek vecizeleri şerh etme yoluna gider. Nesîb Yusuf Dede'nin bu izah metodu ve eserinin muhtevasına dair düşüncelerini İhtifalci Ziya Bey şöyle dile getirir:

“...bu eser-i sûfiyâne Hazret-i Ali'nin *Nesrû'l-le'âlî* nâmındaki eser-i muteberlerinin esâsen tercümesi olup bu meyânda bazı âyât-ı kerîme ve ehâdis-i Nebeviyye'nin ve *Mesnevî-i Şerîf* den alınan bazı ebyât-ı latifenin tefsir ve şerhi ve bir takım akvâl-i hakîmâne ve mutasavvıfâninin ilavesiyle tafsil olunmuş, ahlakî, dinî, ictimâî bir te'lîf-i güzîndir.”⁵⁹⁵

Benzer şekilde *Mecmua-i Terâcim* müellifi Tevfik Efendi, Nesîb Yusuf Dede'nin eserlerini sıralarken “müdevven dîvanı vardır ve kelimât-ı ‘aliyye-yi Aleviyye aleyhi’r-

⁵⁹¹ Öz, “Tâbersî”, 39/325.

⁵⁹² Nesîb Dede, *Rişte-i Cevâhir*, 5-6.

⁵⁹³ Nesîb Dede, *Rişte-i Cevâhir*, 228.

⁵⁹⁴ 5, 6 ve 26. vecizeler mufasssal şerhine, 139 ve 143. vecizeler ise muhtasar şerhine misaldir.

⁵⁹⁵ Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 109.

rıdvân ve't-tahiyeyi şerh edip ismine *Rişte-i Cevâhir* tesmiye etmiştir. Hakka ki bir mecmua-i nevadirdir”⁵⁹⁶ ifadesiyle *Rişte-i Cevâhir*’den övgüyle bahsetmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Nesîb Yusuf Dede’nin Konya Mevlâna Dergahı’ndaki vakitlerini daha ziyade ulemanın eserlerini mütalaa ile geçirdiğini ifade etmiştik. Bu eserlerin neler olduğunu *Rişte-i Cevâhir*’deki iktibaslarından kısmen tespit etmek mümkündür. Buna göre Hz. Mevlevî, Hz. Hüdavendigâr ve Hz. Molla isimleriyle işaret ettiği Mevlâna başta olmak kaydıyla Hakîm Tirmizî, Ebû Talib Mekkî, İmam Gazzâlî, Abdülkâdir Geylânî, İbn Ebî Rendeka, Ebu’l-Abbas Ahmed en-Nahvî, Ebû Hafs Sühreverdî, Abdullah Ensârî Herevî, Feridüddîn-i Attâr, Sadreddin-i Konevî, Fahreddin er-Râzî, Necmeddin Dâye, Şeyh Sâdi-i Şirâzî, Abdurrahman Câmî, İmam Şârânî, Suyûtî, Ali b. Ahmed el-Bulakî gibi müelliflerin eserlerini mütalaa ettiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında Eflatun’un sözlerinden iktibaslarda bulunan Nesîb Yusuf Dede bazı menkıbelere de yer verir.

Nesîb Yusuf Dede vecizeleri şerh ederken şahsına ait olanlarla birlikte bazı şairlerin şiirlerine de yer vermiştir. Bu şairler arasında Fuzûlî, Bâkî, Nâbî ve Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi’yi söyleyebiliriz. Ayrıca iktibas ettiği şiirler arasında *Mesnevî*’den birçok beytin bulunması onun *Mesnevî*’ye olan vukûfiyetini göstermektedir. Geniş bir literatürden istifade ederek izahlarda bulunması ilmî müktesebatını ortaya koyarken elsine-i selâseye olan kudretini de göstermektedir.

Eserde genel olarak iman, uhuvvet, edeb, kötülüğe iyilikle mukabelede bulunma, herşeyin Hak’tan geldiği düşüncesine vurgu yapılarak kader inancı, Allah’ın ahlakıyla ahlaklanma prensibi, ihsan üzere yaşama, hediye kabul etme, mahlûkata rahmet nazarıyla bakma, meşakkati-belayı gizleme gibi imana ve ahlaka ilişkin hususlar ele alınmaktadır. Genel ahlakî prensipler haricinde Nesîb Yusuf Dede’nin hususî fikirlerine de yer yer rastlanmaktadır. Meselâ onun ilimler tasnifine ilişkin düşüncesini bu eserinden elde edebilmekteyiz. İlmin dört ana kısma ayrıldığını belirten Nesîb Yusuf Dede, bunları şer’î, aklî, vicdânî ve ledünnî olarak taksim etmektedir. Şer’î ilme fıkıh, ferâiz, tefsir, hadis ve usûl ilimlerini; aklî ilme kelâm, hey’et, hendese, nücûm ve felsefeyi; vicdânî ilme –balın tadı, biberin acılığı gibi- akılla idrakin mümkün olmadığı ahval ilmini; ledünnî ilme ise Allah’ın evliyasına ilham ile hediye ettiği ilimleri misal

⁵⁹⁶ Mehmed Tevfik, *Mecmua-i Terâcim*, İÜNEK Türkçe Yazmalar, nr. 192, 72b.

olarak sunar.⁵⁹⁷ Bu manada *Rište-i Cevâhir*'inde referans gösterdiği kaynaklar, fikirlerine temas ettiği meşhur isimler ve muhtelif ilim sahalarına ilişkin nakilleriyle Nesîb Yusuf Dede, İslam ilim mirasının varisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nesîb Yusuf Dede'nin ilim ve irfan şehrinin kapısı (*bâb-ı medîne-i 'ulûm u 'irfân*) olarak tanıttığı Hz. Ali'nin özlü sözlerini açıklamakla, ahlakî hususları gündemde tutmaya çalıştığını düşünüyoruz. Özelde dervişlerin genelde tüm insanların hareket noktasının bu vecizelerin ışığında gerçekleşmesine hizmet etmeyi murad etmiş olmalıdır. Ancak yaşadığı zamanın ifade tarzına uygun olarak bir hayli tezyinatlı ve yüksek bir dil tercih etmesinin, eserden istifade edecek hedef kitleyi sınırlandırdığı kanaatindeyiz. Nesîb Yusuf Dede'nin bir hayli sanatlı olan yüksek bir dil tercih etmesi İhtifalci Mehmed Ziya Bey'in de dikkatini çekmiş ve üslûbunu "mustalah" sıfatıyla yani özel jargon ve kavramların yoğun olduğu bir özellikte değerlendirmiştir:

"Türkçe üslûb-ı ifadesi zamanında muteber olan tarz-ı beyâna muvafık olarak kesret-i elfâz ve ta'birât-ı gayr-ı me'nûsedan dolayı mustalah ise de, zâde-i tab'-ı şâirânesi olan ebyât ve eş'âr-ı Fârisiyye, fasih bir Acem kadar fesâhat-i edâ ve belâgat-ı müeddâya mâlik ve binâen aleyh rengîn ve manidârdır."⁵⁹⁸

Şerhin bir hayli Arapça ve Farsça ibare ihtiva etmesi ise XVII. yüzyılın süslü nesir temsilcileri kabul edilen Veysî ve Nergisî'nin tesiri altında kalmaya bağlanır.⁵⁹⁹

Eserdeki kayıtlardan Nesîb Yusuf Dede'nin Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunduğu esnâda *Rište-i Cevâhir*'i kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte telif tarihine dair ayrıntıya girmek gerekirse Nesîb Yusuf Dede hem belagat ummanının incileri olarak tavsif ettiği eserine en uygun başlık olması hem de şerhe başladığı tarihe münasib düşmesi nedeniyle ona *Rište-i Cevâhir* ismini verdiğini belirtmektedir.⁶⁰⁰ Nitekim cevherler bağı manasına gelen "rişte-i cevâhir" ibaresinin ebced değeri 1120 rakamına tekabül ettiği düşünülmektedir. Eserin 1120 yılında yazılmaya başlandığı kabul ediliyorsa da⁶⁰¹ ibarede geçen hemze'yi de bu sonuca ilave etmenin daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Böylelikle 1121'e tekabül eden bu netice, eserin müellif nüshasında geçen

⁵⁹⁷ Nesîb Dede, *Rište-i Cevâhir*, 123-124.

⁵⁹⁸ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 109.

⁵⁹⁹ Semen, "Nesîb Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve *Rište-i Cevâhir*", 33.

⁶⁰⁰ Nesîb Dede, *Rište-i Cevâhir*, 5.

⁶⁰¹ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 107.

1121/1709 tarih kaydına da mutabık olmaktadır.⁶⁰² 1121/1709 tarihinde eseri kaleme almaya başlayan Nesîb Yusuf Dede, 10 Muharrem 1123/28 Şubat 1711 tarihinde tamamlamıştır. Dolayısıyla *Nesrû'l-leâli* tercüme ve şerhini tamamlaması Nesîb Yusuf Dede'nin iki yılını almıştır. Özellikle, biyografisinde aktardığımız üzere, 1122/1710 yılından itibaren Konya Mevlâna Dergâhı'nda Ser-tarîk Dede vazifesini ifa ettiği sırada *Rişte-i Cevâhir*'i kaleme almış olmalıdır. Ayrıca burada şunu da ifade etmeliyiz ki eserini tamamladığı tarih dikkate alınırsa Nesîb Yusuf Dede, *Rişte-i Cevâhir*'i yazdıktan birkaç ay sonra Yenikapı Mevlevîhanesi'ne atanmıştır.

Kütüphane kataloglarında *Nesrû'l-le'âlî Tercümesi* (ör. Süleymaniye Nafiz Paşa 957), *Nesrû'l-le'âlî Şerhi* (ör. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Edebiyatı 618), *Kitâb-ı Şerh-i Nesrû'l-leâli Hazret-i Ali Kerremallahu Vecheh lihazratı Şeyh Yusuf Nesîb Dede el-Mevlevî* (İÜNEK TY 542), *Şerh-i Kelimât-ı Ali b. Ebi Talib* (ör. Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 129) gibi isimlerle de kayıtlı olan *Rişte-i Cevâhir*'in yazma halde bulunduğu koleksiyonları şöyle listeleyebiliriz:

Tablo 3:
***Rişte-i Cevâhir*'in Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	<i>Rişte-i Cevâhir</i> 'in Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	Kahire Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Edebü Türkî Talat 11	86 vr. 1123/1711 tarihli bu nüsha Nesîb Yusuf Dede tarafından ta'lik hatla yazılmıştır.
2	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, 298	70 vr.
3	Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 1852	99 vr. 1239 istinsah tarihli.
4	Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bölümü, 358	74 vr.
5	İÜNEK Türkçe Yazmalar 542	88 vr. Safer1245 istinsah

⁶⁰² Kahire Millî Kütüphanesi ,Türkçe Yazmalar Edebü Türkî Talat, nr. 11.

		tarıhli. Müstensih: Nazifzâde Ahmed Hâmid (Eserin bu nüshasını 1268/1851’de Mustafapaşazâde Hakkı Bey, daha sonra yeğeni Dîvan-ı hümayun görevlilerinden Ali Rıza Efendi temlik etmiştir.)
6	Topkapı Sarayı Müzesi Türkça Yazmalar 1542	
7	Topkapı Kütüphanesi Emanet Haziresi Bölümü 1348	91 vr.
8	Millet Kütüphanesi Ali Emiri Edebiyatı Bölümü 618	114 vr.
9	İÜNEK Türkçe Yazmalar 2970	51 vr. 1255 istinsah tarihli müstensih. Hocazade Mehmed Âsım. Bu nüsha “Mevlevî Yusuf Nesîb Dedenin Hazret-i Ali Radiyallahu anh Efendimizin Nesrû’l-leali Nam Kelâmı şeriflerinin şerhi” olarak tanıtılır.
10	Mevlana Müzesi Türkçe Yazmalar 2275	99 vr.

Rişte-i Cevâhir, 1257/1842 yılında İstanbul Matbaa-i Âmire’de Takvîm-i Vekâyî nazırı Mehmed Nâil’in nezaretiyle basılmıştır. Bununla birlikte *Rişte-i Cevâhir*’e yönelik el yazma eser kataloglarında yapılacak bir taramada, 229 sayfalık bu matbu nüshanın yer aldığı birçok koleksiyonun bulunduğu görölmektedir. Bu koleksiyonlardan bazıları

şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 482; Kasidecizade 403; Nafiz Paşa 957; Reşid Efendi 1211; Tahir Ağa Tekke 406; Uşşâki Tekkesi 11; Zühdü Bey 95, Hacı Mahmud Efendi, no: 1860 bölümlerinde ve Hacı Selim Ağa Hüdai Efendi 346, 603; Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 129, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı YRY Osm 284 ve Edirne Selimiye Kütüphanesi 1412. Dolayısıyla zikrettiğimiz bu kütüphane ve bölümlerinde eserin el yazma nüshası yerine matbu nüshasının bulunduğu altını çizmek gerekir.

Yenikapı Mevlevihanesi XIX. yüzyıl şeyhlerinden Osman Salahaddin Dede'nin yazdığı bir dilekçeden anlaşıldığına göre *Rişte-i Cevâhir*'i Tabhane-i Amire'de 8000 kuruş masraf ederek 1000 aded bastırmıştır. Basılan eserlerden yaklaşık 100 adedinin satıldığı, bir kısmının da Konya Âsitanesi ve diğer mevlevîhanelere gönderildiği, yaklaşık 800 adedinin de elde kaldığı belirtilmektedir.⁶⁰³ Ancak bu rivayette yer alan baskının yukarıda işaret ettiğimiz baskıdan farklı olup olmadığı belirsizdir.

“Süslü nesir” kategorisine dahil edilebilen *Rişte-i Cevâhir* ayrıca XV. asırdan itibaren Türkçe'ye manzum ve mensur olarak tercüme edilen *Nesrû'l-le'âlî*'nin dört mensur tercümesinin biri olma özelliğini taşımaktadır.⁶⁰⁴ Bununla birlikte *Rişte-i Cevâhir*'in *Nesrû'l-le'âlî* merkezli tercüme ve şerh literatüründe kayda değer tesir bıraktığı görülmektedir. Özellikle Akşehirlizâde Ali Haydar ve Sipâhizâde Ali Gâlib'in söz konusu literatür kapsamındaki eserlerinde önemli derecede etkisi hissedilmektedir. Bunun dışında Osmanlı son dönemi tasavvuf konulu yazımda *Rişte-i Cevâhir*'den sıkça istifade edildiği görülmektedir.⁶⁰⁵ Her ne kadar belli bir ilmî seviyeye sahip okuyucuya hitap eden bir yapı arz etse de eserin gerek tesirleri gerekse İslâm ilim mirasını

⁶⁰³ Osman Salahaddin Dede'nin kitap basımı ve annesinin evinin tamir masraflarını karşılayamadığı için atıyye-i seniyye isteğiyle kaleme aldığı dilekçe vesilesiyle *Rişte-i Cevâhir*'in bu baskısını öğrenmekteyiz. Dede'nin arzusu üzerine tabhaneye olan iki bin kuruş borcu affedilmiş ve diğer borçları için kendisine üç bin kuruş atıyye-i ihşan edilmiştir. Bk. BOA, C.MF., 98/4871 (26 Zilkade 1260/7 Aralık 1844).

⁶⁰⁴ Diğer üç mensur tercüme XV. asırda Mustafa b. Şüca'ın *Terceme-i Nesrû'l-le'âlî* ve XIX. asırda Akşehirlizâde Ali Haydar Bey'in *Merâsidü'l-hikem*'i ve Osman Salahaddin Dede'nin *Nesrû'l-le'âlî Tercümesi*'dir. Ceyhan'ın tespitiyle ortaya çıkan Osman Salahaddin Dede'nin bu tercümesi ve *Nesrû'l-le'âlî* merkeze alınarak oluşturulan manzum-mensur tercüme ve şerhler için bk. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri*, 284-292, vd.

⁶⁰⁵ Ceyhan'ın Ali Haydar Bey'in Nesîb Dede'den faydalandığına ilişkin argümanları için bk. Ceyhan, *Hz. Ali Vecizeleri*, 301. Ayrıca Ceyhan, XX. asrın başlarında yayımlanan *Tasavvuf* dergisi yazarlarından Mehmed Şâkir'in *Rişte-i Cevâhir*'i kaynak edindiği tespitinde bulunmuştur. *Rişte-i Cevâhir*'in sema ve ğına konulu izahlarını iktibas eden bu tespit için bk. *Tasavvuf*, 14 Şaban 1329/ 9 Ağustos 1911, 21/5'ten naklen Ceyhan, *Hz. Ali Vecizeleri*, 263.

aktarması münasebetiyle Türkçe literatüre önemli bir katkı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

2.1.2. Tasavvufi Nasihatler Risalesi: *Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş Ali Firistâde Şod*

Nesîb Yusuf Dede'nin teliflerinden biri de ahlakî konu edinen *Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş Ali Firistâde Şod* isimli manzumesidir.⁶⁰⁶ Mesnevî tarzında yazılmış kırk sekiz beyitten oluşan bu manzume esasen Nesîb Yusuf Dede'nin manevî evladı Dervîş Ali'ye yönelik kaleme aldığı bir mektuptur. Bu manzum mektubunda Nesîb Yusuf Dede kısaca ilim tahsilinin gerekliliğini, ilim ve amelde ileri gitmeyi, tembellikten ve övgüden uzak durmayı, insan-ı kâmillere yakınlığı ve onlardan olmayı talep etmeyi, tahkir nazarıyla kimseye bakmamayı, az yemeyi (taklîl-i taâm) ve her daim nimete şükretmeyi öğütler.⁶⁰⁷ Bununla birlikte öğütlerinde şerhe gittiği de görülür. Söz gelimi şükrü elden bırakmamayı tavsiye ederken tam manasıyla şükrü eda etmenin mümkün olmadığını da kabul eder. Her ne kadar kimliği hakkında net bir malumat bulunmasa da, Nesîb Yusuf Dede'nin ifadelerinden, Dervîş Ali'nin haline dair az da olsa bilgi sahibi olmak mümkündür. O, kendisine Allah tarafından ilim, irfan ve fazilet isteği verilen bir kişidir. Nesîb Yusuf Dede, müridinden bu özelliğinin farkında ve şüküründe olmasını istemekte ve bunu idrak etmesi için, ona ihsan edilen hususîyetlerin tam tersini varsayacak misaller kullanmaktadır. Söz gelimi cahillik ve haktan uzak olma, laf taşıma, gıybet etme gibi kötü hasletlerin kendisinde bulunmadığını hatırlatarak onu teselli etmekte, dikkatini Allah'ın lütuf ve ihsanına çekmekte ve onu şükre yöneltmektedir. Bu itibarla Nesîb Yusuf Dede bir kişide kötü huyların bulunmamasını bir şükür vesilesi olarak takdim etmekte ve her daim şükrü hedeflemektedir.

XIX. yüzyıl meşâyihından Hüseyin Azmî Dede'nin Konya Mevlâna Âsitânesi yanındaki Sultan Veled Medresesinin dergâha manevî terbiye için gelen kişilerin varsa cehaletini gidermek maksadıyla kurulduğunu, önceliğin ilim sonrasında irfan olduğunu⁶⁰⁸ ifade ettiği gibi Nesîb Yusuf Dede de önceliği ilim tahsiline vermektedir: “*Fehmeyle lüzûmın oku evvel / Tahsîline bul tarik-i eshel.*” Bunun yanı sıra ahlak kitabı olarak tavsif ettiği *Mesnevî-i Manevî*'yi okumaya devam etmesi gerektiğini, onu elden düşürmedikçe mana ve zevkinin yavaş yavaş kendisine geleceğini vurgulamaktadır.

⁶⁰⁶ 2016 yılında başlatılan Osmanlı Ahlak Literatürü Projesi kapsamında ismi zikredilen eserlerden biri de budur.

⁶⁰⁷ “Ednâya hakâret ile bakma / Şükr-i ni‘ami sakın bırakma” Nesîb Dede, *Dîvan*, 273.

⁶⁰⁸ Hüseyin Azmî Dede, *Nuhbetü'l-âdâb*, 166.

Nesîb Yusuf Dede, bu manzumesinde mürîdine dostluk edeceği insan karakterine yönelik tavsiyelerde de bulunur. Kötü insanla arkadaşlık etmenin tehlike boyutunu yılan temsiliyle aktaran Nesîb Yusuf Dede, kötü insanı yılan, zehrini ise yılaninkinden daha şiddetli kabul eder. Her taşın cevher olmadığı örneği üzerinden de her insanda âdemiyyetin bulunmadığını hatırlatarak insan ilişkilerini düzenlemesini öğütler.⁶⁰⁹ Merdân olarak tabir ettiği kâmil insanları bulamazsa salihlere dost olmasını söyler. Onlara dost olduğunda tezhib-i ahlak ederek kâmillere yakınlaşacağını belirtir.

Özetle Nesîb Yusuf Dede bu manzumesinde ilim, irfan ve ahlakın gerekliliğini haber vermekte ve “irfansız insan = hayvan” şeklinde formüle edebileceğimiz biçimde ancak irfan ile insan olunabileceğini ihtar eden ifadeler kullanmaktadır: “*Tâ kim ele girmeyince ‘irfân / Hayvân ile fark olunmaz insan*”⁶¹⁰

Netice itibariyle Nesîb Yusuf Dede’nin gerek *Rişte-i Cevâhir*’i gerekse de *Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş Ali Firistâde Şod* isimli bu manzumesinde merkez noktanın ilim-amel bütünlüğü olduğu kanaatindeyiz. Bu bütünlüğü sağlamak amacıyla sufi hafızadaki ahlakî öğretiyi tekrar hatırlatarak dikkatlere sunmuş ve söz konusu öğretinin amele dönüşmesini salık vererek canlılığını sürdürmesine hizmet etmiştir.

2.1.3. *el-‘Ukûdü’l-lü’lü’iye fî tarîki’s-sâdeti’l-Mevleviyye Tercümesi*

el-‘Ukûdü’l-lü’lü’iyye fî tarîki’s-sâdeti’l-Mevleviyye meşhur âlim Abdülganî Nablusî’nin (ö. 1143/1731) Mevlevîlerin ve bazı cehrî zikri esas alan tarikat erbabının sema ve devran gibi toplu zikir meclislerine yönelik sahih bir algı oluşturma maksadıyla kaleme aldığı eseridir. Nablusî, Mevlevî dervişleri ve cemiyetlerini kötüleyenlerin 1060/1650’lerden itibaren çoğaldıklarını esefle ifade etmekte ve sema meclisleri konusunda ulemânın zann ve evhamını izale etme düşüncesiyle bu eseri kaleme aldığını bildirmektedir. Bu bağlamda Şam Mevlevihanesi’ndeki gözlemlerine istinaden Mevlevî tarikatının ahvâlini ve âyinlerindeki manevi işaretlerden idrak ettiği ince manaları açıklayıp yorumlamıştır. Böylece kaleme aldığı bu eseriyle, hem cahil fakih müsveddelerine meselenin aslını bildirmiş hem de müminlerin idraklerine sunmuştur.⁶¹¹ Buradaki cahil fakih müsveddeleri tabiri Nablusî’ye aittir. O, dervişlere dil uzatan kesimi, ayıplama ve kınamayı adeta meslek haline getiren cahillere benzeterek onların

⁶⁰⁹ Nesîb Yusuf Dede burada “âdemiyyet” kavramıyla ahlâk-ı hamideyi kastetmektedir.

⁶¹⁰ Manzumenin tamamı için bk. Nesîb Dede, *Dîvan*, 272-277.

⁶¹¹ ‘Arifi Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lü’iyye Tercümesi*, vr. 9b.

“selef-i sâlihîn” yolunun aksine sefihane yolda oldukları kanaatini dile getirir.⁶¹² Hatta onların Mevlevî fukarasına dil uzatma sebebini, Mevlevîleri itibarsızlaştırarak ikram ve itibarın yalnızca kendilerine yapılmasına yönelik arzularından ileri geldiğini söyler.⁶¹³

Nablusî’nin Mevlevîlerin âdâb ve erkânının sahih bir tavır içerisinde olduğunu vurgulamak adına 1096/1685 yılında ve üç gün içerisinde kaleme aldığı bu eser⁶¹⁴ Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede tarafından Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Peçevizâde Ahmed Dede’nin Filibe Mevlevihanesi postnişinliği esnasında bu eseri tercüme ettiği bilinmekte ise de hangi tarihte tercümeyi tamamladığı bilinmemektedir. İstanbul’a 1126/1714 yılında tayin edildiği dikkate alındığında bu tarihten önce eseri tercüme etmiş olmalıdır. Fakat yine de tercümenin XVII. mi yoksa XVIII. yüzyıl içerisinde mi tamamlandığı yönünde sorulacak bir sorunun cevabı belirsiz kalmaktadır. Belirsizliği gidermek adına eser üzerine yaptığımız incelemede “Hâlâ medîne-i Filibe’de müceddeden ihyâ ve binâ olunan mevlevîhânde kûşenişîn-i bî-nişân olup”⁶¹⁵ ifadesine rastladık. Bu ifade Peçevizâde Ahmed Dede’nin Filibe Mevlevihanesi’nin tekrar inşa edildiği bir zamanda söz konusu tercümeyi yaptığını göstermektedir. Bu durumda Filibe Mevlevihanesi’nin geçirdiği tarihsel süreç eserin tamamlanma tarihine ilişkin önemli ipuçları verecektir.

Filibe Mevlevihanesi’nin inşa tarihi hakkında iki farklı görüş vardır. Bulgarca kaynaklar mevlevihanenin bina tarihini 961/1553 olarak belirtirken Türkçe kaynaklar XVII. asrın sonu olarak kaydetmişlerdir. İtalyan gezgin Veranti 961/1553’te gerçekleştirdiği seyahatinde Filibe’de bir Mevlevihane olduğunu haber vermekteyken 1062/1652 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi herhangi bir mevlevihaneden söz etmemiştir.⁶¹⁶ Bu verileri birleştirdiğimizde Filibe mevlevihanenin XVI. asırda inşa edilip daha sonra zamanla tahrip olduğunu ve XVII. asrın sonlarına doğru tekrar inşa edildiğini düşünebiliriz. Böylece Ahmed Dede’nin eserinin girizgahındaki “müceddeden ihyâ ve binâ olunan” ifadesi anlamlı hale gelmektedir. Fakat yine de eserin kaleme alındığı tarihi net bir şekilde ortaya koymaya imkan sağlayacak nitelikte değildir. Bu durumda *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye Tercümesi*’nin mevcut nüshalarına bakmak suretiyle bir tarih değerlendirmesinde bulunmak gerekirse Peçevizâde Ahmed Dede 1122/1710 ve/veya

⁶¹² Nablusî, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye*, 29a-30a.

⁶¹³ Ârifî Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye Tercümesi*, vr. 12b.

⁶¹⁴ Nablusî, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye*, 30a.

⁶¹⁵ Ârifî Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye Tercümesi*, vr. 10b.

⁶¹⁶ Yumerov, “Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe ve Filibe Mevlevihanesi”, 201.

ondan önce kaleme almış olmalıdır. Zira eserin 1122/1710 tarihli bir nüshası mevcuttur.⁶¹⁷

Bazı kütüphane kataloglarında Müstakimzâde'nin *el-'Ukûd* şerhi ile karıştırılan (örn. İBB Yazmaları K 500, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi 2165) bu eserin muhtelif el yazma koleksiyonlarında tespit edilen nüshaları şöyledir:

Tablo 4:
***el-'Ukûd*'l-lü'lü'ye Tercümesi'nin Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	<i>el-'Ukûd</i> 'l-lü'lü'ye Tercümesi'nin Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 2165	36 vr. Müstensih: Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülkâdir el-Mevlevî. 1211/1796 tarihli.
2	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 178	17 vr. Derviş Hüseyin Niyaz el- Mevlevî
3	İÜNEK Türkçe Yazmalar 2128	43 vr. Müstensih: Süleyman Sahib. 1242 istinsah tarihli.
4	İÜNEK Türkçe Yazmalar 2185	75 vr.
5	İstanbul Büyükşehir Belediye Yazmaları K500	50 vr. Müstensih: Mehmed el- Vâhidî el-Şabanî el-Halvetî el- Erzincânî. 1222 istinsah tarihli.
6	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3038	88 vr.
7	Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hayri Abdullah Efendi 99	44 vr.

⁶¹⁷ Bk. İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları nr. K500/03.

8	İBB Osman Ergin Yazmaları 601	41 vr. Temellük: Şeyh Mehmed Yüsrî el-Mevlevî.
9	İBB Osman Ergin Yazmaları 1040	71 vr. Müstensih: Erzincan Mevlevihanesi şeyhi, Mevlâna ahfadı Mehmed Ârif el-Mevlevî. 1264/1830 istinsah tarihli.
10	Beyazid Devlet Kütüphanesi 3764	44 vr.
11	Berlin Eyalet Kütüphanesi Ms. or. Oct. 1905	55 vr. Müstensih: Süleyman Sahib. 1246 tarihli.

Peçevizâde Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye*’yi tercüme ederken takip ettiği usûlü şöyle dile getirir: “Ba‘zı mahallerinde ‘ayniyle ‘ibârât-ı ‘Arabîyye’nin Türkî’si terkîm ü tastîr ve ba‘zı mahallerinin dahi me‘âli hıfz u zabt olunup yine ‘ibârât-ı kitâbdan hâric olmamak üzere ketb ü tahrîr olundu.”⁶¹⁸ Böylece bazen literal tercüme yaptığını bazen ise manen tercümede bulunduğunu ve fakat metnin dışına çıkmadığını itiraf eder. Ayrıca Ârifî Ahmed Dede bu eserini seci sanatıyla⁶¹⁹ yani cümleleri kafiyeli olan nesir tarzında yazmıştır.

El-‘Ukûd tercümesi Ârifî Ahmed Dede’nin Arapça’ya hâkimiyetini göstermekle birlikte XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başında Şam, Konya ve Filibe arasında olan ilmî sirkülasyonun bir göstergesidir. Nitekim eserlerin telif sebeplerine ayırdığımız bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz üzere Ârifî Ahmed Dede’nin bu eseri tercüme etmesini isteyenler arasında Filibe Mevlevihanesi’nde bulunan dervişlerin yanı sıra Konya Mevlâna Dergâhı ser-tabbâhı da vardı. Diğer taraftan eserin tercüme edildiği zaman diliminin, Kadızâde düşüncesinin hâkimiyetinin büyük ölçüde bertaraf edildiği bir döneme tekabül ettiği dikkat çekmektedir. Ancak ileride değineceğimiz üzere, eserin

⁶¹⁸ Peçevizâde Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye Tercümesi*, vr. 11a-11b.

⁶¹⁹ Mehmet Yunus Yazıcı, *Peçevî Şeyh Ârif Ahmed Dede ve Ukûdü’l-lü’lûiyye fî tariki’s-sâdeti’l-Mevleviyye Tercümesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış YL Tezi, 2016, s. IV.

tercüme edilmesine yönelik yoğun ısrarlar, küçük çaplı da olsa Filibe’de Mevlevîlerin toplu zikir uygulamalarına itirazların mevcudiyetinin bulunduğunu gösterebilir. Bununla birlikte biz Ârifî Ahmed Dede’nin bu eseri sadece Mevlevîlerin mukâbele meclislerine yönelik muhalif ses sahiplerinin düştükleri hatanın farkına varmalarını değil aynı zamanda Mevlevî dervişlerin, uygulayageldikleri erkânın sahihliği ve meşruiyetine tekrar itikad etmeleri ve bu hususta bilinçli hale gelmelerini amaçladığını düşünüyoruz.

el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye’yi mukâbele bölümlerini ve Mevlevîliğe ilişkin tavırları ihtiva etmesi itibariyle Mevlevîlik âdâbı ve erkânı ile ilgili yazılmış eserler kategorisine dâhil etmemiz mümkündür. Bu açıdan Peçevizâde Ahmed Dede’nin *el-‘Ukûdü’l-lü’lûiyye Tercümesi*, Türkçe Mevlevîlik âdâb-erkân literatürüne önemli bir katkıdır.

2.1.4. Hakâyık-ı Eşyâ-yı İlâhî ve Mecmu‘atü’l-hakâyık Adlı Eserlerin Aidiyeti

Bu eser haricinde Peçevizâde Ahmed Dede’ye nisbet edilen iki risale daha bulunmaktadır. Bunlar *Hakâyık-ı Eşyâ-yı İlâhî’nin Zerrelerinden Bir Zerre* ve *Risâle-i mecmu‘atü’l-hakâyık ve makale-i mefhumeti’d-dekâik* isimli risâlelerdir.⁶²⁰ Bu risaleler İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1770 numarada bulunmaktadır. 1151 tarihinde Derviş Hüseyin Kevserî tarafından istinsah edilen bu risalelerin ilkinde müellif kendisini Şeyh Peçevî Ahmed el-Esedî olarak tanıtmaktadır. Bir varaklık bu ilk risaleden sonra gelen altı varaklık ikinci risalede müellif ismini belirtmese her iki risalenin dibacesindeki benzerlikler bu eserin de yine Şeyh Peçevî Ahmed el-Esedî tarafından kaleme alındığını ihsas etmektedir. Her iki risalenin de müellifin Mehmed isimli bir zat ile gerçekleştirdiği sohbetlerin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Müellif ilk risalede sohbet ettiği kişiyi ‘arif, âşık, âbid, mesned-i şeriat-ı garrâ Mehmet Efendi Hazretleri, ikinci risalede ise mîr-i Zigetvar Mehmed Bey olarak tavsif etmektedir. Özellikle ikinci risalede Mehmet Bey ile 988/1580 senesinde kırk gün sohbet ettiğini belirtmesi müellifin tarihsel açıdan Peçevizâde Ahmed Dede olmasını imkansız kılmaktadır. Bunun yanı sıra her iki risale incelendiğinde Mevlevîliğe herhangi bir atfın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Netice itibariyle söz konusu risalelerin Peçevizâde Ahmed Dede’ye nispet edilmesi gerçeği yansıtmamaktadır.

⁶²⁰ Yazıcı, “Peçevî Şeyh Ârif Ahmed Dede ve Ukûdü’l-lü’lûiyye fi tariki’s-sâdeti’l-Mevleviyye Tercümesi”, 27.

2.1.5. Câmî'-u Mu'cizât olarak Hz. Peygamber: *Ravzatü'l-i'câz fi'l-mu'cizâti'l-mümtâz*

Galata Mevlevihanesi postnişinlerinden Nâyî Osman Dede'nin en hacimli eseri olan *Ravzatü'l-i'câz*, peygamber mucizelerini konu edinen bir mesnevîdir. Arûzun serî' bahrinin müstefilün/müstefilün/fâilün kalıbıyla yazılmış 2351 beyitten müteşekkildir. Türk edebiyatında tespit edilen 21 adet müstakil manzum mucizat metinlerinden biri olma özelliğini haizdir.⁶²¹

Nâyî Osman Dede'nin bu eserini halkı bilinçlendirme kaygısıyla kaleme aldığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Nâyî Osman Dede “*Kasd kılup söylemedim ıstılah / Ta ki bula her okıyan inşirah*”⁶²² beytiyle yediden yetmiş herkesin anlayabileceği şekilde sade söylediğini ve özel kavramları kullanmadığını itiraf etmektedir. Ayrıca *Kanda ki yâd olsa Muhammed Emîn / Rûhına ver niçe salât-ı hemîn*⁶²³ beytinde olduğu gibi okuyanları sürekli salavat getirmeye teşvik eden birçok örnek eserin halka yönelik kaleme alındığını ve dolayısıyla bilimsel bir kaygı taşımadığını göstermektedir.

Manzum türde olması nedeniyle Nâyî Osman Dede'nin bu eserini meydana getirirken kullandığı kaynaklar açısından bir literatür tespiti yapmak güçtür. Bununla birlikte en azından beyitler arasında temas ettiği kitap isimleri dikkate alınırsa Nâyî Osman Dede'nin *Mesnevî* haricinde Kadı İyaz'ın *Şifâ'sı*, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'sinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca eser içerisinde 168 beyitlik bir *Mi'râciyye* yer almaktadır.⁶²⁴ Bu itibarla *Ravzatü'l-i'câz*'ın ihtiva ettiği *Mi'râciyye*, Nâyî Osman Dede'nin müstakil olarak kaleme alıp bestelediği –ileride ayrıntılarına gireceğimiz- 107 beyitlik *Mi'râciyye*'sinden daha kapsamlıdır.⁶²⁵

“*Bismillahirrahmanirrahim / Küngüre-i tâc-ı kelâm-ı Kadîm*” beytiyle başlayıp “*Salli 'alâ hazret-i sultan-ı dîn / Ahmed ü Mahmûd u Muhammed Emîn*” beytiyle sona eren eserin bulunduğu muhtelif el yazma kütüphanelerinden bazıları şunlardır:

⁶²¹ Çakır, *Mucizeler Kitabı*, 25-52.

⁶²² Çakır, *Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-i'câz*'ı, 2/232. Bundan sonra esere *Ravzatü'l-i'câz* ismiyle referans gösterilecektir.

⁶²³ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i'câz*, 2/5.

⁶²⁴ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i'câz*, 2/203- 220.

⁶²⁵ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i'câz*, CLXXX.

Tablo 5:
***Ravzatü'l-i'câz*'ın Bulunduğu Kütüphaneler**

Sayı	<i>Ravzatü'l-i'câz</i> 'ın Bulunduğu Kütüphaneler	Özellikleri
1	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, 14	86 vr. Müstensih: Derviş Ali Konevî, 1223 istinsah tarihli
2	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, 77	90 vr. Müstensih: Ali Vehbi, 1231 istinsah tarihli.
3	Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, 252	86 vr.
4	Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü, 962	59 vr.

Nübüvvet konusunun alt bölümünde yer alan mucize, gerçek nebî ile yalancı peygamberin ayırt edilmesinde önemli bir rol oynadığı gibi Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere olan üstünlüğü noktasında mühim bir değerlendirme aracı olarak kullanılmıştır. Mucizelerin çokluğu ile nebînin fazilet ve üstünlüğü arasında doğru bir orantı kurularak Hz. Peygamber'e diğer peygamberlere verilen mucizelerden daha büyüğünün verildiği savunulmuştur.⁶²⁶ *Ravzatü'l-i'câz*'da da bu bakış açısını görmekteyiz. Eserde öne çıkarılan fikir, Hz. Peygamber'in kendisine has mucizelere sahip olmasının yanı sıra diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin bir benzerini kendisinin de göstermesi bakımından bütün peygamberlerin en üstünü olmasıdır. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in kâinatta gösterilen bütün harikulade hadiseleri ihata edici bir nitelikte ve dolayısıyla *insan-ı kâmil* olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır.

“Cümle nebî vü rûsûl-i mu'teber / Her nice kim mucize gösterdiler

Ana muadillerini Mustafa / Eyledi ızhar be-emr-i Huda

⁶²⁶ Bulut, *Nübüvvetin İspatında Mucize*, 100, 289.

Bil ki dahi fazla nice mu'cize / Rûy-ı Muhammed'de göründü bize"⁶²⁷

"Gelmedi bir mucize-i enbiyâ / Misli Muhammed'de anun olmaya

Kankı nebî mu'ciz ede dünyede / Misli anun vardı Muhammed'de de"⁶²⁸

Bu beyitleriyle Nâyî Osman Dede diğer peygamberlerin gösterdiği her mucizeye denk bir mucizenin Hz. Peygamber'e de verildiğini; Hz. Peygamber'de bir benzeri bulunmayan hiçbir mucizenin dünyada mevcut olmadığını ifade etmektedir. Bu ifadesine uygun olarak eserini, bir peygamberin mucizesini haber verdikten sonra Hz. Peygamber'in zikri geçen mucizeye denk veya daha üstün bir mucizesini aktarma yöntemini kullanarak inşa etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber burada "cevâmî'u mu'cizât" ibaresiyle kavramlaştırılabileceğimiz şekilde, mucizelerin kendisinde toplandığı bir peygamber olarak sunulmaktadır. Bu sunuşu bütün peygamberlere verilen hikmetlerin Hz. Peygamber'de toplandığı düşüncesiyle okumak mümkündür. Tasavvufî terminolojide "câmi-u hakâik", "cevâmî'u hakâik", "cevâmî'ul-hikem" terimiyle karşılığını bulan söz konusu düşüncüyü merkeze aldığı *Fusûsü'l-hikem*'inde İbnü'l-Arabî her peygambere verilen hikmetin aynı ve hatta bir fazlasının Hz. Peygamber'e verildiğini işlemekteydi. Hz. Peygamber kendisine hususî verilen hikmetin haricinde tüm hikmetlerin onda birleştiği bir şekilde tavsif edilmekteydi. Bu meyanda *Ravzatü'l-i'câz*'ı *Fusûsü'l-hikem*'in devamı niteliğinde kabul edebiliriz. Daha genel çerçevede düşünüldüğünde gerek *Fusûsü'l-hikem*'i gerekse de *Ravzatü'l-i'câz*'ı Hz. Peygamber'i anlatan kitaplar olarak değerlendirebilir ve bu kapsama Abdülkerîm Cîlî'nin *İnsân-ı Kâmil*'i, Muhammed Bîcan'ın *Muhammediyye*'si, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid-i Şerîf*'i gibi eserleri ilave edebiliriz. Nitekim her biri farklı üsluba sahip olsalar da insan-ı kâmil payesini asaleten ve tek olarak taşıyan Hz. Peygamber'i konu edinen eserler kategorisindedirler.

İbnü'l-Arabî ile Nâyî Osman Dede arasındaki bağıntı konusal bazda benzer nitelikte bir eser kaleme almalarıyla sınırlı değildir. *Ravzatü'l-i'câz*'da İbnü'l-Arabî'nin metafizik sistemine dair sarih işaretler bulunmaktadır. Hatta Nâyî Osman Dede eserine henüz başladığı sırada yer verdiği beyitlerde "merâtib-i vücûd"a açıkça temas etmektedir:

Çünkü Ehad Vâhid'e verdi nüşûr / Nûr-ı Muhammed o dem etdi zuhûr

Nûr-i Muhammed sebab-i mümkinât / Nûr-i Muhammed eser-i kâinât

⁶²⁷ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i'câz*, 2/6.

⁶²⁸ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i'câz*, 2/6.

Nûr-ı Muhammed iledür kürs ü ‘arş / Nûr-ı Muhammed iledür nakş-ı ferş

Nûr-ı Muhammed’le melek ins ü cân / Nûr-ı Muhammed’le zemîn âsumân

Nûr-ı Muhammed ile hurşîd ü mâh / Nûr-ı Muhammed’le kevâkib be-râh

*Nûr-ı Muhammed’le ‘ukûl-ı ‘aşer / Nûr-ı Muhammed’le zuhûr-ı beşer*⁶²⁹

Ekberî gelenekte “vücûd” çeşitli mertebelere ayrılarak izah edilmeye çalışılır. Esasen varlığın bir fakat büründüğü libasların çok olduğu ifade edilir. “Merâtib-i vücûd” olarak kavramlaşan bu varlık mertebeleri beşli, altılı ve yedili tasnife tabi tutulmuştur. Daha çok Sadreddin Konevî’nin tercih ettiği beşli tasnif olan “hazerât-ı hamse” ehadiyyet, vâhidiyyet, ervâh, misâl ve şehadet mertebelerinden müteşekkildir. Altılı tasnifi Sa’îdüddîn Fergânî ve yedili tasnifi Fazlullah Burhapûrî’nin esas almıştır.⁶³⁰ Yukarıda verdiğimiz beyitlerde Nâyî Osman Dede’nin, Konevî’nin tercih ettiği hazerât-ı hamseyi esas aldığı görülmektedir. Söz konusu beyitlerde zât-ı sırf, ehadiyyet, la-taayyün gibi isimlerle adlandırılan ilk mertebenin ikinci mertebe olan vahidiyyete tenezzülünde Nûr-ı Muhammedî’nin zâhir olduğu ifade edilmektedir ki bu mertebeye verilen diğer isimler arasında hakikat-i Muhammediyye ve Nûr-ı Muhammedî de bulunmaktadır.⁶³¹ Bu itibarla İbnü'l-Arabî’nin metafizik sistemine uygun olarak bütün mahlûkatın, Nur-ı Muhammedî’den yaratıldığı düşüncesi tekrar edilmektedir.⁶³²

Ayrıca burada Nâyî Osman Dede’nin kullandığı “nüşûr” kelimesi dikkate değerdir. Geneli itibariyle merâtib-i vücûdu bahis konusu edinen metinlerde tecelli ve tenezzül gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir.⁶³³ Fakat burada Nâyî Osman Dede farklı bir kavram tercih etmiştir. “Nüşûr” kelimesi yayılma manasına gelmesinin yanısıra yeniden diriliş anlamını da muhtevirdir.⁶³⁴ Dolayısıyla Nâyî Osman Dede nüşûr kavramını kullanarak insanın nisbî ezeliliğine, daha farklı bir ifadeyle ruhun bedene

⁶²⁹ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü’l-i ‘câz*, 1-2.

⁶³⁰ Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercüme ve Şerhi I*, 1/9-64; Tahralı, “Fusûsu’l-hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alakalı Bazı Meseleler”, 44-46; Chittick, “The Five Divine Presences: From al-Qunawi to al-Qaysari”, 116.

⁶³¹ İkinci mertebeye verilen diğer isimler için bk. Kılıç, *Şeyh-i Ekber: İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 298-299.

⁶³² İbnü'l-Arabî düşüncesinde vücûd ve mertebeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kılıç, *Şeyh-i Ekber: İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 187-325.

⁶³³ Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercüme ve Şerhi III*, 15.

⁶³⁴ “نشر”, *el-Mu‘cemu’l-vasît*, 2/921; “Nüşûr”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2/2401.

kıdemi meselesine işaret etmek istemiş olabilir.⁶³⁵ Özetle Nâyî Osman Dede'nin burada Ekberî düşünceye uygun bir şekilde tecellîler âleminde ilk belirenin Nûr-ı Muhammedî olduğunu ve bütün kâinatın ondan zuhur ettiğini, evrendeki canlılığın bütünüyle Nur-ı Muhammedî ile gerçekleştiğini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki Nâyî Osman Dede *Ravzatü'l-i 'câz*'ı nihayete erdirirken Hz. Peygamber'e salât ve selâmlar getirmesinin akabinde Hz. Mevlâna'ya övgülerde bulunur. Hz. Mevlâna'nın aşk gönlünün nurunun âşıka burhan verdiğini, maşuka da yâr olduğunu ifade ettikten sonra yüce ruhunun şâd olmasını niyaz eder.⁶³⁶ Sonrasında “şeyhim, azizim ve gönlümün safâsı” olarak tavsif ettiği kayınpederi Gavsî Ahmed Dede'nin Hz. Peygamber'in ahlakı ile ahlaklanmış, sünnet-i seniyyeye tam ittiba eden kamil bir zat olduğunu ifade ederek onu da rahmetle yâd eder.⁶³⁷ Nâyî Osman Dede'nin Gavsî Ahmed Dede'yi rahmetle anması, *Ravzatü'l-i 'câz*'ı meşihat yıllarında kaleme aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak *Ravzatü'l-i 'câz*, Türk-İslâm Edebiyatına mucizat-nâme türünde önemli bir katkıdır. Daha genel çerçevede düşünüldüğünde eserin, insan-ı kâmil merkezli kaleme alınan eserler kategorisinde değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca eserde serdettiği görüşleri, Nâyî Osman Dede'nin Ekberî geleneği takip ettiğini göstermektedir.

2.1.6. Nübüvvetin Delili: *Mi'râciyye / Mi'râcü'n-Nebî*

Mehmed Tahir tarafından sehl-i mümteni' olarak tanımlanan bu manzume⁶³⁸ Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in mirac mucizesini konu edinen eseridir. 107 beyitten müteşekkil bu eserde miraç hadisesinin keyfiyetinin yanı sıra Hz. Peygamber'in hususîyet ve vasıflarına da temas edilir. Onun mevcudatın yaratılış sebebi olduğu, hakikat bilgisinin kendisinde bulunduğu gibi “hasâis-i nebî”den bahsedilir.⁶³⁹

Mi'râciyye'yimirac hadisesini anlatan sıradan bir metin olarak değerlendirerek sınırlandırmak gerçeği yansıtmaz. Bestesi de Nâyî Osman Dede'ye ait olan bu çok makamlı çalışma yaklaşık 2,5 saat sürmesi nedeniyle Türk mûsikîsinin en uzun eseri

⁶³⁵ Nitekim Mustafa Tahralı da bu ikinci mertebeyi izah sadedinde “istiğrak'tan âgâhî'ye geçiştir ki böylece Zât'ın bütün sıfatları kendisinde zâhir olur” ifadelerini kullanmaktadır. Bk. Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi III*, 16.

⁶³⁶ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i 'câz*, 2/234-235.

⁶³⁷ Nâyî Osman Dede, *Ravzatü'l-i 'câz*, 2/235.

⁶³⁸ Bursevî, *OM*, 2/270.

⁶³⁹ Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, nşr. eş-Şeyh Ali Gâlib (İstanbul: Şirket-i Kütübhan-e Mürettibiye ve Matbaa, 1310).

olma özelliğini taşımaktadır.⁶⁴⁰ Mirac kandillerinde okunmak üzere adına vakfiyeler de kurulan bu eseri okuma geleneği günümüzde halen devam etmektedir ki bunun ayrıntılarına “Mûsikî Sahasına Katkılar” başlığımızın altında yer vermekteyiz. Ayrıca Türk Edebiyatında manzum mirac-nâmeler üzerine araştırma yapan Akar, Nâyî Osman Dede’nin *Mi’râciyye*’sinin aynı zamanda miraciye türüne de alem teşkil ettiğini ve günümüzde miraciye denilince ilk akla gelenin bu eser olduğunu bildirmektedir.⁶⁴¹

Mi’râciyye’nin *Mi’râc-nâme* olarak da kayda geçen yazma halindeki nüshalarının bulunduğu bazı kütüphaneler aşağıdaki şekildedir:

Tablo 6:
***Mi’râciyye*’nin Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	<i>Mi’râciyye</i> ’nin Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 1286	16 vr. Müstensih: Hafız Ali Sırrı b. Mehmed el-imâmu’s-sânî bicâmîi hazret-i Hudayî kuddise sirruhu’l-‘âli. 17 Şevval 1222 istinsah tarihli.
2	Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1172	5 vr.
3	Konya Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 2454	5 vr.
4	Konya Mevlâna Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Yazmaları 46	9 vr. Müstensihi: Abdülbaki Gölpınarlı. 12 Rebûlevvel 1330.
5	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 4484	Şirket-i Kütübhâne-i Mürettibiye ve Matbaa, 1310, 12 s. (Naşiri Ali

⁶⁴⁰ Cinuçen Tanrıkorur, “Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Ayini Besteciliği”, 710.

⁶⁴¹ Akar, *Manzum Mi’râc-nâmeler*, 79-80.

		Gâlib)
6	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1424	8 vr.
7	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 1476	4 vr.
8	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 1921	5 vr.
9	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları, 910	3 vr.
10	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Türkçe Yazmaları 27	4 vr.
11	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 6636	10 vr. 1257/1841 istinsah tarihli.
12	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 549	2 vr. Mehmed Emin b. Mehmed Emin, 1213/1798 istinsah tarihli.
13	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 279	5 vr. 1195/1781 istinsah tarihli.
14	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Türkçe Yazmaları Selimiye Camii 183	4 vr.

Mi'râciyye, Sultan II. Abdülhamid döneminde Şeyh Ali Galib tarafından *Mi'râcü'n-Nebî 'Aleyhi's-selâm* başlığıyla 1310/1894 tarihinde basılmıştır. Yapılan baskının mukaddimesinde mirac hadisesinin vukuuna dair “İnsanlara anlayışları ölçüsünde konuşunuz” hadisinin hikmeti mucibince geçmiş büyüklerin ümmete yadigâr eyledikleri manzum ve mensur eserlerden Nâyî Osman Dede'nin salihane ve âşıkane bir tarzda ifade ettiği manzum eseri Sultan II. Abdülhamid devrinde Maarif Nezareti Celîlesi evrâk müdürü ve Sadiyye Tarikati halifelerinden Ali Gâlib tarafından tab ve temsil kılındığı belirtilmektedir.⁶⁴² Osmanlı Devleti'nde talim ve terbiye işlerini yürütmek üzere kurulmuş bakanlık düzeyinde bir kurum olan Maarif Nezâreti'nde görevli ve aynı zamanda Sa'dî şeyhi olan Ali Gâlib'in mukaddimedeki bu cümlelerinden Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in miracını her kesimden halkın anlayabileceği bir ifadeyle anlattığı ve bu özelliğinden ötürü eserin basılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in “Oku” emrinin her işe Allah'ın ismi ile başlanmasına salık vermesi uygun olarak Nâyî Osman Dede “evvel Allah adını yâd eyleriz. Dil dil olmuş kalbi dilşâd eyleriz”⁶⁴³ ifadeleriyle *Mi'râcü'n-Nebî* eserine başlar. “*Zikr-i Hakla nutkı irşad eyleriz / her harabâtı âbâd eyleriz*” sözleriyle hem söz hem de özün zikirle hidayet üzere olduğunu ima eder. Bununla birlikte Nâyî Osman Dede bu eserinde hakikat aşığı olanları muhatab kabul eder:

“Ey hakâyık âşıkî gûş et beni / Kim Muhammed'den habîr idem seni

Zatı pâkin bilmeğe gel gûş ol / Aklını al başına pürhûş ol

Bil ne kudret verdi mahbubına Hak / Bil ne hikmetden verilmiştir sebağ”⁶⁴⁴

Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in mirac mucizesine hasrettiği bu eserini bir na't-ı Nebî olarak kabul etmek de mümkündür. Nitekim Nâyî Osman Dede burada Hz. Peygamber'i yüceltmekte ve onun zatıyla alakalı özelliklerine yer vermektedir. Bu kapsamda Hz. Peygamber için *mazhar-ı zât* ifadesini kullanan Nâyî Osman Dede, Allah Teâlâ'nın ona esrâr-ı hakikati bahşettiğini bildirir. Ayrıca Nâyî Osman Dede'nin bu eserindeki bir gayesi de muhatabının kalbini ihya etmektir. Zira o, Allah tarafından Hz. Peygamber'e verilen üstünlük, kudret, hikmet, mucize vb. hususîyetlere ilişkin duyulan herhangi bir şüphenin illet olduğunu ve bunun kalbin hastalanmasına sebebiyet

⁶⁴² Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, 3.

⁶⁴³ Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, 4.

⁶⁴⁴ Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, 4-5.

vereceğini ima eder. Ona göre bu şüphe illetinin çaresi Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını hakikatiyle ortaya koyulmasıdır:

“*Sana nakl edem bir iki mucizat / dilde illet varsa versin hayat*”⁶⁴⁵

Nâyî Osman Dede'nin böyle bir illetten söz etmesi hatıra birkaç asır öncesinde yaşanan Molla Kâbız olayını getirmektedir. Bu durumda Nâyî Osman Dede'nin yaşadığı dönemde de Hz. Peygamber'in efdaliyet ve ekmeliyetine ilişkin olumsuz fikirleriyle halkın zihinlerini karıştıran ve gönüllerine şüphe düşüren kişi/kişilerin bulunduğu düşünülebilir. Böylece Nâyî Osman Dede, bu tür şüpheleri ve dolayısıyla illeti yazdığı bu eseriyle giderme gayretinde bulunmuş olmalıdır.

“*Kavl ve fiili nicedir aynı kitab*”⁶⁴⁶ beytiyle Hz. Peygamber'in söz ve fiilinin Kur'an'ın aynı olduğunu ifade eden Nâyî Osman Dede, “*Her kim eylerse Muhammed vasfını / akıbet mahmud ider Hak ismini*” beytiyle de Muhammedîlerin ve onun ahlakıyla ahlaklanan kimselerin kurtulmuş ve övülmüşlerden olacağını belirtir.

Netice itibariyle Türk-İslam Edebiyatındaki en meşhur mirac-nâme olma özelliğini taşıyan ve türüne alem olan *Mi'râciyye*'nin *Ravzatü'l-i'câz* gibi insan-ı kâmil merkezli kaleme alınan eserler sınıfında değerlendirilmesi mümkündür. Eserin basımını sağlayan Ali Gâlib'in de işaret ettiği üzere yediden yetmiş herkesin anlayabileceği *Mi'râciyye*'si açısından Nâyî Osman Dede'yi, XVIII. asrın Süleyman Çelebi'si olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca bu eser, mûsikî tarihi açısından da çok önemli bir konumdadır. Dolayısıyla ilgili ayrıntılara “mûsikî sahasına katkılar” bölümünde temas edilecektir.

2.1.7. Fıkıh Literatürüne Yegâne Katkı: *Urcûze-i Cedîde*

İslâmî ilimler kapsamında fıkıh literatürüne katkıda bulunarak İstanbul Mevlevî meşâyıhı arasında temayüz eden postnişin Safî Mûsâ Dede'dir. Diğer bir ifadeyle Safî Mûsâ Dede XVIII. asırda İstanbul Mevlevîhanelerinde posta oturmuş Mevlevî şeyhleri arasında fıkıh alanında eser veren yegâne postnişindir. İslâm miras hukukunu, diğer bir deyişle ferâiz ilmini, Hanefî mezhebi özelinde ele aldığı bu eser, *Urcûze-i Cedîde* veya *Urcûze fi'l-ferâiz* (أرجوزة في الفرائض) isimleriyle anılmaktadır. Kaynaklar Safî Mûsâ Dede'nin bu esere “هو الظاهر” (Hüve'z-zâhir) ibaresiyle tarih düşürdüğünü belirtirler.⁶⁴⁷ Bu ibarenin 1148/1736 yılına tekabül etmesi itibariyle Safî Mûsâ Dede'nin Yenikapı

⁶⁴⁵ Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, s. 5.

⁶⁴⁶ Nâyî Osman Dede, *Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm*, 5.

⁶⁴⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 291; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/482; Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 116.

Mevlevihanesi meşihat makamında bulunduğu sırada bu eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Safî Mûsâ Dede'nin devlet erkânına arz ettiği *Urcûze-i Cedîde* adlı bu eserin takdirle karşılandığı ve hatta üzerine takrizler yazılıp muteber kabul edildiği belirtilmektedir. Dahası bu eserine istinaden Safî Mûsâ Dede, Hz. Mûsâ'ya benzetilmiş ve onun dilinden konuştuğunu ifade eden beyitler ehli tarafından terennüm edilmiştir: “*El-mevlevî el-evhadî Mûsâ / Men bi-keîâmihî el-keîûmu Mûsâ*”⁶⁴⁸

Urcûze-i Cedîde'yi tespit etme maksatlı muhtelif el yazma kütüphanelerinde yaptığımız arama maalesef bir neticeye varamadı. Mezkûr eserin Yenikapı Mevlevihanesi'nin XIX. asırda geçirdiği yangında kaybolmuş olması muhtemeldir. Bununla birlikte eserin devlet erkânına arz edilmesi ve çokça takdir görmesi nedeniyle farklı koleksiyonlarda bulunduğu ve keşfedilmeyi beklediği tahmin edilebilir.

Ferâiz türü eserlerin genellikle terike üzerindeki hak ve borçlar, miras üzerinde hak sahibi olan kimseler ve bunların hisseleri, mirası engelleyici halleri, terikenin taksimiyle alakalı hususî problemleri⁶⁴⁹ ele aldığı bilindiğine göre eserin muhtevası az çok tahmin edilebilir. Fakat eseri incelemeyen Safî Mûsâ Dede'nin bu kitabı telif etme sebebini tahmin etmek güçtür. Bununla birlikte eserin sebep-i telifine dair malumatı Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'sinde kısaca yer verdiği beyitlerden kısmen de olsa elde edebilmekteyiz. Aynı zamanda söz konusu beyitler eserin Arapça olduğunu ve başlığında geçen “*urcûze*” kelimesinin ima ettiği şekilde manzum tarzda kaleme alındığını ispat etmektedir. Eserin dibâce kısmı sonrasında gelen altı beyit şöyledir:

وبعد فالعاجز موسى المولوي / هداه مولاه الى نهج سوى

يقول راقب مدار ازمان / منظومة في مذهب النعمان

في الأثر مثل سائر المذاهب / ولم أجد فعن لي كالواجب

ان انظمن ازجوزة فيه كما / اجاد في النظم فحول العلماء

ان لم اكن منكم عدادا فاسمعوا / لا هجره في فضل الله يمنع

⁶⁴⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 292.

⁶⁴⁹ Bardakoğlu, “Ferâiz”, 363.

İktibas ettiğimiz bu beyitlerde Safî Mûsâ Dede uzun bir süredir Hanefî mezhebine göre kaleme alınmış manzum bir ferâiz⁶⁵¹ eseri aradığını fakat bulamadığını belirtmekte ve bu nedenle diğer mezheplerde olduğu gibi Hanefî mezhebinde de böyle bir eser yazmanın kendisine vacib olduğunu mütevazı bir edayla söylemektedir. Doğrusu bu açıklama eserin sebep-i telifi hakkında bütünüyle bir fikir vermemektedir. Neden Hanefî mezhebi prensiplerine uygun olarak manzum kaleme alınmış ferâiz eseri aramaktadır ve bunu bulamadığında neden kendisini bu görevi üstlenmeye mecbur hissetmiştir? Acaba sadece ferâiz literatüründe fark ettiği bu boşluğu giderme maksatlı ilmî bir kaygı ile mi eseri yazmaya yönelmiştir? Yoksa Hanefî mezhebinin yaygın yaşandığı İstanbul'da miras hukuku bağlamında karşılaştığı bazı problemler üzerine didaktik türde bir eserin yazılma ihtiyacı mı onu bu telif sevk etmiştir? Ya da salt çerçevede meşhur fıkıh ve tasavvuf âlimi Abdülgani Nablusî başta olmak üzere Suriye, Mısır ve Trablusşam'da önemli üstatlardan edindiği ilmî müktesebatı aktarma vesilesi olarak mı bu eseri yazmıştır? Daha hususî çerçevede düşünülecek olursa İstanbul Mevlevîleri arasında şahit olduğu bazı durumlar ve kendisine tevcih edilen meselelerin halli için mi böyle bir eser üretmeyi kendisine görev bilmiştir? Belki de Mevlevihane sakinlerinden ahirete intikal edenlerin terekelerinin nasıl taksim edileceği; bilhassa mevlevihane postnişin ve dervişlerinin terekelerinde nasıl bir yol izleneceği, eşyalarının Mevlevihane yönetimince hangi şartlarda temlik edilebileceği gibi sorunlarla karşılaşmıştır...

Açıkkası Mevlevîlik tarihinde bu tür temlikle alakalı sorunların yaşandığı hadiselerle rastlanmaktadır. Herhangi bir varisi bulunmadan vefat eden dervişlerin terekelerinin, sakini oldukları mevlevihaneye kalması XVII. yüzyıl itibariyle bir teamüldü. XVIII. asırda ise bu teamülün içeriği genişletilmiş, gerek mevlevihanede gerekse evlerinde vefat eden ve varisi bulunmayan dervişler de bu kapsama dâhil edilmişti. Bu kurala zaman zaman muhalif hareket edildiğini gösteren vakalar arşiv belgelerine yansımıştır. Mesela 10 Cemaziyelahir 1117/29 Eylül 1705 tarihli bir belgeye göre Haleb Mevlevîhanesi şeyhi Seyyid Abdülkâdir Dede'nin, vefat eden dervişlerinden birinin terekesine beytûlmalin el koyması nedeniyle şikayette bulunduğu ve bunun üzerine

⁶⁵⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 291-292.

⁶⁵¹ Bazı âlimler ferâizi, fıkıh ilminden ayrı bir ilim dalı olarak konumlandırmaktadırlar. Hakkında bilgi için bk. Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 94.

mirasçısı bulunmayan dervişlerin terekelerinin mevlevihaneye kalmasına ilişkin bir emir kararı çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁵² Bundan başka ardında varis bırakan Mevlevîlerin terekeleriyle ilgili meselelerden arşiv kayıtlarına yansıyanlar da mevcuttur. Söz gelimi Yozgat Mevlevîhanesi postnişini Salih Dede'nin vefatıyla birlikte ardında bıraktıkları konusunda ailesi ile mevlevîhane yönetimi arasında bir sorun ortaya çıkmıştır. Ailesi, Salih Dede'ye ait olan 3 ney ve 25 sikkeyi belli bir miktar karşılığında dergâha bırakma teklifinde bulunmuşlardır.⁶⁵³ Doğrusu bu belge incelendiğinde mevlevîhane şeyhinin terekesi kapsamında meşihat makamında bulunmasıyla birlikte sahip oldukları ile hususî maaşıyla elde ettikleri arasında da bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut teamüle aykırı hareket edildiği veya bir sorun ile karşılaşıldığı takdirde arşive yansıyan bu kayıtlar ferâiz ilminin kapsamındadır. Dolayısıyla Safî Mûsâ Dede'nin mevlevîhane şeyh ve dervişlerinin ardında bıraktıkları malların İslâm hukukuna göre paylaşımına rehberlik etme maksatlı böyle bir manzum eser kaleme almış olması mevcut ihtimallerden biridir.

Eserin sebep-i telifine ilişkin ortaya koyduğumuz bu muhtemel soru(n)ları artırmak mümkün olmakla birlikte olası nedenleri Safî Mûsâ Dede'nin yaşadığı zaman diliminde şahit olduğu ve tecrübe ettiği vakalara kayıtsız kalmama kısaca içinde bulunduğu ortam ve salt ilmî bir ürün ortaya koyma olarak iki temel kategoride değerlendirebiliriz. Elbetteki sebep-i telif eserin ancak tespit edilip tetkik edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Yine de net olarak ifade etmenin mümkün olduğu husus ise şudur: *Urcûze-i Cedîde* XVIII. asırda yaşamış bir Mevlevî şeyhinin ilm-i fıkıh literatürüne sunduğu bir katkıdır. Üstelik söz konusu eser mezkûr asırda İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında müstakil olarak fıkıh ilmi literatürüne yapılmış yegâne katkıdır.

Diğer taraftan Safî Musa Dede'nin dibacede ortaya koyduğu ima bir başka soruya kapı aralamaktadır. Bu da *Urcûze-i Cedîde*'nin gerçekten Hanefî Mezhebi feraiz literatüründe ilk manzum eser olup olmadığı sorusudur. Söz konusu mezhebe göre kaleme alınmış eserler incelendiğinde Muhammed es-Secâvendî'nin (v. 596/1200'den sonra) *el-Ferâizü's-Siraciyye* adlı mensur eserini XIV. Asır Hanefî fakihlerinden Muhsin-i Kayserî nazmetmiştir. Bundan başka XV. Asır Hanefî fukahasından Ebü'l-Velîd ibnü's-Şihne'nin kaleme aldığı manzum *Elfiyye fi'l-'ulûmi'l-aşere* adlı eserinde

⁶⁵² Gölpınarlı, *MSM*, 236.

⁶⁵³ Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 85/23.

ferâiz ile ilgili bir bölümün yer aldığı bilinir.⁶⁵⁴ Sadece bu iki örnek dahi XVIII. asrın çok öncesinde manzum feraiz eserlerinin mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Bu durumda, Safi Musa Dede'nin eline mezkûr eserlerin geçmediği veya bu eserlerin yeterince tedavülde olmadığı düşünülebilir. Bununla birlikte verdiğimiz bu iki örnekte olduğu gibi Safi Musa Dede, tercüme veya mecmua içerisinde değil, müstakil bir ferâiz risalesini bulamadığını kastetmiş olması ihtimal dâhilindedir. Veyahut mevcut örnekleri başarılı bulmadığı yönünde bir tahmin ileri sürülebilir. Yine de *Urcûze-i Cedîde*'nin Hanefî Mezhebine göre ilk manzum ve müstakil bir risale olduğu iması XVIII. asrın nisbeten geç bir dönem olarak kabul edilmesinden ötürü şüphe vericidir. Her şeye rağmen bu eseri sebebiyle Safi Musa Dede'nin şariat koyucu yönüyle öne çıkan Hz. Musa'ya benzetilmesi ve XVIII. asır Mevlevî postnişinleri arasında fıkıh literatürüne yapılan yegâne katkı olması *Urcûze-i Cedîde*'nin önemini ortaya koymaktadır.

2.1.8. Mevlevî Âdâb ve Erkân Literatürüne Önemli Bir Katkı: *es-Sohbetü's-sâfiyye*

Bu eser Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in Köseç Ahmed et-Trabzonî (v. 1191/1777)'nin *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkatî'l-Mevleviyye*⁶⁵⁵ adlı eserine Arapça yazdığı bir tâlikattır.

et-Tuhfetü'l-behiyye Mevlevî tarikatının esaslarını; intisap erkânı, zikir telkini, tâc-hırka ilbâsı, çile, sohbet, sema gibi hususlardaki âdâbını ihtiva eden bir eserdir. *es-Sohbetü's-sâfiyye* ise *et-Tuhfetü'l-behiyye*'ye düşürülen notlar ve bazı noktaların tashihi niteliğinde olup eserde dillendirilmeyen veya farklı görülen konuların şerhi niteliğindedir. Bununla birlikte Şeyh Gâlib eserinde *et-Tuhfetü'l-behiyye* dışında başka meselelere de temas ettiğini ve bu temasların, şerh kısmından ayrıştırıldığı takdirde, başlı başına bir eser olacağını itiraf etmektedir.⁶⁵⁶

Bazı kütüphane kataloglarında eser *et-Tuhfetü'l-behiyye şerhu's-Sohbeti's-sâfiyye* ismiyle geçtiğinden (örn. İÜNEK AY 3408) Şeyh Gâlib'in bu eseri *et-Tuhfe*, Köseç

⁶⁵⁴ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 142; Özen, “İbnü's-Şihne Ebu'l-Velîd”, 21/223. Bu eserler konusunda beni bilgilendiren kıymetli hocam Dr. Asım Cüneyt Köksal'a teşekkür ederim.

⁶⁵⁵ *et-Tuhfetü'l-Behiyye*'nin Ahmed Remzi Akyürek tarafından yapılan *Zâviye-i Fukarâ* isimli tercümesi Ali Üremiş tarafından yayıma hazırlandı. Bk. Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkatî'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, Trabzon: Serander Yayınları, t.y.

⁶⁵⁶ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, 2a.

Ahmed Dede'ninki de *es-Sohbetü's-sâfiyye* olarak anılmış ve bu hata birçok kaynakta tekrar edilmiştir.⁶⁵⁷ Eserin bulunduğu yazma eser koleksiyonları şöyledir:

Tablo 7:
***es-Sohbetü's-sâfiyye*'nin Bulunduğu Kütüphaneler**

Sayı	<i>es-Sohbetü's-sâfiyye</i> 'nin Bulunduğu Kütüphaneler	Özellikleri
1	İÜNEK Arapça Yazmalar 3408	13 vr. 8 Receb 1203 tarihli.
2	İÜNEK Arapça Yazmalar 1121	14 vr.
3	İÜNEK Türkçe Yazmalar 6335	<i>Şerh-i Cezîre</i> 'siyle birlikte kayıtlıdır. Müstensih: Seyyid Mehmed Kudretullah Dede b. Seyyid Ahmed el-Mevlevî. 13 Receb 1249 istinsah tarihli.
4	Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 173	17 vr.

Ayrıca eserin Ahmed Remzi Akyürek tarafından *Nüşatü's-şâfiye* ismiyle yapılan tercümesi İbrahim Kutluk tarafından özetlenerek tercüme edilmiştir.⁶⁵⁸

Eserde Şeyh Gâlib'in Mevlevî âdâb ve erkânına taalluk eden çile, sema, zikir, şeyh-mürîd âdâbı gibi konuların yanı sıra birçok tasavvufî kavrama dair izahlarda bulunduğu görülür. Aynı şekilde *et-Tuhfe*'de geçen bazı kavramların etimolojik kökenine dair açıklamalarda bulunarak lugavî tafsilata girer. Dikkat çeken bir husus Şeyh Gâlib'in

⁶⁵⁷ Köprülüzâde, "Tettebbu'ât-ı Edebiyye Şeyh Gâlib Hayatı -Mâbad-", 415; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 337.

⁶⁵⁸ Bk. Kutluk, "Şeyh Gâlib ve *es-Sohbetü's-sâfiyye*", 37-47.

düşüncelerini dile getirip açıklamalarda bulunurken birçok beyit, kıta ve rubai kullanmasıdır. Konuyu ele alırken ilgili bir şiire yer vererek sözü uzatmayaya gayret ettiği fark edilir. Bu anlamda Mevlâna'nın 18 beytinde geçen "sözü kısa kesmek gerektir vesselâm" düşüncesine uygun bir usûl takip ettiği söylenebilir. Kullandığı şiirler daha çok *Mesnevî*'den seçilmiş olmakla birlikte muhtelif şair sufilerin nutuklarına da yer vermiştir. Bu bağlamda sadece Farsça değil, Arapça ve Türkçe beyitlere de rastlanmaktadır.

Aynı zamanda sözünü ettiğimiz üç dilde beyit ve metinler ihtiva etmesinden ötürü sadece bu eserini dikkate alarak dahi Şeyh Gâlib'in, Fars-Arap-Türk kültür havzalarının etkisiyle teşekkül eden Osmanlı telif dili geleneğini devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Şeyh Gâlib bu dili o denli benimsemiş olmalı ki ilginç bir şekilde söz konusu eserde aynı cümle içerisinde farklı dilde kullanılan edatlara dahi rastlayabiliyoruz. Söz gelimi ⁶⁵⁹ «وَمَا طَرِيقَنَا فَمَبْنِيَّ عَلَى الْفَنَاءِ دَر بِير لَا عَلَى الْفَنَاءِ فِي الشَّيْخِ فَقَطْ كَمَا هُوَ فِي سَائِرِ الطَّرِيقِ» cümlesinde Arapça kelimenin önünde Farsça bir harf-i cer bulunmaktadır. Bu itibarla Şeyh Gâlib zikrettiğimiz dili yüksek düzeyde kullanan yazarlardan biri olarak temayüz etmektedir.

Eserde dikkat çeken noktalardan biri Mevlevîliğe has toplu bir zikir olan mukabele hakkında temaslardır. Şeyh Gâlib'in mukâbele hakkında yaptığı yorumlar kadar onu meydana getiren öğelere ilişkin görüşü de ilgi çekicidir. Mesela müteahhir kaynaklar Devr-i Veledî'yi semahaneyi şeyhin adımlarını takip etmek suretiyle üç defa dönme olarak tanımlarken⁶⁶⁰ Şeyh Gâlib buna na't-i şerîf, ney taksimi, kudüme vuruş ve *Mesnevî* takririni de ilave etmektedir. Bu bakımdan mukabelenin semâ' öncesi bölümleri olarak nitelendirdiği Devr-i Veledî, Şeyh Gâlib'e göre yedi aşamalı bir yapıya sahip olmaktadır. Bu yedi aşamalı yapısıyla Devr-i Veledî Şeyh Gâlib'in perspektifinde nefsânî tarikatlarda yer alan etvâr-ı seb'aya denktir ve her bir aşamanın esmâ-i ilâhîde bir karşılığı vardır. Buna göre *Mesnevî* sohbeti veya ona bedel bir dua kelime-i tevhide, na 't ism-i celâle, ney üflenmesi Hû ismine, kudüme vurulması Hak ismine tekabül eder. İlk devir Hay, ikinci devr Kayyûm, üçüncü devir ise Kakhâr ismine karşılık gelir. Aynı şekilde Devr-i Veledî'yi, Nakşibendiyye'de seyr u sülûkün temel kâideleri olarak

⁶⁵⁹ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, vr. 4a. XVII. postnişinlerinden İsmail Rûsûhî Ankaravî de bu telif dilini en yüksek düzeyde kullanan yazarlardan biridir. Ceyhan, "İsmail Ankaravî ve *Mesnevî* Şerhi", 203.

⁶⁶⁰ Misal için bk. Gölpınarlı, *MSM*, 244; a. mlf., *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 99-100; Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 111-112.

bilinen ve kelimât-ı kudsiye olarak isimlendirilen hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, bâz-geşt, yâd-dâşt, nigâh-dâşt, yâd-kerd gibi hallerle irtibatlandırması da göze çarpan diğer bir husustur. Aslında Şeyh Gâlib mukabelenin sadece Devr-i Veledî değil, semâ' bölümünde de bu prensiplere göndermede bulunmakta, semazenin çark atarken dahi bu prensiplere riayet etmesini salık vermektedir. Bu bağlamda semazenin umumî dönüşünde yâd-kerd ve sefer der-vatan, kendi etrafındaki dönüşünde ise bâz-geşt, yâd-kerd ve nazar ber-kadem kelimelerinin manalarına riayet etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁶¹ Doğrusu Mevlevî âdâb ve erkânını konu edinen eserler kaleme alan müelliflerin Nakşî prensiplere atıfta bulunmaları ve söz konusu prensipleri Mevlevî âdâbının bir parçası haline getirmeleri karşılaşmadığımız bir durumdur. Bu bağlamda Şeyh Gâlib farklı bir anlatım tercih etmiş görülmektedir. Bununla birlikte Şeyh Gâlib Mevlevîlik tarihinde Mevlevî âdâb ve erkânına ilişkin ortaya konan görüşlerde Nakşî prensiplerden istifade eden ilk müellif değildir. *es-Sohbe*'sinde kendisinden saygıyla söz ettiği Sâkıb Dede *Sefîne*'sinde Mevlevîliğin âdâb ve erkânının, hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yâd-kerd, bâz-geşt ve nigâh-daşt gibi Nakşibendîlik prensiplerinin Şems'in vecd, cezbe ve aşk halleriyle imtizac ederek meydana geldiğini söylemektedir.⁶⁶² Fakat burada Şeyh Gâlib'i Sâkıb Dede'den ayıran nokta hem çok daha fazla söz konusu esaslara göndermede bulunması hem de üç vukuf olarak isimlendirdiği vukûf-ı kalbî, vukûf-ı adedî ve vukûf-ı zamânî kelimelerine yaptığı vurgudur. Şeyh Gâlib söz konusu üç vukufun manasını yaşayabilmek için dervişin Devr-i Veledî'de usûl ile adım atması gerektiği düşüncesindedir. Dolayısıyla Şeyh Gâlib'in, mukabeleyi Nakşî prensipler ve etvâr-ı seb'a ile irtibatlandıran yorumlarıyla Mevlevî mukabelesinin hem ruhanî hem de nefsanî tarikatların seyr ü sülûk yöntemlerini ihtiva ettiği imasında bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Şeyh Gâlib'in Mevlevî âdâb ve erkânını konu alan bu eserinde Nakşî prensiplere sıkça atıfta bulunması ve bir Mevlevî dervişin uygulaması gereken âdâb içerisine bu prensipleri de ilave etmesi gözden kaçmayacak türdendir. Şeyh Gâlib'in bu tavrı, Mevlevî âdâb ve erkânına ilişkin esasların Kübreviyye ve Hemedâniyye'den geldiğine dair sunduğu düşüncesiyle açıklanabilir. Nitekim ona göre Mevlevîlikteki birçok esas Şems-i Tebrizî ve Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî kanalıyla gelmiştir. Her ikisi de bu esasları Kübreviyye ve Hemedâniyye'den

⁶⁶¹ Şeyh Gâlib, *es-Sohbe*, 11b-12a.

⁶⁶² Sâkıb Dede, *Sefîne*, I/134.

elde etmişlerdir.⁶⁶³ Nakşî âdâbında önemli bir yer teşkil eden söz konusu kelimât-ı kudsiyye'nin Yusuf Hemedânî'nin (v. 535/1140) halifesi Abdülhâlık Gucdüvânî'ye ait olduğu dikkate alındığında⁶⁶⁴ Şeyh Gâlib'in bu tavrı anlam kazanabilir. Bununla birlikte Şeyh Gâlib'in diğer âdâb ve erkân müelliflerine nazaran Nakşî prensiplere daha fazla vurgu yapmasını, çalışmamızın üçüncü bölümünde ortaya çıkardığımız mesnevîhan zinciriyle açıklamanın daha makul olacağı kanaatindeyiz. Eyyûbî Memiş Dede'den Şeyh Gâlib'e uzanan bu mesnevîhan zincirinde dört halka boyunca Nakşî-Müceddidî zevat yer almaktaydı. Beşinci halkada bulunan Şeyh Gâlib'in, Nakşî-Müceddidî gelenekle yoğrulmuş Mesnevî irfanını tevarüs etmesini, onun söz konusu tavrında etkin rol oynadığı düşüncesindeyiz.

Beri taraftan *es-Sohbetü's-sâfiyye*'yi önemli kılan hususlardan biri Şeyh Gâlib'in Mevlevîlik dâhilinde çok katmanlı bir sâlik anlayışı ortaya koymasıdır. Mevlevî âdâb ve erkânı literatürü incelendiğinde bir benzerine rastlanmayan bu anlayışta tâlib Mevlevîliğe intisap etme şekline göre belli bir sâlik statüsü kazanır. Daha açık bir ifadeyle Şeyh Gâlib, tâlibin Mevlevîliğe intisap etme arzusuna göre bir sâlik tasnifi yaparak onları mürîd, münîb ve muhib olarak isimlendirir. Arzusu kuvvetli olan tâlib 1001 günlük matbah terbiyesine kabul edilir ve mürîd statüsü kazanır. Arzusu bundan daha az olan talibe zikir telkini emredilir ve bu tâlib münîb olarak isimlendirilir. Her iki gruptan daha düşük arzu taşıyan tâlibe ise kendisine tevbe etmesi ve *Mesnevî* sohbetlerine devam etmesi emredilir. Bu tâlib de muhib statüsü kazanır.⁶⁶⁵ Bu durumda mürîd Mevlevîhanede kalan, münîb ve muhib ise Mevlevîhanede kalmadan Mevlevîlikle münasebetini devam ettiren sâliklere tekabül etmektedir. Mevlevî âdâb ve erkânını konu edinen çalışmalara bakıldığında çileye girmeyen veya daha genel anlamda ifade edersek Mevlevîhanede kalmayan müntesibler için muhib kavramı kullanılmakta, muhibliğin boyutlarından bahsedilmemektedir.⁶⁶⁶ Dolayısıyla Şeyh Gâlib iki türde 'muhib'lik anlayışı ortaya koymakta, telkîn-i zikir uygulamasına muhatab olan tâlib ile *Mesnevî* derslerine iştirak etmek suretiyle tarikatla ilişkisini devam ettirmesi beklenen tâlibi birbirinden ayırmaktadır. Üstelik farklı statülerdeki bu sâliklerin riayet etmesi gereken edeplerde farklılıklar bulunduğu da dikkat çekmektedir. Şeyh Gâlib,

⁶⁶³ Şeyh Gâlib, *es-Sohbe*, 6b. Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî ve Sultânü'l-ulemâ Bahaeddin Veled'in Kübreviyye ile ilişkisini irdeleyen bir çalışma için bk. Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, 189-194.

⁶⁶⁴ Hânî, *Behcetü's-seniyye*, 220; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 47, 49, 52.

⁶⁶⁵ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, 6a.

⁶⁶⁶ Misâl için bk. Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 149; Arpaguş, *Mevlevîlikte Manevi Eğitim*, 120.

sır olarak ifade ettiği bu farklılıkların tarikat âdâbını yazıya dökken müelliflerce dile getirilmediğini, bunların ârif şeyhlerce müntesiblerine uygulandığını belirtmektedir.⁶⁶⁷

“Edebiyata Katkılar” bölümünde dile getireceğimiz üzere şiirde seleflerine benzemeyip yeni çığır açma gibi bir kaygı taşıyan Şeyh Gâlib’in bu eserinde tasavvufî kaideleri takdim etme gayesiyle hareket ederek diğer sufi müelliflerde karşılaştığımız üslûb ve usûlü takip ettiği söylenebilir. Şeyh Gâlib edebî çevrelerce hayatı boyunca yüksek sanatkâr gururu taşımış bir şair olarak kabul görölse de bu eserinde bir tarikat şeyhi ve “sanatını fikrinin emrine vermiş bir şair” olmaktadır. Bu anlamda İskender Pala, Şeyh Gâlib’in nesir tarzda kaleme aldığı bu metinleri onun sanatkârlık birikim ve endişesiyle yoğrulmuş şeyh tarafının zorlamaları olarak kabul eder ve bu iki farklı tavrı “Gâlib vardur Şeyh Gâlib’den içeru” cümlesiyle dile getirir.⁶⁶⁸ Her ne kadar Şeyh Gâlib mensur yazılarında böyle bir tavır sergilese de yenilikçi yönüne ilişkin hususları yine aynı metinlerde bulmak kanaatimizce mümkündür. Üç katmanlı sâlik anlayışında olduğu gibi bazı hususlarda diğer müelliflerden ayrışan yönleri ve dolayısıyla ‘taze söz’leri mevcuttur. 1001 günlük matbah hizmetinin üveysî sâlikler için geçerli olduğu; meydanda gerçekleşen asıl hizmetin on sekiz sene sürdüğu gibi⁶⁶⁹ “yeni söz” ve hiçbir kaynakta bulunmayan bilgileri söz konusu eserinde dillendirmektedir. Dolayısıyla Şeyh Gâlib *es-Sohbetü’s-sâfiyye*’sinde klasik şerh metodunu takip etse dahi temas ettiği bilgiler ve ileri sürdüğu düşünceleri açısından yenilikçi yönünü koruduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak *es-Sohbetü’s-sâfiyye* Şeyh Gâlib’in Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişini olarak doğrudan tecrübelerini aktarması itibariyle XVIII. asır Mevlevî âdâb ve erkânının tezahürlerini ortaya çıkarması noktasında mühimdir. Ayrıca Mevlevî âdâb ve erkân literatürü içerisinde diğer müelliflerin sözünü etmediği yeni söylemlerde bulunması eseri ilgi çekici ve orijinal kılan yönlerdendir. Başta ortaya koyduğu üçlü sâlik anlayışı olmak üzere âdâb ve erkâna taalluk eden bazı hususlardaki ifadeleri, kendisini ilgili konuda eser kaleme alan diğer bütün müelliflerden ayrı kılmaktadır. Dolayısıyla *es-Sohbetü’s-sâfiyye*’nin Mevlevî âdâb ve erkânı literatürü içerisinde önemli bir konumda yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanı sıra eser akademik ve popüler ilginin

⁶⁶⁷ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü’s-sâfiyye*, 8a.

⁶⁶⁸ Pala, “Galib Vardur Şeyh Galib’den İçeru”, 163- 165.

⁶⁶⁹ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü’s-sâfiyye*, 9b.

üzerinde yoğunlaştığı bir şahsiyet olan Şeyh Gâlib'in Mevlevîlik düşüncesi ve tecrübesini tespit etme bakımından da önem arz eder.

2.1.9. *Cezîre Şerhleri* Literatürünün Son Halkası: *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*

Bu eser, Mevlâna'nın "dinin asıllarının asıllarının aslı"⁶⁷⁰ olarak kabul ettiği *Mesnevî*'sinden Yûsuf-i Sîneçâk Dede'nin (v. 953/1546) tarikatın aslı ile alakalı 366 beyti seçerek hazırladığı *Cezîre-i Mesnevî*⁶⁷¹ adlı eserinin Şeyh Gâlib tarafından meydana getirilmiş şerhidir. "*Mesnevî* adası" manasına gelen *Cezîre-i Mesnevî*, adını *Mesnevî*'de geçen "Eğer manevi denizin susamışı isen, Mesnevî adasında bir ark aç"⁶⁷² ifadesinden almıştır.⁶⁷³

Çalışmamızın ilk bölümünden hatırlanacağı üzere Şeyh Gâlib 1200/1785 yılında Yenikapı Mevlevîhanesi'nde tamamladığı çilesinden sonra Sütlüce'de Yusuf Sîneçâk'ın kabrine nâzır bir ev satın alarak yerleşmiş ve dört seneye yakın burada ikamet etmişti. Bu ikameti esnasında *es-Sohbetü's-sâfiyye* ve *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sini kaleme almıştı. Bu iki eserin kronolojik bir sıraya tabi tutulması gerekirse *es-Sohbetü's-sâfiyye*'yi, *Şerh-i Cezîre*'sinden evvel kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Şerh-i Cezîre*'sinde "Bu fakir bundan akdem cem' ettiğim *Sohbet-i Sâfiyye* nâm risâle-i 'Arabiyyede...' "⁶⁷⁴ ibaresi yer almaktadır.

Esrâr Dede'nin verdiği bilgiye göre Şeyh Gâlib *Cezîre-i Mesnevî* şerhine 1204/1789 yılı Receb Ayının 4. Cuma Gecesi Yenikapı Mevlevihanesi'nde gerçekleşen bir mecliste Yusuf Sîneçâk'ın ruhaniyetine niyazda bulunduktan sonra aldığı manevi bir işaret üzerine başlar.⁶⁷⁵ Şeyh Gâlib'in ifadesine göre ise şeyhi Ali Nutkî Dede'nin "inzimâm-ı nefes-i hayât-bahşlarıyla" yani devamlı hayat veren nefesleriyle şerhe başlar ve şerhini

⁶⁷⁰ Mevlâna, "Dibâce", *Mesnevî*, 1/42.

⁶⁷¹ *Cezîre-i Mesnevî* ve şerhleri üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bk. Ali Çoban, "*Cezîre-i Mesnevî* ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü".. Çoban'ın *Cezîre* ve şerhlerinin mübtedî Mevlevîlerin muhatap alınarak kaleme alındıklarını söylediği tezini tahlis ettiği makalesi için bk. Çoban, "Mufasssal Bir Kitabın Müfid ve Muhtasar Bir Kitabı Olarak *Cezîre-i Mesnevî* ve Şerhleri", 167-202.

⁶⁷² Mevlâna, *Mesnevî*, 3/276.

⁶⁷³ Yusuf Sîneçâk, *Cezîre-i Mesnevî*, Çorum 848, vr. 22b'den naklen Ali Çoban, "Mufasssal Bir Kitabın Müfid ve Muhtasar Bir Kitabı Olarak *Cezîre-i Mesnevî* ve Şerhleri", 172.

⁶⁷⁴ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre*, 67.

⁶⁷⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 381-382.

1206/1791 yılında tamamlar.⁶⁷⁶ Bu iki ifadeyi Şeyh Gâlib'in aldığı manevi işaret üzerine *Cezîre-i Mesnevî*'yi şerh etmeyi tasarladığını, bu tasarımı da Ali Nutkî Dede'nin teşvikiyle hayata geçirdiğini söyleyerek birleştirebiliriz. Bununla birlikte Şeyh Gâlib'in zikrettiğimiz ifadesini bir mürîdin mürşidinin karşısında duyduğu tevazu ve başladığı bir işi onun himmetiyle başardığı şeklinde değerlendirmek de mümkündür.

Şeyh Gâlib'in bu eseri, ardında bir literatür meydana getiren *Cezîre-i Mesnevî* şerhlerinin son halkasını teşkil etmektedir. İlmî Mehmed Dede'yle (v. 1022/1613) başlayan bu gelenek Abdülmecid Sivâsî (v. 1049/1639), Abdullah Bosnevî (v. 1054/1644) ve Cevrî (v. 1065/1654) ile devam edip Şeyh Gâlib ile sona ermiştir. Şeyh Gâlib'in bu şerhi, mezkur şerh literatürü arasında en geniş olma özelliğine de sahiptir. Diğer bir ifadeyle Şeyh Gâlib'in şerhi *Cezîre* şerhlerinin mensur olanları arasında en mufassal olanıdır.⁶⁷⁷ Ayrıca bu eser söz konusu literatürün ilk şerhi olan İlmî Dede'nin şerhinden sonra en fazla nüshası bulunan şerh olma özelliğini haizdir.⁶⁷⁸ Eserin tespit edilen on beş adet yazma nüshasının bulunduğu el yazma eser kütüphaneleri ve koleksiyonları şöyledir:

Tablo 8:
***Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'nin Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'nin Bulunduğu	Özellikleri
Kütüphane ve Koleksiyonlar		
1	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, no: 27	155 vr. 1206 tarihli
2	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, no: 183	147vr. Nesih. 1229 istinsah tarihli.
3	Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmecnevî, no: 187.	1b-151b, 19 satır. Müst: Güzelhisarlı Derviş Mustafa el-Mevlevî. 1267 istinsah tarihli.
4	Wien-National Bibliothek, Mxt. 123	
5	Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Hazine, no: 293	160 vr. 21 satır, tâlik.

⁶⁷⁶ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre*, 4, 306.

⁶⁷⁷ Çoban, “*Cezîre-i Mesnevî* ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü”, 136.

⁶⁷⁸ Çoban, “*Cezîre-i Mesnevî* ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü”, 134.

6	Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Yeniler, 1486.	1b-128a. Rik'a. Müst: Derviş Mustafa Es'ad Safvet. 1247 istinsah tarihli.
7	İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 856.	1b-142a. 25 satır. Tâlik.
8	Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, 128	1b-104a, 23 satır. Müst: Hazret-i Mevlâna ahfadından Erzincan Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Mehmed Arif. 1265 istinsah tarihli.
9	Ankara DTCF, Muzaffer Ozak I 541	Müst: Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Derviş Mehmed Şemsüddin. 1245 istinsah tarihli.
10	İÜNEK Türkçe Yazmalar, 1388	161 vr. 21 satır. Müst: Nazifzâde Ahmed Hâmid. 1239 tarihli.
11	İÜNEK Türkçe Yazmalar, 2167	110 vr. 28 satır. Müstensihî: Şeyh Himmet Efendizâde torunu Derviş İdris. 1217 tarihli nüsha.
12	İÜNEK Türkçe Yazmalar, 2222	132 vr. 19 satır. 1214 tarihli nüsha.
13	İÜNEK Türkçe Yazmalar 6335	110 vr. 25 satır. Müstensihî Seyyid Sahih Ahmed Dede'nin oğlu Şeyh Seyyid Kudretullah Dede. 1249 tarihli nüsha. (Bu nüshada <i>Cezire Şerhi</i> ile <i>es-Sohbe</i> 'si birlikte yer almaktadır.)

Diğer *Cezîre* şerhlerine göre –İlmî Dede şerhinden sonra- fazla nüshasının bulunması bu şerhin daha çok tedavüle girdiğini ve dolayısıyla kendisine daha çok rağbet edildiğini göstermektedir. Bu yazma nüshaların dışında eserin 1996 ve 2007 yıllarına ait iki tenkitli neşri de vardır. İlki üç, ikincisi ise beş farklı nüshası karşılaştırılarak Mehmet Atalay ve Turgut Karabey tarafından yeni harflere çevrilmiş ve yayımlanmıştır.⁶⁷⁹

Peki, Şeyh Gâlib bu eserinde nasıl bir şerh metodu takip eder?

Şeyh Gâlib *Cezîre*'deki Farsça beyitlerin manasını kelime veya terkip halinde verdikten sonra izahına geçer. Beytin manasını verirken gramer bilgisi verdiği ve zaman zaman sanatlara işaret ettiği görülür. İzah ederken ise ayet ve hadislerden ictibaslarla bulunup üç dilde manzum ve mensur bazı ibarelerle tasavvufî kıssalara yer verir. Bu anlamda klasik bir şerh metodunu takip ettiği söylenebilir.⁶⁸⁰ Ancak bazı açılardan farklı özellikler gösterdiği fark edilmektedir. Mesela mensur türde olmasına rağmen yer yer secî sanatı kullanılmıştır. Bunun dışında *Cezîre*'nin diğer şerhlerinde nadiren başvurulmuş tahkiye metoduna Şeyh Gâlib'in sıklıkla başvurduğu görülür. Kullandığı hikâyeleri *Mesnevî* ve sair tasavvufî eserlerde mevcut hikâyelerden seçer.⁶⁸¹ Ayrıca eser, edebî kaynakların zenginliği ile dikkat çekmektedir. Tasavvufî ve özellikle de Mevlevî geleneğe mensup birçok şairin nutuklarından hayli istifade edildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu eser bazı araştırmacılar tarafından örnek bir şerh olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Veled Çelebi "Kezâlik Hz. Sîneçâk'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine neş'e-i sûfiyâne ile bir şerh yazıp *Mesnevî* şârihlerine bir nümûne göstermiştir"⁶⁸² ifadesiyle *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'yi bir şerh nümûnesi olarak telakki etmektedir.

Şeyh Gâlib *Cezîre-i Mesnevî*'nin *Mesnevî* denizine dalanlar için değil, marifet talebinde bulunarak sahilinde oturan mübtedîlere yönelik meydana getirilmiş bir eser olduğunu ifade eder. Aynı şekilde kendisinin de yolun başındakilerin anlayış seviyelerine uygun bir dilde beyan etmeye özen gösterdiğini "Lâkin müntahâb-ı mezkûr gavvâsân-ı bahr-ı *Mesnevî* için olmayub sâhil-nişînân-ı taleb-i maârif olan erbâb-ı ibtidâyâ pîş-keş buyurdıkları cevâhir-i semînenen olmağla, takdir-i bahâ-yı ma'nasında efhâm-ı ehl-i

⁶⁷⁹ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Mehmet Atalay-Turgut Karabey, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2 bs., 2007.

⁶⁸⁰ Demirel de bu eserde klasik şerh yönteminin uygulandığı kanaatindedir. Şener Demirel, "Mesnevî'nin şerhleri", 493.

⁶⁸¹ Çoban, "Cezîre-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü", 139.

⁶⁸² Vassaf, *Sefîne*, 5/160.

ibtidâya riâyet münasib görüldü”⁶⁸³ cümlesiyle belirtmektedir. Bu itibarla Şeyh Gâlib muhatab kitlesini, Yusuf Sîneçâk’ın tercih ettiği muhatap kitlesi ile aynı tutmakta, *Mesnevî*’de sıkça zikredilen “insanlara anlayışları ölçüsünde hitap ediniz” sözüne uygun bir ifade tarzı kullanmaktadır.

Bu yönüyle eser nev-niyâzlara yönelik kabul edilebilir olmakla birlikte Farsça bilmeyen talib ve sâliklerin *Mesnevî*’den istifade etmelerini sağlayacak niteliktedir. Buna ilaveten Şeyh Gâlib’in “Mesâil-i aşk u mahabbeti çâr mezheb imamları beyân ve gavâmız-ı esrâr-ı hakikati ulemâ-yı usûl ayân etmeyip usûl-i dîn olan tasavvufa havale etmişlerdir”⁶⁸⁴ sözünde olduğu gibi eser, tasavvufun dinin aslı olduğu düşüncesi ve kabulünden hareketle kaleme alındığı için daha genel bir kategoride değerlendirilmeye müsaittir. Netice olarak *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* kısmen seci sanatı kullanılmak suretiyle şiirsellik özelliği kazansa da Şeyh Gâlib’in nesir sahasındaki kabiliyetini göstermesi açısından önemlidir. *Cezîre-i Mesnevî* şerhleri literatürü kapsamında hacimce en geniş ve rağbet edilen bir eser olma özelliğini göstermektedir. Sadece *Mesnevî* üzerine değil tasavvuf ilmine dair izahları ihtiva etmesi itibarıyla literatüre önemli bir katkıdır.

2.1.10. Kâmil Bir *Mesnevî* Şerhi: *el-Menhecü’l-kavî litullâbi’l-Mesnevî*

Bu eser Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Zühdi Yusuf Dede’nin Arapça kaleme aldığı oldukça hacimli ve tam bir *Mesnevî* şerhidir. 1289/1872 tarihinde Mısır’da altı cilt olarak basılmıştır.

Bazı kaynaklarda bu eser Yusud Zühdi Dede’den bir asrı aşkın süre önce yaşamış Yusuf Çengî Dede’ye (v. 1080/1670) nispet edilmektedir.⁶⁸⁵ Bu durum eserin aidiyeti hususunda şüphe uyandırmaktadır. Bu nedenle *el-Menhecü’l-kavî litullâbi’l-Mesnevî*’nin hangi müellife ait olduğunu tetkik etme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle *el-Menhecü’l-kavî*’yi Yusuf Çengî Dede’ye nispet eden araştırmacıların ifadelerini incelemek yerinde olacaktır:

Gölpınarlı “Beşiktaş Mevlevî şeyhi Trabluslu Çengî Yusuf Dede (ölm. 1669), Ankaravî şerhinin bazı yerlerini hulâsa ederek Arapça’ya çevirmiştir. ‘Al-Manhac-al-Kavî fî Şarh-al-Masnavî’ adını taşıyan bu kitap 1289 h.de Mısır’da Vehbiyye matbaasında

⁶⁸³ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre*, 4.

⁶⁸⁴ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre*, 301.

⁶⁸⁵ Gölpınarlı, *MSM*, 141-142.

basılmıştır”⁶⁸⁶ sözleriyle eseri Trabluslu Çengî Yusuf Dede’ye nispet etmiştir. Çengî Yusuf Dede’nin biyografisini kaleme alanlar onun Trablusla herhangi bir bağlantısının bulunduğu dair bilgi sunmazlar. Onun sadece Konya ve İstanbul şehirlerinde bulunduğu ve Konyalı olduğu bilgisini verirler.⁶⁸⁷ Dolayısıyla Trabluslu olmayan Çengî Yusuf Dede’yi Trabluslu olarak sunan Gölpınarlı’nın görüşü geçersizdir.

Diğer taraftan Yusuf Dede’nin *el-Menhecü’l-kavî*’nin dîbâcesindeki ifadeleri eserin aidiyeti noktasında önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Dîbâcede Yusuf Dede kendisini İstanbul Beşiktaş zaviyesi hâdimu’l-fukarâsı Yusuf b. Ahmed el-Mevlevî olarak tanıtmaktadır.⁶⁸⁸ Kaynaklar Yusuf Çengî Dede’nin babasının ismine ilişkin bir bilgi vermemektedirler. Bununla birlikte, çalışmamızın birinci bölümünden hatırlanacağı üzere, Zühdi Yusuf Dede’nin babası Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Trabluslu Ahmed Dede’dir. Dolayısıyla Gölpınarlı’nın ifadeleri içerisindeki tenakuz ve *el-Menhecü’l-kavî*’nin dîbâcesinde sunulan bilgiler eser müellifinin Yusuf Çengî Dede değil, Zühdi Yusuf Dede olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Öte yandan tarihi kaynaklar Yusuf Çengî Dede’nin aksine Zühdi Yusuf Dede’nin *Mesnevî*’ye Arapça şerh yazdığı bilgisini verir. Esrâr Dede *Tezkire*’sinde asırdışı olan Zühdi Yusuf Dede’nin halen *Mesnevî*’yi Arapça olarak yavaş yavaş şerh ettiğini belirtmektedir.⁶⁸⁹ Yenikapı Mevlevîhanesi’nin XIX. asırdaki postnişinlerinden Abdülbaki Nâsır Dede ise *Defter-i Dervîşân*’da Zühdi Yusuf Dede’nin *Mesnevî*’ye altı cild Arapça şerh yazdığını açıkça belirtir ve buna ilaveten birkaç risalesinin daha olduğunu söyler.⁶⁹⁰ Nihayet Hüseyin Fahreddin Dede ve Bursalı Mehmed Tâhir’in benzer nitelikte bilgi vermesiyle eserin Zühdi Yusuf Dede’nin kaleme aldığına kesin gözüyle bakabiliriz. Beşiktaş Mevlevihanesi’nin XIX. asır şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede *Müntehabât-ı Fahrî* eserinde Yusuf Dede’nin *Mesnevî*’ye Arapça *el-Menhecü’l-kavî fî şerhi’l-Mesnevî* namında bir şerh yazdığını ifade eder.⁶⁹¹ Mehmed Tâhir ise Zühdi Yusuf Dede’nin altı cilt halinde *el-Menhecü’l-kavî* isminde yazdığı Arapça bir *Mesnevî* şerhinin hicri 1289/1872 tarihinde Mısır’da basıldığını haber

⁶⁸⁶ Gölpınarlı, *MSM*, 141-142.

⁶⁸⁷ Bk. Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fudalâ*, 1/567; Ayvansarayî, *Hadikatü’l-cevâmi*, 508; Esrâr Dede, *Tezkire*, 530-532.

⁶⁸⁸ Zühdi Dede, *el-Menhecü’l-kavî*, 2.

⁶⁸⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 224-225.

⁶⁹⁰ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 331.

⁶⁹¹ Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 312.

verir.⁶⁹² Netice itibariyle XVIII. ve XIX. asırda kaleme alınmış bazı tarihi kayıtlar eserin sahibinin Zühdi Yusuf Dede olduğunu bir başka açıdan daha doğrulamaktadır. *el-Menhecü'l-kavî*'nin aidiyeti hususunda yapılan hatanın tedavülde olmasında Gölpınarlı'nın rolü büyüktür. Ondan sonra birçok kaynakta hatta yakın zamanda yayınlanan *el-Menhec* seçkisinde dahi bu hata devam etmiştir.⁶⁹³

Mehmed Şükrü, *Müntehâbât-ı Mesnevî*'sinin dîbacesinde Zühdi Yusuf Dede'yi Şam'ın büyük âlimlerinden biri olarak tavsif etmekte ve söz konusu şerhi “şâyân-ı nazar u mütaladır” ifadesiyle nitelendirmektedir.⁶⁹⁴ Dolayısıyla hayli geniş bir hacme sahip bu eser hem *Mesnevî*'nin tam bir şerhi olması hem de Arapça okuyucunun *Mesnevî*'yi anlamasına hizmet etmesi itibariyle önemlidir. Altı ciltten müteşekkil bu eser üzerine kapsamlı bir araştırma yapılması ve Zühdi Yusuf Dede'nin *Mesnevî* algısı ve yorumunun ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bunun dışında eserin *Mesnevî* şerh geleneği içerisindeki konumunu tespit etmek üzere mukayeseli bir çalışma yapılmalı ve böylece diğer *Mesnevî* şerhleriyle olan ortak ve farklı hususları açığa çıkarılmalıdır. Ancak böyle bir çalışmadan sonra Zühdi Yusuf Dede'nin özelde *Mesnevî* ve Mevlevîlik, genelde ise tasavvuf ve dolayısıyla dinî görüşleri tespit edilmiş ve eserin *Mesnevî* şerh literatürü içerisindeki mevkiisi belirlenmiş olacaktır.

Dinî ilimlere katkılar bölümümüzde yer verdiğimiz bu eserlerin dışında *Zübde-i Makâlât-ı Şems*, *Merâtib-i İnsâniyye* ve *Menâkıb-ı Kudsiyye* gibi risaleler de mevcuttur. İlki Nâyî Osman Dede'ye diğer ikisi de Ebubekir Dede'ye ait olduğu belirtilen bu eserlere yönelik yaptığımız tarama ve araştırmalar neticesiz kaldı. Ancak kitap başlıklarına bakılarak eserlerin tasavvufî nitelikte olduğunu söylememiz mümkündür.

Netice itibariyle konusal bazda eserleri değerlendirdiğimizde *el-'Ukûd Tercümesi*, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* ve *el-Menhecü'l-kavî* genel anlamda tasavvuf olmakla birlikte doğrudan *Mesnevî* ve dolayısıyla Mevlevîlik literatürü içerisinde değerlendirilebilir. *Ravzatü'l-i'câz* ve *Mi'râciyye* insan-ı kâmil, *Rişte-i Cevâhir* ve *Mektûb-ı Manzûm be-Derviş Ali Firistâde Şod* risalelerini ise ahlak merkezli literatür kapsamında ele almak mümkündür. Erişemediğimiz ve dolayısıyla edindikleri konulara ilişkin malumat bulunmayan *Zübde-i Makâlât-ı Şems*, *Merâtib-i İnsâniyye* ve

⁶⁹² Bursevî, OM, 1/228-9.

⁶⁹³ Bk. Çelik, “Klasiklerimiz *Mesnevî-i Manevî*”, 678; Ceyhan, “İsmail Ankaravi ve *Mesnevî Şerhi*”, 160; Demirel, “*Mesnevî*'nin Şerhleri”, 475; Yusuf b. Ahmed el-Mevlevî, *el-Menhecü'l-kavî*, 1.

⁶⁹⁴ Muhammed Şükrü, *Müntehâbât-ı Mesnevî*, 4.

Menâkıb-ı Kudsiye eserleri hariçte tutulursa en fazla sayıda eser telifinin *Mesnevî* ve Mevlevîlik sahasında bulunduğu dikkat çekmektedir.

Müelliflerin postnişinlik vazifesini icra ettikleri dergâhları dikkate alarak bir mukayese yapmak gerekirse hemen hemen tüm İstanbul mevlevihanelerinde dini ilimler kategorisinde eser üretildiğini söylemek mümkündür. Asrın sonlarına doğru kurulan Üsküdar Mevlevîhanesi haricindeki diğer tüm mevlevîhane postnişinlerinin telif ettikleri farklı hacimlerdeki 11 adet eser ile dinî ilimlere katkıda bulunduklarını görmekteyiz. Bu 11 eserden 4'ü Yenikapı Mevlevihanesi, 5'i Galata Mevlevihanesi, geriye kalan 2'si de Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihaneleri postnişinleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu sayılara bakılırsa Galata Mevlevihanesi, dinî ilimler kapsamında en fazla eser telifinin gerçekleştiği bir dergâh olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında yine aynı kategoride kaleme aldığı üç adet eser ile Nâyî Osman Dede'nin bu kapsamda en fazla telifte bulunan şeyh olduğu görülmektedir.

2.2. Tarih İlmine Katkıları

2.2.1. *Defter-i Dervîşân*

Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinden Ali Nutkî Dede ardında, özelde Mevlevîlik tarihine genelde ise yaşadığı dönemin tasavvufî, içtimaî ve siyâsî tarihine önemli katkılarda bulunan bir eser bırakmıştır. Hatta bu eseri ile bir çığır açtığını söylemek de mümkündür. Nitekim Ali Nutkî Dede bu eseriyle müteakip Mevlevî şeyhlerinin de tarihe katkı sağlamasına vesile olmuş; kendisinden sonra tekkelerin ilgası kanununun çıkarıldığı tarih olan 1925'e kadar Yenikapı Mevlevihanesi'nde posta oturan meşâyih'in devam ettireceği defteri ortaya koymuştur.⁶⁹⁵

Ali Nutkî Dede, meşihatının son beş senesinde bir nevî günlük tarzı tuttuğu notlardan müteşekkil bu esere *Defter-i Dervîşân* adını verir. 21 Zilhicce 1213 / 26 Mayıs 1799 Cumartesi günü not tutmaya başlayan Ali Nutkî Dede vefatına kadar toplam 22 varaklık bir günlük meydana getirir. Kendisine intisap eden dervişlerin isimlerini, mesleklerini, dergâha gelişleri ve çilelerini tamamlayıp hücrenişin olma, semâ meşkinden sonra mukabeleye girme, Mevlevî muhiplerinin arakiyye ve sikke tekbirlenme tarihlerine yer verir. Ayrıca eserde Yenikapı Mevlevîhanesi'nin âyende ve revendeleri, dergâha yapılan bağış, verilen atıyye-hediyeler ve dergâh görevlendirmeleri gibi başlıklar

⁶⁹⁵ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 23.

bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra eserde dergâhta görev yapan şeyhlerin aileleriyle ilgili doğum, ölüm, sünnet, evlilik, yolculuk vb. kayıtların bulunduğu dikkat çeker. Eserde sadece şahıs bazında değil, mekân bazında da önemli ayrıntılar bulmak mümkündür. Meselâ Yenikapı Mevlevihanesi'nin geçirmiş olduğu tamirat kayıtlarının detaylı bilgisi yine bu eserden temin edilmektedir.

Defter-i Dervîşân'ın bir önemli yönü de Ali Nutkî Dede'nin halefleri olan Abdülbaki Nâsır ve Abdürrahîm Künhî Dedelerin haricinde Şeyh Gâlib ve Hammâmizâde İsmail Dede Efendi gibi isimlerin seyr ü sülûk süreçlerinde yaşadıkları önemli olayların tarihlerini de ihtiva etmesidir. Ayrıca dergâh çevresi ve genel olarak başkent İstanbul'da doğal afet ve yangın gibi meydana gelen önemli hadiseler de eserin muhtevasıdır.

Ali Nutkî Dede'den sonra Abdülbaki Nâsır 1236/1821, Recep Hüseyin Hüsnî, Abdürrahîm Künhî, Osman Selâhaddin, Mehmed Celâleddin ve Mehmed Abdülbâki Dedeler tarafından devam ettirilen *Defter-i Dervîşân* iki cilttir. Birinci cildi Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü 1194 numarada, ikinci cildi ise Ebubekir Dede ailesinin yaşayan üyelerinden Dr. Nâsır Abdülbâki Baykara arşivinde bulunmaktadır. 119 varaktan oluşan fotokopi nüshası TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi 18112 numarada kayıtlıdır. Eser günümüz harflerine Sezai Küçük ve Bayram Ali Kaya tarafından çevrilerek *Defter-i Dervîşân: Yenikapı Mevlevihânesi Günlükleri* adıyla Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları kapsamında 2011 yılında yayımlanmıştır.

2.2.1.1. *Defter-i Dervîşân*'ın Özgünlüğü ve Tesirleri

Defter-i Dervîşân'ın günlük tutulan notlarla meydana geldiğini ifade etmiştik. Esasen günlük yazımı tasavvuf tarihinde rastlanan bir olgudur. Bir mürîdin şeyhinin hizmetinde bulunduğu süre zarfında veya genel olarak seyr ü sülûk esnasında tutulan notlarla, rüya-vakıat-keşf türü durumların kayıt altına alınmasıyla meydana gelen eserler mevcuttur. Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Bursa'da Muhyiddin Üftâde'nin terbiyesi altında iken 1577-1578 yıllarına ait Arapça günlüğü,⁶⁹⁶ Seyyid Hasan adlı bir Sünbülüyye dervişinin 1661-1665 yılları arasında tuttuğu günlüğü,⁶⁹⁷ XIX. asırda Kasımpaşa Mevlevihanesi müntesiplerinden Aşçı İbrahim Dede'nin *Mecmu'a'sı*,⁶⁹⁸ Hüseyin Vassâf'ın *Vâkıât*⁶⁹⁹,

⁶⁹⁶ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 215.

⁶⁹⁷ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 212-214.

⁶⁹⁸ Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*, 101-136.

Asiye Hatun'un *Rüya Mektupları*⁷⁰⁰ vs. günlük tarzına verilecek misaller arasındadır. Fakat *Defter-i Dervîşân* tasavvuf tarihinde benzerine çokça rastlanan bu tür günlüklerden bir yönüyle ayrılmaktadır. O da bir şeyh efendinin meşihat vazifesini ifa ettiği mevlevihanede süregelen hadiseler, müridleri-muhibleri ve ailesi hakkında bilgi vermesi itibariyledir. Daha açık bir ifadeyle diğer günlükler ekseriyetle bir müridin manevî yolculuğunda yaşadığı haller, çevresinde gelişen olaylar ve mürşidi ile alakalı hususlar üzerine düşülen kayıtlardan müteşekkil iken *Defter-i Dervîşân* bir mürşidin, dergâhı ve çevresi ile alakalı hususları kayda geçirdiği notlardan ibarettir. Doğrusu tasavvuf tarihinde Ali Nutkî Dede öncesinde bir mürşid tarafından kendisine tabi olanlar ve dergâhı konulu günlük yazımına ender rastlanmaktadır. Ali Nutkî Dede'den sonra ise bu türden eserlerle karşılaşabilmekteyiz. Meselâ Galata Mevlevîhanesi postnişini Ruhî Dede'nin yine aynı isimde yani *Defter-i Dervîşân* başlığıyla bir günlük tuttuğu bilinmektedir. Söz konusu defter incelendiğinde Ali Nutkî Dede'nin *Defter*'ine benzer kısımlarının olduğu görülmektedir. Özellikle matbahta ikrar veren dervişlerin isimlerinin kayıtlı olduğu kısım⁷⁰¹ onun Ali Nutkî Dede'nin *Defter*'inden ilham alındığı izlenimi vermektedir. Aynı şekilde Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin XIX. yüzyıl postnişinlerinden Hüseyin Fahreddin Dede'nin *Müntehabât-ı Fahrî* eseri de bu kategoriye dâhil edilebilir.

Ali Nutkî Dede'nin kaleme aldığı bu defter incelendiğinde eseri aslında günlük tarzı olarak değerlendirilmesinin uygun olmadığı görülecektir. Zira Ali Nutkî Dede, 1213/1799 tarihinde bu deftere not tutmaya başlamış ve geriye doğru farklı başlıklarla kayıtlara yer vermiştir. Bundan dolayı çoğu ibarede gün değil, sene kaydı vardır. Söz gelimi 1192 yılından 1214 senesine kadar kendi elinden arakiyye giyen muhibbânın târihlerini vermiştir.⁷⁰²

Ali Nutkî Dede'nin çeşitli notlar alması, yaşanan önemli hadiseleri kaydetmesi eylemi, XVIII. asırda Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir tür olarak ortaya çıkan ve resmi devlet tarihçiliği manasına gelen vak'anüvislik ile irtibatlandırılabilir. XVIII. yüzyılda Divan-ı

⁶⁹⁹ Vassaf'ın mürşidi Mustafa Sâfi Efendi'nin isteği üzerine kaleme aldığı bu eser, 1923-1927 seneleri arasında müşahade ettiği 69 vâkiasını kaydetmiştir. Eser, *Keşif Günlüğü* adıyla tıpkıbasımıyla birlikte 2016 yılında yayımlanmıştır. Bk. Hüseyin Vassaf, *Vâkıât-Keşf Günlüğü: İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, haz. Abdullah Taha Orhan, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

⁷⁰⁰ Asiye Hatun'un tabir etmesi için mürşidine gönderdiği rüya mektuplarını ihtiva eden bu eser, Topkapı Sarayı Yazmalarında bulunan nüshasının tıpkıbasımı ile yayımlanmıştır. Bk. Asiye Hatun, *Rüya Mektupları*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.

⁷⁰¹ Ruhî Dede, *Defter-i Dervîşân*, İÜNEK Türkçe Yazmalar 6765, 51b-53a.

⁷⁰² Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 67.

Hümayun kalemlerinden biri olan vak‘anüvislik hizmetinde devlette meydana gelen olayları günü gününe not edilmekteydi. Tıpkı bunun gibi Ali Nutkî Dede’nin de kendi dergâhında ve çevresinde yaşanan gelişmeleri kayıt altına alma temayülü gösterdiği söylenebilir. Hatta *Defter-i Dervîşân* dikkatle incelendiğinde Ali Nutkî Dede’nin vekayiname türünü çağrıştıracak başlıklar kullandığı dikkat çeker. Meselâ eserin 16b varağında “Vakâyi’-ı sene erba‘a ‘aşere mieteyn ve elf min-Hicre”, 18b de “İbtidâ-i Cemâziye’l-evvel, yevmü’s-sebt, Eylöl 8”, “İbtidâ-i Cemâziye’l-âhir, yevmü’l-ahad, Teşrîn-i evvel 7”, “Şehr-i Şa‘bânü’l-mu‘azzam, yevmü’l-erba‘a, Kânûn-ı evvel”⁷⁰³ vb. başlıklar vekâyinâme türü yapıtların kayıt tarzına benzemektedir. Aynı şekilde *Defter-i Dervîşân*, Osmanlı’daki ruznâme ve rûzmerre⁷⁰⁴ anlayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Netice itibariyle Ali Nutkî Dede’nin kaleme aldığı *Defter-i Dervîşân* XVIII. asrın son çeyreğinin, XIX. asrın ve XX. asrın başlarının tasavvufi, sosyal ve siyasi olaylarına ışık tutan bir kaynak hüviyetindedir. Yenikapı Mevlevihanesi’ne ilişkin konularda yapılacak olan bir çalışmanın kendisinden müstağni kalamayacağı eserler arasında, hiç şüphesiz, *Defter-i Dervîşân* bulunmaktadır. Ayrıca Ali Nutkî Dede’nin, başlayıp belli bir aşamaya getirdiği bu eserin müteakip postnişinlerce de devam ettirilmesine sebebiyet vermesi önemli bir noktadır. Bu bakımdan *Defter-i Dervîşân*’ı Ali Nutkî Dede’nin öncülüğünde Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin kolektif bir çalışması olarak kabul etmek mümkündür.

Ali Nutkî Dede’nin tarihe katkı sunduğu *Defter-i Dervîşân*’ı dışında ortaya çıkmasına vesile olduğu başka bir eser daha vardır. Ali Nutkî Dede, çilesini tamamlayıp Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişini olan müridi Şeyh Gâlib’e Mevlevî şairlerin hayat hikayelerini ihtiva eden bir eser kaleme almasını emretmiştir.⁷⁰⁵ Bu eserin, Şeyh Gâlib’in Galata Mevlevihanesi post makamına geçmesiyle tamamlayamadığı ve tamamlaması için müridi Esrâr Dede’ye verdiği *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* olması kuvvetle muhtemeldir. Öyle anlaşıyor ki, Türk-İslâm Edebiyatı tarihi açısından hayli önemli bir eser olan *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye*’nin fikir babası esasen Ali Nutkî Dede’dir. Bu bağlamda Ali Nutkî Dede’nin edebî yönden de tarihe ışık tutacak bir

⁷⁰³ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 83, 85.

⁷⁰⁴ Rûznâme tarzı “özel olarak sır kâtiplerinin padişahın gündelik faaliyetlerini topladıkları eserler için bir tarihî kaynak çeşidi” diye tanımlamak mümkündür. Bk. Sarıcaoğlu, “Rûznâme”, 278.

⁷⁰⁵ *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 3b.

eserin ortaya çıkmasını sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla Ali Nutkî Dede gerek kaleme aldığı *Defter-i Dervîşân*'ıyla XIX. asrın ve XX. asrın tarihine kaynaklık etmesi, gerek kendisinden sonra gelen Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerini ve Galata Mevlevihanesi şeyhi Rûhî Dede'yi söz konusu eseriyle etkilemesi gerekse de edebiyat tarihi literatüründe mühim bir yapıt olan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'nin ortaya çıkmasına vesile olmasıyla tarih ilmine önemli derecede katkı sunan postnişin olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2. Dünya Tarihi Türk Dili'nde: Habîbü's-siyer Tercümesi

Tarih ilmine katkıda bulunanlar kapsamında yer vereceğimiz bir diğer Mevlevî şeyhi de Safî Mûsâ Dede'dir. Safî Mûsâ Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişinliğinin ikinci senesinde önemli bir dünya tarihi eseri olan *Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer*'in Türkçe'ye tercüme ekibinde yer almıştır.

Habîbü's-siyer'in mahiyeti hakkında ayrıntıya girmek gerekirse bu eser *Ravzatu's-safâ* isimli dünya tarihini konu alan kitabın sahibi Mîrhând'ın torunu Gıyâseddin b. Hâce Hümâmüddîn Hândmîr'e (v. 942/1535) aittir. Aristokrat bir ailenin müntesibi ve Ali Şîr Nevâî'nin talebelerinden olan Hândmîr'in, üç cilt olarak kaleme aldığı bu eser yaratılıştan Şah İsmâil'in ölümü olan 930/1524 tarihine kadarki tarihi konu edinir. Kronolojik bir metod takip edilmeyip devletlere göre anlatımın gerçekleştiği eserde anlatılan her devrin nihayetinde, o devrin vezirleri ve diğer devlet erkânı, seyyidler, nakibler, ulema, fuzelâ ve şuarâ hakkında mufassal açıklamalarda bulunur. Farsça tarih yazıcılığı yönünden bir hayli ehemmiyet atfedilen bu eser, yazarın Timur İmparatorluğu hükümdarı Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmail, Bâbü, Hümâyûn ve Şeybânî Han dönemlerinde yaşanan hadiselerle bizatihi tanıklık etmesi sebebiyle dönemin tarihi açısından da mühim bir kaynaktır.⁷⁰⁶ Nuruosmaniye Kütüphanesi 4889 numarada kayıtlı olan bu eser daha sonra Bombay ve Tahran'da yayımlanmış ve bazı Batı dillerine kısmen tercüme edilmiştir. Ayrıca eserin, Hândmîr'in oğlu Emîr Mahmud tarafından yazılmış bir zeyli de mevcuttur.⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Aka, "Hândmîr", 550-552.

⁷⁰⁷ *Tarihu Habibi's-siyer fî ahbâri efrâdi beşer*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran: Kitâbfurûş-i Hayyam, 1362/1983, 1-4 cilt. Esere yazılan zeyl de yayımlanmıştır: Emir Mahmud Hândmîr, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevî: Zeyl-i Târih-i Habîb-i Siyer*, tsh. Muhammed Ali Cerahi, Tahran: Neşr-i Güstâne, 1375.

Safî Mûsâ Dede'nin *Habîbü's-siyer*'in Türkçe'ye tercüme heyetinde yer alması Osmanlı Devleti'nde Sultan III. Ahmet dönemi sadrazamlarından Damad İbrahim Paşa'nın emriyle gerçekleşmiştir. Vak'anüvis Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin 1139/1726 senesi hadiseleri arasında yer verdiği bu tercüme faaliyetinde "Mezâyâ-yı 'ibârât-ı Fârisiyye'ye vâkıf olan erbâb-ı maârif" olarak tanıttığı tercüme ekibinde Safî Mûsâ Dede haricinde altı kişi daha bulunmaktadır. Söz konusu tercümenin bir yıl içerisinde tamamlandığı bilinmektedir.⁷⁰⁸ Söz konusu tercümenin, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Trh, 193 numarada 282 varaklık bir nüshası ve yine aynı kütüphanenin Nuruosmaniye Bölümü 3245 numarada 192 varaklık bir nüshası bulunmaktadır.

İstanbul'a yeni geldiği bir zamanda sadrazam tarafından böyle bir görevin Safî Mûsâ Dede'ye verilmesi dikkate değerdir. Bu durum Safî Mûsâ Dede'nin çok kısa bir sürede müktesebatının İstanbul'un siyâsî ve entelektüel camia tarafından farkedildiğini ve kendisini söz konusu camiaya kolaylıkla kabul ettirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu tercümenin, dünya tarihini konu alan Türkçe literatüre bir Mevlevî postnişin tarafından yapılmış önemli bir katkı olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Edebiyata Katkıları

Mevlevî meşâyih'in din ve tarihten sonra edebiyat sahasına da önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. *Semahâne-i Edeb* yazarı Ali Enver, Gelibolu Mevlevîhanesi'nde misafir olarak kaldığı üç gün zarfında yaşadığı tecrübelerini aktarırken "Doğrusu Mevlevî tekkelerine bir 'edebiyat mektebi' demek daha fazla yakışır. Şiir, mûsikî, sükût bu mübarek tarikatın özel şartlarındandır. Bu yüzden tarikata girenler şair olamazlarsa bile mutlaka şiir okuyacak veyahut şiirden tat alacak bir zevk ediniyorlar"⁷⁰⁹ ifadelerini kullanmaktadır. Enver'in bu ifadesinde şiiri Mevlevîliğin özel şartları arasında değerlendirmesi ve mevlevîhanelere 'edebiyat mektebi' adını vermesi önemli bir noktadır. Bu nokta Mevlevîlerin edebiyatla iştigallerini Mevlevîlikle irtibatlandırmakla birlikte Türk Edebiyatı'nın gelişiminde tekkelerinin kayda değer rollerinin bulunduğunu göstermektedir. Yine bir başka ifadesinde Enver "Mevlevîlerin şiir zevkine aşina olmalarıyla şairlik âlemine ilgilerinin diğer tarikatlardan daha fazla

⁷⁰⁸ Çelebizade, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 3/1485. Altı kişiden oluşan bu mütercim heyetinin diğer üyelerine ilişkin ayrıntıyı çalışmamızın üçüncü bölümünde bulabilirsiniz.

⁷⁰⁹ Enver devamında vezinli söz söylemeyi adeta 'geveze'lik addeden bazı çığ kişilerin şiir ile sükûtun bu birlikteliğini görüp söz konusu kabullerini düzeltmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bk. Enver, *Mevlevî Şâirler*, 21-22.

bulunduğunu”⁷¹⁰ belirterek şiir söz konusu olduğunda Mevlevîlerin ön planda olduğu düşüncesini dile getirmektedir.

Edebiyat sahasında yapılan araştırmalarda Enver’in aktardığı bu düşüncelerini haklı çıkaran birçok unsur bulunmaktadır. Misal olarak Türk Edebiyatında 27 adet şuara tezkiresini inceleyerek şairlerin tarikat irtibatlarını tespit eden Mustafa İsen’in araştırmasını verebiliriz. İsen söz konusu araştırmasında tarikat intisapları hakkında somut bilgi verilen 320 dîvan şairinden 220’sinin Mevlevî olduğunu tespit etmiş ve bu durumu Mevlâna’nın büyük bir şair olmasının doğal bir sonucu saymıştır. Ona göre Mevlevîlerin edebiyat bazında diğer tarikat müntesipleriyle kıyaslandığında birinci olmasında Mevlâna’dan etkilenerek Mevlevîliğe intisab eden dîvan şairlerinin bulunmasının yanı sıra Mevlevîlerin, önderleri Mevlâna gibi duygularını şiirle ifade etmeye olan temayülleri en önemli etkidir.⁷¹¹

Burada İsen’in, Mevlevîlerin şiirle iştigallerini ve şairlerin Mevlevîliğe yönelmelerini tamamıyla Mevlâna ile irtibatlandığı görülmektedir. Fakat bu durumu sadece Mevlâna ile sınırlandırma indirgemeci bir yaklaşım olabilir. Başta da belirttiğimiz üzere, Mevlâna’yı da içine alan bir gelenekle söz konusu durumu izah etmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Her ne kadar Mevlevîlik Mevlâna’ya nisbet edilse de Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi ve onu takip eden şahsiyetlerin etkin rol oynamasıyla teşekkül etmişti.⁷¹² Dolayısıyla Enver’in ortaya koyduğu şekilde edebî sahaya yönelimi Mevlevî gelenekle irtibatlandırmak daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Bu çerçevede Osmanlı’da şairlerin, sözünü ettiğimiz karakteri nedeniyle Mevlevîliğe yönelmesine ilişkin örneklerle rastlanır. Meselâ *Sefîne* müellifi ve dîvan sahibi Mustafa Sâkîb Dede’nin şair olması dolayısıyla Mevlevîliğe intisap ettiği nakledilir.⁷¹³

Diğer taraftan dîvan sahibi şairlerin mevlevihanelerin bir edebiyat mektebi görevi gördüğünü kanıtlayacak ifadeler kullandıkları görülür. Söz gelimi Esrâr Dede edebî müktesebâtını başta mürşidi Şeyh Gâlib olmak üzere hullânü’l-vefâ (sadık dostlar) ve ihvanu’s-safâ (candan kardeşler) ile sürekli şiir ve inşâ müzakereleri yaptıkları

⁷¹⁰ Enver, *Mevlevî Şairler*, 51.

⁷¹¹ Kalan 100 şairden 30’u Nakşî, 27’si Halvetî, 17’si Gülşenî idi. Bk. İsen, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", 306-308.

⁷¹² Mevlevîliğin kurumsallaşması hakkında görüşler için bk. Sâkîb Dede, *Sefîne*, 1/134; İzbudak, *Tekke’den Meclis’e*, 134.

⁷¹³ Enver, *Mevlevî Şairler*, 51.

mevlevihane ortamına borçlu olduğunu belirtir.⁷¹⁴ Hatta yaşadığı bu durumu *Hüsn ü Aşk*'ta geçen şu beyitlerle özetler:

“Bir meclis-i ünse mahrem oldum / Ol cennet içinde Âdem oldum

Meclis veli gülşen-i mahabbet / Bülbülleri yek-ser ehl-i ülfet

Her birisi şâ'ir-i suhân-senc / Gencîneler elde cümlesi genc

*Ülfetleri şî'r ü fazl u 'irfân / Sohbetleri nazm u nesr ü elhân”*⁷¹⁵

Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'e ait bu beyitlerle mevlevihanenin, yerinde söz söyleyen, sözün değerini bilen, ondan anlayan şairlerin bulunduğu bir meclisi ihtiva ettiği ve kendisinin de bu meclisin bir ferdi olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu meclistekilerin söyleşme ve halleşmelerinin nazım, nesir ve nağmelerle olduğu; hususîyetleri arasında ise şiir, fazilet ve irfanın bulunduğunu belirtmektedir. Şeyh Gâlib'in bu beyitleri Yenikapı Mevlevîhane'sinde yazdığı,⁷¹⁶ Esrâr Dede'nin ise Galata Mevlevihanesi hücrenişini olarak bu ifadeleri tekrar ettiği dikkate alındığında söz konusu beyitlerle genel bir mevlevihane ortamının tasvir edildiği ortadadır. Dolayısıyla XIX. asırda Enver'in Mevlevihaneler hakkında söylediği “edebiyat mektebi” ifadesi XVIII. asır için de geçerlidir.

Esasen Mevlevihanelerin edebiyat merkezi olma özelliğini bu asırdan daha evvel kazandığını belgeleyen verilere sahibiz. Mesela Ahmed Bâdî Efendi, Neşâtî Ahmed Dede'nin müridi olan şair Nazîm Yahya için “şiir u mûsikî fenlerini menba'-ı maarif olan zevâyâ-yı Mevleviye'den ahz eylemiştir”⁷¹⁷ ifadesini kullanmaktadır. Benzer ifadeleri Şeyhülislam Es'ad Efendi de tekrar etmekte ve XVII. asır mûsikîşinaslarını tanıttığı biyografilerde Mevlevî büyüklerinin öncülüğünde mevlevihaneleri “şiir ve mûsikînin tek mercii”, “bilginin şerbetinin aktığı menba” olarak nitelemektedir.⁷¹⁸ XVII. asır için söylenen bu ifadeler Osmanlı'da sadece mûsikî değil aynı zamanda edebiyat alanında da Mevlevihanelerin ne derece önemli bir rol üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Üstelik bu rolün, XVIII. asır öncesinde kazanıldığı görülmektedir.

⁷¹⁴ Esrâr Dede, *Tezkire*, 4.

⁷¹⁵ *Hüsn ü Aşk*, 173-176.

⁷¹⁶ Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, 388.

⁷¹⁷ Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1875-1878, 1916.

⁷¹⁸ Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, 48.

Mevlevihanelerin edebiyat merkezi olma rollerini devam ettirmelerinde kuşkusuz, tekke yönetiminden sorumlu Mevlevî şeyhlerinin payı büyüktür. Bu açıdan XVIII. asırda İstanbul özelinde Mevlevî şeyhlerinin söz konusu rolün devamına katkı sağladıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak bu katkıya sadece ortam oluşturma bağlamında dışardan değil, içeriden de ne derece hizmet ettikleri önemli bir sorundur. Dolayısıyla İstanbul Mevlevî şeyhlerinin söz konusu asırda edebî sahadaki durumlarının keyfiyeti sorununa cevap aranması gerekmektedir.

XVIII. yüzyılın edebiyat durumunu inceleyen araştırmalarda asrın en önemli şairleri olarak çığır açıcı üç isim zikredilir: Nâbî, Nedim ve Şeyh Gâlib. İlki hikmetin, ikincisi rah-ı nârefte (yürünmemiş yol) bir mahallî söyleyişin, üçüncüsü de sebk-i hindî denen bol çağrışımlı hayalleri muhtevi yalın bir söylemin şahikası olarak nitelendirilir.⁷¹⁹ Dolayısıyla asra damgasını vuran üç şairden biri Galata Mevlevîhanesi postnişini olan Şeyh Galib'dir. Hatta hayal gücü, kavramlarındaki orijinallik ve şiirde getirdiği yenilikleriyle Şeyh Gâlib söz konusu asrın değil geneli itibarıyla tüm Türk-İslâm Edebiyatının dört büyük şairinden biri olarak kabul edilir.⁷²⁰ XVIII. asırda bu büyük şair sufinin dışında şiirle iştigal eden birçok Mevlevî şeyhi mevcuttur. Bunların arasında *Dîvan* sahibi olan Naci Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede, Safi Mûsâ Dede ve Mehmed Sâdık Dede'yi sayabiliriz. Bunların dışında dîvan tertip etmeyip şiirleri muhtelif mecmualarda bulunan Nâyî Osman Dede, Seyyid Halil Sâlik Dede Peçevizâde Ahmed Dede, Sırrî Abdülbaki Dede, Eyyûbî Mehmed Memiş Dede, Semahat Ömer Dede ve Ali Nutkî Dede gibi Mevlevî meşâyih bulunmaktadır. Dîvanlar ve müstakil şiirler bir tarafa bu asırda edebî sahada kaleme alınan bir eser üzerine yazılmış şerh, Nâyî Osman Dede'ye nispet edilmektedir. Kayıtlarda *Şerh-i Münşeât-ı Nâbî* ismiyle geçen bu eserin Nâyî Osman Dede'ye aidiyeti, tartışacağımız ilk meseledir. Sonrasında mesnevî türünde bir eser olan *Hüsn ü Aşk*, mevlevî şeyhlerine nisbet edilen müretteb dîvanlar, mecmualar ve müstakil şiirlere temas edilerek postnişinlerin edebiyat sahasındaki faaliyetleri ve katkıları ele alınacaktır.

2.3.1. *Şerh-i Münşeât-ı Nâbî'nin Aidiyeti*

Nâyî Osman Dede'ye nispet edilen bu eser, asrın önemli şairlerinden Urfalı Nâbî'nin (v. 1124/1712) *Münşeât* eserine yapılmış beş varaklık bir çalışmadır. Nâbî'nin *Münşeât*'ı

⁷¹⁹ Pala, *Şiirler-Şairler ve Meclisler*, 168-9.

⁷²⁰ Geriye kalan üç şair duygu coşkunluğuyla temayüz eden Fuzulî, haşmetli diliyle öne çıkan Nef'î ve zarif hayaller ve kelime tenasübüyle dikkat çeken Nedîm'dir. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, 4/387.

XVII. yy sonu ve XVIII. yy başlarında muhtelif vesilelerle çoğunlukla mensur olarak kaleme aldığı yazıların biraraya getirilmesiyle oluşan bir eserdir. *Münşe'ât*'ın Mevlevîlik tarihi açısından önemi Çelebi Efendilerin mektuplarını muhtevi olmasıdır.⁷²¹ Daha açık bir ifadeyle eserde, Konya Mevlâna Dergahı postnişinleri II. Bostan Çelebi ve Sadreddin Çelebi Efendi'lere gönderilmiş ve onların gönderdiği mektupların yer alması Mevlevîlik açısından ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Kayıtlara Şerh-i *Münşe'ât-ı Nâbî* ismiyle ve Nâyî Osman Dede'ye nisbet edilerek geçen söz konusu eser Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 25 numarada kayıtlı nüshanın 83b-88a varakları arasında bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kayıt eserin tek nüshasıdır. Şimdi söz konusu eserin Nâyî Osman Dede'ye aidiyetini inceleyelim.

Nüsha incelendiğinde ilk olarak dikkat çeken husus *Ez-Münşeât-ı Nâbî* başlığını taşıdığıdır. Bu durumda başlık *Münşeât-ı Nâbî*'den bazı kesitlerin bulunduğu imasını vermektedir. Eserin tamamı incelendiğinde bu imanin gerçeği yansıttığı görülmektedir. Gerçekten de eser *Münşeât*'ta yer alan iki mektubun alıntılanmasından ibarettir. İlki Silahdar İbrahim Paşa'nın latife kabilinden Nâbî'ye gönderdiği mektuptur.⁷²² İkincisi ise Nâbî'nin kendisine gönderilen mektuba cevap sadedinde kaleme aldığı mektuptur.⁷²³ Dolayısıyla Nâyî Osman Dede'nin telifi olarak gösterilen bu eserin, aslında *Münşeât*'ta yer alan iki mektuptan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Üstelik söz konusu nüsha detaylıca incelendiğinde Nâyî Osman Dede'ye nisbet etmeye imkan tanıyacak bir veri de bulunmamaktadır. Bu durumda neye dayanarak bu eserin Nâyî Osman Dede'ye nisbet edildiği belirsizdir. Diğer taraftan Nâyî Osman Dede'nin, *Münşeât-ı Nâbî*'de yer alan bazı güzel yazı örneklerini kalıcı hale getirme maksadıyla ıktibas etmesiyle bu eserin ortaya çıktığı hatıra gelebilir. Yine de Nâyî Osman Dede'nin izini taşıyan hiçbir veri olmaması, hatıra gelen bu düşüncenin doğruluğunu zayıflatır. Bununla birlikte söz konusu mektuplarda galiz tabirler ve sansürlü ifadelere rastlandığından bunun bırakın bir Mevlevî şeyhini, sıradan bir sâlikin ilgisini çekmeyeceğini düşünüyoruz. Bu itibarla *Şerh-i Münşeât-ı Nâbî* olarak kaydedilen fakat

⁷²¹ Mehmed Sadreddin Çelebi'nin Vezir Ali Paşa'ya gönderdiği mektup için bk. 285-286. Bostan Çelebi ve Mehmed Sadreddin Çelebi'ye gönderilen mektuplar için bk. Yusuf Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, 348-349, 466-468.

⁷²² Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 25, vr. 83b-84a. Krş. Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, 522-523.

⁷²³ Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 25, vr. 84a-88a. Krş. Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, 582-593.

Ez-Münşeât-ı Nâbî başlığını taşıyan ve *Münşeât-ı Nâbî*'den alıntılarla meydana getirilen bu eserin Nâyî Osman Dede'ye sehven nispet edildiği anlaşılmıştır.

2.3.2. Hakikate Yaklaşma Serüveni: *Hüsn ü Aşk*

Günümüzde akademik ve popüler ilgi bağlamında XVIII. asır Mevlevî şeyhleri arasında en rağbet edileni, hiç kuşkusuz, Şeyh Gâlib'dir.⁷²⁴ Bu ilginin onun bir Osmanlı padişahının yakın dostu veya İstanbul'un meşhur İstiklal Caddesi'nde ilgi çeken Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi olmasından değil kaleme aldığı eserlerden, daha doğrusu bir eserinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. O eseri de henüz 26 yaşında iken kaleme aldığı *Hüsn ü Aşk*'tr. Gerçekten de edebî manada sunduğu yenilikler ve yapısal benzersizliği ile *Hüsn ü Aşk* adlı eserine yönelik gösterilen rağbete bakılırsa diğer eserleri onun gölgesinde kalmış görünmektedir. Hatta Şeyh Gâlib'in dünyaya geliş hikmetini sadece bu eseriyle sınırlayan ve söz konusu eseri kaleme almakla adeta görevini tamamladığı kanaatini dile getiren yazarlar dahi mevcuttur:

*Gelmişdir o şair-i yegâne / Güyâ ki bu kitâb içün cihâne*⁷²⁵

Hüsn ü Aşk'ın yazıldığı dönemden itibaren ne derece tedavülde olduğuna ilişkin fikir vermesi açısından el yazma nüshalarını aşağıdaki şekilde vermek mümkündür:

Tablo 9:
***Hüsn ü Aşk*'ın Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	<i>Hüsn ü Aşk</i> 'ın Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	İÜNEK Türkçe Yazmalar 401	85 vr. (<i>Dîvan</i> ile birlikte 366 varaktır.) Kenarında Esrâr Dede mersiyesi gibi bazı şiirlerin not edilmiş olması nedeniyle istinsah tarihi 1796'dan önce olmalıdır.
2	İÜNEK Türkçe Yazmalar 5733	55 vr. Şevval 1240/Haziran 1825. Müstensih: Derviş Rıfat Ahmed

⁷²⁴ Yakın zamanda yayınlanan Şeyh Gâlib bibliyografyası günümüzdeki akademik ilginin açık bir göstergesidir: *Eser-i Aşk: Şeyh Gâlib Hakkında Makaleler ve Bibliyografya*, haz. Hanife Koncu v.dğr., Dergah Yayınları, 2016. XVIII. asırda yaşayan bir başka Mevlevî şeyhi için böyle bir çalışma henüz yapılmış değildir.

⁷²⁵ Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harâbât*, 78.

3	İÜNEK Türkçe Yazmalar 1348	55 vr. Müstensih: Derviş Hüseyin Sinobî el-Mevlevî. Temellük tarihi: 16 Cumadalula 1213 (Temelluk eden Silahşor-ı Hazret-i Cihan-bânî el-Hâc Ahmed Râşid)
4	İÜNEK Türkçe Yazmalar 1635	54 vr. Rebiulahir 1219/1805 Müstensih: Hafız Mustafa Derviş
5	İÜNEK Türkçe Yazmalar 1996	60 vr. Şevval 1225/Kasım 1810 Müstensih: Ahmed Hamdi Nazifzâde
6	İÜNEK Türkçe Yazmalar 3620	74 vr. Şaban 1248/Ocak 1833. Müstensih: Seyyid Süleyman el-Hıfzî
7	Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba 418	66 vr. Müstensihi: Nazifzade Hâfız Ahmed (Şeyh Gâlib'in mürîdi)
8	Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2562	66 vr. Müstensihi: Nazifzade Hâfız Ahmed
9	Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, 3650.	48 vr. 1783 istinsah tarihi.
10	Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 1041	66 vr. Müstensihi: Nazifzade Hâfız Ahmed.
11	Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 3642	66 vr. es-Seyyid Ahmed Münîr. Cumadalâhir 1231 istinsah tarihli.
12	Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 3693	44 vr. Sırrî Mustafa. 1247 tarihli. (Dîvan ile birlikte 123 varaktır.)
13	Süleymaniye Kütüphanesi, Hafîd Efendi	76 vr.
14	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 679	70 vr. Nazifzade Ahmed Hamid.
15	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 680	55 vr.

16	Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 171	24 vr. Müellif Hattı. 1197 tarihli.
17	Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir 572	59 vr.
18	Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 392	75 vr.
19	Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2309	66 vr.
20	İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler 254	52 vr. 1243 istinsah tarihli.
21	İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler 781	57 vr. Müstensihî: Ahmed Nazif Yüsrî Dede'nin torunu.
22	Afyon Gedik, 1845	1216 tarihli, 12 vr.
23	Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 311	201 (Divan ile birlikte) Ahmed Reşid b. Seyyid Ali. 1248
24	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 2865	(Divan ile birlikte) Tâhir Abdülkerim Ömer es-Sûdî. 22 Zilhicce 1241
25	Gustav Flügel, Die Arabischen Persischen und Turkischen Handschriften, Wien 1865, 690-691.	Divan ile birlikte 200 vr. Seyyid Abdî. 21 Cumadelahir 1244.
26	Nadir Eserler Türkçe Yazmalar 1121	28 vr. 1203 istinsah tarihli
27	İÜNEK Türkçe Yazmalar 5519,	66 vr. (163b-229a) Müst: Ahmed Yüsrî b. Mehmed Nazif. Şevval 1207 tarihli. (Dîvanı ile birlikte)
28	İÜNEK Türkçe Yazmalar 5531	67 vr. Müst: Ahmed Yüsrî b. Mehmed Nazif. Cemaziyelevvel 1207 tarihli. (Dîvanı ile birlikte)

Hüsn ü Aşk, ayrıca Şeyh Gâlib'in *Divân*'ı ile birlikte 1252/1836 yılında o zamanlar Osmanlı toprağı olan Mısır Bulak'ta 92 sayfa olarak basılmıştır. Daha sonra İstanbul'da

1304/1887 yılında Kitabhane-i Ebüzziya ve 1339/1923'te daha sonra Tahirü'l-Mevlevî tarafından gerçekleştirilmiş bir baskısı daha vardır. Öyle görülüyor ki 1197/1782 yılında altı aylık bir süre zarfında⁷²⁶ kaleme alınan *Hüsn ü Aşk* elli beş sene sonra matbaada basılmış ve yukarıdaki tablodan anlaşıldığına göre bu elli beş senelik süreç içerisinde 28 kez ve çoğunlukla *Şeyh Gâlib Dîvanı* ile birlikte istinsah edilmiştir.

Şeyh Gâlib'e ve özellikle *Hüsn ü Aşk* eserine yönelik popüler bir ilginin bulunduğunu ifade etmiştik. Bu eserin günümüz Türkçe'sine çevrilerek defalarca basımının gerçekleşmesi söz konusu ilginin boyutu hakkında yeterince bir fikir sunmaktadır. 1968 yılına tekabül eden ilk neşri Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Bu neşrin sonunda Şeyh Gâlib'in kendi el yazısıyla *Hüsn ü Aşk* metni vardır.⁷²⁷ İkinci neşir Orhan Okay ve Hüseyin Ayan tarafından hazırlanmış ve 1975 yılında yayımlanmıştır. *Hüsn ü Aşk*'ın 1342 tarihli İstanbul baskısının eserin sonuna ilave edildiği bu neşir şimdiye kadar dokuz baskı yapmıştır.⁷²⁸ Son neşir ise Muhammed Nur Doğan'a aittir. Çeşitli not ve şerhlerle yayınlanan ve şu ana kadar beş baskı yapan bu neşire de *Hüsn ü Aşk*'ın el yazma metni ilave edilmiştir.⁷²⁹ *Hüsn ü Aşk*'ın popüler türde baskıları devam etmekte ve daha da devam edecek görünmektedir.⁷³⁰ Eseri İngilizceye Victoria Rowe Holbrook tercüme etmiş ve *Beauty and Love* başlığıyla Modern Language Association of America tarafından 2005 yılında yayımlanmıştır.

Peki, sözünü ettiğimiz şekilde günümüzde farklı araştırmacılar tarafından hazırlanan ve tekrar tekrar basılmasından gerek akademik gerekse popüler düzeyde ilgi odağı olduğu anlaşılan *Hüsn ü Aşk*'ın mahiyeti nedir?

2.3.2.1. *Hüsn ü Aşk*'ın Mahiyeti ve Özgünlüğü

Hüsn ü Aşk, aşk konusunu sufîyane remizlerle fantastik bir tarzda işleyen 2041 beyitten müteşekkil alegorik bir mesnevidir. Şeyh Gâlib bunu aruzun “mefülü mefâilün feûlün”

⁷²⁶ Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 24.

⁷²⁷ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1968). Bu eser daha sonra “Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi” kapsamında İş Bankası Yayınları'nca 2006 yılında yayımlanmış ve 8 baskı yapmıştır.

⁷²⁸ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan, 9. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

⁷²⁹ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Muhammet Nur Doğan (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002). Eser genişletilmiş daha sonraki baskısı için bk. Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, haz. Muhammet Nur Doğan (İstanbul: Yelkenli Yayınevi, 2011).

⁷³⁰ Recep Şükrü Güngör tarafından hazırlanan *Hüsn ü Aşk*'ın bir başka baskısı 2005 yılında “Aşk Klâsikleri” kapsamında Timaş Yayınevi'nce yayımlanmıştır. Manzum yorumuyla Cavit Marancı tarafından hazırlanan bir çalışma da İnkılap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca 2017 yılında Mutena Yayınları ve Ayrıntı Yayınları tarafından da yayımlanmıştır. “Ölümsüz klasikler” çerçevesindeki *Hüsn ü Aşk*'ın başka neşri için bk. Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.

kalıbıyla kaleme almıştır. Günümüzde edebiyat derslerinin müfredatında işlenen bir eser olması münasebetiyle lise düzeyinde herkesin muhtevası hakkında belli bir malumatı bulunduğu için eserin içeriğine veya özetine burada ayrıca değinmeyi münasip görmüyoruz. Bununla birlikte bizi burada ilgilendiren Şeyh Gâlib'in bu eseri yazmaktaki gayesi, eserin ima, tedai ve imgelerinin neler olduğu; bütün bunlar göz önünde bulundurularak *Hüsn ü Aşk*'ın aşk mevzunu işleyen sair mesnevîlerden farkı, diğer bir değişle özgünlüğü ve bu itibarla alana katkıları gibi hususlardır.

Esrâr Dede, *Hüsn ü Aşk* hakkında “esrâr-ı makâmât-ı sülûk-i Mevlevî ve âsâr-ı envâr-ı lâmi‘a-i âyât-ı *Mesnevî*’yi hâvî”⁷³¹ diyerek bu eserde Mevlevî seyr ü sülûkunda yaşanan haller ve makamların yanı sıra *Mesnevî*’nin nurlarının izlerinin somutlaşmış halini bulabileceğimizi ifade etmektedir. Bu düşünce bazı modern araştırmacılar tarafından da tekrar edilmektedir. Bilgegil ve Türinay bu eserinde Şeyh Gâlib'in yaşadığı manevi tecrübeden hareketle Mevlevîliğe ilişkin somut uygulamaları soyutlayarak sunduğu kanaatindedirler. Bu bağlamda eserde geçen “Benî Muhabbet” kabilesi genelde tarikat mensupları özelde Mevlevî dervişlerine, “mekteb-i edeb” ve “nüzh-geh-i ma‘nâ” tekkeye, “Molla-yı Cünûn” bir şeyhe, “zatü’s-suver kalesi” dünyevî âleme, “Sühân” bir mürşid-i kâmile, Aşk’ın kalb diyarına olan seyahatinin başında düştüğü kuyunun yani “çâh”ın Mevlevîlikteki çile uygulamasına tekabül ettiği düşünülebilir. Aynı şekilde Aşk’ın sehven Hüsn zannıyla meylettiği Hoşrûba nefsi, Aşk’ın lalası Gayret mücahedeyi, Hüsn’ün dayısı İsmet ihlası sembolize ettiği kabul edilebilir.⁷³² Ayrıca Aşk’ın “çâh”taki deve verdiği cevap ile *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beyti arasında bir benzerlik kurulmaktadır. Burada Mevlâna “ney”in ezeli gurbeti hissettiği yakarışlarını Şeyh Gâlib hikâyedeki Aşk aktörü ile dile getirmekte ve böylece Aşk bir “Mevlevî kimliği” ile karşımıza çıkmaktadır.⁷³³ Hatta Türinay, *Hüsn ü Aşk*’ın yapısal formunun bir Mevlevî âyini istiâresi olabileceği kanaatindedir. Diğer bir ifadeyle eserin dört aşamalı yapısını Mevlevî âyinini oluşturan dört selâmın izdüşümü olarak yorumlamaktadır.⁷³⁴

⁷³¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 376.

⁷³² Ergun, *Şeyh Galip*, 21; Bilgegil, “*Hüsn ü Aşk*’a Dair”, 22, 25, 37; Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 101-102. Eserdeki “çâh” beyti şöyledir: “çün girdi o merd-i râh râha / Evvel kademinde düştü çâha” HA, b. 1257.

⁷³³ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 102-103.

⁷³⁴ Eserin ilk bölümünde Hüsn’ün Aşk’a olan sevgisinin öne çıkarılmaktaydı. Aktif kişi Hüsn iken Aşk’ta şaşkınlık ve lakayd hali hâkimdir. İkinci bölüm Hüsn ile Aşk arasında rol değişiminin cereyan ettiği ve Aşk’ın aktif hale geldiği bölümdür. Bu bölümde Hüsn iffet, sadakat ve naz içinde bilinçli olarak geriye

Burada göz ardı edilmemesi gereken husus Şeyh Gâlib'in henüz çileye girmedığı bir zaman diliminde bu eseri yazmış olmasıdır. *Es-Sohbetü 's-sâfiyye*'sinde ortaya koyduğu üçlü sâlik anlayışı⁷³⁵ çerçevesinde ifade edecek olursak o henüz mürid statüsünde bulunmadığı esnada bu eserini kaleme almıştı. Dolayısıyla tarikatte münîb veya muhib derecesinde iken bu eseri yazdığı halde seyr ü sülûkte yaşanan ahvâle büyük ölçüde vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Hallere ve makamlara bu vukufiyetinin, Mevlevîlikte belli bir aşamada olmasının yanı sıra böylesi hâleti yaşayan Mevlevîleri görmesi ve onlarla aynı muhiti paylaşmasıyla birlikte ilgili Mevlevî metinlerini hakikatiyle özümsemiş olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Nitekim mevcut biyografileri bir tarafa bizatihi kendisi Hz. Mevlâna'dan tefeyyüz ettiğini, onun sayesinde kendisinde bulunan kabiliyetin aktif hale geldiğini, *Mesnevî*'den nice dersler ve sırlar aldığını,⁷³⁶ babası Reşid Efendi'nin kendisine manevi anlamda da babalık yaparak feyz verdiğini ve onun nefesiyle kendisinin ney gibi söylediğini anlatmaktadır.⁷³⁷

Hüsn ü Aşk'ın edebî veçhesi üzerine yoğunlaşmak gerekirse onun bir şiir antolojisi olarak görülmesini hatalı bulduğu ve mesnevî tarzında kaleme alınmış hikâye ve roman olduğuna dikkat çektiği çalışmasında Türinay, Şeyh Gâlib'in bu eseriyle Türk mesnevî hikâye ve romancılığına bir yenilik getirdiği ve kazandırdığı görüşündedir. Ona göre Şeyh Gâlib, bu eseriyle şiir haricinde yeni edebî bir türdeki başarısını kanıtlama gayesi taşımaktaydı.⁷³⁸ Öyle görülüyor ki Şeyh Gâlib, bu gayesine ulaşmış ve *Hüsn ü Aşk* hem kendi yaşadığı çağda hem de günümüze kadarki süreçte kabul görmüş, özgünlüğü ve getirdiği yenilik sahanın uzmanlarınca defalarca dile getirilmiştir. Nitekim asırdaşı ve yakın arkadaşı Esrâr Dede “memâlik-i Rûmda lisân-ı Türkî üzere ona mümâsil bir nazm inşa olunduğu kimsenin mesmu'ı olmamıştır”⁷³⁹ sözleriyle *Hüsn ü Aşk*'ın Türk Edebiyatında emsalsiz olduğunu itiraf etmektedir. Günümüzde de Esrâr Dede'ninkine benzer kanaatleri duymak mümkündür. Banarlı, XVIII. asırda mesnevî edebiyatının en üstün eserinin tartışma götürmez surette *Hüsn ü Aşk* olduğunu düşünmektedir. Asrın

çekiliyordu. Üçüncü bölümde Aşk'ın ‘Diyâr-ı Kalb’e “kimyâ”yı bulmak için ettiği yolculuk. Hikayede asıl gurbet ve imtihan bölümü; bir nevi Mevlevî çilesi. Dördüncü ve son bölüm Aşk'ın ‘Diyâr-ı Kalb’e ulaşması ve vahdete erışı. Bk. Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 111.

⁷³⁵ Bk. “Dini İlimlere Katkılar” başlıklı kısım.

⁷³⁶ “*Envâr-ı füyûz-ı mürşid-i Rûm / Âfaka fîrûgum etti ma'lûm*” (HA, b. 2024)

“*Kıldı beni tıfl-ı mısra-âsâ / Doğdum doğalı sühanla ber pâ*” (HA, b. 2025)

“*Bî-minnet ü üstâd-ı ta'lîm / Ser-nâme-i tab'ım etti tanzim*” (HA, b. 2027)

⁷³⁷ “*Feyz erdi Cenâb-ı Mevlevîden / Aldım nice ders Mesnevîden*” (HA, b. 2029)

⁷³⁸ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 88.

⁷³⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 376.

diğer mesnevilerinin *Hüsn ü Aşk*'ın seviyesini bırakın yakalamayı yaklaşımadığını söylemektedir.⁷⁴⁰ Holbrook ise *Hüsn ü Aşk*'ı bin yıllık Türk şiirinin doruğu ve hatimesi olarak anmaktadır.⁷⁴¹ Benzer şekilde Halman, Şeyh Gâlib'in çok özgün bir şaheser meydana getiren müstesna bir şair olduğu düşüncesini dile getirmekte ve bu görüşünde daha da öteye giderek Şeyh Gâlib'e kadar divan edebiyatının kendi kişiliğini bulamadığını ileri sürmektedir.⁷⁴²

Türinay da *Hüsn ü Aşk*'ın Türk edebiyatında farklı ve özel bir konuma sahip olduğu düşüncesindedir. O, *Hüsn ü Aşk*'ın “ne bazı tarihi olayları anlatan mesnevîlere, ne de Osmanlı şehir hayatını tasvir eden şehrengizlere veya hammamiyelere” benzediğini⁷⁴³ ifade ederek hem vaka hem de kurgusu itibarıyla *Hüsn ü Aşk*'ın klasik halk hikâyelerinden bütünüyle ayrıldığını söyler. Zira zaman zaman klâsik hikâyelerde karşılaşılan “rakip figürü”ne *Hüsn ü Aşk*'ta rastlanmamaktadır. Diğer taraftan klâsik mesnevi hikâyelerinde “gurbet” ya da sevgili adına gösterilen fedakârlıkların tasvir edildiği “sınav” bölümlerinin *Hüsn ü Aşk*'taki mukabiline “diyâr-ı kalb” denilebilir fakat bu bölümde diğerlerinin aksine coğrafî veya maddî bir yolculuktan değil, kalb ve ruhta idrak edilen manevî ve içsel bir seyirden söz edilmektedir. Aynı şekilde eserde kullanılan vaka dili de farklılık arz eder. Her ne kadar vaka di'li geçmiş zaman ile nakledilse de okuyucuda şimdiki zaman tesiri bırakır. Bu yönüyle *Hüsn ü Aşk*'ın kendisi ile yazma zamanı arasında, diğerlerinde rastlanıldığı gibi, mitolojik boşluklar mevcut değildir.⁷⁴⁴

Hüsn ü Aşk'ı özgün kılan unsurlar bu saydıklarımızla sınırlı değildir. Onu klasik mesnevî-hikâye kurgularından farklı kılan bir yön de yapısal inşasıdır. Eserin bu yapısal yönünün orijinalitesine de dikkat çeken Türinay, klasik mesnevî-hikâye kurguları üç aşamalı yapı arz etmekteyken *Hüsn ü Aşk*'ın dört bölüm üzerine kurulduğunu şu sözleriyle dile getirir:

“Hikâye kişilerinin tanıtıldığı ve “Hüsn”ün sevgisinin öne çıkarıldığı ilk bölüm; hikâye kişilerinden ikisinin hemen hemen hiçbir klasik mesnevide karşılaşmadığımız biçimde, bilinçli olarak rol ve fonksiyon değişimine

⁷⁴⁰ Bununla birlikte Banarlı, aynı asrın başlarından Süleyman Nahifî'nin manzum *Mesnevî* Tercümesini de kuvvetli bir mesnevi olarak telakki etmektedir. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/779

⁷⁴¹ Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, 15.

⁷⁴² Halman, “Şeyh Gâlib ve Divan Şiirinin Değeri”, 189

⁷⁴³ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 104.

⁷⁴⁴ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 98-99.

uğratıldıkları ikinci bölüm; mesnevîde asıl hareketi temsil eden “Aşk”ın başından geçen maceraların nakledildiği, “diyâr-ı kalb”e ulaşmanın amaçlandığı ve “fantastik” anlatımın egemen olduğu üçüncü bölüm ve nihayet eserin sonlarına doğru ortaya çıkan “vuslat” bölümü”⁷⁴⁵

Yapısal inşasında taklitten uzak duran ve muhtevasında somut hadiseleri soyutlaştıran bir dil kullanımının yanı sıra *Hüsn ü Aşk*’ta mücerretten müşahhaslaştırmaya dönük bir veçhe de mevcuttur. Bu veçheyi, Sebk-i Hindî üslûbunun sağladığı imkânın genel bir sonucu olarak değerlendirme kolaycılığına kaçılmaması gerektiğini ve *Hüsn ü Aşk*’ın mezkûr üslubun çok ötesinde bir anlatıma sahip olduğunu Türinay hayretle şöyle dile getirmektedir:

“*Hüsn ü Aşk*’taki dil kullanımı Sebk-i Hindî’nin sağladığı imkânların da ötesinde gerçekleşmektedir. Neredeyse Şeyh Gâlib’in, serbest çağrışımların kapısını XVIII. yüzyıl ortalarında araladığına hükmetmemiz gerekiyor. Fakat divan edebiyatı geleneği içinde ortaya çıkan bu hamleye, dilin bu seviyede kullanımına Şeyh Gâlib nasıl ulaşıyor diye kendi kendimize sormadan edemiyoruz.”⁷⁴⁶

Osmanlı şiir tarihi üzerine çalışma yapan –ve yaptığı şiir tercümeleriyle tenkit edilen- Gibb de mevzu bahis eserin emsalinin bulunmadığı görüşündedir. Hatta *Hüsn ü Aşk*’a hangi edebiyatta olursa olsun örnek aramanın nafile olduğunu ancak aksettirdiği semâvî şûâlarla *İlahi Komedi*’nin bazı sayfelerini hatıra getirebileceği ihtimalinden söz etmektedir. Diğer taraftan Gibb, Şeyh Gâlib’in benzersizliğini itiraf etmek, üslûbunda kabiliyet ve zekâsı dışında bir rehber edinmediğini belirtmektedir.⁷⁴⁷ Bütün bu unsurlarla *Hüsn ü Aşk* şairi “ister hamseleri ister münferit hikâyeleriyle olsun Genceli Nizâmî’yi örnek alan Türk mesnevî edebiyatına son verir.”⁷⁴⁸

Şimdiye kadar *Hüsn ü Aşk*’ın orijinalitesi ve getirdiği yeniliklere sahanın uzmanlarının görüşleriyle temas ettik. Bununla birlikte söz konusu eserin bu veçhesini bizatihi Şeyh Gâlib söylediği şu beyitlerle dikkat çekmektedir:

“*Tarz-ı selefe tekaddüm ettim / Bir başka lügat tekellüm ettim*”

⁷⁴⁵ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 94.

⁷⁴⁶ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 105.

⁷⁴⁷ Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, 4/391.

⁷⁴⁸ Bilgegil, “*Hüsn ü Aşk*’a Dâir”, 20.

Şeyh Gâlib eserinde farklı bir üslûb ve dil kullandığını beyan ettiği “fahriyye-i şâirâne” bölümünde yer alan bu beytinin dışında kendisinin kimseye benzetilmemesi gerektiği ve dolayısıyla özgünlüğü konusunda yine aynı bölümde yer alan şu beytiyle okuyucuyu adeta tekrar tekrar uyarmaktadır:

“Gördün mü bu vadi-i kemini? / Divan yolu sanma bu zemîni!”⁷⁴⁹

Benzer şekilde Türinay yukarıdaki beyitle Şeyh Gâlib’in dîvan edebiyatı geleneği içerisinde değerlendirilmemesi gerektiğini hatırlattığını ve bu itibarla onun dîvan edebiyatı geleneğini aşma iddiası taşıdığını ifade etmektedir.⁷⁵⁰ Elbette o asırda “divan edebiyatı” tabirinin ne derece kullanıldığı ayrı bir araştırma konusudur ve dîvan yolu terkibiyle Şeyh Gâlib’in dîvan edebiyatını kastettiği iddiası tartışılabilir. Ancak bu beyitlerde açık olan, Şeyh Gâlib’in söylediklerinin sıradan kabul edilmemesi ve kendisinin eskileri taklit eden ‘diğer’leriyle karıştırılmamasına ilişkin ikazıdır. Netice itibariyle, Köprülüzâde’nin tespitiyle ifade edersek, Şeyh Gâlib sanatın ana unsurlarından birinin yenilik olduğunu, taklitle sanat eseri ortaya konamayacağını iyi anlamış⁷⁵¹ birisi olarak kalemini kullandı ve *Hüsn ü Aşk* ortaya çıktı.

Şeyh Gâlib’in yenilik taraftarı olması ve sanatta taklitle bir yere varılamayacağı düşüncesine sahip olmasını özelde Mevlevîlik genelde ise tasavvufî perspektiften değerlendirmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle tasavvufî düşünce, Şeyh Gâlib’i özgünlüğe ve yeniliğe sevk eden önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Nitekim kendisinin pîr kabul ettiği ve eserlerini defalarca hatmettiği Hz. Mevlâna yeni sözler söylenilmesi gerektiğini öğütüyordu:

*Her gün bir yerden geçmek, her gün bir konağı bırakmak/Akarsu gibi donmamak ne hoş
Dün geçti, düne ait söz de dün gibi geçti, gitti / Bugün yeni bir söz söylemek gerek*⁷⁵²

Şeyh Gâlib’in de bu görüşü tekrar ettiğini ve dilinde bunu uyguladığını ifade etmek mümkündür: “Yani ki kelâm-ı tâze mazmun / Nâ-yâb ola hem çü tab ‘-ı mevzun” (HA, b. 738). Hatta bu kabiliyet ve özelliğinden dolayı *Hüsn ü Aşk*’ında yaşadığı zamanda kendisinden başka şairin bulunmadığını ifade ediyordu: “În dem ki zi şâirî eser nist / Sultân-ı Sühan menem diğêr nîst” (HA, b. 2022).

⁷⁴⁹ *Hüsn ü Aşk*, 387.

⁷⁵⁰ Türinay, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, 96-97.

⁷⁵¹ Mehmed Fu‘âd, “Şeyh Gâlib Şâ‘ir-i Müceddit”, 398-400.

⁷⁵² Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr*, Rubaiyat 1519.

Şeyh Gâlib'in bu yenilik düşüncesine ne kadar meyyal ve sadık kaldığını zamanındaki şair kılıklı zümrelerden bahsettiği beyitlerde de görmek mümkündür. Müteşair olarak tanımladığı bu zümrelerden ilkinin kabiliyetten noksan oldukları için yeni sanatın, taze mazmunların kalmadığını öne sürüp başkalarından (ç)alıntılayarak şiir söylediklerini, yeni bir şey ortaya koyamamalarını da dünyada söylenmedik söz kalmadığı bahanesine bağladıklarını ifade eder. Ona göre diğer müteşair zümreler ise *Münşeât-ı Râgıb*'ı ezberlemekle işin bittiğini düşünen kâtipler ve nazmın zorluğunu öne sürerek bahse bile değmeyen softalardır.⁷⁵³ Şeyh Gâlib'in müteşair olarak naklettiği bu zümrelerde eleştirdiği en önemli özellikler, taklit etmeye meyilleri ve yeni mazmunun imkansızlığına dair düşünceleridir. Bu noktada Şeyh Gâlib'in tasavvufî düşüncedeki ilâhî isimler teorisi ve halk-ı cedîd prensibini takip ettiği görülmektedir. Nasıl ki esmâ-i ilâhî sonsuzdur, "Feyyâz-ı sühan" olan Allah'ın feyz verdiği sözler de sonsuzdur. Tecellînin sonsuz olduğu bir âlemde nasıl olur da söylenilecek yeni bir sözün, mazmunun kalmadığı ileri sürülebilir? Feyyâz-ı Mutlak olan Allah'ın verdiği feyzin nasıl tükendiği ve selefteki edipler tarafından tüketildiği iddia edilebilir? Şeyh Gâlib'in karşı çıktığı husus budur. Aynı şekilde Şeyh Gâlib, "كل يوم هو في شأن" O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır (Rahman, 55/29) ayeti gereğince her an yeni bir yaratılıştaki olan âlemde taklide sığınarak edebiyat yapılamayacağı düşüncesine cephe almıştır. Oysa sonu gelmez nice yeni mazmunlar söylenebilmektedir. Şeyh Gâlib zikrettiğimiz bu düşüncelerini *Hüsn ü Aşk*'ta yer verdiği şu beyitlerle dile getirmektedir:

Hariçe olursa farz u ihsâ / Tev'em gibidir mezâhir esmâ (HA, b. 740)

Var her sıfât-ı Hudâda te'sîr (HA, b. 745)

Feyyâz-ı sühan cenâb-ı Hak'tır / İnsan bu atâya müstahaktır (HA, b. 748)

Evsâf-ı Hudâya gâyet olmaz / Feyz-i sühâna nihâyet olmaz (HA, b. 750)

Tedkîk-ı nazarla eyle insâf / Ol feyzi tükettiler mi eslâf (HA, b. 751)

Bi-gaye vü bi-kıyâs ü tahmin / Söylenmede nev-be-nev mezâmîn (HA, b. 752)

Ezcümle teceddüd-i havâdis / Mazmûn-ı neve değil mi bâis (HA, b. 754)

Burada Şeyh Gâlib aynı zamanda ilâhî rahmetin taşması ve kulları kuşatması manasında kullanılan feyz ve feyezân düşüncesine de göndermede bulunmaktadır. Bu düşüncede

⁷⁵³ *Hüsn ü Aşk*, 167-168

Allah'ın sürekli bağış ve lütufta bulunması, her türlü nimet ve iyiliğin kendisinden taşması suretiyle gerçekleşir. “Mebdeü'l-feyz” ve “Feyyâz” olarak isimlendirilen Allah, cömertliğin ve varlığın kaynağıdır. Benzer şekilde Şeyh Gâlib, feyz düşüncesinden hareketle şair tanımını da yapmaktadır. Ona göre feyyâz-ı sühan Allah'tır ve Allah'ın verdiği bu söz feyzinde süreklilik bulunmakla birlikte söz konusu feyzi alabilecek nitelikte olanlar ancak şair olabilir. Bu itibarla Şeyh Gâlib bir şairde bulunması gereken nitelikleri ayrıca belirtir. Ona göre şair gönül ehli olmalıdır ki gönül ilhamını almaya muktedir olsun.⁷⁵⁴

Tasavvufî düşüncede ilâhî isimler ve sıfatlar, eşref-i mahlûkat olan insanda görünebilir haldedirler. Bu bağlamda feyyâz sıfatı mutlak manada Allah'a ait olmakla birlikte kâmil insana da taalluk edebilir. Bu hususu Şeyh Gâlib eserinin belirli yerlerinde dile getirir ve kendisine feyz veren ulu kişilerden bahseder. Hz. Mevlâna başta olmak üzere Şems-i Tebrizî ve Mevlevî muhibbi olan babası Reşid Efendi kendilerinden feyz aldığı şahsiyetler arasındadır. Meselâ hikâyesine henüz başladığı beyitlerde Şeyh Gâlib kalemini Şems-i Tebrizî'nin feyziyle hayat bulan bir neye benzeterek onun kendisine aşk destanını söylediğini ifade eder:

Dil-zinde-i feyz-i Şems-i Tebrîz / Ney-pâre-i hâme-i şeker-rîz

*Bu resme koyup beyân-ı aşkı / Söyler bana dâsitân-ı aşkı*⁷⁵⁵

Bir diğer tefeyyüz ettiği şahsiyet babası Reşid Efendi'dir. Özellikle eserinin başında bulunan Mi'râc bölümünü babası Reşid Efendinin himmeti ve nefeslerinin feyziyle kaleme aldığını, şayet o olmasaydı *Hüsn ü Aşk*'ın taçsız kalacağını “der zikr-i pişvâ-yi hod” bölümünde zikretmektedir.

Aynı şekilde eserde nezr-i Mevlevî'ye riayet edilen bölümler dikkat çekmektedir. Hamdele, “Der vasf-ı şerîf Cenâb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr” ve “der zikr-i pişvâ-yi hod”⁷⁵⁶ bölümleri toplam 18 beyitten müteşekkildir.

2.3.2.2. *Hüsn ü Aşk*'ın Tesirleri

Hiç şüphesiz bir eserin değeri, muasırlarını ve kendinden sonra gelenleri tesiri altında bırakmasında ortaya çıkar. Bu bağlamda Şeyh Gâlib'in hem çağdaşlarının hem de

⁷⁵⁴ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 174-175.

⁷⁵⁵ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 87.

⁷⁵⁶ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 53-55, 72-77. Nezr-i Mevlevî'ye ilişkin temaslarımızı “Nesîb Yusuf Dede Dîvani” başlıklı bölümde bulabilirsiniz.

haleflerinin *Hüsn ü Aşk*'ın tesirinde kalması, söz konusu eseri daha da önemli hale getirmektedir. Günümüz edebiyatçılarından Ayvazoğlu, Şeyh Gâlib'in tesirleri günümüze değin devam eden tek divan şairi olduğu kanaatindedir. Ona göre şaşırtıcı olan *Hüsn ü Aşk*'ın çağdaşlarınca takdir edilmesi ve ona yönelik muhtelif nazireler kaleme alınması değil, tesirinin günümüze kadar devam etmesidir.⁷⁵⁷ Gerçekten de *Hüsn ü Aşk*'ta ortaya konan hayal dünyası sonraki birçok şair için cezbedici olmuş; aynı kavram ve semboller kullanılagelmiştir. Bu bağlamda *Hüsn ü Aşk*'ın tespit edebildiğimiz ilk somut tesiri, Refîî'yi *Cân u Cânân* adlı alegorik bir mesnevi yazmaya sevk etmiş olmasıdır. XVIII. asrın ikinci ve son mesnevisi olan bu eser, *Hüsn ü Aşk*'a nazîre olarak kaleme alınmış fakat onun kadar kendisine kıymet atfedilmemiştir. Bir başka ifadeyle *Hüsn ü Aşk*'ın apaçık somut tesiri olan bu eser *Hüsn ü Aşk*'ın değersiz bir naziresi olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵⁸ Müteakip asrın dîvan şairlerinden Yenişehirli Avnî de *Hüsn ü Aşk*'a nazire yazmaya çalışanlar arasındadır. Fakat Avnî bunu tamamlamaya muvaffak olamamıştır. *Gülşen-i Aşk* adlı eseriyle Şeyh Gâlib'e nazîre kaleme alanlardan biri de Keçecizade İzzet Molla'dır.⁷⁵⁹

Nazire yazmaya çalışanlar bir tarafa *Hüsn ü Aşk*'ın tesirlerinin rahatlıkla görüldüğü edebiyatçıları arasında Abdülhâk Hâmid,⁷⁶⁰ Cenab Şehabeddin, Köprülüzâde Mehmed Fuâd, Tahsin Nahit,⁷⁶¹ Ahmet Haşim,⁷⁶² Faruk Nafiz Çamlıbel, Arif Nihat Asya, Mustafa Seyit Sütüven, Mahir İz, Rıfki Melul Meriç, Atilla İlhan, Behcet Necatigil, Muallim Naci, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halide Edip, Hilmi Yavuz, Sezai Karakoç, Hüsrev Hatemî, Turan Ofazoğlu ve Orhan Pamuk gibi isimler yer alır.⁷⁶³ 90lı yıllarda Ayvazoğlu'nun söylediği şu cümle Şeyh Gâlib'in günümüze değin yaptığı tesirlerin mevcudiyeti ve sürekliliğine işaret etmek bakımından önemlidir: “Yaklaşık yüz elli yıldır, geçmişle irtibatımızın kesilmesi için ne yapılması gerekiyorsa yapıldığı halde

⁷⁵⁷ Ayvazoğlu, “Yaşayan Şeyh Galib”, 143.

⁷⁵⁸ Kartal, “XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesnevîler”, 220.

⁷⁵⁹ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2/778.

⁷⁶⁰ Abdülhâk Hâmid Bey, Ebuzziyâ ile birlikte Hacı Edhem Paşazâde Kadri Bey'in rehberliğinde *Hüsn ü Aşk* okumuştur. Onun *Makber*'indeki *Hüsn ü Aşk* tesiri için bk. Fevziye Abdullah Tansel, “Makber'de Leyla vü Mecnun ile Hüsün ve Aşk Tesirleri II”, *Ülkü*, Şubat 1938.

⁷⁶¹ Nahit, Şeyh Gâlib'in “Şemîm-i gül getirür bağa kârbân-ı bahar” mısraından esinlenerek Bahar adlı bir şiir kaleme alır. Bk. *Servet-i Fünûn*, c. 42, 1327, 78.

⁷⁶² Ülkü, “Ahmet Haşim Hayallerini Kimlerden Aldı?”, 17-24; Çetin, “Ahmet Haşim'in Kaynakları Hakkında Bir Deneme”, 191-192.

⁷⁶³ “Şeyh Gâlib'den Günümüze Yansımalar”, 201-242; Ayvazoğlu, “Yaşayan Şeyh Galib”, 145-149.

Şeyh Gâlib'in ve onun şahsında dîvan şiirinin yaşama kudreti, inanılması güç bir hadisedir.”⁷⁶⁴

Netice itibariyle *Hüsn ü Aşk*'ın birçok şair ve romancının muhayyilesini sürekli tahrik ettiği ve etmeye devam ettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Galata Mevlevihanesi postnişini olan Şeyh Gâlib'i edebiyat sahasında en değerli yapan yönünü, tesirinin günümüze kadar devam etmesi olarak kabul edebiliriz.

2.3.3. Dîvanlar

2.3.3.1. *Dîvan-ı eş-Şeyh Naci el-Mevlevî*

Dilim dilim diler isen dilimi sultânım

Dilim dilim yine söyler dilimden olma melûl

(Naci Ahmed Dede, Ferd 4.)

XVIII. asırda edebiyat sahasına dîvanıyla katkıda bulunanlardan biri de Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Nâci Ahmed Dede'dir. Şiirleri muteber kabul edilen⁷⁶⁵ ve dîvan edebiyatı geleneğinin iyi bir mümessil şairi olarak bilinen⁷⁶⁶ Nâci Ahmed Dede'nin *Divân*'ı geneli itibariyle klasik Türkçede yazılmış kaside, gazel, kıt'a, rubaî, ferd ve lugaz gibi muhtelif nazım şekillerinde şiirlerden müteşekkildir. Dîvan'da ara ara Farsça gazel ve kıt'alara da rastlanmaktadır. Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 1245 numarada bulunmaktadır. *Dîvan-ı eş-Şeyh Nâci el-Mevlevî* başlıklı bu eser 22 varaktır. Müstensihi belli olmayıp Receb 1250/Kasım 1834 istinsah tarihlidir. Eser üzerine 2001 yılında bir Kırıktaş tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Elimizdeki bu tek nüshanın *Dîvan*'ın eksik bir kopyası olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Nâci Ahmed Dede'nin kimi kaynaklarda geçen şiirleri söz konusu nüshada mevcut değildir. Meselâ Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadika*'sında Nâci Dede'nin şiirine örnek olarak sunduğu aşağıdaki beyitler söz konusu nüshada bulunmamaktadır:

Nâye âheng etti mutrib devr idüb câm-ı şarâb / Mevlevîler gibi girdiler semâ' her habâb

⁷⁶⁴ Ayvazoglu, “Yaşayan Şeyh Galib”, 149. Cenab Şehabeddin'den Fecr-i Âtî'ye kadar uzun bir zaman diliminde Şeyh Gâlib tesiri hissedilmişti. Bk. Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 265.

⁷⁶⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 495.

⁷⁶⁶ Kırıktaş, “Nâci Ahmed Dede *Divân*'ı”, 122.

*Câm-ı cem istemez leb-i la‘l-ı terîn gören / Sünbül sanur gül üzre hatt-ı ‘anberîn gören*⁷⁶⁷

Elimizdeki 1250/1834 tarihli bu *Dîvan*’ın hem tek nüsha hem de eksik olması, XIX. yüzyılda Naci Ahmed Dede’nin şiirlerinin bir araya getirilerek dîvanın tertip edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirebilir. Fakat Esrâr Dede’nin Naci Ahmed Dede hakkında söylediği “mükemmel bir dîvanı vardır”⁷⁶⁸ cümlesi bu ihtimali geçersiz kılmaktadır. Netice itibariyle net olarak söylenmesi mümkün olan şey, Naci Ahmed Dede’nin *Dîvan*’ının XVIII. yüzyılda mevcut olduğu fakat o yüzyıla ait bir nüshanın henüz tespit edilemediğidir.

Eldeki söz konusu eksik *Dîvan*’ı incelediğimizde, mukayyed kafiye geneli itibariyle kullanması Naci Ahmed Dede’nin dîvan edebiyatı geleneğini takip ettiğini göstermektedir. Arûz vezninin on dört kalıbını kullanmıştır. İfadelerinde teşbih, istiâre, mecâz-ı mürsel, tezâd, tevriye, teşhis, hüsn-i ta‘lîl, mübâlağa, tekrar, tecâhül-i ârif, istifham, telmih, tenasüb, iktibas, leff ü neşr, iştikak, ırsâl-i mesel gibi edebî sanatlar mevcuttur.⁷⁶⁹ Sayısal olarak ifade etmek gerekirse *Dîvan*’da toplam 7 kaside, 86 gazel, 28 kıt‘a, 2 rubaî, 5 ferd ve 1 lugaz bulunmaktadır. Bunlar arasında birkaç Na‘t-i Nebî, devlet erkânı ve bazı Mevlevî şahsiyetler hakkında düşürdüğü tarih kıt‘aları, sema ve gönül redifli gazelleri dikkat çeker. Bununla birlikte *Dîvan*’a yönelik yüzeysel bir incelemede Mevlevîlik ve Mevlâna’ya atıfların bir hayli az olduğu düşünülebilir. Söz gelimi eserde na‘t-ı Mevlâna, Mevlâna medhiyesi veya Mevlevîliği vasfeden bir şiirin mevcut olmaması düşündürücüdür. Ancak ayrıntılı bir tetkik ile Naci Ahmed Dede’nin farklı kavramlar kullanarak Mevlevîlik unsurlarına atıfta bulunduğu görülür. Bilhassa Mevlevî yolu yerine râh-ı aşk (gazel 33, 41, 81), râh-ı rızâ (gazel 32), râh-ı mahabbet (gazel 36, 43, 74), tekye-i aşk (gazel 36), reh-i aşk (gazel 35, 39, 50), râh-ı Huda (kıta 25) terkiplerini kullandığı fark edilmektedir.

Allah’ın isimlerinden biri olan er-Rızâ’nın ebced değeri 1001 rakamına tekabül etmesinden dolayı Mevlevî kaynaklarında er-Rızâ ismi 1001 günlük çile ile irtibatlandırılır.⁷⁷⁰ Nâci Ahmed Dede’nin de *râh-ı rızâ* kavramıyla bu noktayı ima ederek Mevlevîliği 1001 günlük çile ile rıza-i ilahî’yi kazanma yolu olarak telakki ettiği

⁷⁶⁷ Ayvansarayî, *Hadîka*, 229.

⁷⁶⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 495.

⁷⁶⁹ Kırıktaş, *Nâci Ahmed Dede Dîvânı*, 35-39.

⁷⁷⁰ M. Zeki Pakalın, “Bin Bir Gün”, *Osmanlı Terimleri Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 234.

anlaşılmaktadır. Kullandığı terkiplerden hareketle, tıpkı diğer Mevlevîler gibi Nâci Ahmed Dede'nin de Mevlevîliği aşk ve mahabbet yolu olarak telakki ettiği fark edilmektedir. Netice itibarıyla Naci Ahmed Dede'nin Hz. Mevlâna veya Mevlevîlik özelinde sathî bir bakışla belirgin olmayan fakat dikkatli bir bakışla görülebilecek mahiyette Mevlevîlik unsurlarına temas ettiği ve düşüncesini belli ettiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan tedaileri, kullandığı özel şahıs isimleri ve benzeri hususlardan hareketle Nâci Ahmed Dede'nin Fars edebiyatına bir hayli hâkim olduğu görülmektedir.

Dîvan'da dikkat çeken diğer bir husus da Nâci Ahmed Dede'nin mûsikî ilmine ilişkin kavramları kullanmasıdır. Bu kavramlar gerek makam gerek enstrüman gerekse de terminolojik açıdan mûsikî ile ilgilidir.

Tâ çeng-i mahabbet ile nevâ-saz ola Nâcî / Sûz-ı tarab-ı zemzeme-senci femindedir (Gazel 26/5)

Câm-ı lebünle mest-i müdâm-ı mahabbete / Sâz-ı nevâ-yı savt-ı 'Acem nakş-ı bend olur (Gazel 28/4)

Sâz-ı elemin perdeleri oldu muhalif / Zîrinde olan nağmelerin bem bile bilmez (Gazel 35/5)

Şûrâbeligin eşkimüzün yem bile bilmez / Zîr ü bemini nâlemüzün dem bile bilmez (Gazel 40/1)

Kânûn-ı mahabbette kadim ceng edüb ey şûh / Zîr-efgen ü Şeh-nâza bem-âheng-i Hicâz ol (Gazel 55/5)

Âheng-i muhâlif ki ola sâz-ı yem-i 'aşk / Zîr-efgen iken nağmesi Şehnâz edemezsin (Gazel 63/3)

Kadûn çeng eyleyib bâ-hem leb-i nâbunla dem-sâz et / Ser-âgâz eyle 'uşşâka makâmâtı edâ eyle (Gazel 79/2)

Âheng edince fasl-ı 'Irak-ı muhâlif / Kâr-ı cefâda beste-i Şehnâza başladı (Gazel 84/2)

Savt-ı tarab-engîz-i usûl-i kârı / Bir nakş-ı 'Acem-beste ile eyledün icrâ (Rubai 1)

Biyografisinde Nâci Ahmed Dede'nin mûsikîşinas olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Mevlevî mûsikîşinaslar hakkında yapılmış çalışmalarda da Nâci Ahmed Dede'ye rastlamamaktayız. Bu durumda kullandığı bu mûsikî jargonunun nasıl

anlaşılması gerektiği sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Burada iki ihtimal söz konusudur. Nâci Ahmed Dede bir mûsikîşinastır fakat kaynakların daha ziyade mûsikî sahasındaki kudretiyle şöhret bulanlara yer vermesi nedeniyle kendisine ayrıca bir değinide bulunulmamıştır. İkinci ve daha kuvvetli ihtimal ise söz konusu beyitler Mevlevîlik ile mûsikî arasındaki olumlu bağlantının bir tezahüründen ibarettir. “Mûsikî Sahasına Katkılar” bölümünde izah ettiğimiz üzere Mevlevîlikte icra edilen toplu zikirde mûsikînin önemli bir yer işgal ettiği ve mevlevihanelerin mûsikî meşk merkezi görevi üstlendiği dikkate alındığında üç mevlevihanede postnişinlik vazifesi ifa eden ve dervişlik döneminde bir o kadar mevlevihanede bulunan Nâci Ahmed Dede’nin mûsikî kavramlarından uzak olmasını beklemek doğru bir yaklaşım olmaz. Dolayısıyla Mevlevîlik ile mûsikî arasındaki süregelen müsbet irtibatın Nâci Ahmed Dede’nin şiirlerine ilgili terimleri kullanarak yansıdığını ifade etmek mümkündür.

Burada şunu da ifade etmeliyiz ki Nâci Ahmed Dede’nin nutkının genelde Mevlevîlik özelde semâ‘ tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu ayrıcalıklı yeri, Kadızâde-Sivâsî geriliminin sona ermesi sürecinde dile getirdiği beyit nedeniyle edinmiştir. Onun, “Yasağ-ı bed” olarak ifade edilen semâ‘ yasağının 1079/1684 senesinde kaldırılmasına düşürdüğü bu tarih beytine konuyla ilgili eserlerde sıklıkla rastlanır. *Dîvan*’ında “Berây-ı İcâzet-Kerden-i Semâ-yı Mevlevîyân râ Tarîh-Şode” başlıklı bu beyit şöyledir:

“Gûş-ı câna mülhim-i gaybî dedi târihini /Mevlevîler döndü câna ‘aşk-ı Mevlâna ile”⁷⁷¹

Netice olarak Nâci Ahmed Dede, dîvan edebiyatı geleneğini takip ederek muhtelif türlerde söylediği nutuklarını biraraya getirmek suretiyle ortaya koyduğu *Dîvan*’ı ile edebiyat sahasına katkı sunan Mevlevî şeyhleri arasındadır. Özellikle semâ‘a tekrar müsaade edildiğine ilişkin düşürdüğü ve konuyla ilgili hemen hemen her kaynakta rastlanan tarih beyti onu Mevlevî meşâyihî arasında temayüz eden vasıfları arasındadır.

2.3.3.2. Nesîb Yusuf Dede Dîvanı

Asrın Mevlevî şeyhleri arasında dîvan sahibi olanlardan biri de Seyyid Nesîb Yusuf Dede Efendi’dir. Nâbî, Nef’î, Nâilî-i Kadîm ve Şeyhulislam Yahya gibi döneminin meşhur şairleri arasında ismi geçen Nesîb Yusuf Dede, Sebk-i Hindî tarzını

⁷⁷¹ Naci Ahmed Dede, *Dîvan*, 203.

benimseyenler arasındadır. Bu yönüyle Halvetî şair Nâilî-i Kadîm'in izinden gidenler arasında değerlendirilebilir.⁷⁷²

Nesîb Dede'nin şiirlerini “rengîn” olarak tavsif eden Ziya, ifade üslubunda görülen ince his ve hayaller nedeniyle şiirlerinde letafet bulduğunu söylemektedir.⁷⁷³ Bu durum Nesîb Dede'nin benimsediği Sebk-i Hindî tarzının doğal bir sonucudur. *Dîvan*'ı ince manalı ve derin hayalleri ihtiva eden kelimelerle doludur.

El yazma eser kütüphanelerinde *Dîvan*'ın altı adet nüshası kayıtlıdır. Bu nüshaların ayrıntılarını şöyle verebiliriz:

Tablo 10:
Nesîb Dede *Dîvan*'ının Bulunduğu Koleksiyonlar

Sayı	Nesîb Dede <i>Dîvan</i> 'ının Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	Medîne-i Münevvere Ârif Hikmet Kütüphanesi	71 vr. 1124/1712 tarihli müellif nüshası. (Hankâh-ı Bâb-ı Cedîd şeyhi iken) Talik hat
2	Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü 660	73 vr.
3	Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1121	55 vr.
4	İÜNEK Türkçe Yazmalar 2887	53 vr. Müstensih: Derviş Ömer Nüzhet en-Nakşibendî. Rebûlâhir 1164/Mart 1751 istinsah tarihli.
5	İÜNEK Türkçe Yazmalar 1731	52 vr. Müstensih: Derviş Mehmed en-Nakşibendî. Cemâziyelevvel 1170/ Şubat 1757 istinsah tarihli
6	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1315	74 vr. 1131/1718 istinsah tarihli. Derviş Hasan b. Ebûbekir

⁷⁷² Hidayetoğlu, *Nesîb Dede Divan*, 58.

⁷⁷³ Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 106.

Yukarıdaki tabloda bulunan ilk beş yazma nüshadan hareketle hazırlanan *Dîvan*'ın tenkitli bir metni Mevlâna'nın 21. kuşak torunu Ahmet Selahaddin Hidayetoğlu tarafından yapılan doktora tezi içerisinde verilmiştir. Ayrıca Nesîb Dede'nin *Dîvan*'ında bulunan gazelleri *Gazeliyyât* ismiyle ayrı bir eserde toplanmıştır. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 4959/33'te kayıtlı olan bu eser 35 varaktır.

Nesîb Yusuf Dede'nin şiirlerinde şekilsel mükemmellik mevcuttur. *Dîvan*'ında kaside, musammat, terci'î-bend, terkîb-i bend, tahmis, mesnevî, gazel, kıt'a, tarih, rubaî, matla', müfred, lugaz ve muamma gibi nazım şekillerini kullanmıştır. Sadece gazellerinin sayısının 214 adet olduğunu söylememiz *Dîvan*'ın hacmine ilişkin fikir vermesi bakımından yeterlidir. Sanat açısından *Dîvan*'a bakıldığında Nesîb Yusuf Dede'nin geniş bir yelpazede edebî sanatları kullandığı görülür. Bu sanatları teşbih, istiâre, tezâd, teşhis, tevriye, mübalağa, hüsn-i ta'lîl, tekrar, telmih, istifham, tecâhül-i ârif, tenâsüb, iktibas, leff ü neşir, iştikâk, cinâs olarak ifade edebiliriz. Diğer taraftan beyitlerde zincirleme Farsça tamlamaların sıklığı dikkat çeker. Hatta bazı kıt'a, rubaî, matla', muamma ve müfredleri Farsça'dır. Zarif ve süslü bir dile sahip olan Nesîb Yusuf Dede arûzun 22 kalıbını kullanmıştır. Fuzûlî ve Seyyid Nesîmî'nin 20, Bahâî'nin 10, Nâilî-i Kadîm, Neşâtî ve Nef'î'nin 15, Mezâkî ve Fehîm'in 18 kalıb kullandığı⁷⁷⁴ dikkate alındığında 22 kalıb kullanan Nesîb Dede'nin nazım tekniğinin gücü ortaya çıkar.⁷⁷⁵

Hidayetoğlu, *Dîvan*'da kullanılan bu 22 kalıp için “... (arûz) kalıpların(ın) titizlikle seçildiğini hissediyorum. Özellikle kasidelerin kalıplarındaki ahenk ve edâ muhtevanın hâletine pek muvafık. Zâten Mevlevîler'in günlük yaşayışındaki hâl ve tavırlarında bile ritim ve âhenk vardır...”⁷⁷⁶ değerlendirmesinde bulunarak söz konusu kalıpların Nesîb Yusuf Dede'nin bilinçli bir tercihi olduğunu ifade etmektedir.

Dîvan'da dikkat çeken bir husus da Na't-i Nebîlerin çokluğudur. Kasîde tarzında toplamda dokuz Na't-i Nebî yer almaktadır. “Der Na't-i Hazret-i Fahr-i Kâinat”, “Der

⁷⁷⁴ Mermer, *Mezâkî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvan'ın Tenkidli Metni*, 68.

⁷⁷⁵ Hidayetoğlu, “Nesîb Dede Hayatı, Eserleri ve Dîvan'ının Tenkitli Metni”, 58-76.

⁷⁷⁶ Hidayetoğlu, “Nesîb Dede”, 78.

Na‘t-i Seyyidü’l-mürselîn”, “Der na‘t-i hayru’l-beşer”, Der na‘t-i hayru’n-nâs”, “Der na‘t-i hayru’l-verâ”, “Der na‘t-i sultân-ı kevneyn”, “Der na‘t-i Habîb-i Rahman”, “Der na‘t-i dürr-i şehvâr-ı külzüm-i risâlet çâre-resân-ı ‘usât-ı ümmet”, “Îrâd-ı ba’z-ı mu‘cizât” başlıklarını taşıyan bu dokuz Na‘t-i Nebî’den yedisi 18 beyitten oluşmaktadır.⁷⁷⁷ Ayrıca kaside tarzındaki Mevlâna medhiyesi de 36 beyitten müteşekkildir. 18 sayısı Mevlevîlikte kutsal sayılan bir rakam olup “Nezr-i Mevlevî” terimiyle karşılığını bulmaktadır. Bu sayıya önem atfedilmesi, Mevlâna’ya günlük 18 defa varid olduğu düşünülen zâtî tecelliden kaynaklanmaktadır ve her biri 18 bin âlemi kapsadığı ve bunun da Hayy ismine mutabık geldiği kabul edilir. İşte 18 defa gerçekleşen tecellî⁷⁷⁸ nedeniyle Mevlevîlikte ikrar vermek isteyen kişiyi deneme sürecinde saka postunda oturma süresi 18 güne kadar çıkmaktadır. İkrâr veren tâlibin geldiği kıyafetle hizmette bulunduğu gün sayısı 18’dir.⁷⁷⁹ 1001 günlük çile çıkaran dervişin “dede” unvanı alıp hücreye çıkabilmesi için bulunması gereken hücre halveti süresi de yine 18 gündür.⁷⁸⁰ Dede unvanı almamış ancak çeşitli sebeplerle meşihat makamında vazifelendirilmiş bir şeyhin posta oturmadan önce Konya Mevlâna Dergâhı’nda hizmette bulunması gereken gün sayısı 18’dir.⁷⁸¹ Bunların dışında günlük hayatta para kabilinden hayır yapılırken 18 ve katları mikdarına dikkat edilir. Dokuz ve onun katı olan sayılar da yine “Nezr-i Mevlevî” kapsamında değerlendirilir. Bütün bunlar dikkate alındığında Nesîb Yusuf Dede’nin yedi Na‘t-i Nebî’yi 18 beyitte tamamlaması tesadüfî olmayıp “Nezr-i Mevlevî”ye riayet etmek niyetiyle yapılmış görünmektedir.

Nesîb Yusuf Dede’nin bunlardan başka her bendi 4 beyit olan 12 bendden müteşekkil müsemmen tarzda bir Na‘t-i Nebî’si daha vardır. Bu Na‘t-i Nebî yazım mekânı bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Nesîb Yusuf Dede, mezkûr na‘ti Ravza-i Mutahhara’da nazmedip Hz. Peygamber’in huzurunda okuduğunu ifade etmektedir. Ayrıca 10. bendde Hz. Peygamber’in yakın arkadaşları ve aynı zamanda dört büyük

⁷⁷⁷ Kaside tarzındaki diğer iki Na‘t-i Nebî ise 51 ve 60 beyitlerden oluşmaktadır. Bk. Nesîb Dede, *Dîvan*, 189-203.

⁷⁷⁸ 18 defa vârid olan tecellinin metafizik yorumu için bk. Azmî Dede, *Nuhbetü’l-âdâb*, 172-173

⁷⁷⁹ Azmî Dede, *Nuhbetü’l-âdâb*, 166; Vahyî Efendi, *ed-Dürretü’l-‘azîziyye fi’l-fevâidi’l-kaviyye*, 376-377

⁷⁸⁰ Gölpınarlı, *MSM*, 362

⁷⁸¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 152.

halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye birer beyit yer verilmektedir.⁷⁸²

Dîvan'daki bir Na't-i Nebî de tercî'-i bend tarzındadır. Nesîb Yusuf Dede Medine-i Münevvere'de bulunduğu sırada bu tercî'-i bendin kalbine geldiğini ve her bendi tamamladığında Resûlullah'ın huzuruna giderek okumasının kendisine müyesser olduğu notunu düşmüştür.⁷⁸³ Diğer peygamber na'tleri ise 4 beyitlik bir mesnevî,⁷⁸⁴ 2 adet gazel⁷⁸⁵ ve Farsça bir kıt'adır.⁷⁸⁶ "Rubaiyyat der Na't-i Rasûl-i Kibriyâ Aleyhissalavât ve Âlihi" başlığı altında yer verdiği 31 adet rubâisi de yine Na't-i Nebî'dir. Bu rubaîlerinden bazılarını Ravza-i Mutahhara'yı ziyareti esnasında söylediğini belirtmiştir.⁷⁸⁷ Dolayısıyla *Dîvan*'da farklı nazım formlarındaki Na't-i Nebî sayısı 46, toplam beyit sayısı ise 450'dir.

Nesîb Yusuf Dede'nin gerek hayatına, tecrübelerine, sosyal çevresine gerekse düşüncelerine, özellikle Mevlâna ve Mevlevîlik algısına yönelik birçok ayrıntıyı şiirlerinde bulabilmek mümkündür. Sosyal çevresi, ilgilendiği alanlar ve hayat serencamındaki yaşadığı bazı önemli hadiseler hakkında ilk elden bilgiyi elde etmemiz bakımından özellikle düşürdüğü tarih beyitleri önem teşkil eder. Benzer şekilde Derviş Vehbî el-Mevlevî, Rûhî, Tâlib, Ârif Efendi'nin gazellerine tahmisler yazması⁷⁸⁸ Nesîb Yusuf Dede'nin hangi şairlerin şiirlerini dikkate aldığına ilişkin ipucu veren unsurlardandır.

Diğer taraftan *Dîvan*'a yönelik yapılacak yüzeysel bir okumada dahi Mevlevîlik unsurlarına dair birçok temanın bulunduğu fark edilmektedir. Dolayısıyla Nâci Ahmed Dede'nin *Dîvan*'ıyla mukayese edildiğinde Nesîb Yusuf Dede'nin *Dîvan*'ında Mevlevîliğe ilişkin unsurlar ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmeyecek derecede sarihtir.

Nesîb Yusuf Dede'nin edebiyat tarihindeki yerini göstermesi bakımından Şeyh Gâlib'in kendisine yönelik ilgisi önemlidir. Şeyh Gâlib, Nesîb Yusuf Dede'nin gazellerine

⁷⁸² Nesîb Dede, *Dîvan*, 232-238.

⁷⁸³ Nesîb Dede, *Dîvan*, 240-242.

⁷⁸⁴ Nesîb Dede, *Dîvan*, 271.

⁷⁸⁵ Nesîb Dede, *Dîvan*, 408-409, 455.

⁷⁸⁶ Nesîb Dede, *Dîvan*, 516.

⁷⁸⁷ Nesîb Dede, *Dîvan*, 577-587.

⁷⁸⁸ Nesîb Dede bu gazellerin başlıklarında Derviş Vehbî ve Talib için el-merhum, Rûhî için rahmetullahi aleyh ifadesini kullanırken Ârif Efendi için sellemehullahu teâla diyerek dua etmektedir. Öyle görünüyor ki şair Vehbi Rûhî ve Talib'in vefatlarından sonra gazellerini tahmis etmiştir. Nesîb Dede, *Dîvan*, 262-269.

tahmis ve nazireler yazmıştır. Hatta Şeyh Gâlib'in "düşdü" redifli meşhur gazeli, Nesîb Yusuf Dede'nin yine aynı redifli gazelinden mülhem görünmektedir.⁷⁸⁹ Bundan başka Nesîb Yusuf Dede'nin "olmasa mani" ve Şeyh Gâlib'in "olur mani" redifli gazelleri arasında adeta zarafet ve irfan dolu bir sohbet görülmektedir.⁷⁹⁰

Netice olarak Nesîb Yusuf Dede'nin edebî özellikleri şöyle özetlenebilir: "Nesîb Dede Efendi'nin dilinin sadeliğinde zarâfet; süslü görünüşünde tabîlik vardır. Dilindeki muhayyile ve derinlik berrâk ve ahenklidir. Dilinde incelik ve zenginlik vardır. Üslûbu renkli, âhenkli; tasavvufî hayatın neşvesini ve zevkini hissettiren âşıkâne, rindâne his ve fikirlerle zengindir."⁷⁹¹ Na't-i Nebîlerin haricinde hikemî tarzda ve nasihatvarî kıtaların oldukça fazla olduğu dikkat çeken bu *Dîvan* Nesîb Yusuf Dede'nin edebiyat sahasına önemli bir katkısıdır.

2.3.3.3. Şeyh Gâlib Dîvanı

Duygu, düşünce ve özellikle hayal bakımından ortaya koyduğu sanat ile diğer birçok şairden ayrılan⁷⁹² Şeyh Gâlib, klasik şiirin son büyük temsilcisi kabul edilir. Hatta bazı araştırmacılar tarafından modern Türk şiirinin ilk büyük şairi olarak nitelenen Şeyh Gâlib, Osmanlı modernizminin edebiyattaki kurucu babası olarak telakki edilmektedir.⁷⁹³

Onun edebî kudretini *Dîvan*'ında da görmek mümkündür: "Şeyh Gâlib kasidelerinde Nef'î kadar kudretli, gazellerinde isterse Fuzûlî gibi âşık, isterse Bâkî gibi hürde-çîndir... Onun *Hüsn ü Aşk*'ında mevcut olan hayaller, gazellerinde, musammatlarında, girizgâhlarında da aynı nefasetle mevcuttur."⁷⁹⁴ Fakat Şeyh Gâlib'i *Hüsn ü Aşk* ile birleştirici düşünceler ona yönelik ilginin *Hüsn ü Aşk*'ta toplanmasına ve bu nedenle *Dîvan*'ının gölgede kalmasına sebebiyet vermiş görünmektedir. Şeyh Gâlib'i *Hüsn ü Aşk* ile birleştirici düşüncelerden kastımız onu sadece mezkûr eseriyle anıp sınırlayan

⁷⁸⁹ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 575, Nesîb Dede, *Dîvan*, 56-57.

⁷⁹⁰ Nesîb Dede, *Dîvan*, 57-58..

⁷⁹¹ Nesîb Dede, *Dîvan*, 59.

⁷⁹² Esrâr Dede, mürşidi Şeyh Gâlib'in kimseyi taklit etmeden kendine has orijinal bir üslûb geliştirdiğini "şâiran-ı hayal-peverân-ı îran'dan yine bir kimsenün mesleğine sâlik ve tarzına ittiba buyurmayıp kendilerinin tab'-ı gevher-i tıynetlerine mahsus şîve-i cedid ve refât-ı hâss-ı ihtira' ve eslâf u ahlâfa galib olmaları mevahib-i Rabbaniyye ve irâde-i Samedaniyye olub ..." sözleriyle ifade eder. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 392.

⁷⁹³ Halman, "Şeyh Gâlib ve Divan Şiirinin Değeri", 191-192.

⁷⁹⁴ Ergun, *Şeyh Galip*, 15.

tavırdır. Ergun ve Köprülü, başını Ziya Paşa'nın çektiği bu tavrı açık bir dille eleştirmektedir.⁷⁹⁵

Dîvan, Şeyh Gâlib henüz 24 yaşında iken dostu vakanüvis Pertev Efendi'nin vesilesiyle tertip edilmiştir. 1195/1780 tarihine tekabül eden bu ilk tertipten sonra zaman içerisinde kaleme alınan şiirlerin de ilave edilmesiyle bugünkü haline gelmiştir.⁷⁹⁶ Ayrıca Şeyh Gâlib'in bu ilk eserini III. Selim'in kızkardeşi Beyhan Sultan'ın teclit ve tezhip ettirdiği rivayet edilmektedir.⁷⁹⁷ Eserde kaside, tarih, tercî-i bend, müseddes, tahmis, muhammes, şarkı, mesnevî, gazel, lugaz, kıt'a, rubâî, müfred gibi nazım şekillerine rastlanır. Fuzûlî, Hayâlî, Nef'î, Şâhidî gibi seleflerine tahmislerinin yanı sıra çağdaşlarından Hoca Neş'et, Vakanüvis Pertev Efendi, Reîsü'l-küttâb Râşid, Tezkire-i sâni Ârif gibi şairlere de nazîre yaptığı görülür. Klâsik Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve hatta Çağatayca dillerinde şiirlerine rastlanır. Bu durum Şeyh Gâlib'in edebî bir arayış ile edebî telakkiler zincirini kırmaya çalışan değişiklik yanlısı karakterini⁷⁹⁸ divanında gösteren unsurlardandır. Benzer şekilde mümkün olduğunca çok çeşitle nazım şekillerini denemesi, az şairde rastlanan tardiye ve diğer şairlerde hiç görülmeyen bahr-i tavîli kullanması⁷⁹⁹ sözünü ettiğimiz karakterinin bir tezahürüdür. Ayrıca onun İstanbul şîvesinde güzîde bir ifade tarzına sahip olduğu ifade edilmekte ve bu nezih beyan tarzının, onun kadim şairler arasında nadir görülen İstanbullu olma hususîyetine bağlanmaktadır.⁸⁰⁰ Dolayısıyla tüm bu unsurlar Şeyh Gâlib'in şiirine ayrı bir hususîyet ve önem kazandırmaktadır.

Şeyh Gâlib *Dîvan*'ı *Hüsn ü Aşk* ile birlikte 1252/1837 yılında Mısır Bulak Matbaası'nda basılmıştır. 380 sayfalık bu baskıda 288 sayfada *Dîvan* yer almakta kalan 92 sayfayı *Hüsn ü Aşk* oluşturmaktadır. Günümüzde ise *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*'in muhtelif araştırmacılar tarafından çalışıldığı ve yayımlandığı görülmektedir. Bu çerçevede Şeyh Gâlib *Dîvan*'ının tenkitli ilk neşri 1993 yılında Naci Okçu tarafından yapılmıştır. Okçu tenkitli metni ortaya koyarken Şeyh Gâlib'in vefat tarihine en yakın ve daha hacimli

⁷⁹⁵ Ergun, *Şeyh Galip*, 15; Kalkışım, "Şeyh Gâlib Dîvânı", 35. Gibb de "Eğer Gâlib *Hüsn ü Aşk*'ta yaptığını burada da yapmış olsaydı mesnevîler arasında *Hüsn ü Aşk*'ın yeri ne ise dîvanlar arasında da bu eserin yeri o olurdu" ifadeleriyle söz konusu tavrı devam ettirir. Bk. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, 4/399.

⁷⁹⁶ Güner, *Şeyh Gâlib Dîvanı*, LXVII.

⁷⁹⁷ Müftüoğlu, "Edebiyât Tetkikleri Şeyh Gâlib", 377.

⁷⁹⁸ Pala, "Galib Vardur Şeyh Galib'den İçeru", 163.

⁷⁹⁹ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 34, 37.

⁸⁰⁰ Müftüoğlu eski şüara arasında Nedîm'den başka Şeyh Gâlib gibi İstanbul doğumlu olan şairin çok nadir olduğunu ifade etmektedir. Müftüoğlu, "Edebiyat Tetkikleri Şeyh Gâlib", 382.

olan yedi nüshayı tercih etmekle birlikte *Dîvân*'ın matbu nüshasını da dikkate almıştır.⁸⁰¹ Bu çalışma bazı değişikliklerle birlikte tekrar hazırlanmış, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müstakil bir dîvan olarak 2011 yılında yayımlanmıştır.⁸⁰² Bunların dışında söz konusu eser üzerine iki doktora tezi hazırlanmıştır. İlki Muhsin Kalkışım tarafından 1992 yılında⁸⁰³ ikincisi ise Abdülkadir Gürer tarafından 1993 yılında tamamlanmıştır.⁸⁰⁴ Ayrıca Şeyh Gâlib'in büyük bir kısmı *Dîvan*'ında bulunan tarih manzumeleri üzerine de Muhsin Macit tarafından 1989 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁰⁵

Bir eserin el yazmalarına yönelik sayısal çerçevede yapılacak bir araştırmanın söz konusu eserin matbaa öncesi tedavülüne dair fikir sunacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla eserin el yazma koleksiyonlarında bulunan nüsha sayısı, ona entelektüel ve/veya sosyal düzeyde gösterilen rağbeti ortaya koymaktadır. *Dîvan-ı Şeyh Gâlib* özelinde düşünürsek şuana kadar el yazma eser koleksiyonlarında bulunan 44 nüshası tespit edilmiştir. Biz bu 44 nüshadan sadece *Dîvan*'ın yazıldığı asırda istinsah edilenleri tablo ile göstereceğiz. Bu itibarla sadece XVIII. asırda eserin ne ölçüde tedavüle girip ona rağbet gösterildiği sorusuna cevap aramayı hedeflemekteyiz:

Tablo 11:
Şeyh Galib Dîvanı'nın Bulunduğu Koleksiyonlar

Sayı	Şeyh Galib Dîvanı'nın	Özellikleri
	XVIII. asra ait Yazmaları	

⁸⁰¹ Naci Okçu, *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânının Tenkidli Metni)*, 2 Cilt (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993).

⁸⁰² Bir önceki çalışmaya nazaran bazı şiirlerin nazım şekil adlandırmalarında ve sıra tertibinde farklılıklar görünen bu eser 2014 yılında ikinci baskısını yapmıştır.

⁸⁰³ Kalkışım tespit ettiği 6 nüsha ile tenkitli metni inşa etmiştir. Bk. Muhsin Kalkışım, “Şeyh Gâlib Dîvânı”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.

⁸⁰⁴ Gürer, tespit ettiği 44 nüshadan ulaşabildiği 37 nüshayı incelemiş ve bunların içerisinde çeşitli açılardan üstün gördüğü 6 nüshayı esas kabul ederek tenkitli metni hazırlamıştır. Ayrıca Gürer'in çalışması Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu 776 numarada bulunan ve ağırlıklı olarak Şeyh Gâlib'in şiirlerini ihtiva eden *Mecmua*'yı da dikkate alması bakımından önemlidir. Nitekim söz konusu *Mecmua*, Dîvan'da yer almayan şiirleri ihtiva etmektedir. Bk. Abdülkadir Gürer, *Şeyh Gâlib Dîvanı (İnceleme – Metin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 1993. Söz konusu *Mecmua*'da yer alan Şeyh Gâlib'e ait tüm şiirler ayrı bir çalışmada toplanmıştır. Bk. Erdoğan Taştan, “Şeyh Gâlib ve Yayımlanmamış Şiirleri”, 2825-2855.

⁸⁰⁵ Muhsin Macit, “Şeyh Gâlib'in Tarih Manzumleri (İnceleme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi 1989.

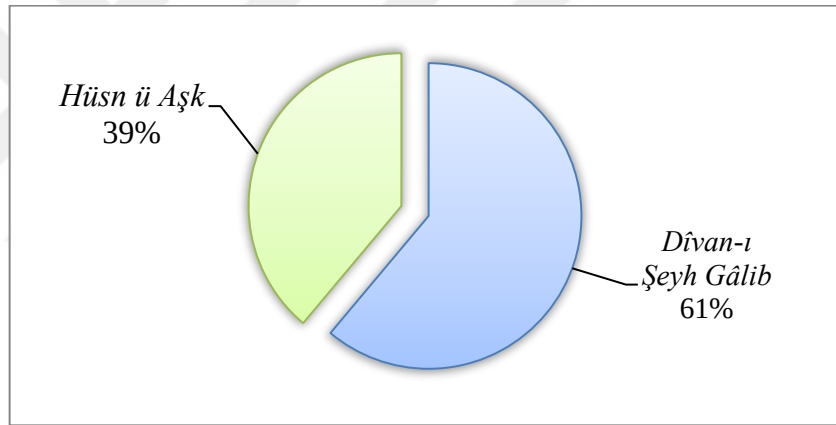
1	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kitapları, 2782	80 vr. 13 Cemaziyelevvel 1195 tarihli
2	Ankara DTCF Kütüphanesi, Muzaffer Ozak, 44	88 vr. Müstensih: Muvakkıtzâde Mehmed Pertev, 1195 istinsah tarihli.
3	İÜNEK Türkçe Yazmalar, 5535	100 vr. 1196'dan sonra istinsah edilmiştir.
4	Süleymaniye Kütüphanesi. Halet Efendi Mülhaki, 146	85 vr. 1196'dan sonra.
5	Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 408	92 vr. Müstensih: Ahmed Yüsrî b. Mehmed Nazif. Şaban 1203 istinsah tarihli
6	İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar 5531	161 vr. Müst: Ahmed Yüsrî b. Mehmed Nazif. Cemaziyelevvel 1207 tarihli. Bu nüsha <i>Hüsn ü Aşk</i> ile birlikte 229 varaktır.
7	İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar 5519	163 vr. Müst: Ahmed Yüsrî b. Mehmed Nazif. Şevval 1207 tarihli. Bu nüsha <i>Hüsn ü Aşk</i> ile birlikte 229 varaktır.
8	Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Kütüphanesi Yazmaları B, 40	123 vr. Müst: Derviş Mehmed Esrâr el-Mevlevî. 1209 Cemaziyelevvel tarihli.
9	Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Kütüphanesi Yazmaları B, 40	167 vr. Müst: Derviş Mehmed Esrâr el-Mevlevî, 15 Muharrem 1210
10	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 2821	168 vr. Müst: -. 10 Safer 1212. (Esrâr Dede'nin 1210 tarihinde istinsah ettiği nüshanın kopyasıdır.)
11	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 9594	48 vr. Müstensih: Derviş Seyyid Mehmed Esrâr el-Mevlevî. 1211

Safer				
12	Süleymaniye Kütüphanesi	Galata	45 vr. 1211'den sonra.	Mevlevihanesi 85
13	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi,	İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kitapları,	46 vr. 1211'den sonra.	2619
14	Süleymaniye Kütüphanesi	Galata	37 vr. 1201-1205 arası. Bu nüshanın başında Vakanüvis Pertev Efendi tarafından yazılmış Gâlib Dede biyografisi yer almaktadır. Şeyh Gâlib'in henüz Galata Mevlevihanesi postnişini olmadan önceki hayatını ihtiva etmektedir.	Mevlevihanesi 67
15	Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Kütüphanesi Yazmaları, M. Ozak I, 83		47 vr. 1211'den sonra.	
16	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 5512		60 vr. Muhammed Tahir b. Ali Kâşif el-Üsküdârî. Zilhicce 1212.	
17	Konya Mevlâna Müzesi Yazmaları 574		199 vr. Müstensih: Derviş Abdullah. 20 Şevval 1216.	

Dîvan-ı Şeyh Gâlib'in ilk olarak 1195/1780 yılında tertib edildiğini hatırd tutarak ifade edersek bu tablo bize XVIII. asrın son 20 yılında istinsah edilen nüsha sayısının 17 adet olduğunu göstermektedir. XVIII. asrın son 20 yılının aynı zamanda Şeyh Gâlib'in henüz hayatta bulunduğu evre olduğu açısından bakıldığında eserine çağdaşlarınca bir hayli itibar edildiği ve popüler hale geldiğini söylemek mümkündür. Tablo'da dikkat çeken bir diğer husus eserin *Hüsn ü Aşk* ile birlikte istinsah edilmiş nüshalarının mevcudiyetidir. Bu durum XX. yüzyılda Ergun'un eleştirerek dile getirdiği *Hüsn ü Aşk*'ı öne çıkarıp *Dîvan*'ı indirgeyen yaklaşımın vakıya mutabık olmadığını da göstermektedir. Şayet *Dîvan*'ın ima edildiği gibi *Hüsn ü Aşk* kadar değerli olmadığı kabul edilseydi *Hüsn ü Aşk* ile birlikte ve hatta ondan önce istinsah edilmezdi diye

düşünüyoruz. İlk olarak *Dîvan*'ın sonrasında ise *Hüsn ü Aşk*'in istinsah edilmiş olduğu nüsha örneklerine XIX. asırda da rastlanmaktadır.⁸⁰⁶ Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi *Dîvan*'ın matbu halinde de *Hüsn ü Aşk* ile birlikte olduğunun da dikkate alınması gerekir. Bunun dışında *Dîvan*'ın ilk tertip edildiği tarih olan 1195 yılı ile basımının gerçekleştiği 1252 yılı arasında geçen elli yedi sene içerisinde kırk dört kez istinsah edilmesi esere yönelik ilginin derecesini ortaya koymasından önemlidir. Oysa *Hüsn ü Aşk*, yukarıda belirttiğimiz gibi, yazıldığı tarihten basıldığı tarihe kadar toplamda 28 kez istinsah edilmişti. *Hüsn ü Aşk*'tan çok daha fazla nüshaya sahip olması, *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'in ilgisine ulaşamadığı yönündeki kanaati zayıflatmaktadır. Bu açıdan istinsah sayılarına göre *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'a oranını şu şekilde göstermek mümkündür:

Şekil 6:
Şeyh Gâlib'in Edebî Türdeki Eserlerinin İstinsah Oranları

Yukarıdaki şekildeki bu oran, ima edilenin tam aksine, *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'tan daha fazla ilgi gördüğünü ileri sürmeye imkân tanıyacak bir netice sunmaktadır. Baskılarının yapıldı zamana kadarki evrede, kabaca yarım asır içerisinde, *Dîvan*'ın çok daha fazla miktarda istinsah edilmesi, *Hüsn ü Aşk*'a nazaran daha fazla rağbet edildiği ve tedavülde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte *Hüsn ü Aşk*'ın daha fazla iltifat gördüğüne ilişkin kanaatin, günümüz bakış açısıyla tarihe bakılmasından ileri geldiğini düşünüyoruz. Nitekim günümüzde yapılan birbirinden farklı yayınevlerince yayımlanması ve çok sayıda baskı yapması *Hüsn ü Aşk*'ın ilgi odağı olduğunu ortaya koyacak düzeydedir. Bu itibarla sözünü ettiğimiz kanaatin geçmişte değil, günümüzde geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

⁸⁰⁶ Toplam 44 nüsha için bk. Gürer, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, 3-29.

Muhtevasına bakıldığında Mevlevîliğe ilişkin birçok unsurun bulunmasıyla dikkat çeken *Dîvan*'da kasidelerin çoğu Mevlâna ve tarikatın diğer büyükleri için kaleme alınmıştır. Bu kapsamda Ergun, *Dîvan*'da Mevlevîlik hususîyetlerine temas eden kısımlar ile Mevlevî nazımına ilişkin söylenen medhiyelerin ayrı bir divançe teşkil edebileceğini söyler.⁸⁰⁷ Diğer taraftan *Dîvan*'da mesnevî tarzında yazılmış hikâyeler de dikkat çekmektedir. Bu hikâyelerde adeta, Sebk-i Hindî kullanıcısı Şeyh Gâlib'den başka bir Şeyh Gâlib ile karşılaşırız. Derin hayal örgüsüyle yoğrulmuş hayli terkipli ifadeleri muhtevî üslubuyla tanınan Şeyh Gâlib söz konusu hikâyelerde sade bir dil kullanmakta; muhatabın anlamakta zorluk çekebileceği türden edebî sanatlar, ince hayaller ve girift düşüncelerden sakınmaktadır. Bu itibarla Şeyh Gâlib'in XVIII. yüzyılın orta insan tipinin kavrayışına uygun olarak onları bilgilendirme gayesiyle bu hikâyeleri kaleme aldığı ve dolayısıyla toplum için sanat prensibine uygun bir tavır takındığı söylenebilir. Bu çerçevede Şeyh Gâlib'in *Dîvan*'ında bulunan kısa ölçekli hikâyelerinde karşılaştığımız bu tavrını Pala şöyle değerlendirmektedir:

“ ... Başlangıçtan bu yana tasavvuf akidelerini yaymak hususunda ihtiyaca cevap veren Divan şiirini, talimi ideolojisine alet ederken bir tür neo-mistisizm geliştiriyor, bütün eserlerinde bu yeniliğe sıkı sıkıya bağlı kalıyordu. Oysa bu küçük mesnevîlerde tasavvufî dogmalar üzerine geliştirdiği bilgelik doktrini, spekülatif düşünce sisteminden ziyade hikmete dayalı intüitif (hadsî) bir telkine yenik düşer. Bunda ilâhî vahyin, Nebvî sünnetin ve evrensel hikmetin bir şeyh-şâir zihninde çakan şimşekleri rol oynar. Ya şair, ya şeyh olmak zorunda kalmayarak; hem şair hem şeyh olmanın dezavantajını bu hikâyelerinde daima hissederiz.”⁸⁰⁸

Toplum için sanat endişesi taşıyan bu hikâyelerinin ilki fabl türündedir. Bülbül ve kaz üzerinden zahire bakıp hüküm vermenin yanlış olduğu, manevî makam/ilahî aşk sahiplerinin değerlendirilmesinde titiz davranılması gerektiği, ilâhî aşkı ve âşıkların hallerini bilmenin ancak ayn-ı sâbitesinde bunu bilme hakikatinin mevcut bulunanlara ait olduğu ima edilir.⁸⁰⁹

“*Değildir ihtiyacımdan bu hidmet / Ferâmuş etmeğe koymaz mürüvvet*

⁸⁰⁷ Ergun, *Şeyh Galip*, 20.

⁸⁰⁸ Pala, “Galib Vardur Şeyh Galib'den İçeru”, 161, 163-164.

⁸⁰⁹ Şeyh Gâlib, *Divan*, 311-315.

*Bulanlar rütbe-i hâs u kemâli / Bırakmaz hıdmet-i ashâb-ı hâlî*⁸¹⁰ beytiyle kemale erenlerin hizmetle manevî mertebeye eriştiklerini bildiklerinden ötürü hizmetten geri durmadıklarını ifade etmektedir. Bunu “Hikâye-i Mahmûd-ı Gaznevî” başlıklı hikâyesinde dile getiren Şeyh Gâlib, harabeler sebebiyle zengin olan bir ihtiyarın harabeye gelmeden edememesi hikayesinden hareketle manevi kemal ve zenginliğe erişen bir mürîdin edeb ve hizmet yeri dergahlardan uzak kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu hikâyedeki ihtiyarın harabe ve süprüntüleri ziyaret edip onu zevkle karıştırmaktan kendini alıkoyamamasından hareketle ilâhî aşk yolunda çekilen sıkıntılara ısrarla devam edilmesi gerektiği ve neticede bunun zevkli bir alışkanlığa dönüşeceği ima edilir.

“Hikâyet-i Latîfe-i Cenâb-ı Hazret-i Pîr-i Destgîr Mevlâna Kuddise Sırruhu’l-âlî bâ mürîd” başlıklı hikâyede ise bir gönülde iki zıt sevdanın bulunamayacağı, dünya sevgisinin gönülden çıkarıp atılmadıkça mana sultanı olunamayacağına işaret edilir.⁸¹¹ *Dîvan*’da geriye kalan üç hikâyenin kaynağı Feridüddîn-i Attâr’ın *Tezkiretü’l-evliyâ*’sıdır. “Hikâye-i Ebû Hafz Haddâd bâ Şiblî Rahmetullahi Alehi’l-Bârî” başlıklı mesnevîsi insani ilişkilerde teklif ve tekellûfün terk edilerek her işte önceliğin Allah rızası olması gerektiği vurgulanır. Son üç beyit şu şekildedir:

Gelirsen hânedân-ı evliyaya / Tufeyl ol mihmânân-ı Hudâ’ya

Eğer teşrif ederlerse sarayın / Çıkıp derbânlık (kapıcılık) et hâlî ko câyn (makam, mevki)

*Kolay bir iş değil âdâb-ı sohbet / Hemân davâyı ko halvet selâmet*⁸¹²

“Hikâye-i Seyyâh” başlıklı 55 beyitlik mesnevî de ise sufi yolun asaletine ve güvenilir bir yol olduğuna telmih vardır.⁸¹³ “Hikâye-i Bâyezid” başlıklı 18 beyitlik mesnevîsi ise hem seherin hem de aşk yolunun sadece nasiblilere açık olduğunu hatırlatır.⁸¹⁴

Gâlib’in gazellerine yazılan nazireler geniş bir yekûn tutar. Ergun, Şeyh Gâlib’in şiirlerine nazire yazanların sadece müşterek mazmunları ihtiva eden gazelleri taklit edebildiklerini, diğerlerinde aciz kaldıklarını söylemektedir. Şeyh Gâlib’in şiirlerine tahmis veya nazireler yazan isimlerden bazıları Esrâr Dede, Neyyir Dede, İzzet Molla,

⁸¹⁰ Şeyh Gâlib, *Divan*, 317.

⁸¹¹ Şeyh Gâlib, *Divan*, 321-322.

⁸¹² Şeyh Gâlib, *Divan*, 323-325. Ayrıca bk. Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 158-159.

⁸¹³ Şeyh Gâlib, *Divan*, 325-329.

⁸¹⁴ Şeyh Gâlib, *Divan*, 330-331.

Senihi Mevlevî, Enderunlu Rasih, Vakanüvis Pertev ve Nuri Efendiler, Bosnalı Fehim, Faik Ömer, Nebil Bey, Hanyalı Kâmi, Aynî, Kahyazâde Arif, Kara Şemsî, Bayburtlu Arif Hikmet'tir.⁸¹⁵

2.3.3.4. Saklı Dîvanlar

Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söyleyebilecek derecede kudreti bulunduğu belirtilen⁸¹⁶ Kasımpaşa-Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Safi Mûsâ Dede'nin telifleri arasında Türkçe bir *Dîvan*'dan söz edilmektedir.⁸¹⁷ Fakat muhtelif kütüphane kataloglarında yaptığımız taramada böyle bir esere rastlayamadık. Dolayısıyla söz konusu dîvanın şimdilik saklı olduğunu ve keşfedilmeyi beklediğini söylemek mümkündür. Dîvanı bulunmadığı sürece Safi Mûsâ Dede'nin üslûbunu ve tasavvufî fikriyatını belirlemek güçtür. Ancak bazı mecmua ve kaynaklarda onun şairlik yönü ve önemine değini maksadıyla yer verilen bir takım şiirleri mevcuttur. Meselâ Esrâr Dede, Safi Mûsâ Dede hakkındaki “eş'âr-ı 'Arabîyeleri el'ân mecâmî'-zîb-i ihvân u hullân olup ...” sözleriyle Arapça şiirlerinin dost meclislerinde halen söylendiğini ifade etmekte ve şu örnekleri vermektedir:

ان من رام ان يتم أمرک / فلا يراجي ذو الوجوه الشوّه

فالحديث الشريف يصدق قولی / اطلب الخير من حسان الوجوه⁸¹⁸

Bu Arapça beytin Salahaddin Bey tarafından yapılan manzum tercümesi şöyledir:

Her kim ki ola kârını itmâma heveskâr / Bir rûy-ı dil-ârâma ede arz-ı dehâlet

*İşte şu hadis eyliyor isbât-ı hakikat / Hoş çehreli yüzden umunuz hayr u semâhat*⁸¹⁹

Esrâr Dede ayrıca Safi Mûsâ Dede'nin şu beytine de yer verir:

عيوب الذي يبدئ الطعام كثيرة / وعيب الذي لم يبذل الزادة واحد⁸²⁰

⁸¹⁵ Ergun, *Şeyh Galip*, 29.

⁸¹⁶ Bursevî, *OM*, 1/195.

⁸¹⁷ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/482.

⁸¹⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 293. İbarede her ne kadar “ذو الوجوه تشوّه” geçmekteyse de “ذي الوجوه الشوّه” manaya daha uygundur.

⁸¹⁹ Salahaddin Bey'i, Ziya Bey “urefa-yı ihvanımızdan” olarak tanıtır. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 118.

⁸²⁰ “Yemek ikram edenlerde çok kusur bulunur fakat cimriye bir kusur isnad edilir.” Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 293.

Asrın Mevlevî meşâyihî arasında edebiyat ile iştigal eden bir diğer isim de Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'dir. Bir eserde onun dîvan sahibi olduğu belirtilmektedir.⁸²¹ Babası Ebûbekir Dede tarafından kendisine verilen "Memiş" lakabı ve daha sonra edindiği "Nutkî" mahlasıyla şiirler yazdığı ve bu şiirlerinin bazı mecmualarda yer aldığı bilinmektedir.⁸²² Bu nedenle en azından bir şiir mecmuasının bulunduğu düşünülebilir. Mehmed Ziya, Ali Nutkî Dede'nin "Memiş" lakablı bir gazeline yer vermektedir:

Her kime derdim desem derler tabibe söylesin / Korkaram ondan dahi eyler nice âzârlar

Ey acep bu çeşm-i dil bir gün görür mü vuslatı / Yâre halim söyleyip kılsam nice bin zârlar

*Ger desem yârim senin derdinle mecnundur Memiş / Yaksam aşkınla bu sahra-yı dilde nârlar*⁸²³

Vasîf Efendi, Ali Nutkî Dede'nin Nutkî mahlaslı ve "Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî" redifli şiirine yer vermektedir:

Râh-ı Hak'da bî-riyâ galtân olan / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî

Mülk-i dil içre bugün sultân olan / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî

Sözümüzden dönmeyiz sâdıklarız / Bâtılı hakkı dahi fârikarız

Terk-i kevineyn eyledik 'âşıklarız / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî

Biz muhabbet câmını nûş eyledik / Bahr-i 'ummân oluben cûş eyledik

Nutk-ı Pîr'i gûşa mengûş eyledik / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî

Pîrimizdir Hazret-i Monlâ-yı Rûm / Onuniçün çalarız nây u kudüm

Zübde oldu ey gönül bahr-i 'ulûm / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî

Bunları levh-i dil üzre kazalar / Gam me-hâr Nutkî gönüller tâzeler

⁸²¹ Akar, bu divanın Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü 949 numarada kayıtlı olduğu haber vermekte, bu nüshanın 4b-6a varakları arasında Nutkî Dede'nin bir Mîraciyye'sinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. Akar, *Manzum Mi'râc-nâmeler*, 132. Ancak Akar'ın işaret gösterdiği numarada Abdülkâfi Vecdî Efendi'nin dîvanının bulunduğu görülmektedir. Buradaki *Dîvan-ı Vecdî*, Yenikapı Mevlevîhanesi Kütüphanesi'ne vakfedilmiş matbu bir divandır.

⁸²² Fatin, *Tezkire*, 409; Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 123-124; Vassaf, *Sefîne*, 5/238;

⁸²³ Son mısra da geçen "dilde" kelimesi vezne uymadığından "gönülde" kelimesi olarak düzeltilebilir. Bu gazel, Esrâr Dede'nin *Tezkire*'sinde Nutkî Dede'ye ayrılan kısmın hamisinde 3 Safer 1999 / 16 Aralık 1784 tarihli olarak kaydedilmiştir. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, 124.

*Defter-i 'uşşâka nâmın yazalar / Mevlevî'yiz Mevlevî'yiz Mevlevî'*⁸²⁴

Fatin Davud'un yer verdiği Nutkî mahlaslı şiiri:

Âh eyle gönül ateş-i aşkiyle zamandır / Her dem işimiz firkat-ı yâr ile yamândır

Bilmem ne zaman dil ola vaslınla müşerrref / Zira ki firakınla derunum yanağandır

Elden koma sabrı ki cihanda neler olmaz / Elbette niyaz ehline çok naz olağandır

Ayb eylemeniz subha değin nâle vü zârım / Yalvarmak için yâr o bir başka zebândır

*Nutkî görebilsen ne virirsin bana yâri / Zîra görünürse bana yâr sana nihândır*⁸²⁵

Asrın meşâyihî arasında bir başka divan sahibi olduğu söylenen şair postnişin ise Kasımpaşa ve Galata Mevlevihaneleri şeyhi Mehmed Sadık Dede'dir.⁸²⁶ Ancak onun da divanına ulaşamamıştır.

2.3.4. Mecmualar ve Müstakil Şiirler

Her ne kadar kaynaklarda müstakil bir değini bulunmasa da Nâyî Osman Dede'ye ait bir şiir mecmuasının bulunduğu kanaatindeyiz. Bizi bu kanaate sevkeden husus, Esrâr Dede'nin *Tezkire*'sinde biyografilerine yer verdiği bazı şairlerin şiirlerini Nâyî Osman Dede'nin mecmuasında gördüğünü kaydetmesidir. Meselâ Bursa Mevlevihanesi şeyhi Sâhib Salih Dede'yi anlattığı satırlarda Nâyî Osman Dede'nin *Mecmu'a*'sından söz eder. Söz konusu *Mecmu'a*'da Sâhib Dede'nin kendi hattıyla yazdığı bir gazelinin mevcud olduğunu şöyle dile getirir: "Mükemmel Dîvân-ı eş'ârları ve levendâne vü zarîfâne güftâr-ı bisyârları olup cümleden beri kendi hatt-ı destleriyle Nâyî Osman Dede Hazretleri'nin mecmu'a-i nefiselerinde mektûb gazel-i şerifleri teyemmünen bu mahalle kayd olundu."⁸²⁷

Esrâr Dede'nin mezkûr mecmuadan söz ettiği tek yer Sâhib Salih Dede'nin biyografisi değildir. Aynı şekilde Derviş Vehbi-i Kadîm'e değindiği bölümde şiirlerinin Nâyî Osman Dede'nin *Mecmu'a*'sında bulunduğunu belirtir.⁸²⁸ Bütün bu kayıtlar Nâyî Osman Dede'nin tertip ettiği hususî bir şiir mecmuasının bulunduğunu ve Esrâr Dede'nin de *Tezkire*'sinde söz konusu *Mecmu'a*'dan istifade ettiğini göstermektedir. O

⁸²⁴ Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 494.

⁸²⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 502-503.

⁸²⁶ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 79.

⁸²⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 229.

⁸²⁸ "Vehbî Dede deyü Nâyî Osman Dede'nin mecmuasında ve bazı ihvan mecmuasında eş'âr-ı latifi görülmüştür." Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 518.

vakitlerde muhtemelen Galata Mevlevihanesi kütüphanesinde bulunan bu *Mecmu'a* yine aynı mevlevihanede hücrenişin olan Esrâr Dede'nin elindedir.

Diğer taraftan Şeyh Gâlib Dede'nin şairlere ait biyografik bilgileri de ihtiva eden tamamlanmamış bir şuarâ tezkiresi tertip ettiği anlaşılmaktadır. Taslak niteliğindeki bu tezkirenin önemi, Şeyh Gâlib Dede'nin mürîdi Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* eserine kaynaklık etmesinde ortaya çıkar. Esrâr Dede'nin ifadesiyle Şeyh Gâlib Mevlevî büyüklerinin şiirlerini her birine biyografilerini de ilave ederek bir tezkire yazmayı tasarlamış ve bunu kayda geçirmede belli bir aşamaya gelmişti. Fakat meşihat vazifesine ilişkin meşgaleleri nedeniyle tamamlayamadığı bu tezkireyi ikmal etmesi için kendisine vermiştir.⁸²⁹ Böylece Esrâr Dede'nin ilave ve düzenlemeleriyle *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* ortaya çıkmıştı.

Şeyh Gâlib'in el yazısıyla birçok şiirin kayıtlı olduğu bir mecmua daha mevcuttur. Bu mecmua Şeyh Gâlib'in hem kendi hem de beğendiği şairlerin nutk-ı şeriflerini topladığı bir şiir antolojisidir.⁸³⁰ Dolayısıyla kendisine ait olanları da ihtiva eden muhtelif şiirleri bir araya getirdiği bu mecmuayı Şeyh Gâlib'in bir başka edebî eseri olarak kabul etmek mümkündür.

Yine bu başlığımızın altında divan tertip etmeyen şair postnişinlerin, çeşitli eserlerde kayıtlı olan şiirlerine yer vermek istiyoruz. Nitekim bunun hem onların nutk-ı şeriflerine ilişkin bilgi sahibi olmaya hem de sözlerini derli toplu bir şekilde görmeye katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Bu çerçevede ilk olarak Halil Sâlik Dede'nin şiirlerine yer vereceğiz.

2.3.4.1. Halil Sâlik Dede'nin Şiirleri

Dürug-âmez âh-ı bu'l-heves şûr-efgen olmazmış / Çerâğ-ı âriyetle hâne-i dil rûşen olmazmış

Gönül geh vâsf-ı hat ve gâh zülfünle mukayyedir / Ki zincîr-i cünun-ı aşk-ı mutlak âhen olmazmış

Mürâyî bend-i dâm-ı halka-i tevhide düşmezmiş / Musavver bülbül-i dîvâr zîrâ per-zen olmazmış

⁸²⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 4-6.

⁸³⁰ Bu şiir antolojisi Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 766 numarada kayıtlı bir mecmua bulunmaktadır. Aynı zamanda bu mecmua Esrâr Dede'nin *Lugat-i Taylân* eserini de ihtiva etmektedir. Bk. Gürer, "Şeyh Gâlib Divanı", 28-29.

*Meğer güft ü şenîd-i zâhidan-ı bî-nemek hergiz / Safâ-yı neşve-i sâhbâya kat'a rehzen
olmazmış*

*Tahammüldür 'ilâcı cevri-yâre çâre yok Sâlik / Muhibb-i dil-berân zîra meşakkat-
düşmen olmazmış⁸³¹*

* * * * *

*Hemîşe puhtelerle hâmlar ülfet-nümâ olmaz / Giyâh terbiyle maczûb-ı tab'-ı kehribâ
olmaz*

*O dil kim cevher-i aşk olmaya anda safâ olmaz / Belî âyine bî-simâb ola sûret-nümâ
olmaz.*

*Ruhun fersude-i hak olmadandır rif 'at-ı şemsin / Niçin âkıl olan bu reh-güzerde hâk-pâ
olmaz*

*Muhafızken nigahı kal'a-i hüsnünde ol şâhun / Esîrân-ı belâ-yı zülfine Sâlik rehâ
olmaz⁸³²*

* * * * *

Bâde yek duhter-i hoş endâmet / Âşık-ı o müdâm nâ-kâmet

Har kerdend kâfirân-ı orâ / Hurmeteş dermeyân-ı islâmet⁸³³

* * * * *

Ede mazhar beni Hak himmet-i Mevlâna'ya / Dil-i gam-nâkim ere hürmet-i Mevlâna'ya

Dest-gîr et bana ol kutb-ı cihân-ı dâim / Olmuşum bende ezel 'izzet-i Mevlâna'ya

Bu günehkâra eğer etmez ise kimse kerem / Yine mağrur olurum devlet-i Mevlâna'ya

Kutb-ı aktâb kim oldur mahrem-i esrâr-ı 'Ali / Hiç nihayet olamaz kudret-i Mevlâna'ya

Sâlikâ rûy-ı siyahına bakarsa o bakar / Ki işin kaldı hemân Hazret-i Mevlâna'ya⁸³⁴

* * * * *

Nâsih-i ahkâm-ı dîgerdir kitâb-ı Mevlevî / Fehm olunmaz nükte-i faslû'l-hitâb-ı Mevlevî

⁸³¹ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 384-385. Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 304-305; Râmiz, *Âdâb-ı Zurfâ*, 151.

⁸³² Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 4/3287; Esrâr Dede, *Tezkire*, 233.

⁸³³ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 385. İçki, boyu posu güzel bir kızdır. Onun aşığı daima mutsuzdur. Onu inkar edenleri hor görmek, Müslümanlar arasında ona saygıdır.

⁸³⁴ Vâsif Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 452.

*Lâ-cerem sırr-ı risâletden ider nefy-i peyâm / Müttehid nâm-ı nübüvvetle hisâb-ı
Mevlevî*

Zerd-i rûyu sikke-i dârü'l-ayâr-ı fahr olup / Nîl-i iksir-i kanâ'atdır nisâb-ı Mevlevî

Eylemez bir lahza tolâb-ı sipih-râsâ karâr / Cûş-ı seyl-âb-ı safâdan âsiyâb-ı Mevlevî

*Nâverân-ı lûcce-i feyz eylesem de hâmemi / Sâlikâ mümkün mü tavsîf-i cenâb-ı
Mevlevî⁸³⁵*

Mehbit-i nûr-ı Hudâ'dır âsitân-ı Mevlevî / Maşrık-ı şems-i hidâyetdir mekân-ı Mevlevî

*Rûy-ı zerdinden nümâyân cevher-i iksir-i feyz / Pâlaheng oldu mihekk-i imtihân-ı
Mevlevî*

Kenz-i lâ-yefnâ-yı vecdinden eder ihrâz-ı kâm / Sikke-i fakr u kana'atdır nişân-ı Mevlevî

Tercümân-ı vâridât-ı gaybdır her nüktesi / Fehm olunmaz şîve-i hüsn-i beyân-ı Mevlevî

*Bârgâhından şeref kesb eyledim Sâlik nola / Nây-ı hâmemle olursam na't-hân-ı
Mevlevî⁸³⁶*

* * * * *

*Ümîd-i bûs-i la 'l-i dil-rübâ el-hak kabahatdır / Şarâb-ı pür-gâmundan neşve-cûy olmak
hamâkatdır*

*Kesâfet-sâz-ı mihr-i hüsnün olmaz hatt-ı nev zîrâ / Henüz ol nev-resîde sünbül-i bâğ-ı
letâfetdür⁸³⁷*

* * * * *

Yay gibi Mevlevî'yi kec sanma / Ok gibi doğru olmasa dönmez

Devr eder câm-ı cism-i pâkleri / Mey-i 'aşk ile dolmasa dönmez⁸³⁸

* * * * *

Katre-bâr olalı Nisân-ı bahâr-ı 'aşkı / Oldu peydâ sade-i şevkde dürr-i şehvâr

Ol senâ-hânı onun ta o kadar kim çekile / Bâğ-ı ikbaline eşcâr-ı duadan dîvâr

Bâğ-ı maksûdı hemîşe ola şâd-âb-ı safâ / Nergis-i tab 'ına hiç gelmeye âsâr-ı humâr

⁸³⁵ Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 178.

⁸³⁶ Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 178.

⁸³⁷ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 4/3287.

⁸³⁸ Enver, *Mevlevî Şâirler*, 139; Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 576.

*Hâtır-ı gonçe-i ra 'nâsı dem-i haşre değin / Ola handan u güşâde çü gül-i subh-ı bahâr*⁸³⁹

2.3.4.2. Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'nin Şiirleri

Şiirlerinde Şeyhî ve Lâlî mahlaslarını kullandığı belirtilen Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Memiş Efendi'nin muhtelif kaynaklardan derlediğimiz şiirleri şunlardır:

*Edermiş bahş hoş-bû hattın ile sünbül-i gülşen / Ona var ise bu ol zülf-i meşkin nârdan kaldı*⁸⁴⁰

* * * * *

'Aşk âdemi sultân-ı cihân eyleyemez mi / Himmetle yahud kutb-ı eyleyemez mi

Erbâb-ı fenâ raks ederek hırkası içre / Bir lu'b ile nüuh taşı nihân eyleyemez mi

Bir kez felek-i süflîye baş eğmedi yoksa / Bahtım güneş-i sa'de kıran eyleyemez mi

Deryaları tufân-ı bekâda dil-i mahzûn / İki göz arasında revân eyleyemez mi

*Bir kıta değildir dil-i çalaküme eflâk / Şeyhî dilese tayy-i mekân eyleyemez mi*⁸⁴¹

* * * * *

Elin bûs etmeğe 'uşşâka vermez ol perî-peyker / Bu istiğna kim böyle kalırsa bize el vermez

* * * * *

Gelmez mi ey gönül sana bir dem ferâğ-ı dâğ / Olmazmısın bu sûziş ile bî-dimâğ-ı dağ

*Şâh-ı diyâr-ı 'aşka ne lâzım hâdem-i hâsem / Besdir ana serindeki tûğ u otâğ-ı dağ*⁸⁴²

2.3.4.3. Sırrî Abdülbâkî Dede'nin Şiiri

Ey mahzen-i feyyâzım yâ Hazret-i Mevlâna / Lutfunladır âgâzım yâ Hazret-i Mevlâna

Ey şâhid-i maksûrum sînemde dolan nurum / Gilmân ile hem hûrum yâ Hazret-i Mevlâna

⁸³⁹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fudalâ*, 4/3287.

⁸⁴⁰ Ayvansarayî, *Hadika*, 509; Ayvansarayî, *Vefeyât*, 154. Şeyhî'ye göre "zülfü meşkin nardan kandı" bk Şeyhî, *Vekâyi 'ul-fudalâm*, IV/682. Hüseyin Fahreddin Dede buna çok benzer bir beyti Seyyid Ahmed Dede'ye nisbet etmekte ve onun ulvî zevk sahibi olduğunu göstermede delil olarak kullanmaktadır: "Edermiş hoş-bû-yı hattınla sünbül-i gül-şen / Ona var ise bu ol zülf-i miskîn nârdan kalmış" Bk. Fahreddin Dede, *Müntehabât-ı Fahrî*, 310.

⁸⁴¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 259.

⁸⁴² Şafâyî, *Tezkire-i Şafâyî*, 325.

Gilmân ne durur âyâ her var olunan eşyâ / Nûrunla olup peydâ yâ Hazret-i Mevlâna
Ser-bende olan cânlar altın olan ecsâmlar / Derdlilere dermanlar yâ Hazret-i Mevlâna
Sensin benim üstâdım hep cümle olan varım / Hem dildeki hünkârım yâ Hazret-i Mevlâna
Sen şâha olan bende âzâdedir ol demde / Yanmaz o cehennemde yâ Hazret-i Mevlâna
Ednâ himemin ile oldum hele ferhunde / Etme beni şermende yâ Hazret-i Mevlâna
*Sikken götüren serde bihiştde o her demde / Sırrî dahi bir bende yâ Hazret-i Mevlâna*⁸⁴³

2.3.4.4. Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede'nin Şiirleri

Peçevizâde Ahmed Dede'nin tezkirelerde toplam beş şiiri tespit edildi.⁸⁴⁴

Zât-ı pâkinedir ey Hazret-i Sultân-ı Semâ ' / Şeref-i dâire-i mecma '-ı dîvân-ı semâ '
Yeridir mahşer-i ervâh mücerred olsa / Çünkü cevân-geh-i ruhun ola meydân-ı semâ '
Böyle bir meclis-i pür-mâide-i şevk içre / Yaraşır rûhı Halîlin olan mihmân-ı semâ '
Dâg-ı 'uşşâk gül-i ravza-i 'âşk-ı ezeli / Dûd-ı âh-ı fukarâ sünbül-i bûstân-ı semâ '
*Kereminden umulur 'Ârifî mahşerde dahi / Edesin dâhil-i cem 'iyyet-i yârân-ı semâ '*⁸⁴⁵

* * * * *

Cârubkeş-i hâk ideriz gerçi ki mûruz Hâr-ı sitem-i reşk-dih-i dîde-i hûruz
Biz Haret-i Monlâya olup bende-i nâçiz / Teslimle vâreste-i tedbîr-i umûruz
Zerrât sıfat bendeleriz Hazret-i Şemse / Şâhan-ı felek-merteneyiz lemâ-i nûruz
Beyhûde yere sanma ki handân oluruz biz / Mecnûnlarız hande-zen-i ehl-i şu 'ûruz
Bûsîde olur zembere-i bûseden ammâ / Dâmânına yetmez elimiz âh ki dûruz
*Fevvâre gibi sâf-diliz 'âşk ile 'Ârif / Pertâb oluruz muntazır-ı nağme-i sûruz*⁸⁴⁶

* * * * *

Sahn-ı gülzâr-ı İrem 'dir hankâh-ı Mevlevî / Sâyebân-ı zıll-i Mevlâ 'dır külâh-ı Mevlevî

⁸⁴³ Vâsîf Efendi, *Mecmu 'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 120.

⁸⁴⁴ Vâsîf Efendi, *Mecmu 'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 138.

⁸⁴⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 353-354.

⁸⁴⁶ Vâsîf Efendi, *Mecmu 'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 496-498.

*'Arş u kürsî vü bihişt ü dūzahı lerzân ider / Şevk-i Mevlâna ile bir kerre âh-ı Mevlevî
Kühl-i mâzaga'l-basarla sürmesâz-ı dindir / Gayra bakmaz Hakka'dır dâ'im nigâh-ı
Mevlevî*

*Mürde-dil 'uşşâk-ı pûr-sûza hayât-ı câvidân / Bahş-ı sır-âb eylemekdir resm ü râh-ı
Mevlevî*

*Li-ma'allah sâhasında seyr eder vakt-i semâ' / Kurb-ı ev ednâdır 'Ârif cilvegâh-ı
Mevlevî⁸⁴⁷*

* * * * *

*Beyza-i tâvûs-ı cennetdir külâh-ı Mevlevî / Kulle-i serv-i hakikatdir külâh-ı Mevlevî
Ser-te-ser başı açıktır gül gibi sâhib-dile / Gonca- bâğ-ı letafetdir külâh-ı Mevlevî
Şekl-i mahrutî-şekerden lezzet-i didârda / Bezm-i helvâ-yı halâvetdir külâh-ı Mevlevî
Şöhre-i zilli nola kılsa ihâta âlemi / Serde mikyâs-ı hidâyetdir külâh-ı Mevlevî
Câmi'-i feyz-i çerâğ-ı Hazret-i Monlâ'da hep / Ser-nigûn kandîl-i hayretdir külâh-ı
Mevlevî
Sâyesinde 'Ârifâ kat '-ı merâhildir murâd Hayme-i râh-ı velâyetdir külâh-ı Mevlevî⁸⁴⁸*

2.3.4.5. Semahat Ömer Dede'nin Şiirleri

*Bârekâllah ârifân eyler semâ'-ı devr-i tam / Nefh-i neyle makdem-i tennûr-ı aşk eyler
müdüâm*

*Çarh eder devvâr-ı âlem encümân ü şems ü mâh / Çün ezelden 'aşk ile pervânedür her
subhu şâm*

*Tâ elestün neşesinden sûr-ı mana aşikâr / Manide haşr ü kıyamet haletin gör ey hümâm
Sırrı aşkı semine eyler nisa kerrûbiyân / Hâl-i aşkı şerh ider def ü kudüm ü ney temâm
Sırr-ı Yasîn elf ü dal ü mîme idgâm eyledi / Kadd-i elf dâl oldu îma 'ayn mim verdi
selâm*

*Nokta-i per-gâr-ı sırra hâl hâl-i muhtefî / Oldu her neş'en Semahat dürr-i yektâ ve's-
selâm*

* * * * *

⁸⁴⁷ Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 180-181.

⁸⁴⁸ Vâsîf Efendi, *Mecmu'a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 138.

Cemâl-i bâ-kemâli etse işrâk / Dü-kevne şâh olur bir demde uşşâk

*Tecerrüd eyle varından özünden / Semahat nûr-ı zata cümleyi yak*⁸⁴⁹

*Devre-i ‘arşıyye-i çerh-i velâyetdir sema’ / Kürsi-i eflâk-i gerdân-ı kerâmetdir sema*⁸⁵⁰

* * * * *

*Gören nûr-ı cemâlin yâ Celâleddîn-i Mevlâna / Okur ism-i celâlin yâ Celâleddîn-i Mevlâna*⁸⁵¹

Hâk-pâyün tutiya eden ulu’l-ebsâr olur / Cenneti mutâd eden cân bende-i Ensâr olur

*Bir gedâ kem-ter gulâmundur Semâhu’d-dîn velî / Mültefit bi’l-‘izz olur ihdsân vücûd ihzâr olur*⁸⁵²

Şiirlerini biraraya getirdiğimiz bu postnişinler haricinde şuaara tezkirelerinde Nâyî Osman Dede’nin şiirlerine de rastlanmaktadır. Onun Safayi, Salim, Fatin Davud, Esrar Dede, Ali Enver ve Hüseyin Ayvansarayî’nin eserleri vesilesiyle tespit edilen biri na‘t, beşi gazel olmak üzere altı şiiri vardır.⁸⁵³

Buraya kadar asrın şair postnişinlerinin edebî sahaya katkılarını sunmaya çalıştık. Edebî türde eser kaleme alan ve Dîvan tertib eden postnişinlerin eserlerinin mahiyeti, üslub özellikleri, işledikleri temel tasavvufî düşünceler ve tesirlerine yoğunlaştık. Dîvanı tespit edilemeyen şair postnişinlerin ise şiirlerini bir araya getirdik. biraraya getirdiğimiz bu şiirlerle söz konusu postnişinlerin düşüncelerini tespit etmek bir ölçüde mümkün olacaktır. Özellikle bu şiirler haricinde bir eserine ulaşamadığımız Seyyid Halil Sâlik Dede, Eyyûbî Memiş Dede, Semahat Ömer Dede gibi postnişinlerin düşüncelerini belirlemede yegane kaynak bu şiirler olacaktır. Bunların yanı sıra dîvan sahibi postnişinlerin eserlerinin nüsha sayılarını özellikle belirtmeye çalıştık. Zira ait bu nüsha sayılarının, divanlara tertip edildikleri tarihten matbu hale gelene kadarki süreçte ne derece tedavüle girdiklerine ilişkin yeteri kadar fikir sunacağı kanaatindeyiz. Bu itibarla Naci Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede ve Şeyh Gâlib’in divanlarının nüsha sayılarına göre ve dolayısıyla tedavüldeki dağılımlarını şöyle verebiliriz:

⁸⁴⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 235.

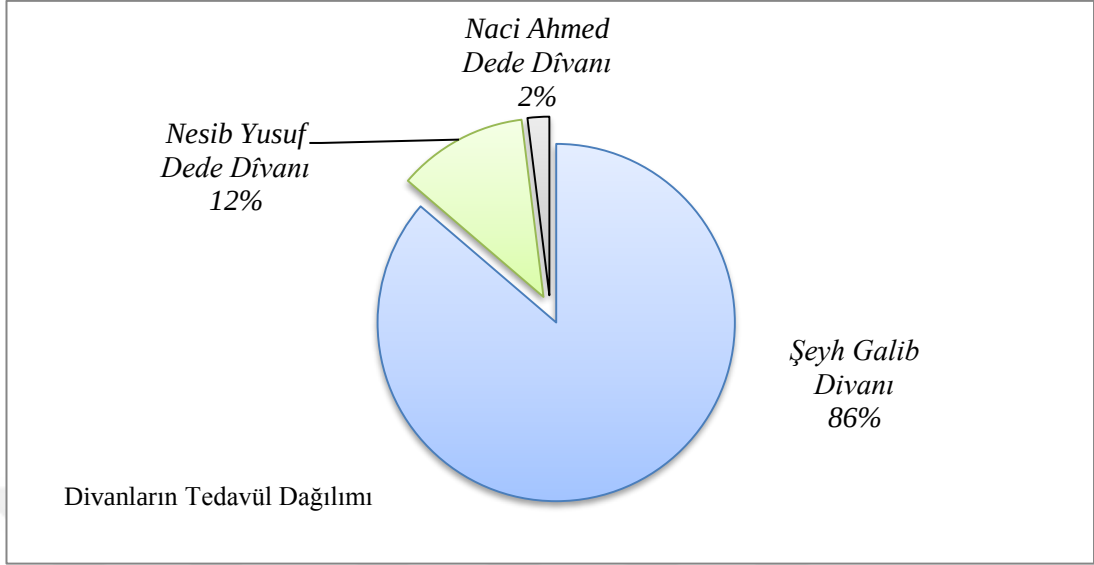
⁸⁵⁰ Ali Enver, *Mevlevî Şâirler*, haz. Tahir Hafizoğlu, İnsan Yayınları, s. 140.

⁸⁵¹ Vâsîf Efendi, *Mecmu’a-i Medâiyih-i Mevlâna*, 578.

⁸⁵² Esrâr Dede, Semâhat Ömer Dede’nin bu kıtayı günümüzde Eyüb Sultan olarak anılan Hz. Hâlid b. Zeyd el-Ensârî’nin türbesini ziyaret ettiğinde söylediğini zikreder. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 236.

⁸⁵³ Bu şiirler için bk. Müjgan Çakır, “Kutbu’n-Nâyî Osman Dede’nin Şiirleri”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul: 1999, 307-313.

Şekil 7:
Dîvanların Nüsha Sayılarına Göre Dağılımı

Yukarıdaki şekil bize gerek entelektüel camiada gerekse popüler manada *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*'in yüksek düzeyde tedavülde olduğunu göstermektedir. Böylece bu şekil Pala'nın Şeyh Gâlib'in en son büyük dîvan şairi olmak yanında Mevlevîliğin tüm zamanları içindeki en büyük Mevlevî şairi olduğuna ilişkin kanaatini⁸⁵⁴ onaylamaktadır. Şeyh Gâlib'in kimseyi taklit etmeden kendine has bir üslûb meydana getirmesi, yeni tedailer, mazmunlar, hayaller üretmesi ve böylece en büyük Mevlevî şairi olmasını tasavvuf düşüncesindeki İlahî isimler teorisi ve halk-ı cedîd prensibiyle ilişkilendirerek anlamaya çalışmanın daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Nitekim Şeyh Gâlib sözünü ettiğimiz bu düşünceleri kabul ederek kabiliyetinin açığa çıkmasını, potansiyel haldeki cevherinin işlenmesini sağlamıştır. Keza Feyyâz-ı Sühan olan Allah, her daim feyz vermektedir ve bunu ancak kalbini saflaştırıp berraklaştırmış olanlar alıp sunabileceklerdir. Böylece Şeyh Gâlib, gerek çağdaşlarını gerekse günümüze kadar gelen şair, yazar ve sanatkarları tesiri altında bırakacak iki mühim manzum eser bırakmıştır. Bu iki mühim eser, *Hüsn ü Aşk* ve *Dîvan*, sadece Türk-İslâm Edebiyatı değil dünya edebiyatı içerisinde hususî bir mevkedir.

⁸⁵⁴ Pala, "Galib Vardur Şeyh Galib'den İçeru", 162.

2.4. Dil İlmine Katkıları

2.4.1. Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: *Ta'rib-i Şâhidî*

Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri'nde meşihat görevinde bulunmuş olan Safî Mûsâ Dede'nin ilim dünyasına katkılarından ilki Arapça öğreniminde istifade edilmek üzere hazırladığı Arapça-Türkçe manzum bir lügattir. Safî Mûsâ Dede'nin 1136/1724 yılında yani Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat vazifesine tevdi edildiği yıl kaleme aldığı bu lügat, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede'nin (v. 957/1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserinin Arapça bir naziresidir.⁸⁵⁵ *Tuhfe-i Şâhidî*, Şâhidî Dede'nin *Mesnevî*'nin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla hazırladığı ve zamanla Osmanlı'da Farsça öğreniminde referans kaynağı bir eser haline gelen manzum bir sözlüktür. Türkiye ve dünya el yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce kopyası bulunan ve hatta 1848-1867 yılları arasında defalarca basılan bu eserin çok sayıda şerhi, bahir ve vezinlerinin açıklaması için yapılmış haşiyesi, alfabetik tertipleri ve nazireleri vardır.⁸⁵⁶

Esrâr Dede, yazıldığı asırdan itibaren kabul gören ve ardında bir şerh literatürü oluşan⁸⁵⁷ *Tuhfe-i Şâhidî*'ye yazılan nazirelerde *Ta'rib-i Şâhidî* kadar çok tutulan bir eserin bulunmadığını “*Tuhfe-i Şâhidî-i Mevlevî* yine *Tuhfe-i Mûsâ'l-Mevlevî* ile mukabelede bu âna dek kimsenin eseri şüyu' bulmamıştır”⁸⁵⁸ sözleriyle ifade etmektedir. Buna ilaveten *Ta'rib-i Şâhidî*'nin *Tuhfe-i Şâhidî* değerinde, diğer bir ifadeyle “aşlının muâdili” olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁹ Esrâr Dede'nin bu ifadeleri *Ta'rib-i Şâhidî*'nin literatürdeki konumunu belirlemek açısından oldukça önemlidir. *Tuhfe-i Şâhidî* eksenli teşekkül eden tercüme ve şerh literatürü dahilindeki hiçbir eserin Safî Mûsâ Dede'nin *Ta'rib-i Şâhidî*'si kadar yaygınlık kazanmadığını, itibar görmediğini vurgulamaktadır. Hatta Esrâr Dede bu ifadesinden önce

Baban bozdi ne var bozdiyse pençen / Yüri Sultan Selim devran senündür

⁸⁵⁵ Bu eser daha çok *Tuhfe-i Şâhidî* Tercümesi olarak kabul edilse de (örn. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 117) Yenikapı Mevlevihanesi'nin XIX. asır zâbitânından Kemâleddin Efendi'nin “Şâhidî'ye nazîre *Tarib-i Şâhidî* namında bir tuhfe...” (Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 172) olarak tanımlamasını onaylıyor ve aynı kanaati paylaşıyoruz. Nitekim *Ta'rib-i Şâhidî* dikkatle incelendiğinde *Tuhfe-i Şâhidî*'nin tercümesi olmadığı görülecektir.

⁸⁵⁶ Gümüş, “Pîrî Paşa-zâde Mehmed b. Abdü'l-bâkî el-Cemâli'nin *Tuhfe-i Şâhidî* Şerhi: *Tuhfe-i Mîr*”, 297-299.

⁸⁵⁷ Yazıldığı asırdan itibaren kabul gören bu eserin sonrasında ortaya şerh geleneği hakkında çalışma için bk. Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 31-89.

⁸⁵⁸ Esrar Dede, *Tezkire*, 293. Sonraki kaynaklarda bu bilgiyi tasdik edici ifadeler yer alır. Misal için bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 117.

⁸⁵⁹ Esrar Dede, *Tezkire*, 293.

beytini medlul kabul etmek suretiyle⁸⁶⁰ adeta Safî Mûsâ Dede'yi Yavuz Sultan Selim, Şahidî Dede'yi de II. Bayezid gibi konumlandırarak Safî Mûsâ Dede'nin selefinin önüne geçecek şekilde iyi bir iş çıkardığını ima etmektedir.

Ta'rib-i Şâhidî'nin içeriğine bakacak olursak Safî Mûsâ Dede burada çocukluğuna ilişkin bir anısını okuyucu ile paylaşır. Bu bağlamda Trablusşam'dayken oldukça erken bir yaşta *Tuhfe-i Şâhidî* ile tanıştığını, babasının tavsiyesi doğrultusunda bu eseri ezberlediğini ifade eder.⁸⁶¹ Aradan geçen onca seneler sonra Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde gerçekleşen umuma açık sohbetlerine iştirak eden birinin kendisine istirham etmesi üzerine *Tuhfe-i Şâhidî*'yi Arapça'ya tercüme etmeye karar verir. Üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamladığı bu eseri dibacede geçen şu beyitlerle anlatır:

“Ederdim halka anda va ‘z u tezkîr / Gelirdi meclise her şâb u her pîr

Biri onlardan etdi bana tergîb / Dedi gel Şâhidî'yi eyle ta 'rib

Ki şerh âsâ olurdu ona ma 'nen / Dahi mufarrak kitab olurdu zımnen

Velakin oyle olsa beytine beyt / Sakın etme buna lealle ve leyt

Dedim ekser kavâfî fârisidir / Mukaffâ eylemek hayli 'asîdir

Dedi etme mukaffa mesnevî kıl / Ki şirin tarz u mergub evâil

Dedim sığmazsa her bir beyti tarib / Dedi oldukça mümkün eyle takrîb

Heman sığmak elfazını ref' et / Dahi bir nazım idüb zeylinde vaz' et

Dedim nazmı olursa nakşa kâbil / Zamîme ko dedi kavile mukâbil

Ya şol elfâzığım tazi dilinde / Dedi koy onları yerli yerinde

Ne etse iktiza kılğıl tasarruf / Onu tenvir kıl bulsun taarrüf

Dilâdim tekriden oldumda im 'âf / Ki oldur destgîr u kân-ı eltâf

Onu nazm eyledim se mâh içinde / Zehî tuhfe olub Tazi dilinde

*Tamam oldukda ta 'rib u nizâmı / Dedim ben Şahidî Ta 'ribî nâmı*⁸⁶²

⁸⁶⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 293.

⁸⁶¹ “Peder nushına cehdi rehber itdim / Kitâb-ı Şahidî'yi ezber etdüm” Safî Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 27b.

⁸⁶² Safî Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 28b-29a.

Safî Mûsâ Dede, bu eserini kendisine dua edilmesi dışında hiçbir karşılık beklemeden lisanların hayırlısı olarak kabul ettiği Arapça'yı öğrenen talebelere hediye ettiğini şu beyitlerle belirtmektedir:

Bu nazmı ettiğim Allah içindir / Ne hod mal ve ne hodbir cah içindir

Hediye eyledim sıbyâna onu / Ki ta zabt ideler hayru'l-lisanı

Diyeler ey Hodayı Hayy u Rahman / Safî Mûsâ günahını eyle ğufran

*Dahi hayr ile edeler beni yâd / Edeler Fatîha ile ruhumu şâd*⁸⁶³

Safî Mûsâ Dede'nin *Ta'rib-i Şâhidî* olarak isimlendirdiği⁸⁶⁴ bu eserin mesnevî tarzında yazılmış dibacesi 52 beyitten müteşekkildir. 400 beyitten müteşekkil lûgat kısmı *Tuhfe-i Şâhidî*'ye benzer şekilde 27 kıt'adan oluşur. Kıt'alar çoğunlukla mesnevî tarzındadır. Kıt'a başlarında kıt'a sayısı ve bahir belirtilirken sonlarında beyt-i hümâyunlar yer alır. *Tuhfe-i Şâhidî*'de yer alıp nadir kullanılan Farsça kelimeler *Ta'rib-i Şâhidî* de bulunmamaktadır.⁸⁶⁵

Birçok kütüphane katalogunda bu eserin sehven Muğlalı Şahidî Dede'ye nisbet edildiği görülmektedir. Eserin *Ta'ribü's-Şâhidî*, *Ta'ribü Tuhfe-i Şâhidî*, *Ta'ribü Manzûme-i Şâhidî*, *Tagribü's-Şâhidî*, *Şahidi Taribi* adlarıyla kütüphane kataloglarında bulunan nüshalarını şöyle listeleyebiliriz:

Tablo 12:

***Ta'rib-i Şâhidî*'nin Bulunduğu Koleksiyonlar**

Sayı	<i>Ta'rib-i Şâhidî</i> 'nin Bulunduğu Kütüphane ve Koleksiyonlar	Özellikleri
1	Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1453,	20 vr. Müstensih: Muhammed b. Ebû Bekir. 1144/1731 istinsah tarihli.
2	Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1996	48 vr.
3	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 5490	27 vr. Müstensih: Mustafa b. İbrahim, İstanbul. 1163 istinsah

⁸⁶³ Safî Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 29a-29b.

⁸⁶⁴ “Tamam oldukda ta'rib u nizâmı / Dedim ben Şahidî Ta'ribî nâmı” Bk. *Ta'ribü Şâhidî*, vr. 29a.

⁸⁶⁵ *Ta'rib-i Şâhidî*'nin bahirleri hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999, s. 92.

		tarihli.
4	Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3197	26 vr. Müstensih: Yusuf Efendi
5	Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 650	31 vr.
6	Süleymaniye Kütüphanesi Mehmet Taviloğlu 324	33 vr. 1154 istinsah tarihli. (Bu nüshanın baş tarafında Tuhfe-i Şâhidî metni mevcuttur.)
7	Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 981,	25 vr. Müstensih: Hasan.
8	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1272	24 vr. (Bu nüshada müellif Mûsâ b. Ali el-Mevlevî ismiyle kayıtlıdır.)
9	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2777	19 vr. Müstensih: Seyyid Hasib Hüsna b. İbrahim. 1201 tarihli. Eseri Anadolu Kazaskeri Mehmed Arif b. Ahmed Ataullah b. Abdurrahman temlik etmiştir.
10	Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey 200	24 vr. (Burada eser <i>Şahidi Taribi</i> ismiyle kayıtlıdır.)

Tabloda işaret edildiği gibi *Ta'rib-i Şâhidî*'nin *Tuhfe-i Şâhidî* ile birlikte aynı mecmuaya dahil edildiği, diğer bir ifadeyle, ard arda istinsah edildikleri nüshalara rastlanmaktadır. Başta Farsça-Türkçe, sonrasında ise Arapça-Türkçe bir manzum sözlüğün birarada bulunduğu bu nüshalar eserin didaktik amaçlı kullanımını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eser incelendiğinde aruzun çeşitli kalıplarını öğrettiği ve manzum olarak düşürülen tarihleri hesaplamaya hizmet edecek türde ebced hesabının anlatıldığı; harflerin sayısal karşılıklarının verildiği de görülmektedir. Bu bakımdan eser okuyucularına sadece dil öğrenimi kapsamında değil, aynı zamanda onlara arûz bilgisini öğretecek tarzda edebî nitelikte anlatıda bulunarak katkı sağlamaktadır.

2.4.1.1. *Ta'rib-i Şâhidî*'nin Tesirleri

Ta'rib-i Şâhidî'nin zaman içerisindeki tesirlerine baktığımızda kaleme alındığı tarihten yaklaşık bir yüzyıl sonra Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi ve meşhur mûsikîşinas

Abdûlbâkî Nâsır Dede'nin ona şerh yazdığı görülür. Şerhi Abdûlbâkî Nâsır Dede iki sene içerisinde tamamlamıştır. Daha açık bir ifadeyle, *Ta'rib-i Şâhidî*'yi şerhe Yenikapı Mevlevîhanesi post makamına geçmesinin iki sene kadar evvelinde başlayıp posta oturduğu sene olan 1215/1801 yılında tamamlamıştır. Peki, Abdûlbâkî Nâsır Dede hangi maksatla söz konusu esere şerh yazmıştır? Nâsır Dede yazdığı şerhin dibacesinde maksadını şöyle açıklar:

“Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd'de şeyh olup anda medfûn olan Şeyh Mûsa Dede Efendi el-Mevlevî'nin *Kitâbu Ta'rib-i Şâhidî*'si ki bir eser-i latiftir lakin bu güne kitab elbette şerhe muhtacdır. Zira nüsha nüshaya muhalif olub harekât ve hurufda ve belki bazı kelimatda ziyadelik ve noksanlık ve gayrilikden hâlî olmayup fehminde 'usret çekilir. Bu sebep ile evzânında ve taktiat-ı ebyâtında dahi zihn hâle ve şüpheden hâlî olmaz.”⁸⁶⁶

Nâsır Dede'den başka *Ta'rib-i Şâhidî* üzerine çalışma yapan bir başka âlim İzzet Tokadî Efendi'dir. *Tuhfe-i İzzet Berâ-yı Tarib-i Şâhidî* başlıklı eserinde hamdele ve salveleden sonra verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre İzzet Efendi, aslen Tokatlı olup ilim tahsili arzusuyla İstanbul'a gelmiş ve uzun bir müddet burada kalmıştır. Divan-ı Hümayuna çerağ edilen İzzet Efendi, Dağıstanî Paşa'nın divan-ı kitabet hizmetinde bulunmuştur. Yadigar bırakacak bir eser kaleme alma endişesi ve arzusu içinde olan İzzet Efendi'nin aklına *Şâhidî*'nin *Tuhfe*'si ve Safî Mûsâ Dede'nin *Tarib-i Şâhidî*'si gelir. Yaşadığı dönem itibariyle bu eserlerin gerek hocaların gerekse de talebelerin elinde bulunması ve oldukça meşhur olmaları nedeniyle söz konusu eserler üzerine bir çalışma yapmayı uygun bulur. Safî Mûsâ Dede'nin *Tarib-i Şâhidî* naziresi, *Tuhfe-i Şâhidî*'nin literal bir tercümesi olmadığı ve sonraki eserlerde kelimelere verilen numaralarda karışıklık çıkabileceği için eseri daha kullanışlı hale getirmek suretiyle ardında bir yadigar bırakmak istemiştir. İzzet Efendi, mezkûr eserleri daha kullanışlı hale getirme usulü olarak eserini alfabeye dayalı olarak bölümlere İzzet Tokadî, her kelimenin öncelikle Türkçesi, ortada Farsçası ve son olarak Arapçası ile birlikte sunar. Böylece üç sütun halinde her satırda bir kelimenin farklı üç dildeki karşılığı verilmiş olur.⁸⁶⁷

⁸⁶⁶ Nâsır Dede, *Şerh-i Ta'rib-i Şâhidî*, Süleymaniye Ktp, Nafiz Paşa 1483, vr. 1b'den naklen Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, 94.

⁸⁶⁷ İzzet Efendi ortaya koyduğu bu eserin karşılığında ruhu için fatiha dilemektedir. Bk. Tokadî, *Tuhfe-i İzzet Berâ-yı Tarib-i Şâhidî*, 1b-2b.

Netice itibariyle Safî Mûsâ Dede'nin Arapça öğreniminde istifade edilmek üzere didaktik bir amaçla kaleme aldığı *Ta'rib-i Şâhidî*, *Tuhfe-i Şâhidî* kadar kendisine önem atfedilmiş ve takdir görmüş bir eserdir. Bu itibarla *Tuhfe-i Şâhidî* merkezli oluşan tercüme ve şerh literatürü içerisinde özel bir mevkiye sahiptir. Ayrıca zamansal süreçte üzerine şerh yazılacak kadar bir tesir bıraktığı görülmektedir. Literatürdeki bu özel mevkisinin yanı sıra eser sadece Arapça'da değil, aynı zamanda arûz bilgisinin verilmesi itibariyle edebiyat taliminde istifade edilebilecek tarzdadır.

2.4.2. Vankulu Lugatı Tashihi

Safî Mûsâ Dede Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhliğinin üçüncü senesinde matbaamızın ilk sözlüğü olan Vankulu Lugatı'nın Sadrazam İbrahim Paşa'nın emrinde tertip edilen tashih heyetinde yer almıştır. *Sihâh-ı Cevherî* ismiyle meşhur olan *Tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye* adlı eserin tercümesi olan *Vankulu Lugatı*'nın (*Lugat-ı Vankulî*) İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt halinde (İstanbul 1141/1729) basılışında musahhihlik görevini yerine getirmiştir.⁸⁶⁸ Bu lugat halen dahi referans eseri olma özelliğini korumaktadır. Eser, İbrahim Müteferrika baskısı esas alınarak Yazma Eserler Kurumu Başkanlığınca 2014 yılında 2 cilt halinde yayımlanmıştır.⁸⁶⁹

Öyle görünüyor ki İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında yazılı bir eser bırakma bağlamında dil sahasına katkıda bulunan tek postnişin Safî Mûsâ Dede olmaktadır. Burada yazılı bir eser bırakmayı vurgulamamızın en önemli sebebi mevlevihanelerin dil eğitiminde önemli bir hizmet vermesinden ileri gelmektedir. Özellikle tarikatın el kitabı olan *Mesnevî*'nin dili olması açısından Farsça öğrenimi ve kullanımında Mevlevihanelerin mühim bir rolü mevcuttur. Bu açıdan birçok Mevlevî postnişinin mutad düzenlediği *Mesnevî* meclisleriyle aynı zamanda dil taliminde ve kullanımında rehberlik konumunda olduğunu söylemek mümkündür. XVIII. asır Mevlevî meşâyihî arasında yetiştirdiği Mesnevîhan kitlesiyle üç asra yaklaşan bir tesiri bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Memiş Efendi'yi burada özellikle anmak gerekir. Yetiştirdiği mesnevîhanlar ve asırları aşan tesirine çalışmamızın son bölümünde ayrıntılarıyla temas ettiğimiz üzere Memiş Efendi'yi diğer Mevlevî şeyhlerini temsilen Farsça özelinde dil sahasına katkıda bulunan postnişin olarak takdim etmek

⁸⁶⁸ Eseri tashih etmek üzere seçilen heyetteki diğer isimler için çalışmamızın son bölümünde yer alan “III. Ahmed ve Dönemi” başlığına bakınız.

⁸⁶⁹ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lugatı*, haz. Mustafa Koç – Eyyüb Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 2014.

mümkündür. Bu bağlamda dil alanına yazılı olarak katkıda bulunan yegane postnişin Safi Mûsâ Dede olmakla birlikte düzenledikleri Mesnevî meclisleriyle ve yetiştirdikleri talebelerle diğer bütün Mevlevî meşâyihinin ve özellikle de Memiş Efendi'nin "dil"e katkı sağlaması yönüyle zikredilmesi mümkündür.

2.5. Mûsiki Sahasına Katkılar

Mutasavvıflar Allah'ın *el-Mübdî'* isminin tecellilerinden olan güzel sanatlar ile yakından ilgilenmişler ve söz konusu tecellileri tezahür ettiren çok sayıda eserin ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Bu kapsamda onların mûsikîye hususî alaka gösterdikleri ve gerek pratik gerekse teorik çerçevede eserler ortaya koydukları bilinmektedir. Mutasavvıf zümresinden olan Mevlevîlerin de gelenekli sanatın her türüyle ve özellikle mûsikî ile ilgilendikleri görülmektedir. Mensup oldukları tarikatlarına has toplu bir zikir olan Mevlevî mukabelesinin dâhilinde belirli formlarda bestelenmiş âyinin bulunması, Mevlevîlerin mûsikî ile meşguliyetlerini bir nevi vucubiyete dönüştürmüş olmalıdır. Semazenler, âyinhânlar ve neyzen-kudümzen gibi saz heyetinden oluşan mutrıb olmak üzere üç unsuru bünyesinde barındıran Mevlevî mukabelesinin gerçekleşebilmesi için pratik manada musikî icra kabiliyetine sahip dervişlerin bulunması bir zorunluluktur. Hatta XVIII. yüzyıl Mevlevî âdâb-erkân literatüründe mûsikî ile iştigal etmenin bir gereklilik olarak gündeme geldiği görülmektedir. *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye*'sinde Kösec Ahmed Dede Mevlevî dervişlerinin kudüm-def çalmayı, ney üflemeyi bilmeleri ve bunu devam ettirmelerinin lazım geldiğini söylemektedir.⁸⁷⁰ XVIII. asır söz konusu olduğunda müracaat edilecek ilk âdâb-erkân eseri olan *et-Tuhfe*'de yer alan bu şart, Mevlevîlikte mûsikî ile meşguliyeti bir tarikat kuralı olarak sunmaktadır. Netice itibarıyla Mevlevîliğe has olan toplu zikrin müntesiplerini mûsikî ile iştigal etmeye sevkettiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte tarihsel sürece bakıldığında Mevlevîlerin mûsikî ile bu meşguliyetlerinin sathî bir düzeyde kalmadığı; bunu daha ileri bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Daha farklı bir ifadeyle Mevlevîlerin sadece mukabeleyi icrâ edebilecek seviyede mûsikî bilgisi ve kudretine sahip olmakla yetinmedikleri; söz konusu sahada yeni makamlar-terkipler üretecek, besteler sunacak ve nazariyatına ilişkin eserler kaleme alıp nota geliştirecek kadar derinleştiklerini görmekteyiz. Bu derinleşmede mevlevihanelerin bir meşk merkezi haline gelmesinin tesirinin büyük olduğu kanaatindeyiz. Çile âdâbı ve tekkede bulunmayı dışarıya göre

⁸⁷⁰ Kösec Ahmed, *et-Tuhfe*, 30-31.

faziletli görme anlayışı gibi şartlar mûsikî taliminin mevlevihanede gerçekleşmesine sebebiyet verdiği ve böylece mevlevihanelerin konservatuar hüviyeti taşıdığı söylenebilir.⁸⁷¹ Diğer taraftan bu derinleşmede Mevlevî ayininin etkisi inkâr edilemez. Zira burada sıradan bir mûsikî eseri değil, kabiliyet ve kudret gerektiren bir mûsikî formu ve Osmanlı/Türk mûsikîsinin en sanatlı eserlerinden biri olarak kabul gören Mevlevî âyini, sözünü ettiğimiz toplu zikir esnasında icra edilmektedir.

XVIII. asır için de söz konusu derinleşmenin çok yönlü tezahürlerini Galata postnişini Nâyî Osman Dede'nin şahsında görmektediriz. Nâyî Osman Dede, hem bestekâr ve icracı özellikleriyle hem de mûsikî yazımı ve kuramına ilişkin eser telif etmesiyle diğer Mevlevî meşâyihî arasında temayüz etmektedir. Bestekârlığının, yeni makamlar-terkipler üretmesinin ve mûsikî literatürüne yeni eserler kazandırmasının yanı sıra ney enstrümanını icrâsındaki kudretinden ötürü neyzenlerin kutbu manasına gelen “kutb-ı nâyî” olarak tavsif edilmiştir. Onun haricinde Galata Mevlevihanesi postnişini Sırrî Abdülbâki Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Arabzâde Ali Dede ve Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'yi mûsikî sahasında derinleşen Mevlevî şeyhleri olarak görmektediriz. Sırrî Abdülbâki Dede'nin Rast makamı Çifte Düyek usûlündeki peşrevinin günümüze ulaştığını çalışmamızın ilk bölümünde belirtmiştik. Aynı zamanda neyzenbaşılık görevinde de bulunan Arabzâde Ali Dede'nin ise saz eserleri bestelediği fakat Arabzâde lakabıyla meşhur başka bir mûsikîşinas ile karıştırıldığından eserlerinin tam olarak tespit edilemediğini de söylemiştik. Bu isimlerin yanı sıra Ali Nutkî Dede, meşhur mûsikîşinaslar Abdülbâki Nâsır, Abdürrahim Künhî⁸⁷² ve Hammâmizâde İsmail Dedelere mûsikî hâmilîği yapması⁸⁷³ bir tarafa bestelediği Şevk u Tarab Âyini ile dikkat çekmektedir. Mevlevî âyini bestelemenin bestekârlıkta zirve telakki edildiğini⁸⁷⁴ hesaba kattığımızda mûsikî alanında günümüze intikal eden bu tek eseri onun müzikal seviye ve kabiliyetini göstermeye kâfidir. Ayrıca onun 29 senelik meşihatı müddetince Yenikapı Mevlevihanesi'ni bir akademi ve konservatuar haline getirdiği

⁸⁷¹ Mevlevîlerin mûsikî ile meşguliyetleri ve tekkelerinin meşk merkezi haline gelmesini tarikatın âdâb ve erkânına ilişkin kurallar ile irtibatlandıran bir yazı için bk. Mete, “Mevlevî Mûsikîşinaslar (XVIII.Yüzyıl)”, 165-168.

⁸⁷² Abdülbâki Nâsır ve Abdürrahim Künhî Dedelerin Mevlevî Mûsikîsi özelinde Osmanlı/Türk Mûsikîsine yaptıkları katkı için bk. Mete, “Mevlevî Mûsikîşinaslar (XVIII. Yüzyıl)”, 175, 189-191.

⁸⁷³ Mûsikî himaye merkezleri, hâmi-sanatçı ilişkisini Sultan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerine odaklanarak değerlendiren bir çalışma için bk. Benlioğlu, *Saray ve Mûsikî*.

⁸⁷⁴ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 98.

bilinmektedir.⁸⁷⁵ Bütün bunların yanı sıra başta da belirttiğimiz gibi hem bestekâr hem icrâcî hem de teorisyen vasıflarıyla Nâyî Osman Dede İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında zirve şahsiyettir. Hatta Öztuna'ya göre Nâyî Osman Dede Türk Din Mûsikî'sinin en büyük bestekârı sayılabilir. Onun mûsikîmizdeki konumu Protestan müziğinde Bach ve Handel'in konumuna eş değerdir.⁸⁷⁶ Fakat burada Nâyî Osman Dede'nin sadece dinî formda eser ürettiği düşüncesine kapılmamak gerekir. Onun klasik tarzda da birçok eser ürettiği bilinmektedir. Bütün bunlar bir tarafa, Osmanlı/Türk Mûsikîsinin en uzun bestesi olarak kabul gören çok makamlı *Mi'râciyye*'nin altına imza atmış olması Nâyî Osman Dede'nin mûsikî sahasındaki dehasını göstermeye kâfi bir noktadır. Bu nedenle başlığımıza da uygun olarak Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'si ve akabinde mûsikî nazariyatı ve nota sistemine dair telif ettiği eserlere yer vereceğiz. Daha sonra ise yukarıda belirttiğimiz şekilde mûsikî alanında önemli roller sergileyen Mevlevî şeyhlerinin besteledikleri eserlere temas edeceğiz.

2.5.1. *Mi'râciyye*

Mevlevîlerin Osmanlı/Türk Mûsikîsine yaptığı önemli katkılar arasında adı ilk zikredilecek olanlardan birisi *Mi'râciyye*'dir. İki saati aşkın bir sürede icrâ edilmesi nedeniyle Osmanlı/Türk Mûsikîsinin en uzun ve sanatlı eseri olarak kabul edilen *Mi'râciyye* Galata Mevlevîhanesi şeyhi Nâyî Osman Dede'ye aittir. Eserin muhtevasına ilişkin değerlendirmelere “dinî ilimlere katkılar” başlığı altında yer verildiği için burada mûsikî yönüne ağırlık vermekteyiz.

Dinî Mûsikî'nin Câmî mûsikîsi kolunda yer alan bir form olarak kabul edilen *Mi'râciyye*'nin⁸⁷⁷ güftesi ve bestesi Nâyî Osman Dede'ye ait olup Türkçe'dir. Bununla birlikte bölümleri arasında okunan tevşihlerden beşincisi Farsça olup güftesi Mevlâna'ya, geriye kalan dört tevşih ise Arapça olup güftesi Pîr Mehmed Nasûhî Efendi'ye aittir. Eserin bestekârı yine Nâyî Osman Dede'dir.⁸⁷⁸ Suphi Ezgi'ye göre “mûsikîcilere bestekârlık ilminin her şubesini öğretmekte..”⁸⁷⁹ olan bu eser segâh, müsteâr, dügâh, nevâ, sabâ ve hüseyinî makamı başlıkları altında *bahir* denilen altı bölümden müteşekkildir ve her *bahrin* önünde yer alan tevşihlerle tezyin edilmiştir. İlk

⁸⁷⁵ Arslan, “18. Yüzyıl Osmanlı Mûsiki Mirası Üstüne Bazı Mülâhazalar ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin (v. 1702) Mûsikî Risâlesi”, 2/323.

⁸⁷⁶ Öztuna, *TMA*, 2/125.

⁸⁷⁷ Koca-Turabî, “Câmî Mûsikîsi”, 102.

⁸⁷⁸ Mevlâna Müzesi Abdülkâki Gölpınarlı Yazmaları, nr. 46, 2a.

⁸⁷⁹ Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi*, 3/102.

bahirde segâh makamının yanı sıra bestenigâr, ikinci bahirde müsteâr makamına ilave olarak Bayâtî ve Mâye, üçüncü bahirde Dügâh’a ek olarak Sabâ, Çârgâh, Kûçek, Hüseyinî, Arazbar ve Acem, dördüncü bahirde Nevâ dışında Nişabur, beşinci bahirde Hüseyinî, Hisar, Bûselik ve Şâhnâz ve son bahirde Gerdâniyye, Bûselik, Acem ve Uzzal makamlarına da yer verilmiştir.⁸⁸⁰ *Mi’râciyye*’nin bahirleri usulsüz (solo), tevşihleri ise usullü olarak (toplu) icra edilmektedir.⁸⁸¹ *Mi’râciyye* tamamlandıktan sonra bir hafız en-Necm veya el-Bakara Suresi’nden bir aşır tilavet eder, akabinde dinleyenlerin ve bütün Müslümanların ruhları için dua edilip Fatiha okunur.⁸⁸²

Nâyî Osman Dede söz konusu eseriyle birlikte Osmanlı/Türk Mûsikîsine yeni bir form kazandırmakla kalmayıp Osmanlı toplumunda “mirâciyehânlık” denilen bir mesleğin ortaya çıkmasına da vesile oldu. Halk arasında derin bir hürmete mazhar olup⁸⁸³ toplumun adeta bir değeri haline gelen *Mi’râciyye*’nin usûlüne uygun icrâ edilmesi için vakıflar tahsis edildi. Her yıl Receb Ayı’nın 27. gecesini olan Mirac Gecesi’nden Ramazan Ayı başlangıcına kadar okunması gelenek haline gelen *Mi’râciyye* sadece Mevlevihanelerde değil, Selâtin Camiîleriyle başta Halvetî ve Kadirî Âsitâneleri olmak üzere vakıf tahsisatlı belli başlı büyük dergâhlarda icra edilegelirdi.⁸⁸⁴ *Mi’râciyye*’lerin icrası şu biçimde yapılır hale geldi:

“Eseri, bitişik kürsüde yer almalarına itina edilen ve aynı üstadın meşketmiş iki kişi birlikte okur, kürsülerin altında oturan zakirler de her bahirden önce Miraciyye’ye mahsus ve usulle bestelenmiş Tevşih ilahilerini söylerlerdi. Her mısranın sonunda *Sallû ‘aleyh* denilir ve 6. Bahir esnasında münacata kadar her mısranın sonunda *mine’s-salât* terennüm edilirdi. Münacat esnasında her mısranın sonunda zakirler tarafından “ıkbel ya Mucîb” denilir, böylece *Mi’râciyye* son bulurdu”⁸⁸⁵

Halkın yoğun bir şekilde iştirak ettiği belirtilen *Mi’râciyye* cemiyetlerinde –şeker veya şerbet ikram edilen Mevlid cemiyetlerinden farklı olarak- şeker, şerbet ve süt birarada

⁸⁸⁰ Nâyî Osman Dede, *Mi’racü’n-Nebi ‘Aleyhi’s-selâm*, 4-12. Eserin Nevâ bahri Üsküdar Mevlevîhanesi postnişini Ârif Dede’nin vefatından sonra unutulmuştur. Mevlâna Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Yazmaları, 46, 2a.

⁸⁸¹ Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, 49.

⁸⁸² Akar, *Manzum Mi’râc-nâmeler*, 85.

⁸⁸³ Pakalın, “Miraciye”, 540.

⁸⁸⁴ Ergun, *TMA*, I/125; Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, 163. Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, 49.

⁸⁸⁵ Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, 163.

ikram edilir, dinleyicilere gülsuyu serpilirdi.⁸⁸⁶ XVIII. asrın sonlarına doğru yazdığı eserinde Müstakimzâde, *Mi'râciyye*'nin her yıl mirac kandilinin sabahında okunduğunu ve dinleyenlere ferahlık verdiği, çokça getirilen salavatların nuruyla karanlık gönüllerin parladığını bildirmektedir.⁸⁸⁷ *Mi'râciyye* okuma geleneği günümüze kadar devam etmiştir ki bu geleneğin taşıyıcısı olarak dikkat çeken isimlere ve okunan mekânlara çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vermekteyiz.

Eserin birbirinden farklı notaları şoyledir: İsmail Hakkı Bey tavrı TRT Müzik Dairesi, Ankara; Süleymaniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Bağışları, Dini Eserler Defterleri, nr. 1'de Abdülkâdir Tre tavrı; Murat Bardakçı'nın özel kütüphanesinde Rauf Yektâ Tavrı; Orhan Nasuhioğlu koleksiyonu'nda ise Zeki Arif Ataergin tavrıyla eserin notaları bulunmaktadır.⁸⁸⁸ Ayrıca *Mi'râciyye* okuma geleneğinin günümüze intikalinde etkin rol oynayan isimlerden biri olan Hopçuzâde şâkir Efendi'nin okuyuşuna dayanarak Ahmet Hatipoğlu tarafından notaya alınarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) repertuarına kazandırılmış, bunun yanı sıra solo ve koro halinde okunarak kayıt altına alınmıştır.⁸⁸⁹ Ancak günümüzde gelenekli mûsikî üzerine çalışmalar yapan bazı kimseler bu kaydın asıl tavrı bozduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca burada *Mi'râciyye*'nin dolaylı bir katkısını da ifade etmeyi uygun görüyoruz. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Türk Edebiyatına bir tür olarak giren Regâibiyye, Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'si örnek alınarak bestelenmiştir.⁸⁹⁰

Netice itibariyle *Mi'râciyye* Osmanlı/Türk Msiksi'ne bizatihi kazandırdığı form dışında başka mûsikî formlarının türemesine de vesile olmuştur. Gerek sanatkarlar gerekse de halk tarafından ilgi odağı haline gelen *Mi'râciyye* geleneğimizin önemli bir değeri haline geldiği görülmektedir. Bununla birlikte Nâyî Osman Dede'nin günümüzle kurduğu ilişki açısından da *Mi'râciyye*'nin önemli bir rolü vardır. Bu ilişkiye dair ayrıntılara çalışmamızın son bölümünde yer vermekteyiz.

⁸⁸⁶ Ergun, TMA, I/125; Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, 163.

⁸⁸⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 273.

⁸⁸⁸ İhsanoğlu v.dęr., *Osmanlı Msiki Literatürü Tarihi*, 96.

⁸⁸⁹ Koca-Turabî, "Câmî Msiksi", 102.

⁸⁹⁰ Regâib, Hz. Peygamber'in ana rahmine düştüğüne inanılan, Receb ayının ilk Cuma gecesidir. Bu zel geceye atfen Regâibiyye olarak isimlendirilen bu eser Salâhaddin Uşşâkî tarafından 1761 tarihinde kaleme alınmıştı. Bk. Koca-Turabî, "Câmî Msiksi", 103.

2.5.2. Nota-i Türkî

Kitâb-ı Edvâr olarak da isimlendirilen bu eser Nâyî Osman Dede'nin kendi geliştirdiği nota sistemini ihtiva eden eseridir. Eserin nüshalarından birinin Yenikapı Mevlevihanesi'nde çıkan yangında ortadan kaybolduğu, diğer nüshasının ise Rauf Yekta Bey'in (1871-1935) vârislerine intikal ettiği bilinmektedir. Nâyî Osman Dede ürettiği nota sistemiyle yazdığı altmış beş peşrev ve birkaç semaînin notalarını yüz varaktan müteşekkil bu çalışmasına nesih yazıyla kaydetmiştir.⁸⁹¹

Nâyî Osman Dede'nin eserinde 33 harf ile sunulan nota sisteminin, Kantemiroğlu'nun ortaya koyduğu nota sistemine benzediği ifade edilmekte ise de⁸⁹² XVII. asırda Kantemiroğlu'nun icad ettiği iddia edilen nota sisteminin XV. yüzyılda zaten mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi* eserinin editörü İhsanoğlu bu sonucu şöyle kaydetmektedir: "H.G. Farmer'in tespitlerinden ve XV. asırda Arap harfli notalar kullanılarak hazırlanmış büyük beste mecmuasından⁸⁹³ anlaşıldığına göre Kantemiroğlu'nun (v. 1140/1727) icad ettiği ileri sürülen notanın Abdülkadir Merâî (v. 838/1435) devrinde zaten mevcut olduğu ve bu notayı Nâyî Osman Dede'nin de kullandığını görmekteyiz."⁸⁹⁴ Bu itibarla Nâyî Osman Dede'nin tedavülde olan nota sistemini kullandığı ve dolayısıyla bu harf notasını Kantemiroğlu'ndan tevarüs etmediği anlaşılmaktadır. Hatta tam aksine, bir takım tarihsel verilere dayanarak Kantemiroğlu'nun Nâyî Osman Dede'den söz konusu harf notasını öğrendiğini öne süren görüşler de mevcuttur. Zira Nâyî Osman Dede'nin eserini, Kantemiroğlu *Edvâr*'ından daha önce kaleme aldığı kabul edilmektedir. Nâyî Osman Dede'nin eserini tamamladığı tarih net olmamakla birlikte Kantemiroğlu'nun 1692 senesinde yazdığı kabul edilen *Edvâr*'ından daha önce olmalıdır. Bu itibarla Nâyî Osman Dede'nin *Kitâb-ı Edvâr*'ı XVII. asırdaki üç müzik yazısı koleksiyonlarından olan Ali Ufkî'nin *Mecmua-i Saz ü Söz* ve Kantemiroğlu'nun *Edvâr*'ı arasında konumlanmaktadır.⁸⁹⁵ Bunun yanı sıra bir hayli küçük yaşta İstanbul'a gelen Kantemiroğlu'nun mûsikî nazariyatını öğrenmek için öncelikle müracaat edeceği

⁸⁹¹ Popescu-Judet, *Türk Mûsikî Kültürünün Anlamları*, 38.

⁸⁹² Erguner, "Nâyî Osman Dede", 462.

⁸⁹³ II. Murad Devrinde düzenlendiği anlaşılan bu eser Nuruosmaniye, nr. 3652'de kayıtlıdır.

⁸⁹⁴ İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi*, XLIV. Rauf Yekta Bey de Kantemiroğlu'nun Türklerin IX/XV. asırdan beri kullandıkları nota sistemini tekrar etmekten başka bir şey yapmadığını belirtmektedir.

⁸⁹⁵ Dişiaçık-Uslu, *Abdûlbaki Nâsır Dede'nin Müzik Yazısı "Tahririye"*, 6.

kişilerin Mevlevîler olacağı ve bunların arasında da önemli bir mûsikî üstadı Nâyî Osman Dede bulunacağının kuvvetle muhtemel olduğu düşünülmektedir.⁸⁹⁶

Bu bilgiler Nâyî Osman Dede'nin kaleme aldığı mûsikî eserinde kullandığı harf notasıyla, hem Kantemiroğlu'nun yeni bir nota sistemi icad etmediğini ortaya koymakta hem de birkaç asır önceye dayanan notanın tekrar tedavüle girmesini sağlayarak onu ihya ettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte yakın zamanda yapılan çalışmalar Nâyî Osman Dede'nin müzik yazısının diğerlerinden farklılık arz edip kendine has özellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır.⁸⁹⁷ Tüm bunlardan Nâyî Osman Dede'nin kendine has ilavelerde bulunmak suretiyle mevcut notayı geliştirdiği ve bununla Kantemiroğlu'na tesir ettiği anlaşılmaktadır.

2.5.3. *Risâle-i Edvâr:*

Bu kısa mensur risâle Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 1059 numara 81b-84b varakları arasında kayıtlıdır. Nâyî Osman Dede bu eserinde on iki makam, yedi avaze, dört şube ve kırk sekiz terkidenden söz ederek bunların hepsinin on altı perdenin içinde mevcut olduğunu belirtmektedir. *Risâle-i edvâr*'ın hamdele ve salvele kısmı bir Mevlevî şeyhi tarafından kaleme alınan mûsikî eserinde tasavvufî düşüncenin mûsikî terimleriyle nasıl ifade edileceğini göstermesi açısından önemlidir: “Hamd-ı bî-hadd u senâ-yı lâ yu‘ad ol Hâlık-ı enfâs ve Râzık-ı cin ve ünâsa olsun kim bu ‘âlem-i kevni perde-i takdirden nakş-ı ‘acîb-i garîble rast bağladı. Şer‘i Muhammedî ve âyin-i Ahmedî hısârlarının sâkinlerine pençgâhı mâye hidâyet eyledi.”⁸⁹⁸

Her ne kadar Müstakimzâde Süleyman Sadeddin ve Bursalı Mehmed Tahir, Nâyî Osman Dede'nin musikî makam ve usûllerini konu edinen *Risâle-i Edvâr* isimli bu eserinden söz etseler de, bu üç varaklık risâlenin *Nota-i Türkî* adlı eserin bir parçası olduğu ihtimalini de hatırd tutmak gerektiği kanaatindeyiz. Bu ihtimalin hakikati *Nota-i Türkî* eserinin bütünüyle neşri ile birlikte ortaya çıkacaktır.

⁸⁹⁶ Arslan, “18. Yüzyıl Osmanlı Mûsiki Mirası Üstüne Bazı Mûlahazalar ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin (v. 1702) Mûsikî Risâlesi”, 324, 333.

⁸⁹⁷ Doğrusöz, Nâyî Osman Dede'nin notalarının, Kantemiroğlu notası ile tam perde gösteriminde benzerlik gösterirken yarım perdelerde farklılık arz ettiğini ileri sürer. Bk. Doğrusöz, “Nayi Osman Dede'nin Müzik Yazısına Dair Birkaç Belge”, 47-66.

⁸⁹⁸ Nâyî Osman Dede, *Risâle-i Edvâr*, 81b.

2.5.4. *Rabt-ı Tâ‘birât-ı Mûsikî:*

Nâyî Osman Dede’nin kaleme aldığı *Rabt-ı Tâ‘birât-ı Mûsikî* eseri Farsça olup “failatun failatun failun” vezninde 276 beyitten müteşekkildir ve mûsikî tabirlerini izah etmektedir. 1130/1718 tarihinden sonra kaleme alınan bu eserin Yenikapı Mevlevîhanesi’nde bulunan iki nüshasının 1925 itibariyle dergâhlar kapatılınca mevlevihanenin son şeyhi Abdülbaki Baykara ve Rauf Yektâ Bey’in eline geçtiği bilinmektedir. Bir nüshasının da Veled Çelebi İzbudak ve Arel kütüphanesinde bulunduğu belirtilir. Arel kütüphanesindeki nüsha Veled Çelebi’de bulunan nüshanın Sadeddin Arel tarafından istinsah edilmesiyle ortaya çıkmıştır.⁸⁹⁹ Arel nüshası Fares Harîfî ve Onur Akdoğu tarafından hazırlanan *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî* eserinde tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştır.⁹⁰⁰ Ayrıca eserin Ankara Adnan Ötüken Kütüphanesi, 135 numarada bir nüshası daha kayıtlıdır.

Eserinde mûsikînin bir ilim olduğunu ifade eden Nâyî Osman Dede bu ilmi mevzusu, mesâili ile açıklamadan önce İdris Peygamber’in ve daha sonra da Pisagor’un mûsikî ilmiyle uğraştığını ve onların da her devirde âlim kabul edildiklerini belirtmek suretiyle mûsikînin ilim olduğu görüşünü delillendirmeye çalışır.⁹⁰¹ İdris Peygamber için söyledikleri mûsikînin ilim olduğunu belirtmesinin yanı sıra bir peygamber meşguliyeti olarak mûsikînin meşruluğunu göstermek adına yapılan bir hatırlatma olarak da değerlendirilebilir.

İlm-i mûsikînin sesleri ve ezgileri konu edinen bir bilim dalı olduğunu belirten⁹⁰² Nâyî Osman Dede, ses ve sözün muhakkak bir anlam içerisinde olması gerektiğini ifade eder. Seslerin makamı, şubeyi ve terkibi oluşturduğunu belirterek asıl makamları, şubeleri ve terkipleri sıralar. Böylelikle toplamda 12 makam, 24 şube ve 44 terkipten söz eder.

Nâyî Osman Dede eserin başında besmele, hamdele ve salveleden sonra devrin padişahı III. Ahmed, şehzadeler ve sadrazam İbrahim Paşa’ya övgülerde bulunur ve onlara dualar eder.⁹⁰³ Her ne kadar mûsikî eseri olsa da bir mutasavvıf tarafından kaleme alındığı müellif rahatlıkla hissettirmektedir. Daha farklı bir ifadeyle mûsikî nazariyatını

⁸⁹⁹ Yılmaz Öztuna, *BTMA*, 2/169.

⁹⁰⁰ Arel Nüshasının tıpkıbasımı, 1991 yılında İzmir’de yayımlanan eserin 39 ve 56 sayfaları arasında yer almaktadır. Her ne kadar söz konusu tıpkıbasım transkribe edilmiş olsa da birçok okuma hatasına ve eksik kelimelere rastladığımızdan ötürü araştırmacıların tıpkıbasımı dikkate almalarını tavsiye ediyoruz.

⁹⁰¹ Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 13.

⁹⁰² Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 32.

⁹⁰³ Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 7-8.

konu edinse de eserde Nâyî Osman Dede'nin tasavvufî görüşlerini elde edebileceğimiz beyitler bulunmaktadır. Bu açıdan tıpkı *Ravzatü'l-i 'câz* eserinde olduğu gibi bu eserde de Nâyî Osman Dede, varlığın zuhuruna dair Ekberî gelenek eksenindeki görüşünü yinelemektedir:

Kenz-i mahfî buved hak hahed kerem/ Kerd izhârı 'avâlim ez 'adem

Nîst boved ender lafz u suhen / Hükm-i îzed şod hemân-dem emr-i "Kün"

*Nûr-ı ahad evvelâ bâyed zuhûr / Ez Ahad der Vâhid âmed nur nur*⁹⁰⁴

Bu suretle geleneğe uygun olarak Hak için “Kenz-i Mahfî” ter kibini kullanan Nâyî Osman Dede, varlık mertebelerine atıfta bulunur. Akabinde gelen beyitlerde Âdemoğlu'nun diğer yaratılmışlardan üstünlüğüne değinen Nâyî Osman Dede, ses ve söze giriş yaparak eserin asıl konusuna gelir.

Netice itibariyle Nâyî Osman Dede, mûsikî alanında telif ettiği bu risaleleriyle Osmanlı'daki mûsikî kültürü ve geleneğine dair bilgi alınacak mühim bir kayıt ortaya koymuştur. Osmanlı'da hoca-talebe münasebetine, klâsik tabirle “meşk usûlü”ne göre gelişen bir mûsikî geleneğinin mevcudiyeti dikkate alındığında Osmanlı/Türk Mûsikîsi literatürü oluşturan az sayıdaki eserlerin arasında Nâyî Osman Dede'nin söz konusu risaleleri önemli bir yekûn tutar. Böylece söz konusu risalelerle araştırmacılara Osmanlılar Dönemi'ndeki müzikal seviye ve zevki belirleme noktasında önemli kaynak görevi üstlenir.

2.5.5. Mevlevî Âyinleri

İster senfoni, ister opera isterse de oratoryo olsun batının en gelişmiş beste formları içerisinde dahi dinî raks, dinî müzik ve dinî tegannîden meydana gelen üçlü bir yapının bulunmaması⁹⁰⁵ sebebiyle eşsiz kabul edilen Mevlevî âyini formu, Osmanlı/Türk mûsikîsine Mevlevîler tarafından sunulan katkının en dikkat çekenidir. Bu manada Mevlevî âyininin birçok müzikal formdan çok yönlü farklılık arz ettiğini ve böylece yegâne olduğunu Mesut Cemil Bey de şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Osmanlı Türklerinin klasik devrinde Mevlevî seremonisine refakat eden “âyin-i şerif” müzikal formunda telif edilmiş mûsikînin, cami mûsikîsinden, klasik profan mûsikîden, halk mûsikîsinden, askeri yeniçeri mûsikîsinden bu uslub ve iklim

⁹⁰⁴ Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 10.

⁹⁰⁵ Tanrıkorur, “Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Âyini Besteciliği”, 713.

bakımından maada icra, şekil ve şartları, vasıta ve aletleri ile de ayrılarak istiklal kazandığını zengin repertuarını tetkik ederek görüyoruz.”⁹⁰⁶

Sözünü ettiğimiz eşsiz yapısı ile Mevlevî âyinleri Osmanlı/Türk Mûsikîsi’nin büyük ve sanatlı eserleri olarak kabul edilmekte, âyin bestelemek de bestekârlığın en üst derecesi olarak telakki edilmektedir. Nitekim tam manasıyla âyin besteleyebilmek mûsikî sahasında kudret ve kabiliyet sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte âyinde tercih edilen güfteler ve arûz vezinleri ile kullanılan usûl ve makamlar arasında da bir ahengin bulunması gereklidir.⁹⁰⁷ Geleneğe baktığımızda âyinlerde bestelenmek üzere seçilen güftelerin genel olarak *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebir*’den alınan beyit ve dörtlüklerden meydana geldiğini görmekteyiz. Fakat zaman içerisinde “III. Selâm”ın son dörtlüğünün Dîvâne Mehmed Çelebi, Yusuf Sîneçâk, Hüdâyî, Şâhidî, Vahdetî, Şeyh Gâlib ve Fahreddin Dede gibi Mevlevî şairlere ait nutk-ı şeriflerle oluşturulduğu görülmektedir.⁹⁰⁸ Âyinin formel boyutunda konumlandırabileceğimiz bu kurallar âyin besteleyecek mûsikîşinasın dikkat etmesi gereken hususlar arasındadır. Formel boyutu bir tarafa âyin bestelemenin mana boyutu diyebileceğimiz kapsamında daha başka bazı hususlar mevcuttur. Daha açık bir ifadeyle Mevlevî âyinlerinde yer alan ve bölüm manasına gelen dört “selâm”ın her biri, ayrı bir mana ve metafizik ima ihtiva etmektedir. Bestekâr “selâm”ların ihtiva ettiği mana ve sembollerine uygun olarak beste faaliyetinde bulunmak zorundadır. Söz gelimi âyinin III. selâmı, Allah’ın büyüklüğü ve kudreti karşısında duyulan hayranlığın aşka dönüşmesiyle oluşan bir cezbe halini ima etmekte; tasavvufî terminoloji ile ifade etmek gerekirse urûc kavsiyle yaşanan mirac halini sembolize etmektedir. Dolayısıyla bu bölümler gittikçe hızlanan ritimler ve yükselen perdelerle bestelenmektedir. IV. selâm ise insanın nüzûl kavsiyle başlangıç noktasına gelmesini ve kulluğu idrakini temsil etmektedir. Bu nedenle IV. selâmda kullanılan Ağır Evfer usûlü ile nağme ve ritimdeki coşkunkluk yerini kararlı bir sükûnete ve huzura bırakmış olur.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ Mesut Cemil, “Mevlevî Mûsikîsi”, *Mûsikî Mecmuası*, sayı: 190 (Aralık 1963), 260.

⁹⁰⁷ Mevlevî âyinlerinde kullanılan usûllerle, güftelerin yazıldığı arûz vezin kalıpları arasındaki ilişkinin varlık ve nicelik yönünden incelendiği bir çalışma için bk. Çevikoğlu, *Mevlevî Ayinleri Usûller ve Arûz*, I-II.

⁹⁰⁸ Bunun yanı sıra âyin güftelerine mülemmâ (her mısraı farklı dilde yazılmış manzume) tarzındaki şiirler de zamanla girdi Mevlevî ayinlerinde kullanılan dili hakkında bilgi için bk. Tanrıkorur’un “Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Ayini Besteciliği”, 715-716.

⁹⁰⁹ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 98.

Tüm bu hususlar dikkate alındığı vakit, âyinin üslûb ve ruhuna muvafık bir eser vücuda getirebilmek için sadece bestekâr olmanın başlı başına yetmediği anlaşılmaktadır. Özelde Mevlâna ve Mevlevîlik düşüncesine genelde ise tasavvufa hâkim olmayı gerekli kılmaktadır. Yukarıda misal olarak verdiğimiz selâm neşvelerini de göz önünde bulundurarak ifade etmek gerekirse tasavvufî düşüncedeki urûc-nüzûl anlayışını bilmeden, fena-bekâ kavramlarından haberdar olmadan zamana meydan okuyacak bir âyin üretmek mümkün görünmemektedir.

Mevlevî âyininin mahiyetine ve neden Osmanlı/Türk mûsikîsinin büyük ve sanatlı eseri olarak kabul edildiğine ilişkin yaptığımız bu açıklamalardan sonra eser üretiminin artarak devam ettiği görülen XVIII. asırda⁹¹⁰ âyin besteleme faaliyetinde bulunan postnişinlerin kimler olduğu sorusuna cevap arayabiliriz.

Mevlevîlerin Osmanlı/Türk mûsikîsine kazandırdığı bu mûsikî formunda biri Galata ve diğeri Yenikapı Mevlevîhanelerinden iki postnişinin eser ürettiği görülmektedir. Bu iki postnişin asrın ilk yarısında Nâyî Osman Dede ve ikinci yarısında Ali Nutkî Dede'dir.

2.5.5.1. Rast, Çargâh, Hicâz ve Uşşâk Mevlevî Ayinleri

Nâyî Osman Dede Rast, Hicaz, Çargâh ve Uşşâk makamlarında bestelediği dört âyin ile asrın Mevlevî meşâyihî arasında temayüz etmektedir. Uşşâk âyinde Uşşâk makamı dışında Acem, Arazbâr, Beyâtî, Gerdâniyye, Nevâ ve Ferahzâr; Çargâh âyinde Çargâh dışında Acem, Bestenigâr veya Muhâlif-i Irâk, Hicâz, Hicâz-ı Rûmî ve Sabâ; Hicâz âyinde Hicâz-ı Acem veya Hicâzî Uşşâk, Hisâr, Şehnâz, Uzzâl, Şevk-i Diş ve Evc-Horasan; Rast âyinde Rast dışında Gonce-i Ra'nâ, Müsteâr, Nişabur, Pençgâh-ı Asl, Pençgâh-ı Zâid, Sâzkar makamlarının kullanıldığı da görülmektedir.⁹¹¹ Dolayısıyla bu 4 âyinde tespit edilen toplam makam sayısı 26'dır.

Nâyî Osman Dede bestelediği dört âyin⁹¹² ile Osmanlı/Türk mûsikîsine hem sayısal hem de form açısından önemli katkılarda bulunmuştur. Sayısal bakımdan katkısı kendi zamanına kadar bestelenen âyin sayısını neredeyse iki katına çıkarması yönüyledir.

⁹¹⁰ "Meydan görmüş" yani Mevlevî mukabelesi esnasında icra edilen 54 âyin hakkında yapılmış çalışma için bk. Çalışır, *Beste-i Kadimden Beste-i Cedîd'e (Meydan Görmüş) Mevlevî Ayinleri*. XVIII. asır Mevlevî mûsikîşinaslarının bestelediği âyinler için bk. Mete, "Mevlevî Mûsikîşinaslar (XVIII. Yüzyıl)", 171-177.

⁹¹¹ Tespit edilen makamların "selâm"lara göre tasnif edilmiş hali ve ayrıntılar için bk. Hatipoğlu, *Mevlevî Ayinleri*, 86, 98, 109, 119.

⁹¹² Dördü de günümüze ulaşmış olan bu âyinlerin güfte ve notaları için bk. Ahmet Çalışır, *Beste-i Kadimden Beste-i Cedîd'e*, 136-214.

XVIII. yüzyıl öncesi üretilen Mevlevî âyinlerine bakılırsa bestekârlarına dair herhangi bir malumat bulunmadığından eski beste manasına “beste-i kadîm” olarak tanımlanan ve XV. veya XVI. yüzyıllarda bestelendiği tahmin edilen üç âyin mevcut olduğu görülür. Bestelendikleri makamların Pençgâh, Dügâh ve Hüseyinî olduğu bu üç âyinden sonra günümüze Kûçek Derviş Mustafa Dede’nin (v. 1100/1688) Bayâtî makamında bestelediği âyin ulaşmıştır. XVII. yüzyıla tekabül eden bu âyinle birlikte XVIII. yüzyıl öncesi üretilen Mevlevî âyini sayısı toplamda dört olmaktadır. Nâyî Osman Dede’nin çağdaşı olan Mustafa İtrî’nin (ö. 1123/1711) Segâh makamında bestelediği Mevlevî âyini de bu toplama ilave edersek Nâyî Osman Dede’ye kadar üretilen Mevlevî âyini sayısı beş olmaktadır. Böylece Nâyî Osman Dede, dört farklı makamda bestelediği âyinlerle birlikte XVIII. asrın ilk yarısına kadar toplam âyin sayısını dokuzaya yükseltmiştir. Bu bağlamda Mevlevî âyin sayılarına yönelik yapılacak kronolojik bir gelişim grafiğinde XVIII. asrın ilk yarısında görülecek ivmenin aktörü Nâyî Osman Dede olmaktadır.

Nâyî Osman Dede’nin diğer önemli katkısı ise âyin formunun tüm özelliklerini belirginleştirmiş olmasıdır.⁹¹³ Bu durum Mevlevî âyininin gelişiminde onun önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu kapsamda mukabelelerin “na’t” bölümünde na ‘t formunda başka parçalar okunurken⁹¹⁴ XVIII. yüzyıla birlikte İtrî’nin Rast makamında bestelediği na’t’e yer verildiği görülür. Sözleri Mevlâna Celâleddin Rumî’ye’ya ait olan ve ‘Yâ Hazret-i Mevlâna, Hak dost...’ ibaresiyle başlayan bu na’t öncekileri unutturmuş⁹¹⁵ XVIII. asırdan itibaren âyin girizgahında İtrî’nin bu bestesine yer verilmesi süreklilik kazanmıştır. Söz konusu Rast Na’t-ı Nebî’nin süreklilik kazanarak günümüze dek yapılan mukâbelelerde yer almasında İtrî’nin ardından gelen âyin bestekârlarının ve özellikle Nâyî Osman Dede’nin çok önemli bir role sahip olduğu kanaatindeyiz. Bu rol sadece İtrî’nin rast bestesinin âyin-i şerifte kalıcı olmasını sağlamasında değil, her yönüyle âyin-i şerifin formel yapısının teşekkülünde de ortaya çıkmaktadır.

⁹¹³ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 101.

⁹¹⁴ XVIII. asra kadar gerçekleştirilen mukâbelelerde sair tarikatların âyinlerine ait duraklara yer verildiğine ilişkin bir tahminden söz edilmektedir. Bk. Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, 269.

⁹¹⁵ Tanrıkorur, “Osmanlı Mûsikisinde Mevlevî Ayini Besteciliği”, 710. Bazı çalışmalarda İtrî’nin bu rast bestesine Na’t-ı Mevlâna denilmektedir (misal için bk. Hakan Talu-Feridun Özgören, *Aşk ile... With Love*, 28) ancak Tanrıkorur’un da işaret ettiği üzere mezkûr nutk-ı şerif Hz. Mevlâna Celâleddin’in Hz. Peygamber’e yönelik bir medhiyesidir. Bk. Tanrıkorur, “Osmanlı Mûsikisinde Mevlevî Ayini Besteciliği”, 721.

Netice itibariyle Nâyî Osman Dede'nin bir mûsikî formu olan Mevlevî âyininin gelişiminde önemli bir görev üstlendiğini görülmektedir. Farklı makamlarda bestelediği dört âyin ile Mevlevî âyininin yapısal formunu netleştirmesi ve kendi zamanına kadar üretilmiş olan âyin sayısını takriben iki kat artırması söz konusu sahada edindiği mevkiyi göstermesi açısından önemlidir.

2.5.5.2. Şevk u Tarâb Mevlevî Âyini

Mevlevî âyinlerini konu edinen çalışmalarda Şevk-u Tarâb Mevlevî âyininin bestekârı hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Heper, Salgar ve Çalışır söz konusu âyini Hammamîzâde Dede Efendi'ye ait gösterirken⁹¹⁶ Zekaizâde Ahmed Irsoy (v. 1943)⁹¹⁷, Çevikoğlu ve Hatipoğlu onun Ali Nutkî Dede'ye ait olduğunu kabul ederler. Çevikoğlu, bir el yazma eserde yer alan Dede Efendi'ye ait kayda dayanarak bu âyinin aslında Ali Nutkî Dede'nin eseri olduğunu ve mürîdi Dede Efendi'ye ithaf ettiği belirtir. Bu kayıta Dede Efendi şunları söylemektedir:

“Şeyhim, azizim, Yenikapı şeyhi Ali Efendi Hazretlerinin re'y ve tedbiri ve her bir nağmede tarifi munzam olduğundan hâlen okunan bestede medhalim yoktur. Hâl-i hayatlarında tenbihleri mucibince kendi isimlerini ihfâ ve bâlâsına bu fakirin ismini tahrir buyurup fakiri alâ-tarîki'l-hediye ihsan buyurdular. el-fakîr Dervîş İsmail”⁹¹⁸

Hammâmîzâde Dede'nin yukarıda alıntıladığımız ifadelerinden Ali Nutkî Dede'nin Şevk u Tarâb âyini besteleme esnasında Dede Efendi'ye rehberlik ettiği, âyin besteleme şart ve âdâbını öğreterek ona yol gösterdiği ve eserin her bir nağmesine düzen verdiği anlaşılmaktadır. Hatta Ali Nutkî Dede'nin bu eserin üstüne bestekâr olarak Dede Efendi'nin ismini yazdığı ve bunun mahfuz kalması için talebesini uyardığı görülmektedir. Bu ifadelerle eser Ali Nutkî Dede'ye rahatlıkla nisbet edilebilir.

Bununla birlikte yukarıdaki pasaj bu eserin bir nevi ortaklaşa yapılan bir çalışma olarak algılanmasına da sebebiyet verebilir. Dede Efendi'nin âyin bestelemeyi arzulayıp teşebbüste bulunduğu, Ali Nutkî Dede'nin de bu teşebbüsü kuralları ve hükümlerine riâyet ederek tamamına erdirdiği şeklinde algılanabilir. Bu bağlamda pasajda geçen

⁹¹⁶ Fatih Salgar, *Mevlevî Âyinleri*, 428; Çalışır, *Beste-i Kadimden Beste-i Cedîd'e*, 337.

⁹¹⁷ Zekaizâde Ahmed “Nutmî Dede bu ayini şakird-i güzînine hediye etmiş olduğu dergâhın kadim mecmuasında kaydı görülmektedir.” ifadesini kullanmaktadır. Bk. Zekaizâde vdğr., *Mevlevî Âyinleri XXI*, numarasız son sayfa. Buna rağmen aynı fasikülün 635-649. sayfaları arasında Şevku Tarâb Âyini Dede Efendi'ye ait gösterilmiştir.

⁹¹⁸ Çevikoğlu, *Mevlevî Âyinleri Usûller ve Arûz*, 2.

“bestede medhalim yoktur” ibaresi, uygulama eşliğinde görülen bir öğrenimin neticesi olarak okunabilir. Tıpkı bir marangoz ustasının çırağına uygulamalı bir metod ile sanatını öğretmesi gibi Ali Nutkî Dede’nin de talebesine Mevlevî âyininin nasıl besteleneceğini öğrettiği ve neticesinde Şevk u Tarâb âyini ortaya çıktığı varsayılabilir. Diğer taraftan yine “bestede medhalim yoktur” ifadesinin Mevlevîlik zarafeti ve mütevazılığı çerçevesinde söylenebileceği akla gelebilir. Böylece Dede Efendi’nin âyin bestesine başladığı, hocası Ali Nutkî Dede’nin de bunu itmam ve ikmal ettiğine ihtimal verilebilir. Bu varsayımlar ve ihtimaller üzerinden söz konusu âyin Ali Nutkî Dede ile İsmail Dede’nin birlikte hazırladıkları ortak bir çalışma olarak görülebileceği gibi doğrudan İsmail Dede Efendi’ye de nisbet edilebilir. Fakat Yenikapı Mevlevihanesi’nin XIX. asır ser-tabbahından Kemaleddin Efendi’nin haber verdiği bir başka önemli kayıt bütün bu varsayım ve ihtimalleri elimine etmektedir ve söz konusu âyinin bestekârının Ali Nutkî Dede olduğunu sarahaten ortaya koymaktadır. XIX. asra ait bu kayıta Seyyid Ali Nutkî Dede kendi el yazısıyla yazdığı bir mecmuada Şevk u Tarâb âyini tasnif ettiği ve Hammamizade Derviş İsmail’e bahsettiği yazılıdır.⁹¹⁹

Ali Nutkî Dede’nin vefatından kısa bir süre bestelediği Şevk u Tarâb Âyini âyini incelendiğinde muhtelif türlerde toplam 20 makamı ihtiva ettiği görülmektedir. Âyinin ilk ilk meydân görmesi 19 Rebûlâhir 1219/28 Temmuz 1804 tarihinde gerçekleşmiştir.⁹²⁰

Netice itibariyle Mevlevî âyini bestekârları söz konusu olduğunda İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında bestelediği dört âyin ile Nâyî Osman Dede zirve şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onu bestelediği bir âyin ile Ali Nutkî Dede takip etmektedir.

“Mûsikî Sahasına Katkılar” başlığımızın altında buraya kadar aktardıklarımız mûsikîşinâs Mevlevî meşâyihîni özetleyecek olursak söz konusu asırda Nâyî Osman Dede’nin dışında oğlu Sırrî Abdûlbaki Dede, Arabzâde Ali Dede ve Ali Nutkî Dede mûsikî eseri üretme faaliyetinde bulunan postnişinlerdir. Posta oturdukları mevlevihaneler bazında bir karşılaştırma yaptığımızda Galata, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevîhanelerinin mûsikî sahasında ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda Galata Mevlevihanesi Nâyî Osman Dede ve Sırrî Abdûlbaki Dede, Kasımpaşa

⁹¹⁹ Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 171.

⁹²⁰ Zekaizâde vdğr., *Mevlevî Âyinleri XXI*, numarasız son sayfa; Hatipoğlu, *Mevlevî Âyinleri*, 221.

Mevlevihanesi Arabzâde Ali Dede ve son olarak Yenikapı Mevlevihanesi Ali Nutkî Dede ile temsil edilmiştir.

Dîvan'ındaki mûsikî ile alakalı beyitleri üzerine yaptığımız değerlendirmelerden hatırlanacağı Naci Ahmed Dede'nin de mûsikî ile yakından ilgilendiği kabul edilebilir. Bu kabulden hareketle Mevlevihaneler arası dağılıma bakılacak olursa Galata ile Yenikapı Mevlevihanesi'nin iki mûsikîşinas postnişin ile eşit orana sahip olduğu görülecektir.

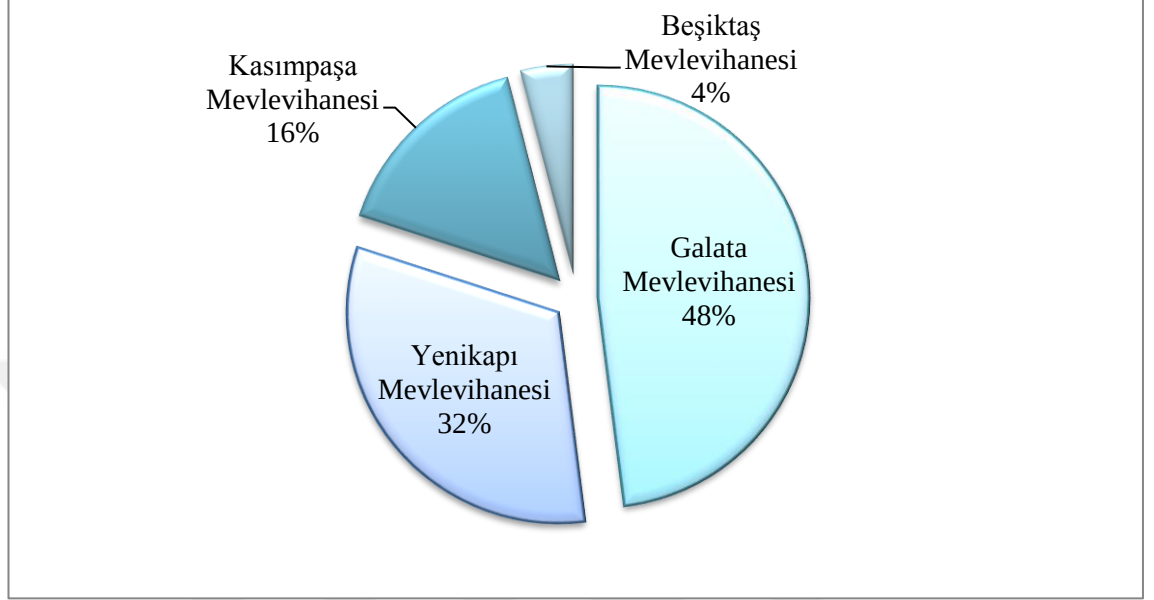
Mevlevî meşâyihî arasında mûsikî sahasına katkılar bağlamında bir değerlendirme yapacak olursak, başta da belirttiğimiz üzere, Nâyî Osman Dede çok yönlü hususîyetleriyle zirve şahsiyettir. Onun Osmanlı/Türk mûsikîsinin en uzun eseri olma hususîyetini taşıyan *Mi'râciyye*'si, mûsikî nazariyatı ve yazımına ilişkin ortaya koyduğu önemli telifleri, bestelediği dört âyin, ürettiği makamlar-terkipler ve daha birçok bestesi ile bir mûsikî dâhisi olduğu görülmektedir. Bestelediği âyinler ile âyin formunun yapısını belirginleştirmesi, talimin meşk yoluyla ilerlediği bir dönemde mûsikî ilmini yazıya geçirmesi ve birçok yeni makam ortaya koyması ile Nâyî Osman Dede, mûsikî tarihinde derin tesir bırakan bir mûsikîşinastır. Bu nedenle sadece Mevlevî şeyhleri arasında değil, Osmanlı/Türk mûsikîsiyle iştigal eden tüm mûsikîşinaslar arasında temayüz eden bir şahsiyettir.

2.6. Eserlerin Muhtelif Açılardan Analizi

Mevlevî şeyhlerinin muhtelif ilim dallarında yaptıkları katkıları belirttikten sonra ürettikleri eserlerin çeşitli açılardan tahliline geçebiliriz. Öncelikle telif edilen toplam eser sayısının 25 olduğunu hatırlamalıyız. Bu 25 eserin müelliflerinin posta oturdukları mevlevihanelere göre dağılımını yapabilir ve böylece mevlevihanelerin ilim ve sanata yazılı olarak yaptıkları katkı oranını tespit edebiliriz. Yalnız burada iki farklı mevlevihanede meşihat vazifesinde bulunmuş olan postnişinleri, posta oturdukları ilk mevlevihaneyi temsil edecek şekilde bir tasnifte bulduğumuzu belirtmeliyiz. Buna göre hem Kasımpaşa Mevlevihanesi hem de Yenikapı Mevlevihanesi'nde posta oturmuş Safî Mûsâ Dede'nin İstanbul'daki ilk meşihat görev yeri olan Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni temsil ettiğini kabul ediyoruz. Naci Ahmed Dede de daha önce farklı Mevlevihaneler de meşihat görevinde bulunmuş olsa da XVIII. asırda postnişinlik vazifesini gördüğü tek dergah Yenikapı Mevlevihanesi olduğu için onun mezkur mevlevihaneyi temsil ettiğini kabul ediyoruz. Böylece telif edilen toplam eser sayısına

mevlevihanelerin ne derecelik bir oranla katkıda bulunduğunu aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür

Şekil 8:
Telif Edilen Eserlerin Mevlevihanelere Göre Oranı

Yukarıdaki şekil XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihî tarafından telif edilen toplam eser sayısında Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin önemli bir orana sahip olduğunu göstermektedir. Galata'yı sırasıyla Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihaneleri takip etmektedir. Beşiktaş Mevlevihanesi'nin söz konusu eser sayısına yapılan katkının oranında küçük bir dilime sahip olmasında Zühdî Yusuf Dede'nin kaleme aldığı eser sayısını sadece bir adet olarak kabul etmemizin tesiri bulunmaktadır. Biyografisinde belirttiğimiz üzere şayet Nâsır Dede, *el-Menhecû'l-kavî* dışında daha başka risalelerinin de var olduğunu söylerken isimlerini de zikretmiş olsaydı, hem toplam eser sayısı hem de Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin %4lük söz konusu oranını değiştirecekti. Ne var ki isimleri belirli olan eserler üzerinden söz konusu dağılımı yapmak durumundayız. Ayrıca yukarıdaki şekilde Üsküdar Mevlevihanesi'nin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni Üsküdar Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki tek postnişini olan Halil Numan Dede'nin herhangi bir eserinin bulunmamasıdır.

Kaleme alınan eserler toplamının mevlevihanelere göre dağılımını verdikten sonra İstanbul Mevlevî meşâyihînin hangi dilde eser üretimine ağırlık verdiği yönünde gelebilecek bir soruya cevap arayabiliriz.

2.6.1. Eserlerde Kullanılan Diller

İstanbul Mevlevihanelerinde posta oturan 36 şeyhin hangi dilde eser üretimine ağırlık verdiği önemli bir noktadır. Bunun önemi XVIII. asrın başlarında devlet eliyle Türkçe literatürün artırılması ve Türk Dili'ni öne çıkarma için yapılan teşebbüsün⁹²¹ Mevlevî şeyhlerinin kalemine ne derece yansıdığı bağlamında ortaya çıkar. Dili hakkında net bilgi verebileceğimiz eserler ancak günümüze ulaşanlardır. Bu kapsamda söz konusu eserlerin yazıldıkları dillere göre tasnifi şöyle yapılabilir:

Tablo 13:
İstanbul Mevlevî Meşâyihî Tarafından Kaleme Alınan Eserlerde Ağırlıklı Olan Dillerin Dağılımı

Türkçe	Arapça	Farsça
<i>Ravzatü'l-i 'câz</i>		
<i>Mi'râciyye</i>	<i>es-Sohbetü's-</i>	
<i>Risâle-i Edvâr</i>	<i>sâfiyye</i>	
<i>Nota-i Türki</i>		
<i>Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş Ali Firistâde Şod</i>	<i>Ürcûze-i Cedide</i>	<i>Rabt-ı Ta'birât-ı</i>
<i>Rişte-i Cevâhir</i>		<i>Musikî</i>
<i>el-'Ukûdü'l-lü'lü'ye Tercümesi</i>	<i>el-Menhecü'l-kavî</i>	<i>Zübde-i Makâlât-ı</i>
<i>Ta'rib-i Şâhidî</i>	<i>litullâbi'l-Mesnevî</i>	<i>Şems</i>
<i>Habîbü's-siyer Tercümesi</i>		
<i>Hüsn ü Aşk</i>		
<i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i>		
<i>Şiir Mecmuası (2 adet)</i>		
<i>Dîvan (4 adet)</i>		
<i>Defter-i Dervîşân</i>		
Toplam	18	3
		2

Bu tablo XVIII. asırda İstanbul Mevlevihanelerinde posta oturan meşâyihî kaleminden çıkan eserlerin Türkçe ağırlıkta olduğunu göstermektedir. *Rişte-i Cevâhir*, *el-'Ukûdü'l-*

⁹²¹ Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın tasarladığı ve hayata geçirdiği tercüme projesiyle Türkçe literatürün alanının genişlemesine önemli katkılar sağlanmıştır. Bu hususta ayrıntılar tezimizin üçüncü bölümünde verilmektedir.

lü'lü'ye fî tarîki's-sâdeti'l-Mevleviyye Tercümesi, Ta'rib-i Şâhidî, Habîbü's-siyer Tercümesi adlı muhtelif dillerdeki eserlerin Türkçe literatüre kazandırılmak üzere yapılan tercümeler olduğu dikkate alındığında Mevlevî meşâyihın Türk Dili'ne yoğunlaştıkları düşünülebilir. Şeyh Gâlib'in *Dîvan*'ı özelinde bahsettiğimiz üzere Çağatay Türkçe'siyle yazdığı şiir, Türkçe ve farklı Türk lehçelerine önem verildiğini gösterebilir. Bununla birlikte genel olarak eserler incelendiğinde el-sine-i selâse denilen Arapça, Türkçe ve Farsça ibarelere hemen hemen tüm eserlerde rastlandığı görülmektedir. Meselâ dîvanlar Türkçe kategoride değerlendirilse dahi içlerinde birçok Farsça ve Arapça şiirler barındırdığı, *es-Sohbetü's-sâfiyye* her ne kadar Arapça bir eser olsa da içerisinde yine çok sayıda Farsça ve Türkçe beyit ve deyişler bulunduğu ve hatta bu farklı dildeki şiirlerin ard arda sıralandığı hatırd tutulmalıdır.

Yukarıdaki şekilden de anlaşıldığı kadarıyla XVIII. asır İstanbul Mevlevî postnişinlerinin kaleme aldıkları eserlerin genelinde Türkçe ağırlıklı dil olarak görülmektedir. Bu durum XVIII. asrın başlarında Lâle Devri'nden itibaren siyasi erkin Türkçe'ye önem vermesi ve literatürün genişlemesine dönük politikalar izlemesinin bir tezahürü olarak değerlendirilebileceği gibi bilginin her kesimden halkın ulaşmasını arzu eden bir anlayışın ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte eserlerin içeriğine yönelik yapılacak bir incelemede el-sine-i selâsenin mezc olduğu bir uslubun bulunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ayrıca Arapça olan üç eserden ikisinin müellifinin Trablusşam menşeli ve Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup olması dikkat çekmektedir. Bu durum Mevlevî meşâyihının yaşadıkları ortamın hâkim diline meylettği ve bunu İstanbul'da da sürdürdükleri şeklinde yorumlanacağı gibi, belki de bundan daha fazla, iyi bir tahsil görmeleri münasebetiyle ilmiye sınıfında yaygın dili tercih ederek geleneğe uydukları kabul edilebilir.

Netice itibariyle Mevlevî şeyhlerinin kaleme aldıkları eserlerin dilinde sayısal bakımdan Türkçe önde gitse de Türkçe eserlerde dahi Arapça ve Farsça beyit ve özdeyişlerin yoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Dîvanlar Farsça-Arapça-Türkçe beyit ve kıtalarla doludur. Bu durumda asrın Mevlevî şeyhlerinin Osmanlı telif dili geleneği dilini yüksek düzeyde kullandıkları söylenebilir. Tercüme faaliyetlerine özel bir hassasiyet göstermeleri Türkçe literatürün alanının genişlemesine katkıda bulunmaya gayret etmekten ziyade bilginin her kesimden halkın ulaşmasına matuf olarak değerlendirilebilir.

2.6.2. Eserlerin Sayısal Analizi: Mevlevî Postnişinlerin Eser Kaleme Alma Temayülleri

XVIII. asırda İstanbul Mevlevihanelerinde meşihat makamında bulunan toplam 36 postnişinden sadece 9'unun eser telifinde bulunduğu görülmektedir. Toplamda 25 adet kitap yazan bu 9 postnişini eserleriyle birlikte şöyle listelemek mümkündür:

Tablo 14:
İstanbul Mevlevihanelerinde Görev Yapan Postnişinlerin Kaleme Aldığı Eserler

Müellif	Eser	Toplam
Nesîb Yusuf Dede	<i>Rişte-i Cevâhir</i>	3
	<i>Mektûb-ı Manzûm be-Derviş Ali Firistâde</i>	
	<i>Şod</i>	
	<i>Divan</i>	
Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede	<i>el- 'Ukûdü 'l-lü 'lû 'iye fî tarîki 's-sâdeti 'l-Mevleviyye Tercümesi</i>	1
Nâyî Osman Dede	<i>Ravzatü 'l-i 'câz</i>	7
	<i>Mi 'râciyye</i>	
	<i>Zübde-i Makâlât-ı Şems</i>	
	<i>Şiir Mecmuası</i>	
	<i>Risâle-i Edvâr</i>	
	<i>Rabt-ı Ta 'birât-ı Musikî</i>	
Nâci Ahmed Dede	<i>Nota-i Türkî</i>	1
	<i>Dîvan</i>	
Safî Mûsâ Dede	<i>Ürcûze-i Cedîde</i>	4
	<i>Divan</i>	
	<i>Ta 'rib-i Şâhidî</i>	
	<i>Habîbü 's-siyer</i>	

Seyyid Ebubekir Dede	<i>Menâkıb-ı kudsîye</i> <i>Merâtib-i insaniye</i>	2
Şeyh Gâlib	<i>Şerh-i Cezîre- Mesnevî</i> <i>es-Sohbetü's-sâfiyye</i> <i>Dîvan</i> <i>Şiir Mecmuası</i> <i>Hüsn ü Aşk</i>	5
Ali Nutkî Dede	<i>Defter-i Dervîşân</i>	1
Zühdi Yusuf Dede	<i>el-Menhecü'l-kavî</i> <i>litullâbi'l-Mesnevî</i>	1
Toplam Eser Sayısı		25

Bu tabloda kaydettiklerimize Mevlevî postnişinlerin Osmanlı/Türk Mûsikîsi'ne kazandırdıkları âyinler, peşrev-saz semailer, makam-terkibler ve edebî sahada ortaya koydukları mesnevî, terci-i bend, kaside, gazel vb. türdeki eserler ilave edildiğinde elbette sayı yükselecektir. Ayrıca müretteb divanı bulunmayıp müstakil şiiirlere sahip olan Sırrî Abdülbaki Dede, Halil Sâlik Dede, Memiş Dede, Ârifî Ahmed Dede, Semahat Ömer Dede gibi postnişinlerin gazelleri, kasideleri, mesnevîleri eklendiğinde toplam eser sayısında artış gözlenecektir. Fakat iki cilt arasında mevcut bulunan eserleri dikkate alarak ortaya koyduğumuz bu tabloda çıkan sayı düşündürücüdür. Elbette eser sayısından daha ziyade eserin niteliği önemlidir fakat yine de aynı asırda Nakşibendiyye, Celvetiyye, Halvetiyye gibi büyük tarikatların meşâyihinin telif ettikleri ürünlerin sayılarına nispeten sarih bir azlık söz konusudur.

XVIII. yüzyılda yaşamış tarikat müntesiplerinin yazdıkları kitapların sayılarını analiz ettiği araştırmasında Muslu, Mevlevî şeyhlerinin kaleme aldıkları eserlerin diğer tarikat şeyhlerinin eserlerine oranını % 3,62 olarak tespit etmiştir. Muslu çalışmasına herhangi

bir şehir kaydı gözetmeksizin seçtiği dokuz Mevlevî dedesi tarafından kaleme alınan toplamda 26 eseri dâhil ederek bu orana ulaşmıştır. Bu dokuz dedenin eserlerine Safi Mûsâ Dede, Nesîb Yusuf Dede, Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede ve Zühdi Yusuf Dede'nin eserlerini ilave etmek mümkündür. Yazarın tespit ettiği eserlere yeni eserler eklemek mümkün olsa dahi oranda ciddi bir değişikliğin meydana gelmeyeceğini kabul etmeliyiz. Nitekim aynı asırdaki Nakşibendî meşâyihinin 214, Celvetî meşâyihinin 183, Halvetî meşâyihinin 181 adet eser yazdığı⁹²² dikkate alındığında Mevlevî meşâyihinin telif sayısında oransal bir azınlığın bulunduğu dikkat çekmektedir. Yine başka bir çalışma XVIII. asırda Osmanlı merkez topraklarında İslâmî ilimler alanında kaleme alınan toplam 1757 eser içerisinde 484 adediyle tasavvuf konulu olanların %28'e tekabül ettiğini ve bu oranla tasavvufî eserlerin diğer bütün disiplinlerden daha fazla üretildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmada tasavvuf erbabının tertip ettiği divanlar ve diğer sahalarda kaleme aldıkları eserler bu orana dâhil edilmediği halde, eserlerin disiplinlere göre sayıca dağılımında ikinci sırada yer alan fıkıh ile birinci sırada yer alan tasavvuf arasındaki farkın 166 olması⁹²³ mutasavvıfların eser üretimindeki etkinliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak **Tablo 14**, XVIII. asırda yaşayan mutasavvıfların ürettiği bu toplam eser sayısında Mevlevîlerin az bir katkısının bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda Mevlevîlerin ve bilhassa Mevlevî şeyhlerinin eser telif etmekten bir ölçüde geri durmalarının ardındaki neden veya nedenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Burada ele alacağımız ilk sorun da budur.

Bu ilk sorun genel manada sufi tavrıyla irtibatlandırılabilir. Esasen sufiler manevi arınma ve aydınlanmayı eser kaleme almaya her zaman öncelemişlerdi. Bu hususta sufi tabakatında kâmil bir insan olmanın ve kâmil bir insanı eser olarak bırakmanın eser

⁹²² Aslında Nakşibendîlerin, Halvetîlerin, Celvetîlerin ve Kâdirîlerin eser üretiminde yüksek bir orana sahip olmaları “muksirûn” olarak tavsif edilen şeyhlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar 129 adet eseriyle Nakşî Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, 121 adet eseriyle Celvetî İsmail Hakkı Bursevî, 104 eseriyle Halvetî Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî ve 71 eseriyle Kadirî İbrahim Hakkı Erzurumî'dir. XVIII. asırdaki meşâyihün ürettiği eser sayılarının tarikatlara göre analizi için bk. Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 657-660.

⁹²³ Sarıtaş v.dğr., “18. Yüzyıl Osmanlı Merkez Topraklarında Şer'î İlimler Literatürü: İstatistikî Bir İnceleme”, 13-14. Ayrıca yine aynı yazarların XVIII. asırda kaleme alınan şer'î eserlerin bütününi gösterdikleri çizelge incelendiğinde tasavvuf erbabının diğer muhtelif disiplinlerde de birçok eser telif ettiği görülecektir. Bk. Sarıtaş v.dğr. “18. Yüzyılda Osmanlı Merkez Topraklarında Kaleme Alınan Şer'î Eserler II (Alfabetik Sıralı)”, 2/353-463. Dolayısıyla tebliğde sunulduğu haliyle XVIII. asırda tasavvuf konulu eserlerin birinci sırada yer almasını sağlayan mutasavvıfların aynı zamanda fıkıh, hadis, siyer, Kur'ân ilimleri, dil, kelim ve felsefe gibi diğer disiplinlerde üretilen eser sayısına da önemli derecede katkı yaptıkları görülmektedir.

yazmaya öncelendiği menkıbeler mevcuttur.⁹²⁴ Bu menkıbeler son derece kıymetli olan “vakt”in kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesine hasredilmesi gerektiğini; bunlar yapılmadan eser yazmakla meşgul olunmasının bir ölçüde vakti hebâ etme manasına geleceğini vurgular ve genel sufi tavrı, özellikle de erken dönem sufi tavrını tasvir eder.

Gerçekten de sufiler herhangi bir bilim kaygısı, eser üretme endişesi taşıyorlardı. Onlar kalblerin halleri ve makamları ile ilgileniyorlar, kâmil insan olma yolunu gösteriyorlardı. Hicrî IV. asırda Kelâbâzî (v. 380/990) tasavvufu yaşayanların azalmasından ve netice olarak tasavvufun soru-cevap, kitap-risâle şekline dönüşmesinden yani yaşanılır olmaktan çıkıp sadece söylenir ve yazılır duruma geçmiş olmasından yakınıyordu.⁹²⁵ Diğer bir deyişle öncelikli olması gereken nefsi arındırma pratiklerinin, bu hususlara dair söylemlerin kaleme alınmasıyla yer değiştirdiğini esefle belirtiyordu. Bu durumda ilk sırayı tasavvufa dair kelâm etmek ve bunu kayda geçirmek almıştı. Fakat Kelâbâzî bu teessüfüne rağmen bizzat tasavvufa dair risale yazmak zorunda kalmıştı. Bunun en önemli sebebi “mustasvife” denilen sahte sufiler nedeniyle tasavvufun yanlış anlaşılma ve kerih görülmesinin önüne geçme, sufilere yöneltilen itiraz ve ithamların asılsızlığını ortaya koymaktı. Bu noktada sadece Kelâbâzî’yi değil, elimizde sufileri ve yollarını anlatan en erken metinlerin yazarları olan Serrâc, Kuşeyrî ve Hücvirî’yi bilhassa anmak gerekmektedir. Kabaca hicrî IV. ve V. asra ait olan bu metinler sufi yolun nasıl olması gerektiğini, hakîkî sufilerin hallerini, sufiler tabakasına gelen itirazların bilgisizlikten ileri geri geldiğini açıklama gayesiyle kaleme alınmışlardı. Meselâ Kelâbâzî mananın kaybolup ismin kaldığını, şeklin zuhur ettiğini belirterek tasavvuftan anlamayanların sufilik iddiasında bulunduklarını, tasavvufu benimsediklerini ileri sürenlerin hal ve hareketleriyle onu inkar ettiğini bildirir. Böylece tasavvufun aleyhine işleyen bu ortam nedeniyle *et-Ta’arruf*’u yazmaya mecbur kaldığını şöyle itiraf eder:

“... Bütün bunlar beni bu kitabımda sufiler yolunun vasıflarını tasvir etmeye; onların yollarını bilmeyen ve meşâyih’in hizmetinde bulunmayan kimselerin içine düştükleri şüpheden dolayı tevhid, sıfat vb. fikirleri çerçevesinde din-diyaretlerini, sîretlerini izah etmeye sevk etti. Onların

⁹²⁴ Bu hususta akla ilk gelecek misallerden biri Hacı Bayram-ı Velî ile Muhammed Bîcan arasında geçen diyalogtur. Rivayete göre Muhammed Bîcan, Gelibolu’ya gelen Hacı Bayram-ı Velî’ye ileride meşhur olacak *Muhammediyye* adlı eserini takdim ettiğinde Hacı Bayram Velî “Mehmed! Bunu yazacağına bir sîne hâkk etseydin daha iyiydi” cevabını verir. “sîne hakketmek” kağıt üzerine değil kalp üzerine silinmez yazılar kazımadır. Bu menkıbe Hacı Bayram’ın her şeyden önce fiil ve ahlakî terbiyeye ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Bk. Aynî, *Hacı Bayram Velî*, 114. Bu menkıbenin tarihsel analizi için bk. Yazıcıoğlu, *Muhammediyye*, 19, 20.

⁹²⁵ el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t-tasavvuf*, 6; krş. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta’arruf*, 48.

işaretlerini anlamayanların anlayabilmesi, ibarelerini idrak edemeyenlerin idrak edebilmesi ve yalancıların onlara yönelik yalanlarını ve cahillerin kötü niyetli tevillerini çürütmek için ilim dili ile açıklanabilecekleri açıkladım; izah edilmesi uygun olan meseleleri açıkça izah ettim. Tasavvuf yolunu takip etmek isteyenlere bir beyan olsun istedim.”⁹²⁶

Dolayısıyla Kelâbâzî'nin eserini kaleme almaya sevk eden ana sebep mustasvife geçinen grubun tasavvufun yanlış anlaşılmasına neden olması ve netice itibariyle şahit olduğu olumsuz ortamdı. Benzer şekilde Kuşeyrî ise erken dönem kaynakları arasında hayli mühim yer işgal edecek olan *er-Risâle*'yi kaleme alma sebebini şöyle açıklıyordu:

“ ... Kendileriyle hidayete ulaşılan şeyhler vefat edip gitmiş, şeyhlerin gidişatına ve âdetlerine tâbi olan gençler azalmış, vera kaybolmuş, verâ sergisi dürülmüş, tamah kuvvetlenmiş, ihtirasın kökleri ve bağları güçlenmiştir. Şeriata hürmet hissi kalplerden zâil olmuştur. Dine karşı kayıtsızlığı, menfaat temin etmenin en güvenilir vasıtası olarak kabul eden zamanın sofuları, haram ile helal arasında fark görmez olmuşlar, dine ve din büyüklerine karşı saygısız olmayı din haline getirmişlerdir... Ehl-i dilin tasavvuf yolunun temellerini, sahte sofuların iddia ettikleri şekilde atıldığı ve sufilerin selefi olan zevatın da bu tarzda hareket ettikleri kanaatine varmalarından endişelendim; bu fikre sahip olurlar diye onlara acıdım. Bu risaleyi işte bu sebeple yazdım.”⁹²⁷

Kelâbâzî ve Kuşeyrî'nin örnekleminde genel manada erken döneme ait elimizdeki önemli eserlerin, sufilerin tasavvufun önemli meselesi olan şariat-hakikat ilişkilerinde⁹²⁸ denge sağlamak adına, tasavvufa ve ehline yönelen olumsuz bakışları, onun hakikatini ortaya koyarak bertaraf etme maksadıyla kaleme alındığı söylenebilir. Söz konusu müellifler bu eserlerinde bilhassa fıkıh ve kelâm ilimleri dâhilinde gerçekleşen tartışmalara iştirak ederek fikir beyan ediyorlar; onların fikirlerini kabul ediyor ve/veya ilavelerde bulunuyorlardı. Netice itibariyle değişen ve gelişen şartlar neticesinde sufiler eser telif etmek durumunda kaldılar ve hatta yukarıda eserlerinin sebep-i teliflerini zikrettiğimiz pasajda görüleceği üzere kitap yazıp sufilerin gerçek hallerini beyan etmeyi kendilerine vacip gördüler. Böylesi şartlar zuhur etmeseydi bu eserlerin kaleme alınma ihtiyacı ortaya çıkmayacaktı. Dolayısıyla sufiler geç ve az da olsa yazılı edebiyatta yer edinmeye başladılar. Geç de olsa diyoruz zira tasavvuf ilminin tedvin dönemi IV./X. asırda başlar ki diğer dini ilimlerin tedvin dönemlerine göre oldukça geç

⁹²⁶ el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, 7; Krş. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, 48-49.

⁹²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 19-21; a.mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 80-81.

⁹²⁸ Şariat-hakikat ilişkisi meselesi ekseninde tasavvufun teşekkül seyri için bk. Başer, *Tasavvufun Teşekkül Süreci*.

bir tarihtir.⁹²⁹ Az da olsa ifadesini kullanıyoruz zira erken dönemde diğer ilimlerin eserlerinin sayısına nazaran tasavvuf ilmine ait eser sayısı azdı. Tasavvufî eserlerin az olması, sufilerin diğer ilim mensuplarından sayısal manada daha az olduğu ve böylece kişi sayısının ortaya çıkacak eser sayısını etkilediği düşünülebilir. Erken dönem İslâm toplumunda ulema içerisinde –her ne kadar sufiler ilim-amel bütünlüğüne sahip olmayanları âlim sınıfına dâhil etmese de⁹³⁰- sufilerin oranına dair net bir bilgi henüz bilmiyoruz. Yine de eldeki az sayıdaki malzemeye bakarak sufilerin oranı hakkında bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Meselâ İslam dünyasının bibliyografik tarzda ilk eseri kabul edilen *el-Fihrist*'inde⁹³¹ Bağdatlı İbn Nedîm'in (v. 385/995) yer verdiği ilim mensupları arasında sufiler küçük bir hacim teşkil etmektedir. Yazar bu eserinde hüsn-i hattı da ihtiva etmek üzere Kur'ân ilimleriyle iştigal edenler, nahiv âlimleri, tarihçiler, edebiyatçılar, mütekellimler, fakihler, filozoflar, kimya ilmiyle iştigal edenleri ayrı bölümlerde ele almakta ve eserlerinin dökümünü vermektedir. Eserde sadece birkaç sayfa zikrettiği sufi müelliflerin, diğer ilim sahalarındaki müelliflerle mukayese edildiğinde çok az bir yüzdelik orana sahip olduğu görülür.⁹³² Tasavvufun henüz teşekkülünü tamamlamadığı bir sırada yazılmış bu eserde, sufilere ayrılan bölümün önemli bir yekûn tutması elbette beklenemezdi fakat her şeye rağmen İbn Nedîm'in tasvirine bakılırsa ulema içerisinde eser sahibi olan sufiler oldukça azdı. Bu nedenle yukarıda “az da olsa” yazılı kültüre katkı yaptıklarını ifade ettik. Dolayısıyla İbn Nedîm'in sunduğu tasvir sufiler için eser kaleme almanın ikincil planda olduğu, kitap telifine rağbet edilmediği şeklinde değerlendirilebilir.

Erken döneme ait az sayıda fakat kıymetli eserlerde isimleri zikredilen Maruf Kerhî, Ebû Turab en-Nahşebî, Ebû Ali Farmedî, Davud et-Tâi, Şiblî, Ebû Hafs Haddâd (v. 260/883) vs. sufilerin birçoğunun da eser kaleme almaya rağbet etmedikleri görülmüyordu. Hatta seyyidü't-tâife olarak kabul edilen Cüneyd-i Bağdâdî'nin yazılıdan

⁹²⁹ Hicrî II. asırda hadis, tefsir, akaid, fıkıh gibi ilimlerin temellerini oluşturacak bilgilerin yazıya geçirildiği müşahade edilmektedir. İslam düşüncesinde tedvin dönemini ikinci asır ile başlatan bir çalışma için bk. Demir, “Tedvin Dönemi ve Anlamın Kökeni”, 137-163, 146 vd..

⁹³⁰ Bu noktada Hasan Basrî'nin fakih tanımı dikkate değerdir. Hasan Basrî'ye “Fukaha böyle söyledi” denilince “sen hiç fakih gördün mü? Gerçek fakih dünyaya değer vermeyen ve ona gönlünü kaptırmayan kimsedir” demişti. Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 33.

⁹³¹ Saçaklızâde'nin *Tertibu'l-'ulûm*'u üzerine tahkik çalışması yapan Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'ine bir anahtar rolü vererek ardından kitap tasnifi ve bibliyografik eser kaleme alanların onu takip ettiğini söyler. İbn Nedîm'den sonra gelenler arasında meşhur bir isim ve eseri olarak Taşköprüzâde ve *Miftâhü's-se'âde*'sini zikreder. Bk. Saçaklızâde, *Tertibu'l-'ulûm*, 67.

⁹³² Bilim dallarına göre ayrılmış on bölümden müteşekkil eserinde İbnü'n-Nedîm sufileri beşinci bölümünde “ubbad, zühhad ve mutasavvife” başlığıyla ele alır. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şüveymi, Tunis: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1985/1405.

ziyade şifâhî öğretimi tercih ettiği; eser kaleme almak yerine söylem ve tavırlarıyla talim ve terbiyede bulunmak istediği ifade edilir. Buna ek olarak metafizik fikirlerinin halk arasında yayılmasını istemediği için kitap yazmaktan kaçındığı söylenir.⁹³³ Diğer taraftan bazı sufilerin ümmî olduğu görülür.⁹³⁴ Bütün bunlar belli bir sorumluluğu yerine getirme, bir ihtiyaca cevap verme yani sahte sufileri hakîkî sufilerden ayırıştırma, tasavvufun mahiyetini ortaya koyma ve hatalı algılanmasının önüne geçip tasavvuf yoluna rağbet olunmasını sağlama dışında kitap yazmanın sufiler için ikincil durumda olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte tasavvufun aleyhine değişen ve gelişen şartlarla orantılı olarak sufiler eser telif etmeye yönelmek durumunda kalmış görünüyorlar.

Öte yandan sufi tabakatında misallerine rastlanan menkıbeler eser kaleme almanın bir ölçüde şöhret vesilesi olabileceğini veya kemale ulaşmada bir perde teşkil edebileceğini ima etmektedir. Kendilerine mürîd olmak isteyen müellifleri ancak kitaplarını nehre attıkları veya yaktıkları takdirde kabul edeceklerini söyleyen mürşidlere ilişkin bu anekdotlar, yazılan eserin sahibine gurur verebileceği, seyr ü sülûkunda bir engel meydana getirebileceğini ihsas etmektedir.⁹³⁵ Belki de bu nedenle yazılan eserlerin bazılarında yazarın gurura sebebiyet vermesinden içtinap ederek ismini gizli tuttuğu ve *el-fakîr el-hakîr* gibi sıfatlarla kayıt bırakmakla yetindiği eserlerle karşılaşmaktayız.⁹³⁶ Bundan başka *Nefehatü'l-üns*'te yer alan Mevlâna ile Şems-i Tebrizî'nin ilk karşılaşmalarını aktaran menkıbede Şems'in Mevlâna'nın kitaplarını hemen yanındaki havuza atması⁹³⁷ hadisesi de yine aynı kapsamda değerlendirilebilir.

⁹³³ Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, 77.

⁹³⁴ Bu bağlamda verilecek en çarpıcı örnek İmam Şafî'nin halledemediği meselelerde kendisine müracaatta bulunduğu çoban Şeyban er-Râî'dir. Gazzâlî *İhyâ*'sında İmam Şafî ve Şeyban er-Râî arasındaki münasebet üzerine naklettiği bir pasajda şöyle der: “Zahir âlimlerinden vera' sahipleri, batın âlimlerinin ve basiret sahiplerinin üstünlüğünü itiraf ederler. İmam Şafî, Şeybân-ı Râî'nin önünde, mektebe giden bir çocuk gibi diz çöker ve yapacağı işleri kendisine sorardı. Kendisine “Senin gibi bir zât böyle bir bedevîden bilgi alır mı?” diye sorulduğunda “bu adam bizim bilmediğimizi bilir” cevabını verirdi.” Bk. Gazzâlî, *el-İhyâ*, 1/21; Krş. *İhyâu 'ulûmî'd-dîn Tercümesi*, 61.

⁹³⁵ Bu anekdotlardan en meşhuru Necmeddin-i Kübrâ ile Fahreddin Râzî arasında geçen diyalogdur. Rivayete göre Necmeddin-i Kübrâ'ya mürîd olmak isteyen Fahreddin Râzî, tefsirini nehre atmasıyla müridliğe kabul edileceği cevabıyla karşılaşmıştı.

⁹³⁶ Nitekim yazma eser kütüphanelerimizin müellifi belirsiz birçok eserle dolu olmasının önemli sebeplerinden birisinin de bu olduğu kanaatindeyiz. Elbette yazarı belirsiz eserlerin mevcudiyet sebebini yalnızca sufilerin sahip oldukları tavra hasretmediğimizi bunun daha genel çerçevede İslam toplumunun ürettiği tevazu kalıpları içerisinde pek tabi değerlendirilebileceğini hatırla tutmak gerekir.

⁹³⁷ Menkıbe'nin detayı şöyledir: Şems-i Tebrizî Konya'ya gittiğinde Mevlâna'nın mescidine gider ve onu havuzun yanında oturur halde görür. Önünde de birkaç kitap vardır. Şems, bu kitapların ne olduğunu sorar. Mevlâna “Buna kıl ü kâl derler. Senin bunlarla ne işin var?” der. Bunun üzerine Şems bütün kitapları alır ve suya atar. Bu hali gören Mevlâna çok üzülür ve ‘be hey derviş ne yaptın! O kitaplardan bazıları babamın notları idi ki bulmak mümkün değildir.’ der. Şems elini suya sokar ve kitapları bir bir çıkarır. İlginç olan kitapların hiçbirinin ıslanmamasıdır. Mevlâna şaşkınlığını gizleyemez ve ‘derviş bu ne

Yine erken dönem sufilerinden Mimşad Dineverî, Cüneyd-i Bağdâdî'den gelen bir mektubu cevaplama isteği dahi duymamış ve bunun nedenini: “Doğrunun doğruya bir şey yazmasına gerek yoktur. Çünkü iki doğru birbirinden farklı düşünmez”⁹³⁸ cümlesiyle dile getirmiştir. Mevlâna'nın da *Mesnevî*'sinde bir sufînin en başta gönülle meşgul olması gerektiğini belirten kitabetle ilgilenmeyi ikincil plana atan düşünceleri mevcuttur:

Sufînin defteri harf karalamak değildir.

*Onunki ancak kar gibi beyaz gönüldür.*⁹³⁹

Bilginin azığı kalem eserleridir

*Sufînin azığı nedir? Ayak izleri*⁹⁴⁰

Diğer taraftan erken dönem sufîlerinde ilimle meşgul olup olmama durumlarının manevî hayatın gereklerini dikkate alarak şekillendiğini tespit eden çalışmalar mevcuttur. Spesifik olarak erken dönem mutasavvıflarının hadis ilmi ile iştigal etmeye yönelik tutumlarını incelediği araştırmasında Aydın, sufîlerin hadis ilmiyle ilgilenmekten kendilerini alıkoymaya başlamalarını riya endişesi, kibir, nefse muhalefet, ibadetlere engel olma, hadisçilerin amelsiz âlim olmaları ve hadis rivayetinin dünyalık elde etme aracı haline gelmesi gibi faktörlere bağlamaktadır.⁹⁴¹ Netice itibarıyla dünyevî bağlardan kurtulma ameliyesi olan tasavvufî hayatta, dünyevî bir niyetle yazılan eserin kişinin manevî yolculuğunda bir engel teşkil edebileceği endişesinden ötürü kitap telifinin ikinci planda kaldığı söylenebilir.

Şu halde sufîler için eser kaleme almak ikincil bir durum ise, el yazma eser kütüphanelerindeki tasavvuf konulu binlerce risâle ve eserin mevcudiyetinin nasıl izah edilebileceği yönünde soru akla gelebilir. Bu duruma birçok sebep öne sürülebilir. Tasavvufun mevzusu, mebâdisi ve mesâîliyle bir ilim olarak inşasını sağlayan eserler kaleme alan İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevi ve onların oluşturduğu gelenek akla ilk

sırdır?’ diye sorunca Şems ‘ Bu zevk ve hâldir. Sen bundan ne anlarsın’ der. Bk. Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, 641-642.

⁹³⁸ Serrâc, *el-Lüma*‘, 271.

⁹³⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, 2/158.

⁹⁴⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, 2/159.

⁹⁴¹ Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, 135-155.

gelen sebepler arasındadır.⁹⁴² Bunun yanı sıra risâle sayısındaki artış İslam coğrafyasının genişlemesi ve tarikatların geniş alana yayılmasıyla izah edilebilir. Artık erken dönemdeki gibi sufiler sadece müfrit grupları eleştirip onları tasavvufıtan ayırtırmak, sufi tabakasından veya dışından gelen sorulara ve itirazlara cevap vermek, ulema grubu arasında gerçekleşen tartışmalara katılmakla sınırlı kalmayıp belki bundan daha fazla muhtelif bölgelerde yaşayan müntesibleriyle olan irtibatlarını sağlamak, onları bilgilendirmek amacıyla risâle kaleme alma temayülü gösterdiler.⁹⁴³ Bu çerçevede tasavvuf literatüründe *melfûzat*⁹⁴⁴ türündeki eserlerin ortaya çıkmasını bu sebebe bağlamak mümkündür. Daha açık bir ifade ile şeyhinin meclisinde bulunamayan müridlere ulaşma, onların istifadesine sunma amacıyla sohbetler ve vaazlar⁹⁴⁵ kayda geçirilmiş ve bu eserler tasavvufa dair literatürün sayıca üstün gelmesinde, genişleme ve gelişmesinde rol oynamış olabilir. Daha genel bir çerçevede söylemek gerekirse tarikatların yaygınlaşması ile birlikte geniş bir literatür ortaya çıktı. Tarikatların metodları, usûlleri bakımından ayrışarak söz konusu usûllerini ifade ettikleri eserlerin üretilme ihtiyacı doğmasına binaen âdâb'ı'l-mürîd, tarikat-nâme gibi eserler ayrı bir tür oluşturdu. Tarikatlara ait tekkeleri ve fonksiyonlarını bahis konusu eden çalışmalar, tarikat büyüklerinin hayat ve menkıbelerini anlatan eserler, tarikatla ilgili terimleri

⁹⁴² İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî ile meydana gelen gelenek için bk. Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, 118-169. Sadreddin Konevî'nin düşüncesinin yansımaları ve vesile olduğu gelenek için bk. Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı: Konevî ve Takipçileri*, 123-145, vd.

⁹⁴³ Tasavvufıta bire bir terbiye çok önemli olmakla birlikte fethedilen bölgelerin genişlemesiyle bu terbiye metodunda farklılaşmaya zaman zaman gidildi. Bu bağlamda Yusuf Hemedânî şeyhinden mekân yönüyle irak kalan müritlere her gün en az on altı sayfa tasavvufî eser okumalarını tavsiye etmişti. Bk. Hemedânî, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, 91. Bu tavsiye bizi meşayihî uzak diyarlardaki müridanı için eser kaleme almaya sevk ettiği sonucuna ulaştırabilir. Bundan başka mezkur tavsiye, eser ile irşadın bir dereceye kadar mümkün olduğunu, bu durumun müridin rabıtada kalmasını sağlayacağını ima etmektedir. Yine Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin kendisinden sonra rehber olarak *Mesnevî*'yi işaret buyurması bu minvalde değerlendirilebilir. Mevlâna, “Bizden sonra *Mesnevî* şeyhlik eder. Hakikati isteyenlere mürşid olur. Onları yüksek makamlara sevk eder. Asıl maksada çekip ulaştırır.” Bk. Sipehsalar, *Tercüme-i Risâle-i Sipehsalar Bi-menâkıb-ı Hazret-i Hüdavendigar*, 98; krş. Hz. Mevlâna ve Yakınları: *Sipehsâlar Risalesi*, 78.

⁹⁴⁴ Melfuzât bilhassa Orta Asya, Hint ve Horasan'da sohbet meclislerinde şeyhin vaaz ve nasihati esnasında mecliste bulunan müridan tarafından tutulan notlardan meydana gelen eserlerdir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 243. Bu tür eserlere sadece erken dönemde değil hemen hemen her asırda rastlamak mümkündür. XVIII. asırdaki örneği Halvetî-Şabanî şeyhi Hasan Ünsî Efendi (v. 1136/1724)'nin risâlesidir. Bu risâle müridi İbrahim Hâs (v. 1175/1761)'ın şeyhinin sohbetleri esnasında aldığı notlarla meydana gelmişti. Bk. Ünsî, *Kelâm-ı Azîz: Bir Erenin Söyledikleri*. Hasan Ünsî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Okudan, *Hasan Ünsî ve Tasavvufî Görüşleri*.

⁹⁴⁵ Mevlevîlik literatürü açısından vaaza vereceğimiz en önemli misâl Hz. Mevlâna'nın *Mecâlis-i Seb'a* eseridir. *Mecâlis-i Seb'a*, Mevlâna'nın yedi vaazının oğlu Sultan Veled tarafından kayda geçirilmiş ve bazı ilavelerde bulunulmuş halidir. Bk. *Mecâlis-i seb'a*, trc. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Ney Yayınları, 2007; *Mecâlis-i Seb'a: Yedi Vaaz Sohbetler*, haz. Dilaver Gürer, Konya BBY, 2008. *Mecâlis-i Seb'a*'da Mevlâna'nın sohbet yöntemini konu edinen bir çalışma için bk. Ögke, “Mevlâna'nın Mecâlis-i Seb'a'sındaki Sohbet Metodu”, 251-266.

açıklayan çalışmalar ve nihayet tarikat kurucusunun evrâd ve ahzab dâhil olmak üzere eserlerine yönelik yapılan tercüme, şerh, haşiye türü çalışmalar tasavvufî eserlerin sayısında ciddi manada artışa sebebiyet verdi.⁹⁴⁶

Eser sayısındaki artış, İslâm coğrafyasının genişlemesine bağlı olarak müslüman toplum nüfusunun artışı ve muhtelif bölgelerdeki tarikat mensuplarına ulaşma ile irtibatlandırılacağı gibi belki de bundan daha ziyade temel metinlerin yazılması ve bu metinleri baz alan şerhlerin üretilmesi ile ilişkilendirilebilir. Temel metinlerden kastımız İbnü'l-Arabî, Mevlana Celâleddin Rumî, Atâullah İskenderî⁹⁴⁷ gibi önemli mutasavvıfların yapıtlarının tercüme-şerh-müntehâb geleneğini meydana getirmesi ve böylece literatürün alanının genişlemesidir. Gerçekten de zikrettiğimiz bu sufilerin eserlerinin yüzlerce şerhi, tercümesi mevcuttur.

Buraya kadar söylediklerimizden çıkarılacak sonuç şudur: Sufiler genel olarak eser telifine rağbet etmeyen bir halde olsalar dahi gelişen şartlar ve sebepler neticesinde İslâmî yazılı kültürün önemli parçalarını üretmede etkin rol aldılar. Bununla birlikte eser telifindeki etkin rollerinin her asır ve her tarikatta homojenlik göstermediği, XVIII. asırdaki Mevlevîlerin sayısal manada az eser üretmeleri örneğiyle ortadadır. Biz burada XVIII. asırdaki Mevlevî şeyhlerinin telife yönelik tavırlarını erken dönem sufilerinin eğilimine benzetiyor ve bu tavrı genel bir sufi tavrı içerisinde konumlandırıyoruz.

Erken dönem sufilerinde eser kaleme alma temayülünün daha ziyade sapkın davranışları sufi tavrın dışına itmek ve böylece yollarının aslını anlatmak suretiyle yöneltilen itirazları izâle etme maksadıyla gerçekleştiğini ifade etmiştik. Vakıa fikrî tartışmalar, gruplar arası itirazlar ve suçlamalar eser üretiminin bir vesilesi ve heterojenliğin bir sebebidir. Aynı ve belki de çok daha renkli bir durum XVII. asır için geçerlidir. Kadızâde-Sivâsî gerginliği olarak yaygınlaşan ismiyle tasavvuf karşıtlarının sufilerin zikir meclislerini ve mûsikîyi din dışı çerçeveye alma girişimlerine karşı Mevlevîler de görüşlerini kayda geçirerek tepkilerini ortaya koymuşlardı. Bu gerilimde verilecek en

⁹⁴⁶ Şazeliyye literatürü üzerine yaptığı araştırmasında Mustafa Kara, Ebu'l-Hasan Şâzelî'nin sadece hizbi üzerine tespit edebildiği 58 adet çalışmanın listesini verir. Ayrıca Kara tarikatla ilgili eserleri beş kategoriye ayırır: "1. Tarikat kurucusunun varsa eserleri üzerine yapılan çalışmalar, 2. Tarikatın âdâb, erkân, seyr ü sülûk ve terbiye usullerini aktaran eserler, 3. Tarikata ait tekkelerin ve bu müesseselerin fonksiyonlarını konu alan eserler, 4. Tarikat büyüklerinin hayat hikayeleri ile menkıbelerini anlatan eserler, 5. Tasavvuf ve tarikatla ilgili terimleri anlatan ve tanıtan eserler. Bütün bunlar tarikatların intişarına paralel olarak tasavvuf literatürünün gelişim gösterdiğini ima etmektedir. Bk. Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı: Hal Tercümeleri/Tarikatlar/İstılahlar*, 290-295.

⁹⁴⁷ Tercüme ve şerhlerin bir listesi için bk. İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, 87-100.

önemli örnek hiç kuşkusuz İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin *Hüccetü's-semâ* ve *er-Risâletü't-tenzîhiyye fî şe'ni'l-Mevleviyye*⁹⁴⁸ adlı eserleridir. XVIII. asırda ise XVII. asırda görüldüğü gibi bir kutuplaşmaya şahit olmuyoruz. Bundan daha önemlisi Mevlevîlerde müfrit bir eğilim veya onların bidat ehli oldukları kabilinden suçlamalara rastlamıyoruz. Şayet aşırı bir tavırda bulunan veya galat fikre sahip Mevlevîler zuhur etse idi -tasavvuf iç tenkidi çok yoğun bir gelenek olması itibarıyla⁹⁴⁹- bu tenkidi en başta Mevlevîlerin metinlerinden takip edebilirdik. Bu kapsamda yine bir önceki asırdan İsmail Rüsûhî Ankaravî Dede'nin *Minhâcü'l-fukarâ* eseri öncelikle akla gelir. Ankaravî döneminde müşahede ettiği bazı durumlara kayıtsız kalamayarak bu eserini telif etmişti. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin yolundan sapan, onu yanlış anlayan ve ibâhî eğilimler gösteren Mevlevîlerin mevcudiyetini üzümlerle müşahade etmiş ve “yolunu kaybetmiş birine yol göstermek ibadetlerin en faziletlisidir” anlayışı ile yolun aslını göstermek, onları irşad etmek maksadıyla eserini kaleme almıştı. Ankaravî, Galata Mevlevihanesi meşihatıyla vazifelendirdiğindeki gözlemlerini *Minhâc*'ın dibâcesinde şöyle ifade etmektedir:

Gördüm ki, ekser hey'etimizde ve şekil ve suretimizde olan fukarâ, ol sultânü'l-evliyâ ve bürhânü'l-asfiyâ ve ünvânü'l-etkiyâ, ya 'nî Mevlâna ve mevlâ'l-ârifin hazretlerinin zâhib olduğu tarikat-i Mevleviyye onu zu'm etmiş, her biri ol hazretin kelimât-ı kudsiyyesiyle meşreb ve mezheblerine hüccet kılıp varta-i ibâhata yetmiş, kimisi tebdîl-i şekl li-eclî-ekl eylemiş ve ni 'met-i sülûkden ve lezzet-i sülûkden bî-behre kalmış; ve bazısı dahi ilim ve ma'rifetten şecer-i bilâ-semer gibi hâlî olup şeriat ve tarîkatı bilmemiş ve âdâb ve erkân nedir duymamış; ve ba 'zılar dahi gerçi bu zikrolunan sıfatlardan terakkî edip ilim ve ma'rifet tahsil kılmış ve âdâb-ı şeriat ve tarikata min-vechin vâkıf olmuş; lâkin nefis ve şeytan, tevhîd-i ef'âl yüzünden ve evliyânın vahdet-âmiz olan sözünden onlara ruhsat bulup onları çâh-ı ibâhat ve ilhâda salmış... Pes Hz. Ali (k.v.) buyurdıkları kelâm üzere ki لا خير في الصمت عن العلم كما لا خير في الكلام عن الجهل 'Cehilde konuşmakta hayır olmadığı gibi ilimde susmakda da hayır yoktur.' Bu hususta bildiğim ilimden sâmit olmayı hayır görmedim ve bunlara bu vartalardan haber vermemeyi mürüvvet ve fütüvvet bulmadım.⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ *Hüccetü's-semâ* tercümesi için bk. *Mevlevîler Yolu*, ss. 381-403. *er-Risâletü't-tenzîhiyye fî şe'ni'l-Mevleviyye* için bk. Akdoğan, *İsmâil-i Ankaravî ve Mûsikî Risâlesi*.

⁹⁴⁹ Erken dönem eserleri arasında merkezî bir konumda olan Serrâc'ın *el-Lüma* eserinde Galatâtü's-sûfiyye (sufilerin hataları) başlıklı bir bölüm açması iç tenkidin ne derece dinamik olduğunu; sufilerin başka bir grup tarafından tenkit edilmesine ihtiyaç bırakmayacak şekilde kendilerini hesaba çektiklerini göstermektedir. Bu bağlamda sufilerin otokritiklerini tasvir eden kapsamlı bir çalışma için bk. Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*.

⁹⁵⁰ İsmail Ankaravî Dede'nin şahit olduğu tüm Mevlevîlerin aynı hal içerisinde olmadığını söylediği şu cümlelerden anlıyoruz: “ve bu cümlelerin meyânında bir güruh-ı pür-şükûh dahi var ki, bu zikrolunan sıfatlardan muarrâ ve bu takrir kılınan hâletlerden müberrâdır, akideleri pâk ve derûnları nûr-ı ilim ve

Ankaravî'yi eser telifine sevk eden hem Kadızâdeliler tarafından gelen itirazlar hem de müfrit tavırlar takınan Mevlevîlerin mevcudiyeti, yaşadığı zaman dilimiyle irtibatlıdır. Tıpkı erken dönemde sufilere yönelik itirazların ve sufilik iddiasında bulunanların ortaya çıkması nedeniyle hakîkî sufileri anlatan ve sufi yolunu izah eden eserlerin kaleme alınmasına benzer şekilde XVII. asırda Ankaravî semâ' ve mûsikînin caizliğini ortaya koyma ve Mevlevîlik yolunun keyfiyyetini izah etme maksatlı eserler kaleme almıştı. Dolayısıyla eser telifinde yaşanan dönemin ciddî manada bir etkisi söz konusudur. Netice itibarıyla söyleyebileceğimiz şey şudur: Az sayıdaki eser, XVIII. asrın Mevlevîleri özelinde fikrî tartışmalar bazında bir önceki asra nispeten daha sade bir eğimde seyretmesinin neticesi olarak görülebilir. Dolayısıyla eser sayısındaki azlığı ilki erken dönem sufi tavrı; ikincisi nispeten sabit ve statik devam eden bir asır olma nedenleriyle ilişkilendirebiliriz. Nitekim bu asırdaki Mevlevî şeyhleri tarafından üretilen eserlerin sebep-i teliflerine yönelik ileride sunacağımız veriler bu düşüncemizi tasdik edici niteliktedir.

Mevlevîlerin telifte rağbet göstermeme meselesine bir başka açıdan bakılması ve bunu tarikat kurucusunun metniyle iktifa etme gibi bir nedene bağlamak da mümkündür. Özellikle tarikat kurucularının –daha doğru bir ifadeyle tarikatların kendilerine nispet edildiği zevâtın- kaleme aldıkları eserler, bu tarikatın bağlılarının diğer tasavvufî eserlere oranla daha çok rağbet ettikleri referans metinleri haline geldi. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin *Mesnevî*'sinden sonra Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-tayr* ve *Musibetnâme* ve Hakîm Senâî'nin *Îlâhînâme* eserleri Mevlevîler tarafından ikincil duruma geçmişti. *Mesnevî*'nin on sekiz beytinin izharına ve dolaylı olarak *Mesnevî-i Manevî*'nin ortaya çıkmasına vesile olan hadiseye göre Çelebi Hüsameddin, müridlerin Hakîm Senâî ve Feridüddin Attar'ın eserlerini okuduklarını ifade ettikten sonra Mevlana Celâleddin Rûmî'den müridleri irşad edecek nitelikte bir eser yazmasını istirham etmişti.⁹⁵¹ Nihayet *Mesnevî-i Manevî* artık istisnasız bütün Mevlevîlerin önemle okuduğu ve rehber edildiği bir eser hüviyetini kazandı. Onu daha iyi anlamak adına şerhler yapıldı, muhtelif dillere tercüme edildi ve böylece ardında bir şerh ve

ma'rifetle tâbnâk, fakr ve kanâatle mütehallik ve ibâdet ve riyâzetle mütehakkık olmuşlar ve enbiyâ ve evliyânın buyurduğunu bilâ te'vil alâ-mukteza'n-nefs ihtiyâr kılmışlar." Bk. Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, 20.

⁹⁵¹ İlgili hadise hakkında detaylı bilgi için bk. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/155-157.

tercüme literatürü oluştu.⁹⁵² Öyle ki Mevlevîler önceliklerini eser kaleme almaya değil, *Mesnevî*'yi idrak edip rehber edinmeye verdiler. Bu bağlamda verilecek örneklerden biri Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in *Mesnevî*'yi on bir defa baştan sona tekrar etmesidir.⁹⁵³ Altı ciltten oluşan bir eserin bu denli tekrar edilip hazmedilmeye çalışıldığını ima eden bu örnek, Mevlevîlerin *Mesnevî*'yi anlama ve yaşamayı önceledikleri ve buna önemli bir mesai ayırdıklarını göstermektedir.

Yine Şeyh Gâlib'in Mevlevî tarikatının âdâbını konu edinen *es-Sohbetü's-sâfiyye* risâlesinde ifade ettiği “(Mevlevîlik) âdâb(ın)dan birisi de, gerek kalmadıkça, bizim yaptığımız gibi risale telif etmemektir. Zira *Mesnevî* her şeyi câmi‘ ve fâriktir (hak ile batılı ayırıcıdır)”⁹⁵⁴ sözü bir hayli dikkate değerdir ve XVIII. asırda Mevlevîlerin kaleminden çıkan az sayıda eserin mevcudiyet nedenine dair mühim bir ipucu verir.

Şeyh Gâlib'in Mevlevî âdâb ve erkânına hasrettiği risâlesinde geçen bu ifadesi esasen genel Mevlevî düşüncüyü ortaya koyabilir. Mevlevîlerce, Hz. Mevlâna eserlerinde söylenecek olanı, söylenmesi gerekeni söylemişti ve Mevlevîlere düşen onu hakikatiyle anlamaya ve yaşamaya çalışmaktı. XVIII. asırda Mevlevî postnişinlerin *Mesnevî* şerhleri dışında doğrudan tasavvuf konulu bir risâle kaleme almaması Şeyh Gâlib'in iktibas ettiğimiz bu ifadesinin genel bir Mevlevî tavır olarak kabul edilebileceğini gösterir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki bu durumun tek istisnası İsmail Ankaravî Dede'dir. Şu ana kadar yapılmış araştırmalar Mevlevîlik tarihi boyunca belirli üslûb ve büyük bir hacimde müellefata sahip olan İsmail Ankaravî'den başka bir müellifin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bunun nedeni de, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Mevlevîliğin ve *Mesnevî*'nin eksik anlaşıldığı, tarikat uygulamalarına dönük menfi söylemlerin etkisinin çoğalmaya başladığı bir zaman diliminde yaşamış olmasıydı. Kısaca gerek tarikatın içinden görünenlere gerekse de tarikat muhaliflerine hakikati ortaya koyma ve onları irşad etme maksadlı telif faaliyetinde bulunma gereğinin en fazla zuhur ettiği asırda yaşamış olması, Ankaravî'yi eser telifine sevk eden ana unsurdur.⁹⁵⁵ Her şeye rağmen Ankaravî külliyyatının bir *Mesnevî* şerhi projesi olarak

⁹⁵² Tasavvuf tarihinde ardında önemli miktarda bir şerh ve tercüme literatürü meydana getiren eserlerin başında *Mesnevî* gelir. *Mesnevî* şerhleri üzerine yapılmış çalışmalar için bk. Demirel, “Mevlâna'nın *Mesnevî*'si ve Şerhleri”, 10; a.mlf., *Dinle Neyden: Mesnevî'nin ilk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri*.

⁹⁵³ Ergun, *Şeyh Galib*, 41.

⁹⁵⁴ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, vr. 8a.

⁹⁵⁵ Ankaravî'nin Mevlevîlik tarihi özelinde ele alındığı çalışmalar için bk. Yetik, *İsmâil-i Ankaravî – Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*; Ceyhan, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, 72-142; Ambrosio, *Bir Mevlevînin Hayatı -17. Yüzyılda Sufilik Öğretisi ve Âyinleri*.

tavsif ve kategorize edildiğini⁹⁵⁶ de hesaba kattığımızda Mevlevîlerin önceliği *Mesnevî*'yi doğru anlama ve yaşamaya verdiğini gösterir. Bu nokta ise Şeyh Gâlib'in yukarıda iktibas ettiğimiz ifadesinde aktardığı tarikat edebiyatı aynı eksendedir.

Şeyh Gâlib'in aktardığı söz konusu tarikat edebini hatırlatan benzer ifadeler Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Seyyid Nesîb Yusuf Dede'nin şiirlerinde de rastlanır.

“Şi’rini ‘arz et o kân-ı fazla yüz bin şerm ile / Zâde-i tab’ın berâ-yı terbiyet üstada ver”⁹⁵⁷

Başka bir gazelinde ise şöyle bir beyit geçmektedir:

“Hâk-i pâ-yi hazret-i destûr-ı ‘âlî-câhda / Sad hezârân şerm ile şi’ri inşâd eyledim”⁹⁵⁸

Seyyid Nesîb Yusuf Dede bu beyti ile Hz. Pîr Mevlâna'nın huzurunda yüzbinlerce mahcubiyet ile şiirini söylediğini ifade etmektedir. Nesîb Dede'ye “şerm” halini hissettiren Şeyh Gâlib'in dilinde “câmi ve fârik” telakki edilen *Mesnevî*'nin mevcudiyetine rağmen söz söyleyip kayda geçirilmesi olabilir. Ancak şiir sonuç itibarıyla yaşanan hâl ve içinde bulunulan makamın terennümüdür ve Nesîb Yusuf Dede yaşadığı durumun neticesi olarak, herhangi bir eser meydana getirme kaygısına düşmeden söz söylemiştir. Zaten yazılı kültüre ardında bıraktığı mirası *Divan*'ı, manzum bir mektubu ve Hz. Ali'ye nisbet edilen *Nesrî'l-le ‘âlî* eserinin tercümesi olan *Rişte-i Cevâhir*'den ibarettir. Bütün bunlar Mevlevî şeyhlerinin, pîrleri Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin izini takip edip onun eserleri mevcutken samt ehli olmayı⁹⁵⁹ bir edep telakki ettikleri ve bu telakkiyi de fiiliyata dönüştürebildiklerini göstermektedir. Buradan hareketle Mevlevî meşâyihinin ürettiği az sayıdaki eserin nedenlerinden birini, belki de en önemlisini, Şeyh Gâlib'in Mevlevî âdâbı olarak aktardığı şekilde yollarının pîri olan Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin eserlerine rağmen –bir ihtiyaç zuhur etmedikçe– eser telif etmeyi uygun görmeme anlayışına bağlayabiliriz.

⁹⁵⁶ Ceyhan, Ankaravî külliyyatını *Mesnevî* ile doğrudan alakalı eserleri ve *Mesnevî* ile dolaylı alakalı eserleri olarak iki kısımda değerlendirmektedir. Bk. Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, 159 vd.

⁹⁵⁷ Nesîb Dede, *Dîvan*, 513.

⁹⁵⁸ Nesîb Dede, *Dîvan*, 427.

⁹⁵⁹ Nesîb Dede Efendi sükût etmenin ilim ehline yakıştığı ve tercih edilmesi gerekenin de bu olduğunu bir kıtasında şöyle ifade eder:

‘İlm ehline zîb oldı sükût oldı selâmet

Pürgûlık ile olma sakın şöhret-i ‘âlem

Hâmuşluğa nâdim görmedim ammâ

Güftârına çok kerre peşîmân olur âdem Nesîb Dede, *Dîvan*, 44. Kıt’a.

Şeyh Gâlib'in açıkça ifade ettiği bu edebî diğer Mevlevî meşâyihî açısından ne ölçüde geçerli olabileceği sorusu akla gelebilir. Diğer bir ifadeyle daha önceki asırlarda İstanbul Mevlevihanelerinde görev yapmış Mevlevî postnişinlerin kaleme aldıkları eser sayılarının, konumuzu teşkil eden asırda üretilen eser sayısı arasında yakınlık bulunup bulunmadığı merak edilebilir. Veyahut daha genel çerçevede eser sayılarına tesir ettiğini öne sürdüğümüz üç temel sebebin; erken dönem sufi tavrı, yaşanan zamanın getirdiği şartlar ve *Mesnevî*'yi önceleyen Mevlevî edebî diğer asırlarda yaşayan Mevlevî postnişinler için ne derece geçerli olduğu sorusu yöneltilebilir. Bu nedenle İstanbul Mevlevihanelerinde meşihat vazifesinde bulunmuş postnişinleri, eser sayıları özelinde ele almak ve böylece mukayeseye imkân tanımak yerinde olacaktır.

Öncelikle İstanbul'un kadim Mevlevî Âsitanesi olan Galata Mevlevihanesi'nin evvelki asırlardaki postnişinlerini ele alalım. Galata Mevlevihanesi'nin XVI. asır postnişinlerinden Divâne Mehmed Çelebi'nin (ö. 951/1544'ten sonra) *Tarikatü'l-ârifîn*⁹⁶⁰ dışında bir manzumesi⁹⁶¹ olmak üzere toplamda iki eseri bulunmaktadır. Ondan sonra Mevlevî meşâyihî arasında müellefatı bakımından müstesna bir mevkiye sahip olan İsmail Rüşhî Ankaravî'nin (v. 1041/1631) farklı hacimlerde 28 adet eseri vardır. Akabinde Âdem Dede'nin (v. 1063/1652) bir *Dîvan*'ı⁹⁶², Arzî Mehmed Dede'nin (v. 1075/1664) bir *Dîvan*'ı⁹⁶³ ve son olarak Gavsî Ahmed Dede'nin de bir *Dîvan*'ı⁹⁶⁴ mevcuttur. Böylece Galata Mevlevihanesi'nin meşâyihî XVI. yüzyıldaki postnişinlerinin 2, XVII. yüzyıldaki postnişinlerin ise 31 eseri vardır. Şayet müstesna bir müellif olan Ankaravî hariçte tutulursa XVI. yüzyılda postnişinlerin 3 adet eser kaleme aldığı ve her birinin dîvan olduğu dikkat çekmektedir.

Bir diğer Mevlevî Âsitanesi olan Yenikapı Mevlevihanesi'nde XVIII. asra kadar görev yapan postnişinlerden iki şeyhin eser telif ettiği görülmektedir. Dergâhın ilk postnişini olan Kemal Ahmed Dede (v. 1010/1601) *Mirhând Tarihi*'ni Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiş ve *Menâkıb-ı Mevlâna*'yı manzum tercüme etmiştir.⁹⁶⁵ Sabuhî Ahmed Dede'nin (v. 1054/1644) ise *İhtiyârât-ı Mesnevî* adlı bir *Mesnevî* seçkisi şerhi,

⁹⁶⁰ Konya Mevlâna İhtisas Kütüphanesi 2176; Çıpan, *Divâne Mehmed Çelebi*, 109-113.

⁹⁶¹ Çıpan, *Divâne Mehmed Çelebi*, 74-78.

⁹⁶² Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 266.

⁹⁶³ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1360; Enver, *Mevlevî Şairler*, 211.

⁹⁶⁴ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fudalâ*, 2/199.

⁹⁶⁵ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/152; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 76; Enver, *Semahâne-i Edeb*, 274.

Münazara-i Kâmilîn, Şeb u Rûz, Husrev ve Şirin adlı eserleri, Farsça ve Türkçe mürettep *Dîvan*'ı ve yine *Dîvan*'ı içerisinde bulunan *Sakî-nâme* adlı manzumesi mevcuttur.⁹⁶⁶

XVII. yüzyılın başlarında inşa edilen Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinden Halil Fâzıl Dede'nin (v. 1088/1678) hey'et, geometri, aritmetik ve kelam ilmiyle alakalı 10 kadar eserinin bulunduğu bilinir.⁹⁶⁷ Halil Fâzıl Dede bu asırda Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde görev yapan toplam 5 şeyh arasında eser kaleme alan tek postnişindir.

Yine XVII. asırda inşa edilen Beşiktaş Mevlevihanesi'nde görev yapan şeyhlerden eser kaleme alanlardan ilki ve aynı zamanda mevlevihanenin ilk şeyhi Ağazade Mehmed Dede (v. 1063/1652)'dir. *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yazdığı bir şerhi⁹⁶⁸ ve *Dîvan*'ı mevcuttur.⁹⁶⁹ İkinci olarak Çengî Yusuf Dede (v. 1080/1679) Hz. Peygamber'in mucizelerini konu alan 10.000 beyitlik *Ravzatü'n-nûr* adlı Farsça bir eseri, mürettep *Dîvan*'ı⁹⁷⁰ ve 20.000 beyitlik bir *Mesnevî* naziresi mevcuttur.⁹⁷¹

Netice itibariyle müellefatıyla Mevlevîlik tarihinde müstesna bir müellif olarak karşımıza çıkan İsmail Ankaravî'yi hariçte tutarsak XVII. yüzyılda İstanbul Mevlevîhaneleri meşihat vazifesinde bulunan postnişinlerin telif ettiği eser sayısı toplamda 25, XVI. asırda ise 4'tür. XVIII. asır öncesinde kaleme alınan toplamda 29 eserden 7'si *Dîvan*, 2'si *Mesnevî* şerhi, 2'si Mevlevî âdâb ve erkânı, 1'i de Mevlâna'nın menkıbeleri kapsamındadır. Bu itibarla asırlar arası karşılaştırmanın seyri eser telifi açısından benzerlik arz etmektedir.

Buraya kadar 36 şeyh tarafından kaleme alınan eserlerin kemiyet bakımından azlık arz etmesinin muhtemel nedenleri üzerine değerlendirmelerde bulunduk. Önceki asırlarda yine aynı tekkelerde görev yapan meşâyihın müellefatını da dikkate alarak onların genel bir sufi tavır içerisinde, göreceli statik bir yüzyılda, *Mesnevî*'ye edeben yazıya yönelmedikleri ihtimallerini ortaya koymaya çalıştık. Şimdi ise tersten bir okuma olarak

⁹⁶⁶ Enver, *Semahâne-i Edeb*, 173; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 83-87; Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 278.

⁹⁶⁷ Enver, *Mevlevî Şairler*, 251.

⁹⁶⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 619, vr. 64b-141a.

⁹⁶⁹ Enver, *Semahâne-i Edeb*, 25.

⁹⁷⁰ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1376; Ayvansarayî, *Hadîka*, 508.

⁹⁷¹ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 293.

zikrettiğimiz sebeplere rağmen neden eser ürettikleri, ne tür saikler onların eser yazmalarında etkili olduğu meselesini ele alalım.

2.6.3. Neden Ürettiler?

XVIII. asır Şabanî şeyhlerinden Hasan Ünsî (v. 1136/1723) mutasavvıfların eser kaleme almasını şuna bağlar: “Mutasavvıflar, Hak talipleri aşk ve teslimiyetle bu hallere erişsinler diye yaşadıkları halleri aşk ile yazıya dökmüşlerdir. Talipler, bu sözlerin hakikatlerine zevk ve vicdanla ulaşsınlar, hakikat sırlarını gönüllerinde daimi hâl eylesinler diye yazmışlardır. Yoksa okusunlar da söz öğrensınler diye değil”⁹⁷² Burada Ünsî, manevi yolun incelikleri ve keyfiyetine dair eserlerin, tâliplerin nefislerini dönüştürme ve hakikate ermeye iştiaklarını artırma vesilesiyle kayda geçirildiğini bildirmektedir. Diğer bir ifadeyle herhangi bir ilmî veya akademik kaygı taşımaksızın tasavvufa ilişkin eserlerin kaleme alındığını söylemektedir.

Mevlevîler özelinde düşündüğümüzde ise Şeyh Gâlib’in yukarıda zikrettiğimiz “âdâbdan birisi de, gerek kalmadıkça, bizim yaptığımız gibi risale telif etmemektir. Zira *Mesnevî* her şeyi cami ve fâriktir” ifadesi bu mesele için de bize ışık tutabilir. Şeyh Gâlib ihtiyaç zuhur ettiğinde, lüzum durumu ortaya çıktığında risâle yazılmasının münasib olduğunu aksi halde *Mesnevî*’nin mevcudiyetine rağmen kitabiyat ile ilgilenmenin uygun görülmediğini ifade etmişti. Bu durumda kaleme alınan eserlerin ihtiyaca binaen üretilmiş olması ilk anda makuldür. Eserlerin sebep-i teliflerini detaylıca incelediğimizde bilhassa tercümelerin istirham üzerine kaleme alındığını görmekteyiz. Dolayısıyla “neden ürettiler?”’in ilk cevabı istirhamdır.

2.6.3.1. İstirham

Burada “istirham” kelimesiyle başlığımızı sınırlandırdık ancak bu başlığın ihtiyaç ve faydaya binaen manalarını da ihtiva ettiği kanaatindeyiz. Zira ister tercüme-şerh isterse de telif türünde olsun bir eserin kaleme alınmasının istirham edilmesi ve ileride zikredeceğimiz üzere bu noktada ısrar edilmesi ortada bir ihtiyacın bulunduğu ve

⁹⁷² Hasan Ünsî devamında şöyle söyler: “Cenâb-ı Hakk’ın taliplerinin kendi kendilerine tasavvuf kitapları okuyarak anlamaya çalışmaları doğru değildir. Tâlipler zikir, perhiz ve mücahedeye devam ettikçe, o sözlerin hakikatleri kendilerinde zuhur etmeye başlar. Böylece hakikat sırlarına vakıf olurlar. Yoksa o tasavvufî sözleri okumakta, işitmekte asla yarar yoktur. Belki de zararlıdır. Okumakla işitmekle bilgi sahibi olanlara vuslat verilmez. Zira o bilgileri sözden ibarettir. Söz ile asla Hakk’a erişilmez.” Hasan Ünsî Efendi’nin bu cümleleri fiilin bilgiden önce geldiğini ve tasavvufta fiilden sonra gelen bilginin önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tasavvuftan dem vurup tasavvuftan uzak yaşanılmasının Hakk’a ulaştırmayacağını altı çizilmektedir. Bu ifadeler günümüz için de tekrar tekrar vurgulanması gereken ifadelerdir. Bk. Ünsî, *Kelâm-ı Azîz*, 31-32.

gerekliliğin zuhur ettiğini, istirhama müspet cevap verilmesinde fayda mülâhaza edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Şeyh Gâlib'in risâle kaleme alma bağlamında ifade ettiği "lüzûm" durumu başlığımız için geçerliliğini sürdürmektedir.

Bu kapsamda vereceğimiz ilk misal *el- 'Ukûdü 'l-lü 'lûiyye fî tarîki 's-sâdeti 'l-Mevleviyye Tercümesi*'dir. Hayatının son dönemini XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde geçirmiş olan Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede'nin *el- 'Ukûd* tercümesi yoğun ısrar üzerine ortaya çıkmıştı. Filibe Mevlevihanesi sâkinleri başta olmak üzere Mevlâna Dergâhı Ser-tabbâhı Derviş Ömer, mezkur mevlevihaneyi ziyareti sırasında Arapça'yı bilmeyen fukarânın da istifadeden hâli kalmaması için Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede'den *el- 'Ukûd*'u Türkçe'ye tercüme etmesini defalarca ısrar etmişlerdi.⁹⁷³

Peçevizâde Ahmed Dede bu ısrarları karşılıksız bırakmamış kendi ifadesiyle "nazîr-i ve adîl-i kemyâb" (benzeri nadir bulunur) olarak tavsif ettiği söz konusu eseri, herkesin istifadesine sunmak üzere tercüme ettiğini ifade etmişti. Ayrıca bu tercüme, eserin aslının sebep-i vücûdu gibi herhangi bir itiraz veya ithama cevap vermek ve onların geçersizliğini ortaya koyma gibi bir gaye söz konusu edilerek ortaya çıkmamıştı. Nitekim bu eserin aslının sahibi olan Abdülganî Nablûsî (v. 1143/1731), Mevlevî dervişleri ve cemiyetlerini kötüleyenlerin 1060/1650lerden sonra çoğaldıklarını üzümlere ifade etmiş ve sema meclisleri konusunda ulemanın zann ve evhamını izale etme gayesiyle bu eseri kaleme aldığını bildirmiştir.⁹⁷⁴ Dolayısıyla Peçevizâde Ahmed Dede, bu eseri yaşadığı dönemde Mevlevî meclislerine yönelik olumsuz bakışın yanlışlığını ortaya koyma gibi bir saikle değil, tercüme etmesi yönünde edilen ısrar neticesinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Arapça bir eseri Türkçe'ye tercüme etmesi yönünde yoğun bir biçimde kendisine istirhamda bulunulması Peçevizâde Ahmed Dede'nin Arapça olduğu kadar Türkçe'ye olan kudret ve kabiliyetinin birçoklarınınca bilinir olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Muhtemelen Ahmed Dede, kürsî vaizi olan dedesi ve Uşşâkî şeyhi olan babasının yanı sıra mürşidi Musullu Arab Halil Dede'den Arapça'nın inceliklerini öğrenmiş ve bu sahada kudret kazanmıştır. Mevlâna Dergâhı Ser-tabbâhı Derviş Ömer'in de tercüme konusunda ısrar edenler arasında yer alması,

⁹⁷³ Ârifî Dede, *el- 'Ukûdü 'l-lü 'lûiyye Tercümesi*, vr. 11a.

⁹⁷⁴ Nablûsî dervişlere dil uzatan kesimi kötülemeyi adeta meslek haline getiren fakih müsveddelerine benzeterek onların selef-i salihin yolunun aksine sefihane yolda olduklarına işaret eder. Hatta Nablûsî, Mevlevî fukarasına dil uzatanların böyle bir halette olmalarının sebebinin Mevlevîlerin itibardan düşüp ikram ve itibarın yalnızca kendilerine yapılmasını arzu ederek onlara dil uzattıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte Nablûsî risâlesinde Mevlevî tarikatının ahvâlini ve ayin-i şeriflerdeki manevi işaretlerden anladığı ince manaları açıklayıp yorumladığını ifade ederek cahil fakih müsveddelerine bildirip müminlerin de idrakine sunar. Bk. 'Arifî Ahmed Dede, *el- 'Ukûdü 'l-lü 'lûiyye Tercümesi*, vr. 9b, 12b.

Peçevizâde Ahmed Dede'nin bu kabiliyetinin bilinme alanının genişliğine yönelik bir fikir sunmaktadır.

Bir diğer eser olan Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'sini de “istirham üzerine” kaleme alınan eserler kapsamına dâhil etmek mümkündür. İlk bakışta *Mi'râciyye*'nin farklı sebeplerin ürünü olarak meydana geldiği düşünülebilir ve eserin vücuda getirilme gayesine dair farklı sorular sorulabilir. Acaba Nâyî Osman Dede o dönemde Hz. Peygamber'in miracını kabul etmeyenler veya sadece ruhen olduğunu söyleyenlere cevap vermek için mi bu eseri kaleme almıştı? Bestesiyle gönüllerde yer etmesini sağlayarak halk tabanında Hz. Peygamber'in ruhen ve bedenen miracına dair olan itikadın yerleşmesini mi istemişti ve böylece pratik bir amaç mı gütmüştü? Ya da bu eser Hz. Peygamber'e kurbiyet arzusunun, seyr ü sülûkta uygulanan bir yöntemin tezahürü müydü? Bu sorular çoğaltılabilir. Ancak kaynakların eserin yazılış nedeniyle ilgili sunduğu bilgi bu soruların çok ötesindedir.

Rivayete göre uzun süredir *Mi'râciyye* bestelemeyi arzu eden Nâyî Osman Dede misafir olarak bulunduğu Üsküdar Doğancılar'daki Halvetî-Şabanî Nasuhî Efendi Dergâhı'nda kaldığı bir gece rüya görür. Rüyasında *Mi'râciyye*'nin güftelerini Nasûhî Efendi kendisine ilham eder. Nâyî Osman Dede de ertesi sabah bu güfteleri hemen kayda geçirir ve üç gece içerisinde muhtelif makamlarda altı bahir (bölüm) olarak besteler. Berat Kandili'ne denk gelen ertesi gece de yine aynı dergâhta ilk defa icrasını gerçekleştirir.⁹⁷⁵ Suphi Ezgi'nin kaynak belirtmeden naklettiği rivayete göre ise Nâyî Osman Dede, Regaib gecesi Seyyid Mehmed Nasuhî Efendi'nin Dergâhı'nda İstanbul'un manevî büyükleri olarak kabul edilen zevât ile birlikte toplanmışlardır. Şeyh Nasuhi Efendi'nin Nâyî Osman Dede'ye bir *Mi'râciyye* tanzim ve bestelemesini istirham etmesi üzerine Osman Dede Mirac gecesine kadar güftesini yazıp bestelemiş ve ilk defa Nasûhî Dergâhı'nda meşk halkasıyla okumuştur.⁹⁷⁶

İlk rivayete bakılırsa Nâyî Osman Dede'nin zihninde miraciye kaleme alıp bestelemeye dair bir tasarının bulunduğu anlaşılıyor. Bu tasarı mi'râc gecelerinde cami ve tekkelerde okunup mi'râc hadisesini yâd etme maksatlı basit bir müzikal yapıt inşa etme kaynaklı olabileceği gibi dinleyenlerin ve özellikle halkın Hz. Peygamber'in mi'râcı hakkında bilgi sahibi olabilmesi, mi'râcın mahiyetine dair olan itikadın halkın gönlünde

⁹⁷⁵ Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, 162. Yavaşca, *Türk Mûsikîsinde Kompozisyon ve Beste biçimleri*, 701.

⁹⁷⁶ Suphi Ezgi, *Nazarî Amelî Türk Mûsikîsi*, 3/143.

yerleşmesi niyetli de olabilir. İkinci rivayet dikkate alınırsa kendisinden böyle bir eser yazıp bestelemesi istirham edildiği ortadadır. İkinci rivayeti destekleyecek nitelikte yakın tarihte yayınlanan bir çalışmada *Mi'râciyye*'nin bestelenmesine Nasûhî Efendi'nin vesile olduğu ifade edilmektedir.⁹⁷⁷ Daha önce ifade ettiğimiz üzere, eserin tevşih bölümlerinin Nasûhî'ye ait olması da bu bilgiyi teyid etmektedir. Dolayısıyla *Mi'râciyye* istirham üzerine telif edilen eserler arasındadır. Üstelik bu istirham bir Nasuhî şeyhi tarafından gerçekleşmiştir.

Nâyî Osman Dede'nin *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî* eseri de dostlarından birinin mûsikî tabir ve terimlerini doğru bir tarzda ifade eden, yanlış kullanımı izale eden bir eser yazmasını rica etmesi üzerine kaleme almıştı. Bu bağlamda eserin sebep-i telifini şu beyitlerle dile getirmekteydi:

*Lîk ez ahhâb yek merd-i vefâ / Kerd Şeyh Osman Nâyî ra recâ
Ki şenidem ihtilâfât-ı nağm / Ki be-bu'd u ki be-zîr u gâh bem
Tâb harîden girift ez beher ân / Ki çunin ilmi ki bahr-i bî-gîrân
Cümle bâ tağyîr u tâbîr-i galât / Mande est u nist lâyük in namat
Himmet-i bâ-rabt-ı ân mîkun ki mâ / Mîr hânem ez galât tâbirhâ⁹⁷⁸*

Safî Mûsâ Dede'nin *Ta'rib-i Şâhidî* olarak isimlendirdiği *Tuhfe-i Şâhidî* tercümesi de istirham üzerine ortaya çıkmıştı. Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat vazifesinde iken derslerini takip edenlerden birinin kendisinden Şâhidî'nin eserini nazmen tercüme etmesini arzu etmesiyle birlikte bu eser vücut bulmuştu. Safî Mûsâ Dede eserin dibacesinde bu hususu şu beyitlerle dile getirmektedir:

*Ederdim halka anda va'z u tezkîr Gelürdi meclise her şâb u her pîr
Biri onlardan itdi bana terğîb Dedi gel Şâhidîyi eyle ta'rib⁹⁷⁹*

Bunun dışında Safî Mûsâ Dede'nin katkıda bulunduğu *Habîbü's-siyer* tercümesini de istirham kapsamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim söz konusu eserin tercüme ekibinde bulunması Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın isteği ve görevlendirmesiyle gerçekleşmişti.

⁹⁷⁷ Nasûhî, *Seyr ü Sülûk Mektupları*, 88.

⁹⁷⁸ Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, 8-9.

⁹⁷⁹ Safî Mûsâ Dede, *Tarib-i Şâhidî*, Süleymaniye Ktp., Mehmet Taviloğlu, 324, vr. 28a-29a.

Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* eserini de istirham üzerine ortaya çıkan eserler kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Edebî bir ortamda Nâbî'nin *Hayriyye*⁹⁸⁰ ismiyle meşhur olan *Hayri-nâme*'si üzerine yapılan yoğun övgüyü abartı bulmasının akabinde kendisine bir benzerini yazıp göstermesi teklifinde bulunulmuştu. Şeyh Gâlib bu teklif üzerine altı ay gibi kısa bir süre zarfında *Hüsn ü Aşk* kaleme almıştı.

İstirham üzerine yazılan eserlere verilecek bir diğer misâl Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Zühdi Yusuf Dede'nin *el-Menhecü'l-kavî litullâbi'l-Mesnevî* adlı eseridir. Şam Mevlevîleri Beşiktaş Mevlevîhanesi ziyaretleri sırasında ana dili Arapça olan dervişlerin *Mesnevî*'yi anlayıp idrak ve istifade edebilmeleri için kendisinden böyle bir eser kaleme almalarını istirham etmişlerdi.⁹⁸¹

Böylece istirham üzerine kaleme alınan eserler kapsamında *el-'Ukûd Tercümesi*, *Mi'râciyye*, *Rabt-ı Tabirât-ı Mûsikî*, *Ta'rib-i Şâhidî*, *Habîbü's-siyer*, *Hüsn ü Aşk* ve *el-Menhecü'l-kavî* olmak üzere toplam 7 eser bulunmaktadır. 4 eserin Dîvan, 2 eserin şiir mecmuası, 3 eserin (*Zübde-i Makâlât-ı Şems*, *Menâkıb-ı Kudsiye* ve *Merâtib-i İnsâniye*) de elimize ulaşmadığı ve dolayısıyla sebep-i telifine ilişkin malumatımız bulunmadığı dikkate alındığında geriye kalan 16 eserden 7'sinin istirham üzerine ortaya çıkması mühimdir. Bu netice Şeyh Gâlib'in *es-Sohbetü'-sâfiyye*'sinde eser telifine ilişkin ortaya koyduğu Mevlevî âdâbını onaylamaktadır. İstirham üzerine ortaya çıkan bu eserler, ortada bir ihtiyacın ve luzumiyetin bulunduğu durumlarda Mevlevîlerin risale telifine yöneldiğini, böylesi durumlar dışında gayretlerini *Mesnevî*'yi anlama ve uygulamaya verdikleri düşüncesini doğrulamaktadır.

2.3.6.2. İlham

Sufilerin eser kaleme almalarının önemli bir sebebi de ilhamdır. Burada “ilham” kavramıyla gerek doğrudan Hak tarafından gönüle gelen arzuyu gerekse de mana âleminde bir Allah dostu tarafından verilen emir veya işareti kastediyoruz. *İlhâm-ı ilâhî-ilâhî emir* olarak ifade edebileceğimiz bu alanın kapsamında, rüya kanalıyla verilen işaret ve emirler de yer almaktadır. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beytini yazma sebebi de yine bu kapsamdadır. O, on sekiz beytin ilham neticesi olduğunu şöyle açıklamaktadır: “...böyle manzum bir kitabın yazılmasını ve parlak mana incilerinin delinmesini gayb ve şehadet âleminin âlimi Rahman ve Rahim olan

⁹⁸⁰ Hayriyye'nin tahlili ve metni için bk. Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2015.

⁹⁸¹ Zühdi Dede, *el-Menhecü'l-kavî*, 2.

Allah, gayb âleminden kalbime ilham etmişti.”⁹⁸² Tasavvuf ilminin bir diğer klasiği *Fusûsü'l-hikem*'in ortaya çıkma sebebi de yine ilhamdı. İbnü'l-Arabî, bir rüya üzerine *Fusûs*'unu kaleme almaya başlamıştı. 627/1229 yılında Şam'da bulunduğu bir sırada gördüğü bir rüyasında Hz. Peygamber elinde bulunan kitabı ona vermiş ve faydalanmaları için insanlara ulaştırmasını söylemişti. Bu rüya üzerine İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'in *Fusûsü'l-hikem* olarak adlandırdığı bu eseri, herhangi bir ilave ve eksiltmede bulunmaksızın insanlara ulaştırmak niyetiyle kaleme almaya başlamıştı.⁹⁸³ Tasavvuf tarihinde ilhama dayalı kaleme alınan eser örneklerini artırmamız mümkün olmakla birlikte araştırmamızın zaman dilimini oluşturan XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin bu kapsamda kaleme aldığı eserlerin mevcudiyetini inceleyelim. Bu incelemeye geçmeden önce sufinin gönlünde eser yazma arzusunun oluşumunu da yine ilham sebepli eserler kategorisinde konumlandırmamızın mümkün olduğunu belirtmek istiyoruz. Nitekim “fâil-i hakîkî” düşüncesi çerçevesinde her türlü fiilin yaratıcısı Hak olduğu için kişide eser yazma düşüncesinin oluşması, bu yönde bir arzusun meydana gelmesi Hak'tandır ve yine ilhâm-ı ilâhî olarak adlandırılabilir. Bu bakımdan şahsî arzu ile kaleme alınan eserleri de ilham kapsamına dâhil etmek istiyoruz. Bu düşünceden hareketle İstanbul Mevlevî meşâyihinin ortaya koyduğu 25 eserden hangilerinin ilhama dayalı olarak ortaya çıktığını inceleyelim.

İlhama dayalı eserler kapsamında ilk akla gelenler *Dîvan*'lardır. Meşâyih'in ister ihtiyarî isterse de gayri ihtiyarî olsun dillerinden dökülen nazımlı ifadelerin ilham, feyz, hal ve zevk neticesinde olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'taki düşüncelerini işlerken yer verdiğimiz üzere, şairi şair kılan en önemli unsur kalbin saf ve duru olmasıydı ki gelen ilhamı kabul edip aynen aktarabilsin. Bu açıdan Mevlevî meşâyih'in nutk-ı şeriflerinin kaynağını manevi sebeplerle irtibatlandırarak ilhama dayalı eserler kapsamında değerlendirebiliriz. Böylece Naci Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede, Safî Mûsâ Dede ve Şeyh Gâlib'in *Dîvan*'larını ilhama dayalı eserler kapsamında konumlandırıyoruz. Nâyi Osman Dede ve Şeyh Gâlib'in ortaya koydukları şiir mecmualarını da yine aynı kapsamda değerlendirmek mümkündür.

⁹⁸² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1995, 2/327. Bununla birlikte, daha önce belirttiğimiz üzere, on sekiz beyit haricinde tüm *Mesnevî*'nin ortaya çıkmasına Çelebi Hüsameddin'in istihramının vesile olduğunu hatırlatmalıyız.

⁹⁸³ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, 47.

“Dini İlimlere Katkılar” başlığının altında zikrettiğimiz üzere Esrâr Dede, *Cezîretü'l-Mesnevî* şerhleri geleneğinin son parçası olan *Cezîre-i Mesnevî* şerhine Şeyh Gâlib'in aldığı manevî bir işaret üzerine başladığına ilişkin bir bilgi vermektedir. Şeyh Gâlib, Sütlüce'de oturduğu sıralarda sık sık ziyaret ettiği Yusuf Sîneçâk Dede'nin türbesinde Yusuf Sîneçâk Dede'den manen bir işaret almış ve bunun üzerine onun *Cezîre-i Mesnevî*'yi şerh etmişti.⁹⁸⁴ Şeyh Gâlib'in mürîdi ve yakın dostu Esrâr Dede'nin bu ifadelerine göre *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* ilhama dayalı eserler kategorisinde yerini almalıdır. Buna karşılık Şeyh Gâlib söz konusu eseri şerh etmeye kendisini yönelten unsurları dibacede şöyle açıklamaktadır:

“... *Cezîretü'l-Mesnevî* nâm te'lif-i latîfleri nihâde-i pîş-i nazar kılınıb hasbe'l-isti'dâd ol zülâl-i irfândan sîr-âb ve nihâl-i âmâlim neşv ü nemâ-yâb olduğunun semeresi olarak el-ayet “ومما رزقناهم ينفقون” medlûlünce hâlâ Yenikapı âsitânesinde mesned-nişîn-i irşâd olan hülâsatü'l-evliyâi'l-Mevleviyye ve nekâvetü'l-asfiyâi'l-evleviyye şeyhim azizim mürşidim eş-Şeyh es-Seyyid Ali Dede Efendi ibnü's-şeyh Ebubekir Dede Efendi –metta'anallahu bitûli hayâtihi- hazretlerinin inzimâm-ı nefes-i hayât-bahşlarıyla şerh ü beyâna şürû' olundu.”⁹⁸⁵

Şeyh Gâlib'in eserinde aktardığı bu ifadelerden Yusuf Sineçâk Dede'nin *Cezîre-i Mesnevî* eserinden aldığı feyzi “Kendilerini rızıklandırdıklarımızı (Allah yolunda) harcarlar” ayetinin gereğince (el-Bakarâ, 2/3) infak etmesi için mürşidi Ali Nutkî Dede'nin kendisini teşvik etmesi üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Buradaki infak *Cezîre-i Mesnevî*'nin kendisine açtığı mana ve ondan aldığı feyzin başkaları tarafından da anlaşılması ve elde edilmesine imkân sağlama manasındadır. Dolayısıyla mürşidi Ali Nutkî Dede'nin, mürîdi Şeyh Gâlib'in kabiliyetini ve eserden müstefid olduğunu gördüğü, zikri geçen âyetin mürîdinin hayatına aksetmesini istediği ve onu bu şerhi yazmaya cesaretlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla Şeyh Gâlib'in yukarıda alıntıladığımız ifadelerinde, eserin ortaya çıkmasını teşvik edici unsur olarak Ali Nutkî Dede yer alırken, mürîdi Esrâr Dede'nin aktarımında eserin meydana gelmesindeki temel sebep, manevî işaret olmaktadır. Her iki veriyi birleştirdiğimizde Şeyh Gâlib'in Yusuf Sineçâk Dede'nin türbesinde aldığı manevî işareti şeyhi Ali Nutkî Dede ile paylaştığı, Ali Nutkî Dede'nin de bu işareti onun hem kabiliyetine hem de *Cezîre-i Mesnevî*'den istifadesine bakarak bunları insanlara aktarması yönünde

⁹⁸⁴ Esrâr Dede, *Tezkire*, 381-382.

⁹⁸⁵ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, 4.

yorumlamış kabul edebiliriz. Bu durumda *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* hem ilham hem de istirham sebepli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şeyh Gâlib'in *es-Sohbetü's-sâfiyye*'sinin şahsî arzusun neticesi olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh Gâlib'in dîbacede, muasırı hakkında konuşmaya diğerlerinden daha çok yine muasırın layık olduğunu belirterek Kösec Ahmed Dede'nin eserini şerh etmişti.⁹⁸⁶

Nesîb Yusuf Dede'nin *Rişte-i Cevâhir*'i kaleme almasının sebebini de şahsî arzu ve istiharenin birleşimi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim *Nesrû'l-leâlî*'yi Nesîb Yusuf Dede, Arapça bilmeyenlerin istifadesine sunmayı arzu etmiş ve istihare sonucu şerh etmeye başlamıştı. Nesîb Yusuf Dede bunu şöyle açıklıyordu:

“be-rây-ı ta'mîm-i fâide zebân-ı 'Arabî ile âşinâ olmıyan yârâna fehâvâsın tefhim içün ma'a killetü'l-bida'a ve 'ademü'l-istitâ'a hasbe'l-makdûr şerh ü beyânı tasmim olundukda ba'de'l-istihâre küstahâne ol kare tecâsür olundu.”⁹⁸⁷

Safî Mûsâ Dede'nin *Urcûze-i Cedîde*'si halihazırda elimizde bulunmasa ve dolayısıyla eserin ortaya çıkmasına vesile olan asıl nedenini bilemesek de Esrâr Dede'nin söz konusu eserin dibacesinden bir kısım yaptığı alıntılara bakarak şahsî bir isteğin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Safî Mûsâ Dede, Hanefî fıkına göre kaleme alınmış manzum bir feraiz eserinin bulunmaması üzerine bu telifi kendine görev addetmişti.

Nesîb Yusuf Dede'nin *Mektûb-ı Manzûm be-Derviş Ali Firistâde Şod* adlı manzum mektubunu kaleme almasının sebebi de bilinmemektedir. Fakat eserin mürîdi Derviş Ali'nin yazdığı bir mektuba karşılık verme sadedinde, Derviş Ali'nin kendisinden nasihat istemesi üzerine kaleme aldığı düşünülebileceği gibi Nesîb Yusuf Dede'nin aldığı manevi işaretle Derviş Ali'nin halinin kendisine ifşa olması üzerine tavsiye ve yönlendirmelerde bulunarak onu iyiliğe sevk etme gayesiyle yazılmış olabilir. Bu yorumlar çerçevesinde bu eserin de hem ilham hem de istirham kategorisinde değerlendirilmesi mümkündür.

Defter-i Dervîşân ve *Ravzatü'l-i'câz*'ın da kaleme alınmasına sebebiyet veren sâikleri bilmiyoruz. Ali Nutkî Dede'nin mürîdleri, muhibleri, Yenikapı Mevlevihanesi misafirlerine ve daha birçok hususa ilişkin kayıt tutmasıyla meydana gelen *Defter-i Dervîşân* şahsî bir arzusun neticesi olabilir.

⁹⁸⁶ Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, vr. 1b.

⁹⁸⁷ Nesîb Dede, *Rişte-i Cevâhir*, 5.

Ravzatü'l-i 'câz'ın da hangi saikle ortaya çıktığı tam olarak belli olmasa da Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in ekmel-i enbiyâ ve eşref-i mahlûkat olduğunu halkın akıl ve gönüllerine yerleştirmek üzere kaleme aldığını kabul etmek mümkündür. Nitekim *Ravzatü'l-i 'câz*'da Nâyî Osman Dede'nin halka hitaben bu eseri kaleme aldığını gösteren birçok örnek bulunmaktadır.⁹⁸⁸ Bu noktadan hareket edildiğinde iki asır önce Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'den üstün olduğunu iddia ederek halkın zihinlerinde karışıklık meydana getirmeye çalışan Molla Kâbız olayı hatırlara gelmektedir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerçekleşen ve “Kâbız adlı mülhidin zuhuru ve katli” olarak kayıtlara geçen hadisede Kâbız adlı biri çeşitli ayet ve hadisleri kendine göre yorumlayarak Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'den efdal olduğunu ileri sürmüştür. Bu fikirlerini yeterince yaygınlaştırmış olmalı ki Dîvan-ı Hümayun'a sevk edilmiş ve iddiaları kendisinden dinlenmiştir. Şeyhülislam İbn Kemal Paşa'nın Kâbız'ın yorumları ve tevillerini ilmî bir yaklaşımla çürütmesi, delillerinin tutarsızlığını ona göstermesi, ayet ve hadisleri yanlış anladığını anlatması üzerine Kâbız ilzam olmuştur. İstanbul Kadısı Sadeddin Bey, onu tevbe etmeye davet etmiş fakat Kâbız bu düşüncesinde ısrar edince zındıklara uygulanan hüküm verilmişti.⁹⁸⁹ Bu hadiseden sonra Hz. Peygamber'in efdaliyeti ile ilgili birçok risale kaleme aldığı belirtilir. Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in diğer tüm peygamberlerden efdaliyetini mucizeler üzerinden gösterme gayretini, sözünü ettiğimiz türden iddialar karşısında halkın zihin ve kalplerinde herhangi bir şüphe oluşmasını engelleme çabası olarak okumak mümkündür. Elbette bu eserin kelâmî bir tavrın neticesi olduğunu söylemek sınırlayıcı olabilir. Daha geniş boyutta düşünerek söz konusu eserin sufinin manevî seyrinde elde ettiği Hz. Peygamber'e olan kuvvetli muhabbet ve kurbiyetin bir tezahürü ve seyr ü sülûkün bir aşaması olarak değerlendirmek çok daha makul görünmektedir. Eser ilk değerlendirmeye göre şahsî arzunun, ikinci değerlendirmeye göre ise manevî bir kazanımın neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu eseri “ilham” kaynaklı eserler kapsamına dâhil etmek mümkündür.

Eserlerin sebab-i teliflerine detaylı bakışımız yukarıda XVIII. asır Mevlevî şeyhlerince az eserin üretilme nedenleri arasında ileri sürdüğümüz bir hususu teyit etmiş oldu. Hiçbir eserin aşırı eğilimler gösteren sufi/Mevlevî müsveddelerini dışlama veya rûsûm

⁹⁸⁸ Bk. Çakır, *Nâyî Osman Dede: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-i 'câz fi'l-mu'cizâti'l-mümtâz'ı*, CLVII, vd.

⁹⁸⁹ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, II/528-52; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, 230-238; Üzümlü, “Molla Kâbız”, 30/254-255.

ehlinden gelen itirazlara karşı cevap verme gayesiyle kaleme alınmamış olması asrın Mevlevîler açısından sorunsuz geçtiğinin göstergesidir. Nitekim kitlesel manada ibahî eğilimler veya haksız ithamlar gibi bir durum vuku bulsaydı Şeyh Gâlib'in işaret ettiği üzere bir gereklilik ortaya çıkacak ve Mevlevîler buna kayıtsız kalamayacaklardı.⁹⁹⁰ Dolayısıyla az sayıdaki eserin yazılış amaçları Mevlevîler özelinde XVIII. yüzyılın tartışma ve gerilimler bağlamında durgun geçtiğini onaylamaktadır. Diğer taraftan yine telif sebebi net olarak belirleyebildiğimiz eserlerin akademik kaygı üzerine veya makam-mevki elde etme maksadıyla kaleme alınmadığı görülmektedir. Bu nokta da onların sufi tavrıyla ilintilendirilebilecek ve dolayısıyla az sayıda eser kaleme almalarına ilişkin ortaya koyduğumuz maddelerden ilkinde uyum sağlayacak düzeydedir.

Buraya kadar İstanbul Mevlevî meşâyihinin eser üretmeye rağbetlerinin az olmasının ve az da olsa eser üretmelerinin sebepleri üzerinde değerlendirmelerde bulunduk. Şimdi ise dikkat çeken bir detay olarak eserlerin neden ezici çoğunlukta manzum yazıldığı sorununu ele almak istiyoruz.

2.6.4. Manzum Eserlerin Fazlalığı: Mevlevî Meşâyihinin Manzum Tercihleri

Vakıa XVIII. asrın Mevlevî meşâyihini manzum ifadeyi daha çok tercih etmiş, mensur ifadeyi ise neredeyse sadece tercüme ve şerh kapsamında kullanmıştı. Hatta bazı tercüme ve şerh türündeki eserlerde secîli bir üslubun kullanıldığı ve dolayısıyla mensur kapsamda değerlendirilen birtakım eserlere dahi şiirsellik kazandırıldığı fark edilmekteydi. Mevlevî meşâyihinin kaleme aldıkları eserlerden hangilerinin mensur ve manzum olduğunu net bir şekilde görebilmek için söz konusu kitapları telif ve şerh-tercüme-haşiye türlerine göre tasnifle şöyle listeleyebiliriz:

⁹⁹⁰ Tasavvufun iç tenkidinin ne kadar kuvvetli olduğunu yukarıda belirtmiş, yanlış hareketlere herkesten önce kendilerinin müdahale ettiğini ifade etmiştik.

Tablo 15:
Eserlerin Manzum-Mensur, Telif-Şerh/Tercüme/Haşiye Dağılımı

TÜR	TELİF	ŞERH-TERCÜME-HAŞİYE
MENSUR	<i>Defter-i Dervîşân</i> <i>Kitâb-ı Edvâr</i>	<i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i> <i>el- 'Ukûdü 'l-lü 'lûiyye</i> <i>Tercümesi (Secîli)</i> <i>es-Sohbetü 's-sâfiyye</i> <i>Rişte-i Cevâhir</i> <i>el-Menhecü 'l-kavî</i>
MANZUM	<i>Ravzatü 'l-i 'câz,</i> <i>Mi 'râciyye</i> <i>Ta 'rib-i Şâhidî</i> <i>Rabt-ı Ta 'birât Mûsikî</i> <i>Ürcûze-i Cedîde</i> <i>Naci Ahmed Dede Divanı</i> <i>Nesîb Yusuf Dede Divanı</i> <i>Safî Mûsâ Dede Divanı</i> <i>Şeyh Gâlib Divanı</i> <i>Âyin-i şerifler</i> <i>Hüsn ü Aşk</i> <i>Şeyh Gâlib 'in Şiir Mecmuası</i> <i>Nâyî Osman Dede 'nin Şiir</i> <i>Mecmuası</i> <i>Mektûb-ı Manzûm be-Dervîş</i> <i>Ali Firistâde Şod</i>	

Bu tablo bize Mevlevî meşâyihın dil biliminde, fıkıhta ve elbette edebiyatta nazımlı ifadeyi tercih ettiklerini, bununla birlikte tercüme-şerh türlerinde, mûsikî nazariyatında

ve günlük yazımında nesre yöneldiklerini göstermektedir. Üretilen mensur eserlerin birçok beyit ve kıta ihtiva ettiğini ve söz gelimi Peçevizâde Ahmed Dede'nin *el-'Ukûdü'l-lü'lüyye*'si, Şeyh Gâlib'in *Şerh-i Cezîre* ve *es-Sohbetü's-sâfiyye*'si gibi birçok mensur eserde secî sanatının bulunduğunu hesaba katarsak İstanbul Mevlevî meşâyihinin nazımlı ifade tercihlerinin ne kadar yoğun olduğu ortaya çıkar. Acaba bu durum onların nutkunun manzum tarza daha yakın olmasıyla mı irtibatlıdır? Yoksa şiirin imkânları, kendilerine gelecek muhtemel itirazlardan kurtulmak için pratik bir kaçış yöntemi midir? Fikirlerini ağyardan gizlemek, yârândan da esirgememek maksadıyla mı nazmı tercih etmişlerdir? Ya da sadece tâbî oldukları yolun pîrinin tarzını mı takip etmişlerdir? Açıkçası bu sorular sadece Mevlevîlere değil manzum ifadeyi tercih etmiş tüm sufilere yöneltilebilecek türden sorulardır. Dolayısıyla sufilerin manzum ifade tercihlerinin kökeni meselesini anlamlandırmaya çalışmanın Mevlevîlerin söz konusu temayüllerini doğru anlamada önemli bir yol olacağı kanaatindeyiz.

Şiir mahiyeti itibarıyla ezoterik düşüncenin ifade araçlarından biridir ve belki de bu araçların en kullanışlısıdır. Erken dönemden itibaren sufilerin şiiri gerek konuşmalarında gerekse de yazılarında kullandıkları bilinmektedir. Bu kapsamda Serrâc et-Tûsî erken dönem için tartışmasız başvuru kaynağı olan *el-Lüma'* eserinde sufilerin şiirlerine özel bir bölüm ayırmıştır.⁹⁹¹

Peki sufilerin şiir kullanımı hangi husus veya hususlardan ileri gelmektedir? Şiir kullanımı, sufileri terminoloji geliştirmeye sevk eden problemlerle irtibatlandırılabilir. Teşekkül döneminde sufiler aralarında görüş birliğine vardıkları terimler ortaya koymuşlardır. Üretilen ıstıhlara ilk vurgu yapan ve onları tasavvufun ilim olduğunu kanıtlamakta kullanan Kuşeyrî (v. 465/1072) sufilerin geliştirdikleri terminolojinin bir yönüyle sadece kendi aralarında anlaşmaya, ötekilere ise gizlemeye hizmet ettiğini ifade ediyordu.⁹⁹² Dolayısıyla üretilen bu ıstılahlar erişilen bilgiye veya yaşanılan hale dair söylemin ehli olmayana gizli kalmasını sağlıyordu. İstilahın yanında şiir de bu duruma

⁹⁹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 285-295.

⁹⁹² Her ne kadar ıstılahlar anlama nesnellik katsa da paradoksal bir şekilde Kuşeyrî, geliştirilen bu terminolojinin aslında ehli olmayandan gizleme hizmeti gördüğünü ifade etmişti: “.. sufiler zümresi de aralarında birtakım tabir ve terimler kullanmaktadır. Maksat, kendilerine has manaları birbirine anlatmak ve açıklamak, kendi yollarına yabancı olanlardan bu manaları gizlemek ve saklı tutmaktır. Sufiler, ehli olmayanlar arasında yayılmasından kışkırtıcı duydukları sırları yabancılardan saklı tutmak için kendilerinden olmayanlara manası müphem ve anlaşılmaz görünen ıstılahlar kullanmayı özellikle tercih etmişlerdir...” Bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 147.

hizmet ediyordu. Nitekim şiir ehli olana sarîh, olmayana ise mübhem görünecek şekilde anlatımı ihtiva eden bir niteliğe sahipti. Bu nedenle tasavvuf teşekkül süreciyle birlikte özel ve sırî yönünü korumaya katkı sağlayacak bir vasıta olarak şiiri de yaygın bir şekilde kullanmıştı. Sufiler fıkıh ve kelâm bilginlerinden gelen itirazlar nedeniyle bilgilerini, vecd kaynaklı düşüncelerini özel bir dil geliştirerek anlatma yoluna gitmişlerdi.⁹⁹³ Özel dil mecazlar, remzler ve şathiyelerle örülü, tahkiye metodunun ve şiirin sıkça kullanıldığı bir dildi. Bu dilin İbnü'l-Arabî ve takipçileriyle birlikte genellikle mensur tarzda daha nesnel bir anlatıma dönüştürüldüğü söylenmektedir. Her ne kadar XIII. yüzyıl itibarıyla, daha açık bir ifadeyle İbnü'l-Arabî ve takipçileriyle birlikte tasavvufun diline nesnellik kazandırıldığı ve “yeni dönem tasavvufunun” daha ziyade nesir tarzını kullanıldığı iddia edilse de⁹⁹⁴ tasavvufun özel dilinin hep devam ettiğini görüyoruz. Bunu bizatihi İbnü'l-Arabî'nin metinlerinde bulmak mümkündür. İbnü'l-Arabî *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* eserinin bölüm başlarında genel olarak bir kasideye yer verir. Ancak okuyucuyu bu kasideleri, bölümün bir özeti gibi algılamaması noktasında ikaz eder ve şöyle der: “Şiirden sonra gelen sözde bir tekrar yoktur. Her bölümün açıklanmasında nesre olduğu gibi şiire de bakılsın. Şiirde konunun nesir olarak söz edilmemiş meseleleri vardır.”⁹⁹⁵

Yukarıdaki alıntı İbnü'l-Arabî'nin yazdığı nazm ile nesrin işaret ettikleri düşünce bağlamında bir görülmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Nesirde ifade etmediği veya edemediği –ki burada nesrin dar kalıplarına sığamayan nitelikteki fikirlerini kastediyoruz- düşüncelerini şiirden yardım alarak açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla “yeni dönem tasavvufu” tabiriyle ifade edilen İbnü'l-Arabî ve takipçileriyle birlikte ortaya çıkan dönemin nesnel anlatımı kullandığı düşüncesi bir yere kadar doğru olmakla birlikte şiiri de ihtiva eden öznel yönün halen devam ettiği gözden ırak tutulmamalıdır. Mevlevîler de tasavvufun bu özel dilini kullanmakla başta erken dönemin olmak üzere nazarî dil ve üslubun tercih edildiği dönemin sufileriyle dahi paydaş durumundadırlar.

⁹⁹³ Sufilerin böyle bir dil geliştirmelerinin sebebini İbnü'l-Arabî, dini bilgiyi aktarma yetkisinin kendilerinde olduğunu düşünen şekilci-zahir bilginlere bağlar. Demirli, İbnü'l-Arabî'nin Hallac-ı Mansur'un akıbetinin sufileri belirsiz ve sembolik bir dile yönlendirdiğini ifade etmesinin akabinde şiirler, sembolik anlatımlar, hikayeler vs. ile geliştirilen üslubun nazarî dile yönelik bir eleştiri olarak kabul edilebileceğini ve dolayısıyla bunun da tasavvufun yapı-bozumu yönünün göstergelerinden biri olduğunu ifade eder. Bk. Demirli, *Şair Sûfiler*, 10

⁹⁹⁴ Demirli, *Şair Sûfiler*, 17, 18, 85 vd.

⁹⁹⁵ *Fütühât*, IV/31-32; Krş. *Fütühât*, çev. Ekrem Demirli, 15/36. Bölüm başlarındaki bu şiirlerin bir araya getirildiği eser için bk. Muhyiddin b. Arabî, *el-Hediyyetü's-seniyye fî mecmûati eş 'ârî evâili ebvâbi'l-Fütühâti'l-Mekkiyye*. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin *Fütühât*'ında bulunan kendisine ait şiir sayısı 7102 beyit kadardır. Bk. Kılıç, *Sufî ve Şiir*, 2004, 54.

Netice itibariyle Mevlevîlerin manzum ifade tercihlerini tasavvufun erken dönemden itibaren geliştirdiği ıstılahlar, remz, tevriye, lugâz ve mecazlarla örülü ya da kısaca işârî dil ile irtibatlandırmak mümkündür. Bu yönüyle “yeni dönem tasavvufu” diğer İslâmî ilimlerin de kabul ettiği geçerli ilim dilini kullanmayı daha çok tercih etse de sufiler arasında işârî damarın mevcudiyetinin her zaman devam ettiğini ve bu işârî damarın sürekliliğinde Mevlevîlerin de önemli bir rolü olduğunu görüyoruz. Bu durum gerek diğer İslâm âlimlerinin eleştirilerinden kaçmak olarak değerlendirilebileceği gibi gerekse de nesrin taşıyamayacağı anlam derinliğini ifade etme vasıtası olarak nazma başvurulduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu itibarla Mevlevîlerin manzum ifade tercihlerini, genel olarak sufilerin düşüncelerini açıklamakta veya gizlemekte bir vasıta olarak şiiri kullanmalarıyla aynı kapsamda değerlendiriyoruz.

Mevlevîlerin manzum ifade tercihlerini işârî dil haricinde dini bilginin sıradan insanlara ulaşmasını sağlama gayretiyle ilişkilendirmek de mümkündür. Esâsen Mevlâna bu düşünceyle şiiri tercih etmişti. Mevlâna’nın şiiri çok seven, ona ilgi duyan Anadolu halkına hitaben nazmı tercih ettiğini ifade etmesi şiiri vesile kılarak dinî bilginin geniş kitlelere ulaşmasını sağlama isteğiydi.⁹⁹⁶ Aynı şekilde Mevlevîlerin de Mevlâna’nın bu tercihinin devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Bu kapsamda bir kısım Mevlevî şeyhlerinin adeta nesrin vezne girmiş haldeki şiirlerine rastlamaktayız. Diğer bir ifadeyle yukarıda tasavvufun özel dili ve üslûbu kapsamında değerlendirdiğimiz remizler ve hayallerle süslü sadece ehline anlaşılır fakat ağyara kapalı haldeki şiirlerin yanı sıra nesnel tarzda, nesrin sadece form değiştirdiği türden şiirler de mevcuttur. Bu noktada Galata Mevlevihanesi şeyhi Nâyî Osman Dede’yi özellikle anmak gerekir. *Ravzatü’l-i câz* ve *Mi’râciyye* eserleri Hz. Peygamber’in eşref-i mahlûkat olduğunu akıl ve gönüllere nakşetmenin yanı sıra mucizelerinin keyfiyyetini izah etmek üzere halk için yazılmıştı. Benzer şekilde Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevîhaneleri postnişini Safi Mûsâ Dede’nin miras hukukuna dair kaleme aldığı *Ürcûze-i Cedîde* adlı eserini aruzun recez kalıbında yazmıştı. Yine Galata Mevlevihanesi postnişinlerinden Şeyh Gâlib’in *Dîvan*’ı içerisinde yer alan mesnevî tarzı bazı hikâyeler aslında sufi tabakat kitaplarında zikredilen menkıbelerdi. Şeyh Gâlib tasavvuf literatüründe yer edinmiş bu menkıbeleri nazım kalıbına dökerek hatırdaki kalıcı olmasını sağlamakta ve insanları irşad etmekteydi. Dolayısıyla şiir ilim ve hikmet tahsiline hizmet eden bir görev üstlenmekteydi.

⁹⁹⁶ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, 70-71.

Hidayetoğlu'nun "ilm ü irfanın, hikmet ve marifetin neşrine, ilâhî aşk ve şevkin ruha intikaline, manevi zevkin gönle zerkine irşad ve tenbihin müessir oluşuna en güzel vesile"⁹⁹⁷ olarak sunduğu şiir tam da bu noktada insanlara ilim aktarma, manevi terbiye ve gönüllerine manevi zevkin intikalinde önemli bir vasıta görevi görüyordu. Hatta asrın meşâyihından Bursevî, şiirlerinin ihtiva ettiği ruhanî lezzetin bazı tasavvufî terbiye metodlarına göre daha fazla arınma işlevi gördüğünü düşünmekteydi:

*"Sana ebyâtımın zevki bedeldir erbâînâta / Ki feyz-i rahmete mîzâb-ı zer mecrâ-yı pehnâdır."*⁹⁹⁸ Bu ifadesiyle Bursevî erbâîn denilen kırk günlük halvet sonucunda yakîn, marifet ve hakikat kabilinden elde edilenlerin kendisine ait beyitlerden tadıldığını söylemekteydi. Aynı şekilde Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhlerinden Nesîb Yusuf Dede "nefâset fehmi olanlar gevher-i nazmun bilür kadrin" mısraıyla nazımlı ifadeyi cevherle ilişkili telakki etmekte, onun sıradan bir söz ifadesi olmadığını ve dolayısıyla üstünlüğünü ima etmekteydi. Yine Nesîb Dede, *"Reşha-i cûy-i hikem olmasa güftâr-ı Nesîb / Çemen-i nazm-ı dilâvize tarâvet gelmez"*⁹⁹⁹ beytiyle dilinden manzum tarzda hikmetli sözlerin aktığını belirtmekteydi. Bu beyitleriyle Nesîb Dede, hem cevherle ilişkilendirerek hem de hikmetin nazım kalıbına girerek dilden döküldüğünü belirterek nazımın üstünlüğünü dile getiriyordu. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Mevlevîlerin avam havas, yar ağyar, küçük büyük demeden bilginin bütün insanlarca ulaşılabilir hale gelmesini sağlamak ve irfan tahsiline hizmet etmek adına nazımlı ifadeyi tercih ettikleri ve bu düşünceyle şiire başvuran pîrleri Mevlâna'yı takip ettiklerini kabul edebiliriz.

Mevlevîlerin nazımlı ifadeye rağbetlerinin bir sebebi de Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beyti arasında sözü kısa tutmaya ilişkin yaptığı vurgu olabilir. Peki şiir ile sözü kısa tutma arasında herhangi bir irtibat var mıdır? İbnü'l-Arabî'nin sunduğu perspektifte şiir tafsilat ve beyânın bulunmadığı, öz ve toplu halde anlatımın gerçekleştiği bir metindir.¹⁰⁰⁰ Bu meyanda şiir sözü kısa tutmaya elverişli; tefekkür ve tedebbür ile mananın aslına doğru yolculuk yapılmasına imkân tanıyan bir icmâl mekânı olmaktadır. Bu noktada Şeyh Gâlib'in *es-Sohbetü's-sâfiyye*'sinde sıkça karşılaşılan beyitler hatıra gelmektedir. Şeyh Gâlib, şerh düştüğü bir mesele üzerine bir beyit/kıta/rubai aktararak

⁹⁹⁷ Hidayetoğlu, *Nesîb Dede*, 29.

⁹⁹⁸ Bursevî, *Kitâbü'l-envâr*, 135.

⁹⁹⁹ Nesîb Dede, *Dîvan*, 350. Nesîb Dede, bir başka gazelinde ise şöyle bir ifadesi vardır: "Gevher-i hikmetle tezyin eyleyüb şi'rüm Nesîb" Nesîb Dede, *Dîvan*, 400.

¹⁰⁰⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, 18/44.

“fehem” demek, “el-ârifu yekfîhi’l-işâre” kaidesine uygun bir biçimde şiir ile işarette bulunmakta ve sonrasında başka bir meseleye geçmekteydi.

Diğer taraftan şiirsel söylemi Mevlâna’nın da tecrübe ettiği şekilde sufilerin tekâmül sürecinde yaşadıkları bir hal olarak anlamlandırmak da mümkündür. Mevlâna ilâhî aşkın kendisine ihsan edilmesi itibarıyla yaşadığı halleri şöyle dile getirir:

“Aşkın gönlüme dolduğundan beri / Aşkından başka neyin varsa hep yandı

Aklı, dersi, kitabı hepsini rafa kaldırdım / Ama şiirler, gazeller, rubailer öğrendim”¹⁰⁰¹

“Allah şiir için kafiye aramaktan başka bir dert vermediydi bana / Nihayet ondan da kurtardı beni / Şu şiiri al da eski bir şiir gibi yurt gitsin / Manalar zaten harfe, havaya sığmıyor.” (Mesnevî, I, 1727-1730)

Bu beyitlerden Mevlâna’nın gönlüne aşk ateşi düşmesiyle birlikte vezine riayet eden şiirsel söyleme geçtiği, bir süre sonra ise edebî kaygı taşımadan dilinden manzum ifadenin aktığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde XVIII. yüzyıl sufilerinden Bursevî de şiir kullanımını haller ve makamlar ile irtibatlandırmaktadır. Layih, ilkâ, sudûr, sünûh, vürûd gibi kavramlar yoluyla sufinin şiir söylediğini ifade etmekte; düşünmeden gönle gelen, parıltı gibi aniden doğan manalar, işrak ve seher gibi muhtelif vakitlerde gerçekleşen ilâhî hitaplar vesilesiyle şiirin varlık bulduğunu ima etmektedir. Bu kapsamda kendisine bir seher vakti gelen şiire yer verir.¹⁰⁰² Benzer şekilde Enver’in “şairlikle dervişlik arasında meşrep yakınlığı olduğuna”¹⁰⁰³ ilişkin ifadesini de aynı kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Özetle Mevlevîlerin manzum ifade tercihlerini genel bir sufi tavır olarak değerlendirebiliriz. Mecaz, remiz, tevriye vb. sanatın kullanılmasına imkan tanınması, ezoterik anlayışı ifade etmede kolaylık sağlaması, ilim ve hikmetin herkese ulaşabilmesini mümkün kılması gibi hususlar nedeniyle şiirin evrensel gücü ve rolünden faydalanmışlardır. Buna karşın, geliştirdikleri özel dil nedeniyle şiiri sadece ehli tarafından anlaşılmasına hizmet etme aracı olarak da kullanmışlardır. Bununla birlikte manevi yolda ilerleme esnasında yaşanan çeşitli haller ile sufinin dilinin kendiliğinden

¹⁰⁰¹ *Rubailer*, 465. Başka bir rubâisinde ise “Ben âşıklığı senin kemâlinden öğrendim. Beyit ve gazel söylemeyi cemâlinden öğrendim / Gönül perdesinde hayalin raksetmede / Ben en güzel raksı senin hayalinden öğrendim.” *Rubâiler*, 1054.

¹⁰⁰² Pazartesi gecesi seher-i a’lâda bu Türkçe beyit vârid oldu: [ورد في السحر الأعلى من ليلة الإثنين هذا البيت] التركي. Bk. Bursevî, *Kitâbü’n-netîce*, 1/359.

¹⁰⁰³ Enver, *Mevlevî Şairler*, 51.

şiişsel bir söyleme bürünmesi de manzum metinlerin fazla oluşunda önemli bir etkindir. Benzer şekilde Mevlâna'nın sözünü ettiğimiz hususlar nedeniyle şiişsel ifade tercih etmesi, onu pîr kabul eden Mevlevîlerin de aynı tercihte bulunmasına sebebiyet vermiştir.

Netice olarak İstanbul Mevlevî meşâyihinin ilim ve sanata katkılarını ortaya çıkarma gayreti gösterdiğimiz bu bölümde ulaştığımız tespitleri şöyle sıralayabiliriz:

1. XVIII. asır İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunan toplam 36 postnişinden 9'unun ardında yazılı bir eser bıraktığı saptandı.
2. Bu 9 postnişinin fıkıhtan tasavvufa, edebiyattan tarihe, dilden mûsikîye kadar geniş bir sahada kalem oynattıkları görüldü.
3. Araştırmamız neticesinde tespit ettiğimiz şiir mecmuaları Nâyî Osman Dede ve Şeyh Gâlib'in müellefatına ilave edildi.
4. Nâyî Osman Dede'nin gerek Hz. Peygamber'in üstünlüğü düşüncesini öne çıkardığı *Ravzatü'l-i'câz* ve *Mi'râciyye* eserlerinde gerekse mûsikî nazariyatına ilişkin kaleme aldığı eserlerde ortaya koyduğu varlık düşüncesiyle Ekberî geleneği takip ettiği tespit edildi.
5. Şeyh Gâlib'in gerek eserlerinde ortaya koyduğu düşüncelerde gerekse zamanındaki şairlere yönelik eleştirisinde ilahî isimler teorisi ve halk-ı cedîd prensibinden çokça istifade ettiği belirlendi. Böylece o da asrın başındaki Galata şeyhi Nâyî Osman Dede gibi Ekberî gelenek içerisinde konumlandırıldı.
6. Şeyh Gâlib'in Mevlevî âdâb ve erkânını Nakşî seyr ü sülûkünün temel kaideleriyle bağdaştırma ve açıklamaya yönelik yaklaşımında, Neccarzâde Rıza Efendi'den itibaren gelen *Mesnevî* irfanıyla Nakşî geleneği mezceden tarzın önemli derecede tesiri olduğu anlaşıldı.
7. Nesîb Yusuf Dede ve Naci Ahmed Dede'nin ise daha çok erken dönem tasavvuf düşüncesini eserlerine yansıttıkları görüldü.
8. Kaleme alınan toplam eser sayısını mevlevihanelere göre kıyasladığımızda en fazla eser telifinin Galata Mevlevihanesi meşâyihınca gerçekleştiği anlaşıldı.
9. Din, edebiyat ve mûsikî olmak üzere üç farklı alanda kaleme aldığı toplam 7 adet eser ile Nâyî Osman Dede'nin müellefatı bakımından İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında temayüz ettiği ortaya çıktı.

10. Din ve edebiyat alanında kaleme aldığı 5 adet eser ile Şeyh Gâlib, Nâyî Osman Dede'nin akabinde yer aldı.
11. Şeyh Gâlib'i 4 eseriyle Safi Mûsâ Dede, 3 eseriyle de Nesîb Yusuf Dede takip etti.
12. Safi Mûsâ Dede'nin katkıda bulunduğu ilim sahası itibariyle İstanbul Mevlevî meşâyihından ayrıldığı fark edildi. O, telifleriyle fıkıh ve dil literatürüne katkıda bulunan yegâne İstanbul Mevlevî postnişini olarak temayüz etti.
13. Nâyî Osman Dede'nin teorisyen, icrâcı ve bestekâr vasfı bulunan XVIII. asrın tek Mevlevî postnişini olduğu belirlendi.
14. Bütün musikişinas şeyhlerin İstanbul kökenli olması, musikinin hami şehrinin İstanbul olduğunu birkez daha onayladı.
15. Nâyî Osman Dede'nin ürettiği eser ile Osmanlı toplumunda miraciyyehanlık denilen bir mesleğin ortaya çıkmasına vesile olduğu saptandı.
16. Şeyh Gâlib'in edebî türdeki eserlerinin istinsah oranı, günümüz edebiyat araştırmalarındaki mevcut kanının aksine, *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'tan daha fazla ilgi gördüğünü ve tedavülde olduğunu ileri sürmeye imkân tanıyacak bir netice sundu. Günümüzdeki kanının ise anakronizmden kaynaklandığı düşüncesi ileri sürüldü.
17. Toplam 25 eser arasında Türkçe kaleme alınanların sayıca fazla olduğu, bunun yanı sıra Arapça ve Farsça eserlerin de telif edildiği görüldü.
18. Türkçe eserlerin sayısal çoğunluk teşkil etmesi bilginin her kesime ulaşma gayesinin bir tezahürü olarak değerlendirildi.
19. Eserler detaylıca incelendiğinde, kaleme alındığı dil her ne olursa olsun, Arapça, Türkçe, Farsça beyit, kıta, rubâî ve özdeyişler ihtiva etmesi Türk-Arap-Fars kültür havzalarının etkisiyle teşekkül eden Osmanlı telif dili geleneğini tüm Mevlevî postnişinlerin devam ettirdiği görüldü.
20. XVIII. asır İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunmuş postnişinlerin sadece çeyreğinin eser telifine yönelmesi ve kaleme alınan toplam 25 eserin görece azlığı durumu, erken dönem sufi tavrın, tartışmalar bağlamında statik geçen bir yüzyılın ve *Mesnevî*'ye rağmen telifte bulunmanın edebe mugâyir görülmesi gibi üç temel hususun tezahürü olarak değerlendirildi.

21. Bu üç temel hususa rağmen postnişinlerin eser kaleme almasının geneli itibariyle istirham ve ilham kaynaklı olduğu tespit edildi.
22. Eserlerin kahir-i ekseriyetinin manzum kaleme alınması, Mevlevî postnişinlerin pîrleri Mevlâna'nın izinden giderek şiirin evrensel gücü ve rolünden yararlanması ve böylece bilginin tüm insanlara ulaşmasını sağlama gayesine matuf olarak değerlendirildi.
23. Mevlevî postnişinlerin manzum ifadeye rağbetleri, aynı zamanda sufiler tarafından geliştirilen işârî dil ekseninde değerlendirilerek mahrem bilginin sadece ilgilisi ve bilgilisine sunulması yönünde yorumlandı.
24. Manevi yolda edinilen kazanımların sufinin diline şiirsel bir söylem katması, nazımın nesirden üstün görülmesi ve son olarak yaşanan hali, tecrübe edilen zevki ifade etmeye elverişli olması Mevlevî postnişinlerin manzum eser üretmesine yol açan unsurlar arasında değerlendirildi.
25. Eserlerinde yer verdikleri sözleri ve düşünceleri bağlamında bütün Mevlevî meşâyihinin pîrleri Mevlâna Celâeddin Rumî'den etkilendikleri görüldü. Bunun haricinde Galata Mevlevihanesi postnişinlerinden Nâyî Osman Dede'nin Kadı Iyaz, Yazıcıoğlu Mehmed ve Sadreddin Konevî'den; Şeyh Gâlib'in ise Feridüddîn-i Attâr, İbnü'l-Arabî, Bahâeddin Nakşbend, Yusuf Sîneçâk, İbrahim Şâhidî, Nesîb Yusuf Dede, İsmail Ankaravî, Köseç Ahmed Dede'den etkilendiği anlaşıldı.
26. Yenikapı postnişinlerinden Nesîb Yusuf Dede'nin ise Hakîm Tirmizî, Ebu Tâlib Mekkî, Gazzâlî, Abdülkadir Geylanî, Ebu Hafs Sühreverdî, Feridüddîn-i Attar, Sadreddin Konevî, Fuzûlî, Bâkî ve Nâbî'den etkilendiği; *Rişte-i Cevâhir*'iyle Osman Selahaddin Dede, Akşehirlizâde Ali Haydar, Sipahizâde Ali Galib'i, *Dîvan*'ı kanalıyla da Şeyh Gâlib'e tesir ettiği görüldü. Bir başka Yenikapı postnişini Peçevîzâde Ahmed Dede'nin ise Abdülganî Nablusî'den etkilendiği anlaşıldı.
27. Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinden Safî Mûsâ Dede'nin ise Kâdî Beyzâvî, Burhâneddin el-Merginânî ve İbrahim Şâhidî'den etkilendiği Abdülbaki Nâsır Dede ve İzzet Tokadî Efendi'ye tesir ettiği fark edildi.

BÖLÜM 3: MEVLEVÎ ŞEYHLERİNİN İLİŞKİLER AĞI

XVIII. asır İstanbul Mevlevî şeyhlerinin kurdukları irtibatların tespit ve analizine odaklanan bu bölüm, onların hem yaşadıkları dönem hem de günümüzle olan farklı düzeydeki ilişkilerini belirleme amacı taşımaktadır. İlişkiler ağını belirlemede nesebî irtibatların önemli bir husus teşkil etmesi nedeniyle İstanbul Mevlevî meşâyihinin gerek kan bağına dayalı gerekse evlilik yoluyla kurdukları ailevî irtibatların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde İstanbul Mevlevî şeyhlerinin Osmanlı sosyal ve entelektüel hayatında yer edinmiş önemli bir aileye mensup olup olmadıkları, mensubu oldukları aileye ne değer kattıkları, kendilerinden sonra Osmanlı'nın idari, ictimai veya tasavvuf tarihine damgasını vuran nesebî bir şecereye sahip olup olmadıkları, kimlerle sıhriyet bağı kurdukları gibi sorulara cevap aranmaktadır. Yine bu bölümde Mevlevî postnişinlerin kimlerle şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkisi içerisinde olduğu, hangi âlimlerle tanışık halde bulunduğu ve/veya dostluk kurduğu yönünde sorulan sorularla onların entelektüel ve sosyal irtibatlarının bir diğer yönünün açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Başta padişah olmak üzere ileri gelen devlet adamlarının Mevlevî meşâyihî ve dergahlarına yaklaşımı ve onlarla kurdukları münasebetleri, cami ve medrese gibi kurumlarla olan bağları da ilişkiler ağı bağlamında netleştirilmesi gereken hususlar arasındadır. XVIII. asır İstanbul Mevlevî şeyhlerinin ilişkiler ağını belirleyen bütün bu hususlar kişiler-kurumlar-günümüz biçiminde üçlü tasnifle ele alınacak; gerek ailevî gerek ilmî ve manevî gerekse de sosyal irtibatlarına “kişiler”; devlet, cami ve medrese gibi kurumlarla olan bağlantılarına “kurumlar” ve son olarak günümüz insanıyla kurdukları dolaylı münasebetlerine “günümüz” başlığı altında yer verilecektir.

3.1. Kişiler

3.1.1. Ailevî İrtibatlar – Sıhriyet ve Kan Bağları

XVIII. yüzyıl İstanbul Mevlevîhaneleri postnişinlerinden bir kısmının meşhur ulema ailelerine mensup oldukları, bir kısmının ise yine önemli bir ailenin kurucusu olarak öne çıktığı görülmektedir. İstanbul Mevlevîhaneleri üzerine günümüzde yapılan araştırmalar incelendiğinde, Ekrem Işın'ın İstanbul Mevlevî şeyh ailelerine temasta bulunduğu çalışması göze çarpar. Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Dede, Kasımpaşa-Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Safî Mûsâ Dede, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhleri Trablusî Ahmed Dede ve

Mevlânâzâde Mehmed Dede onun XVIII. yüzyılda şeyh ailesi kurucusu olarak naklettiği postnişinlerdir.¹⁰⁰⁴ Fakat Işın'ın sunduğu bu ailelerin, bazı tashihler ve ilavelerle birlikte revize edilme ihtiyacının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Işın, Safî Mûsâ Dede Ailesi ile Trablusî Ahmed Dede Ailesini iki farklı aile olarak sunmuştur. Oysaki çalışmamızda ortaya çıkardığımız üzere Safî Mûsâ Dede ile Trablusî Ahmed Dede'nin soyu Trablusşam Mevlevihanesi şeyhi Celâl Ali Dede'ye dayanmaktadır. Bu nedenle ayrı olarak sunulan bu aileler aynı ailenin iki farklı koludur. Bu gerçek, daha önce yapılmış birçok değerlendirmenin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkaracaktır. Nitekim birbirinden farklı olarak sunulan bu ailelerin bir bütün olduğu ortaya çıkınca İstanbul'un hangi mevlevihanelerinde, ne kadar sürede nüfuzlarını ve hayatîyetlerini korudukları gibi meselelere yeni bir cevap verme gerekliliği oluşacaktır. Biz de bu kısımda Celâl Ali Dede'nin neslinden gelen söz konusu iki aileyi, Esrâr Dede'nin “Celâl Ali Dede Hanedânî” tabirini esas alarak sunacak ve zikrettiğimiz hususların cevaplarını arayacağız.

Diğer taraftan Işın'ın çalışmasında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ahmed Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülehad Dede'nin herhangi bir ailevî bağlantısından söz edilmemiştir. Bu başlığımızı özgün kılan yönlerden biri de, bu iki şeyhin köklü ailelere mensup olduğuna ilişkin tespitimizdir. Peçevizâde Ahmed Dede, devletin önemli kademelerinde, ilmiye sınıfında görev alacak ve Türk-İslâm Edebiyatına damga vuracak meşhur şairlerin ortaya çıkacağı önemli bir neslin öncüsüdür. Seyyid Abdülehad Dede ise kökü XVI. yüzyıla dayanan önemli bir ulema ailesinin üyesi olmakla birlikte kendisinden sonra Tokat Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan bir şeyh ailesinin ferdidir. Bu iki önemli aileyi “Peçevîzâde Ailesi” ve “Nevâlizâdeler” başlıkları altında takdim edeceğiz.

Bununla birlikte yukarıda isimleri geçen ailelerden Gavsî Ahmed Dede Ailesi'ni oluşturan fertler Galata Mevlevihanesi postnişinleri Nâyî Osman Dede ve oğlu Sırrî Abdülbaki Dede'dir. Her ikisinin de biyografisini ilk bölümde vermemiz nedeniyle bu aile için hususî bir başlık açılmasına ihtiyaç yoktur. Fakat Gavsî Ahmed Dede'nin baba tarafından soyunun Gelibolulu Yazıcızâdelere, anne tarafından ise Ahîzâdelere¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁴ Işın, “İstanbul'da Mevlevîlik: Bir İmparatorluk Tarikatı Üzerine Toplumsal Tarih Notları”, 27-40. Muslu da Işın'ın tespitlerine dayanarak bu ailelerden söz etmektedir. Bk. Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 319-332.

¹⁰⁰⁵ Ahîzâdeler, muhtemelen II. Selim Dönemi kazaskerlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi soyundan gelen ailenin ismidir. Aileden VI. Murad Dönemi şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin Efendi (v. 1043/1634), Rumeli

dayanıyor olması nedeniyle¹⁰⁰⁶ ailenin isminde bir değişiklik önerisinde bulunuyoruz. Bu itibarla aileyi “Yazıcızâde-Ahîzâdeler Ailesi” olarak isimlendiriyoruz.

Ayrıca bir diğer şeyh ailesi olan Eyyûbî Mehmed Memiş Dede Ailesinde yer alan Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerini ilk bölümde ele aldığımız için burada tekrar etmeyi uygun bulmuyoruz. Nitekim oğlu Şeyh Ahmed Dede ve torunu Mehmed Sadık Dede bu aileyi oluşturan fertlerdi. Bununla birlikte söz konusu aileyi “Yusuf Çengî Dede Ailesi” olarak isimlendirmenin daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Zira Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi, bir önceki postnişin Yusuf Çengî Dede’nin¹⁰⁰⁷ damadıdır. Nitekim Işın, Gavsî Ahmed Dede’nin damadı olan Nâyî Osman Dede’yi “Gavsî Ahmed Dede Ailesi”ne dâhil ettiği halde Yusuf Çengî Dede’nin damadı olan Eyyubî Memiş Dede’yi ayrı olarak sunmuştur. Oysaki yapılan tasnifin birbiriyle uyum içerisinde olması gerektiği ortadadır. Ayrıca burada Yusuf Çengî Dede’nin de Beşiktaş Mevlevihanesi üçüncü postnişini Hasan Dede’nin (v. 1071/1660)¹⁰⁰⁸ damadı olduğunu ifade etmek istiyoruz.¹⁰⁰⁹ Fakat Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinleri söz konusu olduğunda Yusuf Çengî Dede’nin Hasan Dede’ye göre daha fazla tanınırlığı bulunması nedeniyle aileyi Hasan Dede yerine Yusuf Çengî Dede ile isimlendirmeyi uygun görüyoruz. Bundan başka ilk bölümde Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinleri Mevlânazâde Mehmed Dede ve oğlu Seyyid Ali Dede’yi takdim ettiğimiz için burada söz konusu aileyi tanıtmak üzere hususî bir başlık açmayacağız. Bütün bu ailevî bağlantıları ortaya koyarken, Mevlevîler arasında evlilik kanalıyla kurulan irtibatlarla değinmeyi de ihmal etmeyeceğiz. İlk olarak Bilâdü’ş-Şâm, Mısır ve Dersaadet’te güçlü bir şeyh ailesini kuran Atinalı Celâl Ali Dede ve Hanedânı’nı ele alacağız.

Kazaskeri Ahîzâde Abdülhalim Efendi (v. 1013/1604) gibi ünlü isimler çıkmıştır. Bk. Atâyî, *Zeyl-i Şakâik*, 609-610; İpşirli, “Ahîzâde Hüseyin Efendi”, 548-549.

¹⁰⁰⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 400.

¹⁰⁰⁷ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî*, 733-736; Esrâr Dede, *Tezkire*, 530-533.

¹⁰⁰⁸ Evliya Çelebi’nin Beşiktaş Mevlevihanesi’ni ziyaret ettiği esnada meşihat makamında bulunan Hasan Dede için bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/450; Vassaf, *Sefîne*, 5/185.

¹⁰⁰⁹ Şeyhî, *Vekâyi’u l-fuzalâ*, 2/1375; Esrâr Dede, *Tezkire*, 531. Ruhî Dede, *Defter-i Dervişân*’ında Yusuf Çengî Dede ile Hasan Dede’nin yerleri değiştirilmiş ve Hasan Dede, Çengî Dede’nin damadı olarak sunulmuştur. Keza Eyyûbî Mehmed Memiş Dede de Hasan Dede’nin damadı olarak gösterilmiştir. Bk. Ruhî Dede, *Defter-i Dervişân*, İÜNEK TY 6765, 15b. Başka bir kaynakta rastlamadığımız bu detayın sehven kaydedildiğini düşünüyoruz. Her halükarda söz konusu detay doğru olsa dahi ailevî irtibatlar değişmeyecek ve Eyyûbî Memiş Dede’nin içinde bulunduğu aileyi Yusuf Çengî Dede Ailesi olarak isimlendirmemiz geçerliliğini koruyacaktır.

3.1.1.1. Celâl Ali Dede Hanedânı

İstanbul Mevlevî postnişinleri arasında önemli bir şeyh ailesinin müntesibi olarak öne çıkanlardan ikisi Kasımpaşa-Yenikapı şeyhi Safî Mûsâ ve Beşiktaş Şeyhi Trablusî Ahmed Dede Efendi'lerdir. Safî Mûsâ ve Ahmed Dede Efendiler, Bilâdü's-Şam ve Mısır Mevlevîhaneleri meşihat makamında etkin rol oynayan Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensupturlar.

Celâlli olması nedeniyle kendisine Celâl lakabı verilen Ali Dede (v. 1110/1699), aslen Atinalı olup şer'î ilimleri memleketinde tahsil etti. Daha sonra Atina'dan ayrılarak 1060/1649 tarihinde Konya'ya gitti. Birkaç ay garip bir şekilde Konya'da dolaştığı belirtilen Ali Dede, sonrasında Mevlâna Asitânesi'nde Çelebi Pîr Hüseyin Efendi'ye intisap etti ve çileye girdi. Çilesini tamamladıktan bir süre sonra Hüseyin Çelebi ve Derviş Çelebi arasında çıkan anlaşmazlıkta Konya'dan ayrılarak Karaman'da bulunan Valide Sultan Âsitanesi'ne geçti. Karaman'da bir süre irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunan Celâl Ali Dede, daha sonra Hüseyin Çelebi tarafından hilafet tacını giyerek Trablusşam Mevlevihanesi'ne¹⁰¹⁰ postnişin olarak atandı. Trablusşam Mevlevihanesi'ndeki meşihat vazifesini vefatına kadar sürdürdü.¹⁰¹¹ De Jong, Trablusşam Mevlevihanesi şeyhlerine ilişkin bilgi verirken 1101/1690 vefatlı Abdülcelîl Dede ve 1106/1695 vefatlı İsmail Dede'den bahsetmektedir.¹⁰¹² Ancak hem oğlu Safî Mûsâ Dede'nin *Ta'rib-i Şâhidî* girizgâhındaki ifadeleri hem Sâkîb Dede'nin verdiği bilgiler Celâl Ali Dede'nin vefatı olan 1110/1699 tarihine kadar Trablusşam Mevlevihanesi şeyhliğini icra ettiğini hem de meşihat müddetinin kısa süreli olmadığını ortaya koymaktadır.¹⁰¹³

Meşihat görevi süresince mevlevihaneyi devlet adamları ve ulemanın toplandığı bir mekân haline getirmeyi başaran Celâl Ali Dede, Trablusşam'a tayin edilen valileri dergâhında ağırlardı. Bu bağlamda Kahire'ye vali olarak atanan Mehmed Paşa'yı tebrik etmek amacıyla mevlevihaneye davet edip ikramda bulunduğu özellikle belirtilir.¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁰ Trablusşam Mevlevihanesi'nin mimarisi için bk. Tadmori, "Trablusşam Mevlevihanesi'nin Mimarisi ve Restorasyon Projesi", 854-855.

¹⁰¹¹ Safî Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, vr. 27a-27b; Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/173-174. Sahih Ahmed Dede, *Mecmu'a*, 310.

¹⁰¹² De Jong, "The Takiya of Mawlawiyya in Tripolis", 94.

¹⁰¹³ Çalışmamızın birinci bölümünden hatırlanacağı üzere Safî Mûsâ Dede *Ta'rib-i Şâhidî* eserinde 18 yaşındayken 1110/1699 tarihinde babasını kaybettiğini bunun üzerine kardeşleriyle beraber Kahire'ye geçtiklerini ifade etmişti.

¹⁰¹⁴ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/175.

XVII. yüzyıla ait bir vesikadan anlaşıldığına göre 1080/1670lerde Trablusşam Mevlevihanesi meşihat makamında bulunan Ali b. Mehmed adlı bir Mevlevî şeyhi, Trablusşam Valisi Ahmed Paşa'nın kabrinde günlük okuduğu Kur'ân tilaveti karşılığında düzenli olarak gelir elde etmektedir.¹⁰¹⁵ Bu kayıt bizim açımızdan vakıflar haricinde tekke şeyhlerinin elde ettiği gelirlere verilecek bir misalden daha ziyade ismi geçen zatın Celâl Ali Dede olma ihtimali yönünden mühimdir. Celâl Ali Dede'nin Trablusşam Mevlevihanesi'ne atanma tarihine yönelik yaptığımız incelemede *Mecmu'atü't-tevârihi'l-Mevleviyye*'de dolaylı bir bilgiye rastladık. Sahih Ahmed Dede, 1084/1674 yılına ilişkin haberleri verdiği satırlarda merhum Pîr Hüseyin Çelebi'nin dervişlerinden Celâl Ali Dede'nin Trablusşam Mevlevîhanesi'nde birkaç senelik şeyh olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹⁶ Buna göre Celâl Ali Dede'nin Trablusşam Mevlevîhanesi'ne 1080/1670lerin başında atandığı ortaya çıkmaktadır. Buna ilaveten hem Safî Mûsâ Dede'nin hem de Sâkıb Dede'nin, Celâl Ali Dede'nin vefatına kadar Trablusşam Mevlevihanesi meşihatını ifa ettiğini net olarak söylemeleri, 1080/1670leri anlatan bu vesikada geçen Şeyh Ali b. Mehmed'in Celâl Ali Dede olduğu tahminini güçlendirmektedir. Buna göre Safî Mûsâ Dede'nin dedesinin Mehmed isimli bir zat olduğu ortaya çıkmaktadır.

Celâl Ali Dede, ileride Şam, Trablus, Halep, Kahire, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihanesi'ne şeyh olacak evlatlarını Trablusşam Mevlevihanesi'nde yetiştirmiş, onların ilmî ve ahlakî terbiyesi ile yakından ilgilenmişti. Safî Mûsâ Dede, bizatihi Arapça, Farsça ve belâgat ilimlerini babasından öğrendiğini otobiyografisinde belirtmekteydi.¹⁰¹⁷ Oğullarından Şeyh Mehmed Şam, Şeyh Sadık Trablusşam, Safî Mûsâ Dede ise –çalışmamızın ilk bölümünde ayrıntılarıyla ifade ettiğimiz üzere- Halep, Kahire, Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih edilmişlerdi. Torunu olan Trablusşam Mevlevihanesi şeyhi Trablusî Ahmed Dede ve onun oğlu Zühdî Yusuf Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinliklerini icra etmişlerdi. Dolayısıyla Celâl Ali Dede Hanedanı bu noktada bir hayli önem teşkil etmektedir. Oğlu Safî Mûsâ Dede'nin biyografisinde belirttiğimiz üzere bu kadar postnişin yetiştiren ve

¹⁰¹⁵ Humusî, *Tarih Tarabulus*, 237.

¹⁰¹⁶ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 315.

¹⁰¹⁷ Safî Mûsâ, *Ta'rib-i Şâhidi*, 28a.

kendisi de postnişin olan bir baba Mevlevîlik tarihinde nadir görülen bir hadise olarak *Sefîne*'ye geçmiştir.¹⁰¹⁸

Sâkıb Dede'nin ender bir hadise olarak kaydettiği bu durum, eserini kaleme aldığı dönemi yansıtmakla birlikte aslında çok daha sonraki dönemler için de geçerliliğini korumuştur. Ailenin meşihat makamındaki görevlerinin Bilâdü's-Şâm ile sınırlı kalmayıp uzun seneler İstanbul Mevlevihaneleri kapsamında da sürdüğü görülmektedir. Bu bağlamda aile hakkında söyleyebileceğimiz ilk nokta, farklı mevlevihanelerde postnişinlik vazifelerini deruhte edecek liyakat ve kabiliyette birçok ferde sahip olmaları, ikinci nokta ise Çelebilik Makamınca verilen bu görevlerin XX. yüzyıla kadar süreklilik göstermesidir. Bu iki nokta Celâl Ali Dede Hanedanı'nı güçlü bir şeyh ailesi yapan temel unsurlardır. Şimdi bu unsurlar üzerine detaya girelim.

Sayıları hakkında farklı rivayetler bulunsa da¹⁰¹⁹ Celâl Ali Dede'nin talim ve terbiye verdiği evlatları farklı coğrafyalarda önemli görevlerde bulunarak ailenin nüfuz alanını genişlettiler. Özellikle asrın ilk çeyreğinde Safî Mûsâ Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi meşihat makamına atanmasıyla birlikte ailenin pâyitahtta hayatıyeti başlamış oldu. Safî Mûsâ Dede'nin İstanbul Mevlevîhanelerine atandığı tarihten itibaren şahsî müktesebâtı ve tefsir-fıkıh-tasavvuf konulu oluşturduğu ders halkalarıyla gerek halk gerekse ulema ile kurduğu olumlu ilişkilerle Çelebilik Makamı nezdinde müspet bir intiba bıraktığı rahatlıkla düşünülebilir. Muhtemelen bu nedenlerle Çelebilik Makamı söz konusu aile fertlerini İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih etmeyi uygun buldular. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trablusşam Mevlevihanesi'nden Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne atanan Trablusî Ahmed Dede bu noktada önemli bir örnek teşkil eder. Trablusî Ahmed Dede'nin de Celâl Ali Dede Hanedanı'nın bir ferdi olduğunu ilk bölümde ortaya çıkardığımız için burada ayrıca yer vermeyeceğiz. Netice itibarıyla Celâl Ali Dede Hanedanı'nın müntesiplerinden Safî Mûsâ Dede, Trablusî Ahmed Dede ve onların soyundan gelenler Galata, Kasımpaşa, Yenikapı ve Beşiktaş Mevlevihaneleri meşihat makamında uzun seneler bulundular. Böylece ailenin Bilâdü's-Şâm dışındaki bölgelerde ve en önemlisi de devletin başkentinde nüfuzlu bir şeyh ailesi olmasını sürdürdüler. Bu kapsamda İstanbul Mevlevihaneleri post makamında bulunan aile fertlerini şöyle listeleyebiliriz:

¹⁰¹⁸ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 174.

¹⁰¹⁹ Esrâr Dede, Celâl Ali Dede'nin dört, Mehmed Ziya ise on bir çocuğu olduğunu ifade etmektedir. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 290; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 115.

Tablo 16:
Celâl Ali Dede Hanedanı'na Bağlı İstanbul Postnişinleri

Celâl Ali Dede Hanedanı'na Bağlı İstanbul Postnişinleri	
Galata Mevlevihanesi	Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760) Kadı İsa Dede Trablusî (v. 1185/1771) Selim Dede Trablusî (v. 1191/1777) Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778) Trablusî Mahmud Dede (v. 1234/1819)
Kasımpaşa Mevlevihanesi	Safî Mûsâ Dede Efendi (1157/1744) Mehmed Şemseddin Dede (v. 1174/1760) Arabzâde Ali Dede (1181/1767) Mehmed Sadık Dede (v. 1192/1778) Mûsâ Dede b. Selim Dede (v. 1214/1799)
Yenikapı Mevlevihanesi	Safî Mûsâ Dede (v. 1157/1744)
Beşiktaş Mevlevihanesi	Trablus Şeyhi Ahmed Dede (v. 1185/1771) Zühdi Yusuf Dede (v. 1232/1817) Trablusî Mahmud Dede (v. 1234/1819) Mehmed Said Dede (v. 1269/1853)

Bu liste bize XVIII. yüzyılın bitmesine on sene kala inşa edilen Üsküdar Mevlevihanesi hariç –ki mezkûr mevlevihanenin Halil Numan Dede'nin soyundan gelenlerce meşihat makamında bulunma şartını hatırdâ tutmalıyız- İstanbul'da aktif bulunan tüm mevlevihanelerin meşihat makamının Celâl Ali Dede'nin soyundan gelenlerce temsil edilebildiğini göstermektedir. Böyle bir durumun oluşmasında, diğer bir ifadeyle İstanbul Mevlevihanelerinde Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup postnişinlerin mevcudiyetinde Safî Mûsâ Dede'nin gerek İstanbul muhitinde gerekse de Konya Mevlâna Âsitanesi nezdinde itibar kazanmasının ana etken olduğunu düşünüyoruz.

Mesnevî, Beyzavî Tefsiri ve Hidâye konulu oluşturduğu ders halkaları,¹⁰²⁰ devlet tarafından bazı eserlerin neşrinde görevlendirilmesi ve benzeri hizmetlerinin Çelebilik Makamı tarafından takdirle karşılandığını tahmin etmek güç değildir. Safî Mûsâ Dede'nin bıraktığı bu müspet intiba, İstanbul Mevlevihaneleri post makamına onun neseben ilişkisi içerisinde bulunduğu dedelerin tevcih edilmelerini sağlamış olmalıdır. Buna göre Kuzey Afrika ve Trablusşam'da nüfuz sahibi olan mezkûr ailenin hem hayatiyetinin devamında hem de İstanbul'a intikalinde Safî Mûsâ Dede'nin mühim bir görev üstlendiği görülmektedir. Diğer taraftan yukarıda liste Celâl Ali Dede Hanedanı üyelerinin kabaca XIX. asrın ikinci yarısına kadar İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunduğunu göstermektedir. Celâl Ali Dede Hanedanı'nın meşihat makamındaki son üyesi Mehmed Said Dede'dir (v. 1269/1853). Aslında Mehmed Said Dede'den sonra aile üyelerinden neyzen ve mûsikî hocası Yusuf Paşa'nın meşihat makamına geçmesi söz konusu olmuşsa da Sultan Abdülmecid bunu engellemiştir. Sultan Abdülmecid'in Yusuf Paşa'ya böyle bir müdahalede bulunması onun Muzika-i Humâyun'daki görevini terk etmesini önlemek içindir.¹⁰²¹ Şayet padişah böyle bir müdahalede bulunmasaydı Yusuf Paşa'yla birlikte aile bir müddet daha meşihat makamını temsil etmiş olacaktı. Fakat Mehmed Said Dede'nin vefatıyla Celâl Ali Dede Hanedanı'nın Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamı temsilciliğinin sona erdiğini görmekteyiz.

Yukarıdaki liste aynı zamanda XVIII. yüzyılda İstanbul Mevlevihanelerinde post makamında bulunan 36 şeyh efendiden 9'unun yani toplam postnişin sayısının çeyreğinin Celâl Ali Dede Hanedanına mensup olduğunu kanıtlamakta ve bu 9 şeyhin neseben ilişkisi içerisinde bulunduklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle Celâl Ali Dede Hanedanı'nın önemi, aile fertlerinin birçoğunun farklı coğrafyalarda meşihat makamında bulunmasında ve bu durumun uzun vadede süreklilik kazanmasında ortaya çıkar. Atina kökenli Celâl Ali Dede'nin uzun seneler Trablusşam Mevlevihanesi postnişinliğini icra etmesi ve yine aynı mevlevihanede yetiştirdiği evlatların Bilâdü's-Şam, Kuzey Afrika ve İstanbul Mevlevihanelerinde meşihat makamında bulunmaları Mevlevîlik tarihine ender rastlanan bir durum olarak geçmiştir. Bu ailenin bir ferdi olan Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevîhanesi postnişinini Safî Mûsâ

¹⁰²⁰ Safî Mûsâ Dede'nin oluşturduğu bu ders halkaları için bk. Mete, "İstanbul'da Trabluslu Bir Şeyh Efendi: Safî Mûsâ el-Mevlevî (ö. 1157/1744)", 259-260.

¹⁰²¹ Işın, "Beşiktaş Mevlevihanesi", 2/170.

Dede'nin hem müktesebatı hem hizmetleri hem de çok kısa sürede başkent'in entelektüel camiasına kendini kabul ettirmesi gibi olumlu özelliklerinin Celâl Ali Dede Hanedanı'nın İstanbul'a intikalinde önemli derecede rol oynadığı kanaatindeyiz. Safî Mûsâ Dede'nin ilk olarak Kasımpaşa Mevlevihanesi postuna tevcih edilmesiyle birlikte bu aileye mensup dedeler XVIII. yüzyılda Galata, Yenikapı, Beşiktaş ve Kasımpaşa Mevlevîhaneleri meşihat makamına tayin edilmişler. O asırda post makamında bulunan şeyhlerin toplam sayısına baktığımızda Celâl Ali Dede Hanedanı'na mensup şeyh efendilerin oransal bir çoğunluk teşkil etmesi söz konusu ailenin nüfuzuna ilişkin yeterli derecede fikir sunmaktadır.

3.1.1.2. Peçevizâde Ailesi

Tezimizin ilk bölümünde Abdullah Nâilî Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ahmed Dede'nin kızı ile aile kurduğunu belirtmiştik. Bu aileden Osmanlı Devleti'nde gerek ilmiye sınıfı gerekse devlet kademelerinde önemli mevkilerde yer alacak insanlar yetişmiştir. Bu nedenle Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhinin kerimesiyle kurulan ve tespit edebildiğimiz kadarıyla XX. yüzyıla kadar nesli devam eden bir aileyi tanıtmak istiyoruz. Fakat öncelikle Peçevizâde Ahmed Dede'nin mensup olduğu aileyi hatırlatmak gerekirse, o mutasavvıf bir ailenin ferdiydi. Dedesi Kaniye Kalesi'nde tefsir ve hadis dersleri okutup vaaz veren kürsü sahibi Şeyh Yusuf, babası ise Uşşâkî şeyhi Mustafa Efendi'dir. Şeyh Mustafa Efendi, 10 Rebiulevvel 1019/2 Haziran 1610 senesinde Kaniye Kalesi'nde doğmuş ve on altı yaşına gelince (1035/1626) ilim tahsil etmek üzere Peçe beldesine gitmişti. Peçe'de Uzun Ali Efendi ve Sa'yî Osman Efendi'den istifade ettikten sonra Uşşâkî tarikatından Şeyh Abdülbaki Efendi'ye intisap etmişti. Daha sonra Kaniye Kalesi'ne döndüğünde babası Şeyh Yusuf Efendi vefat etmiş ve bütün görevleri kendisine intikal etmiştir. Kendisine intikal eden görevleri ifa etmekteyken 1050/1640 tarihinde ilâhî bir cezbe gelmesi üzerine sahip olduğu bütün malını fukaraya dağıtıp Uşşâkî şeyhi Abdurrahman Aksarayî ile görüşmek üzere Budun şehrine gitmiştir. Beş sene onun hizmetinde bulunmuş ve 1055/1645 tarihinde hilafet alarak Peçe kasabasına irşadla görevlendirilmiştir. 1097/1686 senesinde Belgrad Kalesi'ne, 1098/1687'de Filibe'ye hicret etmiş ve burada on iki sene irşad ile ilgilenmiştir. 25 Zilkade 1110/25 Mayıs 1698 senesinde vefat eden Şeyh Mustafa Efendi, burada bulunan İmarek Cami meydanına defnedilmiş ve üzerine bir türbe inşa edilmiştir. *Vekâyi* müellifi Mehmed Şeyhî Efendi, keramet sahibi bir mürşid-i kâmil

olarak tanıttığı Şeyh Mustafa Efendi'nin hasta ve deli olan bazı insanların iyileşmesine vesile olduğu kerametlerini Peçevizâde Ahmed Dede'nin dilinden nakletmektedir.¹⁰²²

Böyle bir ailenin ferdi olan Peçevizâde Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevihanesi postuna atandığında özelde ailesinden ve genelde Balkanlar'dan elde ettiği müktesebatı İstanbul'a aktarmaktaydı. Mürîdinin çok oluşuyla temayüz eden Peçevizâde Ahmed Dede'ye intisap edenler arasında Abdullah Nâilî Paşa da bulunmaktadır. O zamanlar henüz "paşa" rütbesine sahip olmayan Abdullah Nâilî Efendi, oldukça erken bir yaşta başladığı ve 1125/1714 yılından beri devam ettiği Dîvan-ı Hümayun Kalemi kâtipliği görevinde bulunurken Yenikapı Mevlevihanesi müdavimiydi. Bu sıralarda Peçevizâde Ahmed Dede'nin kerimesiyle evlendi. Abdullah Nâilî Efendi'nin bu evliliği vesilesiyle itibarını arttırdığı ve geniş bir çevre kazandığı belirtilir. 1131/1718 yılında Mühimme Defteri, 1143/1731'de Beylikçi Kalemi, 1149/1737'de Rus seferi sırasında Beylikçilik ve 1155/1742'de teşrifatçılık görevlerine getirilmiştir. Bu esnada ilmî faaliyetlerine de devam eden Nâilî Paşa, devrin önemli âlimlerinden Mevlâna Abbas Efendi'den Arap Dili ve edebiyatı taliminde bulunmuştur. Yine bu görevi sürecinde Padişah I. Mahmud'un emriyle *Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifât* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Osmanlı Devleti'nde süregelen dağınık haldeki teşrifat kurallarını bir araya getirmiştir. 1160/1747 yılında reisülküttaplık makamı kendisine tevdi edilmiştir. Padişah I. Mahmud zamanında beylikçilik, teşrifatçılık ve reisülküttaplık gibi yüksek rütbeli görevlerde bulunan Nâilî Paşa, III. Osman devrinde başdefterdârlık makamına getirilmiş ve burada iki sene görev yaptıktan sonra sadrazam olmuş, sonrasında azledilerek sırasıyla Kandiye, Selanik ve Cidde Valisi olarak görev yapmıştır. 1171/1756 yılında Hac dönüşü Mekke ile Cidde arasında bir mevkide vefat eden Nâilî Paşa, Hz. Hatice'nin mezarı yakınında bulunan Mevlevî mezarlığına defnedilmiştir. İlmi ve faziletiyle temayüz eden, edebiyata ve tarihe ilgi duyan, mürettep dîvan sahibi bir zat olduğu bilinmektedir.¹⁰²³

Abdullah Nâilî Paşa'nın zevcesi hakkında kaynaklarda malumat verilmese de evlatlarına ilişkin detay bulabilmekteyiz. Özellikle Ali Nutkî ve Abdülbaki Nâsır Dedelere intisap etmeleri ve Yenikapı Mevlevihanesi'nde halka açık Mevlid ve Mi'râciyye cemiyetleri düzenlemeleri bağlamında *Defter-i Dervişân*'da söz konusu

¹⁰²² Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2217-2218.

¹⁰²³ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 5-7; Süreyyâ, *SO*, 3/381. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/2, 378-380.

zevata temas edilmektedir. Buna göre Abdullah Nâilî Paşa'nın Feyzullah Şakir Bey ve Akîle Hanım adlarında iki çocuğu bulunmaktadır. Kızı Akîle Hanım ve torunu Mehmed Sadeddin Bey Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Mi'râciyye ve Mevlid-i Şerif okutma görevinde bulunmuşlardır. Torun Mehmed Sadeddin Bey mevâlîlerdendir. Yenişehir Mollalığı'nda görevli olup azledilmiştir. 1807/1222 yılında vefat edip Çınaraltı'nda bulunan Nâilî Paşa Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁰²⁴

Abdullah Nâilî Paşa'nın oğlu Feyzullah Şakir Bey ve evlatları hakkında daha çok bilgiye sahibiz. Hâcelik rütbesine sahip olan Feyzullah Şakir Bey, küçük kale tezkirecisi, cebeciler kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1175/1762 yılında vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi hamuşanına defnedilmiştir. Vakanüvis Halil Nuri Bey (v. 1213/1799), Abdurrahman Necib Bey (v. 1216/1801) ve Cemile Hanım (v. 1230/1814) onun evlatlarıdır. Cemil Hanım, 1198/1783 senesinden vefatına kadar Yenikapı Mevlevihanesi'nde Mevlid-i Şerif okutma görevini üstlenmiştir. Nâilî Paşa'nın kızı Akîle Hanım ve torunu Mehmed Sadeddin Bey'in ardından Cemile Hanım, Mi'râciyye okutma görevini de uhdesine almış ve 1203/1788 yılından vefatına kadar her sene ilgili gecelerde Mevlid-i Şerif ve Mi'râciyye'nin okunduğu programlar tertip etmiştir.¹⁰²⁵ Cemile Hanım'ın aynı zamanda şair olan kardeşi Halil Nuri Bey tezkirecilik, rûznâmecilik, vakanüvislik görevlerinde bulunmuş ve Şeyhulislâm Mustafa Âşir Efendi'nin kızı Şerife Nakiye Hanım ile evlenmiştir.¹⁰²⁶ Bu evlilikten Nebil Mehmed Bey dünyaya gelmiştir. Nebil Bey 1210/1795'te tedris, 1226/1811'de Havass-ı refîâ, 1234/1818'de Kahire mevleviyyetlerine nail olmuş, 1236/1820'de Medine-i Münevvere mevleviyyetine namzed iken Hicaz'a gidemeden Kahire'de 1235/1819 senesinde vefat etmiştir. Nebil Bey de büyük dedesi Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede gibi şair olup divançesi vardır.¹⁰²⁷ Abdullah Naili Paşa'nın torunu olan Cemile Hanım'ın vefatından sonra Kadı Nebil Bey, Yenikapı Mevlevihanesi'nde halka açık Mevlid ve Mi'râciyye cemiyetlerini düzenleme vazifesini uhdesine almıştır.¹⁰²⁸ XIX. asrın meşhur

¹⁰²⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 109.

¹⁰²⁵ Abdülbaki Nasır, *Defter-i Dervîşân II*, 289. Feyzullah Şakir Bey'in Nur-i Osmaniye Camii'nin bina tarihine düşürdüğü beytin meşhur olduğu ve mezkûr camiînin içerisinde levha ile asılı bulunduğu belirtilmektedir. Beyit şöyledir: "Yazıldı cevheri harf ile târihi anın böyle / Münevver kıldı dünyayı mihr-veş Nûr-ı Osmânî". Bk. Râmiz, *Âdâb-ı Zurfâ*, 171.

¹⁰²⁶ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 421; Sâmi, *Kamusu'l-a'lâm*, 6/863.

¹⁰²⁷ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 396-397.

¹⁰²⁸ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 289.

hanım şairlerinden Şeref Hanım, Kadı Nebil Bey'in kızıdır.¹⁰²⁹ Ayrıca Kadı Nebîl Bey'in Şeyh Gâlib'in vefatına tarih düşürmesi¹⁰³⁰ nedeniyle ikisi arasında bir irtibatın bulunduğu düşünülebilir.

Feyzullah Şakir Bey'in diğer oğlu Abdurrahman Necib Bey, küçük kale tezkireciliği, maliye tezkireciliği gibi görevlerde bulunmuş 27 Zilkade 1216/30 Mart 1802 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Eyüb'dedir. Oğlu Şekib Abdürrahim Bey (v. 1236/1820) müderristir.¹⁰³¹ Aynı zamanda Mevlevî olan Necib Bey ve oğlu Şekib Bey, 1210/1795 tarihinde Yenikapı şeyhi Ali Nutkî Dede'nin elinden arakiyye giymiştir.¹⁰³²

Nâilî Paşa'nın kardeşi olan Ebubekir Vahdetî Efendi de devlet kademelerinde görev almıştır. Nâilî Paşa'nın reisülküttaplığı sırasında onun kesedarlığını yapmış, ardından Hâcegân zümresinde yer almış ve cebeciler kâtipliği, piyade mukabeleciliği, büyük tezkirecilik, çavuşbaşılık, büyük rûznâmecilik, yeniçeri kâtipliği gibi devletin muhtelif kademelerinde görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Mevlevî olan Ebubekir Vahdetî Efendi 6 Safer 1202/17 Kasım 1787'de vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi civarındaki hazireye defnedilmiştir.¹⁰³³ Abdülbaki Nâsır Dede'nin kaydettiğine göre Ebubekir Vahdetî Efendi'nin oğlu İzzet Bey'in mahdumu Râtib Ebubekir Efendi, 19 Şevval 1229/4 Ekim 1814 Perşembe günü Abdülbaki Nâsır Dede'nin elinden arakiyye giyerek henüz çocuk yaştaki Mevlevî muhiblerinden olmuştur.¹⁰³⁴

Defter-i Dervîşân'da yer alan kayıtlardan Nâilî Paşa Ailesi'ne has bir kabristan ve türbenin bulunduğu anlaşılmaktadır. *Defter*'de o zamanlar şerefli bir vazife ve önemli bir rütbe telakki edilen çarûb-keş ataması bağlamında Çınaraltı'nda bulunan Nâilî Paşazâde Türbesi'nden bahsedilmektedir. Abdülbaki Nâsır Dede, Edirneli müezzin-i sâni Dervîş Hacı Hasan'ın Çınaraltı'na çarûb-keş ve türbeye de türbedar olarak 4 Safer 1233/14 Aralık 1817 tarihinde atandığını belirtmektedir.¹⁰³⁵ Tanıttığımız bu ailenin soy ağacını şu şekilde vermemiz mümkündür:

¹⁰²⁹ Süreyyâ, *SO*, 4/540; 3/139. Şeref Hanım ve kızkardeşi Şerife Samiye Hanım hakkında bilgi için bk. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1776.

¹⁰³⁰ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 842.

¹⁰³¹ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 91; Süreyyâ, *SO*, 4/543; 3/125.

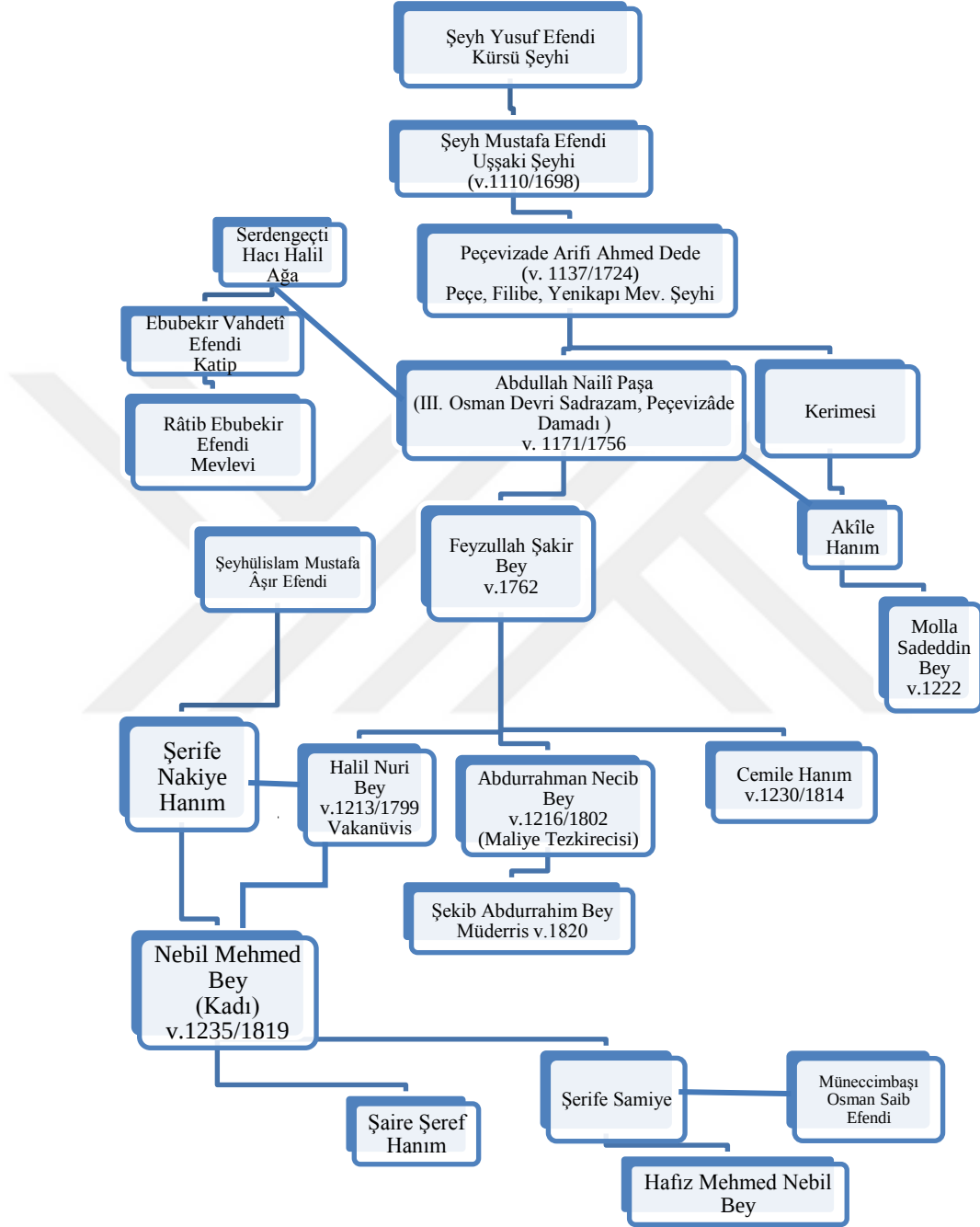
¹⁰³² Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 67.

¹⁰³³ Süreyyâ, *SO*, 4/604-605.

¹⁰³⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 241.

¹⁰³⁵ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 263.

Şekil 9:
Peçevizâde Ailesi

Peçevizâde Ahmed Dede'nin kızı ve Abdullah Nâilî Paşa'nın neslinden gelenlerin devlet kademelerinde ve ilmiye sınıfında önemli rütbeler kazanarak mühim görevlerde bulundukları görülmektedir. İdarî ve ilmî görevlerin yanı sıra ailenin fertleri arasında şiir ve tarihle ilgilenen, mürettep dîvanları olan ve edebiyat tarihinde isimleri hususen

zikredilen şairlerin de bulunduğu dikkat çekmektedir. Özellikle bu ailenin Yenikapı Mevlevihanesi ile başından beri devam edegelen irtibatı konumuz açısından önemlidir. Kurumlar ile ilişkiler çerçevesinde yer vereceğimiz üzere Nâilî Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi'ni yenileme ve tadil etme kapsamında yaptığı hizmet ve yardımlarının bu aile müntesiplerince çeşitli bağlamlarda devam ettirildiği görülmektedir. Halka açık Mevlid-i Şerif ve Mi'râciyye-i Şerif cemiyetlerinin Yenikapı Mevlevihanesi'nde tertibi, aile efradı kanalıyla aralıksız bir biçimde sürdürülmüştür. Mûsikî sahasına katkılar kısmında yer verdiğimiz üzere Mevlid ve Mi'râc kandillerinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini ve Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'sini âdâbına uygun bir biçimde terennüm eden mutrib heyetinin oluşturulması, gelenlere süt-şerbet gibi ikramlarda bulunulması bu ailenin maddî güçlerini de bir açıdan ortaya koymaktadır. Nâilî Paşa'nın torunlarının bu cemiyetleri adeta uhdelere verilmiş bir görev addederek yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla Peçevîzâde Ahmed Dede kanalıyla Nâilî Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi'yle kurduğu müspet irtibatın, neslinden gelenlerce çeşitli vesilelerle ve sıkı bir şekilde devam ettirildiği görülmektedir. En önemlisi bu irtibat sadece çeşitli hizmet ve yardımlar bağlamında değil, bizatihi Mevlevîliğe intisap etme şeklinde de tezahür etmektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla ailenin önemli bir bölümü Mevlevîdir. Bu itibarla aile mensupları büyük dedeleri Peçevîzâde Ahmed Dede'ye sadece nesebî yönden değil, Mevlevîliğe intisap etmek suretiyle manevî açıdan da bağlılıklarını izhar etmektedirler.

3.1.1.3. Nevâlîzâdeler

Çalışmamızın birinci bölümünde, günümüz Mevlevîlik araştırmalarında hakkında iki sene postnişinlik görevinde bulunduğu Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi olması dışında başka bir malumat verilmeyen Seyyid Abdülehad Dede'nin XVII. asrın önemli âlimlerinden Mevlevî şeyhi Dânişî Ali Dede'nin torunu olduğu tespitimizi ifade etmiştik. Dânişî Ali Dede ise İstanbul mevâlî hanedânından Nevâlîzâdeler ismiyle meşhur ve Sultan IV. Murad Han devri ulemasından Ataullah Efendi'nin (v. 1027/1617) torunu, Abdullah Efendi'nin de oğludur.¹⁰³⁶ Mevâlî sıfatının, mevleviyet rütbesi kazanmış müderris ve kadılarına verildiği¹⁰³⁷ dikkate alındığında Seyyid Abdülehad

¹⁰³⁶ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ'*, 2/1600; Esrâr Dede, *Tezkire*, 178; Süreyyâ, *SO*, 3/517.

¹⁰³⁷ Unan, "Mevleviyet", 467.

Dede'nin İstanbullu önemli bir ulema ailesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. "İlişkiler Ağı" başlıklı bu bölümümüzün bir amacı da nesebî bağlantıları ortaya çıkarmak olduğundan Abdülehad Dede'nin mensup olduğu aileye ismini veren büyük dedesi Nevâlî Nasuh Efendi, onun oğlu Ataullah Efendi ve torunu Danişî Ali Dede'yi kısaca tanıtmayı uygun buluyoruz.

Abdülehad Dede'nin büyük büyük dedesi Müderris Nevâlî Nasuh Efendi, Sultan III. Mehmed Han'ın şeyhzadeliği sırasındaki hocası olmakla dikkat çeker. Nev'îzâde Atâyî (v. 1046/1636) *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şakâ'ik* eserinde Nevâlî Nasuh Efendi'nin elde ettiği ilmî rütbeleri kapsamında derece derece yükselmekte geçirdiği aşamaları tek tek anlatmaktadır. Akhisar beldesinde doğan Nevâlî Nasuh Efendi, Anadolu Kazaskeri Cafer Efendi Asitanesi, İbrahim Paşa Medresesi, İznik Orhaniyyesi, Mahmud Paşa Medresesi'ne tevcih olunmuş, Eyyûb pâyesini aldıktan sonra Şehzâde Medresesi ve Süleymaniye Medreselerinde görev yapmıştır. 990/1582 yılında şehzade III. Mehmed'in muallimi olmuştur. Şehzade'ye hocalık yaptığı sırada Aristo'ya nisbet edilen *Kitâbü'r-riyâse ve's-siyâse* adlı eserini *Ferah-nâme* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Eserleri arasında Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinin kısmî tercümesi de mevcuttur. Şairlik vasfı da bulunan Nevâlî Nasuh Efendi, yaşadığı asırda ilim ve marifetiyle meşhur olmuş, 1003/1595 senesinde vefat etmiştir. Vefatı sonrası Sultan III. Mehmed'in, hocası Nevâlî Nasuh Efendi'nin kabrini hüznle ziyaret ettiği ve evlatlarına ihsanda bulunduğu rivayet edilir.¹⁰³⁸ Âşık Çelebi (v. 979/1572) fevkalade övgülü sıfatlarla andığı Nasuh Efendi'nin hem nazım hem de nesirde çok başarılı olduğunu kaydeder. Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiğini ifade ettiği Nasuh Efendi'nin kendisine örnek mahiyetinde gönderdiği şiirlerinden alıntılarda bulunur. Âşık Çelebi tarafından övgüyle anılması Nasuh Efendi'nin çok önemli bir edib ve şair olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰³⁹ Fakat şöhretinin günümüze ulaşmaması ve hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanılmaması düşündürücüdür.

Nevâlî Nasuh Efendi, Ziyauddin, Sadeddin ve Ataullah Efendi adlarında üç âlim evlat yetiştirmiştir. Büyük oğlu Ziyauddin Efendi (v. 1050/1640), Hoca Sadeddin Efendi'ye mülazim olmuş, Sahn-ı Semân Medreseleri müderrisliğinde ve Eyyub kadılığında

¹⁰³⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâik*, 2/1071-1072. Âşık Çelebi, Nevâlî Nasuh Efendi'nin Saruhanlı olduğunu bildirir. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 2/897.

¹⁰³⁹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 2/897-900.

bulunmuş önemli bir âlimdir.¹⁰⁴⁰ Nasuh Efendi'nin ayrıca oğlu Ziyaeddin Efendi tarafından Mahmud Efendi (v. 1063/1652) adında bir torunu da vardır. Torun Mahmud Efendi Kepenekci Sinan, Mustafa Ağa, Koca Mustafa Paşa, Ali Paşa-yı Cedîd, Rüstem Paşa, Sahn-ı Semâniyye Medreseleri müderrisliğinde ve Sakız, Belgrad, Bosna ve Manisa kadılıklarında bulunmuş bir âlimdir.¹⁰⁴¹ Nevâlî Nasuh Efendi'nin diğer oğlu Sadeddin Efendi ise Şam, Bursa, Edirne, Halep kadılıklarında vazife görmüştür.¹⁰⁴² Küçük oğlu Ataullah Efendi ise Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'nin mülâzımı olmuş ve çeşitli medreselerde görev yapmıştır. Hâdım Hasan Paşa, Ali Paşa-yı Cedîd, Pîri Paşa, Murad Paşa-yı Cedîd, Semâniyye, Edirne Sultan Bayezid Medreseleri vazife gördüğü medreseler arasındadır. İlmi ve marifetiyle nadir şahsiyetlerden biri olarak tanıtılan Ataullah Efendi'nin Atâyî mahlaslı şiirlerinin bir araya getirildiği *Dîvan*'ı bulunmaktadır.¹⁰⁴³

Konumuzu teşkil eden Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Abdülehad Dede'nin soyu Nasuh Efendi'nin en küçük oğlu olan Ataullah Efendi'ye dayanmaktadır. Ataullah Efendi'nin torunu olan Dânişî Ali Dede'nin (v. 1095/1683), Abdülehad Dede'nin dedesi olduğunu ilk bölümde belirtmiştik. Kaynaklarda İstanbulî Şeyh Ali Dede olarak anılan Dânişî Ali Dede müderris tabakasındandır.¹⁰⁴⁴ Danişî Ali Dede müderrisliğini yürüttüğü sırada Galata Mevlevihanesi'ni şehrin önemli bir ulema ve üdeba merkezi haline getirdiği belirtilen şeyh Âdem Dede ve Arzî Mehmed Dede'nin sohbet meclislerine katılmaya başlamıştır. Bu sohbetlerden elde ettiği feyz ile dünyevî makamını terk eden Dânişî Ali Dede, 1058/1648'de Âdem Dede'ye intisap ederek Mevlevî olmuştur. Uzun bir müddet Âdem Dede ve Arzî Dede'nin hizmetlerinde bulunmuştur.¹⁰⁴⁵ Bu esnada Gavsî Dede, Meyyâl Derviş Ahmed (Şehlâ) Dede (v. 1080/1669)¹⁰⁴⁶ ve Derviş Tâbî (v. 1100/1688) gibi meşhur Mevlevîlerle yakın dostluklar kurmuştur.¹⁰⁴⁷ Daha sonra Mevlâna Âsitanesi'ni ziyaret maksadıyla 1068/1658 yılında gittiği Konya'da uzlete çekilmiştir.

¹⁰⁴⁰ Nevâlîzâde Ziyaeddin Efendi'nin detaylı biyografisi için bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/290-291.

¹⁰⁴¹ Nevâlîzâde Mahmud Efendi'nin yetiştirdikleri arasında Tosyalı Mehmed Efendi (v. 1084/1673) detaylı hayatı için bk. Şeyhî, 1/502, 575, 629, 637, 682-683.

¹⁰⁴² Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/257, 357, 358, 457, 687.

¹⁰⁴³ Ataullah Efendi'nin geniş biyografisi ve şiirlerinden örnekler için bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/292-295; Zavotçu, *Rızâ Tezkiresi*, 103. Ataullah Efendi'nin *Dîvan*'ı bir yüksek lisans tezinde incelenmiştir. Bk. Yüce, *Atâyî (Nevâlîzâde) Dîvanı*.

¹⁰⁴⁴ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1600; Belig, *Nuhbetü'l-âsâr*, 78.

¹⁰⁴⁵ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 210; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 309.

¹⁰⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 2/1724; Belig, *Nuhbetü'l-âsâr*, 393.

¹⁰⁴⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 323.

Çelebilik Makamında bulunan Abdülhalim Çelebi, Mevlâna Dergâhı'nda uzlet hayatı yaşayan Dânişî Ali Dede'yi 1077/1667 yılında Kıbrıs'ta bulunan Lefkoşa Mevlevihanesi'ne postnişin olarak görevlendirmiştir.¹⁰⁴⁸ Senelerce bu görevde bulunan Dânişî Ali Dede'nin Lefkoşa'nın ikliminin kendisine uygun olmadığını bildirmesi üzerine Kudüs Mevlevihanesi meşihatına tevcih edilmiştir. İlim amel irtibatını güçlü bir şekilde kuran, fazıl, edib ve zarif bir şair¹⁰⁴⁹ olarak tanıtılan Dânişî Ali Dede, önceleri vakıf geliri çok kısıtlı olan mevlevihanesini, sağladığı imkânlarla devlet adamları ve ilim erbabının bir araya gelip ikram gördüğü bir mekân haline getirmeyi başarmıştır. Hatta Kudüs Mevlevihanesi'ni ihya etmesi hususundan hareketle aynı yıllarda Şam Mevlevihanesi'ni ihya eden İlmî Dede ile aralarında benzerlik kurulmaktadır. Aynı manayı taşıyan mahlasa sahip olmaları bir yana bulunduğu şehirlere kattıkları değer bağlamında ikisi de birlikte anılır hale gelmiştir.¹⁰⁵⁰ 1095/1683 yılında vefat eden Dânişî Ali Dede, Kudüs Mevlevihanesi'nde medfundur. Kabri tekkenin postnişinlerinden Hasan Dede ve Ali Dede'nin kabirleri ile aynı türbededir.¹⁰⁵¹

Dânişî Ali Dede'nin gerek vakıf gelirlerini artırmak gerekse de ilim ve siyaset adamlarının buluşma mekânı haline getirmek suretiyle postnişini bulunduğu mevlevihanenin gelişimine yaptığı katkıların yanında diğer bir önemi, ileride Kahire ve Kıbrıs Mevlevihaneleri postnişini olacak Siyahî Mustafa Dede'yi yetiştirmesinde ortaya çıkar. Siyahî Mustafa Dede, ileride detaya gireceğimiz üzere Mevlevîlik tarihinde birçok meşhur zevatın yetişmesinde etkin rol oynayan bir şahsiyettir. Dânişî Ali Dede'nin oğlu ve Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Abdülehad Dede'nin babası olan Mehmed Mukîm Dede'nin de yetişmesinde etkisi vardır. Mehmed Mukîm Dede henüz üç yaşındayken Siyahî Mustafa Dede'nin terbiyesine verilir. Ondan talim ve terbiye görüp hilafet alan Mehmed Mukîm Dede, II. Bostan Çelebi tarafından önce Afyon Karahisar ve Ankara Mevlevihaneleri meşihat makamına tayin edilmiştir. Sonrasında ise vefatı olan 1130/1717 senesine kadar postnişinlik vazifesini sürdüreceği Tokat

¹⁰⁴⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 314.

¹⁰⁴⁹ Esrar Dede, Mevlevî muhiblerinden Hoca Neşet Süleyman Efendi'nin hanelerine gittiğinde onun öğrencilerinden birinin getirdiği Danişî Ali Dede *Dîvan*'ı üzerine mütalaa ve sohbet edildiğini görür ve kendisi de bu meclise dahil olur. Sonra birkaç günlüğüne ödünç olarak Galata Mevlevihanesi'ndeki hücresinde *Dîvan*'ı incelediğini, içerisinde mükemmel na't-ı Nebîlerin, 20'yi aşkın terkîb-i bend, müseddes ve muhammeslerinin bulunduğunu söyler ve Nazîm'in şiirlerine benzer gazellerinin varlığından söz eder. Esrâr Dede'nin kaydettiği bazı şiirleri için bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 180-188.

¹⁰⁵⁰ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/210-211.

¹⁰⁵¹ Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 322.

Mevlevihanesi'ne atanmıştır.¹⁰⁵² Mehmed Mukîm Dede'nin öncesinde Tokat Mevlevihanesi'nde posta oturan şeyh yine Dânişî Ali Dede'nin Kıbrıs Mevlevihanesi'ndeki müridlerinden olan Tâlib Mehmed Dede'dir (v. 1100/1688).¹⁰⁵³

1114/1703 tarihli bir hüccete göre Tokat Mevlevihanesi meşihat makamında, Danişî Ali Efendi oğlu Müderris Şeyh Mehmed Efendi'nin bulunduğu belirtilmektedir. Şeyh Mehmed Efendi zamanla tahrip olan ve vakıfları kaybolan mevlevihanenin geriye kalan ve atıl durumdaki arsalarını mütevellilerden kiralamış ve buraya gelir getirecek nitelikte binaları ve mevlevihaneyi tekrar inşa etmiştir. Müderris Mehmed Mukîm Efendi, düzenlediği vakfiyeye göre akarların tevliyet, meşihat ve imamet vazifelerini neslinden gelenlerle kayıt altına almıştır. Buna göre evlâd-ı zükûrundan en büyük ve salih olanına bu vazifeler ve tevliyet geçecektir. Neslinden gelen kimse kalmadığı takdirde Çelebilik Makamınca şeyh atamasının yapılacağı kaydedilmekte, tayin edilen şeyhe günlük 12 akçe, müezzin, 'aşırhân, na'thân, âyinhân, neyzen, kudümzen ve mevlevihanede ikamet eden her dervişe günlük 7 akçe verilmesini şart koşmuştur.¹⁰⁵⁴ Bu kayıt ailenin Tokat Mevlevihanesi'nin tarihi sürecinde ne kadar önemli ve etkin rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Abdülehad Dede'nin babası müderris Mehmed Mukîm Efendi, Tokat Mevlevihanesi'nin XVII. asrın başlarında inşa ettiren Muslu Ağa'dan sonra ikinci vâkıf konumundadır.

Esrâr Dede, Dânişî Ali Dede'nin soyunun Abdülehad Dede ile tamam olduğunu belirtmesine rağmen¹⁰⁵⁵ mevlevihanenin dördüncü şeyhi olarak kabul edilen Abdülehad Dede'nin¹⁰⁵⁶ Tokat'ta güçlü bir şeyh ailesini miras bıraktığı görülür. Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Tokat Mevlevihanesi meşihat vazifesi onun soyundan gelenlerce ifa edilmiştir. Bu kapsamda Abdülehad Dede'nin ahfadından Tokat Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Hâdî Efendi'nin Konya'ya gönderdiği 1327/1911 (Rumi) tarihli belgeye göre Abdülehad Dede sonrasında posta oturan şeyh efendiler şunlardır:

¹⁰⁵² Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/211; Esrâr Dede, *Tezkire*, 471.

¹⁰⁵³ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/58; 3/1913-1914; Esrâr Dede, *Tezkire*, 323; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, 214.

¹⁰⁵⁴ Günümüzde Tokat Soğuk Pınar mevkii Behzat Bey Sokak'ta bulunan Tokat Mevlevihanesi'nin Müderris şeyh Mehmed Efendi'nin inşa ettirdiği halinden izler taşıdığı bilinmektedir. Bk. Yüksel, "Tokat Mevlevihanesi", 63-64. Hüccette geçtiği isimle Müderris Şeyh Mehmed Efendi, Abdülehad Dede'nin babası olan Mehmed Mukîm Dede'dir. Mehmed Mukim Dede'nin 1703'te hayatta olması bunu teyid etmektedir. Zira bir önceki şeyh olan Tâlib Mehmed Dede 1688'de vefat etmişti.

¹⁰⁵⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 471.

¹⁰⁵⁶ Bk Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri*, 2/279.

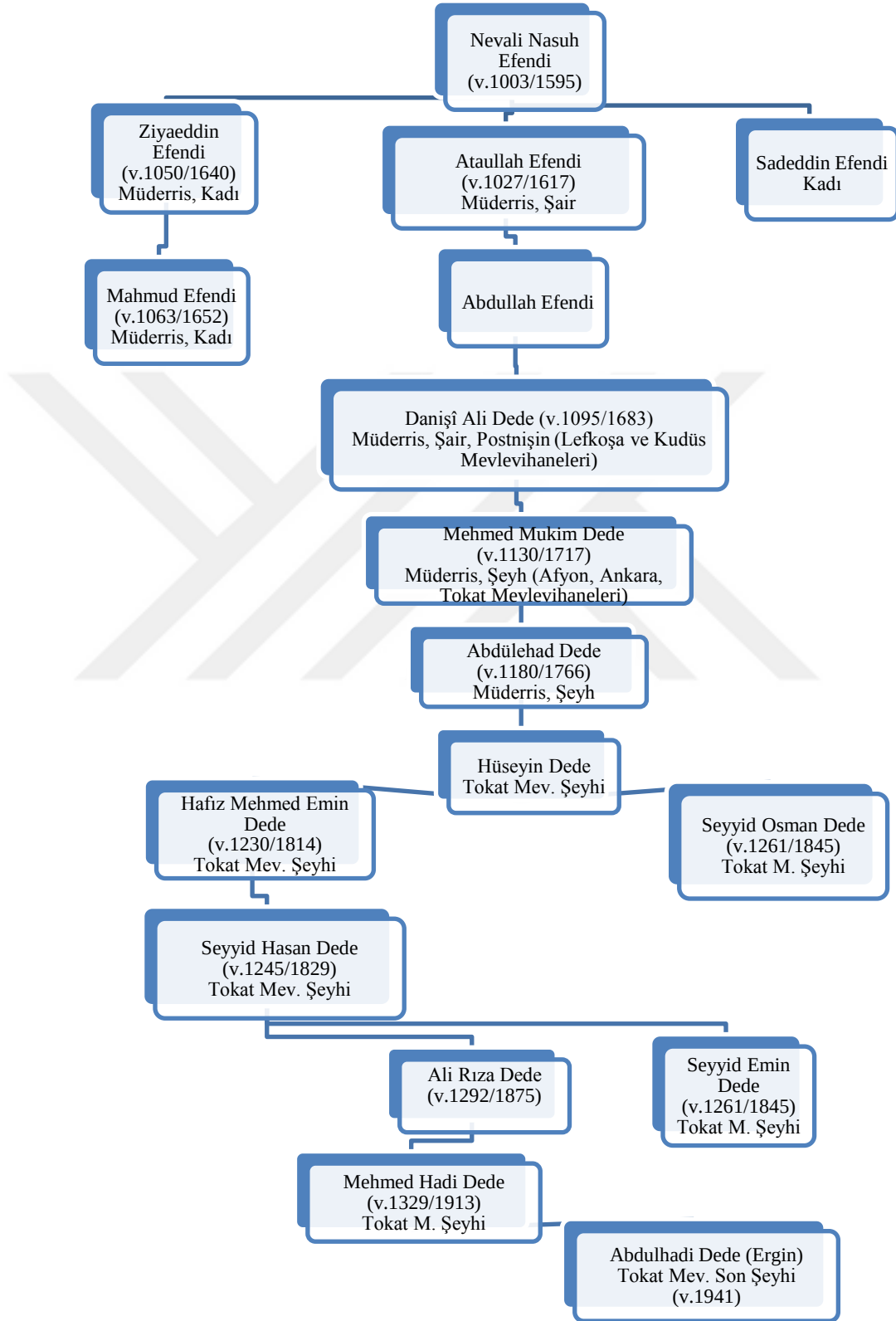
Hüseyin b. Abdülehad Dede (v. 1185/1771'den önce),¹⁰⁵⁷ Seyyid Osman b. Hüseyin Dede (v. 1205/1790), Hafız Mehmed Emin b. Hüseyin Dede (v. 1230/1814), Seyyid Hasan b. Hafız Mehmed Emin Dede (v. 1245/1829), Seyyid Emin Dede b. Hasan Dede (v. 1261/1845), Ali Rıza Efendi b. Hasan Dede (1292/1875), Mehmed Hâdi b. Ali Rıza Dede (v. 1329/1913'ten sonra).¹⁰⁵⁸ Dergâhın son şeyhi yine aynı aileden Abdülhadi Dede (Ergin) b. Mehmed Hâdi Dede'dir (v. 1941). Bütün bu postnişinleri de içine alarak Nevâlizâdeler Hanedanını şu şekilde göstermemiz mümkündür:

¹⁰⁵⁷ 1185/1771 tarihli bir fermanın o tarihte postta oturanın Seyyid Osman Dede olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda bir önceki şeyh olan Hasan Dede bu tarihten önce vefat etmiş olmalıdır. Mehmed Beşirli, “XIX. Yüzyılın ilk yarısında Tokat Mevlevihanesi ve Gelirleri İle İlgili Sorunlar”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/2, 351.

¹⁰⁵⁸ Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, 68/36-03. Hasan Yüksel ulaştığı diğer vesikalara göre, Hazine-i Evrak Arşivinde kayıtlı bu belgede yazılı olan postnişin isimlerinin sırasında değişiklik olması gerektiği önerisinde bulunmaktadır. Bk. Hasan Yüksel, “Tokat Mevlevihanesi”, 64-65.

Şekil 10:
Nevâlîzâdeler

Bu şekil yaklaşık iki buçuk asırlık süreçte Tokat Mevlevihanesi post makamının Abdülehad Dede'nin mensup olduğu Nevâlizâdeler Ailesi tarafından doldurulduğunu göstermektedir. Bu ailenin meşihat makamında bulunmasındaki temel etkenin, Abdülehad Dede'nin babası müderris Mehmed Mukim Efendi'nin meşihat ve mütevelliliğin kendi soyundan gelenlere verilmesi yönünde koyduğu şart olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da XVI. asırdan itibaren Nevâlizâdeler lakabıyla anılan meşhur mevâlî hanedanının Seyyid Abdülehad Dede kolu XVIII. yüzyıldan tekke ve zevayanın kapatılması kanununa kadar Tokat Mevlevihanesi meşihat görevlerini ifa etmişlerdi. Zamanla yıkılan Tokat Mevlevihanesi'ni XVIII. asrın başında hem yeniden inşa eden hem de gelirlerini düzenleyerek ayakta durmasını sağlayan kişinin yine aynı aileye mensup olduğu hesaba katıldığında Nevâlizâdeler Ailesinin Tokat Mevlevihanesi'nin tarihi sürecine yaptıkları tesirin mahiyeti ortaya çıkar. Diğer taraftan Nevâlizâdeler Ailesi fertleri sadece Tokat Mevlevihanesi'nde değil, Lefkoşa, Kudüs, Afyon Karahisar, Ankara ve Beşiktaş Mevlevihaneleri meşihat makamında hizmette bulunmuşlardı. Bu itibarla Nevâlizâdeler Ailesi'nin Anadolu, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da bulunan bazı mevlevihanelerin yönetiminde söz sahibi olduklarını söylemek mümkündür.

3.1.1.4. Üç Köklü Şeyh Ailesinin Birleşimi

Çalışmamızın birinci bölümünde Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ebubekir Dede ile Galata Mevlevihanesi şeyhi Nâyî Osman Dede'nin torunu Sa'îde Hanım'ın evliliğinden söz etmiştik. Bu evlilik hakkında Esrâr Dede'nin belirttiği bir cümle dikkat çekicidir:

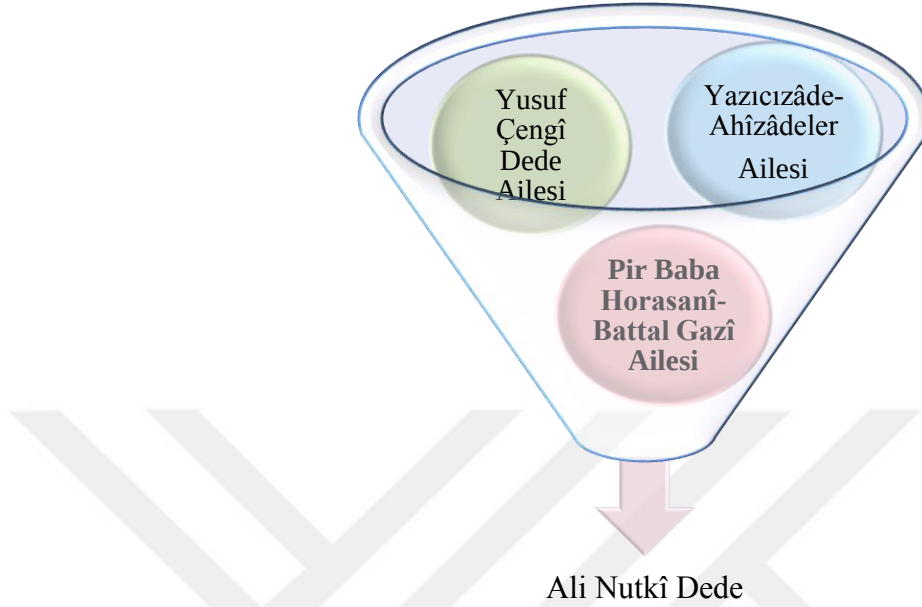
Sa'îde Hanımı -ki Memiş Efendizâde Şeyh Ahmed Dede Efendinin hâherzâdeleridir- Yenikapı şeyhi es-Seyyid Ebubekir Dede Efendi hazretleri izdivaç buyurmağla iki dâne hânedân-ı kadîmeyi ihyâ edip onlardan üç güher-i nâyâb ile rûşenâ-i çeşm olmuşlardır.¹⁰⁵⁹

Burada dikkat çekici olan nokta Sa'îde Hanım'ın Memiş Efendizâde Şeyh Ahmed Dede'nin yeğeni olarak gösterilmesidir. Başta *Vekâyi'u'l-fudalâ*, *Sefîne-i Nefise*, *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* olmak üzere müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında XVIII. yüzyılda “Memiş Efendi” lakabıyla ünlü Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Efendi'den başka bir zata rastlamadık.

¹⁰⁵⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 499.

Dolayısıyla cümlede geçen “Memiş Efendi”den kastın Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Memiş Efendi olduğunu düşünüyoruz. Memiş Efendi’nin Şeyh Ahmed Dede adlı oğlunun bulunması da bu kabulümüzün geçerliliğini koruyan unsurlardandır. Nitekim çalışmamızın ilk bölümünden hatırlanacağı üzere Beşiktaş Mevlevihanesi’nde Memiş Efendi’den sonra yerine oğlu Şeyh Ahmed Dede posta oturmuştu. Bu noktadan hareketle Sa’îde Hanım’ın Şeyh Ahmed Dede’nin kız kardeşinin çocuğu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Eyyûbî Memiş Efendi’nin kızı ile Galata Mevlevihanesi postnişini Sırrî Abdülbaki Dede evlenmiş olmalıdır. Diğer bir ifadeyle Galata Mevlevihanesi şeyhi Nâyî Osman Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Memiş Efendi’nin kızını gelin olarak almıştır. Esrâr Dede’nin “iki dâne hânedân-ı kadîmeyi ihyâ edip” ifadesinde geçen iki kadîm hanedan, Memiş Efendi ve Nâyî Osman Dede ailesini ima ediyor görünmektedir. Hem Memiş Efendi lakabı, hem oğlunun Şeyh Ahmed Dede olması, hem de iki kadîm hanedanın ihya edilmesi gibi işaretler buradaki zatın Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Memiş Efendi olduğu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Dahası isim benzerliği olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye*’yi bütünüyle taradığımızda Esrâr Dede’nin Memiş Efendi lakabını kullandığı tek kişinin Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Dede olduğunu görmekteyiz. Bu durum ibarede geçen Memiş Efendi lafzının Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Memiş Efendi’ye tekabül ettiğini onaylamaktadır. Ortaya koyduğumuz tüm bilgiler çerçevesinde Sa’îde Hanım’ın babası tarafından Yazıcızâde-Ahîzadeler Ailesi’ne annesi tarafından da Memiş Efendi’nin dâhil olduğu Yusuf Çengî Dede Ailesi’ne mensup olduğunu söyleyebiliriz. Seyyid Ebubekir Dede’nin Sa’îde Hanımla evlenmesi ve bu evlilikten üç evlada sahip olmalarıyla da bu iki kadim aile hayatîyetini devam ettirmiş olmaktadır. Seyyid Ebubekir Dede’nin soyunun baba tarafından Pîr Baba Horasanî, anne tarafından Seyyid Battal Gazî’ye dayandığı göz önünde bulundurulduğunda bu izdivaç neticesinde üç köklü şeyh ailesi birleşmiş bulunmaktadır. Böylece Seyyid Ebubekir Dede’nin neslinden gelenlerin bu üç aileden izler taşıdıkları söylenebilir. Bu bağlamda Yenikapı Mevlevihanesi’nin XVIII. asırdaki son postnişini Ali Nutkî Dede’nin nesebi bağlantısını şöyle göstermek mümkündür:

Şekil 11:
Üç Köklü Şeyh Ailesinin Birleşimi

Netice itibariyle kurulan bu evlilik bağı ile Seyyid Ebubekir Dede'nin ait olduğu Pir Baba Horasanî-Battal Gazî Ailesi ve Sa'ide Hanım'ın mensup olduğu Yazıcızâde-Ahîzâdeler ve Yusuf Çengî Dede Aileleri birleşmiştir. Evlatları Ali Nutkî Dede, Abdülbaki Nâsır Dede ve Abdürrahim Kühî Dedelerle birlikte onların soyundan gelenler, adeta bir potada eriyen bu önemli üç ailenin izlerini taşımaktadırlar.

3.1.2. Şeyh-Mürîd/Münîb/Muhib İlişkileri

İstanbul Mevlevî meşâyihinin münasebetler ağını ortaya koymada şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkilerinin tespiti önemlidir. Burada ilişki bağlamını netleştirmede kullandığımız mürîd/münîb/muhib kavramlarının kaynağı Şeyh Gâlib'in *es-Sohbetü's-Sâfiyye*'sidir. Çalışmamızın ikinci bölümünde *es-Sohbetü's-Sâfiyye*'de ortaya koyduğu düşünceleri aktarır ve Mevlevî âdâb-erkân konulu eser kaleme alan müelliflerden ayrı kılan yönünü değerlendirirken ifade ettiğimiz üzere Şeyh Gâlib, Mevlevîlikte üçlü sâlik anlayışını dile getiren ilk kişiydi. Kısaca hatırlatmak gerekirse Mevlevîliğe intisap edenler arasında çile çıkarıp dede unvanı alanlar “mürîd”, kendisine zikir telkin edilip çile çıkarmayanlar “münîb”, sadece *Mesnevî* takrirlerine iştirak ederek Mevlevîlikle ilişkisini devam ettirene “muhib” denmekteydi.

Bu üçlü sâlik anlayışına göre kişileri tasnif etmeye çalıştığımızda isimlerine “dede” unvanı eklenenlerin çile çıkardığı ve dolayısıyla mürîd statüsünde olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Dede unvanı bulunmayan Mevlevîlerin münîb ya da muhib olduklarını kaynaklarda ilave bir bilgi olmaksızın tespit etmek güçtür. Nitekim her ne kadar uymaları gereken edeblerde ve taktıkları tâclarda farklılık olsa da mürîdlerde olduğu gibi isimlerinin yanında herhangi bir unvan bulunmadığı için hangi Mevlevî’nin münîb hangisinin muhib olduğuna karar vermek ilk bakışta mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla münîb veya muhib olduğu net bir şekilde anlaşılamayan Mevlevîleri “münîb/muhib” olarak ifade edeceğiz. Mevlevî meşâyihın tüm bu ilişki ağlarını ortaya çıkarmaya çalışırken hem belirginlik hem de kolaylık sağlaması açısından postnişinlik yaptıkları mevlevihaneleri dikkate alan bir tasnifle takdim etmeyi uygun görmekteyiz. Mevlevihanelerin inşa tarihini dikkate alarak en eski tarihli olandan yeni tarihli olana doğru bir sıralama takip edeceğiz. Birden fazla İstanbul Mevlevihanesinin meşihat makamında görev yapmış Safî Mûsâ Dede, Mehmed Şemseddin Dede, Halil Numan Dede gibi postnişinlerin şeyh-mürîd ilişkilerine, tekrara düşmemek adına sadece bir mevlevihanede ayrıntılı olarak temas edeceğiz.

XVIII. asır Mevlevî şeyhlerine geneli itibariyle bakıldığında onların oğul ve torunlarına inabe verdikleri görülmektedir. Mesela Nâyî Osman Dede oğlu Sırrî Abdülbaki Dede’ye, Mehmed b. Halil Dede oğlu Halil Sâlik Dede’ye, Mevlânazade Mehmed Dede oğlu Seyyid Ali Dede’ye, Memiş Efendi oğlu Seyyid Ahmed Dede’ye inabe vermişlerdi. Bu itibarla aralarında akrabalık bağı bulunan Mevlevî şeyhlerinin aynı zamanda şeyh-mürîd ilişkisi içerisinde oldukları görülmektedir. Bu şekilde iki açıdan ilişki içerisinde olan postnişinlere gerek birinci bölümde gerekse de aileler başlığımızın altında genişçe yer verdiğimiz için bu burada onlara kısaca değineceğiz. Nitekim bu başlığın altında asıl sunmak istediğimiz husus Mevlevî şeyhlerin ilk bakışta farkedilmeyen veya daha önce kısmen temas ettiğimiz şeyh-mürîd münasebetleridir. İstanbul Mevlevihaneleri içerisinde inşası en eski tarihe dayanmasından ötürü ilişki ağlarını sunacağımız ilk Mevlevî şeyhleri Galata Mevlevihanesi postnişinleri olacaktır. Galata’yı takiben Yenikapı, Beşiktaş, Kasımpaşa ve Üsküdar Mevlevihanesi postnişinlerinin şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkilerini ele alacağız.

3.1.2.1. Galata Mevlevîhanesi Postnişinleri

Galata Mevlevîhanesi postnişinlerinin birbirleri arasında manevi bağı bulunanlar mevcuttur. Söz gelimi XVIII. asrın ilk postnişini Nâyî Osman Dede, bir önceki şeyh Gavsî Ahmed Dede'nin mürîdidir. Asrın ikinci postnişini Sırrî Abdülbaki Dede ise babası Nâyî Osman Dede'nin mürîdidir. Asrın ortalarında posta oturmuş Mehmed Şemseddin Dede, Kadı İsa Dede ve Selim Dede'nin babaları Safî Mûsâ Dede'den hilafet almışlardır.¹⁰⁶⁰ Her ne kadar doğrudan bir kayıt olmasa da Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin Konya Mevlâna Dergâhı'nda ser-tabbah olması ve ondan sonra posta oturan Bakkalzâde Ali Dede'nin Konya'dan gelmeleri nedeniyle her ikisinin de Çelebi Efendi'nin mürîdi oldukları düşünülebilir. Onların Galata Mevlevîhanesi'ne atanma tarihlerini göz önünde bulundurduğumuzda, kırk yıl Çelebilik Makamı'nda bulunmuş olan Hacı Ebubekir Sani Çelebi'den (v. 1199/1785) hilafet aldıkları yönünde bir tahminde bulunabiliriz. Asrın son postnişini Şeyh Gâlib Dede ise, Aşçıbaşı Hüseyin Dede ve Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunduğu süre zarfında Hacı Ebubekir Sani Çelebi'den istifade etmekle birlikte Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'den hilafet almıştır. Bu isimlerle ilgili ayrıntılı bilgi birinci bölümde verildiği için burada asrın postnişinlerinin öne çıkan diğer mürîd, münîb ve muhiblerine yer vereceğiz. Bu kapsamda ilk olarak Nâyî Osman Dede'ye sonrasında Selim Dede ve Aşçıbaşı Hüseyin Dede'ye, son olarak ise Şeyh Gâlib'in tasavvufî irtibatlarına yer vereceğiz.

3.1.2.1.1. Nâyî Osman Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

XVIII. yüzyılın önemli hattatlarından Ali Hüdhd Dede'nin (v. 1164/1750) Nâyî Osman Dede'nin meşihatı sırasında Mevlevîliğe intisab ederek Galata Mevlevîhanesi'nde hizmetine girdiği, oğlu Sırrî Abdülbâkî Dede'nin meşihatı sırasında ise kıraetçilik vazifesinde bulunduğu belirtilir. Kıraetçilik vazifesini kârî'-i *Mesnevî* olarak anlamak mümkündür. Nitekim Ali Hüdhd Dede'nin vefatına düşürülen tarih beyitlerinde geçen ifadeler bunu kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Ali Dede'ye Hüdhd lakabını Sırrî Abdülbâkî Dede vermiş görünmektedir. Zira Sırrî Dede, post makamına oturduktan altı ay sonra *Mesnevî*'de geçen “*Bâng-i hüdhd ger biyâmuzed fetâ / Râz-ı hüdhd gû vü peygâm-ı Sebâ*” (Bir yiğit hüdhdün sesini öğrense bile / Hüdhd'ün

¹⁰⁶⁰ Açıkçası söz konusu postnişinlerin biyografilerinde Mevlevîlik nisbetlerini babaları Safî Mûsâ Dede'den aldıklarına ilişkin bir bilgi bulunmamasına rağmen babalarına intisap ettiklerinin kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindeydik. Bu kanaatimizi Müstakimzâde'nin *Mecelle*'sinde fark ettiğimiz bir silsile onayladı. Bk. Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, 437b, 469a.

sırrını ve Sebe'in mesajını nereden bilecek) beytini okumuş ve böylece Hüdhüd onun lakabı olmuştu. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, İstanbullu Ali Hüdhüd Dede'nin, babasının aslen Elbistanlı olduğunu, ta'lik hattı Durmuşzâde oğlundan öğrendiğini, hattının güzel ancak çok az eserinin bulunduğunu bildirmektedir. Ali Hüdhüd Dede'nin vefatına düşürülen tarihler şöyledir: “*Ders-i ukbâ mantıku't-tayr ola yâ Rab Hüdhüd'e*”, “*Kürsî-i bâkîde kârî Hüdhüd'i kılsun alîm*”, “*Kârî-i kürsî-i lâhût ola Hüdhüd Dedemiz.*”¹⁰⁶¹

Nâyî Osman Dede'nin meşihatı zamanında Galata Mevlevihanesi hücrenişinlerinden biri de Derviş Lisânî (v. 1129/1716)'dir. Aynı zamanda şair olan Derviş Lisânî'nin kendi el yazısıyla yazdığı şiir mecmuasını Esrâr Dede görmüş ve şiirlerinden örnekler vermiştir.¹⁰⁶²

Nâyî Osman Dede'den icazet alanlar arasında diğer tarikat mensupları da bulunmaktadır. XVIII. yüzyılın önemli meşâyihından Salahaddin Abdî Efendi, nâm-ı diğer Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî'nin (v. 1197/1783) Mevlevîlik nispetini Nâyî Osman Dede'den aldığı tahmin edilmektedir.¹⁰⁶³ Câmi'ü't-turuk bir şahsiyet olan Salahaddîn-i Uşşâkî,

“*Halveti, Bektaşî, Bayramî ve Sadî, Kadirî*

Nakşibendî, Mevlevî ve Gülşenî, Uşşakîyîz”¹⁰⁶⁴ sözleriyle çeşitli tarikatlardan aldığı nisbetleri dile getirir.

Farklı bir tarikten icazetli olduğu halde Nâyî Osman Dede'ye intisap edenler arasında Mehmed Agâh Efendi de bulunmaktadır. İleride “*Mesnevî Halkaları*” başlığının altında ayrıntılarıyla ele alacağımız üzere Nakşî-Müceddidî şeyhi Mehmed Agâh Efendi, Nâyî Osman Dede'nin münîblerindendir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 628-629.

¹⁰⁶² Esrar Dede, *Tezkire*, 466.

¹⁰⁶³ Vassaf, *Sefîne*, 4/432.

¹⁰⁶⁴ 1117 doğumlu olan Salahaddin Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa dairesine mülazemet etmiş, Banja Luca muharebesine katılmış, Uşşakiyyeden Cemali Efendinin halifesi olmuştur. 1178-1197 yılları arasında Tahir Ağa Tekkesi postnişinliği görevinde bulunmuş göğüs hastalığına yakalanarak 29 Muharrem 1197/5 Şubat 1783 tarihinde vefat etmiştir. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2/302. İktibas ettiğimiz beytin *Sefîne-i Evliyâ*'da geçen ilk mısra şöyledir: “Celvetî, Şabanî Bayramî vü Sadî Kâdirî”. Bk. Vassaf, *Sefîne*, 4/431.

¹⁰⁶⁵ Mehmed Şemseddin'in açıkça belirttiğine göre Mehmed Agâh Efendi, münîb statüsünde bir Mevlevî'dir. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-i Şemsi*, 223-224.

3.1.2.1.2. Selim Dede'nin Mürîd-Münîb-Muhibleri

Asrın ortalarında posta oturmuş Celâl Ali Dede Hanedanı'na müntesip Şeyh Selim Dede'nin öne çıkan mürîdleri arasında Derviş Emin Dede (v. 1227/1812) ve Abdürrahim Şeydâ Dede (v. 1214/1799-1800) bulunmaktadır. Dergâh-ı selâse yani Beşiktaş, Galata ve Kasımpaşa Mevlevihaneleri neyzenbaşısı Derviş Emin Dede, Selim Dede'nin postnişinliği esnasında Galata Mevlevihanesi matbahında çilesini çıkarmıştır. Ali Nutkî Dede'nin postnişinliği sırasında Yenikapı Mevlevihanesi ile de irtibat halinde olan Derviş Emin Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi hücrenişiniyken vefat etmiş ve aynı mevlevihaneye defnedilmiştir. Vefat tarihine bakılırsa Kasımpaşa Mevlevihanesi hücrenişiniyken post makamında Seyyid Ali Dede bulunmaktadır. Neyzen Derviş Emin Dede, dört mevlevihane ile irtibatının bulunması bakımından dikkate değer bir şahsiyettir. Dergâh-ı selâse (Galata-Kasımpaşa-Beşiktaş) serneyzenliği bir tarafa özellikle Galata Mevlevihanesi'nde çile çıkarıp Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde hücre sahibi olması, diğer bir deyişle Selim Dede'nin mürîdi olup Seyyid Ali Dede'nin tekkesinde hücreye çıkması ilgi çekicidir. Derviş Emin Dede'nin mûsikî açısından önemi ise aynı zamanda mûsikîşinas olan Sultan III. Selim'e hocalık yapmasıdır.¹⁰⁶⁶

Selim Dede'nin mürîdi olan bir başka önemli mûsikîşinas da neyzenbaşı ve bestekâr vasıflarıyla öne çıkan Şeydâ Abdürrahim Dede'dir. Galata Mevlevihanesi'nde Selim Dede'den sikkesini giymiş ve onun gözetiminde çilesini çıkarmıştır. Osmanlı/Türk Mûsikîsi'ne üç Mevlevî âyini besteleyerek katkıda bulunan Şeydâ Abdürrahim Dede'nin mûsikî kariyerinde Yenikapı Mevlevihanesi neyzenbaşılığı da bulunmaktadır. Irak makamında bestelediği âyin ilk defa Ali Nutkî Dede'nin meşihatı döneminde 1200/1785 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nde icra edilmiştir. Mevlevîlerin Enderun ile ilişkilerinde temas ettiğimiz üzere Tâhir makamında Kâr'ı besteleyen dört kişilik ekibin içerisinde Şeydâ Dede de bulunmaktadır.¹⁰⁶⁷ Bu durumda Selim Dede'nin mürîdi olan Şeydâ Dede'nin Enderun Ağalarına onlarla ortak beste yapacak kadar yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Şeydâ Dede'nin yakından irtibatlı olduğu başka bir mevlevihanenin daha bulunduğunu tespit ettik. Galata ve Üsküdar Mevlevihaneleri postnişini Halil Numan Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'ndeki şeyhliği esnasında Şeydâ Abdürrahim Dede ile irtibat halinde olduğu kanaatine sevkeden verilerin ayrıntılarını “Üsküdar Mevlevihanesi Postnişinleri” başlığı altında vermekteyiz.

¹⁰⁶⁶ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 1/49; Mete, “Mevlevî Mûsikîşinaslar (XVIII. Yüzyıl)”, 179.

¹⁰⁶⁷ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 252; Sâmî, “Şeydâ Dede”, 4/2895; Öztuna, *BTMA*, 1/21.

3.1.2.1.3. Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Bir başka Galata Mevlevihanesi postnişini Aşçıbaşı Hüseyin Dede'den feyz alanlar arasında en meşhur isim Şeyh Gâlib'dir. Galata Mevlevihanesi meşihat makamına Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin tevcih edilmesine düşürdüğü Farsça manzum tarihi, Şeyh Gâlib'in Aşçıbaşı Hüseyin Dede'den çokça istifade ettiğini göstermektedir.¹⁰⁶⁸ Şeyh Gâlib'in yanısıra Aşçıbaşı Hüseyin Dede'den istifade edenler arasında oğulları Seyyid Hasan Dede Efendi ve Seyyid Mustafa Dede'yi söylemek mümkündür. Nitekim Aşçıbaşı Hüseyin Dede, Galata Mevlevihanesi meşihat makamına atandığında oğullarının da yanında bulunduğu anlaşılmaktadır. "Bektaşî" lakabıyla tanınan Derviş Seyyid Mustafa Dede 20 Zilhicce 1219/22 Mart 1805 tarihinde gerçekleşecek vefatına kadar Galata Mevlevihanesi sakini olarak kalmıştır. Büyük oğlu Seyyid Hasan Dede ise babasının vefatı sonrası Konya Mevlâna Asitânesi'ne gitmiş ve orada duacılık hizmetinde bulunmuştur. Hacı Mehmed Çelebi zamanında ise tarikatçı dede olarak görev yapan Seyyid Hasan Dede, Karaman Mevlevihanesi şeyhi Ali Çelebi'nin meşihatı ref olunduğunda orada altı ay kadar postnişin olarak görev yapmış, daha sonra tekrar Konya Mevlâna Asitânesi'nde ser-tarik hizmetine devam etmiştir. Hacı Mehmed Çelebi sonrasında Çelebilik Makamı'na geçen Mehmed Said Hemdem Çelebi Efendi zamanında da tarikatçı dede vazifesine devam eden Seyyid Hasan Dede'nin Said Çelebi'nin her işine rehberlik ettiği belirtilmektedir. Bir iş sebebiyle geldiği İstanbul'da Beşiktaş Mevlevihanesi'nde misafir olarak on gün kalmış, Konya'ya dönmeyi planladığı gün olan 17 Safer 1235/5 Aralık 1819 tarihinde hastalanarak vefat etmiştir. Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Mahmud Dede'nin kabrinin yanına defnedilmiştir. Vefat ettiğinde altmışlarında olduğu bilindiğine göre 1170/1750'lerde doğmuş olmalıdır. Mehmed Necîb Dede ve Derviş Hasîb dışında üç çocuğu daha vardır. Mehmed Necîb Dede babası vefat ettiğinde on sekiz yaşlarında olup Konya Mevlâna Dergâhı'nda iki sene boyunca aşçıbaşılık hizmetinde bulunmaktaydı. Aynı zamanda Mehmed Said Hemdem Çelebi Efendi'nin kızkardeşiyle evlenmiştir.¹⁰⁶⁹ Bu durumda Mehmet Necib Dede, Hacı Mehmed Çelebi'nin damadı olmaktadır. Buradan hareketle Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin torunu vasıtasıyla Çelebi Efendilerle sıhriyet bağı kurduğu

¹⁰⁶⁸ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 183.

¹⁰⁶⁹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişan II*, 103, 377. Aslında Aşçıbaşı Hüseyin Dede ailesinden söz etmeye imkân sağlayacak verilere ulaşmamıza rağmen "Ailevî İrtibatlar" başlığının altında hususî olarak buna temas etmedik. Zira söz konusu başlığın altında en azından üç kuşaktan öteye gidebildiğimiz ve önemli karakterleri dahilinde barındıran ailelere başlık açmayı uygun bulduk. Oysa görüldüğü gibi Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin neslinden sadece iki kuşağın izine ulaşabildik.

söylenbilir. Ayrıca Mehmed Necîb Dede'nin ser-tabbâh vazifesi görmesi, yine Konya Mevlâna Dergâhı Ser-tabbâhı olan dedesi Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin izinden gittiğini göstermektedir.

3.1.2.1.4. Şeyh Gâlib'in Mürîd-Münîb-Muhibleri

Galata Mevlevihanesi'nde şeyh-mürîd bağlamında ilişkiler ağı yoğun olarak karşımıza çıkan postnişin Şeyh Gâlib'dir. İleride detayına gireceğimiz üzere Yenikapı Mevlevihanesi ile çok yakın ilişkiler içerisinde olan ve çilesini Ali Nutkî Dede rehberliğinde tamamlayan Şeyh Gâlib, Galata Mevlevihanesi meşihat makamına atanmasıyla birçok mürîd yetiştirmiştir. Mürîdleri arasında önde gelenin yakın dostu Esrâr Dede olduğunu söylemek mümkündür.

İstanbul'da Seyyid Mehmed Esrâr Dede b. Ahmed Bîzeban b. Hasan b. Osman (v. 1211/1796), el-sine-i selâse haricinde Latince, İtalyanca ve Yunanca'yı da bilmesiyle temayüz etmektedir. Hâcegan sınıfından olduğu bilinen Esrâr Dede, Galata Mevlevihanesi'nde katıldığı Şeyh Gâlib'in sohbetinin tesirinde kalarak ona intisap etmiş ve onun gözetiminde çileye girmiştir. Fatin Davud'un ifadesine göre o “bişnev esrarına âgâh bir dervîş-i sâhib-nigâh”tır ve Şeyh Gâlib'in “hem-dem u celîsi ve mahrem u enîsi”dir. Ayrıca Fatin Davud'un Esrâr Dede'nin hiçbir zaman vaktini “ney ve meyle itlâf ve isrâf etmeyip nakdîne-i evkâtını iktisâb-ı cevâhir-i maârif sarf eylemekte...” olduğuna dikkat çekmesi adeta ileride mahlası nedeniyle hakkında oluşabilecek ithamvârî düşünceleri engellemek istemiştir.¹⁰⁷⁰ Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'in emriyle üç defa *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*'i tahrir hizmetinde bulunduğunu ve bunu dervişler arasında iftihar vesilesi yaptığını belirtir –ki çalışmamızın ikinci bölümünde Esrâr Dede'nin istinsah ettiği bu nüshaları tablo eşliğinde göstermiştik. Şeyh Gâlib'in meydan hizmetiyle şerefyaş olduğunu ifade eden Esrâr Dede, tasavvufî sahada olduğu kadar şiir ve inşa alanında da Şeyh Gâlib'den istifade ettiğini açıkça bildirir. Bu düşüncesini dile getirdiği beyitlerinden bazıları şunlardır:

“Mest-i hayret-zede-i şevk-i cemâlüz Esrâr

Gönlümüz mey-kede-i 'aşkına mensûb olalı

¹⁰⁷⁰ Fatin Davud, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 52-53. Burada söz gelimi *Gülşen-i Esrâr* eserinin başlığında geçen esrar kelimesini sarhoşluk veren maddeyle irtibatlandırabilen kişilerin bulunduğu dikkate alındığında (bk. Gölpınarlı, *MSM*, 136) Fatin Davud'un, “esrâr” mahlasından ötürü Esrâr Dede'ye yöneltilebilecek ithamları adeta baştan engeller biçimde konuştuğunu kastediyoruz.

Sâyesinde başıma şems-i hidâyet doğdu

Hazret-i Gâlib'e bir bende-i mağlub olalı"¹⁰⁷¹

"Gayn Gâlib Dedem olup hakkâ

Dersi ben andan almışım Esrâr" ¹⁰⁷²

Aynı şekilde "*Yâr-ı Gâlib şev ki tâ gâlib şevî*" (Gâlib'e yar ol ki galib olasın) ifadesi üzere edebiyattaki başarısını Şeyh Gâlib'e borçlu olduğunu belirten Esrâr Dede, onun vesilesiyle akranları arasından sıyrıldığını:

"Yek nazar fermûd müstesnâ şodem zî ebnâ-yı cins

Seg ki şod manzûr-ı necmuddin segân râ server est"

(Bir baktı akranlarımdan seçkin oldum, Necmeddin'in ilgi gösterdiği kıtmir, kıtmirlerin başı olur) beytiyle ifade eder. Bununla birlikte gece gündüz dâhil olduğu Şeyh Gâlib'in meclisini *Hüsn ü Aşk*'ın "Der sebep-i telif" bölümünde geçen "*Bir meclis-i ünse mahrem oldum / Sohbetleri nazm u nesr ü elhân*" beytiyle tarif eden Esrâr Dede, safâ ehli ve sadık dostlardan oluşan bu mecliste şiir ve inşâ müzakeresi yaptıklarını bildirmektedir.¹⁰⁷³

1211/1796 yılı Mirac gecesinde vefat eden Esrâr Dede, Galata Mevlevihanesi hamuşanına Fasih Dede'nin kabrinin yanına defnedilmiştir. Sürûrî Efendi vefatına "*Hayflar göz yumup Esrâr Dede sır oldu*" mısraını tarih düşürmüştür. Mevlevî şairler hakkında olduğu kadar Mevlevîlik tarihi açısından da önemli bir eser olan *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*'si haricinde *Dîvan*, *Mübârek-nâme*,¹⁰⁷⁴ *Fütüvvet-nâme*, *Lugât-ı Talyan* eserleri mevcuttur.¹⁰⁷⁵ Ayrıca İÜNEK Türkçe Yazmalar 6765 numarada kendisine ait bir defter bulunmaktadır. Bu defter daha sonra Galata Mevlevihanesi postnişini Ruhî Dede'nin eline geçmiştir.

Esrâr Dede'nin haricinde Şeyh Gâlib'in terbiyesi altında yetişen asrın şairlerinden biri de Abdülhalim Neyyir Dede'dir (v. 1215/1801). 1206/1792 tarihinde Şeyh Gâlib'e

¹⁰⁷¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 390.

¹⁰⁷² Esrâr Dede, *Dîvan-ı Belâgat-unvân-ı Esrâr Dede*, 9.

¹⁰⁷³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 4.

¹⁰⁷⁴ Semâ' risalesi olarak kabul edilen *Mübârek-nâme*'yi kavramsal bazda analiz ederek onun aşk konulu literatür kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini öne süren ve eserde işlenen semâ' düşüncesini ele alan çalışma için bk. Mete, "Mübârek-nâme'de Semâ' Anlayışı", 1800-1808.

¹⁰⁷⁵ Esrâr Dede'nin hayatı ve şiir tarzı hakkında ayrıntılı bilgi için Esrâr Dede, *Tezkire*, XI-XL; Horata, *Esrâr Dede Hayatı Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvanı*.

intisap ederek çileye giren Neyyir Dede'nin kendi şiirlerinden oluşan müretteb bir divanı bulunmaktadır.¹⁰⁷⁶ Şeyh Gâlib'in vefatından sonra Yenişehir Fener'e gitmiş ve 1215/1801 tarihindeki vefatına kadar orada bulunan mevlevihanede hücrenişin olarak kalmıştır.¹⁰⁷⁷ Neyyir Dede'nin Şeyh Gâlib'in kuvvetli bir tesiri altında kaldığı ve çağdaşları arasında onu en çok andıran şair olduğu belirtilir.¹⁰⁷⁸

Yine asrın şairlerinden Derviş İsmail Hulûs (v. 1220/1805) da Şeyh Gâlib'den tefeyyüz edenler arasındadır. Yenikapı Mevlevihanesi yakınında oturan Mevlevî muhibbi bir babanın evladı olan Derviş İsmail Hulûs, Şeyh Gâlib'in Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişini olduğu esnada terbiyesine girmiştir. Hatta manevi yakınlığının yanı sıra Şeyh Gâlib'in kız kardeşi Mes'ûde Hanım ile evlenerek onunla akrabalık bağı da kurmuştur. Derviş İsmail Hulûs aralarında Pertev Efendi'nin de bulunduğu diğer şairler gibi Şeyh Gâlib'in Yenikapı Mevlevihanesi'nde hücrenişin iken gerçekleştirdiği sohbet ve şiir meclislerinin bir üyesidir. Şeyh Gâlib'in Galata Mevlevihanesi postuna oturduğunda aşçıbaşılık hizmetini Derviş İsmail Hulûs'a tevdi etmesi ikisi arasındaki dostluğu göstermekle birlikte Derviş İsmail Hulûs'un manevi mertebesine ilişkin de bir fikir vermektedir. *Tezkire*'sini kaleme aldığı sırada Derviş Hulûs'un aşçıbaşılık hizmetini halen yürüttüğünü söyleyen Esrâr Dede, onun bir dîvan tertip edecek kadar şiirinin mevcut olduğunu belirtip nutkundan övgüyle bahseder.¹⁰⁷⁹ Mevlevî dergâhı hizmetinde yüksek bir paye olan aşçıbaşılık görevine “dede” unvanlı dervişlerin getirildiği göz önünde bulundurulduğunda Derviş Hulûs'un çile çıkarmış olması gerekir. Kaynaklarda onun çileye girdiği mevlevihaneye ilişkin net bilgi verilmesi de Yenikapı Mevlevihanesi yakınında oturması ve Şeyh Gâlib'in yine Yenikapı Mevlevihanesi'nde gerçekleşen sohbetlerinin müdavimi olması nedeniyle mezkûr mevlevihanenin çilekeşlerinden olduğu tahmin edilebilir. Böyle olması durumunda Ali Nutkî Dede'nin meşihat döneminde çile çıkarmış olmalıdır. Buna karşın yukarıda görüldüğü gibi Esrâr Dede'nin *Tezkire*'si dâhil ilgili tüm kaynaklar onun manevi yönünü Şeyh Gâlib ile ilişkilendirmektedirler. Buna göre Şeyh Gâlib'in rehberliğinde

¹⁰⁷⁶ Esrâr Dede, *Tezkire*, 513. Ayrıca 1995 yılında Melek Altunel tarafından Neyyir Dede'nin divanını konu edinen bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

¹⁰⁷⁷ Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 425.

¹⁰⁷⁸ Ergun, *Şeyh Galip*, 27-28.

¹⁰⁷⁹ Esrâr Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde gerçekleşen şiir meclislerinde bulunan şairler arasında geçen sohbetlere ve özellikle bu meclisin bir üyesi olan Derviş Hulûs'un latifelerine ilişkin birçok anekdotun olduğunu fakat onun için hazırladığı muhtasar biyografinin bu anekdotları aktarmaya imkan vermediğini belirtir. Hayatı hakkında detay ve şiirlerinden misaller için bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 159-163; Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 125; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 94-95.

çile çıkarmış olduğunu kabul ettiğimizde Galata Mevlevihanesi'nde bunun gerçekleşmiş olması gerekir. Bu durumda Galata Mevlevihanesi'nde çile çıkardıktan sonra Şeyh Gâlib onu aşçıbaşı tayin etmiş olmalıdır.

Şeyh Gâlib'e intisap eden bir diğer isim Nazîfzâde Ahmed Hâmid Efendi (v. 1248/1832)'dir. Hâcegan üyesi olmakla birlikte Şeyh Gâlib'e intisap edince görevini bırakıp Yeniköy'deki sahilhanesine çekilmiştir. Mûsikî ve talik hattında şöhreti ve *Dîvan*'ı vardır.¹⁰⁸⁰ Hattat Nazîfzâde Ahmed Efendi'nin istinsah ettiği birçok *Dîvan-ı Şeyh Gâlib* nüshasına ikinci bölümde işaret edilmişti. Burada Nazîfzâde Ahmed Efendi'nin Mevlevîlik derecesini tahlil edersek onun münîb olmasının daha muhtemel olduğu kanaatindeyiz. Zira Şeyh Gâlib'e intisab etmesiyle birlikte mesleğini bırakıp inzivaya çekilmesi, Şeyh Gâlib'in ifadesine göre düşük arzulu olmadığını, diğer bir ifadeyle muhib olmadığını göstermektedir. Ancak dede/derviş unvanının ve herhangi bir tekkede çileye girdiğine ilişkin kaydın bulunmaması onun çileye soyunacak arzuya da sahip olmadığını göstermektedir. Bu noktaları göz önünde bulundurarak onun münîb statüsünde Mevlevî bir sâlik olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Yine asrın şairlerinden Manastırlı Hafız Ebubekir Dede, Şeyh Gâlib'den tefeyyüz edenler arasındadır. Önceleri vezir torunu olarak Manastır'da mal ve makam sahibi olan Hafız Ebubekir Dede'nin, Mevlâna Celâleddin'den gelen bir cezbe ile tüm mal varlığını terk ederek İstanbul'a geldiği ve Galata Mevlevihanesi'nde Mevlevîliğe girdiği belirtilir. Onun hayatını konu edinen Esrâr Dede'nin kaleme aldığı şiire bakılırsa çilesini Galata Mevlevihanesi'nde çıkaran Hafız Ebubekir Dede'nin dedelik sikkesi Şeyh Galib eliyle tekbirlenmişti. Galata Mevlevihanesi'nde hücrenişin olarak hayatını devam ettiren Manastırlı Hafız Dede'nin ehl-i harabattan görünse de keramet ehli bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Vefatına altı gün kala "*Gitti tarih-i zehâbım söyledim / Şaklabânî gitti dergehden dedim*" beytini söylemiştir. Her ne kadar orada bu beyti duyan dervişler Hafız Ebubekir Dede'nin bir başka şehre seyahat yapacağını zannetseler de altı gün sonra vefat etmesiyle bu beytinin hikmetini anlarlar.¹⁰⁸¹ Fatin Davud, Hafız Ebubekir Dede'nin vefat tarihini, zikrettiğimiz beytin son mısraındaki sayıyı dikkate alarak 1218/1803 olarak verse de¹⁰⁸² 1211/1796 vefatlı Esrâr Dede'nin onun vefatından

¹⁰⁸⁰ Hayatı hakkında detay için bk. Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 97-98. ekitap

¹⁰⁸¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 131-136.

¹⁰⁸² Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 91.

söz etmesi ve Şeyh Gâlib'in, mürîdinin vefatına üç beyitlik tarih düşürmesi¹⁰⁸³ verilen tarihin doğru olmadığını göstermektedir.

Galata Mevlevihanesi'nde Şeyh Gâlib'in hizmetinde bulunanlardan biri de Amasya Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede'nin küçük oğlu Şeyh Ali Dede'dir (v. 1224/1809). Babasının vefatından sonra İstanbul'a gelen Şeyh Ali Dede, Şeyh Gâlib'in hizmetinde bulunduktan sonra Amasya'ya döndüğünde Nikhisar (Niksar) Mevlevihanesi meşihat makamına tayin olmuştu. Fakat o tarihlerde tekke harab vaziyette olduğundan Amasya'da kalmaya devam etti. Bağdad'dan dönen Devlet Kethüdası Saîd Halet Efendi ile birlikte tekrar İstanbul'a geldi ve onun konağında bir buçuk sene kaldı. Nâsır Dede'nin kaydettiğine göre sonra tekrar Amasya'ya gitmek üzere yola çıkan Şeyh Ali Dede, Amasya yakınlarında uğradığı eşkıya saldırı sonucu şehid olmuştur.¹⁰⁸⁴

İleride Yenişehir Fener Mevlevihanesi şeyhi olacak Abdullah Dede (v. 1235/1819) de Şeyh Gâlib'in meşihat döneminde Galata Mevlevihanesi'nde çileye girip hücrenişin olmuştur. Aslen Rumelili olan Şeyh Abdullah Dede on beş sene kadar Fener Mevlevihanesi'nde meşihat makamında bulunmuştur.¹⁰⁸⁵

Şeyh Gâlib'in meşihatı zamanında çileye girenlerden biri de Ekşizâde Derviş Mustafa (v. 1229/1813)'dır. İstanbullu olan Derviş Mustafa'nın çilesini tamamlaması ise Şeyh Gâlib'den sonra yerine geçen Mehmed Ruhî Dede'nin postnişinliği evresine rastlar. Galata Mevlevihanesi hamuşanında medfundur.¹⁰⁸⁶

Şimdi asrın ilk postnişi Nâyî Osman Dede'den son postnişini Şeyh Gâlib Dede'ye kadar aktardığımız üzere Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkilerini şöyle bir şema ile gösterebiliriz:

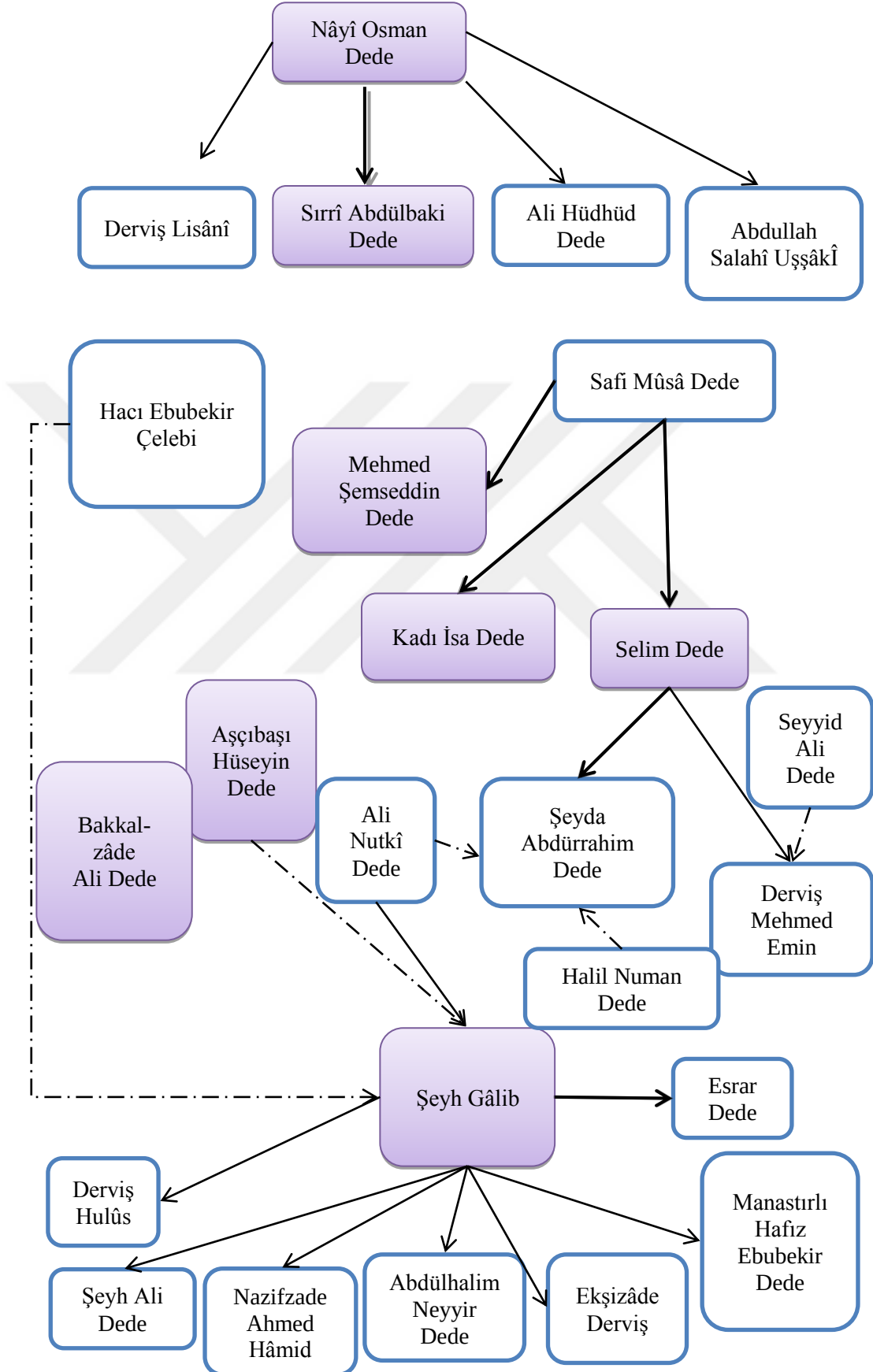
¹⁰⁸³ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 200.

¹⁰⁸⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 177.

¹⁰⁸⁵ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 383.

¹⁰⁸⁶ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 285-286.

Şekil 12:
Galata Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı

Yukarıdaki şeklin gösterdiği üzere Galata Mevlevihanesi şeyhlerine intisap edenler kapsamında ortaya koyduğumuz ilişkiler ağında en fazla dereceye sahip olan, diğer bir ifadeyle bağlantıların en yoğun görüldüğü postnişin Şeyh Gâlib'dir. Başka tarikat şeyhlerine Mevlevîlik icazeti vermekle temayüz eden Nâyî Osman Dede, devrin ünlü şair ve hattatlarının şeyhi olarak dikkat çekmektedir. Selim Dede ise asrın önemli mûsikîşinaslarının şeyhi olarak öne çıkmaktadır. Birçok şair ve hattat mürîde sahip olduğu görülen Şeyh Gâlib'in ise ileride başka mevlevihanelere postnişin olarak tayin edilecek Mevlevîlerin yetişmesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Galata Mevlevihanesi postnişinine intisap edip diğer mevlevihane ve postnişinleri ile irtibat halinde olan Mevlevîlere de rastlanmaktadır. Mesela Selim Dede'den hilafet alıp Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Ali Dede'den istifade eden Derviş Mehmed Emin, yine Selim Dede'ye intisap edip ve onun rehberliğinde çilesini çıkarıp Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede ve Galata-Üsküdar Mevlevihaneleri şeyhi Halil Numan Dede ile irtibat halinde olan Abdürrahim Şeyda Dede buna örnektir.

3.1.2.2. Yenikapı Mevlevîhanesi Postnişinleri

Postnişinler arası şeyh-mürîd ilişkisinin en az görüldüğü mevlevihanenin Yenikapı Mevlevihanesi olduğunu söylemek mümkündür. XVIII. asrın son postnişini Seyyid Ali Nutkî Dede'nin mürşidi olan bir önceki postnişin Seyyid Ebubekir Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde postnişinler arası şeyh-mürîd ilişkisinin tek örneğini teşkil ederler. Bununla birlikte XVIII. asrın ikinci postnişini Pendârî Ahmed Dede her ne kadar Bursa Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede'ye intisap edip onun rehberliğinde çilesini çıkarmış olsa da kârî-i *Mesnevî*'si olmak bakımından ilk postnişin Naci Ahmed Dede'nin hizmetinde bulunması itibariyle ondan istifade etmiş olmalıdır. Bunun dışında diğer postnişinler Mevlevîlik nisbetlerini farklı mevlevîhane şeyhlerinden elde etmişlerdir.

3.1.2.2.1. Naci Ahmed Dede ve Pendârî Ahmed Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz üzere asrın ilk postnişini Naci Ahmed Dede, Bursa Mevlevihanesi şeyhi Zihnî Salih Dede Efendi'ye intisap etmiş ve on sekiz sene şeyhinin hizmetinde bulunduktan sonra İstanbul'a geçmişti. İstanbul'da Galata Mevlevihanesi şeyhi Arzî Mehmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Halil Dede ve Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Kârî Ahmed Dede'nin sohbetlerine katılmıştı. Dolayısıyla Naci Ahmed Dede'nin tasavvufî hayatındaki ana bağlantıları Zihnî Salih

Dede, Arzî Mehmed Dede, Seyyid Halil Dede ve Kârî Ahmed Dede'dir. Ayrıca Naci Ahmed Dede'nin *Dîvan*'ında geçen bir kayıt onun Konya Mevlâna Âsitanesi makam çelebisi Abdülhalim Çelebi Efendi (v. 1089/1679) ile irtibatının bulunduğunu ima etmektedir. Naci Ahmed Dede, Abdülhalim Çelebi Efendi'ye yönelik bir medhiye kaleme almıştır.¹⁰⁸⁷ Bu medhiye Naci Ahmed Dede'nin Abdülhalim Çelebi ile görüştüğü ve ondan bir şekilde istifade ettiğini akla getirebilir. Bundan başka Hazine-i Evrak Arşivi'nde bulunan ve XVIII. asra ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir silsilename'de Naci Ahmed Dede'nin, Bostan Çelebi'den (v. 1117/1705) manevi nisbet aldığı gösterilmektedir.¹⁰⁸⁸ Her iki Çelebi Efendi ile görüştüğü noktasında biyografisinde net bir kayıt olmasa da Mevlevîler açısından önemli bir ziyaretgâh olan Mevlâna Âsitanesi'ne yapmış olduğu ziyaretlerde Naci Ahmed Dede'nin mezkûr Çelebi Efendiler ile görüşüp onlardan istifade ettiği tahmin edilebilir.

Kârî-i *Mesnevî*'si olarak Naci Ahmed Dede'nin hizmetinde bulunması ve daha sonra onun yerine Yenikapı Mevlevihanesi'ne şeyhlik vazifesinde bulunması nedeniyle Pendârî Ahmed Dede ve Naci Ahmed Dede'nin birbiriyle manevi manada irtibatlı Yenikapı şeyhleri olarak görmek mümkündür. Pendârî Ahmed Dede, Şeyh Mehmed b. Salih Dede rehberliğinde Bursa Mevlevihanesi'nde çıkardığı çile sonrasında 1092/1681 yılında Galata Mevlevihanesi'ne gelmiş ve o sırada meşihat makamında bulunan Gavsî Ahmed Dede onu aşçıbaşı olarak görevlendirmek istemişti. Buna layık olmadığını düşünerek Edirne Mevlevihanesi'ne geçen Pendârî Ahmed Dede, Seyyid Mehmed Dede'nin meşihat makamında bulunduğu esnada mezkûr mevlevihanede hücrenişin olarak kalmıştı.¹⁰⁸⁹ Dolayısıyla Pendârî Ahmed Dede Yenikapı Mevlevihanesi'ne gelinceye dek Bursa, Galata ve Edirne Mevlevihaneleri olmak üzere üç ayrı postnişin ile tanışık haldeydi.

Pendârî Ahmed Dede'nin yetişmesinde emeğinin bulunduğu Mevlevîler arasında en meşhur isim Mustafa Sâkîb Dede'dir. Mustafa Sâkîb Dede, Edirne Muradiye Mevlevihanesi'nde bulunduğu sırada Pendârî Ahmed Dede'den talim ve terbiye görmüştür. O sırada postnişin olan Seyyid Mehmed Efendi, Sâkîb Dede'yi yetiştirmesi için hücrenişin olan Pendârî Ahmed Dede'yi görevlendirmişti.¹⁰⁹⁰ Dolayısıyla Sâkîb

¹⁰⁸⁷ Naci Ahmed Dede, *Dîvan*, 130-131.

¹⁰⁸⁸ Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 172.

¹⁰⁸⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317.

¹⁰⁹⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 101.

Dede'nin tasavvufî hayatını mamur eden yapıtaşlarından birinin Pendârî Ahmed Dede olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3.1.2.2.2. Nesîb Yusuf Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Bir başka postnişin Nesîb Yusuf Dede ise Kahire Mevlevihanesi'nde Mevlevîliğe intisap edip Siyahî Mustafa Dede'nin hizmetine girmişti. “Nevâlizâdeler” ailesini tanıtırken değindiğimiz üzere Siyahî Mustafa Dede Mevlevîlik tarihi açısından önemli bir şeyhtir. Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhi Abdülehad Dede'nin dedesi Dânişî Ali Dede'den hilafet alan Siyahî Mustafa Dede, Abdülehad Dede'nin babası Mehmed Mukîm Dede'yi de yetiştirmişti. Bu kısımda da Seyyid Nesîb Yusuf Dede'nin şeyhi olarak karşımıza çıktığı için onu hususen tanıtmayı uygun görüyoruz.

Kıbrıs'ta doğan Siyahî Mustafa Dede (v. 1123/1711), Habeş asıllı validesi nedeniyle siyah çehreli olduğundan kendisine siyahî mahlası verilmiştir. Lefkoşa Mevlevihanesi'nde Dânişî Ali Dede'ye intisap edip onun elinden sikke giyen Siyahî Mustafa Dede, daha sonra Konya'ya gitmiş ve Mevlâna Âsitanesi'nde hizmette bulunmuştur. Konya'dan Karahisar-ı Sâhib'e (Afyon) gelerek Sultan Dîvanî Âsitanesi'nde Kemalzâde Şeyh Ebû Bekir Efendi'den tefeyyüz etmiştir. İlk olarak tevcih edildiği Lefkoşa Mevlevihanesi meşihat makamında bulunduktan sonra Gelibolu Mevlevihanesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra vakıf meselelerinden dolayı vuku bulan problemin ıslah ve tesviyesi maksadıyla 1098/1686 tarihinde Kahire Mevlevihanesi'ne tayin olmuştur. Münecimbaşı Ahmed Dede, Seyyid Nesîb Dede, Arab Halil Dede, Vehbî Dede, Mustafa Sâkîb Dede, Derviş Mehmed Hasib, Derviş Ahmed Lebîb, Derviş Hızır Handi gibi önemli isimler Kahire Mevlevihanesi meşihat döneminde onunla görüşen ve hizmetinde bulunanlar arasındadır. Kahire Mevlevihanesinde ortaya çıkan problemler izale olduktan sonra 1116/1704 yılında kendi arzuları ile Lefkoşa mevlevihanesine geçmiş¹⁰⁹¹ ve 1123/1711 tarihinde vefat ederek dergâhın haziresine defnedilmiştir. Lefkoşa Mevlevihanesi'ndeki yerlerine Mehmed Ârif Dede tayin edilmiştir. Vefatına mürîdi ve Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Seyyid Nesîb Yusuf Dede

¹⁰⁹¹ Kahire Mevlevihanesindeki yerine Şeyh Hasan Efendi tevcih olunmuştur. Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2738. Ayrıca Siyahî Mustafa Dede'nin Kahire Mevlevihanesi meşihat makamındayken kendisine hizmet edenler arasında ismi geçen Arab Halil Dede'nin, daha sonra Peçe Mevlevihanesi'ne atanacak ve Peçevîzâde Ahmed Dede'nin tasavvufî terbiyesinde emeği geçecek Musullu Arab Halil Dede ile aynı kişi olması ihtimal dahilindedir. Yapılacak araştırmalar bu ihtimali onayladığı takdirde Siyahî Mustafa Dede ile Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Peçevîzâde Ahmed Dede arasındaki dolaylı irtibat meydana çıkmış olacaktır.

mersiye yazmıştır.¹⁰⁹² Siyahî mahlaslı müretteb *Dîvan*'ı olan Siyahî Mustafa Dede birçok mürşid yetiştirmesi nedeniyle “şeyhü'l-meşâyih” unvanıyla şöhret bulmuştur.¹⁰⁹³

Seyyid Nesîb Yusuf Dede, Siyahî Mustafa Dede'nin hizmetinde bulunmasının dışında Konya Mevlâna Âsitanesi'nde de hizmete girmişti. II. Bostan Çelebi'nin (v. 1127/1705) kâri-i *Mesnevî*'si olarak görev yapmıştı. Yine Nesîb Yusuf Dede'yi Ankara ve Şam Mevlevihanelerine postnişin tayin eden II. Bostan Çelebi, Hacc'a giderken Nesîb Yusuf Dede'yi de yanına almıştı. Dolayısıyla Nesîb Yusuf Dede'nin II. Bostan Çelebi'ye çok yakın olduğu ve ondan istifade ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bu yakınlıklarını Bostan Çelebi ve ailesi hakkında çeşitli vesilelerle kaleme aldığı şiirleri de kanıtlamaktadır.¹⁰⁹⁴

II. Bostan Çelebi'nin yazışmalarında Nesîb Yusuf Dede'yi görevlendirmesi ikisi arasındaki bir başka yakınlık derecesidir. Bunun yanı sıra Kütahya eşrafından Fatma Hanım'ın Sâkîb Dede'yi Erguniyye Mevlevihanesi meşihatı için tavsiye ettiği mektubuyla beraber gönderdiği destmal, II. Bostan Çelebi'nin Nesîb Dede'ye hediye etmesi ikisi arasındaki dostane ilişkiyi göstermesi bakımından da mühimdir.¹⁰⁹⁵

II. Bostan Çelebi'den sonra makama geçen Mehmed Sadreddin Çelebi'nin (v. 1123/1711) de Nesîb Yusuf Dede'ye yakın alaka gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim ona Mevlâna Âsitanesi'ndeki önemli bir hizmet olan tarikatçı dede rütbesini vermişti. Bütün bunlar Nesîb Yusuf Dede'nin Siyahî Mustafa Dede haricinde II. Bostan Çelebi ve Mehmed Sadreddin Çelebi Efendilerden istifade ettiği ve onlarla yakın ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu hususu onaylayan bir başka unsur da Nesîb Yusuf Dede'nin *Rişte-i Cevâhir* eserini Çelebilik Makamı'nda bulunan Mehmed Sadreddin Çelebi Efendi'ye ithaf etmesidir. Kaleme aldığı bu tek mensur eserini Sadreddin Çelebi'ye ithaf etmesi ona olan bağlılığının, saygısının ve ondan istifade ettiğinin bir başka delili olduğu kanaatindeyiz. Nesîb Yusuf Dede, bu ithafını şöyle dile getirmektedir:

“Fi'l-hakîka bu cemiyetden murâd-ı dil-i perîşân, cenâb-ı siyâdet-nişân kurretu úyûni'l-fukarâi's-sâlikîn, melce'ü's-sulehâi'l-müteverri'în, el-hâsibü'n-nesîb ve'n-necîbü'l-edîb, nuhbe-i evlâd-ı celâlü'l-milleti ve'd-dîn, câlis-i seccâde-i sultânü'l-ârifîn eş-Şeyh Mehmed Sadreddin Çelebi Efendi enbetehullahu nebâten

¹⁰⁹² Nesîb Dede, *Dîvan*, 547-548.

¹⁰⁹³ Siraceddin, *Mecmâ-i Şuara ve Tezkire-i Üdeba*, 122-123.

¹⁰⁹⁴ Nesîb Dede, *Dîvan*, 533-535; 538-539.

¹⁰⁹⁵ Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 269.

hasenen ve ‘ammerahu bi‘umri’-tavîli mu‘azzezen ve mükerramen ve bellegahu ilâ aksa’l-medârice’l-me‘âli ve enâlehû merâtibe ceddihi’l-‘âlî hazretlerinin nîm lihâza-i inayetleri ve imrâr-ı nazar-ı kimyâ-hassıyyetleridir.”¹⁰⁹⁶

3.1.2.2.3. Peçevîzâde Ahmed Dede’nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Nesîb Yusuf Dede’den sonra posta oturan Peçevîzâde Ârifî Ahmed Dede’nin istifade ettiği birkaç şeyh vardır. Öncelikle Uşşâkî şeyhi olan babası Mustafa Efendi’den tasavvufî terbiye almakla birlikte Mevlevîlik icazetini Peçe Mevlevihanesi şeyhi Hafızî Mehmed Dede’den elde etmiş, yine aynı mevlevihane postnişinlerinden Musullu Arab Halil Dede ve İbrahim Dede Efendi’den manevi terbiye görmüştü. Dolayısıyla Mevlevîlik yolundaki tekamülünde Peçe Mevlevihanesi postnişinlerinin etkisi büyüktü.

Hazine-i Evrak Arşivi’nde bulunan bir silsilenamede Peçevîzâde Ahmed Dede’nin manevi terbiye aldığı kişi olarak Naci Ahmed Dede gösterilmektedir.¹⁰⁹⁷ Fakat her ikisinin de biyografisinde böyle irtibata imkân sağlayacak bir veri bulunmamaktadır. Bu itibarla söz konusu silsilenamede Pendârî Ahmed Dede ile Peçevîzâde Ahmed Dede’nin karıştırılarak sunulduğu kanaatindeyiz. Naci Ahmed Dede’den istifade eden kişi olarak Pendârî Ahmed Dede yerine sehven Peçevîzâde Ahmed Dede yazılmış olmalıdır.

Peçevîzâde Ahmed Dede’nin mürîdinin ve muhibbinin çokluğuyla temayüz ettiği belirtilse de kaynaklara çok sınırlı sayıda müntesibi geçmiştir. Nâilî Abdullah Paşa öncelikle belirtilmesi gereken bir isimdir. “Ailevî İrtibatlar” başlığımızın altında dile getirdiğimiz üzere Sadrazam Nâilî Abdullah Paşa, Peçevîzâde Ahmed Dede’nin hem münîb/muhibbi hem de damadı idi. Peçevîzâde Ahmed Dede’ye intisap eden bir diğer önemli isim ise şair Derviş Firâkî’dir. Aslen İstanbullu olan Firâkî Yazıcı, Mehter Çeşmesi sakinlerinden ünlü bir şairdi. Önceleri yolunu şaşırmış bir vaziyette olan Firâkî daha sonra Peçevîzâde Ahmed Dede’ye intisap ederek hizmetine girmiş ve onun rehberliğinde çilesini çıkarmıştır. Esrâr Dede’nin “ârif-i ehl-i fenâ” olarak tavsif ettiği Derviş Firâkî 1155/1742 tarihinde vefat etmiş ve Molla Gürânî türbesine defnedilmiştir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁶ Nesîb Dede, *Rişte-i cevâhir*, 1257, s. 5-6.

¹⁰⁹⁷ Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 172.

¹⁰⁹⁸ Hayatı hakkında detay ve şiirlerinden örnekler için bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 431-432; Fatîr, *Hâtimetü’l-eş’âr*, 334; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 265-266.

Peçevîzâde Ahmed Dede'nin bir diğer önemli mürîdi ise Filibe Mevlevihanesi şeyhi Nûrî Dede'dir. Nûrî Dede, Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihatı öncesindeki dervişlerindendir. Uzun bir süre hizmetinde bulunan Nûrî Dede'yi Filibe Mevlevihanesi'ndeki yerine şeyh olarak bırakmıştır. Nûrî Dede'nin de önemli bir şair olup mürettep dîvanının bulunduğu bilinmektedir. Esrâr Dede, Nûrî Dede'nin divanının eline geçmemesi nedeniyle *Tezkire*'sinde kendisine özel bir başlık açmadığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁹

Peçevîzâde Ahmed Dede'den inabe alanlar arasında bir başka önemli isim de Şeyh Gâlib'in dedesi Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi'yi “ârif-i âgâh-ı mahabbet ve bir pîr-i cilvegâh-ı bezm-i ehadiyyet” olarak tanıtan Esrâr Dede, onu keramet ehli bir veli olarak tavsif eder.¹¹⁰⁰

3.1.2.2.4. Pîr Mehmed Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Diğer bir postnişin Mesnevihan Pîr Mehmed Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih edildiği 1137/1724 tarihine kadar geçen kırk sene boyunca Mevlâna Âsitanesi'nde mesnevihanlık görevinde bulunduğu düşünüldüğünde o, II. Bostan Çelebi, Mehmed Sadreddin Çelebi ve Mehmed Ârif-i Râbi' Çelebi Efendilerden (v. 1159/1746) tefeyyüz etmiş olmalıdır. Biyografisini verdiğimiz bölümden hatırlanacağı üzere Pîr Mehmed Dede'nin birçok derviş yetiştirdiği belirtilse de isimlerine kaynaklarda yer verilmemişti. Bununla birlikte Konya'da mesnevihanlık hizmetini yürüttüğü sırada yanında bulunan oğulları Hargûş Ebûbekir Efendi ve Abdürrahim Efendi'yi kendisinden tefeyyüz edenler arasında belirtmek mümkündür. Hatta Hargûş Ebûbekir Efendi'nin, babasının Yenikapı Mevlevîhanesi meşihatı boyunca yanında bulunduğu dikkate alındığında Pîr Mehmed Dede'den istifade edenler arasında ona yer verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Mesnevihan Mehmed Dede'nin akabinde posta oturan Safî Mûsâ Dede'nin şeyh-mürîd ilişkilerine Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri başlığı altında yer vereceğimizden burada ayrıca temas etmeyi uygun bulmuyoruz.

¹⁰⁹⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 353.

¹¹⁰⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 374.

3.1.2.2.5. Kûçek Mehmed Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Safî Mûsâ Dede'den sonra posta geçen Kûçek Mehmed Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi Nâyî Osman Dede'nin dervişidir. Ayrıca bir süre Konya Mevlâna Âsitanesi'nde türbedarlık vazifesi ifa ettiğinden Çelebi Efendi'den istifade ettiği kabul edilebilir. Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına türbedarlık hizmetinde bulunduğu sırada atandığı dikkate alındığında o esnada Çelebilik Makamı'nda bulunan Mehmed Ârif-i Râbi' Efendi'den manevi terbiye gördüğü sonucuna ulaşılabilir. Bununla birlikte bu hizmeti ifa ettiği tarih belirli olmadığı için Mehmed Ârif Çelebi'den bir önceki Çelebi Efendi'den istifade edip etmediği net değildir. Kendisinden istifade edenler arasında, farklı bağlamlarda tekrar ettiğimiz üzere, Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi'yi özellikle anmak gerekir.

3.1.2.2.6. Seyyid Ebubekir Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Yenikapı Mevlevihanesi'nin diğer bir postnişini Seyyid Ebubekir Dede, Kütahya Mevlevihanesi şeyhi Sâkîb Dede'den hilafet almıştı. Ebubekir Dede'nin Sâkîb Dede öncesinde başka bir şeyhe intisap ettiğini ve ondan talim-terbiye gördüğünü hatırlamalıyız. Bu şeyh de Tavşanlı Mevlevihanesi'nin kurucusu şair Mehmed Esîf Sıdkı Efendi (v. 1145/1734)¹¹⁰¹ idi. Seyyid Ebubekir Dede bu ilk şeyhinden *Kitabu Ebu'l-Leys* mukaddimesini, ilm-i sarfı, *Kâfiye* ve Molla Câmî'yi okumuştur. Aslında Seyyid Ebubekir Dede, şayet Mustafa Sâkîb Dede'ye ayrıca intisap edip hizmetine girmeseydi dahi yine de manevi silsilesi Sâkîb Dede'ye ulaşacaktı. Nitekim Mehmed Esîf Sıdkı Dede, Sâkîb Dede'nin halifesidir. Bu bağlamda Sâkîb Dede'nin, hem hilafet verdiği bir mürîdi vasıtasıyla hem de bizatihi Seyyid Ebubekir Dede'nin seyr ü sülûkünde önemli bir vazife ifa ettiği anlaşılmaktadır.

Manevi tekâmülünde Mustafa Sâkîb Dede ve Mehmed Esîf Sıdkı Dede'nin önemli yer işgal ettiği görülen Seyyid Ebubekir Dede'nin meşihatı zamanında Yenikapı Mevlevihanesi çilekeşlerinden olarak Ayyâr Derviş Mustafa (v. 1222/1807) ve Arnavut İslâm Dede (v. 1222/1807) öne çıkmaktadır. Ayyâr Derviş Mustafa bir müddet Galata ve sonrasında Kasımpaşa Mevlevihanesinde hücrenişin olmuştur. 27 Cemaziyevvel 1222/2 Ağustos 1807 tarihinde Kasımpaşa Mevlevihanesinde vefat etmiştir.¹¹⁰²

¹¹⁰¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 36-38; Fatîr, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 58.

¹¹⁰² Nâsîr Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 109.

Kasımpaşa Mevlevihanesi sakini olduğu sırada post makamında Seyyid Ali Dede'nin bulunması nedeniyle Ayyâr Dervîş, ondan da istifade etmiş olmalıdır.

Arnavut İslâm Dede ise Yenikapı'da çilesini tamamladıktan sonra Beşiktaş ve Kasımpaşa Mevlevihanelerinde hücrenişin olur. Bir süre sonra tekrar Yenikapı Mevlevihanesi sakinlerinden olan İslâm Dede, 1206/1791 yılında buradan memleketi olan Pirmet'e gider ve 1222/1807 yılına denk gelen vefatına kadar orada kalır.¹¹⁰³ Seyyid Ebubekir Dede'nin isimlerini zikrettiğimiz bu müridlerinin Yenikapı Mevlevihanesi haricinde farklı Mevlevihanelerde de hücrenişin olarak bulunmaları dikkat çekicidir.

XVIII. yüzyıla ait bir silsilenamede Seyyid Ebubekir Dede'nin manevi terbiyesi altındaki kişiler arasında Ali Nutkî Dede haricinde Dervîş Hacı Ebubekir isimli bir zat daha gösterilmektedir. Diğer kaynaklarda bulunmayan ve kimliğine ilişkin bir detaya ulaşamadığımız Hacı Ebubekir'in, söz konusu silsilenamede Seyyid Ebubekir Dede'nin hizmetinde bulunduğu kaydı vardır.¹¹⁰⁴

3.1.2.2.7. Ali Nutkî Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Asrın son postnişini Ali Nutkî Dede'nin babası Seyyid Ebubekir Dede'nin haricinde amcaoğlu Sahih Ahmed Dede'den istifade ettiği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Sahih Ahmed Dede hem Yenikapı Mevlevihanesi'nin ser-tabbâhı olması hem de Ali Nutkî Dede oldukça genç bir yaşta posta oturduğunda ona rehberlik etmesi nedeniyle Ali Nutkî Dede'nin mürşidi olarak kabul edilebilir.

Defter-i Dervîşân'da kendi elinden sikke ve arakiyye giyenler, kendi meşihatı zamanında çile çıkaranlar, hücreye çıkanlar ve sema meşk edip mukabeleye girenler başta olmak üzere Ali Nutkî Dede'nin mürîd/münîb/muhiblerine ilişkin birçok detay bulunmaktadır. Bu detaylar incelendiğinde karşımıza mübalağasız yüzlerce isim çıkmaktadır.¹¹⁰⁵ Bu nedenle onunla şeyh-mürîd ilişkisi içerisinde olanlar arasında bazı sahalarda şöhret elde etmiş ve muhtelif mevlevihanelerin meşihat makamına tevcih edilmiş Mevlevî simaları ele almayı uygun görüyoruz. Bu kapsamda Ali Nutkî Dede'nin en önemli mürîdinin Şeyh Gâlib olduğunu söyleyebiliriz. Şeyh Gâlib, mürşidi Ali Nutkî Dede'den tefeyyüz ettiğini gerek kaleme aldığı eserlerde gerekse şiirlerinde

¹¹⁰³ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 107.

¹¹⁰⁴ Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 172.

¹¹⁰⁵ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 50, 55, 57, 59, 61, 63,

birçok kez dile getirmekteydi. Söz gelimi ikinci bölümde de kısmen temas ettiğimiz üzere *Şerh-i Cezîre*'sinin dibacesinde onu Mevlevî velilerin özü vasfıyla nitelemekte ve eserine onun manevi yardımıyla başlayabildiğini dile getirmekteydi:

“Hâlâ Yenikapı âsitânesinde mesned-nişîn-i irşâd olan hülâsatü'l-evliyâi'l-Mevleviyye ve nekâvetü'l-asfiyâi'l-evleviyye şeyhim azizim mürşidim eş-Şeyh es-Seyyid Ali Dede Efendi ibnü'ş-şeyh Ebubekir Dede Efendi –metta ‘anallahu bitûli hayâtîhi- hazretlerinin inzimâm-ı nefes-i hayât-bahşlarıyla şerh ü beyâna şürû‘ olundu.”¹¹⁰⁶

Şeyh Gâlib ve mürşidi Ali Nutkî Dede arasında beş yaş fark bulunması nedeniyle onların münasebetlerini mürîd-mürşid ilişkisi yanında dost-akran ilişkisi kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Şeyh Gâlib mürşidinin özel durumlarına dair tarihler de düşürmüştür. Mesela onun sakal bırakmasına ilişkin altı beyitlik bir tarih manzumesini *Dîvanı*'nda bulabilmekteyiz.¹¹⁰⁷ Ayrıca Şeyh Gâlib'in çile sürecinde Yenikapı Mevlevihanesi ser-tabbâhı Sahih Ahmed Dede'den de istifade ettiğini söylemek mümkündür.

Evinin çok yakınında bulunması ve çile çıkardığı dergâh olmasının dışında postnişinleri tarafından seneler öncesinden müjdelenmesi açısından Şeyh Gâlib'in Yenikapı Mevlevihanesi ile ayrı bir ilişkisi mevcuttu. Birinci bölümden hatırlanacağı üzere Kûçek Mehmed Dede ve Seyyid Ebubekir Dede tarafından babası Mustafa Reşid Efendi'ye bir oğlunun dünyaya geleceği müjdelenmiş ve adına “Mehmed Es'ad” ismini takması öğütlenmişti.¹¹⁰⁸ Safi Mûsâ Dede'den inabe alan babası Mustafa Reşid Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi müdavimlerindendi. Mustafa Reşid Efendi, Safi Mûsâ Dede'den sonra Seyyid Ebûbekir, Kûçek Mehmed, Seyyid Sahih Ahmed Dede ve diğer Mevlevî büyüklerinin yakın çevresinde bulunan bir zattı.¹¹⁰⁹ *Hüsn ü Aşk*'ı ele alırken ifade ettiğimiz üzere Şeyh Gâlib'in babası hakkında söyledikleri, onun muhibden daha ileri bir derece olan münîb statüsünde bir Mevlevî olduğunu ima etmektedir.

Seyyid Ali Nutkî Dede'nin elinden sikke ve hırka giyenler arasında Nakkaş Paşa Hamamcısı Derviş Ârif el-Mevlevî (v. 1228/1813) de bulunmaktadır. Sürekli oruç tutan haliyle öne çıkan Derviş Ârif el-Mevlevî'yi Nâsır Abdûlbaki Dede salih ve muttaki bir

¹¹⁰⁶ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre*, 4.

¹¹⁰⁷ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 196.

¹¹⁰⁸ Halil Nuri, *Nûrî Tarihi*, 841.

¹¹⁰⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 374.

zat olarak niteler. Suyollarının tahrip olması nedeniyle uzun bir müddet suyu akmayan Topkapı'daki Ahmed Paşa Camii'ne 30 kese akçeye yakın masraf ederek su bağladığı bilinmektedir. Bu hayrı işlediği senenin sonunda vefat etmiş ve ahali tarafından söz konusu camii'nin ikinci vâkîfı gibi düşünülerek haziresine defnedilmiştir.¹¹¹⁰

Ali Nutkî Dede'nin meşihatı esnasında Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişinlerinden olan Dolabcı Derviş, İstanbul'daki Mevlevihanelere bir yenisini daha ekleme girişiminde bulunmuş bir zattır. Bir süre Yenikapı Mevlevihanesi sakini olmuş daha sonra oradan ayrılarak evlenmişti. Bir evi Kasımpaşa diğeri ise Eyyub semtinde olan Dolabcı Derviş, bu süre içerisinde Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne devam etmişti. İdris Köşkü denilen yerde bir Mevlevî zaviyesi açmak arzusuyla 1231/1816 senesinde birkaç hane satın almış ve bu haneleri zaviyeye dönüştürmek istemiştir. Her ne kadar dönüştürme işlemi tamamlanmasa da 27 Safer 1232/16 Ocak 1817 tarihinde Eyyub Mahkemesi'nde bir vakfiye düzenlemişti. Vakfiye şartnamesinde zaviyedarlık ve tevliyetini kendisinden sonra erkek evlatlarına şart koşmuştu. Çelebilik Makamı'ndan da bu zaviye için bir icazetname alma başvurusunda bulunmuş ve Şevval 1232/ Ağustos 1817'de icazetname kendisine ulaşmıştır.¹¹¹¹ Bu bilgileri elde ettiğimiz *Defter-i Dervişân*'da Nâsır Dede objektif bir dille anlatma yoluna gitse de Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni kastederek “gûyâ ol hânkâh dervişânından idi”, İdris Köşkü'nde kurduğu Mevlevî zaviyedarlığı için ise “zaviyedar-ı binâ-hod” ifadelerini kullanması ona karşı bir hoşnutsuzluğun bulunduğu hissettirmektedir. Ki daha sonra *Hadikatü'l-cevâmi*'de geçen bilgiye göre her ne kadar Çelebilik Makamından icazet alınsa da İstanbul Mevlevî meşâyihinin müdahaleleriyle bu Mevlevî zaviyesi aktif olarak kullanılamamış ve zamanla harab olmuştu.¹¹¹²

Yine Ali Nutkî Dede'nin meşihatı döneminde kendi elinden arakiyye giyen muhiblerin arasında devletin ileri gelenleri de bulunmaktadır. Ali Nutkî Dede, *Defter*'inde kendi eliyle arakiyye giydirdiği muhibbanı kaydettiği bölümde birçok devlet adamına rastlanır. Dîvan Efendisi Şamlı İbrahim, Halet Efendi, Çuhadâr Ahmed Ağa, Haseki Mehmed Ağa, Kalyon Çavuşu Mehmed Ağa, Tâhir Çavuş, Hanzâde Yunus Bey, Mühürdar Ali Bey ve daha birçok devlet erkânı bulunmaktadır. Burada söz konusu devlet adamlarından Mevlevîlik tarihi bakımından en meşhuru Mehmed Said Hâlet

¹¹¹⁰ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 277.

¹¹¹¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 315, 339.

¹¹¹² Ayyansarayî, *Hadika*, 349.

Efendi'yi (v. 1238/1822) tanıtmayı uygun buluyoruz. İstanbul doğumlu olan Hâlet Efendi, önceleri kuzat tarikinden olup sonra Hâcegan sınıfına girmiştir. Devlet kademelerindeki en parlak dönemi II. Mahmud devrine rastlayan Hâlet Efendi Fransa'da elçilik bünyesinde birkaç sene bulunmuş, daha sonra devlet kethüdası vasfıyla sadrazam yardımcısı ve mühürdarlık vazifelerini ifa etmiştir. Hanesinin Galata Mevlevihanesi'ne yakın olması vesilesiyle birçok vakit Şeyh Gâlib'in sohbetlerine ve dost meclislerine katılmıştır. Başta Konya Mevlâna Dergâhı olmak üzere birçok Mevlevî tekkesine yardım ve hayırda bulunmuştur. Ayrıca Çelebi Efendi'den bir sikke isteğinde bulunmuş, bunun üzerine 1234/1819 yılında Çelebi Efendi tekbirlediği sikkeyi türbedeki Mevlâna sanduka örtüsünün altında on sekiz gün bekletmiş, icazet ve hilafetname ile birlikte göndermiştir. Ertesi yıl Hâlet Efendi Galata Mevlevihanesi'ne çeşme, sebil, kütüphane gibi ilave binalar yaptırmış, önceleri ahşap olan Şârih İsmail Ankaravî Dede'nin türbesini kâgır yapıda inşa ettirmiştir. Ayrıca Hâlet Efendi, İstanbul Mevlevîhanelerine yapılan postnişin tayinlerinde resmî işlemleri gerçekleştirmesiyle de dikkat çekmekte; Çelebi Efendi'nin hazırladığı meşihatnameyi Şeyhülislam yerine kendisine gönderme usûlünü izlediği görülmektedir. Mesela Beşiktaş Mevlevihanesi'ne atanan Şeyh Abdülkadir Efendi ve Yenikapı Mevlevihanesi'ne atanan Receb Hüsnî Dede'nin meşihatnameleri öncelikle Hâlet Efendi'ye gönderilmiştir.¹¹¹³ Bu arada bazı kaynaklarda Halet Efendi'nin Şeyh Gâlib'e intisap ettiği yazıyorsa da¹¹¹⁴ bu doğru değildir. Nitekim Ali Nutkî Dede 1203/1788 yılında bizatihi kendi eliyle Hâlet Efendi'ye arakiyye giydirdiğini kaydetmiştir.¹¹¹⁵ Ali Nutkî Dede'ye intisap eden bir diğer ünlü devlet adamı ise Ahmed Zîver Efendi'dir. Fatin Davud, Ziver Efendi'yi aynı kaynaktan beslenmesi nedeniyle Şeyh Gâlib'in manevi sütkardeşi olarak anmıştır.¹¹¹⁶

Ali Nutkî Dede'nin hizmetinde bulunanlar arasında şairlere de rastlanır. Aslen Konyalı olan Hüseyin Niyâz Dede, babasının da Mevlevî olması vesilesiyle Mevlevîliğe intisap etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelip Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Ali Nutkî Dede'nin postnişinliği sırasında çileye girmiştir. Ali Nutkî Dede dervişi Hüseyin Niyâz Dede'nin

¹¹¹³ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 271, 371, 381; Receb Hüsnî Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 391; Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 92. Ayrıca bk. Ayvansarayî, *Hadîka*, 440-441; Câbî Ömer, *Câbî Tarihi*, I/552-554. İzzet Molla'nın Hâlet Efendi hakkında kaleme aldığı kasideler için bk. Keçecizâde, *Dîvan-ı Bahâr-ı Efkar*, 188-201.

¹¹¹⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2885.

¹¹¹⁵ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 67, 135.

¹¹¹⁶ Fatin Ahmed Zîver Efendi'yi, Şeyh Gâlib'in "ridâen necl-i hakikat-enîsi" olarak sunmaktadır. Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 52-53.

2 Zilkade 1204/14 Temmuz 1790 tarihinde çileye, 19 Rebiulevvel 1205/26 Kasım 1790 tarihinde semâ‘ meşk edip mukabeleye girdiğini ve 3 Şevval 1207/14 Mayıs 1793’te ise çile çıkarıp hücrenişin olduğunu belirtir.¹¹¹⁷ Hücrenişin iken mesaisini Mevlevîler tarafından ortaya konan literatürü mütalaa etmeğe ve özellikle *Mesnevî* şerhlerini istinsah etmeye ayıran Hüseyiz Niyâz Dede, 1208/1794 tarihinde yine bu mevlevihanede hücrenişinken vefat etmiştir. Niyâz ve Niyâzî mahlaslı şiirler kaleme alan Hüseyiz Niyâz Dede’nin bazı *Mesnevî* şerhlerini çoğaltmakla meşgul olmasından hattat olduğu da anlaşılmaktadır. Vefatına Esrâr Dede şu tarih beytini düşürmüştür:

Hisâb olunsa çıkar işbu mısraın tarihi

*Niyâz Hüseyin Dede vasl-ı Hakk’a etdi sefer.*¹¹¹⁸

Yenikapı Mevlevihanesi neyzenbaşısı Mücellid Derviş Mustafa (v. 1223/1808) da Ali Nutkî Dede’nin müridleri arasındadır. 30 Muharrem 1206/29 Eylül 1791’de sema meşk edip mukabeleye giren Mustafa Dede, 1712/1798’de çilesini tamamlamış, Cemaziyelahir 1219/ Eylül 1804’te ise aynı dergâha neyzenbaşı tayin edilmiştir.¹¹¹⁹ Ali Nutkî Dede’nin vefatından sonra yaklaşık bir ay içerisinde neyzenbaşı olduğuna göre Abdülbaki Nâsır Dede’nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına atanmasıyla boş kalan neyzenbaşılık vazifesini o üstlenmiş olmalıdır.

Ali Nutkî Dede’nin yetiştirdiği bir diğer önemli şahsiyet Hammâmizâde İsmail Dede Efendi’dir. Kendisinden Pazartesi ve Perşembe günleri mûsikî sanatının inceliklerini öğrenen İsmail Efendi’ye Ali Nutkî Dede, “Oğlum! Mûsikî fenni sana bir mevhibe-i ilâhiyedir. Öyle görüyorum ki, istikbalin en büyük üstadı olacaksın. Cenab-ı Hakk feyzini müzdead eylesin” dediği belirtilmektedir. İsmail Dede’nin mûsikî ilmine, sanatına ve icrasına yönelik kazanımlarında Ali Nutkî Dede’nin büyük bir rol oynadığı bilinmektedir. Bununla birlikte Ali Nutkî Dede ile Hammâmizâde İsmail Efendi’nin öne çıkarılan ilişki yönü mûsikî sahası olsa da onun aynı zamanda tasavvufî talim ve terbiyede şeyhi Ali Nutkî Dede olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Hammâmizâde İsmail Efendi, Ali Nutkî Dede’den mûsikî talimi almaya başladıktan bir süre sonra 18 Zilhicce 1212/3 Haziran 1798 tarihinde çileye soyunmuş ve 20 Şevval 1215/6 Mart

¹¹¹⁷ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 55, 61, 63.

¹¹¹⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 512. Fatin Davud, Hüseyin Niyâz Dede’yi Hasan ismiyle nakletmektedir. Bk. Fatin, *Hâtimetü’l-eş’âr*, 424.

¹¹¹⁹ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 61; Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 149, 165. Ayrıca Mücellid Derviş Mustafa’nın Emine isminde bir kızı olduğundan bahsedilir. Bk. Erguner, “XVIII. yüzyılda Ney ve Neyzenler”, 703.

1801’de çilesini tamamlamıştır. Böylece “dede” unvanını Ali Nutkî Dede’nin rehberliğinde çıkardığı çile sonucu almıştır. Hanendeliği, hocalığı ve özellikle bestekârlığı ile Osmanlı/Türk Mûsikîsinin önde gelen birkaç isminden biri olan Hammâmizâde İsmail Dede Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi’nde âyinhan ve naathanlık vazifelerini icra ederken sarayda hanendelik görevinde bulunmuştur.¹¹²⁰

Önemli bir mûsikîşinas olan Ali Nutkî Dede’nin meşihatı esnasında Yenikapı Mevlevihanesi’yle irtibatlı olan daha birçok mûsikîşinasın bulunduğu görülmektedir. Kuşkusuz Ali Nutkî Dede’nin mûsikî anlayışı ile birlikte Yenikapı Mevlevihanesi’ne çok yönlü katkısı dergâhı İstanbul’un önemli mûsikîşinaslarının uğrak yeri haline getirmesidir. Bu bağlamda Galata Mevlevihanesi postnişini Selim Dede’nin mürîdi ve dergâh-ı selâse (Galata, Kasımpaşa, Beşiktaş) neyzenbaşısı Derviş Mehmed Emin (v. 1227/1812) Yenikapı Mevlevihanesi’ne gelenler arasındadır. Bir başka mûsikîşinas Neyzen Koca Derviş Ömer de Ali Nutkî Dede’nin postnişinliği sırasında Yenikapı’ya gelerek hücrenişin olmuştur.¹¹²¹ Asrın diğer bir mûsikîşinası Rebâbî/Kemânî Seyyid Derviş Mehmed de Ali Nutkî Dede’den sikke giyenler arasındadır.¹¹²² Böylece Ali Nutkî Dede’den tefeyyüz eden birçok XVIII. yüzyıl mûsikîşinasının mevcut olduğu görülmektedir.

Son olarak Ali Nutkî Dede’nin inabe verdiği meşhur Mevlevîler arasında Abdûlbaki Nâsır Dede’nin bulunduğunu da burada ifade etmek gerekir. Nâsır Dede’nin “ahz u nisbeti” Ali Nutkî Dede’dir.¹¹²³ Sadece tasavvuf ilminde değil, sair sahalarda da Nâsır Dede’nin hamisi ve rol modeli olarak karşımıza hep Ali Nutkî Dede çıkmaktadır. Bu bağlamda özelde Mevlevîlik tarihi genelde ise sosyal tarih sahasına önemli bir katkı sunan *Defter-i Dervîşân* eserinde dahi Nâsır Dede’nin Nutkî Dede’yi örnek aldığı görülmektedir. Nâsır Dede, mûsikî sahasında da Ali Nutkî Dede’den çokça istifade etmiştir. Aynı şekilde Abdürrahim Kûnhî Dede’nin yetişmesinde de Ali Nutkî Dede’nin önemli bir rolü vardır. Kûnhî Dede, onun meşihatı esnasında sema meşk edip

¹¹²⁰ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 63. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. İnal, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, 133-170; Özcan, “İsmail Dede Efendi, Hamâmizâde”, 94.

¹¹²¹ Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân*, 1/49.

¹¹²² Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân*, 1/165.

¹¹²³ Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 170.

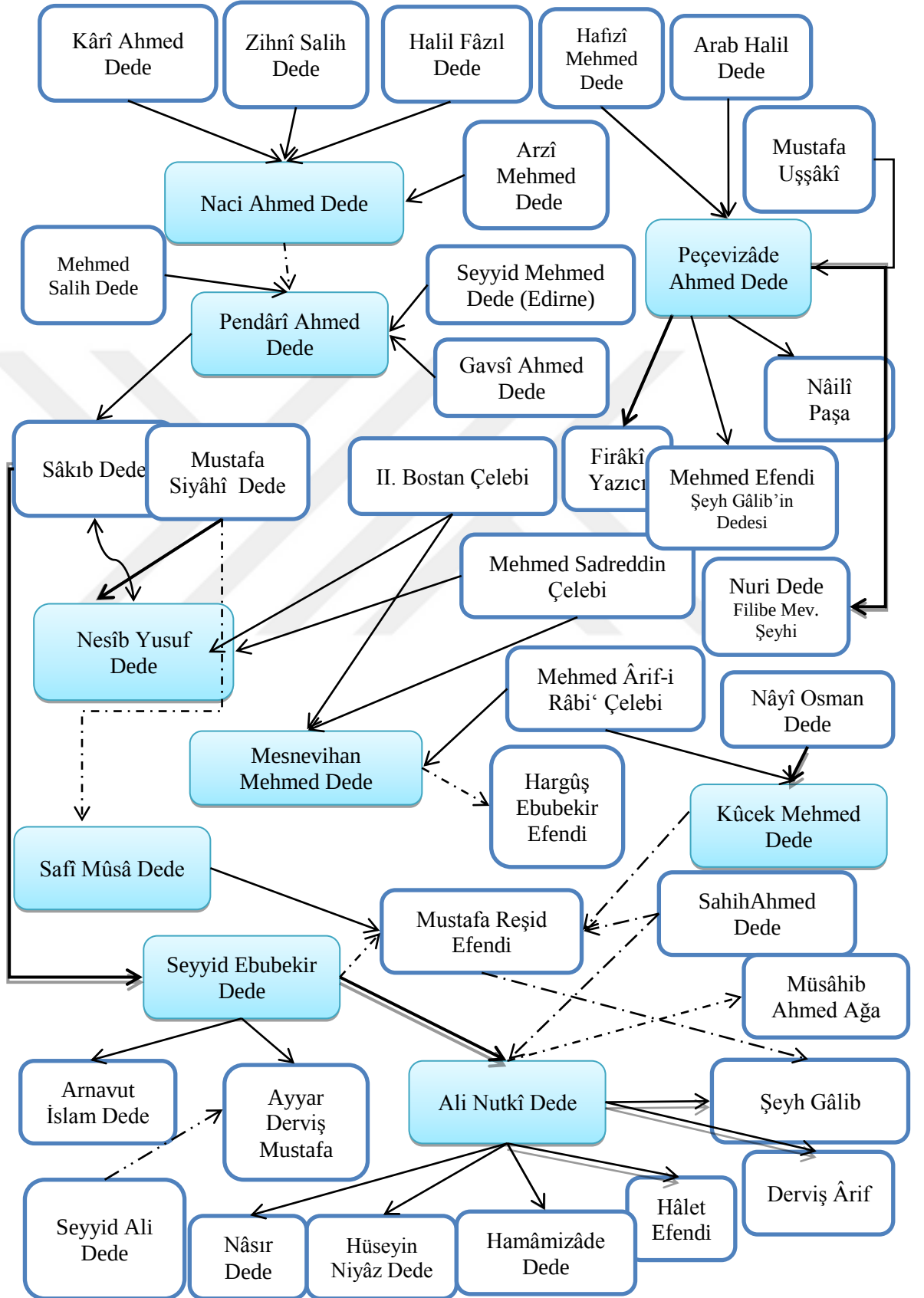
mukabeleye girmiş; yine onun postnişinliği evresinde Yenikapı Mevlevihanesi'nin kudümzenbaşılığı görevini üstlenmiştir.¹¹²⁴

Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin şeyh-mürîd ilişkileri bağlamında buraya kadar aktardıklarımızı şöyle şematize etmek mümkündür:

¹¹²⁴ Kemâleddin Efendi, *Terâcim-i Ahvâl*, 170; Nutkî Dede, *Defter-i Dervîşân I*, 61; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 124-134; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 120.

Şekil 13:
Yenikapı Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri

Netice olarak Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin Konya Çelebilik Makamında bulunan Çelebi Efendilerle yakın ilişkiler içerisinde oldukları görülmektedir. Bu kapsamda Nesîb Yusuf Dede ve Mesnevihan Mehmed Dede, Çelebi Efendilerin hizmetinde bulunma yönleriyle öne çıkmaktadırlar. Bunun dışında Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin intisap ettiği şeyh ve mevlevihanelerin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bursa, Kahire, Peçe, Trablus, Kütahya ve Edirne Mevlevihaneleri postnişinlerinin Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinin yetişmelerinde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinden sadece Kûçek Mehmed Dede ve Ali Nutkî Dede, İstanbul Mevlevîhanelerinde çile çıkaran şeyhler olmakla temayüz etmektedirler. Yenikapı Mevlevihanesi ile yakın ilişkiler içerisinde olan farklı bir İstanbul Mevlevihanesi şeyhi olarak ise Nâyî Osman Dede ve Şeyh Gâlib öne çıkmaktadırlar. Ali Nutkî Dede ise mürîd/münîb/muhibleri bakımından ilişkiler ağının en yoğun görüldüğü postnişindir. Kuşkusuz bunda tekkesini edib ve mûsikîşinasların toplandığı bir mekân haline getirmesiyle birlikte *Defter-i Dervîşân*'da birçok müntesibinin ismini kaydetmesinin payı büyüktür.

3.1.2.3. Kasımpaşa Mevlevîhanesi Postnişinleri

Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinin birbirleri arasında doğrudan şeyh-mürîd ilişkisi içerisinde bulunanlara rastlanmaktadır. Meselâ asrın ikinci postnişini Halil Sâlik Dede, asrın ilk postnişini Mehmed b. Halil Dede'nin mürîdidir. Keza Safi Mûsâ Dede, hem Kasımpaşa hem de Galata Mevlevihanesi'nde posta geçen evlatlarının ve damadının şeyhidir. Asrın son postnişi Seyyid Ali Dede'nin mürşidi de, kendisinden önceki postnişinlerden Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'dir. Bütün bunların yanı sıra söz konusu postnişinlerin yetiştirdiği ve başka mevlevihanelerin meşihat makamına atanan önemli mürîdleri, çeşitli mesleklerden kendilerine intisap eden münîb ve muhibleri vardır.

3.1.2.3.1. Seyyid Mehmed b. Halil Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin XVIII. yüzyıldaki ilk postnişini olan Seyyid Mehmed b. Halil Dede'nin daha sonra Edirne Mevlevihanesi postnişi olup birçok devlet adamı ve ulemanın kendisinden istifade edeceği Enîs Receb Dede'yi (v. 1145/1734) kâri-i *Mesnevî* olarak Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne davet ettiğini belirledik. Aslen Edirneli olan Enîs Receb Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Kâri Ahmed Dede'ye (v. 1090/1679) intisap etmiş ve onun gözetiminde çilesini çıkarmıştır. Yenikapı

Mevlevihanesi'nde Kâri Ahmed Dede'nin vesilesiyle mesnevihan olmuş ve uzun bir müddet kâri-i *Mesnevî* görevini yürütmüştür. Kâri Ahmed Dede'nin vefatından sonra – ki Naci Ahmed Dede posta geçmiştir- Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne davet edilmiş ve beş sene kadar da orada mesnevihanlık yapmıştır. Buradan Seyyid Mehmed b. Halil Dede'nin postnişinliği döneminde mesnevihan olarak Kasımpaşa'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir ara Edirne'de bulunan Enîs Receb Dede'nin Edirne Mevlevihanesi şeyhi Neşâti Ahmed Dede'den de istifade ettiği bilinmektedir. Edirne Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Mehmed Dede'nin 1095/1684 yılında vefat etmesiyle boşalan posta atanmıştır. Kendisine birçok devlet adamı, mevâli ve müderrisin intisap ettiği bilinmektedir. Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa, Ragıp Paşa bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca onun Sultan II. Mustafa ile aralarında rüya tabiri bakımından geçen bir diyalog da kaynaklara geçmiştir.¹¹²⁵ Fatin Davud, Enîs Receb Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde çile çıkardığını yazıyorsa da bu doğru değildir. Ayrıca Ahmed Bâdi Efendi, Safâyî'ye dayanarak Enîs Receb Dede'nin Peçevizâde Ahmed Dede'den tefeyyüz ettiğini belirtmektedir. Fakat *Safayî Tezkire*'sine bakıldığında Peçevizâde'nin adının zikredilmediği sadece Ahmed Dede'den söz edildiği görülür ki¹¹²⁶ bu, Kâri Ahmed Dede'dir. Enîs Receb Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi'nde Peçevizâde Ahmed Dede'nin hizmetine girdiği iddiası tarihen de mümkün görünmemektedir. Nitekim Peçevizâde Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin 1126/1714 yılında vefat etmesi üzerine Filibe Mevlevihanesi'nden Yenikapı Mevlevihanesi'ne atanmıştı. Enîs Receb Dede ise yukarıda ifade ettiğimiz üzere 1095/1684 senesinde Edirne Mevlevihanesi'nde posta oturmuş ve elli sene bu görevini ifa etmişti. Bu nedenle Peçevizâde Ahmed Dede ile Enîs Receb Dede arasında mürîd-mürşid ilişkisi bağlamında kurulan irtibat mümkün görünmemektedir.

3.1.2.3.2. Safi Mûsâ Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Kasımpaşa ve Yenikapı Mevlevihaneleri postnişini Safi Mûsâ Dede'nin tefeyyüz ettiği ilk kişinin babası Trablusşam Mevlevîhanesi şeyhi Celâl Ali Dede olduğunu söylemek mümkündür. Celâl Ali haricinde Abdülganî Nablusî'nden ilim tahsilinde bulunurken ondan manevi manada talim gördüğü de tahmin edilebilir. Bundan başka Safi Mûsâ

¹¹²⁵ Hayatı hakkında ayrıntı için bk. Mustafa Safayî, *Tezkire-i Safâyî*, 76-77; Sâkib Dede, *Sefîne*, 2/222-224; Esrâr Dede, *Tezkire*, 24-28; Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, 93-94; Es'ad Mehmed, *Bağçe-i Safâ-endûz*, 59-60; Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1671-1675.

¹¹²⁶ Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 63; Safayî, *Tezkire-i Safâyî*, 76.

Dede'nin hayatına ve özellikle postnişin olmadan önce tahsil için gittiği Mısır'da Mevlevî büyüklerinden ders aldığı belirtilmekte fakat herhangi bir isim verilmemekteydi. 1110/1699 tarihinde babasının vefat etmesiyle birlikte Mısır'a geçtiği ve burada 1120/1708 yılına kadar kaldığı bilindiğine göre o esnada Kahire Mevlevîhanesi'nde bulunan zevatın kim olduğu, Safî Mûsâ Dede'nin tahsilinde etkili olan şahsiyetleri tespit etmede önemli bir ipucu olacaktır. Yukarıda belirttiğimiz üzere üzere Mustafa Siyahî Dede'nin Kahire Mevleviyanesi post makamında bulunduğu 1098/1686-1116/1704 tarih aralığı, Safî Mûsâ Dede'nin Mısır'a geliş tarihine rastlamaktadır. Dolayısıyla Safî Mûsâ Dede'nin istifade ettiğı Mevlevîler arasında Mustafa Siyahî Dede de bulunmuş olmalıdır. Böylece Mustafa Siyahî Dede'nin irtibatlı olduğu bir İstanbul Mevlevîhanesi postnişini daha ortaya çıkmıştır.

Safî Mûsâ Dede'nin önde gelen mürîdleri arasında ise, yukarıda değindiğimiz üzere, Galata Mevleviyanesi postnişinleri ve aynı zamanda oğulları Mehmed Şemseddin, Kadî İsa Dede ve damadı Trablusî Selim Dede mevcuttur. Münîbi olarak ise Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi öne çıkmaktadır.

3.1.2.3.3. Mehmed Şemseddin Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Bir diğerkasımpaşamevleviyanesipostnişinimehmedşemseddindede'ninmeşihatı esnasında mevleviyanenin imamet ve semazenbaşılık hizmetini ifa edenin Halebli Derviş Halil isminde bir zat olduğunu *Defter-i Dervişân*'da bulunan bir kayıttan öğrenmekteyiz.¹¹²⁷ Halebli Derviş Halil'in Kasımpaşamevleviyanesinde bu görevleri ifa etmesi onun Mehmed Şemseddin Dede ile tasavvufi manada ilişkisine dair bir fikir sunabilir.

3.1.2.3.4. Arabzâde Ali Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Bir başkakasımpaşamevleviyanesipostnişini Arabzâde Ali Dede'ye intisap edip hizmetine girenler arasında asrın şuarasından Derviş Hilmî (v. 1180/1766) bulunmaktadır. Asıl adı Abdullah olan Derviş Hilmî, Kasımpaşalıdır. Kendisi kuzat zümresinden olup Mevlevî muhiblerinden Hanefi Mustafa Efendi ile kurduğu dostluk sonucu Mevlevîliğe ilgi duymuş ve Arabzâde Ali Dede'nin mürîdi olmuştur. Hatta Kasımpaşamevleviyanesinde mürşidinin kâri-i *Mesnevî*'si olarak da görev yapmıştır.

¹¹²⁷ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 381.

Kudüs ve Arabistan taraflarına yaptığı seyahat sonrası deniz yoluyla İstanbul'a dönerken gemide vefat etmiştir.¹¹²⁸

3.1.2.3.5. Semahat Ömer Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Diğer bir Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Semahat Ömer Dede'ye intisap edenler arasında Râmiz Bey, Hâcegân-ı Dîvan-ı Hümâyûn'dan İbrahim Hanîf Efendi, Kömürcüzade Hâfız Dede gibi devrin ünlü şairlerine ve devlet adamlarına rastlanmaktadır. Râmiz Bey tasavvufî nitelikteki şiirlerini Semahat Ömer Dede'nin feyzi ile söylediğini düşünmektedir. Esrâr Dede, Râmiz Bey'in Semahat Ömer Dede'ye çok bağlı kalarak birçok manzum ibare ortaya koyduğunu söylemektedir. Râmiz Bey, 1202/1787 yılında Ordu-yı Hümayûnda vefat etmiştir. Diğer bir isim İbrahim Hanîf Efendi ise Semahat Ömer Dede'nin elinden münîb külahı giymiştir. Hatta Esrâr Dede, onun bu külahı giymesıyla kendisine gelen cezbe nedeniyle 1001 gün müddetle telvin ehli olduğunu ve sonrasında tekrar sahv ve temkin hale döndüğü bilgisini verir. Hakkında verdiği bilgilerden İbrahim Hanîf Efendi'yi iyi tanıdığı anlaşılan Esrâr Dede, onun âşıkane şiirleri ve arifane sözlerinin bulunmasının yanı sıra üç cilt manzum *Menkabe-i Siyer-i Nebî Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* eserini yazdığını bildirir.¹¹²⁹ Esrâr Dede'nin açık bir biçimde ifade ettiği üzere İbrahim Hanîf Efendi, münîb statüsünde bir Mevlevî'dir.

Güzelhisar Mevlevihanesi şeyhi ve şair Kömürcüzade Hâfız Dede ise Semahat Ömer Dede'nin Edirne Mevlevihanesi postnişi iken hizmetinde bulunanlar arasındadır. Aslen Edirneli olan Mehmed Hafız Dede, nüktedanlık ile meşhurken Semahat Ömer Dede'ye intisap etmiş ve onun rehberliğinde seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. Edirne haricinde çeşitli beldelelere seyahatlerde de bulunan Kömürcüzâde Mehmed Hafız Dede, son olarak Güzelhisar Mevlevihanesi meşihat makamına tayin edilmiştir. Esrâr Dede, *Tezkire*'sini kaleme aldığı sıralarda onun halen mezkûr zaviyenin şeyhliğini sürdürdüğünü bildirir ve kendisine hediye ettiği muhtelif dillerdeki arifane şiirlerinden örnek beyitler sunar.¹¹³⁰

3.1.2.3.6. Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin diğer bir postnişini Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'nin ileride farklı Mevlevihanelerde postnişinlik görevleri icra edecek iki derviş

¹¹²⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 128-129; Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, 250; Enver, *Mevlevî Şâirler*, 73-74.

¹¹²⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 236-238.

¹¹³⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 136.

yetiştirdiği görülmektedir. Biri  avuş Derviş Osman, diğeri de Edirneli Hacı Şakir Dede'dir.

Çavuş Derviş Osman Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede'ye intisap ederek onun gözetiminde çile çıkarmış ve Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde hücreye çıkmıştır. Şeyh Seyyid Ali Dede'nin postnişinliği evresine denk gelen 1222/1807 tarihinde ise Rumeli'de bulunan İlbasan Mevlev hanesine atanmıştır.¹¹³¹

Edirneli Hacı Şakir Dede ise Mehmed Dede Edirne Mevlevihanesi şeyhi iken ondan sikke gitmişti. Mehmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne atandığında ara ara Edirne'den İstanbul'a gelip Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde kalırdı. 1224/1809 tarihinde Filibe Mevlevihanesi'ne Seyyid Hasan Dede'nin yerine şeyh tayin edilmiştir.¹¹³² Böylece Mevlânazâde Mehmed Dede'nin biri İlbasan Mevlevihanesi'ne postnişin olan ve diğeri ise Filibe Mevlevihanesi meşihat makamına tayin edilen iki mürîd yetiştirdiği görülmektedir.

3.1.2.3.7. Seyyid Ali Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Mehmed Dede'den sonra posta oturan Seyyid Ali Dede'ye intisab edenler arasında Hâcegân-ı Dîvan-ı H m yun'dan Abdülhay Efendi vardır.  sk dar Sultantepe sakinlerinden olan Abdülhay Efendi, Şeyh Seyyid Ali Dede'nin elinden arakiyye giymiştir.¹¹³³ Abdülhay Efendi'nin muhib statüsünde Mevlevî saliki olduğunu söylemek mümkündür.

Seyyid Ali Dede'den sikke giyenler arasında Mustafa Bey el-Mevlevî (v. 1232/1816) de bulunmaktadır. Nâsır Dede, Eyyub semtinde oturan Mustafa Bey'in daima sikke ile dolaştığını ve Kasımpaşa Mevlevihanesi haziresinde defnedildiğini belirtmektedir.¹¹³⁴ "Bey" unvanına bakılırsa Mustafa Bey'in devlet erkânından olduğu veya devlet adamlarının soyundan geldiği düşünülebilir. Ayrıca Seyyid Ali Dede'nin elinden arakiyye değil de sikke giymesi ve bu giydiği sikkeyi hiç çıkarmaması onun münîb statüsünde sâlik olduğunu hissettirmektedir. Burada daha önce değindiğimiz üzere

¹¹³¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân I*, 145.

¹¹³² Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân I*, 145.

¹¹³³ Abdülhay Efendi'nin Sultan II. Mahmud tarafından inşa edilen  b-bend binasına 1231/1816 yılında memur olarak tayin edildiği kaydedilmektedir. Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 299. Ayrıca Abdülhay Efendi'nin hanımı S liha Hatun, Edremid'de bulunan zeytinliği Mevlid-i Şerif kıraati için vakf ettiğini belirten Nâsır Dede, 20 Rebiulevvel 1226/14 Nisan 1811 düzenlenen kıraat meclise kendilerinin de katıldığını ifade etmektedir. Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân I*, 147.

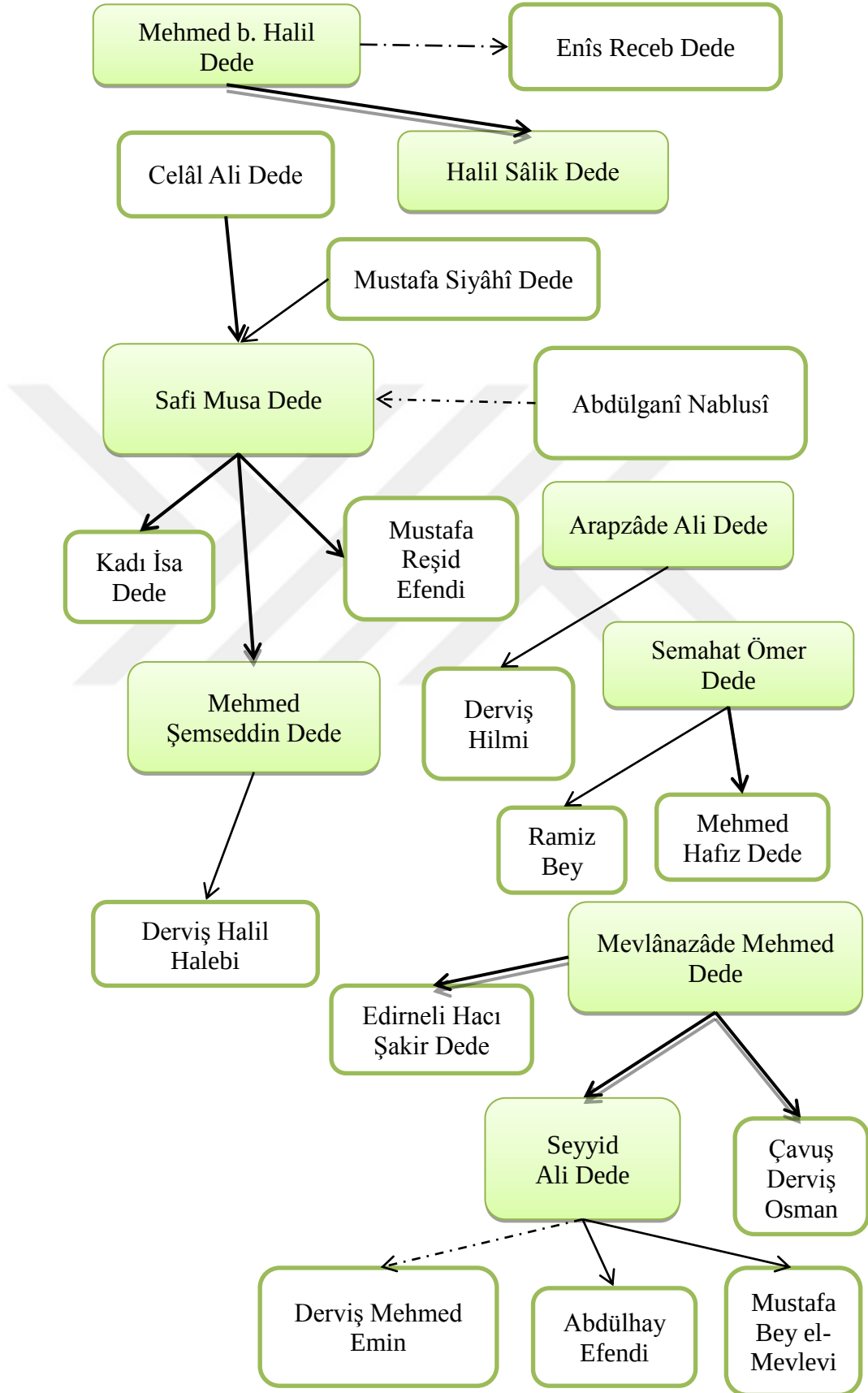
¹¹³⁴ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 339.

dergâh-ı selâse neyzenbaşısı Derviş Emin Dede'nin Seyyid Ali Dede zamanında hücrenişin olarak Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde bulunduğunu hatırlamalıyız. Bu bağlamda Derviş Mehmed Dede'nin Seyyid Ali Dede'den istifade ettiğini kabul edebiliriz.

Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinin ilişkiler ağı ile alakalı olarak buraya kadar aktardıklarımızı şöyle şematize etmemiz mümkündür:

Şekil 14:
Kasımpaşa Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı

Netice itibariyle postnişinler arası şeyh-mürîd ilişkileri haricinde çeşitli mesleklerden kişilerin gelerek Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde çile çıkardıkları, muhtelif hizmetlerde bulundukları ve münîb/muhib statüsünde mevlevihane ile irtibatlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Özellikle gerek devletin çeşitli tabakalarından kendisine intisap edenler gerek dönemin padişahı ile olan diyalogu gerekse de Edirne'ye katkıları bakımından Mevlevîlik tarihinde önemli bir şeyh olan Enîs Receb Dede'nin, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde kâri-i *Mesnevî* olarak Mehmed b. Halil Dede'nin hizmetinde bulunması mühimdir. Bu tespit aynı zamanda Edirne ve Kasımpaşa Mevlevihaneleri arası münasebet bakımından da değerlidir. Bu mevlevihanede kâri-i *Mesnevî* olarak Arabzâde Ali Dede'nin hizmetinde bulunmuş bir diğer Mevlevî ise şair Derviş Hilmî'dir. Mevlânazade Seyyid Mehmed Dede ise İlbasan Mevlevihanesi'ne postnişin olacak Çavuş Derviş Osman ve Filibe Mevlevihanesi'ne şeyh olacak Hacı Şakir Dede'yi bu mevlevihanede yetiştirmişti. Seyyid Mehmed Dede'nin mürîdi ve oğlu Seyyid Ali Dede'ye intisap edenler arasında ise devlet görevinde bulunanlar dikkat çekmektedir.

3.1.2.4. Beşiktaş Mevlevîhanesi Postnişinleri

Beşiktaş Mevlevihanesi meşâyihî arasında birbirleriyle şeyh-mürîd münasebetinde bulunanlar mevcuttur. Meselâ mezkûr mevlevihanede XVIII. yüzyılın ilk postnişini Memiş Efendi, ikinci postnişini olan oğlu Seyyid Ahmed Dede'nin mürşididir. XVIII. yüzyılın üçüncü postnişini olan Mehmed Sadık Dede ise dedesi Seyyid Ahmed Dede'nin mürîdidir. Asrın son postnişini Zühdi Yusuf Dede ise babası Trablusî Ahmed Dede'nin mürîdidir. Yine bu mevlevihane postnişinlerinden Abdülehad Dede de muhtemelen babası Tokat Mevlevihanesi şeyhi Müderris Mehmed Mukîm Dede'den hilafet almıştır. Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerinin birbirleri arasındaki şeyh-mürîd ilişkilerinin yanı sıra hilafet verdikleri mürîdleri, kendi elleriyle sikke ve arakiyye giydirdikleri münîb ve muhibleri vardır.

3.1.2.4.1. Mehmed Memiş Dede'nin Şeyh-Mürîd İlişkileri

Birinci bölümden hatırlanacağı üzere kaynaklarda genel olarak Beşiktaş Mevlevihanesi'nin XVIII. asırdaki ilk şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'nin bir önceki postnişin Yusuf Çengî Dede'nin mürîdi olduğu belirtilmekteydi. Sâkıb Dede ise onun Şeyh Hasan'dan ilim tahsil ettiği ve manevi terbiye gördüğünü söylemişti. Benzer şekilde Müstakimzâde'nin çiziminde Memiş Dede, Hasan Dede'den nisbet almış bir

biçimde gösterilmiştir. Yine aynı çizimde Hasan Dede ise Mevlevîlik nisbetini Yusuf Çengî Dede'den alır halde görünmeydi.¹¹³⁵ Biz her iki veriyi de birleştirerek Memiş Dede'nin hem kayınpederi Yusuf Çengî Dede hem de akrabası olan Şeyh Hasan Dede'den manevi terbiye gördüğünü kabul ediyoruz. Bununla birlikte Hazine-i Evrak arşivi 172 numarada bulunan bir silsilename Mehmed Memiş Dede'nin Mevlevîlik nisbetini Kahire Mevlevihanesi postnişini Şâtır Mehmed Dede'den aldığı yönünde göstermektedir.¹¹³⁶ Doğrusu böyle bir irtibattan söz eden başka bir kaynağa rastlamadık. Silsilenâmenin aksine kaynaklarda Haleb Mevlevihanesi şeyhi olarak sunulan Şâtır Mehmed Dede'nin 1705'ten önce vefat etmesi¹¹³⁷ Eyyûbî Mehmed Memiş Dede ile zamansal bakımdan görüşebileceğini mümkün kılmakla birlikte mekânsal manada görüşmeye imkân sağlayacak bir veri olmaması söz konusu irtibata şüpheyile yaklaşmamıza sebebiyet vermektedir.

Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'nin müridlerine ilişkin ise kaynaklarda net bir malumat bulunmamaktadır. Fakat onun feyiz verdiği kişiler arasında Mustafa Sâkîb Dede'nin bulunduğu kanaatindeyiz. Nitekim Sâkîb Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi'nde icra edilen mukabelelere katıldığı, zaman zaman bu mukabeleleri izlemeye gelen padişah IV. Mehmed ile sohbet ettiği bilinmektedir.¹¹³⁸ Bu durumda Sâkîb Dede, o sıralarda postnişin olan Eyyûbî Mehmed Memiş Dede ile görüşmüş ve ondan istifade etmiş olmalıdır.

3.1.2.4.2. Seyyid Abdülehad Dede'nin Müridleri

Bir başka Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülehad Dede'nin Tokat Mevlevihanesi postnişinliğini yürüttüğü esnada öne çıkan münîb/muhibleri arasında şair Kâni Efendi vardır. Kânî Efendi asrın nazım ve nesir sahasında önemli isimler arasındadır. Esrâr Dede'nin “asrımızın Veysî-i nam-dârı”¹¹³⁹ olarak tanıttığı Kâni Efendi 1124/1712 tarihinde Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarında Tokat

¹¹³⁵ Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, 437b.

¹¹³⁶ Hazine-i Evrâk Arşivi, nr. 172. Aynı silsilenameye baktığımızda Şâtır Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Halil Dede'den hilafet aldığı yönünde gösterilmiştir ve Seyyid Halil Dede'nin vefatı 1135 olarak gösterilmiştir. Bu durumda Halil Dede'den kasıt Seyyid Halil Sâlik Dede'dir fakat bu tarihen mümkün değildir. Diğer taraftan Münecimbaşı Ahmed Dede'nin de Halil Dede'den hilafet aldığına gösterilmesi burada kastedilenin Halil Fazıl Dede olduğunu göstermektedir. Bu durumda kendi vefat tarihi yerine sehven torununun vefat tarihi kaydedilmiştir.

¹¹³⁷ Özçelik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Mevlana, Mevleviler ve Mevlevihâneler*, 129.

¹¹³⁸ Ahmed Hâlis Efendi, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 223.

¹¹³⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 471.

Mevlevihanesi şeyhi Abdülehad Dede'ye intisab eden Kânî Efendi, İstanbul'a gittiği 1168/1755 tarihine kadar Tokat Mevlevihanesi'nin müdavimi olmuştur.¹¹⁴⁰ Kânî'nin *Dîvan*'ı vefatından sonra reisülküttap Mehmed Râşid Efendi'nin emriyle Nâilî Abdullah Paşa'nın torunu, bir diğer ifade ile Peçevizâde Ârifî Ahmed Dede'nin ahfadından Halil Nûri Efendi tarafından tertip edilmiştir. Kânî Efendi, enteresan fıkralar, latifeler ve nükteler söylemekle meşhur olmuştur. Bu nüktedân şairin vefatına Sünbülzâde Vehbî (v. 1224/1809) ve Sürûrî (v. 1229/1813) tarih düşürmüşlerdir.¹¹⁴¹

Kânî Efendi'nin gençlik yıllarında Abdülehad Dede'ye intisap ettikten kırk yaşlarına kadar Tokat Mevlevihanesi'nin müdavimi olduğu belirtilir. 1168/1755 yılında Hekimoğlu Ali Paşa, Trabzon'dan dönerken uğradığı Tokat'ta Kânî Efendi'nin yazdığı bir kasideyi beğenmesi üzerine şeyhi Abdülehad Dede'nin iznini alarak onu İstanbul'a götürür ve *Dîvan-ı Hümâyûn Kalemi*'ne yerleştirir. Böylece Kânî Efendi İstanbul'a gelmesiyle asıl şöhretini yakalar. 1206/1792'de vefat eder ve Eyüb'de bulunan Feridun Paşa Türbesi'nin sağ tarafına defnedilir.¹¹⁴² Kânî Efendi'nin intisap ettikten sonra hayatını tamamen değiştirmesi, eski alışkanlıklarını terketmesi onun münîb statüsünde Mevlevî sâlik olduğunu hissettirmektedir.

Bazı kaynaklarda onun Tokat Mevlevihanesi şeyhi olduğu kayıtlıdır.¹¹⁴³ Ancak 1168/1755 yılında Tokat'tan ayrılışıyla birlikte tekrar Tokat'a geri döndüğüne dair bir bilgi bulunmadığından Tokat Mevlevihanesi şeyhi olduğuna dair bilginin tashih edilmesi gerekir. Diğer taraftan Tokat Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Hâdi Dede'nin Çelebilik Makamı'na göndermiş olduğu 1327/1911 (Rumi) tarihli mektubunda dergâhta postnişinlik yapan şeyhler arasında Kânî Efendi zikredilmemektedir.¹¹⁴⁴ Bütün bunlar onun Tokat Mevlevihanesi postnişini olduğu iddiasını geçersiz kılan unsurlardandır.

¹¹⁴⁰ Bu bilgi bize aynı zamanda Abdülehad Dede'nin Tokat Mevlevihanesi'nde uzun bir süre şeyhlik yaptığını da göstermektedir. Şair Kânî hakkında bilgi için bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1452-3; Yüksek Lisans Tezleri.

¹¹⁴¹ Vehbî'nin tarih mısraı "Gitti gevher idi, gûyâ o ma 'ârif kânî", Sürûrî'nin ise "Her sözü ma'den-i cevher idi, gitti Kânî"dir. Bk. Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 361; Fatin, *Hatimetü'l-eş'âr*, 357-358.

¹¹⁴² Yazar, *Kânî Dîvânı Tenkidli Metni ve Tahlili*, 33; Kayaalp, "Kânî", 306.

¹¹⁴³ Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 76. Hatta Kânî Efendi'nin Tokat Mevlevihanesi şeyhi olduğu kabulüyle ona dayanarak Tokat Mevlevihanesi postnişinleriyle idarî merkez arasında yakın ilişkilerin bulunduğunu iddia edenler dahi bulunmaktadır. Bk. Atılğan, "Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi", 62.

¹¹⁴⁴ Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, 68/36-03.

3.1.2.4.3. Trablusî Ahmed Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Bir başka Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini olan Trablusî Ahmed Dede'nin ilk olarak öne çıkan müridi kuşkusuz halefî Zühdî Yusuf Dede'dir. Bunun dışında onun meşihat zamanına rastlayan 29 Zilhicce 1184/15 Nisan 1771 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre mevlevihanenin naathanlığına Derviş Mehmed tevcih edilmişti.¹¹⁴⁵ Buradan hareketle Derviş Mehmed'in Ahmed Dede'den istifade eden dervişler arasında bulunduğu düşünülebilir.

3.1.2.4.4. Zühdî Yusuf Dede'nin Mürîd/Münîb/Muhibleri

Beşiktaş Mevlevihanesi'nde asrın son şeyhi Zühdî Yusuf Dede'nin hizmetinde bulunanlar arasında Halebî Mehmed Dede (v. 1232/1817) ve Beşiktaşlı Helvacı Mehmed Dede (v. 1245/1829) bulunmaktadır. Bir süre Zühdî Yusuf Dede'nin hizmetinde bulunan Halebî Mehmed Dede, Konya Mevlâna Âsitanesi'ne giderek çileye girmiştir. Çilesini tamamladıktan sonra tekrar Beşiktaş Mevlevihanesi'ne dönen Halebî Mehmed Dede vefatına kadar burada hücrenişin olarak kalmıştır. Helvacı Mehmed Dede ise Zühdî Yusuf Dede'nin hizmetinde bulunurken birkaç sene Beşiktaş Mevlevihanesi'nin kudümzenbaşılık görevini de icra etmiştir.¹¹⁴⁶ Sonrasında Siroz Mevlevihanesi'ne şeyh olacak Osman Dede de Zühdî Yusuf Dede zamanında Beşiktaş Mevlevihanesi'nde sakin olmuştur. Eyyub semtinde ikamet eden Osman Dede, Mehmed Ruhi Dede'nin meşihat döneminde Galata Mevlevihanesi matbahında on dört ay kadar hizmette bulunmuş, daha sonra tekrar evine dönmüştü. Zühdî Yusuf Dede'nin ona Beşiktaş Mevlevihanesi'nde kalmasına izin vermesi üzerine de bir süre bu mevlevihanede kalmıştı. Daha sonra tekrar evinde kalmaya devam eden Osman Dede, Konya Mevlâna Dergâhı'nda hizmete girmeye niyet ettiğinden karısından anlaşmalı bir şekilde boşanmıştır. Mevlâna Dergâhı'nda dokuz ay hizmette bulunan Osman Dede, Siroz Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede Efendi'nin vefatı üzerine 1235/1819 yılında Siroz'a atanmıştır. Şiirle de ilgilendiği anlaşılan Osman Dede'ye Çelebi Efendi "Nûrî" mahlasını vermiştir.¹¹⁴⁷

Müsâhib ve Hayâlî lakabıyla meşhur Derviş Said Efendi (v. 1272/1856), Beşiktaş Mevlevihanesi'ne devam etmiş ve Zühdî Yusuf Dede'nin elinden sikke giymiştir.

¹¹⁴⁵ BOA, AE.SMST.III, 184/14482, 29 Zilhicce 1184 (15 Nisan 1771).

¹¹⁴⁶ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 395, 409.

¹¹⁴⁷ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 365.

1190/1776 yılında Eyüb’de doğmuş olan Derviş Said Efendi, Sultan III. Selim zamanında saraya alınmış, bir ara Adana’ya sürgün edilmiş, II. Mahmud zamanında ise tekrar İstanbul’a gelmiştir. Zühdi Yusuf Dede’ye intisabı İstanbul’a geri dönüşünde gerçekleşmiştir. Resim sanatında usta olan Derviş Said Efendi, suluboya portre işlemiş, alegorik resimler ortaya koymuştur. Şöhret ve makamı sevmediği, kibir ve gururdan uzak olduğu belirtilen Derviş Said Efendi’nin zekâsı, hoş meşrebi, olgunluğu ve güzel ahlakı ile herkesin muhabbetini kazandığı söylenir. Sazende hususiyeti de bulunan Derviş Said Efendi iyi bir neyzendir. Aynı zamanda Leylek Hasan Dede’nin de resim hocalığını yapmıştır.¹¹⁴⁸ Leylek Hasan Dede, hat talimini Zühdi Yusuf Dede’den meşk ettiği bilinir. Yenikapı Mevlevihanesi müntesiplerinden Leylek Hasan Dede, sanatlı çalışmalarında leylek resmini çokça tekrarladığı için kendisine “leylek” lakabı verilmiştir. Kabir taşında bulunan destarlı sikke figürü onun mesnevihan olduğuna işaret olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁴⁹ Leylek Hasan Dede’nin hat sanatını Zühdi Yusuf Dede’den meşk ederken ondan tasavvufî manada istifade ettiği tahmin edilebilir.

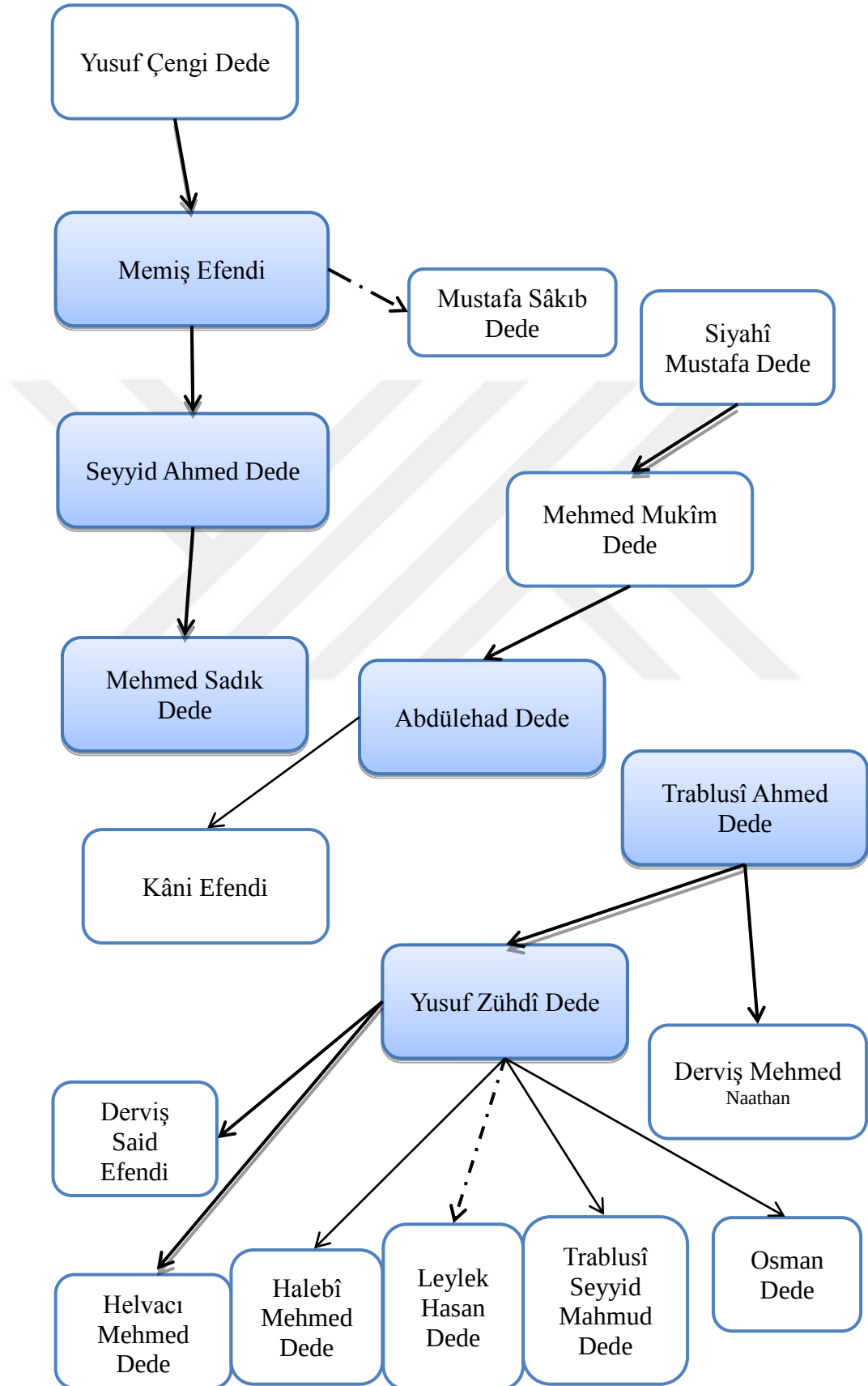
Ayrıca biyografisini verdiğimiz bölümden hatırlanacağı üzere Zühdi Yusuf Dede’nin meşihatı döneminde Beşiktaş Mevlevihanesi’nin ser-tabbâhı olarak hizmet gören ve daha sonra Galata ve Beşiktaş Mevlevihaneleri postnişini olacak Trablusî Seyyid Mahmud Dede’yi de Zühdi Yusuf Dede’den istifade edenler arasında kabul etmek mümkündür.

Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerinin ilişkileri bağlamında buraya kadar anlattıklarımızı şema halinde şöyle gösterilebiliriz:

¹¹⁴⁸ Uzluk, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevlevîler*, 67-69; Işın, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, 170.

¹¹⁴⁹ Uzluk, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevlevîler*, 66-67.

Şekil 15:
Beşiktaş Mevlevihanesi Postnişinleri Şeyh-Mürîd İlişkileri Ağı

Yukarıdaki şekil Beşiktaş Mevlevihanesi'nin XVIII. yüzyıldaki ilk üç postnişininin akrabalık bağı haricinde birbirleriyle şeyh-mürîd ilişkileri içerisinde olduğunu da göstermektedir. Bu üç postnişin Memiş Efendi, Seyyid Ahmed Dede ve Mehmed Sadık Dede'nin her biri İstanbul Mevlevihanelerinde çile çıkarmışlardır. Diğer postnişinler Trablusî Ahmed Dede Trablusşam ve Abdülehad Dede Tokat Mevlevihanesi'nde Mevlevîlik nisbetlerini almışlardır. Babası Trablusî Ahmed Dede'nin mürîdi olan Zühdfî Yusuf Dede'nin de Beşiktaş Mevlevihanesi'nde çile çıkardığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla XVIII. yüzyıl Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerinin hilafetlerini aldıkları mevlevihaneler olarak Beşiktaş, Tokat ve Trablusşam öne çıkmaktadır. Zühdfî Yusuf Dede'den istifade edenler arasında mûsikîşinas ve ileride postnişinlik görevlerinde bulunacak Mevlevîlere rastlanırken Abdülehad Dede'nin devrin önemli şairlerinden olan Kani Efendi'nin şeyhi olduğu dikkat çekmektedir.

3.1.2.5. Üsküdar Mevlevîhanesi Postnişinleri

İnşa tarihi 1200/1790lara rastladığı için Üsküdar Mevlevihanesi postnişinlerinin, XVIII. yüzyıla yansıyan şeyh-mürîd ilişkileri bağlamında bağlantılarının, diğer Mevlevihane meşâyihine göre çok sade olduğu görülmektedir. Dergâhın ilk ve XVIII. yüzyıldaki tek postnişini olan Halil Numan Dede'nin, her ne kadar net bir kayıt bulunmasa da, Konya Mevlâna Dergâhı'nda çilesini çıkardığı ve 1201/1786 yılında Galata Mevlevihanesi postuna oturduğunu hesaba kattığımızda onun Hacı Ebubekir Sani b. Mehmed Ârif-i Râbi' Çelebi Efendi'nin (v. 1199/1785) mürîdi olduğunu söylemek mümkündür. Halil Numan Dede'den sonra posta oturan oğlu Mehmed Hüsameddin Dede'nin de babasından hilafet aldığı tahmin edilebilir.

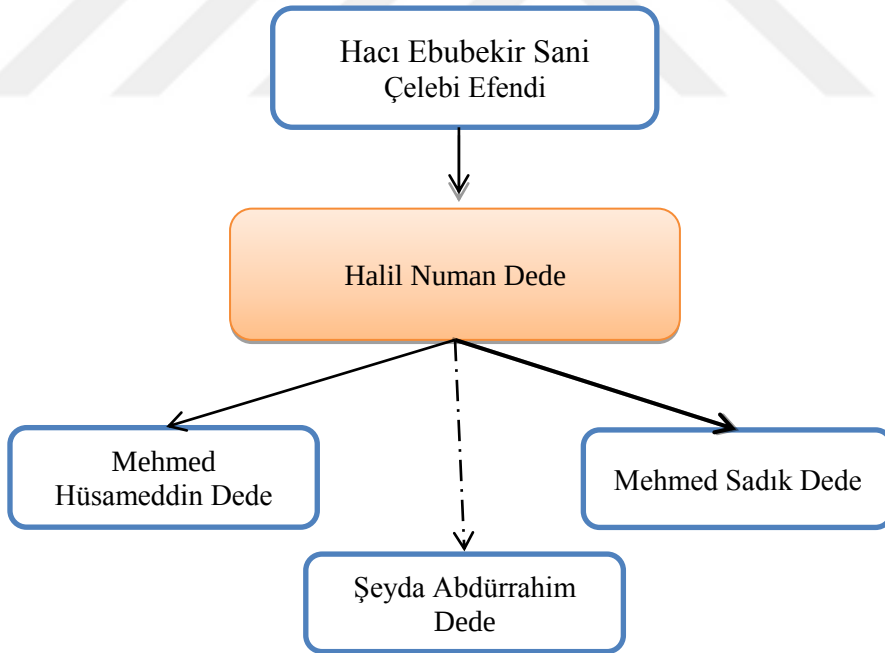
Halil Numan Dede'nin kaynaklara yansıyan tek mürîdi olan Şeyh Mehmed Sadık Dede b. el-Hâc Ömer'dir. Üsküdar Mevlevihanesi'ne gelir sağlamak üzere Halil Numan Dede'nin vakfettiği İzmir-Tire kasabasındaki Mahmudlar Çiftliği'nin idaresi ile meşgul olmuştur. 1207/1792 yılında vefat etmiş ve Tire'nin Arpaçılar köyü mevkiinde, Kaplan Dede'nin mezarının yakınına defnedilmiştir. Mezar taşında “Sâbıkan Galata Mevlevihanesi'nde şeyh olan Yiğit Ali Paşazâde Şeyh Nûman Beyin hulefâsı, merhum ve mağfur eş-Şeyh Mehmed Sadık Dede” yazmaktadır.¹¹⁵⁰

Halil Numan Dede'nin postnişinliği sırasında XVIII. yüzyılın ünlü mûsikîşinası ve Mevlevî âyini bestekârı Abdürrahim Şeydâ Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'yle ilişkili

¹¹⁵⁰ Vassaf, *Sefîne*, 5/263.

olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Onun Üsküdar Mevlevihanesi kudümzenbaşılığı görevinde bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁵¹ Hatta vefat ettiğinde Üsküdar Mevlevihanesi'nin şeyhlere mahsus türbesine defnedildiği bilinmektedir.¹¹⁵² Bu veriler Abdürrahim Şeydâ Dede'nin Üsküdar Mevlevihanesi'yle olan yakın irtibatını göstermekte ve aynı zamanda Halil Numan Dede ile münasebet halinde olduğunu ima etmektedir. Mevlevîlerin Enderun ile olan ilişkileri konusunda belirttiğimiz üzere Galata ve Yenikapı Mevlevihanesi müdavimlerinden Abdürrahim Şeydâ Dede'nin, Halil Numan Dede ile tanışıklığının onun Galata Mevlevihanesi postnişini olduğu döneme kadar geri gittiği tahmin edilebilir. Ayrıca Şeydâ Dede'den yaklaşık bir sene kadar önce vefat eden Halil Numan Dede'nin postnişin olarak Üsküdar Mevlevihanesi'nin şeyhlere mahsus türbesinde medfun bulunan ilk kişi olduğu hesaba katıldığında Abdürrahim Şeydâ Dede'nin Halil Numan Dede'nin yanına defnedilmesi ikisinin yakınlık derecesine ilişkin fikir sunmaktadır.

Şekil 16:
Üsküdar Mevlevihanesi Postnişini Şeyh-Mürîd İlişkisi

¹¹⁵¹ Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikisi*, 1/109.

¹¹⁵² Ergun, *TMA*, 1: 168; Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, 270; Özcan, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dini Mûsiki*, 1/58-59; Öztuna, *BTMA*, 1/21.

İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinin tasavvufî bağlantılarını zikrettikten ve bunları görsel olarak sunduktan sonra Mustafa Sâkîb Dede'nin (v. 1148/1735)¹¹⁵³ söz konusu postnişinlerin bir kısmı ile kurduğu tasavvufî münasebetlerle oluşan bir aileden söz etmek istiyoruz. Buradaki aile kavramıyla neseben kurulan akrabalık bağlarını değil, manevî bağlarla oluşan bir bütünü kastediyoruz. Bu bütünü Esrâr Dede, “hanedân-ı Sâkîbiyye” olarak kavramlaştırmış ve Sâkîb Dede'nin yetiştirdiklerini ve onların da yetiştirdiklerini bu bütüne dâhil etmişti. Biz de aynı kavramı kullanarak manevi bağlarla meydana gelen ve İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinin bir kısmını içine alan bu hanedanı takdim edeceğiz.

3.1.2.6. Manevî Bağlarla Kurulan Bir Aile: Hânedân-ı Sâkîb

Sâkîb Dede'den manevi terbiye alanlar ve onlardan da terbiye görenlerle oluşan ve Esrâr Dede'nin “hanedân-ı Sâkîbiyye” olarak kavramlaştırdığı Sâkîb Dede Hanedanı'na müntesip birçok Mevlevî şeyhinin bulunduğunu görmekteyiz. İstanbul Mevlevîleri özelinde düşünüldüğünde bu ailenin en önemli üyeleri Seyyid Ebubekir Dede ve Ali Nutkî Dede başta olmak üzere tekke ve zaviyelerin kapatılması kadar Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamında oturan tüm postnişinlerdir. Bununla birlikte Esrâr Dede'nin de ima ettiği üzere Seyyid Ebubekir ve Ali Nutkî Dedelerin yetiştirdiklerini de bu hanedana dâhil ettiğimizde ilişkiler düzeyinde yoğun ve karmaşık bir ağ ile karşı karşıya kalırız. Diğer taraftan Kütahya Mevlevîhanesi postnişini olarak Sâkîb Dede, sonrasında onun makamına oturan oğlu Halis Ahmed Dede ile manevi bağı olan Mevleviler göz önünde bulundurulduğu takdirde bu ailenin kapsamı daha da genişleyecektir. Bu nedenle söz konusu hanedanın müntesiplerine, XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihî açısından bakılırsa Ebubekir Dede ve Ali Nutkî Dede'nin müritleri bu ailenin en önemli parçası olacaklardır. Bunun yanı sıra Ali Nutkî Dede'nin mürfîdi olması sebebiyle Şeyh Gâlib de Hanedân-ı Sâkîb'ın bir ferdi olarak öne çıkacaktır. Aynı şekilde Galata Mevlevihanesi hücrenişinlerinden Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'e intisap etmesi nedeniyle kendisini de bu hanedanın bir ferdi olarak kabul etmektedir. Onun bu kabulü şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır:

Şeyhim reh-i Mevlevîde Gâlib oldu / Feyz-i nefsi âleme vâcib oldu

¹¹⁵³ Detaylı biyografisi oğlu şeyh Halis Ahmed Dede tarafından kaleme alınan “Tufeyl-ü menâkibi'l-kibâr Mevlevî fi menkabeti hazret-i şeyh Sâkîbi'l-ma'nevî” kitabı içerisinde verilmektedir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa nr. 1186'da kayıtlı olup 154 varaktır. 2018 yılında Arif Edip Aksoy hazırlanan bir doktora tezinde verilmiştir.

*Esrâr eğerçi bî-nevâdır amma / Bir çâker-i hânedân-ı Sâkîb oldu*¹¹⁵⁴

XVIII. asır Mevlevî meşâyihî içerisinde Hanedan-ı Sâkîb'a müntesip olma bağlamında Ebubekir Dede, Ali Nutkî Dede, Şeyh Gâlib ve onların müridlerinin öne çıkması Yenikapı Mevlevihanesi ile Galata Mevlevihanesi arasındaki manevî yakınlığı net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu iki mevlevihane arasında Hanedân-ı Sâkîb'a müntesibiyet bağlamında oluşan manevî yakınlığın yanı sıra ailevî bir yakınlığın da kurulduğu görülmektedir. Söz konusu ailevî yakınlık Hanedân-ı Sâkîb ile Yazıcızâde-Ahizâdeler Ailesi arasında kurulan sıhriyet bağı ile meydana gelmiştir. Bu bağı kurulmasında etkin rol sahipleri Gavsî Ahmed Dede'nin torunu olan Sırrî Abdülbâki Dede'nin kızı Sa'îde Hanım ile Mustafa Sâkîb Dede'nin mürîdi şeyh Ebûbekir Dede'dir.¹¹⁵⁵

Nâyî Osman Dede'nin şeyhi ve kayınpederi olan Gavsî Ahmed Dede'nin (v. 1108/1696) soyunun babası tarafından Gelibolulu Yazıcızâde sülalesine, annesi tarafından da Ahizâdeler olarak meşhur bir mevâlî ailesine dayandığını belirtmiştik.¹¹⁵⁶ Böyle köklü bir aileden gelen Gavsî Ahmed Dede, aynı zamanda Sâkîb Dede'nin de feyz aldığı şeyhleri arasındadır. Sâkîb Dede, İstanbul'a geldiğinde Galata Mevlevihanesi'nde Gavsî Ahmed Dede'nin hizmetinde bulunmuştu.¹¹⁵⁷ Bu nokta Gavsî Ahmed Dede'nin yetiştirdiği bir şeyh olan Sâkîb Dede'nin mürîdi olan Ebubekir Dede'nin yine Gavsî Ahmed Dede'nin soyundan gelen bir hanım ile evlenmesi yönünden dikkat çekicidir.

Mezkûr ailelerin kurduğu bu bağ, Yenikapı Mevlevihanesi'nin tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununa kadar meşihat makamına oturanlarca devam etmiştir. Bu bağdan Yenikapı Mevlevihanesi post makamına oturanlar sırasıyla Ali Nutkî Dede, Abdülbaki Nâsır Dede, Mehmed Hüsni Dede, Abdürrahim Künhî Dede, Osman Selahaddin Dede,

¹¹⁵⁴ Esrâr Dede, *Tezkire*, 86; Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 122.

¹¹⁵⁵ İlginçtir ki Ebubekir Dede'nin, Yenikapı Mevlevihanesi'ne postnişin tayin edilmesi üzerine geldiği İstanbul'da ilk ziyaret ettiği kişi Galata Mevlevihanesi postnişini Sırrî Abdülbaki Dede'dir (Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 333). Sırrî Abdülbaki Dede'nin vefatından sonra da onun damadı olmuştur.

¹¹⁵⁶ Gavsî Ahmed Dede, İstanbul'da ilim tahsil etikten sonra Bursa'ya geçmiş buradaki mevlevihanenin postnişini Zihni Salih Dede Efendi'ye intisap etmişti. Daha sonra İstanbul'a geçen Gavsî Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Fâzıl Halil Dede'nin hizmetinde bulunmuş, Galata Mevlevihanesi şeyhi Arzî Mehmed Dede Efendi'nin ise kari'i *Mesnevîleri* olmuştur. 1087/1676 senesinde Galata Mevlevihanesi'nde Naci Ahmed Dede yerine posta oturmuştur. Şeyhî "maarif-i 'ilmiye ile meşhur, hoş sohbet ü hoş-nüvîs, sâhib-i tab'-ı selis, bi-tahsis mühr-kenlikde ferîd, vadisinde vahid, pîr-i mu 'ammer, salâh-ı hâlîle muhammer idi" sözleriyle onun uzun yaşadığını, hoş sohbet, sâlih biri ve hattının güzel olduğuna dikkat çekmektedir. *Dîvan*'ı vardır. Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2211-2212; Esrâr Dede, *Tezkire*, 400-402.

¹¹⁵⁷ Esrâr Dede, *Tezkire*, 82.

Mehmed Celâleddin Dede ve Abdülbaki Dede'dir.¹¹⁵⁸ Hatta XVIII. asırda kurulan bu bağın halen dahi hayatîyetini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu kapsamda günümüzde Matematik sahasında öğretim üyesi olarak görev yapan Prof.Dr. Nasır Abdülbaki Baykara'yı misal olarak verebiliriz.

Hânedân-ı Sâkıb içerisinde Yenikapı Dergâhı'nda bulunduğu önemli görevlerle dikkat çeken bir isim de Seyyid Ebubekir Dede'nin yeğeni Seyyid Sahih Ahmed Dede'dir. Çalışmamızın birinci bölümünde detaylarına girdiğimiz üzere, Seyyid Ebubekir Dede'nin kardeşi Ömer Dede'nin oğlu olan Sahih Ahmed Dede, küçük yaştan itibaren Seyyid Ebubekir Dede'nin terbiyesine verilmişti. Onun rehberliğinde çilesini çıkararak dede unvanını aldı. Yine Seyyid Ebubekir Dede'nin meşihat makamında bulunduğu esnada Yenikapı Dergâhı'nın türbedâr, meydancı ve kandilcilik görevlerinde bulundu. Ali Nutkî Dede'nin biyografisinde ifade ettiğimiz üzere Nutkî Dede erken bir yaşta meşihat makamına tayin edildiği için mevlevihaneyi bir süre Sahih Ahmed Dede idare etmişti. Ayrıca yine Nutkî Dede postnişinliği zamanında aşçıbaşı, duacı, türbedar, meydancı ve semazenbaşı gibi hizmetlerde bulunmuştu. Nâsır Abdülbâkî Dede'nin meşihatı zamanında ise meydancılık dışındaki diğer hizmetlerini devam ettirmişti. Sahih Ahmed Dede, hem dergâhın "Aşçı Dede"liği statüsünün gerektirdiği görev icabı hem de erken yaşta meşihat makamına atanmalarından dolayı Ali Nutkî ve Nâsır Dedelerin ilim ve irfan tahsilinde gösterdiği emekler nedeniyle¹¹⁵⁹ Yenikapı Mevlevihanesi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yine onun, Şeyh Gâlib'in babası Mustafa Reşid Efendi'nin yakın dostlarından ve sohbet arkadaşlarından olduğunu da hatırlatmalıyız. Ali Nutkî Dede'nin mürîdi olarak Şeyh Gâlib'in de Sahih Ahmed Dede'nin çevresinde olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Hatta Sahih Ahmed Dede'nin Dervişe Şerife Emine Hatun binti Seyyid Hacı Ahmed Efendi ile 1202/1788 yılında gerçekleşen evliliklerinden dünyaya gelen Mehmed Kudretullah Dede'nin doğumuna Şeyh Gâlib'in tarih düşürmesi onların yakın münasebette olduklarına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Didim târih-i milâsını Gâlib

¹¹⁵⁸ Zikrettiğimiz bu isimler üzerine çalışma yapıldığı için burada detaya girmedik. İlgili çalışma için bk. Erdoğan, "Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdı", *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği*, 91-130. Ailenin son postnişini Abdülbaki Baykara hakkında yapılmış müstakil çalışma için bk. Erdoğan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi Abdülbaki Baykara Dede: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*.

¹¹⁵⁹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervişân II*, 137.

*Mehmed Kudretullah lutf-ı Haydır*¹¹⁶⁰

Mehmed Kudretullah Dede, ileride Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olur. Yine onun oğlu Ataullah Dede de Galata Mevlevihanesi şeyhlerindendir. Sâkıb Dede Hanedânı böylece uzun vadede İstanbul Mevlevihanelerinde ve özellikle Yenikapı Mevlevihanesi'nde hayatini genişleyerek devam ettirir.

Hânedan-ı Sâkıb'ın kapsam alanı İstanbul ile sınırlandığında dahi çok geniş ve karmaşık bir ilişkiler ağı ile karşı karşıya kalındığı ifade etmiştik. Söz gelimi XX. yüzyıldaki Mevlevî simalardan Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî) dahi Mehmed Celâleddin Dede'ye intisap etmiş olması nedeniyle¹¹⁶¹ bu hanedanın bir ferdi kabul edilecektir. Ancak uzun vadedeki bağlantıları bir tarafa bırakıp araştırma evrenimiz olan XVIII. yüzyıl özelinde ifade etmek gerekirse Sâkıb Dede Hanedanı'nın İstanbul ayağında öne çıkan postnişinler yukarıda zikrettiğimiz Seyyid Ebubekir Dede, Ali Nutkî Dede ve Şeyh Gâlib'dir. Bu isimler etrafında öbekleşen her bir kişiyi mezkûr hanedanın ferdi olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim Esrâr Dede, bu hanedanın bir ferdi olmaktan duyduğu gururu yazdığı beyitlerle dile getirmişti.

Netice itibariyle Esrâr Dede'nin ortaya koyduğu kavramı aynen kullanarak ele aldığımız Sâkıb Dede Hanedânı kan bağına dayanmayıp feyiz bağı olarak niteleyebileceğimiz manevi irtibatı içine alan bir bütünü ifade eder. İstanbul özelinde düşündüğümüzde bu hanedanın en önemli ferdi Seyyid Ebubekir Dede ve onun etrafında öbekleşen manevi evlatlarıdır. Bu manevi evlatlardan tekkelerin kapatıldığı tarih olan 1925'e kadar İstanbul Mevlevihanelerinde postnişinlik icra edenlere rastlanmaktadır. XVIII. yüzyıl özelinde düşündüğümüzde Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede ve Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in mezkur ailenin en mümtaz şahsiyetleri olarak öne çıkmaktadırlar. XVIII. yüzyılın sonu itibariyle Yenikapı Mevlevihanesi'ni şehrin önemli bir mûsikî merkezi haline gelmesi ve keza Galata Mevlevihanesi'nin edebiyat mektebi özelliğini sürdürmesi söz konusu ailenin fertlerince gerçekleşmiştir. Kâmil insan yetiştirmedeki emeklerinin yanı sıra şehrin kültür, edebiyat ve sanatına takdim ettiği imkân ve yenilikleriyle Sâkıb Dede Hanedanı'nın özelde İstanbul Mevlevîhaneleri genelde ise İstanbul'a çok yönlü katkı sunduğu görülmektedir.

¹¹⁶⁰ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 181.

¹¹⁶¹ Olgun, *Çilehâne Mektupları*, 8.

3.1.3. Dostluklar - Tanışıklıklar

Bu başlığın altında İstanbul Mevlevî postnişinlerinin, nesebî ve tasavvufî bağlantılarının bulunduğu kişiler haricinde tanışık olduğu ve dostluk kurduğunu farkettiğimiz münasebetlerine değinmekteyiz. Takdir edilir ki konumuzu teşkil eden Mevlevî postnişinlerin meşihat makamında bulunduğu esnadaki münasebetlerinde şeyh-mürîd ilişkileriyle dostluk ilişkilerini birbirinden ayırmak kolay olmayabilir. Diğer bir ifadeyle Mevlevî postnişinlerin şeyh-mürîd ilişkisi içerisinde bulunduğu kişilerle aynı zamanda sıkı dostluk kurabildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda verilecek yeterli bir örnek Şeyh Gâlib ile Esrâr Dede arasındaki münasebettir. Esrâr Dede, Şeyh Gâlib'in mürîdi olduğu gibi aynı zamanda onun yakın bir dostudur. Dolayısıyla bu başlığımızda Mevlevî postnişinlerin şeyh-mürîd ilişkisi haricinde gerek aynı mevlevihane ortamını paylaşımlarından gerek aynı ders halkalarında bulunmalarından, tanışık olduğu ve dostluk kurduğunu düşündüğümüz kişilere yer vereceğiz. Bu kişilerin tespitinde postnişinlerin hayatlarının henüz meşihat makamına geçmeden önceki dönemlerine de odaklanmanın kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz. Özellikle meşihat makamına geçmeden önceki tanışıklık ve dostluklarını tespit etmenin, aynı zamanda onların dahil oldukları ve içinde yetiştikleri entelektüel ve sosyal çevrelerine ilişkin önemli derecede bilgi sunacağı kanaatindeyiz. Her başlığımızda olduğu gibi bu başlığımızda da kronolojik sırayı takip edecek ve Galata Mevlevihanesi'nden başlayarak İstanbul Mevlevî meşâyihinin söz konusu münasebetlerini belirteceğiz.

3.1.3.1. Nâyî Osman Dede'nin Çevresi

Nâyî Osman Dede henüz Galata Mevlevihanesi postnişini olmadan önceki döneminde görüştüğü ve münasebet halinde bulunduğu kişilerin tespiti, Galata Mevlevihanesi'nin o evredeki sakinlerinin kimler olduğunu ortaya çıkarmakla mümkündür. Söz konusu sâkinlerin tespiti Nâyî Osman Dede'nin dâhil olduğu edebî ve entelektüel çevreyi tanımanın yanı sıra kurduğu dostluklara ve irtibatlara dair bilgi sunması bakımından önemlidir. Nâyî Osman Dede'nin çile çıkardığı ve daha sonra 18 sene müddetle neyzenbaşı olarak görev yaptığı esnada Galata Mevlevihanesi sakinleri arasında birçok önemli şair ve âlim dervişlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda onun 1109/1697 yılına kadarki, diğer bir ifadeyle Galata Mevlevihanesi postuna oturmadan öncesine dayanan tanışıklıkları arasında Derviş Tâ'ib, Fasih Ahmed Dede, Nazîm Yahya ve Sâkîb Dede'yi özellikle zikretmek gerekir.

3.1.3.1.1. Derviş İsmail Tâ'ib

Şairlik vasfı da bulunan Derviş İsmail Tâ'ib, Galata Mevlevihanesi postnişini Gavsî Ahmed Dede'nin (v. 1108/1696) en küçük kardeşidir. Yeğeni ile evlenmesi dolayısıyla Nâyî Osman Dede ile akrabalık bağı da bulunmaktadır. Gavsî Dede'nin meşihatı esnasında dergâhın aşçıbaşılığı hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmetini yürüttüğü esnada dergâh sâkinleri arasında Fasîh Dede, Sâkîb Dede ve Hemdemî Dede gibi birçok şair ve arif dervişlerin bulunduğu kaydedilir.¹¹⁶² Derviş Tâ'ib'in aşçıdedelik hizmetini Gavsî Ahmed Dede'nin vefatından sonra da devam ettirdiği varsayıldığında Nâyî Osman Dede'nin postnişinliği esnasında dergâhın aşçıdedesinin yine o olduğu sonucuna ulaşılır. Bu durumda Nâyî Osman Dede ile Derviş Tâ'ib'in bir başka bağlamda ilişkisi ortaya çıkar.

1126 /1714 yılında vefat eden Derviş Tâ'ib'in vefatına Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Nesîb Dede'nin düşürdüğü tarih beyti şöyledir:

Dâder-i Gavsî Dede ol sâlik-i râh-ı fenâ / Gitdi 'ukbâya ana teng oldu bu mihnet-gede
*İrtihâlin gûş edenler dedi tarihin Nesîb / Vâsıl oldu Ka'be-i tahkîka İsmail Dede*¹¹⁶³

Nesîb Dede ile Derviş Tâ'ib'in bağlantılarına ilişkin herhangi bir kayıt olmasa da böyle bir tarih kaleme almasından hareketle Nesîb Dede'nin en azından gönül dünyasında Derviş Tâ'ib'e yönelik bir yakınlığı bulunduğu söylenebilir. Ayrıca Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamındayken düşürdüğü bu tarih kıtası, Nesîb Yusuf Dede'nin Galata Mevlevihanesi'yle olan irtibatına ilişkin bir fikir edinilmesine imkân sağlar. Nesîb Yusuf Dede, bu tarih kıtasını düşürdükten kısa bir süre sonra vefat edecektir.

3.1.3.1.2. Fasîh Ahmed Dede (v. 1111/1699)

Yukarıda Derviş Tâ'ib'in ser-tabbahlık vazifesini yürüttüğü esnada Galata Mevlevihanesi sakini olarak Fasîh Ahmed Dede'yi zikretmiştik. Fasîh Ahmed Dede de ömrünün sonuna kadar kırk yıl boyunca bulunduğu Galata Mevlevîhanesi'nde Nâyî Osman Dede ile irtibatlı olan Mevlevîler arasındadır. İstanbullu Fasîh Ahmed Dede, önceleri Dîvan-ı Hümayun kâtibi olarak görev yapmış, sonrasında Köprülüzâde Fâzıl

¹¹⁶² Ahîzâde Derviş İsmail ismiyle de anılan Derviş Tâib için bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 76-79; Tuman, *Tuhfe-i Naili*, 123. Sâkîb Dede, yakından tanıyor olmasına rağmen Derviş Tâ'ib'e *Sefîne*'sinde yer vermemiştir. Bunun sebebini mürşidi Şeyh Gâlib'e soran Esrâr Dede, *Sefîne*'nin şairler tezkiresi değil, evliya tezkiresi olduğu yönünde cevap almıştır. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 79.

¹¹⁶³ Esrâr Dede, *Tezkire*, 79. Nesîb Yusuf Dede'nin matbu divanında bu tarih kıtası bulunmamaktadır.

Ahmed Paşa'ya intisab edip onun iltifatlarına nail olmuştur. Bir süre sonra kendisine gelen ilâhî aşk ve cezbe ile makamını terkederek Mevlevîliğe intisap etmiştir. Müretteb dîvanı olan Fasîh Ahmed Dede, Galata Hamuşanı'nda medfundur.¹¹⁶⁴ Fasîh Ahmed Dede'nin Galata Mevlevihanesi'ndeki son üç senesi Nâyî Osman Dede'nin postnişinliğinin ilk üç senesine rastlaması bakımından da önem teşkil eder. 18 sene neyzenbaşılık hizmetinde bulunduğu, yaklaşık 3 sene de çile sürecini tamamladığı dikkate alındığında Nâyî Osman Dede'nin meşihat makamına geçmeden önce Fasîh Ahmed Dede ile en az 21 senelik bir tanışıklığının bulunduğu ve aynı ortamı paylaştıkları görülür.

3.1.3.1.3. Nazîm Yahya Çelebi (v. 1139/1726)

Esrâr Dede, Sâkîb Dede'nin İstanbul'da iştirak ettiği dost meclislerini sıralarken Nâyî Osman Dede'nin yanı sıra Fasîh Dede ve Bazarbaşı Nazîm Yahya Çelebi'nin adını zikretmektedir.¹¹⁶⁵ Nazîm Yahya'nın Nâyî Osman Dede ve Fasîh Dedelerle beraber zikredilmesi onun Galata Mevlevihanesi ve postnişinleriyle bağlantısının bulunduğunu ihlas etmektedir. Aynı zamanda devrin önemli mûsikîşinaslarından biri olan Nazîm Yahya'nın edebiyat ve mûsikî sahasındaki marifet ve şöhretini mevlevihanelere borçlu olduğu söylenir.¹¹⁶⁶ Bu bilgi dikkate alındığında Nazîm Yahya'nın edebî ve mûsikî veçhesini mevlevihaneler arasında devrin en önemli mûsikî merkezlerinden biri olarak kabul gören Galata Mevlevihanesi'ne borçlu olabileceği düşünülebilir.

Burada Dervîş Tâib, Fasîh Ahmed ve Nazîm Yahya gibi Nâyî Osman Dede'nin çevresini oluşturan kişileri tanıtırken ismi geçen bir şahıs olarak Mustafa Sâkîb Dede dikkat çekmektedir. Bu itibarla Hânedan-ı Sâkîb başlığımızın altında ele aldığımız üzere Sâkîb Dede'nin İstanbul Mevlevihaneleri çerçevesinde ilişkili olduğu mevlevihanenin sadece Yenikapı olmadığı bir kez daha onaylandı. Diğer bir ifadeyle yetiştirdiği müridinin ve onun soyundan gelenlerin postunda oturması itibariyle Yenikapı Mevlevihanesi ile ilişkisi bulunan Sâkîb Dede'nin bundan önce Galata Mevlevihanesi ile irtibatının bulunduğu görülmektedir. Onun, Gavsî Ahmed Dede'nin hizmetinde bulunması itibariyle Nâyî Osman Dede ile aynı ortamı paylaştığı ve burada gerçekleşen sohbet-şiir meclislerine katılmaları itibariyle hem-sohbet oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹⁶⁴ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2319-2320; Ayvansarayî, *Hadîka*, 441.

¹¹⁶⁵ Esrâr Dede, *Tezkire*, 82.

¹¹⁶⁶ Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1875-1878, 1916.

Dolayısıyla burada Mustafa Sâkîb Dede'ye ayrıca yer vermenin uygun olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Sâkîb Dede'nin sadece Seyyid Ebubekir Dede ve Nâyî Osman Dede bağlamında Galata ve Yenikapı Mevlevihaneleri ile değil, diğer başka Mevlevî şeyhleri ve mevlevihaneler de irtibatını tespit ettiğimizden ötürü onu yaşadığı dönemde aktif olan tüm İstanbul Mevlevihaneleriyle ilişkili bir kişi olarak sunmak mümkündür.

3.1.3.2. İlişkiler Odağında Bir Şeyh: Mustafa Sâkîb Dede (v. 1148/1735)

1062/1652 İzmir doğumlu olan Mustafa Sâkîb Dede, 1102/1690 yılında atanacağı Kütahya Mevlevihanesi meşihat makamına¹¹⁶⁷ kadar farklı şehirleri ziyaret edip birçok mevlevihanede bulunmuştu. Fatih Medresesi'ne girdikten sonra gösterdiği kabiliyetiyle fark edilerek Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın himayesine mazhar olan Mustafa Sâkîb Dede'nin Mevlevîliğe ilgi duyması, 1089/1678 yılında Çehrin Seferi'nde karşılaştığı Hacı Derviş Mehmed adında bir Mevlevî dervişten etkilenmesi ile başlar. Edirne Muradiye Mevlevihanesi'nde Seyyid Mehmed Dede gözetiminde çilesini çıkarır. Daha sonra Nesîb Dede'nin de aralarında bulunduğu kfile ile Kahire'ye gidip Mustafa Siyahî Dede'nin üç ay hizmetinde kalır. Bir müddet sonra tekrar İstanbul'a gelen Sâkîb Dede, Galata Mevlevihanesi'nde Gavsî Ahmed Dede'nin hizmetine girer. Bu hizmeti sırasında mevlevihanenin neyzenbaşısı olan Nâyî Osman Dede'nin şiir ve inşa meclislerine katılıp onunla dostluk kurar.¹¹⁶⁸ Yine Galata Mevlevihanesi sakini olduğu sıralarda Sâkîb Dede'nin Beşiktaş Mevlevihanesi'nde icra edilen mukabelelere katıldığını, mukabeleyi izlemeye gelen padişah IV. Mehmed ile sohbet ettiğini yukarıda belirtmiş ve o sıralarda postnişin olan Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'den istifade etmiş olabileceğini ifade etmiştik. Bu bakımdan Sâkîb Dede'nin, Galata'nın yanı sıra Beşiktaş Mevlevihanesi ile irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle XVIII. yüzyıl İstanbul Mevlevî şeyhleri ile çeşitli açılardan ilişki içerisinde olduğunu tespit ettiğimiz Mustafa Sâkîb Dede'nin kimi ile mürşid-mürîd ilişkisi içerisinde kimisi ile talebe, sohbet arkadaşı gibi statülerde irtibat halinde olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerinden Pendârî Ahmed

¹¹⁶⁷ Sâkîb Dede'nin II. Bostan Çelebi (v. 1117/1705) tarafından Kütahya Mevlevihanesi meşihat makamına tevcih olunduğuna düşürdüğü tarih için bk. Arı, *Sâkîb Dede ve Dîvanı*, 527.

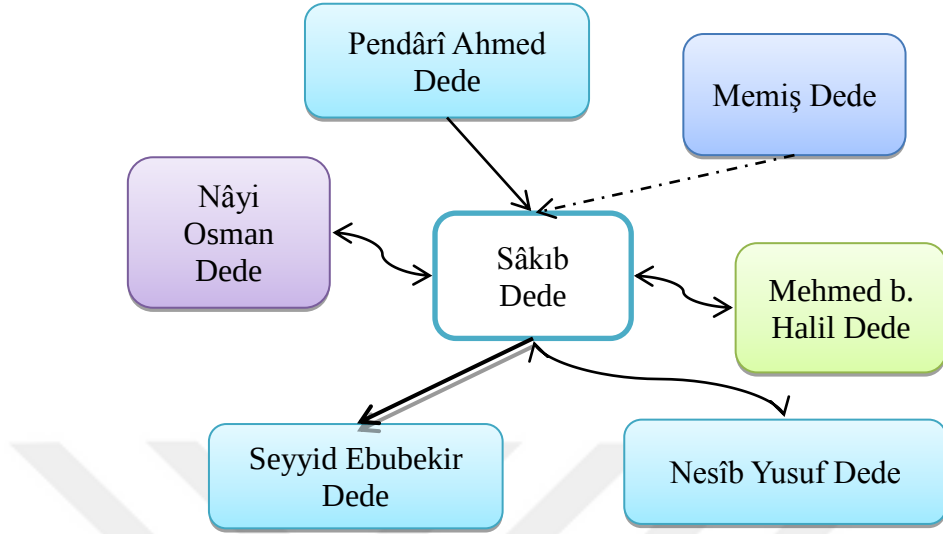
¹¹⁶⁸ Birçok şehri dolaşmasından dolayı Sabuhî Ahmed Dede'ye benzetilen Sâkîb Dede, Kütahya Mevlevihanesi'ne postnişin oluncaya kadar sürekli seyahatlerde bulunduğu görülmektedir. Meselâ Mevlevîlik tarihi literatürü açısından çok kıymetli olan *Sefîne*'sini Rumeli'ye yaptığı seyahatler sırasında kaleme almaya başlamıştır. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 79-82; Doğan, *Kütahya Erguniyye Mevlevihânesi*, 65-66; Arı, *Sâkîb Dede ve Dîvanı*, 23; Râmiz, *Âdâb-ı Zurfâ*, 55-57; Es'ad Mehmed, *Bağçe-i Safâ-endûz*, 97-100.

Dede ile olan irtibatını hatırlamalıyız. “Şeyh-Mürîd İlişkileri” başlığı altında değindiğimiz üzere, Edirne Muradiye Mevlevihanesi’nde bulunduğu sırada Sâkıb Dede’nin tasavvufî terbiyesi ile ilgilenme görevi, postnişin Seyyid Mehmed Efendi tarafından hücrenişin Pendârî Ahmed Dede’ye verilmişti. Dolayısıyla Sâkıb Dede, Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına vekâlet etmesinden seneler önce Pendârî Ahmed Dede ile tanışmış ve onu manevi rehberlerinden biri olarak kabul etmişti.

Seyyid Nesîb Yusuf Dede ile birlikte İstanbul’dan Mısır’a kadar yolculuk yapması ve yine onunla Kahire Mevlevihanesi’nde Şeyh Mustafa Siyahî Dede’nin hizmetinde bulunmaları Mustafa Sâkıb Dede ile Nesîb Yusuf Dede’nin dostluğuna ilişkin yeterli miktarda fikir sunmaktadır.

Yine Sâkıb Dede’nin dostluk kurduğu bir başka şeyh Nâyî Osman Dede idi. Galata Mevlevihanesi sakini olduğu esnada onunla şiir ve edebiyat müzakereleri yapardı. Kütahya Mevlevihanesi postnişini olduğunda ise Yenikapı Mevlevihanesi’ne postnişin olacak Ebubekir Dede ile çok yakından irtibatlı olmuştu. Daha önce farklı bağlamlarda temas ettiğimiz üzere, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede’yi hem bizatihi mürîdi olması açısından direkt hem de halifesi Mehmed Esîf Sıdkı Efendi’den istifade etmesi nedeniyle dolaylı olarak etkilemişti. Böylece Mustafa Sâkıb Dede, İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinden Pendârî Ahmed Dede, Eyyubî Mehmed Memiş Dede, Nâyî Osman Dede, Seyyid Nesîb Yusuf Dede ve Seyyid Ebubekir Dede ile yakından ilişki içerisinde olmuş; Pendârî Ahmed Dede, Eyyubî Mehmed Memiş Dede’nin talebesi, Nâyî Osman Dede ve Nesîb Yusuf Dede’nin dostu ve son olarak Seyyid Ebubekir Dede’nin de mürşidi olmuştur. Bu durumda Mustafa Sâkıb Dede’nin o esnada İstanbul’da aktif olarak bulunan Kasımpaşa Mevlevihanesi haricinde diğer üç İstanbul Mevlevihanesi postnişinlerinin bir kısmı ile irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Sefîne*’sinde Mehmed b. Halil Dede’nin tahsili ve ahlakına yönelik ayrıntılı ifadelerinden Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhlerini de çok iyi tanıdığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Sâkıb Dede’nin İstanbul Mevlevî postnişinleriyle olan bağlantısını şu şekilde göstermek mümkündür:

Şekil 17:
Sâkıb Dede'nin İstanbul Mevlevî Postnişinleriyle Olan İlişkileri

3.1.3.3. Şeyh Gâlib'in Çevresi

Şeyh Gâlib'in Yenikapı Mevlevihanesi yakınında oturması, dedesi ve babasının Mevlevî olmaları hasebiyle Mevlevî bir muhitte büyümesi onun çevresine ilişkin mühim ipuçları barındırmaktadır. Özellikle 21 yaşında katıldığı Hoca Neş'et'in ders halkası onun irtibatının bulunduğu şahısları tespit etmek açısından önemlidir. Şeyh Gâlib'in Hoca Neş'et'in talebeleri arasındaki Divan-ı Hümâyün'dan İbrahim Hanîf Efendi, Yazıcı Mehmed Arif Efendi, Sermüzezhıbban-ı Hassa Seyyid Hatif Efendilerle yakın ilişki içerisinde olduğu belirtilir. Yine aynı ders halkasından Vakanüvis Muvakkıtzâde Pertev Efendi de Şeyh Gâlib'in yakın dostları arasındadır.¹¹⁶⁹ Muvakkıtzâde Pertev Efendi, hem Hoca Neş'et'in talebesi olma vesilesiyle Şeyh Gâlib'in ders arkadaşı hem de yine Şeyh Gâlib'in Yenikapı hücrenişini olduğu esnada şair Derviş Hulûsî ve diğer şairlerle birlikte gerçekleştirdiği sohbet meclislerinin bir üyesidir. Esrâr Dede tarafından “muhibbân-ı Mevlevî” olarak nitelenen Pertev Efendi¹¹⁷⁰ biyografini kaleme aldığı satırlarda Şeyh Gâlib'in feyzinden istifade etme duasında bulunması¹¹⁷¹ ondan manevi manada yararlandığı iması içermektedir. Bu

¹¹⁶⁹ *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 2b.

¹¹⁷⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 159.

¹¹⁷¹ *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevihanesi, nr. 67, 4a.

bağlamda Vakanüvis Pertev Efendi’yi Şeyh Gâlib’in hem dostu hem de ondan manevi manada istifade etmiş biri olarak tanımlamamız mümkündür.

Yine *Mesnevî* halkaları başlığımızda ifade edeceğimiz üzere Hoca Neş’et’in derslerini takip etmeleri bakımından Şeyh Gâlib’in Sadrazam Mehmed İzzet Paşa ile en azından ders arkadaşı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında Şeyh Gâlib’in düşürdüğü vefat tarihlerinden de ilişkili olduğu kişileri tespit etmek mümkündür. Mesela Zikrî Dede adlı bir dervişin Galata Mevlevihanesi hamuşanına, Fasih Dede’nin ayakucuna defnedildiğini Şeyh Gâlib’in söylediği tarih beyitlerinden anlamaktayız. Yine bu sekiz beyitlik tarihten anlaşıldığına göre hayatının büyük bir bölümünü tekkede geçiren Zikrî Dede oldukça ileri bir yaşta vefat etmişti.¹¹⁷²

3.1.3.4. Yabancı Seyyahlar

Yabancı seyahatnamelerde vazgeçilmez bir ziyaret mekânı olarak kabul edilen Galata Mevlevihanesi’ne gelen Avrupalı seyyahlar ve resmedilen mukabeleler tanışıklıklara ilişkin bir veri sunabilir. Bu kapsamda hayatının önemli bir bölümünü Lale Devri’nin yaşandığı İstanbul’da geçiren, mukabele ve sema eden derviş figürleriyle ünlü olan Jean Baptiste van Mour’un¹¹⁷³ o esnada meşihat makamında bulunan Nâyî Osman Dede ile tanıştığı düşünülebilir.

Dimitrie Kantemir’e (1673-1723) de bu kapsamda yer vermek mümkündür. Ömrünün yaklaşık yarısını İstanbul’da geçiren Kantemir’in, Deli Petro’nun siparişi üzerine yazdığı ve 1722 yılında St. Petersburg’da yayımlanan *Muhammed Dini Sistemi* adlı eserinde Mevlevîler hakkındaki ifadelerinden onun birçok mevlevihane ile irtibatlı olduğu kabul edilebilir. Bir Mevlevî’nin karakterine ve tutumuna ilişkin birçok bilgi sunduğu bu eserde Kantemir’in mukabele günlerinin mevlevihaneden mevlevihaneye değişiklik arz etmesinin sebebini dahi söyleyecek kadar ayrıntıya girmesi,¹¹⁷⁴ XVIII. asrın ilk çeyreğinde aktif olan mevlevihanelerle irtibatlı olduğunu ihsas etmektedir. Ayrıca Nâyî Osman Dede’nin mûsikî sahasına katkılarını sunduğumuz kısımda

¹¹⁷² “*Pîr-i fânî-i cihân Zikrî Dede / Sohbet etmiş nice ehlullah ile
Almış idi neş’e-i irfân-ı Hak / cem olup çok ârif-i âgâh ile
Hâk-i pâyinde Fasih’in defn olup / Oldu hem-sâye o âlî-câh ile
Fevtinin Gâlib dedim târihini Göçdü Yâ Hû Zikrî ismullah ile*” Bk. Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 194.

¹¹⁷³ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 58. Van Mour’un ney üfleyen dervişleri yansıttığı resmi de Galata Mevlevihanesi’ndeki bir meclisin görünümü olabilir. Van Mour’un *Ferriol* albümünde yayımlanan bu ve sema ile alakalı diğer resimleri için bk. Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî*, 252, 257, 258.

¹¹⁷⁴ Ekrem, “Dimitriye Kantemir Gözüyle Mevlevîlik”, 195.

belirttiğimiz üzere Kantemir, mûsikî yönünü Galata Mevlevihanesi'nde geliştirmiş ve Nâyî Osman Dede'den istifade etmiş olmalıdır. Bu meyanda Kantemir, Nâyî Osman Dede ile irtibatı bulunan kişiler arasına dâhil edilmelidir.

İstanbul'a gelen ve 13 Şevval 1182/20 Şubat 1769'da Galata Mevlevihanesi'nde sema âyini icra eden dervişleri çizen Francis Smith de bir başka seyyahdır.¹¹⁷⁵ Çizimini gerçekleştirdiği tarihe bakılırsa Smith'in o esnada meşihat makamında bulunan Kadı İsa Dede ile görüştüğü tahmin edilebilir.

Semazen figürüyle meşhur olan bir başka ressam J. B. Hilair'in Padişah I. Abdülhamid zamanında İstanbul'da bulunduğu bilinir.¹¹⁷⁶ 1774-1788 tarihleri arası padişahın saltanat yılları olduğuna göre Hilair'in o tarihlerde meşihat makamında bulunan Selim Dede, Mehmed Sadık Dede, Aşçıbaşı Hüseyin Dede, Seyyid Abdülkadir Dede, Seyyid Ali Dede, Halil Numan Dedeler ile görüşmüş olması ihtimal dâhilindedir.

1795-1799 tarihleri arasında İsveç'in İstanbul büyükelçisi olarak görev yapan Muradgea D'ohsson'un Mevlevîlerin mûsikîyle meşguliyetlerine ilişkin verdiği bilgiler¹¹⁷⁷ onun Mevlevîleri yakından tanıdığını göstermektedir. Birçok tarikatın toplu zikrine ilişkin çizimler gerçekleştiren D'ohsson'un, Galata Mevlevihanesi'nde gerçekleşen bir mukabeleyi yansıttığı gravüründen hareketle¹¹⁷⁸ Galata Mevlevihanesi'yle irtibat halinde olduğu kabul edilebilir. Onun elçilik vazifesini yürüttüğü esnada post makamında bulunan Şeyh Gâlib'i tanıdığı ve onunla görüştüğü düşünülebilir.

Bundan başka Fransa elçisinin tercümanı olarak İstanbul'a gelen ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kuruluş aşamasına katkıda bulunan Baron de Tott'un yazdığı hatırasındaki sema ile ilgili izlenimlerine bakılırsa¹¹⁷⁹ o, Şeyh Gâlib'in meşihat makamında bulunduğu sıralarda Galata Mevlevihanesi'ni ziyaret etmiş olmalıdır.

Galata Mevlevihanesi'nin postnişinlerinin dostluk kurdukları ve tanışık halde bulundukları kişilere temas ettikten sonra Yenikapı Mevlevihanesi'nin aynı kapsamdaki ilişkilerine geçebiliriz.

¹¹⁷⁵ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 58.

¹¹⁷⁶ Kerametli, *Galata Mevlevihanesi*, 58.

¹¹⁷⁷ D'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, 244.

¹¹⁷⁸ D'Ohsson'un Galata Mevlevihanesi'nde gerçekleşen mukabele dışında muhtelif tarikat ayinlerini çizdiği gravürlerinden örnekler için bk. İnancı, "İstanbul'da Tarikat Âyin ve Zikirleri", 318-337.

¹¹⁷⁹ Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", 16.

3.1.3.5. Naci Ahmed Dede'nin Çevresi

Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Naci Ahmed Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi hücrenişinlerinden Mustafa Safâyî Dede'nin (v. 1092/1688) vefatına tarih düşürmesi¹¹⁸⁰ ikisinin arasında bir irtibatın bulunduğunu ima etmektedir. Mustafa Safâyî Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Halil Dede'nin dervişiydi. Hatırlanacağı üzere Naci Ahmed Dede de Seyyid Halil Dede'nin sohbetlerine katılıp ondan istifade etmişti. Bu durumda Mustafa Safâyî Dede ile Naci Ahmed Dede'nin aynı şeyhten istifade etmek suretiyle meclis arkadaşı olduklarını söylemek mümkündür.

Bunun dışında Naci Ahmed Dede'nin Kâri Ahmed Dede'nin sohbetlerine katılması onun Enîs Receb Dede ile görüşmüş olabileceği ihtimalini akla getirebilir. Nitekim Enîs Receb Dede, Kâri Ahmed Dede'nin mürîdiydi ve senelerce ona kâri-i *Mesnevî*'si olarak hizmette bulunmuştu. Bu açıdan Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Naci Ahmed Dede ile Edirne Mevlevihanesi şeyhi Enîs Receb Dede'nin birbirlerini tanıdıkları kabul edilebilir.

3.1.3.6. Nesîb Dede'nin Çevresi

Bir başka dostluk bağlamında kurulan ilişkiler ağında dikkat çeken postnişin Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Nesîb Yusuf Dede'dir. Nesîb Yusuf Dede, devrin önemli şair ve devlet adamlarından oluşan bir kafiye ile 1099/1687 yılında Mısır'a gitmişti. İstanbul'dan aynı maksatla aynı yöne gitmek üzere bir araya gelen bu kafiye'deki isimlerin birbiriyle önceden beri tanışıyor olduklarını tahmin etmek güç değildir. Nesîb Yusuf Dede dışındaki kafiye üyeleri Hasîb, Lebîb, Vehbî, Handî, Sâkîb Dede ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'dir. Kafilenin beraberliği sadece yolculuk esnasında değil, aynı zamanda Kahire Mevlevihanesi'nde de bir süre devam etmişti. Topluluktaki üyelerden bir kısmı postnişin Mustafa Siyahî Dede'nin hizmetine girmişti.¹¹⁸¹ Dolayısıyla Nesîb Yusuf Dede'nin de içinde olduğu ve uzun bir süre beraber kaldıkları bu toplulukta bulunan bireyler Nesîb Yusuf Dede'nin dost ve arkadaşları konumundadırlar. Bundan ötürü Nesîb Yusuf Dede'nin arkadaşlık ilişkisi kurduğu bu isimleri kısaca tanıtmayı uygun buluyoruz.

¹¹⁸⁰ Naci Ahmed Dede, *Dîvan*, 204.

¹¹⁸¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 82.

3.1.3.6.1. Derviş Lebîb (v. 1126/1714)

Söz konusu kafiide Seyyid Nesîb Dede ile birbirlerini kardeş kabul ettikleri bir isim vardır. O da Derviş Lebîb'dir. Sofya doğumlu ve asıl adı Seyyid Ahmed olan Derviş Lebîb'in Mısır'da Seyyid Nesîb Dede ile kardeş gibi olduğu ve uzun bir müddet Nesîb Dede'nin yanı sıra Hasîb Dede ile birlikte diyar diyar gezdikleri kaydedilir. En son olarak Nesîb Yusuf Dede Yenikapı Mevlevihanesi meşihatına tevcih olunduğunda onların da gelip bu dergâhda hücrenişin oldukları kaydedilir. Hatta kaynaklarda yer alan rivayetlerden Nesîb Yusuf Dede'nin onların terbiyesi ile meşgul olduğu da anlaşılmaktadır. Mesela celalli bir mürşid olan Nesîb Yusuf Dede'nin terbiye maksadıyla Derviş Lebîb'i sıkça azarladığı belirtilir. Bu duruma şahit olan bazı yeterince olgunlaşmamış insanlar (na-puhte-gân) Derviş Lebîb'e iyi bir rütbeye sahip olduğu halde buna niçin katlandığı yönünde tahrikte bulunduklarında Lebîb Dede *"Benim canım oldukça o ay yüzlünün sevgisinden gönlümü koparmam*

Çünkü can vermek kolaydır ama gönül koparmak zordur" manasına gelen Farsça beyitle karşılık verir.¹¹⁸² Esrâr Dede'nin yer verdiği bu rivayeti Hazine-i Evrak Arşivi'nde bulunan bir silsilenamede kanıtlamaktadır. Bu silsilenamede Nesîb Yusuf Dede, Siyahî Mustafa Dede'den aldığı feyzi Derviş Ahmed Lebîb'e verir tarzda tasvir edilmektedir.¹¹⁸³

3.1.3.6.2. Hasîb Mehmed Dede

Derviş Ahmed Lebîb ile ilgili olarak Esrâr Dede'nin kaydettiği rivayette ismi geçen Seyyid Hasîb Mehmed Dede ise İstanbul doğumludur ve yine İstanbul'da ilim tahsil etmiştir. Mevlevîliğe intisabı Kahire Mevlevihanesi'nde gerçekleşmiştir. Siyahî Mustafa Efendi'ye intisap edip onun elinden sikke giymiştir. Mısır, Hicaz ve Konya seyahatlerinde Nesîb Yusuf Dede'ye eşlik eden Hasîb Dede, Nesîb Yusuf Dede Yenikapı Mevlevihanesi'ne atandığında ise Derviş Lebîb ile birlikte onun hizmetinde bulunmuştur. Bundan sonra uzun bir müddet inzivaya çekilen Hasîb Dede, İznik kasabasında bulunan zaviyenin şeyhi iken 1121/1709 senesinde vefat etmiş ve yine buraya defnedilmiştir. İlim ve marifetiyle meşhur ve bir süre cezbe hali kendisinde galib

¹¹⁸² Lebîb Dede'nin söylediği beyit şöyledir: "merâ cân boved ez-mihr-i an meh ber-nedârem dil / Ki cân dâden boved âsân u dil berdâşten muşkil". Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 467-468.

¹¹⁸³ Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 172.

olan Hasîb Dede'nin Arapça ve Farsça muvaşşaha (akrostişe) muktedir, şiir sahasında mahir, hoş sohbet bir zat olduğu belirtilir.¹¹⁸⁴

3.1.3.6.3. Handî

Nesîb Yusuf Dede'nin kabile arkadaşı olan Handî, Lefkoşalı Hızır Dede ismiyle meşhur olan şairdir. Kıbrıs'ta bulunan Lefkoşa Mevlevihanesi'nde sikke giyerek Mevlevîliğe girmiş ve daha sonra İstanbul'a gelip bir müddet Galata Mevlevihanesi'nde ikamet etmişti. Daha sonra tekrar Kıbrıs'a gidip Lefkoşa Mevlevihanesi'nde vefat tarihi olan 1140/1727'ye kadar kari-i *Mesnevî* hizmetinde bulunmuştu.¹¹⁸⁵

3.1.3.6.4. Münecimbaşî Ahmed Dede (v. 1113/1702)

Kafiledeki diğer bir isim olan Münecimbaşî Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede'nin hocası olması yönüyle de ayrıca zikredilmeye değerdir. 1041/1631 Selanik doğumlu olan Ahmed Dede, Selanik Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede'ye intisap etmiştir. Selanik'te başladığı ilim tahsiline İstanbul'da devam eden Ahmed Dede, Galata Mevlevihanesi şeyhi Arzî Mehmed Dede'nin hizmetine girmiş, Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişini Seyyid Fâzıl Halil Dede'den on yıl gibi uzun bir müddet hadis, tefsir, fıkıh ve usûlü dersleri almıştır. Bunun yanı sıra mantık, riyaziyyat ve astronomi ilmini de çeşitli hocalardan tahsil etmiştir. Önceleri “Âşık Ahmed” olarak tanınan Ahmed Dede, Edirne'ye geçip Sultan IV. Mehmed'in münecimbaşısı ve bir süre sonra müshabibi olması üzerine “Münecimbaşî Ahmed” olarak şöhret bulmuştur. 18 sene bu görevi yerine getiren Ahmed Dede, sözünü ettiğimiz kabileyle birlikte Kahire'ye gitmiş ve iki sene burada kalmıştır. Daha sonra 1102/1690 yılında hac maksadıyla gittiği Mekke'de meşihat makamına tevcih edilmiştir. Münecimbaşî Ahmed Dede Mekke Mevlevihanesi şeyhliğini yürüttüğü esnada Nesîb Yusuf Dede ondan astronomi başta olmak üzere riyazî ilimler tahsil etmiştir. Mekke'den sonra altı sene kadar kalacağı ve tefsir, *Hidâye*, *Ekmel*¹¹⁸⁶ tedrisinde bulunacağı Medine'ye geçen Münecimbaşî Ahmed Dede, 1112/1700 senesinde tekrar Mekke Mevlevîhanesi'ne

¹¹⁸⁴ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 3/2720; Sâlim, *Tezkiretü's-suarâ*, 286; İsmail Belig, *Nuhbetü'l-âsâr*, 67; Esrâr Dede, onun İznik Zaviyesi postnişini olduğunu belirtmemektedir. Bk. *Tezkire*, 123.

¹¹⁸⁵ Sâlim, *Tezkiretü's-suarâ*, 301; Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 126.

¹¹⁸⁶ Burada geçen “*Ekmel*” ile Ebû Abdullah el-Cürcânî'ye (v. 522/1228) ait Hanefî fikhına dair *Hizânetü'l-ekmel* eseri kastediliyor olmalıdır. *Hidâye* üzerine şerh kaleme alan Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (v. 786/1384) kastedilmesini ise daha düşük bir ihtimal olarak değerlendiriyoruz.

şeyh olmuş ve bir sene sonra da vefat edip Hz. Hatice'nin mezarının ayakucuna defnedilmiştir.¹¹⁸⁷

Böylece İstanbul'dan Kahire'ye gidip orada bir müddet kalan kabile vesilesiyle Nesîb Yusuf Dede'nin arkadaşlık ve hoca-talebe ilişkisini tespit etmiş olduk. Yusuf Dede'nin bu kişiler haricinde Edirne Muradiye Mevlevihanesi şeyhi Enîs Receb Dede (v. 1147/1734) ile de irtibatının bulunduğunu gösteren bir rivayet bulunmaktadır. Sâkîb Dede'nin naklettiği bu rivayette Nesîb Yusuf Dede ile Enîs Receb Dede bir sohbet meclisinde biraraya gelmiş ve birbirlerine ilk anda idrak edilmesi güç fakat ebced hesabını dikkate alarak anlaşılması mümkün olan latifelerde bulundukları belirtilmektedir.¹¹⁸⁸ Bu nedenle Nesîb Yusuf Dede'nin dostane ilişkiler içerisinde olduğu kişiler arasında Enîs Receb Dede'nin de bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca biyografisini takdim ederken değindiğimiz üzere talebesi olması bakımından Sadrazam Siyavuş Paşa da Nesîb Yusuf Dede'nin çevresini oluşturan şahsiyetler arasındadır. Netice itibarıyla Nesîb Yusuf Dede'nin çevresinde devrin ileri gelen devlet adamları ve şairlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.1.3.7. Mesnevihan Mehmed Dede'nin Çevresi

Yenikapı Mevlevihanesi şeyhleri arasında dikkat çeken bir nokta Nesîb Yusuf Dede'nin istifade ettiği ve yakınlık kurdukları ile Mesnevihan Mehmed Dede'nin tefeyyüz ettiği isimler arasında ortak Çelebi Efendilere rastlanmasıdır. Her ikisinin de II. Bostan Çelebi ve Mehmed Sadreddin Çelebi Efendilerden müstefid oldukları görülmektedir. İstifade ettikleri Çelebi Efendilerin yanı sıra Mehmed Dede'nin Konya Mevlâna Dergâhı'nda 40 sene gibi hayli uzun süren mesnevihanlık görevi de hesaba katıldığında Nesîb Yusuf Dede ile Mesnevihan Mehmed Dede'nin birbirlerini tanıdığı sonucuna ulaşabiliriz. Daha açık bir ifadeyle hem ortak şeyhlerin mevcudiyeti hem de her ikisinin de aynı tarih aralıklarında Mevlâna Âsitanesi'nde çeşitli hizmetlerde bulunmaları gibi unsurlar bizi, Nesîb Yusuf Dede ile Mesnevihan Mehmed Dede'nin tanışıyor oldukları düşüncesine sevk etmektedir.

¹¹⁸⁷ Çok yönlü bir alim ve müellif olan Münecimbaşî Ahmed Dede ve eserleri hakkında bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2229-2230; Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/168-170, 224; Esrâr Dede, *Tezkire*, 20-24.

¹¹⁸⁸ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/224.

3.1.3.8. Mehmed b. Halil Dede'nin Çevresi

Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinden Mehmed b. Halil Dede'nin ilişkiler ağında bulunan bir ismin de Derviş Hasan Zihnî olduğunu düşünüyoruz. Asrın önemli şairlerinden İstanbullu Derviş Hasan Zihnî'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi dervişlerinden olup 1128/1716 yılında gerçekleşen vefatıyla Kasımpaşa Mevlevihanesi haziresine defnedilmesinden hareketle o tarihlerde dergâhın meşihat makamında bulunan Mehmed b. Halil Dede ile irtibatının bulunduğu söylenebilir. Derviş Hasan Zihnî, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Mehmed Dede'nin babası Halil Fâzıl Dede'nin hizmetinde bulunmuş ve ondan tasavvufun yanı sıra edebi sahada da istifade etmiş bir şairdir. Osmanlı Devleti'nin sınırları altındaki geniş coğrafyayı dolaşan Derviş Hasan Zihnî'nin Tebriz'de bulunan Hazret-i Dede Sâhib Zaviyesi'nde bir müddet kaldığı ve İran'ın ünlü edip ve şairleriyle görüşüp sohbet ettiği bilinir. Onun edebiyat tarihindeki bir önemi de birçok Türk şairini tesiri altında bırakan *Sâib Dîvanı*'nı Anadolu'ya ilk getiren kişi olmasıdır.¹¹⁸⁹ Derviş Hasan Zihnî'nin hem Halil Fâzıl Dede'nin müridi olması hem de ondan sonra bir müddet Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde kalması ve nihayet orada medfun bulunması gibi unsurlar ona Mehmed b. Halil Dede'nin tanışık olduğu zevat arasında yer almasına imkân sağlar.

Ayrıca babası Halil Fâzıl Dede, şair Mustafa Safâyî Dede'nin mürşidiydi ve Safâyî Dede vefatına kadar Kasımpaşa Mevlevihanesi sakini olarak hayatını sürdürmüştü. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde çilesini çıkaran Mehmed b. Halil Dede'nin Mustafa Safâyî Dede ile aynı ortamı uzun bir süre paylaşmalarından ötürü tanışık halde bulunduklarını söylemek mümkündür.

3.1.3.9. İlişkiler Odağında Bir Dede: Esrâr Dede

Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye'sinde geçen kayıtlardan Esrâr Dede'nin, hangi postnişinle irtibatlı ve dolayısıyla hangi İstanbul Mevlevihanesi postnişininin Esrâr Dede ile tanışık olduğu tespit edilebilmektedir. Buna göre Esrâr Dede'nin Şeyh Gâlib dışında İstanbul Mevlevihaneleri postnişinlerinden birçoğu ile irtibatlı olduğu ve bazılarını ahval ve karakterlerine ilişkin detaya girecek kadar yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle *Tezkire*'sinde tanıtmak üzere şair Mevlevîlerden şiirlerini kendisiyle paylaşmaları yönünde talepte bulunduğunu, onların da bu isteğini yerine getirip gönderme lütfunda bulunduklarını veya şiirlerini hediye ettiklerini ima eden

¹¹⁸⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 207-208.

cümlelere rastlanır.¹¹⁹⁰ Yine Esrâr Dede'nin bazı Mevlevî şairlerin biyografilerini verirken hâlihazırda ne ile meşgul olduklarına dair detaylara girebilmesi onun irtibatlarını tespit etmemize imkân sağlamaktadır. Mesela Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Zühdi Yusuf Dede'nin dinî ilimlerde, küllî ve cüzî maarifte yüksek dereceyi haiz olduğunu belirtmekte ve onun halen *Mesnevî*'yi Arapça olarak yavaş yavaş şerh ettiğini belirtmektedir.¹¹⁹¹ Bu bilgi Esrar Dede ile Zühdi Yusuf Dede arasındaki irtibatın açık bir delilidir.

Yine *Tezkire*'sindeki ifadelerden Esrâr Dede'nin Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişini Semahat Ömer Dede'yi de iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. Semahat Ömer Dede'nin Hazret-i Eba Eyyub el-Ensârî'nin türbesini ziyaret ettiğinde söylediği kıtayı nakletmesi¹¹⁹² Esrâr Dede'nin Semahat Ömer Dede'ye olan yakınlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Esrâr Dede'nin irtibatlı olduğu bir diğer Mevlevî şeyhi ise Ali Nutkî Dede'dir. Biyografisini takdim ederken Ali Nutkî Dede kadar Yenikapı Mevlevihanesi'nin XIX. asırdaki postnişinleri arasında olacak kardeşleri Nâsır Abdülbaki Dede, Abdürrahim Künhî Dedeleri de yakından tanıdığı anlaşılan Esrâr Dede, onların entelektüel ve sanatlı yönlerini ve irtibatlarını ortaya koyan veriler sunmaktadır. Netice itibarıyla Esrâr Dede, Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in mürîdi ve dostu, Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Ali Nutkî Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Semahat Ömer Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Zühdi Yusuf Dede ile tanışıklığı bulunan bir Mevlevî olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Esrâr Dede'nin dört Mevlevihane ile irtibatının bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3.10. Diğer Tarikat Mensuplarıyla Münasebetler

Mevlevîlerin, diğer tarikat müntesipleri ile de yakın ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda muhtelif tarikat şeyhlerinin biraraya gelerek düzenledikleri sohbet meclisleri de bulunmaktadır. Üsküdar'ın Doğancılar semtinde bulunan Şabanî-Nasuhî Dergâhı'nda Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin (v. 1130/1718)¹¹⁹³ misafiri olarak

¹¹⁹⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 136.

¹¹⁹¹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 224-225.

¹¹⁹² Semahat Ömer Dede'nin şiirlerine çalışmamızın ikinci bölümünde yer vermekteyiz.

¹¹⁹³ Hayatı hakkında bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 3/2761. Safî Mûsâ Dede'nin hocası Abdülganî Nablûsî'nin Şeyh Nasuhî Mehmed Efendi'ye yönelik 1108/1696 tarihli kaleme aldığı mektup ikisinin arasındaki dostluğu göstermektedir. Bk. Akkach, *Letters of a Sufi Scholar*, 287.

Nâyî Osman Dede ve bazı irfan ehli zevatın bir araya gelip¹¹⁹⁴ muhabbet meclisi inşa etmeleri buna güzel bir örnektir. Hatta bu meclisin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i denginde kültüre mal olmuş bir *Mi'râciyye* eserinin yazılmasına vesile olduğu bilinir. Kaynaklarda söz konusu mecliste Fatih Tahir Ağa Tekkesi şeyhi Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî ve Celvetî şeyhi Mustafa Haşim Baba'nın (v. 1197/1783)¹¹⁹⁵ bulunduğu belirtilir. Fakat Nasuhî Efendi'nin 1130/1718'de vefat ettiği dikkate alındığında 1117/1705 doğumlu olan Salahaddin-i Uşşâkî ve Mustafa Haşim Baba'nın küçük yaşta olmaları nedeniyle söz konusu meclise iştirak etmeleri makul görünmemektedir. Başka bir rivayette yine Nasuhî Dergâhı'nda Nâyî Osman Dede ve Haşim Baba'nın bulunduğu mecliste dergâhın postnişini Şeyh Alâeddin Efendi'nin *Mi'râciyye* gibi bir de *Regâibiyye* yazılmasını arzu etmesi üzerine Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Regâibiyye* kaleme aldığı belirtilir.¹¹⁹⁶ Bu rivayet de yukarıda zikrettiğimiz tarihsel sıkıntılarla malûldür. Aslında yaşadıkları zaman dilimi bakımından Salahaddin-i Uşşâkî ile Haşim Baba'nın tanışıyor oldukları ve Şeyh Alâeddin Efendi'nin *Regâibiyye* yazılmasına ilişkin isteğini Salahaddin-i Uşşâkî'nin ileri bir tarihte gerçekleştirdiği düşünülebilir. Fakat rivayetlerde geçen bu dört zatın aynı anda birarada bulunmaları tarihen düşük bir ihtimaldir. Her şeye rağmen net olan Mehmed Nasûhî Efendi ile Nâyî Osman Dede'nin Nasûhî Dergâhı'nda biraraya gelmesi, Nâyî Osman Dede'nin kaleme alıp bestelediği *Mi'râciyye*'nin tevşih bölümünün Nasûhî Efendi'ye ait olmasıdır. Hatta çalışmamızın ikinci bölümünde belirttiğimiz üzere, *Mi'râciyye*'nin ilk icrası Nasuhî Dergâhı'nda gerçekleşmiştir. Tüm bu hususlar XVIII. asırda Mevlevîler ve Şabanîler arasındaki dostluk ilişkilerine önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹¹⁹⁷ Ayrıca *Mi'râciyye*'nin ortaya çıkma sadedinde zikredilen kişiler kim olursa olsun, bu rivayet farklı tarikten şeyhlerin bir araya geldiklerine işaret etmektedir. Verilen mesaj Şabanî, Mevlevî, Uşşâkî ve Celvetî tarikatına müntesib meşâyihın Şabanî-Nasûhî Dergâhı'nda kurulan bir mecliste buluşmalarıdır. Dolayısıyla meşâyihın tarikat farkı gözetmeksizin bir dergâhta dost meclisi kurdukları ve müşterek sanatlı bir eser ortaya koydukları görülmektedir.

¹¹⁹⁴ Revnakoğlu, "Miraciye Nasıl Kaleme Alındı", 19-20.

¹¹⁹⁵ Haşim Baba hakkında detay için bk. Vassaf, *Sefîne*, 3/103.

¹¹⁹⁶ Vassaf, *Sefîne*, 4/432.

¹¹⁹⁷ Nasuhîler ile Mevlevîlerin dostane ilişkilerinin XVII. asırdan itibaren mevcut olduğu söylenebilir. Nitekim Mehmed Nasuhî Efendi'nin inşa ettirdiği Üsküdar Doğancılardaki söz konusu tekkenin 1099/1688 senesi Kadir gecesini gerçekleştiren açılış merasiminde Gavsî Ahmed Dede'nin hazır bulunduğu özellikle belirtilmektedir. Bk. Kara, "Mehmed Nasûhî", 28/500-502.

Ayrıca Edirne’de yaşayan Gülşenî meşâyihından Hasan Sezâyî Efendi’nin meşhur kerametlerinden biri olarak nakledilen hadisede Nesîb Yusuf Dede konu edilmektedir. Rivayete göre Hasan Sezâyî Efendi bir gün tekkesinde sohbet ederken meclisinde bulunan bir şahıs Nesîb Yusuf Dede’nin vefat ettiğini haber verir. Bu haber üzerine bir süre murakabede bulunan Hasan Sezâyî Efendi, Nesîb Yusuf Dede’nin vefat etmediğini ve ruhaniyetinin hala baki ve nurlu olduğunu bildirir. Gerçekten de aradan bir müddet geçtikten sonra Nesîb Yusuf Dede’nin sağ olduğu bilgisi Edirne’ye ulaşır.¹¹⁹⁸ Nesîb Yusuf Dede’nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat süresi 1123-1126/1711-1714 yılları arasında olduğuna göre söz konusu keramet hadisesi bu üç yıl içerisinde gerçekleşmiş olmalıdır. Hasan Sezâyî’nin Nesîb Yusuf Dede ile alakadar olduğu bu rivayetten onların tanışık oldukları sonucu çıkarılabilir.

Diğer tarikat mensuplarıyla münasebetler ağında dikkat çeken bir başka dostluk örneğinde Bayramî-Melâmîler ve Halvetî-Sünbülîler öne çıkmaktadır. Yenikapı Mevlevihanesi’nde yedi Ahmed’in sonuncusu olan Peçevîzâde Ahmed Dede’nin dostluk kurduğu şahsiyetlerden biri Bayramî-Melâmî halifesi Serdengeçti Seyyid Halil Ağa’dır (v. 1124/1712). Yeniçeri Serdengeçti Ağalığından emekli ve Emîr Halil Ağa ismiyle meşhur olan bu zatın, Yenikapı Mevlevihanesi yakınlarında Mimar Çarşısı civarında bulunan evi Hak âşıklarının haftalık toplanma mekânıydı. Sünbülî Kocamustafapaşa Dergâhı postnişini Seyyid Mehmed Nureddin Efendi, Bayramî-Melâmî halifesi Habeşîzâde Efendi ve Peçevîzâde Ahmed Dede, Seyyid Halil Ağa’nın evinde mutad gerçekleşen sohbet meclislerine katılanlar arasında isimleri özellikle zikredilen kişilerdir.¹¹⁹⁹ Peçevîzâde Ahmed Dede’nin haftalık katıldığı bu meclis onun ilişkili olduğu kişiler hususunu aydınlatmakta ve ilişki ağına Seyyid Mehmed Nureddin Efendi ve Habeşîzâde Efendi’yi¹²⁰⁰ de dâhil etmektedir. Ayrıca evindeki sohbet meclislerine katılmasının yanı sıra Seyyid Halil Ağa ile Peçevîzâde Ahmed Dede’nin bir başka irtibatı daha vardır. O da Peçevîzâde Ahmed Dede’nin kerimesi ile Seyyid Halil Ağa’nın oğlu olan Nâilî Abdullah Paşa’nın evliliği dolayısıyladır. Dolayısıyla Peçevîzâde Ahmed Dede’nin Seyyid Halil Ağa ile arasında bir sıhriyet bağı mevcuttur. Bununla birlikte Seyyid Halil Ağa’nın evinde düzenlediği meclislere katılması bazı

¹¹⁹⁸ Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, 160.

¹¹⁹⁹ Müstakimzâde, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, 341-342.

¹²⁰⁰ Burada ismi geçen Habeşîzâde Efendi’nin Seyyid Hâşim Efendi’nin halifesi Habeşîzâde Abdürrahim Efendi’nin olması tarihsel bakımdan kuvvetle muhtemeldir. Habeşîzâde Abdürrahim Efendi’nin müridlerinden Habeşîzâde İsa olarak meşhur olan Zaîm Ali Ağa’nın burada kastediliyor olması ise tarihen daha düşük bir ihtimaldir.

araştırmacılar tarafından Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Bayramî-Melâmî olduğu yönünde yorumlanmıştır.¹²⁰¹ Peçevîzâde Ahmed Dede ile Seyyid Halil Ağa arasında bulunan akrabalığın farkına varılmadan yapılan ve Peçevîzâde Ahmed Dede'yi doğrudan Melâmîliğe nisbet eden bu yorumun gerçeği yansıtabilmesi için daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğu ortadadır.

Bunun dışında Peçevîzâde Ahmed Dede'nin biyografisinde temas ettiğimiz bir menkıbe onun irtibat halinde bulunduğu bir başka şeyhi ortaya çıkarmaktadır. Hatırlanacağı üzere Peçevîzâde Ahmed Dede'nin müridinin çokluğunu tarif etmek üzere anlatılan söz konusu menkıbede Cuma namazını kılmak için Merkez Efendi Tekkesi Camii'ne gittiğinde kendisini takip eden dervişlerin bir ucunun hala Yenikapı Mevlevihanesi'nde bulunduğu söylenmekteydi. Bu menkıbeden çıkarılması mümkün ikinci bir mesaj da Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Merkez Efendi Tekkesi ile irtibat halinde olduğudur. Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat yılları aralığına baktığımızda 1126-1137/1714-1724 arasında Merkez Efendi Tekkesi'nde Seyyid Ahmed Efendi (v. 1128/1716) ve Seyyid Mehmed Nurî Efendi (v. 1160/1747)¹²⁰² post makamında bulunmaktaydılar. Bu durumda Peçevîzâde Ahmed Dede'nin çevresinde Halvetî-Sünbülî tarikatı şeyhleri Seyyid Ahmed Dede ve Seyyid Mehmed Nurî Efendi'nin bulunduğunu söylemek mümkündür. İsmi geçen şeyhlerin vefat tarihleri göz önünde bulundurularak Peçevîzâde Ahmed Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi meşihat makamına gelip birçok müride sahip oluncaya kadar belli bir sürenin geçeceği ihtimali dikkate alındığında Seyyid Mehmed Nuri Efendi ile daha çok yakınlık kurduğu tahmin edilebilir.

Bir başka Yenikapı Mevlevihanesi postnişi Seyyid Ebubekir Dede'nin dostluk kurduğu şahıslar arasında Yenikapı yakınlarında oturan diğer tarikat mensupları da bulunmaktadır. Bunların arasında Zaîm Ali Ağa ismiyle meşhur Bayramî-Melâmî halifesi Habeşîzâde İsa Efendi vardır. Zaîm Ali Ağa, Habeşîzâde Abdürrahim Efendi'nin has müridlerinden olup senelerce hizmetinde bulunmuştur. Oğlunun vefatı sonrası evine çekilen Zaîm Ali Ağa'yı Seyyid Ebubekir Dede'nin defalarca ziyaret ettiği bilinir. Ayrıca Seyyid Ebubekir Dede'nin çoğu Cuma Günü Halvetî-Sünbülî Kocamustafapaşa Âsitanesi'ne gittiği ve Ekmekçioğlu tarafında tevhid-i şerif dinlediği

¹²⁰¹ Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*, 25.

¹²⁰² Tabibzâde, *Mecmua*, 9. Seyyid Mehmed Nurî Efendi, Molla Güranî semtinde Koruk Tekkesi olarak bilinen Piri Paşa Tekkesi'nin 8. Postnişini Mehmed Fahrî Sünbülî'nin halifesidir. 1148/1735 yılında vefat eden Mehmed Fahrî Efendi de Şeyh İbrahim Nakşî Efendi'nin halifesidir. Bk. Tabibzâde, *Mecmua*, 29.

nakledilir.¹²⁰³ Dolayısıyla o tarihlerde Halvetî-Sünbülî Kocamustafapaşa Âsitanesi'nde postnişin olan Seyyid Nureddin Efendi ile Seyyid Ebubekir Dede'nin dostluk kurduğu söylenebilir. Bu noktada iki ayrı Yenikapı Mevlevihanesi postnişini, Peçevizâde Ahmed Dede ile Seyyid Ebubekir Dede'nin ortak bir dostu olarak Halvetî-Sünbülî Seyyid Nureddin Efendi karşımıza çıkmaktadır.

Böyle farklı tarikat müntesiplerinin bir araya geldiği, sohbet ve meşk meclisleri düzenlediklerine ilişkin birçok örneğin bulunması kuvvetle muhtemeldir fakat kaynaklara geçen kaydın fazla olduğunu söyleyemeyiz. Şayet neticesinde *Mi'râciyye* olmasaydı belki sözünü ettiğimiz bu meclisten de haberdar olamayacaktık. Nitekim Nâyî Osman Dede'nin Nasuhî Dergâhı'nda misafir olduğu, Nasuhî Mehmed Efendi'nin tevşihleriyle *Mi'râciyye*'yi süslediği, yine *Mi'râciyye* nedeniyle kaynaklara geçmişti.

Ayrıca burada şunu da belirtmeliyiz ki, mevlevihanelerde *Mi'râciyye* ve *Mevlid* okunan cemiyet günlerinde diğer tarikat mensuplarının da davet edildiği bilinmektedir. Mevlevîlerin bu cemiyetlerde icra edilen Mevlevî ayininden sonra meclisi, hangi tarikten olursa olsun orada bulunan en eski şeyhe bıraktıkları, ilahiler okunarak "devran" ve "kıyam" zikri yapılmasına izin verdikleri kaydedilmektedir. Diğer tarikat erbabının kendilerine has toplu zikirlerine Mevlevîlerin de sema yaparak iştirak etmeleri¹²⁰⁴ mevlevihane ve diğer tarikatlara ait dergâhlar arasında kurulan münasebetler açısından önemlidir. Kurulan bu münasebetler ve dostluk örnekleriyle birlikte geneli itibarıyla tarikat ehlinin birbiriyle olumlu ilişkiler içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Mesela zikre uyduğu takdirde Kadirî, Rifaî, Halvetî, Bedevî, Celvetî tekkelerinde Mevlevî âyinlerinin okunması ve bunun tam tersi diğer tekkelerin mûsikîsi içerisinde yer alan ilahilerin mevlevihanelerde terennüm edilmesi¹²⁰⁵ Mevlevîlerin ve tekkelerinin, diğer tarikat erbabı ve dergâhlarının birbiriyle uyum içerisinde oldukları düşüncesini kuvvetlendirir niteliktedir.

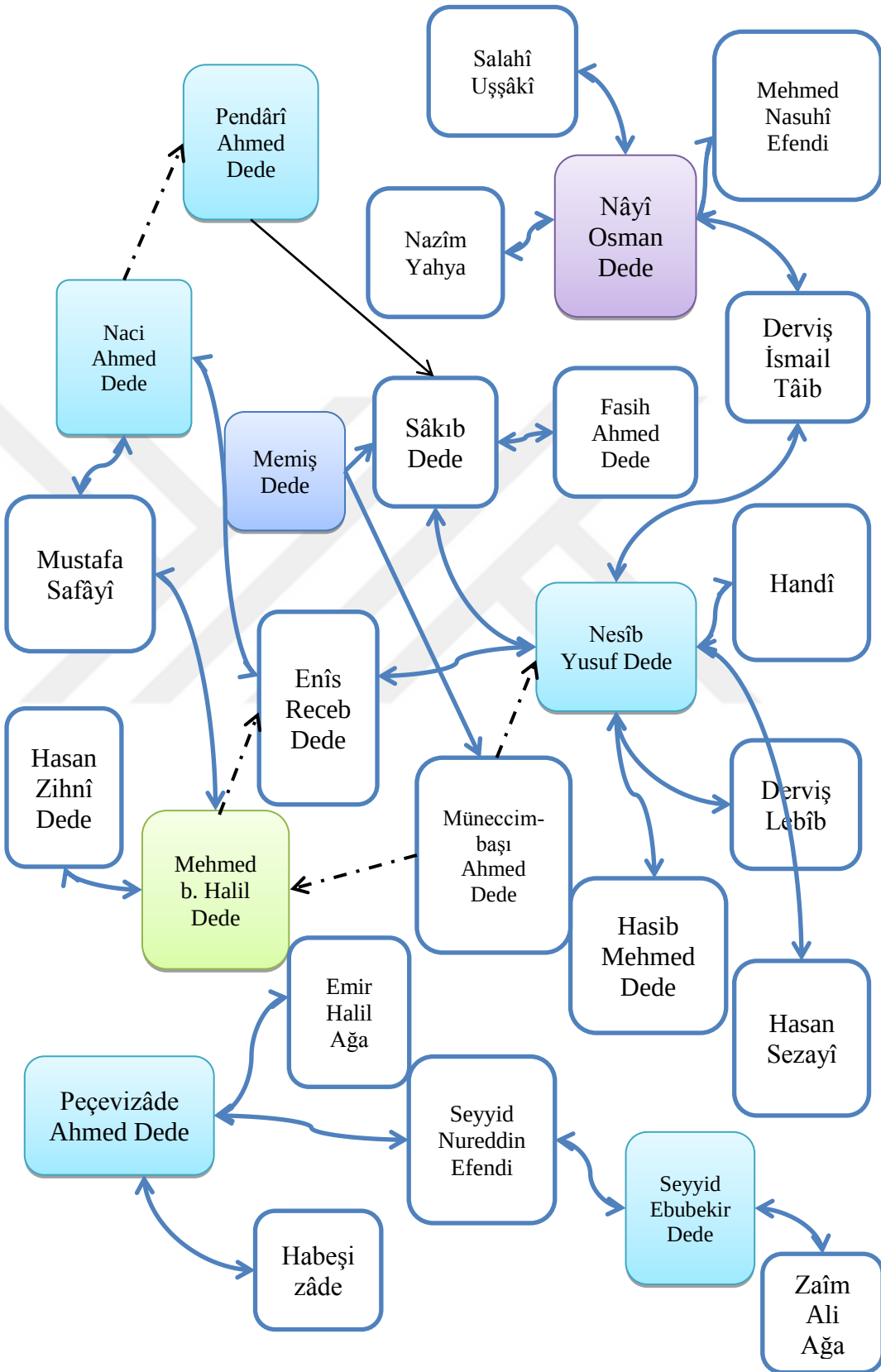
Şimdi buraya kadar aktardığımız Mevlevî postnişinlerin tanışıklık ve dostluk ilişkilerini şöyle gösterebiliriz:

¹²⁰³ Müstakimzâde, "Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye", 341.

¹²⁰⁴ Ergun, *TMA*, 124.

¹²⁰⁵ Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, 1/402.

Şekil 18:
İstanbul Mevlevî Meşâyihinin Dostluk ve Tanışıklıkları

Bütün bu kurulan dostluklar haricinde Mevlevîleri diğer tarikat mensuplarıyla birleştirici bir unsur olarak *Mesnevî* dersleri dikkat çekmektedir.

3.1.3.10.1. İrtibat Sağlayıcı Bir Unsur Olarak *Mesnevî* Halkaları

Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyubî Mehmed Memiş Efendi, farklı tarikten yetiştirdiği talebesiyle diğer dergâhlarda sistematik bir şekilde *Mesnevî* halkalarının oluşmasını sağlamasıyla temayüz etmektedir. Söz konusu talebesi Neccarzâde Rıza Efendi'dir (v. 1159/1746). Neccarzâde Rıza Efendi henüz Celvetî halifesi olduğu sırada Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyubî Mehmed Memiş Efendi'den *Mesnevî* okumuş ve icazet almıştır. Neccarzâde Rıza Efendi'nin Memiş Efendi'den istifadesini Rıza Efendi'nin Nakşî mürîdlerinden şair Ömer Nüzhet er-Ruhavî Efendi (v. 1192/1778) şöyle dile getirir:

“Nice zamanlar dahi Beşiktaş Mevlevihanesi'nde postnişin-i sadr-ı irşâd olan merkez-i daire-i keramet nokta-i medar-ı halka-i tarikat şemsü'l-vakt şeyhu'ş-şuyûh Memiş Efendi kuddise sirruhu'l-'azîzin dâhil-i sohbet-i şerifleri olup kitâb-ı müstetâb *Mesnevî-i Mânevî*'nin esrâr-ı gâmidalarına onların zebân-ı hakayıkı beyanlarından ahz buyurmuşlardır.”¹²⁰⁶

Ömer Nüzhet Efendi'nin bu cümlesini aynen aktarmamızın Rıza Efendi'nin Memiş Efendi'den istifade etmesi dışında bir sebebi de, Nakşî bir dervişin bir Mevlevî şeyhinden söz ederken kullandığı zarif ve sanatlı ifadeleri ortaya koymak içindir. Sadece bu ifadelerden dahi Nakşîler ve Mevlevîler arasındaki muhabbet ve zarafeti görmek mümkündür.

Tekrar Rıza Efendi'nin hayatına dönecek olursak o, 1123/1711 yılında Edirne'de Arabzâde Mehmed İlmî Efendi'den (v. 1130/1718)¹²⁰⁷ Nakşî-Müceddidî hilafeti aldıktan sonra imamlık yaptığı Beşiktaş Kapudân Sinan Paşa Camiî yakınında inşa ettiği ve kendi ismiyle anılacak tekkede *Mesnevî* okutmuştur.¹²⁰⁸ Rıza Efendi'den *Mesnevî* icazeti alan talebeleri *Mesnevî* okutma geleneğini devam ettirmişlerdir. Halifesi

¹²⁰⁶ Nüzhet, *Menkıbetü'l-evliyâiyye fî ahvâli'r-Rizâiyye*, 69. Bu eser aynı zamanda Neccarzâde Rıza Efendi'nin hayatının detaylı bir sunumu açısından önemlidir.

¹²⁰⁷ Hayatı için bk. Vassaf, *Sefîne*, 2/174-175.

¹²⁰⁸ Bu cami Beşiktaş Câmiî Kebiri olarak da bilinir. Neccarzâde Rıza Efendi'nin hayatına dair detaylar için bk. Şimşek, “Neccarzâde Rızâ Efendi”, 32/483. Ayrıca Neccar-zâde'nin tasavvuf anlayışı için bk. Şimşek, “Mesnevihan Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccarzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, 159-178.

Mehmed Agâh (v. 1184/1770) ve onun yetiştirdiği Mehmed Emîn-i Bursevî Kerkükî (v. 1228/1813) Mevlevîler haricinde ortaya çıkan Mesnevîhanlık geleneğinin oluşmasında önemli yapıtaşlarıdır.¹²⁰⁹

Enderun Ağası olan Mehmed Agâh Efendi her ne kadar Neccarzâde Rıza Efendi'nin mürîdi olarak Nakşî nisbetini almış ise de Galata Mevlevihanesi postnişini Nâyî Osman Dede'den inâbe alıp onun münîbi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sırasında beraberinde ve hizmetinde bulunan önemli bir zatın neslinden gelen Mehmed Agâh Efendi, Hümayûn ve Enderun'da görev almış, daha sonra ise masivayı terk ederek hanelerine çekilmiştir. Evinin Galata Mevlevihanesi yakınında bulunması nedeniyle de o vakit postnişin olan Nâyî Osman Dede'den çokça istifade etmiştir. Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunan kandillerin fitillerini bizatihi kendisi yapan Mehmed Agâh Efendi'nin Mevlâna Celâleddin'in manevi izniyle kendi evinde *Mesnevî* okuttuğu rivayet edilir. Hatta Galata Mevlevihanesi'nde Mesnevihan Mehmed Dede'ye mana âleminde Mevlâna, Agâh Efendi'nin *Mesnevî* dersine devam etmesini emretmiştir. Mesnevihan Mehmed Dede bu emir üzerine bir müddet Agâh Efendi'nin derslerini takip etmiştir. Sadrazam Ragıb Paşa'nın da şeyhi olan Mehmed Agâh Efendi, Galata Mevlevîhanesi hamuşânında Arzî Ahmed Dede'nin yanında medfundur. Onun Galata Mevlevihanesi hamuşânına defnedilmesiyle ilgili olarak bir rivayet aktarılır. Hayatlarındayken kendi evine yakın bir yere defnedilmesini vasiyet buyuran Agâh Efendi, vefatından sonra belirlediği yere defnedilmek üzere götürülürken Galata Mevlevihanesi'nin o esnadaki postnişini Kadı İsa Dede, onları buhurdanlıkla karşılayarak aldığı manevi işaret üzerine Arzî Ahmed Dede'nin bulunduğu mahalle kabrinin hazırlandığını bildirir.¹²¹⁰ Mehmed Agâh Efendi'nin Galata Mevlevihanesi Hâmuşân'ında medfun olması mesnevîhan olmasından öte Galata Mevlevihanesi'ne olan manevî yakınlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Mehmed Agâh Efendi'nin yetiştirdiği Mehmed Emin Kerkükî ile birlikte *Mesnevî* irfanıyla Müceddidî geleneği birleştiren bir tarz oluşmuştur. Kerkükî'nin bu tarzı

¹²⁰⁹ Bursa'daki Emîniyye Dergâhının kurucusu olan Mehmed Emin-i Kerkükî'nin halifeleri Ali Behcet Efendi ve Hoca Hüsameddin Efendilerle mesnevihanlık silsilesi devam etmiştir. Ali Behcet Efendi'nin Mesnevihan olan talebeleri için bk. Kemikli, "Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği", 183; Yücer, "İstanbul'da Mesnevîhanlık Geleneği ve Mesnevîhaneler", 259, 261. Kerkükî'nin ailesi ve tekkesi hakkında detay için bk. Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*. Ayrıca Mevlevî nisbeti bulunan Salahaddin-i Uşşâkî, Seyyid Mehmed Emin Kerkükî'den Nakşî nisbetini almıştır. Bk. Vassâf, *Sefîne*, 4/432.

¹²¹⁰ Mehmed Agâh Efendi'nin damadı olan Abdülğani Ağa, devlet ricâlindendir. Torunu ve Abdülğani Ağa'nın kızı olan Ümmü Gülsüm Hanım'ı halifesi Mehmed Emin Kerkükî ile evlendirmiştir. Bk. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-i Şemsî*, 223-224; Vassaf, *Sefîne*, 2/185-186.

benimseyen halifelerinden bazıları Hoca Selîm Efendi (v. 1227/1812), Ali Behcet Efendi (v. 1238/1823), Gazzîzâde Abdüllatif (v. 1247/1832),¹²¹¹ Hoca Neş'et (v. 1222/1807), Mustafa Vahyî (v. 1233/1817), Hoca Hüsameddin Efendi'dir (v. 1280/1863).¹²¹² Bu silsile dikkatli bir şekilde takip edildiğinde Hoca Neş'et'in talebesi olarak Şeyh Gâlib ile Memiş Efendi arasında dolaylı bir irtibatın bulunduğu görülecektir. Asrın başındaki bir Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi asrın sonundaki Galata Mevlevihanesi postnişinini dolaylı olarak etkileyecektir. Yine aynı silsileden XVIII. Galata Mevlevihanesi'nin ilk ve son postnişinleri arasında da irtibat bulunduğu dikkat çekecektir.

Şeyh Gâlib'in hocası olan ve ona Es'ad mahlasını veren Hoca Neş'et, her ne kadar Sultan III. Ahmed ve I. Mahmud'un müşahibi olan babası Ahmed Refi' Efendi'yle¹²¹³ çocukken gittiği hac dönüşü uğradıkları Konya Mevlâna Dergâhı'nda teberriken sikke giymişse de sonraları Nakşîliğe meyletmiştir. Ağâh Efendi'ye kahvecilik hizmetinde bulunmuş, daha sonra ise Mehmed Emin Kerkükî'ye intisab etmiş ve halifesi olmuştur. Ondan tevarüs ettiği *Mesnevî* irfanı ile birleşen Nakşî geleneği devam ettirmiş, Molla Gürânî semtindeki konaklarında haftanın belirli günleri *Mesnevî* dersi vermiş ve Nakşîbendiliğe has toplu zikir olan hatm-i haccân yaptırmıştır. Zamanla İstanbul'un parmakla gösterilen Farsça hocası olan Hoca Neş'et yine İstanbul'un ünlü mesnevihanları arasına da girmiştir. Talebeleri arasında Şeyh Gâlib dışında, Sadrazam Mehmed İzzet Paşa, Hanîf Efendi, Reisülküttab Mehmed Ârif Efendi (1228/1813),¹²¹⁴ Muvakkitzâde Pertev Efendi, Beylikçi İzzet Bey (v. 1224), Manastırlı Muîn Efendi (v. 1236)¹²¹⁵ ve Hoca Vahyî Efendi gibi devrin ileri gelen adamları vardır. 30 seneyi aşkın bir süre *Mesnevî* ve Farsça dersleri verip talebe yetiştiren Hoca Neş'et'in şöhretinin Arabistan ve İran'ı aşip Çin'e kadar uzandığı belirtilir.¹²¹⁶

Hoca Neş'et'in ders halkasındaki önemli talebelerinden biri olması münasebetiyle Şeyh Gâlib'in Hoca Neş'et'in beslendiği ilmî kaynakla bağlantısı vardır. Bu ilmî kaynaktaki

¹²¹¹ Gazzîzâde Abdüllatif'in tefeyyüz ettiği müşidleri ve Gazzî Dergâhı'ndaki faaliyetleri için bk. Gazzîzâde, *Mergûbû's-sâlikîn*, 51-82.

¹²¹² Vassaf, *Sefîne*, 2/185. Güntan, *Hülâsatü's-ş-şürûh*, 30-35.

¹²¹³ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 190.

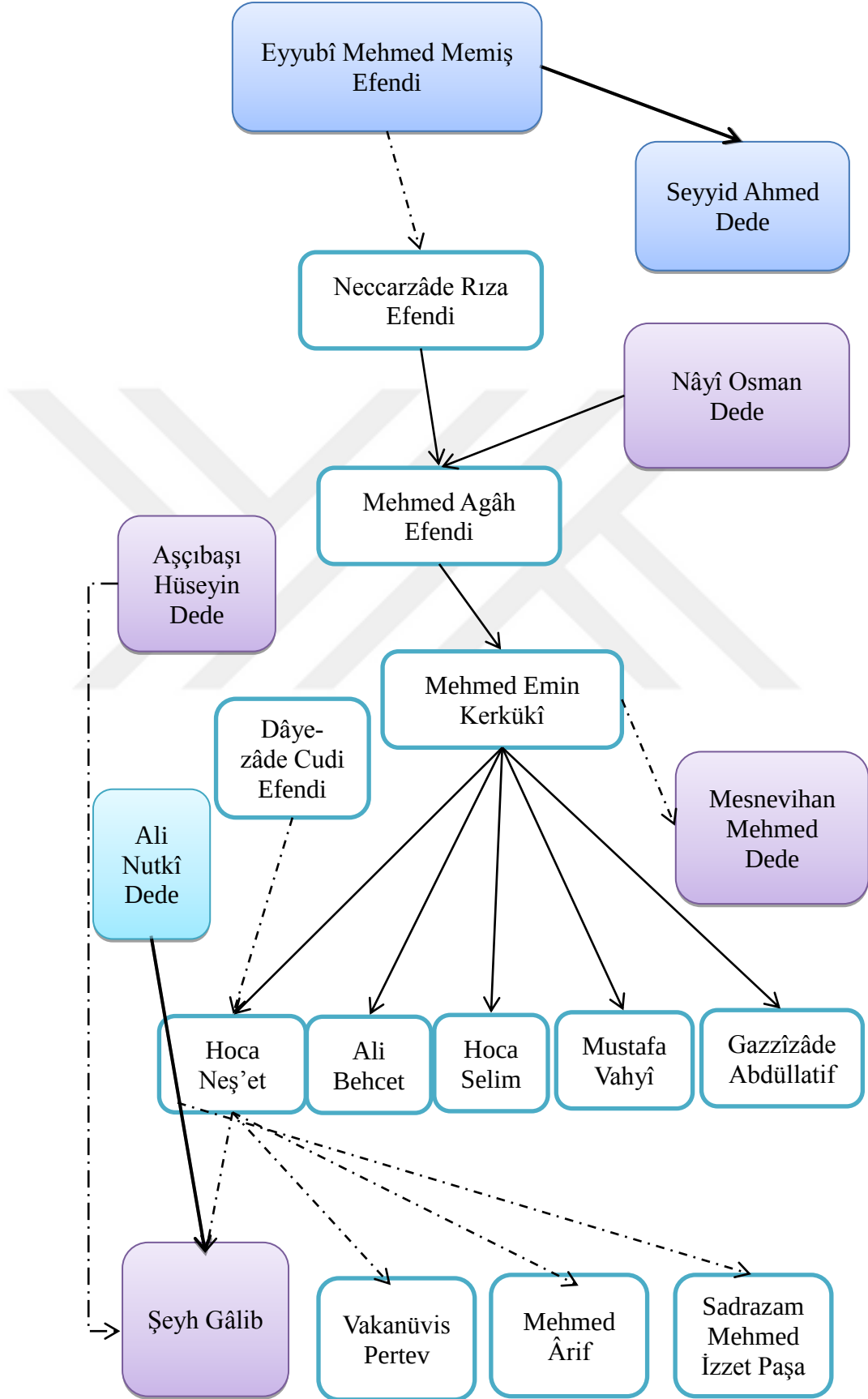
¹²¹⁴ Hayatı ve şiirinden örnekler için bk. Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 279-280.

¹²¹⁵ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 379.

¹²¹⁶ Hoca Neş'et'in gençlik yıllarında Farsça talimi gördüğü hocası şair Dâye-zâde Cûdî Efendi'dir. Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 91; Resmî Efendi, *Halîfetü'r-rüesâ*, 170-171. Zuemadan olması nedeniyle 1182/1768 yılında Rus muharebesine de katılan Hoca Neş'et'in hayatına ilişkin ayrıntılar için bk. Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 405; Vassaf, *Sefîne*, 2/186-193.

sıra takip edildiğinde Şeyh Gâlib, Hoca Neş'et, Mehmed Emin Kerkükî, Agâh Efendi ve Neccar-zâde Rızâ Efendi zinciri ile Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Memiş Efendi'ye ulaşır. Diğer bir ifadeyle Memiş Efendi'nin *Mesnevî* kanalıyla aktardığı mirasın, Neccar-zâde Rızâ Efendi tarafından tevarüs edilerek Agâh Efendi, Mehmed Emin Kerkükî ve Hoca Neş'et'e geçtiğini, ondan da Şeyh Gâlib'e aktarıldığını söylemek mümkündür. Bu itibarla XVIII. yüzyılın başlarında postnişin olan Memiş Efendi'nin yüzyılın sonlarında postnişin olacak Şeyh Gâlib'i dolaylı anlamda etkilediği düşünülebilir. Dolaylı bağlamda dahi olsa Şeyh Gâlib'in istifade ettiği Mevlevî şeyhleri halkasına Galata Mevlevihanesi şeyhi Aşçıbaşı Hüseyin Dede ve Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'nin yanında Memiş Efendi ilave edilebilir. Ayrıca Nâyî Osman Dede'nin münîbi olarak Mehmed Agâh Efendi'nin de bu silsilede bulunması önemlidir. Bu bağlamda Nâyî Osman Dede ile Şeyh Gâlib arasındaki dolaylı bir irtibat açığa çıkmaktadır. Bu noktaları da itibara alarak Memiş Efendi'nin başını çektiği bu talebe silsilesini şu şekilde göstermek mümkündür:

Şekil 19:
Memiş Efendi'den Şeyh Gâlib'e uzanan Mesnevîhan Zinciri

XVIII. yüzyılda *Mesnevî* merkezli oluşan ders halkaları zincirini gösteren yukarıdaki şekil, başta da belirttiğimiz gibi, Mevlevîlerin yanı sıra *Mesnevî* ile ilgilenen tarikat ehlini ve *Mesnevî* taliminde Mevlevîler ile diğer tarikat müntesiplerinin iç içe olduklarını göstermektedir.¹²¹⁷ Ayrıca sadrazam, reisülküttab, vakanüvis gibi önde gelen devlet adamlarının da bu şecerde yer alması *Mesnevî*'nin, tasavvuf erbabı olsun olmasın insanları birleştirici rolünü ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyıl hoca-talebe ilişkilerini sade bir şekilde ortaya koyması bakımından da önem taşıyan bu şekil, Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Memiş Efendi'den sonraki beşinci halkada Şeyh Gâlib'i konumlandırmakta ve iki postnişin arasında doğrudan olmasa da *Mesnevî* talimi yoluyla bir bağ kurmaktadır. Ayrıca ikinci halkada yer alan Mehmed Agâh Efendi'nin aynı zamanda Galata Mevlevihanesi postnişini Nâyî Osman Dede'nin münîbi olması ve ondan çokça istifade etmesi, Şeyh Gâlib'e uzanan bu zincirdeki bir başka irtibat sağlayan unsur olarak dikkat çeker. Bu kapsamda Mehmed Agâh Efendi vasıtasıyla Nâyî Osman Dede ile Şeyh Gâlib arasındaki bu dolaylı bağın mevcudiyeti göze çarpmaktadır.

Netice itibariyle, ileride cami ve medreselerde yer aldığını ortaya çıkardığımız *Mesnevî* meclislerinin yoğun bir biçimde tekkelerde de tertip edildiği anlaşılmaktadır. Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Memiş Efendi'den *Mesnevî* icazeti alan Celvetî ve Nakşî-Müceddidî şeyhi Neccarzâde Mustafa Rıza Efendi kendi adıyla anılan tekkesinde gerçekleştirdiği *Mesnevî* oturumlarıyla, *Mesnevî* merkezli ders halkalarının alanı genişlemiş ve Mevlâna düşüncesi daha da yaygınlık kazanmıştır. Bu halkalara dâhil olup *Mesnevî* icazeti alan halifeleri, Rıza Efendi'den tevarüs ettikleri birikimi kendi dergahlarında tertip ettikleri *Mesnevî* okumalarıyla talebelerine aktarmışlardır. Böylece *Mesnevî* irfanı ile Nakşî-Müceddidî düşüncüyü birleştiren bir gelenek oluşmuştur. Söz konusu *Mesnevî* halkasının beşinci tabakasında bulunan Şeyh Gâlib de bu gelenekten istifade edenler arasındadır. Şeyh Gâlib'in özellikle *es-Sohbetü's-Sâfiyye* eserinde

¹²¹⁷ Esasen bir tasavvuf klasiği olarak asırlara meydan okuyan ve tarikatlar üstü bir eser olan *Mesnevî*'yi sadece Mevlevîlere has bir eser olarak kabul etmek yersiz bir tutumdur. Bununla birlikte *Mesnevî* okuyuculuğu manasına gelen mesnevihanlık ayrı bir müessesedir. Sadece Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne*'sinde yer alan 10 Nakşî, 4 Uşşâkî, 3 Şabânî, 3 Sa'dî, 1 Rifâî, 1 Kadîrî, 1 Gülşenî, 1 Celvetî ve son olarak 1 Ticânî mesnevihan tespit edilmiştir. Bu mesnevihanların birçoğu XIX. yüzyılda yaşamış mesnevihanlardır. Bk. Kemikli, "Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 618.

birçok Mevlevî âdâb ve erkânını Nakşî prensiplerle yorumlama gayreti, bir açıdan söz konusu geleneğin mensubu olmasıyla açıklanabilir.

Diğer taraftan yukarıdaki şekilde gösterdiğimiz *Mesnevî* halkaları dolaylı da olsa Memiş Efendi ile Şeyh Gâlib arasında bir irtibat kurmayı mümkün kılmaktadır. Şeyh Gâlib'in de bir postnişin olarak Galata Mevlevihanesi'nde mukabelenin bir parçası olarak düzenlediği *Mesnevî* takrirlerinde tevarüs ettiği bu geleneği aktardığını tahmin etmek güç değildir. Ayrıca, ilerideki başlıklarda değineceğimiz üzere, yine Şeyh Gâlib'in düzenlediği *Mesnevî* takrirlerinin asrın sonlarına doğru Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan tarafından vakfa bağlandığı burada hatırlanmalıdır. Dolayısıyla Memiş Efendi ile başlayan ve farklı dergâhlarda düzenlenen *Mesnevî* merkezli ders halkaları XVIII. yüzyılın sonlarına doğru devlet tarafından da desteklenmiştir. *Mesnevî* halkaları olarak sunduğumuz yukarıdaki şekil hoca-talebe ilişkisi açısından da önem taşımaktadır. Sonuç olarak *Mesnevî*'nin tarikat ehli olsun olmasın her kesimden insanı birleştirici bir rol üstlenerek ilişkiler ağının odak noktasını oluşturduğunu gözlemlemekteyiz.

3.2. Kurumlar

XVIII. asır İstanbul Mevlevî şeyhlerinin ilişkiler ağının bir parçasını da siyasî erkân ve halk ile olan münasebetleri oluşturmaktadır. Mevlevî şeyhlerinin gerek devlet adamlarıyla gerek Enderun müntesipleriyle gerekse de cami, medrese ile olan muhtelif boyutlardaki ilişkilerinin tespitine odaklandığımız bu kısımda başlığımızı “kurumlar” olarak belirledik. Zira herhangi bir padişahın bir Mevlevî şeyhine yakınlığı ya da bir devlet adamının Mevlevî şeyhine ve tekkesine yönelik desteği bireysel bir münasebet olarak değil, devletin Mevlevîlerle kurduğu ilişkiler kapsamında değerlendirilmektedir. Aynı şekilde Mevlevî şeyhlerinin Enderun ağalarıyla kurdukları dostluklar ve onlarla hoca-talebe münasebetleri de genel olarak Mevlevîlerin Enderun ile olan ilişkileri bağlamında ele alınabilir. Keza Mevlevîlerin cami ve medrese bünyesindeki faaliyetleri onların diğer bir kurumsal ilişkisini ortaya çıkarır. Dolayısıyla XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin kurumsal ilişkilerini netleştirmeye gayret göstereceğimiz bu başlıkta söz konusu şeyhlerin gerek padişahlar, gerek sadrazamlar gerekse devletin diğer önemli kademelerinde yer alan paşa ve beylerle ister bireysel isterse de postnişinlik yaptıkları mevlevihaneleri bağlamında kurdukları irtibatları ele alacağız. Kurulan söz konusu irtibatları ele alırken takibi kolaylaştırmak adına XVIII. yüzyılda

tahta oturmuş Osmanlı sultanları ve saltanatı bulundukları dönemleri esas kabul ettik. Kronolojik sırayla III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim ve devirlerinde İstanbul Mevlevî şeyhleri ve Mevlevîliği ilgilendiren hadiseleri gündeme getireceğiz. Müteakip başlıklarda ise Mevlevî meşâyihın saraya ait bir sanat merkezi olan Enderun ile münasebetlerine, İstanbul Camiîleriyle ve dolayısıyla halk ile kurdukları irtibatlarla, medrese ehli ile olan diyaloglarına yer vereceğiz.

Mevlevî postnişinlerin devletin ileri gelenleriyle XVIII. asra yansıyan münasebetlerini ele almadan önce Esrâr Dede'nin *Tezkire*'sinde bulunan ve Mevlevî hafızada padişahların konumuna ilişkin fikir sunan bir ifadesine yer vermek istiyoruz. Bu ifadesinde Esrâr Dede, Mevlâna Türbesi'nde bulunan sandukalar için Sultan III. Selim'in yeni örtüler hazırlattığı haberini verirken öteden beri Osmanlı sultanlarının Mevlâna Hanedanı'na muhabbet duyduklarını zikretmektedir.¹²¹⁸ Bu ifade Mevlevîlerin Osmanlı padişahlarına dönük olumlu bakışını göstermekle birlikte onları Mevlevîliğe yakın bir mevkide konumlandırmaları açısından önemlidir. Şimdi padişahlar başta olmak üzere devletin ileri gelenlerinin Mevlevî meşâyihı ve dergâhları ile münasebetlerini inceleyelim ve böylece Mevlevî hafızada yer edinen bu ifadenin XVIII. asır için ne derece geçerli olduğu sorusuna cevap arayalım.

3.2.1. III. Ahmed ve Dönemi

III. Ahmed Dönemi 1115-1143/1703-1730 yılları arasını kapsayan 27 senelik bir dönemdir. Bu dönemde Galata Mevlevihanesi'nde Nâyî Osman Dede ve Sırrî Abdülbaki Dede; Yenikapı Mevlevihanesi'nde Naci Ahmed Dede, Pendârî Ahmed Dede, Nesîb Yusuf Dede, Peçevizâde Ahmed Dede ve Mesnevihan Mehmed Dede; Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Eyyubî Mehmed Memiş Efendi ve Seyyid Ahmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Seyyid Halil Sâlik Dede ve Safî Mûsâ Dede meşihat vazifelerini icra etmişlerdir.

Bu dönemde devlet erkânı ile Mevlevîler arasında olumlu irtibatların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Onlar hem devlet eliyle oluşturulan bazı entelektüel faaliyetlerde Mevlevîlerin de bulunmasını sağlamışlar hem de hazırladıkları elverişli ortam ve sandukları imkânlarla Mevlevîlerin edebî ve sanatlı ürünler vermelerini desteklemişlerdir. Söz konusu faaliyetler ve desteklerin detayına girmeden önce tasavvufî hafızada padişah III. Ahmed'i doğrudan Mevlevîlikle ilişkilendiren

¹²¹⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 384.

menkıbelerin bulunduğunu belirtmek istiyoruz. Zamanımıza nispeten daha yakın kaydedilmiş bir menkıbeye göre III. Ahmed Mevlevîliğe karşı kuvvetli bir muhabbet besler. Bu muhabbetini izhar etmek üzere başına sikke giymek ister. Padişahın bu isteğini öğrenen saray dalkavukları sultan için ipek bir sikke yaptırır ve tekbirlemesi için Konya Mevlâna Dergâhı Çelebilik Makamı'na gönderirler. O tarihlerde Çelebilik Makamında bulunan Mehmed Sadreddin Çelebi ipekten yapılmış bu sikkeyi gördüğünde şaşkınlığını gizleyemez ve “Tarikatımızda esas olan tevazûdur. Hiç kimse için istisnai muamele ve kıyafet yoktur. Ben ipekten yapılmış bir külâhı tekbir etmem. Padişah mutlaka bir Mevlevî serpuşu giymek istiyorsa yünden yapılmış bir arakiyye giymelidir” diyerek itirazını dile getirir.¹²¹⁹

Bu menkıbenin merkezinde III. Ahmed bulunmakta ve Mevlevîliğe olan şiddetli muhabbetinin mevcudiyeti dile getirilmektedir. Aynı menkıbenin belirli açılardan değişim geçirmiş haline XVIII. yüzyıla ait bir kaynakta rastlanmaktadır. Yine III. Ahmed döneminde gerçekleşen diğer menkıbenin merkezine genel olarak Osmanlı şehzadeleri konulmaktadır. Sâkıb Dede, bu menkıbeyi aktardığı satırlarda Osmanlı Devleti'nde şehzâdelere nazar boncuğu kabilinden arakiyye tekbir edilmesi âdetinin bulunduğunu söyler. Fakat III. Ahmed Devri'nde bazı gailelerden bu âdet ihmal edilmiş, ihmal farkına varıldığında ise tekbir etmesi için o an Çelebilik Makamında oturan Mehmed Sadreddin Çelebi'ye ipek arakiyyeler gönderilmiştir. Sadreddin Çelebi, Mevlevîlikte sadece keçe arakiyyenin tekbir edildiğini belirtince kendisi bizzat İstanbul'a davet edilmiştir. Ne var ki Çelebi Efendi yolu üzerindeki Akşehir'de hastalandığı için tekrar Konya'ya dönmüş ve davete icabet etmesinin mümkün olmadığını bildiren bir özür mektubu kaleme almıştır.¹²²⁰

İlk menkıbe III. Ahmed'in Mevlevîliğe olan muhabbetini vurgularken ondan daha eski tarihli ikinci menkıbe Osmanlı Hanedanı'nın Mevleviliği muteber kabul ettiği ve ona ait bir unsuru korunma vesilesi saydığını ima etmektedir. Kısmen benzer nitelikteki bu iki menkıbede ortak olan unsur ise devlet yönetimini elinde bulunduranların Mevlevîliğe olumlu yaklaşıtları mesajıdır. Aynı mesaj, yukarıda değindiğimiz üzere, XVIII. asrın sonlarına doğru farklı bir bağlamda Esrâr Dede tarafından Osmanlı Hanedanı'nın Mevlâna Hanedanı'na muhabbetleri merkeze alınarak yeniden verilmektedir.

¹²¹⁹ Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, 243.

¹²²⁰ Rahatsızlığı giderek artan Sadreddin Çelebi kısa bir müddet sonra vefat etmiştir. Bk. Sâkıb Dede, *Sefîne*, I/199.

Mevlevî hafızada tedavüle giren bu menkıbeler ve söylemler bir tarafa asrın vekayinamelerine ve Mevlevî meşâyihın kaleme aldıkları eserlerin özellikle dîbâcelerine yansıyan hadiselerden III. Ahmed ve döneminde siyasîlerle Mevlevîlerin müspet ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi III. Ahmed devrindeki genel atmosferin ve tespit ettiğimiz bu ilişkilerin detayına girelim.

III. Ahmed Devrinde 13 sene gibi uzun bir süre içerisinde istikrarlı bir şekilde sadrazamlık görevinde bulunmuş Damad İbrahim Paşa, idari yönden olduğu kadar ilim ve sanat yönünden de birçok önemli faaliyette bulunmuştur. Hatta idari alanda yaptığı değişikliklerin oluşturduğu olumlu çıktıları dahi yine ilim, kültür ve sanatın hizmetine sunduğu bilinmektedir. Meselâ fuzuli yapılan masrafları azaltarak her sene 3000 keseye yakın akçe tasarruf ettiği ve bu tasarrufunu sınır boylarındaki kalelerini sağlamlaştırmaya, dokuma imalathanelerini açmaya, milli sanayinin ihyasına, cami-mektep-kütüphane gibi hayır kurumlarına sarf etmişti. Bununla birlikte yaptıklarının arasında matbaa açılmasını sağlaması en kayda değer olanıdır.¹²²¹ Ayrıca Damad İbrahim Paşa, ilim ve sanata yönelik yenilikçi düşüncelerini fiiliyata geçirme noktasında herhangi bir engelle karşılaşmamak için III. Ahmed ve döneminin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin desteğini almıştır.¹²²² Bu yenilikçi yaklaşımlarından biri de Osmanlı Devleti'nde sistematik bir faaliyet olarak tercüme projesi ortaya koymasıdır. Hatta bu meyanda bir proje ortaya koyan ilk devlet adamı olarak kayıtlara geçmiştir.¹²²³

Damad İbrahim Paşa, ortaya koyduğu gerek Doğu gerekse Batı menşeli eserlerin Türkçe'ye kazandırılması projesinin bir an evvel netice vermesini istemiş ve bu nedenle belirlediği eserlerin tercümesi için heyetler görevlendirmiştir. Görevlendirdiği tercüme heyetlerinde Mevlevîler de yer almaktadır. Meselâ Handmîr'in dünya tarihini konu edinen *Habîbü's-siyer* isimli eserini tercüme etmek üzere “mezâyâ-yı ibârât-ı Fârisiyye'ye vâkıf olan erbâb-ı maarif” vasfı gözetilerek titizlikle seçilen heyet üyeleri toplam 8 kişiden oluşmaktadır. Farsça'ya vukufiyeti derin olan âlimlerden oluşan bu 8 kişilik heyette 2 Mevlevînin bulunduğu dikkat çekmektedir. Biri o tarihlerde Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişinliğini yürüten Safî Mûsâ Dede diğeri de Hâcegân-ı Dîvan üyesi

¹²²¹ Şeref, *Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye*, 149.

¹²²² Meselâ kurduğu bu matbaa için Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'den fetva almayı ihmal etmemiştir.

¹²²³ İpşirli, “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, 33-34.

Nahîfî Süleyman Mevlevî Efendi'dir (v. 1151/1738).¹²²⁴ Söz konusu tercüme heyetinin diğer üyeleri müderris Fasihî Hasan Efendi, Küttâb-ı Divandan Hirevî Fayız Efendi ve Şermî Efendi, defter-i hakânî kâtiblerinden Seyyid Çelebi, Dürrî Efendi biraderi Sa'd Efendi ve Haleb'in eski kadısı olan Mansurizâde Efendilerdir. Söz konusu heyetin bir sene gibi kısa bir süre içerisinde bu hacmi büyük eserin tercümesini tamamladıkları bilinmektedir.¹²²⁵ *Habîbü's-siyer* eserin tercüme heyetinde kadı, müderris, şeyh ve divan kâtiplerinin görevlendirilmesi dikkate değerdir. Sadrazamın farklı makamlardan kişileri tercüme faaliyetinde bir araya getirdiği ve önceliği liyakate verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca asrın başlarındaki ulema münasebetlerini tespit etme açısından da önemli olan söz konusu heyete bakarak Safî Mûsâ Dede'nin ilişkili olduğu kişileri tespit etmek mümkündür. Bu itibarla yukarıda isimleri zikredilen müderris Fasihî Hasan Efendi, Hirevî Fayız Efendi, Şermî Efendi, Seyyid Çelebi, Sa'd Efendi, Kadı Mansurizâde Efendi'yi Safî Musa Dede'nin en azından tanışık halde bulunduğu kişiler arasında saymak mümkündür.

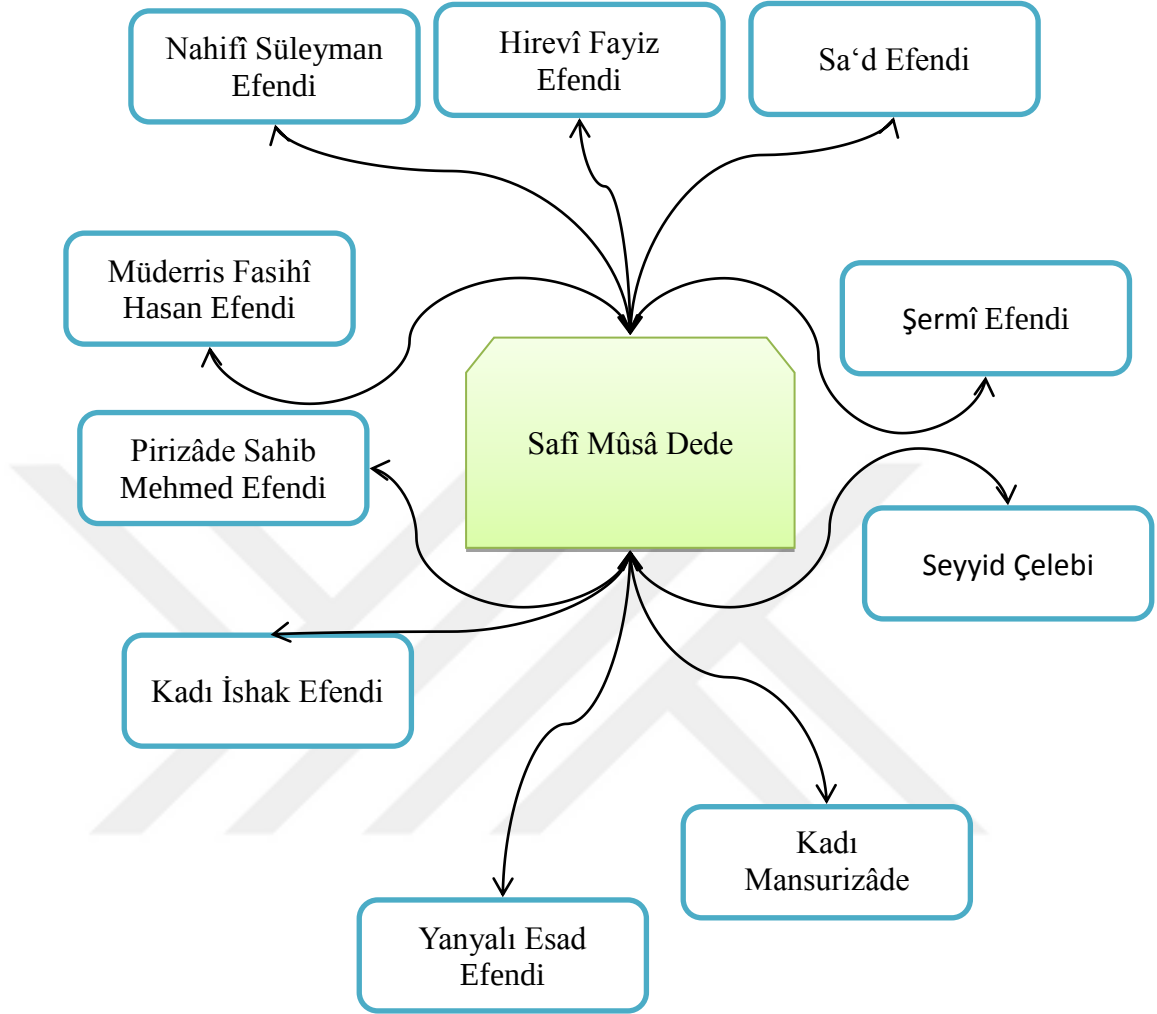
Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın girişimleriyle kurulan Mütferrika Matbaası'nda basılacak ilk eser olan *Vankulu Lugatı*'nın hazırlık aşamasında yine bir Mevlevî şeyhinin görevlendirildiği görülmektedir. Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Safî Mûsâ Dede *Sihah-ı Cevherî* tercümesi olan *Vankulu Lugatı*'nın redaksiyon ekibinde yer almıştır. 1139/1726 senesinde tertip edilen ve toplamda dört kişiden oluşan bu ekipte yer alan diğer isimler İstanbul eski kadısı İshak Efendi, Selanik'ten mazul Pirizâde Sahib Mehmed Efendi, Galata'dan münfasıl Yanyalı Esad Efendi'dir.¹²²⁶ Yine bu heyet, Safî Mûsâ Dede'nin irtibat halinde bulunduğu âlimleri belirleme açısından da önem teşkil etmektedir. Oluşturulan bu heyetler bağlamında Safî Musa Dede'nin ilişkisi içerisinde olduğu âlimleri şu şekilde göstermek mümkündür:

¹²²⁴ Yeniçeri kâtibi Salih Efendi'nin torunu, vâiz Şeyh Abdurrahman Muhyî Efendi'nin oğlu olan Nahîfî, 1094/ 1683 yılında Mısır'a giderken uğradığı Konya'da Mevlevîliğe intisap etmiştir. Hayatı hakkında detay için bk. Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmanîye*, 357-358. Nahîfî'nin yetiştirdiği birçok şahsiyet vardır. Kadı Sıdkî Abdullah, mühtedi Selim el-Kâzî bunlardan sadece birkaçıdır. Bk. Râmiz, *Âdâb-ı Zurâfâ*, 164, 186.

¹²²⁵ Çelebizâde, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 3/1485.

¹²²⁶ Çelebizâde, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, 3/1548.

Şekil 20:
Safi Musa Dede'nin İstanbul Ulemasıyla Münasebeti

Yukarıdaki şekil Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından oluşturulan tercüme ve tashih heyetlerinde bulunması bağlamında Safi Musa Dede'nin en azından tanışık halde bulunduğu İstanbul ulemasını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde III. Ahmed Devri'nde devlet desteği ve görevlendirmesiyle ulemanın müşterek bir faaliyette bulunmasına imkân sağlandığını söylemek mümkündür. Bundan başka o dönemde yazılan eserlerin dibacelerine bakıldığında Sultan III. Ahmed ve sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın ilim ve sanatın gelişmesine sağladıkları ortam ve dolayısıyla ilim ve sanat erbabına sundukları katkı ortaya çıkmaktadır. Yine aynı dibacelere istinaden Mevlevîler açısından III. Ahmed devrinin bir hayli olumlu geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Mesela kaleme aldığı *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî* adlı eserinde Nâyî Osman

Dede, hamdele ve salveleden sonra padişah III. Ahmed ve sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya medhiyeler dizmektedir.¹²²⁷

III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın sanatın önünü alabildiğine açan politikaları, tarikat farkı gözetmeden liyakati öne alan yaklaşımları Nâyî Osman Dede için medhiye sebebi olmalıdır. Nitekim ikinci bölümdeki ifadelerimizden hatırlanacağı üzere Nâyî Osman Dede'nin Osmanlı/Türk Mûsikîsi ve Literatürü'ne bestelediği dört Mevlevî âyini, ürettiği birçok makam ve terkip, mûsikî yazımı ve kuramıyla ilgili kaleme aldığı önemli eserlerle katkıda bulunduğu evre III. Ahmed Devri'ne rastlamaktaydı.

Ayrıca başka bir İstanbul Mevlevihanesi postnişini Seyyid Nesîb Yusuf Dede'nin Sultan III. Ahmed'in çiçek hastalığına tarih düşürmesi bir Mevlevî şeyhinin padişaha duyduğu alakayı gösterebilir.

Netice itibarıyla III. Ahmed devrinde gerek padişahın gerekse de dönemin en istikrarlı sadrazamı olan Damad İbrahim Paşa'nın Mevlevîlerle olumlu ilişkiler içerisinde oldukları rahatlıkla söylenebilir. Özellikle üretilen eserler ve ortaya konan sanatlı çalışmalara Mevlevîlerin dâhil edilmesi ve bu manada eser ortaya koymalarına imkân sağlanması ve teşvik edilmesi gibi açılardan devlet erkânı ile Mevlevîler arasında önemli derecede olumlu ilişkiden söz edebiliriz. Ancak bu olumlu ilişkiyi sadece Mevlevîlerle sınırlandırmak doğru bir yaklaşım değildir. Genel olarak sanat ve edebiyatın gelişmesi yönünde politika izleyen bir padişah ve vezirin tarikat veya meşrep ayırdetmeksizin söz konusu politikasına hizmet eden tüm unsurları desteklediği görülmektedir. Bu kapsamda sadece postnişinler değil, ilim ve sanat erbabı Mevlevîler de çeşitli konularda desteklenmiştir. Buna misal olarak asrın Mevlevîlerinden önemli bir âlim olan Nahîfî Süleyman Efendi'nin III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın teşvik ve ısrarlarıyla yarıda bıraktığı manzum *Mesnevî-i Şerif* tercümesini tamamlamasını verebiliriz.¹²²⁸ Her ne kadar görevleri arasında Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın ve Nemçe elçisi İbrahim Ağa'nın kâtipliği, başmukâtaacılık ve defterdâr-ı şıkk-ı sâni (Maliye Bakanı yardımcılığı) bulunsada¹²²⁹ Nahîfî'ye asıl şöhretini kazandıracak manzum *Mesnevî* tercümesi III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın teşvikleriyle nihayete erecektir. Nitekim bunu manzum *Mesnevî* tercümesinin önsözünde dile getirmiş ve övgüyle bahsettiği III. Ahmed zamanında eserinin yazılıp tamamlandığını belirtmiştir.

¹²²⁷ Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tabirat-ı Mûsikî*, 7-8.

¹²²⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 780.

¹²²⁹ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmanîye*, 357-358.

Kudret sahibi, muzaffer, kutlu, ilâhî feyizlerin mazharı olarak takdim ettiği III. Ahmed'e, Allah'ın hayır işletmesi muradı üzere özü, sözü doğru biri olan Damad İbrahim Paşa'yı vezir kıldığını bu dibaceye ilave etmiştir. Aynı dîbacede Damad İbrahim Paşa'yı âlimleri sevip fazilet sahiplerine yol gösteren, güzel söz söyleyip güzel sözü yayan bir vezir olarak tanıtan ve onu Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzeten Nahîfî "işî gördürme sözüyle asrının biriciği, iyilik etmek ve lütufkâr olmakla zamanının teki, eli açık, gönlü gözü tok, cömert ve azizdi"¹²³⁰ diyerek ona bir dizi övgüler sıralamaktadır.

Padişah ve sadrazamın Nahîfî'nin *Mesnevî* tercümesini tamamlamasına yönelik yaptıkları bu teşvik örneği, onların bir âlimin literatüre katkıda bulunmasına elverişli bir ortam hazırladıklarını göstermekle birlikte yine onların, günümüzde de rağbet gören önemli bir klasik olan *Mesnevî*'nin kıymetini görecektir bir birikim ve ruha sahip olduklarını da ima etmektedir. III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın sözünü ettiğimiz klasiğin manzum halinin Türkçe literatüre kazandırılmasına yönelik ilgileri, eseri Türkçe okuyucunun istifadesine sunma gayretini göstermektedir. Bu gayretleri eserin verdiği mesajın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak amacıyla medrese müfredatına dâhil edilmesinde de kendini göstermektedir. Nitekim Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan medresede *Mesnevî* okunmasına karar verilmiştir. Böylece ileride ayrıntılarıyla değineceğimiz üzere medrese çevrelerince de *Mesnevî*'nin tedavülüne devlet erkânı eliyle katkı sunulmuştur.

3.2.2. I. Mahmud ve Dönemi

Sultan II. Mustafa'nın oğlu olan Sultan I. Mahmud Devri 1143-1168/1730-1754 yılları arasında toplam 25 senelik bir dönemi kapsar. I. Mahmud devrinde Galata Mevlevihanesi'nde Sırrî Abdülbaki Dede ve Mehmed Şemseddin Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Mesnevihan Mehmed Dede, Safî Mûsâ Dede, Kûçek Mehmed Dede ve Seyyid Ebubekir Dede; Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Seyyid Ahmed Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Safî Mûsâ Dede ve Mehmed Şemseddin Dede Efendiler post makamında oturmaktaydılar.

Sultan I. Mahmud döneminde İstanbul Mevlevihanelerine yansıyan gelişmeler arasında Yenikapı ve Kasımpaşa Mevlevihanelerinin onarım ve yenilenme faaliyetleri

¹²³⁰ Mevlâna, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Nahîfî, 1/4-5. Krş., Mevlâna, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Nahîfî, sad. Amil Çelebioğlu, 37-38.

bulunmaktadır. İran seferinde muvaffakiyet elde etmesi üzerine 1144/1731’de sadrazam olan Hekimoğlu Ali Paşa, aynı yıl Yenikapı Mevlevihanesi’nin semahanesini aslı haline sadık kalarak yeniden inşa ettirmiştir.¹²³¹ Bu yenileme faaliyeti Mesnevihan Pîr Mehmed Dede’nin meşihatının son dönemine denk gelen bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Kasımpaşa Mevlevihanesi de aynı yıl onarılma sürecinden geçmiştir. Mimar Hasan Ağa gözetiminde tamir ettirilen Kasımpaşa Mevlevihanesi, dönemin hassa başmimarı Kayserili Mehmed Ağa’nın (v. 1154/1742) onarım keşfini yapmasıyla birlikte yeniden hizmete açılmıştır.¹²³² Bu onarma faaliyetinin gerçekleştiği esnada Kasımpaşa Mevlevihanesi’nin post makamında Safi Mûsâ Dede bulunmaktadır.

Yine Sultan I. Mahmud Dönemi’nde Yenikapı Mevlevihanesi’ne atanan Seyyid Ebubekir Dede için I. Mahmud’un huzurunda özel bir merasim tertip edilmiştir. Açıkçası XVIII. yüzyılda İstanbul Mevlevîhanelerine postnişin tayin edilen dedeler arasında sadece Seyyid Ebubekir Dede’nin padişah huzurunda özel bir merasim düzenlenerek atamasının tebrik edildiği bir kayıt mevcuttur. *Mecmu’atü’t-tevârihi’l-Mevleviyye*’den istifade ederek Seyyid Ebubekir Dede’nin biyografisinde belirttiğimiz üzere Yenikapı Mevlevihanesi irşad makamına oturmasının kırkinci gününde saraya davet edilmiş ve padişah I. Mahmud tarafından kendisine özel bir kaftan giydirilerek tebrik edilmişti. Açıkçası devletin başkenti İstanbul’da bulunan herhangi bir mevlevîhaneye postnişin tayin edilen bütün meşâyih için sarayda özel bir merasim uygulanıp uygulanmadığı net değildir. Zira kaynaklar özel olarak böyle bir hususa temas etmemektedirler. Bu merasimin sadece Seyyid Ebubekir Dede ile sınırlı kalmış olduğunu varsaysak bile neden sadece ona yönelik hususî bir tebrik töreninin gerçekleştiği sorusunu cevaplamak için yine bir varsayıma ihtiyaç duyarız. Posta yeni atanan şeyhi kutlama merasiminin sadece I. Mahmud döneminde gerçekleştiğini farz etsek diğer mevlevihanelerin post makamına yapılan atamalarda neden böyle bir kaydın bulunmadığını net olarak ifade edemeyiz. Bu merasimin sadece şehrin önemli bir âsitanesi olan Yenikapı şeyhlerine yapılageldiğini farz etsek diğer Yenikapı potnişinlerinin atanma süreçlerinde aynı uygulamanın gerçekleştiğine dair bir temasın bulunmaması nedeniyle yeni varsayımlar üretmeye yöneliriz. Bu durumda söz konusu tebrik merasiminin aslında bütün şeyhlere yapıldığı fakat Sahih Ahmed Dede’nin hem

¹²³¹ Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân II*, 303; Işın, “Yenikapı Mevlevihanesi”, 7/478.

¹²³² Erdoğan, “İstanbul Mevlevihaneleri”, 34.

Seyyid Ebubekir Dede'nin yeğeni olması hem de eserinde özellikle ailesini ilgilendiren hususlarda fark ettiğimiz ayrıntıya girme temayülü nedeniyle sadece Seyyid Ebubekir Dede hakkında elimizde böyle bir kayıt bulunduğunu da varsayabiliriz. Muhtemelen bu varsayımımız gerçeğe daha yakındır. Nitekim Sahih Ahmed Dede, gerek sarayda gerçekleşen sözünü ettiğimiz merasim gerekse de yeni tayin edilen bir şeyhin mevlevihanede düzenlenen posta oturma merasiminde detay veren tek müelliftir. XVIII. asır içerisinde Seyyid Ebubekir Dede haricinde posta oturma merasimine ilişkin ayrıntılara girilen başka bir şeyhe rastlamamaktayız.

Her halükarda bu merasimin I. Mahmud'un huzurunda gerçekleştiği özelinde düşünüldüğünde bu durum padişahın Mevlevîlere veya genel olarak tarikat erbabına olan hususî manadaki olumlu tavrını gösterebilir. Bununla birlikte sarayda böyle bir merasim düzenlemek suretiyle devlet erkanı, atanan postnişinin otorite tarafından kabul edildiği mesajını vermiş olabilir. Daha açık bir ifadeyle Yenikapı Mevlevîhanesi'ne atanan bir şeyhi sarayda tebrik töreni siyasi iradenin tasavvuf erbabı üzerindeki gücü ve saltanatını kabul ettirme olarak da okunabilir. Ancak böyle bir okuma yapılsa dahi Mevlevîlerin otoriteyi çoktan kabul ettikleri görülmektedir. Bunun en tipik örneği, ileride değineceğimiz üzere, dünya Mevlevîlerinin başı konumunda olan Çelebilik Makamı'na atanmada yaşanan sıkıntının çözümü için I. Abdülhamid'e başvurulmasıdır. Dolayısıyla devletin otoritesini kabul eden Mevlevîlerin böyle bir merasimi memnuniyetle karşıladıkları ve I. Mahmud'un da Mevlevîlere yönelik olumlu tavırlar içerisinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3.2.3. III. Osman ve Dönemi

Sultan II. Mustafa'nın oğlu olan III. Osman'ın saltanatı 1168-1171/1754-1757 seneleri arasında toplam 3 yıllık bir dönemi kapsar. Bu devirde Galata Mevlevihanesi'nde Mehmed Şemseddin Dede, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Seyyid Ebubekir Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Seyyid Ahmed Dede ve Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde yine Mehmed Şemseddin Dede görev yapmaktadır.

III. Osman Devri'nde Yenikapı Mevlevihanesi iki defa bakım sürecinden geçmiştir. Sadrazam Abdullah Nailî Paşa (v. 1171/1758) birkaç ay süren sadrazamlığında Yenikapı Mevlevihanesi'ni yenileme ve onarma talimatını vermişti. Peçevîzâde Ailesi başlığı altında aktardığımız üzere Sadrazam Abdullah Nailî Paşa, Peçevîzâde Ahmed Dede'nin damadı ve mürîdi idi. Sıhriyet bağının haricinde Yenikapı Mevlevihanesi'yle

arasında manevi bağ bulunan Nailî Paşa 1168/1755 yılında derviş hücrelerinin yenilenmesini sağlamıştır.¹²³³ Nailî Paşa'nın o esnada postnişin olan Seyyid Ebubekir Dede ile de olumlu ilişkiler içerisinde olduğu söylenebilir. Postnişin her kim olursa olsun Nailî Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi'ni sahiplenme ve türlü hizmetlerde bulunma tavrını, aynıyla neslinden gelenler devam ettirmişlerdir ki bu duruma ilişkin detaylara ailevî irtibatları konu ettiğimiz başlığın altında yer vermiştik.

3.2.4. III. Mustafa ve Dönemi

Sultan III. Ahmed'in oğlu olan III. Mustafa'nın saltanatı 1171-1187/1757-1773 yılları arasındaki 16 senelik bir dönemi kapsamaktadır. Sultan III. Mustafa Han, saltanat işlerinde bizatihi irade sahibi olup kararlı, aktif, mutasarrıf, sefere daima hazırlıklı olunmasına önem veren, ilim ve âlime dost bir padişah'tı. Lâleli ve Ayazma Camileri ve deprem nedeniyle yıkılan Fatih Camileri onun zamanında inşa edilmiştir.¹²³⁴ Bu devirde İstanbul Mevlevihanelerinde postnişinlik vazifelerini ifa eden meşâyihâ bakmak gerekirse Galata Mevlevihanesi'nde Mehmed Şemseddin Dede, Kadı İsa Dede ve Selim Dede; Yenikapı Mevlevihanesi'nde Seyyid Ebubekir Dede; Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Seyyid Ahmed Dede, Seyyid Mehmed Sadık Dede, Seyyid Abdülehad Dede, Trablusî Ahmed Dede ve Zühdi Yusuf Dede ve son olarak Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Mehmed Şemseddin Dede, Arabzâde Ali Dede ve Midillili Hekim Ali Dede meşihat makamında bulunmaktaydılar.

III. Mustafa'nın tasavvuf ve erbabına yönelik nasıl bir bakış açısına sahip olduğu hususunda devrinde gerçekleştirdiği icraatların incelenmesi önemli bir ipucu verecektir. III. Mustafa'nın saltanatının dokuzuncu senesinde İstanbul Tophane'de büyük bir yangın vuku bulmuştur. Bu büyük yangında İsmail Rumî Âsitanesi ile Galata Mevlevihanesi büyük tahribata uğramıştı. Bunun üzerine III. Mustafa derhal bu dergâhların yeniden inşa edilmesini emretmiştir. Padişah emriyle bina emini tayin edilen Yenişehirli Osman Efendi'nin gayretleri ile tekkeler kısa bir sürede yeniden yapılmıştır. Dönemin tarihi hakkında detay veren vakanüvis Vâsıf Efendi, Şaban 1179/Ocak 1766'da adeta yeniden inşa edilen bu dergâhlar vesilesiyle padişahın, derviş ve fukaranın hayır dualarını aldığını belirtmektedir.¹²³⁵ Bu yangın vuku bulduğunda ve

¹²³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/2/378.

¹²³⁴ Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 317.

¹²³⁵ Vâsıf, *Vâsıf Tarihi*, 1/273; Ayvansarayi, *Hadikatü'l-cevâmî*, 438; Süreyyâ, *SO*, III/612, 800; Vassaf, *Sefîne*, 5/182.

Galata Mevlevihanesi yeniden inşa edildiği sırada Celâl Ali Dede Hanedanı'ndan Kadı İsa Dede postnişindi.

Yine III. Mustafa döneminde İstanbul Mevlevihanelerinin vakıf gelirleriyle alakalı bazı isteklerin ve tevcihlerin yapıldığı görülmektedir. Filibe nezâreti mukatâası mahsulünden Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ne taâmiye olarak günlük bir kile pirinç tahsis edilmekteydi. Arabzâde Ali Dede'nin meşihatı sırasında bunun altı aylık bir kısmı olan 180 kilenin Safer 1177/Eylül 1763 tarihinde gönderilmesi istenmişti.¹²³⁶ Diğer taraftan Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde bulunan dervişlerin iaşeleri İzmirlioğlu Hamza Bey Evkafı'ndan karşılanmaktaydı. 27 Safer 1180/4 Ağustos 1766 tarihli belgeye göre yine bu evkaftan Balıkesir'de Tarakçı mevrâası vakfının, mezraadâr ve tevliyet cihetlerinin tevcihi yapılmıştır.¹²³⁷

3.2.5. I. Abdülhamid ve Dönemi

Sultan III. Ahmed'in oğlu olan Sultan I. Abdülhamid'in saltanatı 1187-1203/1774-1788 yılları arasında toplamda 16 senelik bir evreyi kapsar. Takvası, son derece şefkat ve merhametiyle dikkat çeken Sultan I. Abdülhamid'in ihlas ve temiz kalpliliği ile Sultan II. Bayezid gibi bir veli olduğu düşünülmüştür.¹²³⁸

I. Abdülhamid'in saltanatı zamanında Galata Mevlevihanesi'nde Selim Dede, Mehmed Sadık Dede, Seyyid Abdülkadir Dede, Aşçıbaşı Hüseyin Dede, Bakkalzâde Ali Dede ve Halil Numan Dede meşihat görevinde bulunmuşlardır. Aynı devirde Yenikapı Mevlevihanesi'nde Seyyid Ebubekir Dede ve Seyyid Ali Nutkî Dede; Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Zühdî Yusuf Dede; Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Midillili Hekim Ali Dede, Mehmed Sadık Dede, Mûsâ Dede, Semahat Ömer Dede ve Mevlânazâde Seyyid Mehmed Dede irşad makamında bulunmaktaydılar.

Padişah I. Abdülhamid'in hizmetinde bulunan babasından aldığı önemli bilgilerden yola çıkarak değerlendirmelerini ortaya koyan Tayyazâde Ata Efendi, padişah I. Abdülhamid'in genel olarak tüm tarikatlara “meyl ü muhabbetleri” olduğunu bildirmektedir.¹²³⁹ Bununla birlikte yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şeyhler arasında

¹²³⁶ BOA, C.EV., 39/1949, Safer 1177 (Eylül 1763).

¹²³⁷ BOA, C.EV., 37/1845, 27 Safer 1180 (4 Ağustos 1766).

¹²³⁸ Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmanîye*, 325.

¹²³⁹ Tayyazâde, *Tarih-i Enderûn*, 1/214'den naklen Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 78.

Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Seyyid Ebubekir Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi postnişini Zühdî Yusuf Dede'nin I. Abdülhamid ile olan somut irtibatlarını tespit ettik.

İlk irtibat mevlevîhane ziyareti ve Mevlevî mukabelesini seyretmesi yönüyledir. I. Abdülhamid 12 Şevval 1199/18 Ağustos 1785 Çarşamba günü Çırağan Yalısına gezmeye gittiği sırada hemen yakınında bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi'ni ziyaret etmiş ve icra edilen Mevlevî âyinini izlemiştir. Âyin sonrasında orada bulunan şeyhlere ve dervişlere bahşişler vermiştir.¹²⁴⁰ O tarihte Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Zühdî Yusuf Dede posta oturmaktaydı. Bir devlet başkanının bir tarikatın toplu zikrine ziyaretçi olarak katılması hem o tarikata hem de ziyaret ettiği tekkenin şeyhine yönelik bakışını ortaya koymaktadır. Bu onun gerek Mevlevîliğe karşı müspet tavrını gerekse de dergâhın postnişini Zühdî Yusuf Dede'ye olan yakınlığını gösterebilir.

I. Abdülhamid ile asrın Mevlevî şeyhleri arasında tespit ettiğimiz somut irtibata diğer bir örnek ise Seyyid Ebubekir Dede'dir. Bu irtibat dua isteme yönüyledir. Duaya son derece önem veren, muvaffakiyet elde etme ve muzaffer olmada bunu vesile edinen I. Abdülhamid İstanbul'da bulunan tasavvuf erbabından hususî olarak dua istemişti. Mesela 1201/1787 seferinin çıkmasından itibaren İstanbul'da bulunan bütün dergâhlarda Kırım'ın tekrar Osmanlı eline geçmesi, muharebelerin zaferle neticelenmesi için sürekli dua edilmesini niyaz etmişti. Ayrıca “mazınne-i kirâm-ı zevât-ı muhteremlere” sıfatıyla bazı dergâh postnişinlerine “taraf taraf dualar sipariş” ettiği de kayıtlarda yer almaktadır. Dualarını istediği şeyhler arasında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede de mevcuttur. Diğer şeyhler ise Beşiktaş Nakşî Neccârzâde Tekkesi'nin şeyhi Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi, Abdî ve Selahaddin Uşşakî'dir.¹²⁴¹

Yine Ebubekir Dede'nin meşihat makamında bulunduğu esnada Sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından Yenikapı Mevlevihanesi bakıma alınmıştır. 1188/1774 yılında başlayan bu bakım süreci oğlu Ali Nutkî Dede'nin meşihatının ilk yıllarına kadar ancak tamamlanabilmiştir.¹²⁴² Bu tarihi veriler I. Abdülhamid'in Mevlevîliğe karşı olumlu tutumunu göstermekte kullanılacak örneklerden birisidir. Bununla birlikte İstanbul'da o tarihte aktif bulunan ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz dört mevlevihanenin

¹²⁴⁰ Taylesanizâde, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, 21.

¹²⁴¹ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 76.

¹²⁴² Nâsır Dede, *Defter-i Dervişan II*, 303; Işın, “İstanbul'un Mistik Tarihinde Mevlevihaneler”, 128; Işın, “Yenikapı Mevlevihanesi”, 478.

postnişinleri arasında özellikle Seyyid Ebubekir Dede'ye "dua siparişi"nde bulunması, I. Abdülhamid'in mana dünyasında Seyyid Ebubekir Dede'nin daha çok yer edinmiş olduğunu gösterebilir. Her ne kadar başka bir detaya ulaşamamak da aynı veri I. Abdülhamid ile Seyyid Ebubekir Dede'nin arasında yakın bir ilişkinin mevcudiyetini ima edebilir. Nitekim padişahın "dua siparişi" verdiği zevat arasında bulunan diğer bir isimle olan yakın teması bu imayı kuvvetlendirmektedir. Bu isim Beşiktaş'ta bulunan Nakşî Neccarzâde tekkesi şeyhi Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'dir. Mehmed Sıddık Efendi'nin merkezde bulunduğu birkaç hadiseye dayanarak onun I. Abdülhamid'in hayatında özel bir yeri olduğu düşünülmektedir. Bu hadiseler Hüdâî Tekkesi şeyhliği konusunda vuku bulan anlaşmazlıkta I. Abdülhamid'in Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'yi şeyh olarak tayin etmesi¹²⁴³ ve adadığı adak kapsamında İstanbul'da yapmak istediği yardımın dağıtımının Neccarzâde Mehmed Sıddık'ın eliyle gerçekleşmesini istemesiydi. Ayrıca mezkûr tekkeyi sık ziyaret eden padişahın çoğunlukla Beşiktaş Sinan Paşa Camiî'ni tercih etmesi yine Camiî'nin hemen yanında bulunan Neccarzâde tekkesi ile ilişkilendirilmekteydi.¹²⁴⁴ Somut düzeyde birçok irtibatın bulunmasından ötürü Sultan I. Abdülhamid'in hayatında özel bir yeri olduğu düşünülen Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'nin yanı sıra Seyyid Ebubekir Dede'nin de duasına müracaat etmesi mühim bir noktadır. Bu nokta I. Abdülhamid'in hayatında Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'nin yanı sıra Seyyid Ebubekir Dede'nin de önemli bir yer tuttuğunu gösterir niteliktedir.

Diğer taraftan Sultan I. Abdülhamid 36 altınlık adağından 18 altını Bursa'da bulunan Abdal Mehmed Türbesi civarındakilere göndermiş¹²⁴⁵ kalan yarısını ise Konya Mevlâna Türbesi'ne göndermeyi arzu etmişti. Ancak Konya'nın uzaklığı nedeniyle bunun İstanbul Mevlevîhanelerindeki dervişlere dağıtılması kararını almıştı¹²⁴⁶ ve bu dağıtımın Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'nin eliyle gerçekleşmesini istemişti.¹²⁴⁷ Sonradan mesafe uzaklığı nedeniyle karar değiştirmiş olsa da Mevlâna Türbesi'ne yardım

¹²⁴³ Sultan Ahmed Camiî Cuma vâizi Mudanyalı Şeyh Mehmed Rûşen Efendi (v. 1208/1794) on sene kadar irşad görevinde bulunduğu Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi Âsitanesi'nde Serçavuşân Nazif Efendi'nin müdahalesiyle 22 Şaban 1198/11 Temmuz 1784 tarihinde meşihati ref edilip Mudanya'ya sürgün edilmiştir. Yerine I. Abdülhamid'in fermanı ile Neccarzâde Sıddık Efendi getirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra tekrar Rûşen Efendi'ye meşihat tevcih edilmiştir. Bk. Ayvansarayî, *Hadika*, 611, 614.

¹²⁴⁴ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 76.

¹²⁴⁵ XV. yüzyılın ilk yarısında vefat ettiği ve Eşrefzâde Rumî'nin manevi tekâmülünde özel bir yeri olduğu düşünülen bir zattır. Türbesi, II. Murad tarafından cami, çeşme ve haziyesiyle yaptırılan bir alanın içerisindeydi. Bk. Uludağ, "Abdal Mehmed", 63.

¹²⁴⁶ 1201/1787 tarihli bu Hatt-ı Hümayun için bk. BOA, HAT, 19/863, 1201 (1787).

¹²⁴⁷ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 76.

göndermeyi tasarlamış olması padişahın mana dünyasındaki Mevlâna algısına dair ipucu sunması açısından mühimdir. Bu veri, hem Bursa hem de Konya'daki iki mühim mutasavvıfa yönelik duyduğu içten muhabbeti açıkça göstermektedir. Bununla birlikte mekânsal uzaklığa takılarak değiştirdiği kararıyla, yardımın İstanbul Mevlevihanelerinde dağıtılmasını herhangi bir Mevlevî şeyhi değil de, bir Nakşî-Müceddidî şeyhi Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'nin eliyle yapılmasını arzu etmesi düşündürücüdür. Bu örnek padişahın Mevlâna'ya ve Mevlevîlere olan muhabbetini ve alakasını göstermekle birlikte Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'ye asrın Mevlevî şeyhlerinden daha ziyade bir samimiyet sergilediğini hissettirmektedir.

İrtibat sağlayıcı bir unsur olarak *Mesnevî* halkaları konusunu ele aldığımız başlıkta Neccarzâde Mehmed Sıddık'ın babası olan Neccarzâde Rızâ Efendi'yi Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyubî Mehmed Memiş Dede'nin talebesi olma yönüyle anlatmıştık. Çok yönlü bir âlim ve şeyh olan Neccarzâde Rızâ Efendi'nin posta oturduğu dergâhta *Mesnevî* sohbetleri yaptığı dikkate alındığında oğlu Mehmed Sıddık'ın da bu tavrı devam ettirdiği düşünülebilir. Böyle bir düşünce padişah I. Abdülhamid'in *Mesnevî* ile irtibat kurmuş olma ihtimalini akla getirebilir. Ayrıca Mehmed Sıddık Efendi'nin Mevlevî ailelerle de irtibatının bulunduğunu burada ifade etmeyi uygun buluyoruz. Mevlevî olan Şeyhülislam Küçükçelebizade Âsım Efendi'nin kızı tarafından torunu Şeyhülislam Zeynel Abidin (v. 1824) Şeyh Mehmed Sıddık Efendi'ye intisap etmişti.¹²⁴⁸ Dolayısıyla I. Abdülhamid'in samimiyetinin bulunduğu düşünülen Nakşî bir postnişinin *Mesnevî*'nin yanı sıra Mevlevî kökenli ailelere yakınlığı da dikkat çekmektedir.

Buna ilaveten kayıtlarda padişah I. Abdülhamid'in tebdil-i kıyafetle yaptığı gezilerinde Beşiktaş Dergâhını ve döneminin meşhur şeyhi Neccarzâde Mehmed Sıddık Efendi'yi ziyaret ettiği yer almaktadır.¹²⁴⁹ Burada geçen Beşiktaş Dergâhı'ndan kasıt Neccarzâde Tekkesi olabileceği gibi Beşiktaş Mevlevîhanesi de olabilir. Burada kastedilen ister mevlevihane olsun isterse Nakşî-Müceddidî tekkesi olsun yukarıda farklı bağlamda padişahın Beşiktaş Mevlevihanesi'nde mukabeleye iştirak ettiğine ilişkin zikrettiğimiz tarihî kayıt I. Abdülhamid'in mevlevihane ile irtibatlı olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹²⁴⁸ Özcan, "Zeynelabidin", 367.

¹²⁴⁹ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 51.

Ayrıca yukarıda padişahın adağına ilişkin yer verdiğimiz alıntıda dikkat çeken bir detay da I. Abdülhamid'in nezr-i Mevlâna'ya münasip bir biçimde adakta bulunmasıdır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ifade ettiğimiz üzere nezr-i Mevlâna 18'dir. İster adak, ister ikram isterse de bir nesneyi alma hususunda olsun Mevlevîlerin 18 sayısı ve katlarına riayet etmeleri gibi I. Abdülhamid de bu tavra uygun hareket etmiş görünmektedir. Toplam 36 altın nezretmesi ve bunun 18'ini Mevlâna'ya adaması onun nezr-i Mevlâna'yı gözetdiği izlenimini vermektedir. Bu misal eşliğinde I. Abdülhamid'in Mevlevî prensiplere aşina olduğu ve bunu hayatında uyguladığı düşünülebilir.

I. Abdülhamid'in nezaketli bir padişah olduğu ve bu nezaketini Mevlevîlere karşı gösterdiğini kendi döneminde Çelebilik Makamı'na kimin geçeceğiyle ilgili gerçekleşen ihtilaflı meselede müşahade etmekteyiz. Konya Mevlâna Dergâhı Makam Çelebisi Hacı Ebubekir Çelebi'nin irtihalinden sonra yerine geçecek bir evlâdı olmadığı için münhal kalan makama geçecek kişi hususunda bir mütabakata varılamamıştı. Söz konusu makama geçme arzusuyla Mevlâna ahfadından dört Mevlevî şeyhi İstanbul'a gelmiş ve devletten bu hususun bir neticeye bağlanması istenmişti.¹²⁵⁰ I. Abdülhamid bu meseleye doğrudan müdahalede bulunmamış ve "ittifaken nizâm-ı müstahsene" üzere tevcihin yapılmasını emretmiştir.¹²⁵¹ Dolayısıyla Sultan I. Abdülhamid'in Çelebillik tayini meselesinde güzellekle bir karara bağlanmasından yana bir tavır sergilediği görülmektedir.

Bütün bu örnekler padişah I. Abdülhamid'in Mevlevîliğe itibar ettiği, onu önemseydiği ve hatta adak adarken dahi Mevlevî öğretiyi uyguladığı düşüncesine bizi ulaştırabilir. Bununla birlikte elimizdeki diğer veriler göz önünde bulundurulduğunda onun başka tarikat mensuplarıyla olan irtibatlarının da mevcudiyeti göze çarpar. Padişahın hayatına bütüncül bakış, başta zikrettiğimiz Tayyazâde Ata'nın I. Abdülhamid'in tüm tarikatlara yönelik olumlu bir tavır sergilediği yorumunu haklı çıkarmaktadır. Bu nedenle padişahın diğer tarikatları devre dışı bırakacak şekilde Mevlevîliğe özel bir temayülünün ya da Mevlevîlere sağladığı hususî bir ayrıcalığın bulunduğu söylenemez. Yenikapı şeyhi Seyyid Ebubekir Dede'ye dua siparişinde bulunması bir samimiyet göstergesi olarak telakki edilebilir. Fakat dua istirham ettiği sadece Seyyid Ebubekir

¹²⁵⁰ Taylesanizâde, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, 72; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr*, 257-258.

¹²⁵¹ BOA, AE.SABH.1..Abdulhamid I, 16/1378, 10 Receb 1203 (6 Nisan 1789).

Dede olmadığı için padişahın temayülü Mevlevîlikle sınırlandırılmaz. Hatta Neccarzâde Sıddık Efendi ile yakın münasebette bulunduğu zikredilse de padişahın daha başka tarikat erbâbı ile olan yakın münasebetinin tespiti bizi onun tek bir tarikata meylettiğini ileri sürmekten alıkoyar. Mesela siyasî ve idarî uğraşları kendisini yorgun bıraktığında rahatlamak için Eyüb'ü ve Nakşibendî meşâyihından Kaşgarî Murteza Efendi Tekkesi'nin şeyhi İsa Efendi'yi (1206/1791)¹²⁵² ziyaret etmesi¹²⁵³ onun genel olarak tüm tarikatlara dönük olumlu bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

I. Abdülhamid'in bir Sa'dî şeyhi olan Mehmed Ziyad Efendi'yi (v. 1205/1790) İstanbul'a davet etmesi ve Sadrazamı Halil Hamid Paşa'nın (v. 1200/1785) onun için Samatya'da Kadem-i Şerif Tekkesi inşa ettirmesi yine sözünü ettiğimiz olumlu tavrın yansıması olarak telakki edilebilir. Hatta bu tekkeye Babîâlî'nin tatili olan Perşembe günleri başta Halil Hamid Paşa olmak üzere devlet erkânının gelip icra edilen âyini izledikleri ve Şeyh Ziyad Efendi'nin sohbetini dinledikleri bilinmektedir.¹²⁵⁴ Bu örnek de Sa'diliğin devletin ileri gelenleri nezdinde güçlü bir statü kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte yine bu örnekler neticesinde I. Abdülhamid devrinde bütün tarikatlara karşı temayülü bulunan devlet erkânına sıkça karşılaşıldığı anlaşılmaktadır.

Yine I. Abdülhamid ve dönemindeki şeyhülislamın bütün tarikatlara karşı olumlu bakış açısına sahip olduklarını gösteren bir başka örnek de bütün tekkelerde çeşitli sure ve duaların okunmasının sağlanmasıdır. I. Abdülhamid, Özi Kalesi'ni alan Rusların burada yaşayan Osmanlı halkını vahşi şekilde kılıçtan geçirdikleri haberi üzerine yaşadığı üzüntüyü “gözlerimden seylan eden yaş ve gecelerde ta sabah olunca uyku haram. Gündüzler de dahi âh-ı enîn ile vaktim mürur etmekte” ifadeleriyle dile getirmişti.¹²⁵⁵ Bunun üzerine Şeyhülislam, I. Abdülhamid'in girdiği kederlerden kurtulması ve Allah'ın yardımına iltica etme niyetiyle selâtin camileri ve bütün tekkelerde Fetih Sureleri ve dualar okutturulması talimatını vermişti.¹²⁵⁶ Bütün bu veriler padişahın ayırım gözetmeden tüm tarikatlara ilgi ve muhabbetleri olduğunu göstermekte ve Tayyazâde Ata'nın yukarıda zikrettiğimiz ifadesini haklı çıkarmaktadır.

¹²⁵² Bu zatın türbesi III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Bk. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, 347.

¹²⁵³ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 207-208.

¹²⁵⁴ Yücer, *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dilik*, 169.

¹²⁵⁵ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 303-304.

¹²⁵⁶ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, 89.

3.2.6. Sultan III. Selim ve Dönemi

III. Mustafa'nın oğlu olan Sultan III. Selim 1203-1222/1789-1807 tarihleri arasında toplam 18 senelik bir saltanat döneminin sahibidir. III. Selim dürüstlüğü, hilmi, ahlak güzelliği ve yüksek derecedeki şefkatiyle Hz. Osman'a benzetilmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, türlü yerlerde III. Selim'in Mevlevîliğe muhabbetinin bulunduğunu, "tarîk-i Mevlevî'ye müntesib" ve "muhibb-i Mevlevî" olduğunu söylemektedir.¹²⁵⁷ Burada Ahmed Cevdet Paşa, muhib kelimesini Mevlevîlikteki kavramsal karşılığına mutabık olarak kullanmış olmalıdır. Nitekim III. Selim'in Mevlevî muhibbi olmasından dolayı "en-nâsu 'alâ dîni mülûkihim" ifadesine uygun bir şekilde halkın da samimane veya onu taklit etmek suretiyle Mevlevîliğe girdiğini, herhangi bir devlet kademesinde ve yüksek tabakada muhakkak bir Mevlevî'ye rastlandığını, Mevlevî sikkesi görüldüğünü belirtmekte, meclis ve toplantılarda ney ve rebab sesinin duyulduğunu da ilave etmektedir.¹²⁵⁸ Ali Nutkî Dede'nin mürid/munîb/muhiblerini ortaya koyarken belirttiğimiz üzere *Defter-i Dervîşân*'da kendi elinden sikke ve arakiyye giyen onlarca devlet adamını kaydetmişti. Ali Nutkî Dede dışındaki diğer postnişinlere de birçok devlet adamının intisap ettiği göz önünde bulundurulduğunda III. Selim dönemindeki Mevlevîlikle manevi bağı bulunan devlet ricâlinin kemiyetine ilişkin bir fikir oluşabilir. Bunlar arasında Abdullah Ramiz Paşa,¹²⁵⁹ Ahmed Ziver Efendi ve Hâlet Efendi'nin isimlerini özellikle anmak gerek.

III. Selim döneminde Galata Mevlevihanesi'nde Halil Numan Dede ve Şeyh Gâlib, Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ali Nutkî Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi'nde Zühdî Yusuf Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Seyyid Mevlânâzâde Mehmed Dede ve Seyyid Ali Dede ve son olarak Üsküdar Mevlevihanesi'nde Halil Numan Dede postnişinlik vazifesinde bulunmuşlardır. Bu postnişinlerden padişahla en yakın irtibatı olan Şeyh Gâlib'dir ve bu irtibat onun Galata Mevlevihanesi postnişinliğinin öncesine dayanır.

Sultan III. Selim'in tahta çıktığı sene Mevlâna Türbesi'ndeki sanduka örtülerini yeniletmesi onun Mevlâna ve Mevlevîliğe olan yaklaşımına ilişkin yeterli derecede fikir sunar. O tarihlerde henüz Sütluçe'de inzivaya çekildiği hanesinde bulunan Şeyh Gâlib'den, yaptırılan yeni örtüler için bir beyit yazması istirhamında bulunulur. Şeyh

¹²⁵⁷ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1630, 1747, 1826.

¹²⁵⁸ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1747. Bununla birlikte onun Mevlevî olduğunu söyleyen çağdaş araştırmacılar da bulunmaktadır. Işın, "Beşiktaş Mevlevihanesi", 170.

¹²⁵⁹ Hayatı için bk. Fatin, *Hâtimetü'l-eş'âr*, 164-165.

Gâlib'in yazdığı “*Müceddid olduğu Sultân Selimün dîn ü dünyâyâ / Nümâyândur bu nev-puşîdesinden kabır-i Monlâyâ*” beyit padişaha sunulur. Beyti çok beğenen padişah, örtülerin bir köşesine bunun yazılmasını emreder ve Şeyh Gâlib ile irtibatı böylece başlar.¹²⁶⁰ Şeyh Gâlib'in Galata Mevlevihanesi'ne postnişin olmasıyla bu irtibat daha da artar.

Sultan III. Selim Şeyh Gâlib'e ve genel olarak Mevlevîlere olan yakınlığını çeşitli vesilelerle yaptığı ihsan ve yardımlarla gösterir. Meselâ padişah III. Mustafa'nın 1179/1766 tarihinde yaptırdığı yenilemeden sonra Galata Mevlevihanesi'ne hiç el sürülmemesi ve tatlı suyunun bulunmaması nedeniyle Şeyh Gâlib posta oturduğu ilk sene içerisinde dergâhının onarılma meselesini gündemine almıştır. Sadrazama mevlevihanenin harap bir halde olması nedeniyle onarılması gerektiğini dile getiren arzuhalı beraberinde bir kaside ile iletir. Sadrazam durumu 11 Receb 1206/4 Mart 1792 tarihinde Sultan III. Selim'e arz ederken Şeyh Gâlib'in yazdığı kasideyi okur. Kasideyi beğenen III. Selim, gereken onarımın yapılmasını ferman buyurur.¹²⁶¹ Mimar Ağa, 20 Receb 1206/16 Mart 1792 tarihinde mevlevihaneyi yıkıp kısa zamanda tekrar inşa ettirir. İnşa süreci 9 Zilhicce 1206/29 Temmuz 1792'de tamamlanır ve 15 Zilhicce 1206/4 Ağustos 1792'de mukabele ile Galata Mevlevihanesi açılır.¹²⁶² Reisü'l-küttâb Mehmed Raşid Efendi'nin vesilesiyle bu yeni mevlevihane suya da kavuşmuş, 1206/1792 tarihli talik kitabe ile kapının üzerine yazılmıştır. Şeyh Gâlib, yenilenen yerlere semahane kapısı, hünkâr mahfiline ayrı ayrı tarihler düşürmek suretiyle Sultan III. Selim'e teşekkürlerini arz eder.¹²⁶³ Açılışından iki ay kadar sonra yani 20 Muharrem 1207/7 Eylül 1792 tarihinde Sultan III. Selim Galata Mevlevihanesi'ni ziyaret eder ve icra edilen mukabeleyi izler. Mukabele sonrası postnişin Şeyh Gâlib ile birlikte orada misafir olarak bulunan şeyhlere birer çıkın altın, tüm dervişlere 500'er kuruş ihsanda bulunur.¹²⁶⁴

¹²⁶⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 383-384. Şeyh Gâlib'in, Nizam-ı Cedîd'i ortaya koyan yenilikçi bir padişahı “müceddid” sıfatıyla anması manidardır.

¹²⁶¹ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, 63; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1476.

¹²⁶² Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, 839-840; Esrâr Dede, *Tezkire*, 384.

¹²⁶³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2017, 1476. Şeyh Gâlib'in düşürdüğü bu tarihler için bk. Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 147-150.

¹²⁶⁴ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, 94. Veled Çelebi'nin aynı tarihli mukabele kaydında III. Selim'in niyaz kabilinden verdiği meblağlarda farklılık mevcuttur. Buna göre meşâyihâ 33 rub'iyye, postnişin Şeyh Gâlib'e 100 rub'iyye, her bir semazene 10 kuruş, neyzenbaşîya 30 kuruş, kudümzenbaşîya 20 kuruş, her bir neyzene 6 kuruş, aşçıdede ve meydancıya 15'er kuruş ihsanda bulunmuştur. Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 37.

Kadirşinas bir padişah olan III. Selim,¹²⁶⁵ Şeyh Gâlib'in itibar ve iltifat edilecek nitelikte bir zat olduğunu bildiğinden ona birçok ihsanda bulunmuştur. Mübarek gün ve geceler başta olmak üzere çoğu vakit Galata Mevlevihanesi'ni teşrif edip Mevlevî âyini ve ezkârını temaşa etmiş, akabinde niyaz ve atıyyeler ihsan etmiştir.¹²⁶⁶ 20 Muharrem 1207/7 Eylül 1792 Cuma günü Galata Mevlevihanesi'nde icra edilen mukabeleye katılan III. Selim, Şeyh Gâlib ile birlikte orada bulunan misafir meşâyıha bir çıkın altın, dervişlere 500 kuruş ihsan etmiştir.¹²⁶⁷ Galata Mevlevihanesi ve sakinlerine bulunduğu niyazlar bir tarafa Şeyh Gâlib'e yönelik ihsanlarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Mesela 300 altın masraf ederek *Şeyh Gâlib Dîvanı*'nı istinsah ettirip tezhipli bir şekilde ciltletmesi meşhurdur.¹²⁶⁸ Devletin bütçe bakımından eski devirlerindeki gibi olmadığı dönemde dahi III. Selim'in böyle bir faaliyette bulunması, onun hem edebiyata verdiği önemin hem de Şeyh Gâlib ve şiirine duyduğu muhabbetin tezahürüdür. Bunun yanı sıra Şeyh Gâlib'in birtakım borçlarını ödemesi için III. Selim'in kendisine 1000 altın verdiği, bunun üzerine Şeyh Gâlib'in

“Bir aded sikke-i mahbûb ile şâd oldu kulun

Eyledin pâdişehim bend-i düyûndan ihrâc

Ola her danesi bin kîse vü her kîsesi bin

*Alasın mülk-i adûdan o kadar bâc ü harâc”*¹²⁶⁹ beytiyle şükranlarını dile getirdiği bilinir. Ayrıca Sultan III. Selim tophane ve humbarahane gibi ocakların yenilenmesine tarih düşürme işini yine Şeyh Gâlib'e havale etmiştir. Yeni Humbarahane Ocağı'nda inşa edilen Camii'nin mesnevihanlığını da Şeyh Gâlib'e vermiştir.¹²⁷⁰ Yine bu dönemde Şeyh Gâlib'e yapılan ihsanlardan biri onu Mevlevî şeyhlerinin üzerinde bir rütbe sahibi kılmıştır. Bu da mesnevihanlıkların inhası yetkisidir. 1209/1794 senesi çıkarılan fermanla mesnevihan tayin etme ve bildirme yetkisi kendisine tevdi edilmiştir.¹²⁷¹

¹²⁶⁵ Bu sıfat dönemin vakanüvisi Nuri Bey tarafından verilmektedir: “... cenâb-ı padişâh-ı kadr-dân”. Bk. Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, 840.

¹²⁶⁶ Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, 840; Esrâr Dede, *Tezkire*, 385.

¹²⁶⁷ Ahmed Efendi, *Rûznâme*, 94.

¹²⁶⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 389.

¹²⁶⁹ Bu kıt'a, Şeyh Gâlib'in bir dîvan nüshasının kenarına kaydedilmiştir. Süleymaniye, Esad Efendi, 2871'den naklen Ergun, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Eserleri*, 36.

¹²⁷⁰ Esrâr Dede, *Tezkire*, 385.

¹²⁷¹ Ergun, *Şeyh Galib*, 38.

Şeyh Gâlib edebî sahadaki yenilikçi karakterine paralel şekilde idarî alanda III. Selim'in uygulamaya koyduğu yenilikleri desteklemiştir. Tophane ve humbarahane gibi ocaklara tarih düşürmesi örneğinde olduğu gibi *Dîvan*'ında Nizam-ı Cedîd reformlarıyla ilgili birçok tarih ve kasideyi bulmak mümkündür.¹²⁷² Burada Nizam-ı Cedîd'e yönelik farklı fikirlere sahip olmaları nedeniyle Şeyh Gâlib ile Çelebilik Makamında bulunan Hacı Mehmed Çelebi arasındaki münasebetin keyfiyeti merak edilebilir. Şeyh Gâlib'in hayatına dikkatlice bakıldığında Konya Dergâhı ve Çelebilik Makamı'na son derece saygı duyduğu izlenimi oluşmaktadır. Gerek postnişinliği evresinde gerekse de onun öncesinde Çelebilik Makamıyla olan münasebetlerinde olumsuz kabul edilebilecek bir kayda rastlanmamaktadır. Meselâ Galata Mevlevihanesi meşihatının altıncı senesinde (2 Rebiulevvel 1211/1796) Konya Mevlâna Âsitanesi'ne 15 gün kalmak üzere gittiği bilinmektedir. Şeyh Gâlib'in bu ziyaretinden ve 15 gün süreyle dergâhta kalmasından daha önemli bir nokta geri dönüşte İstanbul'a beraberinde Hacı Mehmed Çelebi'nin oğlu Çelebi Hüseyin Efendi'yi getirmesidir.¹²⁷³ Dolayısıyla her ne kadar Nizam-ı Cedîd'e karşı birbirinden farklı düşüncelere sahip olsalarda bu durum olumlu münasebetlerde bulunmalarını engellememiştir.

Sultan III. Selim'in Şeyh Gâlib'e olan samimiyeti ve verdiği kıymeti göstermesi bakımından Cevrî Dede hattı olan bir *Mesnevî* hediye etmesi de önemlidir. Zira XVII. asır şairlerinden Cevrî Dede'nin talik tarzındaki hat sanatındaki yüksek istidadı herkesçe bilinmekte ve özellikle yazdığı altı cilt *Mesnevî* nüshalarından birini edinmenin dünyadaki en kıymetli mücevhere sahip olmak kadar değerli olduğu söylenmektedir. Sultan III. Selim'in böylesi kıymetli bir eseri Şeyh Gâlib'e hediye etmesi üzerine Şeyh Gâlib teşekkür mahiyetinde bir kaside kaleme almış ve padişaha arz etmiştir. Bu kasidenin iki beyti şöyledir:

Bana Sultan Selîm-i kâmvîr kâm-ı cihân verdi

Bütün dünya değer bir genc-i hâss-ı râyegân verdi

Ne genç amma ki her bir cildi bir gerdûn-ı pür-envâr

¹²⁷² III. Selim'in ortaya koyduğu reformların yanı sıra ailesinin yaptığı hizmetlere yönelik düşürdüğü tarihler için bk. Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 150-179, 201-208.

¹²⁷³ 29 Rebiulahir 1211'de İstanbul'a ulaştıkları bilinmektedir. Bk. Ergun, *Şeyh Galib*, 41.

*Bu hâk-i berkarara nüh tıbak âsuman verdi...*¹²⁷⁴ Şeyh Gâlib'in kasidesindeki ifadelerinden de bu hediyein kıymet derecesi anlaşılabilmektedir.

Ayrıca, yine III. Selim döneminde Şeyh Gâlib'e Osmanlı/Türk Mutfağında önemli bir unsur olan buz ve kar verilmesi kararlaştırılmıştır. 25 Zilkade 1209/ 13 Haziran 1795 tarihli belgeye göre Şeyh Gâlib'e Buzcubaşı tarafından günlük kar ve buz verilmesi emredilmektedir.¹²⁷⁵

Şeyh Gâlib, III. Selim'den gördüğü itibarı Osmanlı Hanedanı'nın diğer üyelerinden de görmüştür. Meselâ III. Mustafa'nın kızı, III. Selim'in kız kardeşi olan Beyhan Sultan'ın Şeyh Gâlib'e "Pamuk Şeyhim" diyerek hitap etmesi onun samimiyetini göstermektedir. Ayrıca Şeyh Gâlib'in ilk şiir mecmuasını Beyhan Sultan'ın cilt ve tezhip ettirdiği bilinmektedir.¹²⁷⁶ Başka bir örnek ise Mihrişâh Sultan'ın, mutad tertip edilmesini vakfa bağladığı *Mesnevî* meclisine mesnevihan olarak Şeyh Gâlib'i tercih etmesidir. Mihrişâh Sultan'ın hazırlattığı 1209/1794 tarihli vakfiyede Şeyh Gâlib'in Galata Mevlevihanesi'nde her Salı ve Cuma olmak üzere haftada iki gün, mukabele öncesinde *Mesnevî* okuyacağı ve bu meclislere dervişler dâhil olmak üzere istidad ve istihkak ehlinin katılabileceği ifade edilmektedir.¹²⁷⁷ Bu vakfiyede dikkat çeken bir husus hem mesnevihana hem de Galata, Yenikapı, Beşiktaş ve Kasımpaşa Mevlevihaneleri dervişlerinden bu meclislere ara vermeksizin devam eden kimselere şakirdlik vazifesi kapsamında belli bir miktar para verilmesidir. Diğer bir husus da Şeyh Gâlib Dede'den sonra bu vazifeyi isimlerini zikrettiğimiz dört mevlevihane şeyhlerinden âlim, fazıl, *Mesnevî* tedris ve talimine en çok muktedir olana verilme şartının getirilmiş olmasıdır.

Burada ilgi çeken başka bir husus ise Üsküdar Mevlevihanesi'ne ait en ufak bir temasın dahi bulunmamasıdır. Hem meclise katılacak, hem şakird olarak para alacak dervişlerden hem de postnişinlerden bahsedilirken sadece dört mevlevihaneden yani Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihanelerinden söz edilmesi ve böylece Üsküdar Mevlevihanesi'nin devre dışı bırakılması düşündürücüdür. Vakfiyenin tarihi 1209/1794 olduğu için o vakitte Üsküdar Mevlevihanesi inşa edileli dört sene olmuştur

¹²⁷⁴ Enver, *Mevlevî Şâirler*, 59-60.

¹²⁷⁵ BOA, AE.SSLM.III, 350/20106, 25 Zilkade 1209 (13 Haziran 1795).

¹²⁷⁶ Müftüoğlu, "Edebiyat Tetkikleri Şeyh Gâlib", 377.

¹²⁷⁷ Şeyh Gâlib bu hizmetine mukabil günlük altmış akçe, iki çift fodla (pide şeklinde yassı ekmek) ve iki taam alacaktır. Meclise Galata, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevihanelerinden katılan dervişler ise günlük on iki akçe alacaktır. Dervişlere bu miktarın dağıtımını Şeyh Gâlib tarafından yapılacaktır. Vakıflar Genel Müdürlüğü 636 numaraları defterin ilk sayfa ve ilk sırasında yer alan vakfiye metni için bk. Kemikli, "Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği", 176-177.

ve postunda Halil Numan Dede oturmaktadır. Mevcudiyetine rağmen Üsküdar Mevlevihanesi'ne atıfta bulunulmaması nasıl açıklanabilir? Diğerlerinden farklı bir yakada ve dolayısıyla mesafe uzaklığı nedeniyle mi herhangi bir temasta bulunulmamıştır? Sebebi mekânsal uzaklık dışında başka bir nedene bağlamak daha makul görünmektedir. Bu durumda ilk bölümde zikrettiğimiz üzere Üsküdar Mevlevihanesi hakkında ileri sürülen Çelebilik Makamı'ndan izin alınmaksızın kurulduğuna ilişkin iddia hatıra gelmektedir. Âdeta yok kabul edercesine Üsküdar Mevlevihanesi'ne hiçbir atfın bulunulmaması, mevlevihanenin müsaadesiz inşa edildiğine ilişkin düşünceyi haklı çıkaracak niteliktedir. Bu tavır, Valide Mihrişah Sultan'ın nezdinde devlet erkânının da Çelebilik Makamı'nın kararına saygı duyduğu ve bu saygının gereğince hareket edildiğini zımnen onaylamaktadır.

III. Selim dönemindeki ilişkiler sadece Galata Mevlevihanesi ile sınırlı değildir. Yenikapı Mevlevihanesi ve postnişini Ali Nutkî Dede ile somut irtibatın bulunduğu görülmektedir. Mesela Sultan III. Selim tahta çıktığı yıl 1203 Zilhicce/1789 Ağustos Ayında Yenikapı Mevlevihanesi'ni teşrif etmiş, orada bulunan türbeleri ziyaret etmiştir. Postnişin Ali Nutkî Dede ile sohbet eden padişah, ona atıyyeler ihsan etmiştir. Daha sonra III. Selim, Yenikapı Mevlevihanesi'ne usta bir ressam gönderip Ali Nutkî Dede'nin yeşil destarlı sikkesini resmedip kendi tuğrası ile birçok yere astırmıştır.¹²⁷⁸

Yine aynı dönemde Galata Mevlevihanesi haricindeki mevlevihanelerde de devlet eliyle tamir faaliyetlerinde bulunmuştur. Valide Mihrişah Sultan Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni tamir ettirmiştir. 22 Şaban 1209/14 Mart 1795 tarihinde onarıma başlanan Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin 6 Rebiulevvel 1210/20 Eylül 1795 Pazar günü bütün Mevlevî meşâyihî ve dervişleri ile mukabele icra edilerek açılışı yapılmıştır. O esnada dergâhın postnişini Mevlânazâde Seyyid Mehmed Efendi de gülbankleriyle padişah III. Selim ve Valide Sultan'a dualar etmiştir.¹²⁷⁹ Şeyh Gâlib, Kasımpaşa Mevlevîhanesi'ne yapılan bu yenilemeye ilişkin

“Cenâb-ı Vâlide Sultan-ı mâh-efser mihirşâhî / Sabâhu'l-hayrdır envâr-ı ihsana nüh-eyvânî” ile başlayıp *“Bu târihiyle Gâlib nağme-bahş oldu ney-i hâmem / Yapıldı devr-i*

¹²⁷⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 344. Marifetli bir ressam (musavvir) gönderip sikke-i saadetinin ve destar-ı hudrasının tasvirin yaptırıp tuğra ile çok mahalle vaz ettirdi.

¹²⁷⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 389-390. Cevdet Paşa, bu tür faaliyetleri III. Selim'in Mevlevî olmasının yansımaları olarak yorumlamıştır. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1747.

Mevlâna'ya bu dem Mevlevîhâne” ile sona eren 25 beyitlik bir tarih manzumesi kaleme almış,¹²⁸⁰ Sürûrî ise şu beytiyle tarih düşürmüştür:

“*Mevlevihane güzel oldu zihî sırrullah*

Tekye mânend-i iremdir dede sultan yâ Hû”¹²⁸¹

Kasımpaşa Mevlevihanesi’nin yenilenerek tekrar hizmete açılmasıyla birlikte bazı hayır sahipleri, *Mevlid* ve *Mi'râciyye* cemiyetlerinin düzenlenmesi için dergâh adına vakıflar tesis etmişlerdir.¹²⁸² 1210/1795 tarihindeki bu onarımdan yaklaşık iki sene sonra Seyyid Ali Dede’nin arzuhalî üzerine padişah III. Selim, Kasımpaşa Mevlevihanesi’ne taamiye tahsisi hakkında bir Hatt-ı Hümayun çıkarmıştır.¹²⁸³

Beşiktaş Mevlevihanesi’ne de ihtiyaç duyduğu yardım yapılmıştır. Zühdi Yusuf Dede’nin post makamında bulunduğu dönemde Hatt-ı Hümayun ile Beşiktaş Mevlevihanesi’ne verilen tayinat yardımı artırılmış ve böylece mevlevihane hücrenişinlerinin taamiyelerinin diğer tekkelerdeki taamiyelere eşit olması sağlanmıştır.¹²⁸⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 26 Rebiulevvel 1212/18 Eylül 1797 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Zühdi Yusuf Dede Efendi Beşiktaş Mevlevihanesi’nin ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmekteydi. Bu nedenle tekkeye para ve gıda yardımı yapılmıştır.¹²⁸⁵ Ayrıca *Defter-i Dervişan*’daki kayıtlardan Sultan III. Selim döneminde Beşiktaş Mevlevihanesi’nde bazı tamir ve yenileme faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Zühdi Yusuf Dede’nin postnişinliği evresine denk gelen Şaban 1218/Kasım 1803 tarihinde mescid ve harem yerine semahane, semahane yerine de harem yapılmıştır.¹²⁸⁶

Yine III. Selim Dönemi’nde Ceyb-i Hümayun ve Harc-ı Hassa Defteri’nde bulunan kayıtlardan 1208/1793 senesi Berat gecesi Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinleri ve Eyüb’de bulunan Sümbülî Şah Sultan Tekkesi şeyhinin saraya davet edildiği anlaşılmaktadır. Tertip edilen meclis sonrası Şah Sultan Tekkesi

¹²⁸⁰ Şeyh Gâlib, *Dîvan*, 150-152.

¹²⁸¹ Naci, *Osmanlı Şairleri*, 178.

¹²⁸² Tanman, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, 483.

¹²⁸³ BOA, C.EV., 533/26935, Rebiulevvel 1212 (Eylül 1797).

¹²⁸⁴ BOA, AE.SSLM.III, 1/22, 1 Muharrem 1219 (12 Nisan 1804).

¹²⁸⁵ BOA, HAT, 1467/69, 26 Rebiulevvel 1212 (18 Eylül 1797).

¹²⁸⁶ Nutkî Dede, *Defter-i Dervişân I*, 97.

şeyhi Vaiz Hasan Efendi¹²⁸⁷, Kasımpaşa şeyhi Mevlânazâde Mehmed Dede, Beşiktaş şeyhi Zühdi Yusuf Dede, Yenikapı şeyhi Ali Nutkî Dede ve Galata şeyhi Gâlib Dede'ye aynı miktarda atiyeler ihsan edilmiştir. Neyzenbaşı Çallı Derviş Mehmed ve Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi mahdumuna –ki Ali Dede olması kuvvetle muhtemeldir- 50şer kuruş, Meydancı Dede'ye 40 kuruş, neyzen, kudümzen ve semazen dervişlerin her birine 15er kuruş, müezzinbaşı ağaya ise 30 kuruş verilmiştir.¹²⁸⁸ Bu örnek de III. Selim'in Galata Mevlevihanesi ve şeyhi Gâlib Dede dışında diğer mevlevihane şeyhleriyle olan irtibatını ortaya koymaktadır. Ayrıca 1207/1793 yılından 1211/1797 yılına kadar her Berat Gecesi Galata, Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevihaneleri postnişinlerini saraya davet edilmiş ve Mevlevî âyini icra edilmiştir.¹²⁸⁹ III. Selim'in kesintisiz bir şekilde beş sene boyunca her Berat Gecesi Mevlevî meşâyihini saraya davet etmesi dikkat çekmektedir. Dikkat çekici diğer bir unsur da Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhinin davetliler arasında bulunmamasıdır. Bu nokta Mihrişah Sultan'ın *Mesnevî* meclisi oturumlarının gerçekleşmesi için düzenlediği vakıfnamede Üsküdar Mevlevîhanesi'nin anılmaması durumunu hatırlatmaktadır. Her iki husus da mevlevihanenin müsaadesiz inşa edildiğine ilişkin düşüncüyü haklı çıkaracak niteliktedir ve devlet erkânının Çelebilik Makamı'nın kararına duyduğu saygının gereğince hareket ettiğini göstermektedir.

Beri taraftan Osmanlı/Türk Mûsikîsi'nde bir III. Selim Ekolü bulunduğu kabul edilmekte ve bu ekole Mevlevî mûsikîsinin felsefe ve sanatının yansıdığı düşünülmektedir.¹²⁹⁰ Mevlevî âyini besteciliği için de III. Selim devrinin ayrı bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. XVIII. asra ait Mevlevî âyinlerinin büyük bir bölümü III. Selim Devrinde bestelenmiştir. Sadece bestelenen âyin sayıları dikkate alınsa dahi Mevlevî mûsikîsinin en parlak ve en üretken döneminin III. Selim devri olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kendisi de bizatihi bestelediği Sûzidılara makamındaki ayiniyle Mevlevî âyini bestekârları arasına katılmıştır.

¹²⁸⁷ Şah Sultan Tekkesi üzerine yapılan bir çalışmada ilgili tarihte meşihat makamında Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi'nin (v. 1228/1812) bulunduğu belirtilmektedir. Yine aynı çalışmada arşiv belgesine yansıdığı kadarıyla günlük 5 akçeyle vazifeli Hasan Abdullah adlı bir zattan söz edilmektedir. Bk. Çetin, "Şah Sultan Tekkesi'nin Tasavvuf Tarihindeki Seyri", 90-91. Dolayısıyla söz konusu tarihte meşihat makamında bulunan zatın kimliğinin netleştirilmesi yönünde bir araştırmanın gerekli olduğu ortadadır.

¹²⁸⁸ BOA, TS.MA.d 2439/0052 29 Şaban 1208 (1 Nisan 1794).

¹²⁸⁹ Benlioğlu, "Sarayda Düzenlenen Tarikat Âyinleri Işığında III. Selim'in Tekke Müziğiyle İlişkisi", 6-7.

¹²⁹⁰ Beşiroğlu, "Sultan III. Selim ve Besteleri", 658-660.

Mevlevî meşâyihın, dönemleriyle birlikte yer verdiğimiz bu padişahlar dışında münasebette bulundukları başka sultan ve devlet adamları da mevcuttur. Zira ele aldığımız postnişinler XVIII. yüzyılda İstanbul Mevlevihanelerinde meşihat makamında bulunsalar da hayatlarının belirli evrelerini XVII. yüzyılda geçirenler vardır. Bu nedenle XVII. asırda yaşayan devlet erkânı ile çeşitli açılardan münasebetleri bulunan postnişinlere rastlanmaktadır. XVII. asırda tahta çıkmış padişahlardan Sultan II. Mustafa, Sultan IV. Mehmed ve yine aynı asrın ileri gelen devlet adamlarıyla XVIII. yüzyıl Mevlevî postnişinlerinin muhtelif bağlamlarla ilişkilerini tespit ettik. Bu kapsamda öncelikle Galata Mevlevihanesi postnişini Nâyî Osman Dede'nin Sultan IV. Mehmed ve vüzerası ile somut irtibatını ele alacağız.

Biyografisini aktardığımız bölümden hatırlanacağı üzere, Nâyî Osman Dede'nin mûsikî sahasındaki maharetini duyan Avcı Mehmed lakaplı Sultan IV. Mehmed, onu Edirne'ye davet etmiş ve huzurunda mûsikî icrasını dinlemişti. Padişahın yakın alakasına mazhar olan Nâyî Osman Dede, IV. Mehmed başta olmak üzere muhtelif devlet erkânının cihet ve derece gibi maaşlı görev tekliflerini reddetmişti¹²⁹¹

Yine Sultan IV. Mehmed başta olmak üzere devletin ileri gelenlerinin Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyûbî Mehmed Memiş Dede'ye de yakın alaka gösterdikleri anlaşılmaktadır. IV. Mehmed'in, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Memiş Efendi'nin meşihat makamında bulunduğu Beşiktaş Mevlevihanesi'ndeki mukabelelere katıldığı ve bu mukabelelerde ağıladığı belirtilmektedir. Hatta bazen sema esnasında “Münkir inkârın bıraktı eyledi ikrâr hû” ilahisinin kendisi için yazılmış olduğuna ilişkin ifadelerde bulunmuştur.¹²⁹² Bu yakın münasebetler, mevlevihaneye verilen desteğin artarak devam etmesi yönünde güzel bir neticeye yol açmıştır. Gerçekten de devlet erkânı Memiş Efendi'ye o kadar ilgi göstermişlerdir ki IV. Mehmed de dâhil birçok yönetici Beşiktaş Mevlevihanesi'nde icra edilen mukabelelere ve Memiş Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. Hatta Sâkıb Dede'nin ifade ettiğine göre Memiş Efendi'nin devlet erkânına bu yakınlığı, çözüme kavuşturması için kendisine çok sayıda kişinin gelmesine sebebiyet vermiştir. Memiş Efendi de kendisine müracaatta bulunan kişilerin sıkıntılarını gidermek için devlet kapısını sıkça aşındırmıştır. Böylece devlet kapısı ile

¹²⁹¹ Sâkıb Dede, *Sefîne*, 2/230-231.

¹²⁹² Ahmed Halis Dede, *Tufeyl-ü Menâkıb*, 262. Aksoy bu mısraın Cemâl Halvetî Divançe'sinde geçtiğini tespit etmiştir. Söz konusu *Divançe*, Millet Kütüphanesi Manzum 463 numarada bulunmaktadır. Bu kayıt, Mevlevihanelerin âyin günlerinde diğer tarikatlara ait ilahilerin okunduğu bilgisini bir kez daha teyit etmektedir.

içli dışlı bir halde bulunmak zorunda kalan Memiş Efendi'nin, bu durumunun tasavvuf erbabına yakışmayacağı gerekçesiyle bazı dervişlerce eleştiriye dahi uğradığı görülmektedir. Sâkîb Dede, Memiş Efendi'nin insanların sıkıntılarını çözmek adına koşturmasının ve dolayısıyla halka yaptığı bu hizmetin dervişlerin tekkede yaptıkları hizmetten daha üstün olduğunu söyleyerek Memiş Efendi'yi savunmakta ve bir süre sonra tenkitte bulunan dervişlerin de bu tenkitlerinden pişman olduklarını haber vermektedir.¹²⁹³

Başka bir İstanbul Mevlevî postnişini olan Nesîb Yusuf Dede'nin de IV. Mehmed dönemi veziriazamlarından Siyavuş Paşa ile yakın irtibatı bulunmaktadır. Kaynaklar Nesîb Yusuf Dede'yi Siyavuş Paşa'nın hocası olarak tanıtır. Aynı zamanda Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hatunla evlenerek damadı olan Siyavuş Paşa, kayınbiraderi Fâzıl Ahmed Paşa'nın kapıcılar kethüdalığında bulunmuş ve sonrasında veziriazamlığa kadar yükselmiştir. IV. Mehmed'e yönelik isyan hareketleri kapsamında fitneciler tarafından 1099/1688 yılında katledilen Siyavuş Paşa, Karacaahmet Mezarlığı'nda medfundur. “Şehîd Hacı Siyavuş Paşa” yazılı kitabesi bulunmaktadır.¹²⁹⁴

Mevlevî postnişinlerin şiirleriyle medhiyeler sıraladıkları ve ilgilerini dile getirdikleri arasında XVII. asır padişahına da rastlanmaktadır. Sultan II. Mustafa için Naci Ahmed Dede kaside biçiminde bir methiye kaleme almış ve ona yönelik mübalağalı övgülerde bulunmuştur.¹²⁹⁵ Sultan II. Mustafa'nın Naci Ahmed Dede'nin *Dîvan*'ında geçen tek padişah olması da ayrıca dikkat çekicidir. Sultan II. Mustafa'ya övgülerde bulunan tek postnişin Naci Ahmed Dede değildir. Seyyid Nesîb Yusuf Dede de II. Mustafa'nın cülusuna iki adet tarih düşürmüştür.¹²⁹⁶ Böylece Mevlevî postnişinlerin şiir kanalıyla da padişahlar ile ilişki kurdukları söylenebilir.

XVIII. asra bakıldığında devletin elinde bulunan mîrî mukataalarının sayısının azalması, yeni gelirlerin temini noktasında yaşanan sıkıntı, kapitülasyonların Osmanlı'nın aleyhine dönmesi gibi faktörler devletin ekonomik açıdan zayıflamasına sebebiyet vermesine rağmen¹²⁹⁷ tüm padişahlar döneminde mevlevihaneler ve postnişinlerine muhtelif yardım ve ihsanlarda bulunulması önemli bir noktadır.

¹²⁹³ Sâkîb Dede, *Sefîne*, 2/220-221.

¹²⁹⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. Sarıcaoglu, “Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı”, 313-315.

¹²⁹⁵ Naci Ahmed Dede, *Dîvan*, 132-133.

¹²⁹⁶ Nesîb Dede, *Dîvan*, 529-531.

¹²⁹⁷ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, 357-358.

Sonuç olarak, devlet erkânıyla Mevlevîler arasında menfi sayılabilecek türden bir hadisenin yaşanmadığı ve genel olarak olumlu irtibatların bulunduğu görülmektedir. Mevlevîlerin Osmanlı padişahları başta olmak üzere devlet erkânıyla kurdukları bu olumlu irtibatların yukarıda sözünü ettiğimiz yönde Esrâr Dede'nin *Tezkire*'sinde geçen ve Mevlevî hafızada yer edinen düşüncenin XVIII. asır için geçerli olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar XVIII. yüzyılda tahta oturmuş padişahlar ve devirlerini merkeze alarak Mevlevîlerin siyasîlerle kurdukları ilişkiler ağını açığa çıkarmaya çalıştık. Yine burada saraya bağlı sanat merkezi olan Enderun ile Mevlevîlerin kurduğu irtibatlara değinmeyi uygun görmekteyiz.

3.2.7. Enderun

Asrın Mevlevîleri arasında Enderun'da eğitim alanlara ve verenlere, Enderun hocalarıyla biraraya gelerek sanatsal etkinliklerde bulunanlara rastlanmaktadır. Meselâ asrın önemli ressam, mûsikîşinas, şair ve hattatlarından Fennî Mehmed Dede Efendi (v. 1120/1709) Enderun'da eğitim görenler arasındadır. Aynı zamanda Sultan IV. Mehmed'in müsâhiblerinden olan Fennî Mehmed Dede, Âdem Dede'ye intisap etmiş ve çilesini Galata Mevlevihanesi'nde çıkarmıştır. Fresk tekniği ile resim ve portreler yapmasının yanı sıra 1092/1681 yılında Beşiktaş Mevlevihanesi'nin tavan nakışlarını işlediği özellikle kaydedilir. Sanat alanındaki bilgilerini öğrencileri Fasih Dede ve Fasihî Dede'ye aktarmıştır.¹²⁹⁸

Yine sarayın mûsikî merkezi olan Enderun'da görev yapan Mevlevîler arasında Seyyid Ahmed Ağa (v. 1209/1794) bulunmaktadır. Aynı zamanda Sultan III. Selim'in sohbet meclislerinde bulunmakla görevlendirilen müsâhiblerden olan Seyyid Ahmed Ağa, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Seyyid Ebubekir Dede'nin oğlu Abdürrahim Künhî Dede vesilesiyle Mevlevîliğe intisap etmiş, Galata ve Yenikapı Mevlevihanelerinin müdavimi olmuştur. Hicaz, Nihavend ve Sabâ makamlarında üç âyin besteleyerek Mevlevî mûsikîsine önemli katkılarda bulunmuş, III. Selim'in Suzidilâra âyinini bestelemesine de vesile olmuştur.¹²⁹⁹ Seyyid Ahmed Ağa, asrın önemli mûsikîşinaslarından olan Şeydâ Abdürrahim Dede ve yine Enderun Ağalarından Küçük Ârif Mehmed Ağa ve

¹²⁹⁸ Hayatının detayları ve şiirleri için bk. Safâî, *Tezkire*, 470-475; Sâlim, *Tezkire*, 364-365; Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-fudalâ'*, 4: 470; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî'*, 509, 661; Esrâr Dede, *Tezkire*, 416-419.

¹²⁹⁹ Esrâr Dede, *Tezkire*, 457-458.

Hacı Sadullah Ağa ile ortaklaşa Tâhir makamında bir Kâr bestelemiştir. Bu dört kişilik ekibin diğer Mevlevî üyesi olan Şeydâ Abdürrahim Dede, şeyh-mürîd ilişkilerine temas ettiğimiz başlıktan hatırlanacağı üzere, Galata Mevlevihanesi'nde çile çıkarmış, Yenikapı Mevlevihanesi'nde ise mutriban heyetinde görev almıştı.¹³⁰⁰ Netice itibariyle Seyyid Ahmed Ağa, Küçük Ârif Mehmed Ağa ve Hacı Sadullah Ağa'nın Enderun müntesibi olmalarına istinaden Şeydâ Dede'nin de iştirak ettiği bir Enderun meclisinde bu eserin bestelenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Veyahut Seyyid Ahmed Ağa ve Şeydâ Abdürrahim Dede'nin Galata ve Yenikapı Mevlevihanesi müdavimi oldukları göz önünde bulundurulduğunda ortaklaşa besteledikleri bu eserin Yenikapı veya Galata Mevlevihanesi'nde yapılan bir meşkte ortaya çıktığı düşünülebilir. İhtimal ne olursa olsun Tâhir makamındaki bu Kâr bir gurup çalışmasının mahsülüdür ve bu gurubun mevcudiyeti Mevlevîlerin Enderun ile olumlu ilişkiler içerisinde olduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine burada bir Mevlevî olarak Seyyid Ahmed Ağa'nın Sultan III. Selim'in müsâhibi olması Mevlevîler ile devlet büyüklerinin arasındaki olumlu irtibata verilebilecek örnekler arasındadır.

Ayrıca Enderun-ı Hümâyûn'da görev yapması için kendisine teklifte bulunulan Mevlevîlere de rastlanmaktadır. Meselâ Sultan III. Selim, asrın önemli bir mûsikîşinası ve Yenikapı Mevlevihanesi kudümzenbaşısı olan Abdürrahim Künhî Dede'yi Enderun'da görevlendirmek istemiştir. Aslında Abdürrahim Künhî Dede'nin bu teklife sıcak baktığı fakat abisi ve mürebbisi Ali Nutkî Dede'nin buna razı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Nutkî Dede'nin aynü'l-cem esnasında ettiği nazar ile Künhî Dede'yi o vartadan kurtardığı belirtilmektedir. Künhî Dede, Ali Nutkî Dede'nin manevi bakışındaki heybetin tesirinde kalarak istiğrak haline bürünmüş ve bu hal uzun bir süre devam etmiştir.¹³⁰¹ Aslında bu rivayet Mevlevîlerin devlet görevinde bulunmayı bir tehlike olarak telakki ettiklerini göstermesi bakımından da önemlidir. Geniş çerçevede devlet ile olumlu ilişkiler içerisinde oldukları fakat devlet kademesinde görev almayı manevi anlamda bir tehlike olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

¹³⁰⁰ Fatin, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 252; Sâmi, "Şeydâ Dede", 4/2895.

¹³⁰¹ Burada Nutkî Dede'nin bakışı Hızır gibi yardıma yetişen manasına "nazar-ı gavsâne" terkihiyle sunulmuştur. Bk. Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 132.

3.2.8. Medrese – Cami

Naci Ahmed Dede'nin 1066/1656 yılında Fatih Camiî'nde kürsî vaizliği ve mesnevihanlık vazifesini ifa ettiğini biyografisinde belirtmiştik.¹³⁰² Bir Mevlevî şeyhinin Fatih Camiî gibi devletin ileri gelenlerinin müdavimi olduğu bir mekânda vaaz vermesi bir tarafa *Mesnevî* meclisleri düzenlemesi Mevlevîlik tarihi açısından önemli bir noktadır. Kadızâdelilerin çıkardığı gerginliğe rağmen, kenar bir mekânda olmayıp, Suriçinde bulunan bir camiî'de *Mesnevî* okumaları tertip edebilmesi halk ve devlet adamlarının Mevlevîliğin temel eserine yönelik yaklaşımlarına ilişkin fikir vermesi açısından mühim bir kayıttır. Selâtin Camiî kategorisinde yer alan Fatih Camiî'nde *Mesnevî* okumalarının tertip edilmesi Mevlevî hafızada yer alan öteden beri Osmanlı Sultanlarının Mevlâna ve yoluna hürmet ettiği yönündeki kayıtlarla uyum içerisindedir. Yine bu veri XVII. asırda *Mesnevî*'nin Camiî'de yer aldığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla *Mesnevî* derslerinin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren camiîlerde yapıldığına ilişkin kanının¹³⁰³ tashih edilmesi gerekmektedir.

Söz konusu kanının tashih edilmesini gerektiren bir başka örnek de Hasan Ünsî Efendi'dir. Hasan Ünsî Efendi'nin (v. 1136/1723), 1665li yıllarda Ayasofya Camiî'nde Salı günleri *Mesnevî* dersleri verdiği bilinir.¹³⁰⁴ Bu tarih de sözünü ettiğimiz gerginliklerin yaşandığı evreye denk gelmektedir. meclisine ve Ayasofya Medresesi'ndeki hüccesine birçok âlimin geldiği belirtilen Hasan Ünsî Efendi'nin¹³⁰⁵ *Tefsir-i Beyzavî* yanında *Mesnevî* derslerini uzun seneler vermesi Kadızâde-Sivasî gerginliğinin tesiri altında kalan alanın çok da geniş olmadığını göstermektedir. Netice itibariyle XVII. yüzyılın ortalarında hem Hasan Ünsî'nin Ayasofya Camiî'nde *Mesnevî* okutması hem de Naci Ahmed Dede'nin Fatih Camiî'nde *Mesnevî* dersleri tertip etmesi, *Mesnevî*'nin camiîlerde XIX. yüzyıldan itibaren yer aldığı düşüncesini geçersiz kılmaktadır. Yine bu bulgular aynı zamanda ulema ve halkın *Mesnevî* ile bağının çok önceden beri mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

XVII. yüzyıldan itibaren camiîlerde yer alan *Mesnevî*, III. Ahmed devriyle birlikte medrese müfredatında kendine yer edinir. Yenilikçi karakterini birçok alana yansıtan Damad İbrahim Paşa, kurduğu medresenin vakfiyesine *Mesnevî* ile ilgili olarak şu şartı

¹³⁰² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 311.

¹³⁰³ Bk. Ceyhan, "Mesnevî", 332.

¹³⁰⁴ Vassaf, *Sefîne*, 4/39; Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Şeyh Hasan Ünsî (ö. 1136/1723)", 93.

¹³⁰⁵ Hâs, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, 11.

koyar: “.. ve fenn-i tasavvuf ve ahvâl-i sülûke ‘âlim ve meâyib-i şatîh ve adem-i mübalattan sâlim bir kimesne mesnevihan olup eyyâm-ı mûtadede *Mesnevî-i Şerif* ikrâsına muvazebet ve müdâvemet ede”¹³⁰⁶

Vakfiyedeki bu şarta göre mutad olarak belirli bir günde ciddiyetle ve ara vermeden *Mesnevî*’nin okunmasına devam edilmesi gerekmektedir. Bu dersi okutacak mesnevihanda bulunması gereken en önemli özellikler tasavvuf ilmi ve ameliyesine vâkıf, vakur sahibi ve “meâyib-i şatîh” terkibiyle ifade edilen coşkunkluk neticesinde oluşan gayrimeşrû söylem ve gelişigüzel davranış gibi şatahat kusurlarından arınmış olmaktır.

Söz konusu medresede *Mesnevî* dersini vermekle görevlendirilen kişi şimdilik bilinmemektedir. Fakat medresinin vakıf şartnamesine göre mesnevihanda bulunması gereken başta bir ilim olarak tasavvufu bilmesi ve uygulaması gibi şartlar nedeniyle bu dersi vermekle bir Mevlevî şeyhinin görevlendirilmiş olabileceği tahmin edilebilir. *Mesnevî*’ye aşina ve mesnevihan olmak bakımından bir Mevlevî şeyhi, bu ders için en uygun aday olsa gerektir. Nitekim her Mevlevî şeyhinin bir manada mesnevihan olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Mevlevîlerin toplu zikri olan mukabelenin “*Mesnevî kıraati*” denilen önemli bir bölümünde postnişin *Mesnevî* takririnde¹³⁰⁷ bulunur. Dolayısıyla söz konusu medresede dersi vermesi için bir Mevlevî şeyhinin görevlendirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu medresenin kurulduğu dönemde dikkat çeken şeyhler arasında özellikle devlet eliyle bazı ilmî eserlerin neşrinde görevlendirilen Safî Mûsâ Dede vardı. Safî Mûsâ Dede’nin hayatına ilişkin bilgi veren kaynakların birinde onun “ders-i âm” olduğunun belirtilmesi, Damad İbrahim Paşa’nın kurduğu bu medresede görev almış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan özellikle kurduğu *Mesnevî* meclisleri ve verdiği *Mesnevî* okutma icazetleriyle Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Eyyubî Memiş Efendi de o dönemde dikkat çeken bir başka şeyhtir. Hatırlanacağı üzere kendisinden bu noktada icazet alanlar içerisinde Celvetî-Nakşî Neccar-zâde Rızâ Efendi’nin ismi sıklıkla zikredilir. Bu itibarla söz konusu medresede görev alması muhtemel ikinci isim olarak Eyyubî Memiş Efendi

¹³⁰⁶ Damad İbrahim Paşa’nın yenilikçi eğilimi ve ihtiyaca cevap verme yönünü ilm-i ferâiz nedeniyle medrese programına hesap ilmini de dâhil etmesinde görmek mümkündür. Bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1/156.

¹³⁰⁷ Tahiru’l-Mevlevî “*Mesnevî-i şerif* takriri ile ‘ale’l-ıtlâk va’z arasında epeyce fark vardır. *Mesnevî* ders olarak okutulur ve tedris esnasında konuya güç anlaşılır yerlerin hal ve izahına çalışılır. Saded dışına çıkmaz” sözleriyle *Mesnevî* takriri ile sohbeti-vaazi arasındaki farka işaret etmektedir. Bk. Tahiru’l-Mevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım*, 70.

gelmektedir. Bununla birlikte mesnevîhanlığı sadece Mevlevî şeyhleri ile sınırlandırmak gerçekçi bir tutum olmaz. Ayasofya Camii'nde *Mesnevî* okutan Ünsî Hasan, Memiş Efendi'den aldığı icazetle tekkesinde *Mesnevî* dersleri yapan Neccar-zâde Rızâ Efendi örneklerinde olduğu gibi farklı tarikatlara mensup mesnevihanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu medresede *Mesnevî* dersini vermekle görevlendirilen kişinin Mevlevî şeyhi olmasını yüksek bir ihtimal olarak değerlendiresek de diğer tarikat şeyhlerine de bu vazifenin tevdi edilebileceğinin hatırdâ tutulması gerektiği kanaatindeyiz.

Mesnevî'nin medrese müfredatında yer alması neticesinde Mevlâna'nın fikirleri özelinde tasavvufî düşünce ve esasların yaygınlık kazandığı bir mecra daha açılmış oldu. Bir tarikatın temel kitabı olan *Mesnevî*'nin medresede okunması durumu XVIII. yüzyılda medrese-tekke birlikteliğine ilişkin önemli bir ipucu vermektedir. Bir yüzyıl öncesinde Kadızâdeli merkezli semâ' ve devrâna yönelik muhalif görüşlerin dairesi genişletilerek adeta bir tasavvuf ve tarikat aleyhtarlığı söz konusu olmuşken XVIII. asrın başında böylesine karar alınması söz konusu asrın hukukî ortamını ve havasını ortaya koyması bakımından önemlidir. *Mesnevî*'nin medrese dâhiline alınmasının hem semâ'ı toplu zikir olarak gerçekleştiren Mevlevîler hem de genel olarak tasavvuf erbabı için memnuniyet verici bir durum olduğunu kabul etmek güç değildir.

Netice itibariyle camiîlerde düzenlenen *Mesnevî* cemiyetleri, Damad İbrahim Paşa'nın vesilesiyle medresede de yerini bulmuştur. Burada *Mesnevî* meclislerinin tertip edildiği mekânların sadece mevlevihane, camiî ve medreselerle sınırlı olmadığı hususunu da hatırlamak gerekmektedir. Yukarıda kısmen ifade ettiğimiz üzere diğer tarikatlara ait dergâhlarda da *Mesnevî* okumaları gerçekleşmekteydi. *Mesnevî*'nin hem cami hem medrese hem de tekkelerde yer alması, Mevlevîleri bu kurumlarla irtibat halinde olmasına zemin hazırlamıştı. Böylece *Mesnevî* tasavvuf erbabı olsun olmasın her kesimden insanı bir arada toplayan bir unsur haline gelmiştir ve biz de bu durumu *Mesnevî*'nin birleştirici yönü olarak nitelemekteyiz.

Mevlevîleri yine diğer müesseselerle ilişki içerisinde olmasını sağlayan başka unsurlar da mevcuttur. Galata postnişini Nâyî Osman Dede'nin yazıp bestelediği *Mi'râciyye* kanalıyla da hem cami hem İstanbul harici Mevlevihaneler hem de diğer tarikatlara ait tekkeler ile irtibatlar devam etmiştir. *Mi'râciyye*'nin her yıl hicri takvime göre Receb Ayının 27. gecesi olan Mirac Gecesinden Ramazan Ayı başlangıcına kadar vakıf

tahsisatlı selâtin camileriyle bazı dergâhlarda okunduğunu ikinci bölümde ifade etmiştik. Nasûhî şeyhi Kerâmeddin Efendi Mehmed Nasuhî Camiî, Kadiasker İbrahim Efendi Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi Câmii, Rifat Mehmed Sadık Paşa Sünbül Efendi Câmîi ve Bursalı Safiye Hanım Mahkeme Camii'nde her yıl düzenli olarak *Mi'râciyye* okunması için vakıf tahsis etmişlerdi.¹³⁰⁸ Ayrıca vakıf tahsis edilip edilmediği net olmamakla birlikte Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye* okuma geleneğinin İstanbul harici mevlevihanelerde okunduğuna ilişkin kayıtlar da vardır. Meselâ Bursa Mevlevîhanesi sekizinci postnişini Ataullah Dede'nin ricasıyla 1208/1793 yılından itibaren Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'sini okuma geleneği başlamıştır.¹³⁰⁹ Bu bir Mevlevî şeyhinin ortaya koyduğu eserin gerek İstanbul dışında bulunan mevlevihanelerde gerekse mevlevihane dışındaki cami ve tekkelerde hayatîyetini devam ettirmesi ve bu bağlamda Mevleviler ile diğer kurum mensupları arasında bir bağ kurması açısından mühimdir.

Buraya kadar tespit ettiğimiz gerek sosyal gerek entelektüel ilişkileri gerekse de siyasîlerle kurdukları irtibatları Mevlevî meşâyihın yaşadıkları dönemde ne denli etkin olduklarını göstermektedir. Bu noktada toplamda 5 dergâh ile temsil edilen Mevlevîliğin ve dolayısıyla sayıları az olan Mevlevî meşâyihın İstanbul'da nasıl bu kadar etkin olabildiği meselesi dikkat çekmektedir. II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında Bandırmalızâde es-Seyyid Ahmed Münib-i Üsküdarî'nin İstanbul'da bulunan tekkelerin tümünü bulduğu mekânları ve meşâyihı ile birlikte sunduğu *Mecmû'a-i Tekâyâ* eserindeki verilerden hareketle Nakşibendiliğin 65, Kâdirîliğin 57, Rifâîliğin 35, Şabanîliğin 25, Sünbülüyye ve Sadîliğin 23'er, Celvetîliğin 22, Cerrahîliğin 14, Bedevîliğin 8 dergâhla¹³¹⁰ temsil edildiği görülen payitahtta 5 mevlevihanesi bulunan Mevlevîliğin gerek entelektüel ve sosyo-kültürel tarihte bu denli etkin olması ve gerekse de siyasîlerle olan ilişkilerinde göz önünde bulunması olgusu

¹³⁰⁸ Koca-Turabî, "Câmî Mûsikîsi", 102.

¹³⁰⁹ Eserde Nâyî Osman Dede'nin eseri *Miraciyye-i sultani'l-enbiyâ* ismiyle geçmektedir. *Mi'râciyye* okuma geleneği Ataullah Dede'nin meşihati döneminde Sadrazam Derviş Muhammed Paşa'nın emriyle Cizyedarzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın gözetiminde Bursa Mevlevîhanesi'nin yeniden inşa edilmesine tamir edilmesinin ardından başlamıştır. Ataullah Dede yenilenen mevlevihanesinde yeni bir geleneğin başlatıcısı olmuştur. Bk. Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 504.

¹³¹⁰ Üsküdarî, "Mecmua-i Tekâyâ", 207. 1256/1840 tarihli "Dârü's-saltanatı'l-aliyye'de Zâviyenin Olan Meşâyih-ı Zevî'l-ihtirâm dâ'îlerinin defteri ve hayrâtı" isimli bir defterde ise Nakşibendiliğin 46, Kâdirîliğin 20, Rifâîlik, Sâ'dilik ve Halvetiyye'nin 15'er, Sünbülî ve Gülşenîliğin 11'er, Cerrâhîliğin ve Celvetîliğin 9 dergâhla İstanbul'da temsil edildiği belirtilmektedir. Bk. "Dârü's-saltanatı'l-aliyye'de Zâviyenin Olan Meşâyih-ı Zevî'l-ihtirâm dâ'îlerinin defteri ve hayrâtı", 232. Söz konusu defter Keçecizâde'nin torunu Yahyâ Reşâd'a ait olup daha sonra Yenikapı Mevlevihanesi'ne vakfedilmiştir.

dikkate alınmalıdır. Bu durumda sorulması gereken sorunun esasen sayısal azınlıklarına rağmen Mevlevî meşâyihın nasıl bu kadar mevcudiyetlerinin dikkat çektiği ve tesirlerinin yankı bulduğu yönünde olması gerekir.

Mevlevî meşâyihın ve tekkelerinin sayısal azınlığına rağmen İstanbul'da bu denli etkin olmalarını öncelikle Mevlevîliğin pîri Mevlâna Celâleddin Rumî ve başyapıtı *Mesnevî* ile irtibatlandırmak doğru bir yaklaşım olsa gerektir. Yukarıda Mevlevîlerin gerek diğer tarikat mensupları gerek siyasiler gerekse de halk ile kurdukları münasebetlerde en önemli etkenin *Mesnevî* olduğunu görmüş ve bu durumu *Mesnevî*'nin birleştirici yönü olarak tanımlamıştık. Aslında Osmanlı'da yanına "şerîf" sıfatı ilave edilen üç eserden bir olmasıyla temayüz eden *Mesnevî-i Şerîf*, Mevlevîliğe sempatiyle yaklaşılmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Haftalık mutad olarak gerçekleşen mukabele meclislerinin önemli unsurlarından biri olan *Mesnevî* takrirlerinin mevlevihanelere gelen ziyaretçileri çoğalttığı ve dolayısıyla Mevlevîlere olan ilgiyi artırdığı düşünülebilir. Diğer taraftan, yukarıda etraflıca temas ettiğimiz üzere, kimi padişahların Mevlâna'ya derin saygı duymaları, yardım veya adakta bulunacakları zaman ilk olarak onun türbesini hatırlamaları, ona nisbet edilen tarikatın İstanbul'daki temsilciliğini yapan mevlevihanelere olumlu bir bakış açısıyla yönelmeye imkân sağlamış olmalıdır.

Mevlevî meşâyihın ve dergâhlarının etkin olmasının bir diğer sebebi de edîb ve sanatkâr postnişinler ve ilim-sanat-kültür merkezi hüviyetindeki mevlevihaneleridir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılarıyla ifade ettiğimiz üzere, şiir ve inşâ meclislerinin kurulduğu ve mûsikî tedrisinin gerçekleştiği mekânlar olarak mevlevihaneler öne çıkmaktaydı. Nâyî Osman Dede, Sırrî Abdülbaki Dede, Eyyûbî Memiş Dede, Ali Nutkî Dede, Şeyh Gâlib, Zühdi Yusuf Dede gibi edebî yönleri ve/veya sanatlı kimlikleriyle öne çıkmış postnişinler post makamında bulundukları mevlevihanelerin sanat ve kültür merkezi olma özelliklerini artırarak devam ettirmişlerdi. Tarikat ehli olsun olmasın diğer alimler, devlet erkânından ve halk tabakasından edebiyata ve sanata ilgi duyanların bulunduğu mekân haline gelen Mevlevihaneler, Mevlevîleri daha görünür hale gelmesini sağlamış olmalıdır. Diğer taraftan *Beyzavî Tefsiri* ve *Hidâye* merkezli oluşturduğu ders halkalarıyla öne çıkan Safî Mûsâ Dede, zengin fakir-alim cahil herkesinden insanın sığınağı olma yönüyle temayüz eden Semahat Ömer Dede, farklı edasıyla yüksek zümrelerin ilgi odağı olan Seyyid Abdülehad Dede vb. örneklerde olduğu gibi farklı nitelikleriyle dikkat çeken postnişinlerin mevlevihanelerin hitap ettiği kitleyi daha da genişlettikleri kabul

edilebilir. Bu itibarla ilmî, edebî, bedîî vb. niteliklere sahip postnişinlerin zaten ilim, sanat ve kültür merkezi haline gelmiş mevlevihaneleri daha etkin ve gözde hale getirdikleri söylenebilir. Netice itibariyle payitahtta 5 tekke ile temsil edilen Mevlevîliğin ve dolayısıyla sayısal azınlıklarına rağmen Mevlevî meşâyihın görünürlük ve etkilerinin tam aksine fazla olmasının sebebi kabaca iki madde halinde toplanabilir:

1. Mevlâna Celâleddin Rumî ve *Mesnevî*'ye duyulan hürmet ve ilgi,
2. Mevlevî postnişinlerin ilmî, edebî, sanatlı vb. nitelikleriyle temayüz etmesiyle birlikte mevlevihanelerin ilim-sanat ve kültür merkezi olması.

Bu iki temel sebebin Mevlevîliği ilgi odağı haline getirdiği ve dolayısıyla İstanbul'da etkin olmasını sağladığı kabul edilebilir.

3.3. Günümüz

XVIII. yüzyılda yaşamış Mevlevî meşâyihının, XXI. yüzyıl ile herhangi bir ilişki kurup kurmadıkları sorusundan hareketle oluşturduğumuz bu başlıkta, tespit ettiğimiz iki temel husus üzerinden yol alacağız. İlki Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'sinin günümüzde halen hayatîyetini devam etmesidir. Günümüzle ilişkiler bağlamındaki ikinci tespitimiz ise Şeyh Gâlib'in başta *Hüsn ü Aşk* olmak üzere manzum eserlerinin günümüz edebiyat ve sanat insanlarına ilham kaynağı olmasıdır. Bu iki ana husus dışında mûsikî eserleri halen seslendirilen, şiirleri bestelenen Mevlevî şeyhlerinin de günümüzle irtibatının devam ettiği söylenebilir. Bu açıdan düşünüldüğünde kapsama yine Nâyî Osman Dede ve Şeyh Gâlib girecektir. Nâyî Osman Dede'nin bestelediği başta Mevlevî ayinleri olmak üzere yüzlerce eserden günümüze ulaşanlar halen günümüz müzisyenlerince icra edilmektedirler. Şeyh Gâlib'in ise geçmişte bestelendiği bilinen 35 civarında şiirine günümüzde 12 eser daha eklenmiştir.¹³¹¹ Diğer taraftan şimdiye ulaşan mûsikî eserleri ortaya koymaları bakımından Galata Mevlevihanesi şeyhi Sırrî Abdülbaki Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Arabzâde Ali Dede ve Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'yi de günümüzle irtibatı devam eden postnişinler arasında değerlendirmek mümkündür.

Mevlevî postnişinlerin nesillerinden gelenlerin ve yetiştirdikleri talebelerin/halifelerin yetiştirdikleri silsilenin halen hayatta olmasını, onların günümüzle kurdukları bir başka

¹³¹¹ Fatih Usluer, "Şeyh Gâlib, Mehmed", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=263>. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2019.

ilişki biçimi olarak kabul etmek mümkündür. Daha önce bir başka bağlamda zikrettiğimiz üzere üç köklü şeyh ailesinin birleşimi olarak tanımladığımız ailenin soyundan gelen Baykara Ailesi, Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Seyyid Ebubekir Dede'nin günümüzle irtibat kuran bir unsuru olarak değerlendirilebilir. Yine çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız üzere Mevlevî meşâyih'in çeşitli kategorilerde kaleme aldıkları eserlerin birçoğunun hâlihazırda ulaşılabilir durumda olması bir başka açıdan onların günümüzle irtibatını sağlamaktadır. Dolayısıyla XVIII. asrın Mevlevî şeyhlerinin muhtelif açılardan günümüzle ilişki biçimlerinin bulunabileceğini ifade etmekle birlikte girişte belirttiğimiz üzere yaklaşık üç asırlık müddette eseri ve tesiriyle çağımızla kuvvetli irtibat kuran iki Mevlevî şeyhini ele alacağız.

3.3.1. *Mi'râciyye'si ile Nâyî Osman Dede*

Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye'si*ni günümüze taşıyan en önemli etkenin vakfiye şartnameleri olduğu kanaatindeyiz. Çalışmamızın ikinci bölümünde *Mi'râciyye'nin* XVIII. asırdan itibaren her yıl ilgili günlerde okunması için vakıflar tahsis edildiğine temas etmiştik. Mevlevîlerin kurumlarla ilişkileri bağlamında cami ve dergâhlarda gerçekleşen *Mi'râciyye* okumalarına da daha önce değinmiştik. Söz konusu cami ve dergâhlarda geçerli vakfiye şartlarının uygulanması vesilesiyle *Mi'râciyye* cemiyetlerinin günümüzde halen tertip edilmekte olduğunu görmekteyiz.

Elbette bu geleneği devam ettirmede ve günümüze taşımada emeği geçen birçok isim oldu. Bu geleneğin taşıcılığını üstlenmede dikkat çeken isimlerden Mutfazâde Ahmed Efendi (v. 1300/1883), Selahattin Gürer (v. 1978), İsmail Gavsî Erkmekul ve Hopçuzâde Şâkir Çetiner'i özellikle anmak gerekir. Bu isimler hem *Mi'râciyye'nin* XIX. asrın sonlarından itibaren unutulmuş "Nevâ Bahri" dışındaki bahirlerinin tarihe karışmaması yönünde etkin faaliyette bulunurken aynı zamanda, vakfiye şartnameleri gereği İstanbul'da Nasûhî Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Sünbül Efendi, Tophane Kâdiri Âsitânesi Camiîleri ile Bursa'da Mahkeme Camiî ve Nûmâniye Dergâhı'nda *Mi'râciyye'nin* her yıl icra edilmesinde büyük çaba harcamışlardır.¹³¹² Bu zikrettiğimiz isimlerden sonra talebeleri *Mi'râciyye* okuma geleneğini devam ettirmişlerdir.

¹³¹² Nâyî Osman Dede'nin gelenekselleşen *Miraciyye* cemiyetleri ve genel olarak Türk Edebiyatı'nda *miraciyyeler* hakkında bk. Uzun, "Miraciyye", 135-140; Gülüm, "Türk Edebiyatı'nda Miracnâmeler Üzerine Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bibliyografya Denemesi", 105-122; Akar, "Nâyî Osman Dede ve *Mi'râciyye'si*", 1-16; Serin, "Selahattin Gürer", 316-317; Özcan, "Mutfazâde Ahmed Efendi", 60.

Yukarıda değindiğimiz cami ve tekkelerin arasında iki tanesinin Bursa’da olduğu görülmektedir. Bursa’da bu geleneğin devam etmesi İstanbul’dan gelen miraciye hanların gayretiyle sağlanmıştır. Bursalı Safiye Hanım Vakfıyesi’ne istinaden Bursa Kız Lisesi’nin karşısında bulunan Mahkeme Camiî’nde Mi’râc kandili gününün ikinci namazından sonra Nâyî Osman Dede’nin *Mi’râciyye*’si için halen cemiyet tertip edilmektedir.¹³¹³ Bunun yanı sıra Eşrefzâde Rûmî ahfadından Safiyyuddîn Erhan Bey, Bursa Çatalfırın yakınlarında bulunan Numaniye Dergâhı’nda Nail Kesova ve ekibince asıl tavrı üzere *Mi’râciyye*’yi halen her yıl icrâ etmektedirler.

Adına vakıf tahsis edilmesi *Mi’râciyye*’nin günümüze ulaşmasında önemli bir unsur olduğu kadar onun popüler hale gelmesinde de etkili olduğu kanaatindeyiz. Nitekim günümüz müzisyenleri de bu esere karşı kayıtsız kalmamışlardır. Daha önce de değindiğimiz üzere Ahmet Hatipoğlu haricinde Mehmed Kemiksiz de bu esere alaka göstermiştir. Kemiksiz ve ekibi tarafından Yenikapı Mevlevihanesi’nde *Mi’râciyye*’nin birkaç bahrinin icrası gerçekleştirilmiş ve kayda geçmiştir.

Ayrıca T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2013 yılında Topkapı Sarayı’nda gerçekleşen “Enderun Konuşmaları” başlığıyla yapılan etkinlik bünyesinde “Topkapı Sarayı’nda Mi’râciyye Geleneği” konulu uygulamalı bir konferans verilmiştir. Topkapı Sarayı Has Oda Şadırvanlı Sofa’sında makamlı ve cumhur olarak *Mi’râciyye* okunmuş, sonrasında dinleyicilere saray geleneğine uygun olarak gül şerbeti, güllü lokum ve sütün yanı sıra kandil gecesini olması itibarıyla çay eşliğinde kandil simidi ikram edilmiştir.¹³¹⁴

Bundan başka yine *Mi’râciyye*’nin unutulmuş nevâ bahrini bulma kurgusuyla Nâyî Osman Dede’nin bu eserini konu edinen “Mi’râciyye: Saklı Miras” adlı bir sinema filmi 2018 yılında gösterime girmiştir. Yönetmenliğini Murat Pay’ın üstlendiği bu film belgesel ile kurmacanın birleştiği bir hikâyeyi anlatmaktadır. Böylece Nâyî Osman Dede *Mi’râciyye*’si sayesinde günümüzle irtibat kurabilen İstanbul Mevlevî meşâyihî olarak dikkat çekmektedir.

3.3.2. Edebî Tesirleriyle Şeyh Gâlib

Çalışmamızın ikinci bölümünün “Edebiyata Katkıları” başlığı altında temas ettiğimiz üzere Şeyh Gâlib edebî hafızada önemli bir yer edinmiş; gerek yaşadığı asırda gerekse

¹³¹³ Kara, “Mîrâc, Mirâciye ve Bursalı Safiye Hâtunun Vakfıyesi”, 30.

¹³¹⁴ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-51468/topkapi-sarayinda-200-yil-aradan-sonra-yeniden-miraciye-.html>. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2019.

sonrasında birçok edebiyatçıyı etkilemişti. Çağımızın önde gelen edebiyatçılarından Beşir Ayvazoğlu, Şeyh Gâlib'in tesirleri günümüze değin devam eden tek divan şairi olduğu kanaatindedir.¹³¹⁵ Türk Edebiyatı sahasında yer edinmiş yüzlerce dîvan şairinin içerisinde etkisi günümüze kadar gelen tek kişinin bir Mevlevî şeyhi olması konumuz açısından mühimdir. Eserlerini ortaya koyduğu XVIII. asrın son çeyreğinden günümüze gelinceye kadar ona yönelik ilginin hep devam ettiği görülmektedir.

Şeyh Gâlib'e yönelik ilgi nedeniyle onun adına ihtifaller ve günler düzenlenmiştir. Mehmed Ziya Bey, XX. asrın başlarında (1328/1912) Şeyh Gâlib'e yönelik ilginin bir sonucu olarak *Hak* Gazetesi'nin de desteğiyle Galata Mevlevihanesi'nde bir "Gâlib Dede İhtifali" düzenlemiştir. İhtifale Köprülüzâde Mehmed Fuâd, Recâizâde Mahmut Ekrem, Süleyman Nazif ve Şahabeddin Süleyman konuşma yaparak iştirak etmişlerdir. Ayrıca yine aynı tarihte *İlave-i Hak*'ta Ahmed Hikmet ve Veled Çelebi'nin, *Servet-i Fünûn*'da ise Köprülüzâde Mehmed Fuâd'ın Şeyh Gâlib hakkında kaleme aldıkları makaleler yayımlanmıştır.¹³¹⁶ Bu ihtifale dönemin padişahı V. Mehmed Reşad, İsmail Rüsûhî Ankaravî ve Şeyh Gâlib'in türbelerinde kullanılmak üzere pahalı şallar göndermek suretiyle desteğini bildirmiştir. Ayrıca söz konusu ihtifalde Sultan III. Selim'in bestelediği Sûzidilâra Âyini icra edilerek bir mukabele de tertip edilmiştir. Aynı tarihlerde *Hak* Gazetesinin ihtifal münasebetiyle düzenlediği yardım kampanyasında toplanan para ile Galata Mevlevihanesi Hamuşân'ında bulunan Esrâr ve Fasih Dedelerin kabirleri de yenilenmiştir.¹³¹⁷

XX. asrın başında yapılan bu etkinlikten sonra XXI. yüzyıla girerken başka bir Şeyh Gâlib ihtifaliyle karşılaşmaktayız. "Şeyh Gâlib Günleri" ismiyle 1995 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin gerçekleştirdiği bu etkinlik kapsamında ressam, hattat, müzehhib, ebrucu ve minyatörcü olan toplamda 36 sanatçı tarafından hazırlanan *Hüsn ü Aşk* merkezli bir klasik sanatlar sergisi açılmış ve bir sempozyum tertip edilmiştir. Yine aynı kapsamda Türkiye'nin yetiştirdiği kıymetli müzisyenlerden biri olan merhum Cinuçen Tanrıkorur'un hazırladığı ve güfteleri Şeyh Gâlib'e ait olan eserlerin seslendirildiği bir konser verilmiş ve son olarak Galata Mevlevihanesi'nde Şeyh

¹³¹⁵ Ayvazoğlu, "Yaşayan Şeyh Galib", 143.

¹³¹⁶ Veled Çelebi'nin *Hak* Gazetesinin edebî ilavesinde yer alan bu makalesi Metin Akar tarafından latinize edilmiştir. Bk. "Tarih-i Edebiyata Bir Nazar: Gâlib Dede Kimdir", 365-372. Ahmet Hikmet, "Şeyh Gâlib", *İlave-i Hak*, 12, 1328. Köprülüzâde Mehmed Fuâd'ın ilgili makaleleri için bk. *Eser-i Aşk*, 401-449.

¹³¹⁷ Mehmed Ziya, "Şeyh Gâlib İhtifali Münasebetiyle", *İkdam*, 25 Ocak 1336.

Gâlib'in dostu olması sıfatıyla Sultan III. Selim'in bestelediği Suzidilârâ ayini icra edilmiştir. Etkinlik kapsamında düzenlenen sempozyumda sunulan bildiriler ve sergide sunulan eserler ayrıca Beşir Ayvazoğlu tarafından hazırlanan *Şeyh Gâlib Kitabı* adıyla yayımlanmıştır.¹³¹⁸ XX. asrın sonlarında yapılan bu etkinlik de edebiyat, sanat ve bilim insanları başta olmak üzere günümüz insanının Şeyh Gâlib'e duyduğu alakayı ortaya koymaktadır.

Günümüz edebiyatçılarından Nobel ödüllü Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanı, Hüsrev Hatemî'nin *Hoşça Bak Zatına* eseri, Kenan Işık'ın "Aşk Hastası" adlı oyunu, Turan Oflazoğlu'nun "Güzellik ve Aşk" isimli müzikal oyunu, III. Selim, Kılıç ve Ney eserleri, Emine Işınsu'nun *Kafdağının Ardında* romanlarının ilham kaynağı Şeyh Gâlib'in *Hüsni ü Aşk* eseri olmakta ve tesirleri açıkça görülmektedir.¹³¹⁹

Buraya kadar XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihinin sosyal, tasavvufî, siyasî ve kurumsal irtibatlarının tespitine odaklandığımız bu bölümde ulaştığımız neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Seyyid Abdülehad Dede'nin, kökeni XVI. yüzyıla dayanan ve "Nevâlizâdeler" adıyla şöhret bulan İstanbullu mevâlî hanedanının mensubu olduğunu tespit ettik. Bu tespitimiz Seyyid Abdülehad Dede'nin hakkındaki şikayet sonucu Tokat'ı terketmek durumunda kaldığında neden İstanbul'a geldiği ve daha sonra Beşiktaş Mevlevihanesi meşihat makamına yükseldiği yönünde sorduğumuz soruları cevaplama noktasında yeteri kadar bilgi sundu.
2. Seyyid Abdülehad Dede tekkelerin kapatılması kanununa kadar Tokat Mevlevihanesi meşihat makamında bulunacak bir şeyh ailesini miras bıraktığı tespit edildi. Bu itibarla Seyyid Abdülehad Dede'nin dâhil olduğu Nevâlizâdeler Ailesinin 1500lü yıllardan 1900lü yıllara kadar süregeldiği ve içerisinde Osmanlı ilim ve kültürüne önemli katkılarda bulunan simalar barındırdığı anlaşıldı.
3. Nevâlizâdeler Ailesi'nin Anadolu, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da bulunan bazı mevlevihanelerin yönetiminde söz sahibi olduğu görüldü.
4. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevizâde Ahmed Dede'nin devletin önemli kademelerinde, ilmiye sınıfında görev alacak ve Türk-İslâm Edebiyatına damga vuracak

¹³¹⁸ *Şeyh Galib Kitabı*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

¹³¹⁹ Şeyh Gâlib'in tesirinin görüldüğü yazarlar ve detaylar için bk. Ayvazoğlu, "Yaşayan Şeyh Galib", 145-149.

meşhur şairlerin ortaya çıkacağı önemli bir neslin öncüsü olduğu tespit edildi ve söz konusu nesil “Peçevîzâde Ailesi” ismiyle sunuldu.

5. Peçevîzâde Ahmed Dede’nin damadı Nâilî Paşa’nın Yenikapı Mevlevihanesi’nin onarımı türünden yaptığı hizmet ve yardımlarının Peçevîzâde Ailesi müntesiplerince çeşitli bağlamlarda devam ettirildiği; halka açık Mevlid-i Şerif ve Mi'râciyye-i Şerif cemiyetlerinin Yenikapı Mevlevihanesi’nde tertibi, aile efradı kanalıyla XX. asra kadar aralıksız bir biçimde sürdürüldüğü tespit edildi.

6. Mevlid-i Şerif ve Mi'râciyye-i Şerif cemiyetlerinin gerekleri arasında bulunan mutrib heyetinin oluşturulması, gelenlere süt-şerbet gibi ikramlarda bulunulması gibi unsurlar Peçevîzâde Ailesinin maddî yönden de nüfuz sahibi olduklarını ortaya koydu.

7. Üç asırlık köklü bir şeyh ailesi olan Celâl Ali Dede Hanedanı açığa çıkarıldı. Bu hanedanın önemi, farklı coğrafyalardaki mevlevihanelerde meşihat görevini deruhte edecek liyakat ve kabiliyette birçok ferde sahip olması ve bu görevlerin XX. yüzyıla kadar süreklilik göstermesiyle açıklandı.

8. Safî Mûsâ Dede’nin hem müktesebatı hem hizmetleri hem de çok kısa sürede başkentin entelektüel camiasına kendini kabul ettirmesi gibi olumlu özelliklerinin, Celâl Ali Dede Hanedanı’nın İstanbul’a intikalinde önemli derecede rol oynadığı anlaşıldı.

9. Eyyubî Mehmed Memiş Dede’nin XVII. asrın Beşiktaş şeyhi Yusuf Çengî Dede’yle sıhriyet bağı kurduğu tespit edildi ve böylece mensubu olduğu aile “Yusuf Çengî Dede Ailesi” olarak isimlendirildi. Keza Nâyî Osman Dede’nin bulunduğu ailenin “Yazıcızâde-Ahîzâdeler Ailesi” ismiyle sunulması önerisinde bulunuldu.

10. Eyyûbî Memiş Dede’nin kızı ile Galata Mevlevihanesi postnişini Sırrî Abdülbakî Dede’nin kurduğu evlilik bağı ortaya çıkarıldı.

11. Feyiz bağı olarak niteleyebileceğimiz manevi irtibatı içine alan bir bütünü ifade eden Hanedan-ı Sâkıb ortaya kondu. Bu hanedanın XVIII. yüzyıldaki mümtaz şahsiyetleri olarak Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Ali Nutkî Dede ve Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib’in öne çıktığı anlaşıldı.

12. Kâmil insan yetiştirmedeki gayretleriyle birlikte başkentin kültür, edebiyat ve sanatına takdim ettiği imkân ve yenilikleriyle Sâkıb Dede Hanedanı’nın özelde İstanbul Mevlevîhaneleri genelde ise İstanbul’a çok yönlü katkı sunduğu görüldü.

13. İstanbul Mevlevî meşâyihıyla en fazla irtibat sahibi postnişin olarak Kütahya Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Sâkıb Dede öne çıktı. Pendârî Ahmed Dede ve Eyyubî Mehmed Memiş Dede'nin talebesi, Nâyî Osman Dede ve Nesîb Yusuf Dede'nin dostu, Seyyid Ebubekir Dede'nin de mürşidi olarak XVIII. asır İstanbul Mevlevî meşâyihıyla farklı niteliklerde ilişkiler kurduğu saptandı.
14. İrtibatlar odağında farklı bir mevlevihane şeyhi olarak Sâkıb Dede'yi Kahire Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Siyahî Dede'nin takip ettiği görüldü.
15. İlişkiler odağındaki Mevlevî dedesi olarak ise Esrâr Dede öne çıktı. Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in mürîdi ve dostu, Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Ali Nutkî Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Semahat Ömer Dede ve Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Zühdi Yusuf Dede ile tanışıklığı bulunan bir Mevlevî olarak dikkat çeken Esrâr Dede'nin dört mevlevihane ile irtibatının bulunduğu anlaşıldı.
16. Farklı tarikat mensupları arası ilişkilerde Halvetî-Sünbülî Seyyid Nureddin Efendi, iki ayrı Yenikapı Mevlevihanesi postnişini; Peçevizâde Ahmed Dede ile Seyyid Ebubekir Dede'nin ortak bir dostu olarak karşımıza çıktı.
17. Hoca-talebe ilişkilerinin izini sürerek oluşturduğumuz *Mesnevî* ders halkalarıyla asrın başındaki Eyyubî Memiş Dede'nin asrın sonundaki Şeyh Gâlib'i dolaylı olarak etkilediği görüldü.
18. Aynı zincirden hareketle iki Galata Mevlevihanesi şeyhi; Nâyî Osman Dede ile Şeyh Gâlib arasında doğrudan olmasa da *Mesnevî* talimi yoluyla bir irtibatın bulunduğu fark edildi.
19. Şeyh Gâlib'in özellikle *es-Sohbetü's-Sâfiyye* eserinde birçok Mevlevî âdâb ve erkânını Nakşî prensiplerle yorumlama gayreti, oluşturduğumuz bu zincirle anlamlı hale geldi.
20. *Mesnevî* ders halkaları, *Mesnevî* taliminde Mevlevîler ile diğer tarikat müntesiplerinin iç içe olduklarını gösterdi.
21. *Mesnevî*'nin her kesimden insanı birleştirici bir rol üstlenerek ilişkiler ağının odak noktasını oluşturduğu anlaşıldı.
22. Mevlevîlerle yakın ilişkiler kuran diğer tarikat mensuplarından Uşşâkî, Sünbülî, Nasuhî, Nakşî ve Bayramî Melâmîler öne çıktı.

23. Mevlevîlik icazeti alan diğer tarikat mensupları olarak ise Nakşî-Müceddidî Mehmed Ağâh Efendi ve Uşşâkî Abdullah Salâhî Efendi dikkat çekti.
24. III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın *Mesnevî*'nin gerek medrese müfredatına girmesi gerekse de manzum halinin Türkçe literatüre kazandırılmasına yönelik ilgileri eserin verdiği mesajın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladığı ve bu bağlamda *Mesnevî*'nin tedavülüne devlet erkânı eliyle katkı sunulduğu tespit edildi.
25. XVIII. asırda tahta çıkan tüm padişahların devirlerinde İstanbul Mevlevihanelerinin birinde veya birkaçında yenileme ve onarım faaliyetlerinde bulunulduğu göze çarptı. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim devirlerinde Mevlevî postnişinler ve dervişlerine çeşitli ihsan ve yardımlarda bulunulduğu görülmektedir.
26. Aynı saltanat devrinde –Üsküdar Mevlevihanesi hariç- İstanbul'da aktif olarak bulunan tüm mevlevihanelere muhtelif türlerde yaptığı yardım ve ihsanlarla III. Selim Dönemi öne çıktı.
27. İhya gecelerinde saraydaki davetler, Mihrişah Sultan'ın oluşturduğu *Mesnevî* takrirleri vakfiyenamesi gibi hususlarda Üsküdar Mevlevihanesi'ne hiçbir atfın bulunulmamasının, mevlevihanenin müsaadesiz kurulduğuna ilişkin düşünciyi haklı çıkaracak nitelikte olduğu fark edildi.
28. Osmanlı padişahları başta olmak üzere devlet erkânının Mevlevîler ile kurduğu olumlu irtibatların, Mevlevî hafızada yer alan öteden beri Osmanlı Sultanlarının Mevlâna ve yoluna hürmet ettiği yönündeki kayıtlarla uyumluluk gösterdiği anlaşıldı.
29. *Mesnevî* ders meclislerinin XVII. asırda camiîlerde tertip edildiğine ilişkin tespit ettiğimiz veriler, *Mesnevî* okumalarının XIX. yüzyılın sonlarından itibaren camiîlerde yapıldığına ilişkin tedavüldeki kanının tashih edilmesi gerektiğini ortaya koydu.
30. XVIII. yüzyılda *Mesnevî*'nin bir ders olarak medrese dâhiline alınması, medrese-tekke birlikteliğine ilişkin önemli bir ipucu verdi. Ayrıca XVII. yüzyılda Kadızâdeli merkezli oluşturulmaya çalıştırılan tarikat aleyhtarlığının dairesinin XVIII. yüzyıl itibariyle bir hayli daraldığı anlaşıldı.
31. *Mesnevî*'nin hem cami hem medrese hem de tekkelerde yer alması, Mevlevîleri bu kurumlarla irtibat halinde olmasını sağladığı ve böylelikle *Mesnevî*'nin tasavvuf erbabı

olsun olmasın her kesimden insanı bir arada toplayan bir unsur haline geldiği saptandı. Bu durum *Mesnevî*'nin birleştirici yönü olarak nitelendi.

32. *Mesnevî* dışında bir başka irtibat sağlayıcı eser olarak Nâyî Osman Dede'nin *Mi'râciyye*'si öne çıktı. Nitekim gerek mevlevihanelerde gerek camilerde gerekse diğer tarikatlara ait tekkelerde *Mi'râciyye*'nin Mirac Geceleri okunması yönünde bir gelenek başladığı ve bunun uzun vadede süreklilik kazandığı görüldü.

33. Adına vakıf tahsis edilmesi *Mi'râciyye*'nin günümüze ulaşmasında önemli bir unsur olduğu kadar onun popüler hale gelmesinde de etkili olduğu kanaati dillendirildi.

34. Nâyî Osman Dede ve Şeyh Gâlib ortaya koydukları eserlerle günümüz insanıyla dolaylı olarak irtibatı kuvvetli olan XVIII. Mevlevî postnişinleri olarak öne çıktı.

35. Mevlevî meşâyihinin İstanbul'daki sayısal azınlıklarına rağmen görünürlük ve etkilerinin belirgin olması durumu öncelikle Mevlâna ve *Mesnevî*'sine gösterilen hürmet ve ilgiyle ikinci olarak ise Mevlevî postnişinlerin çok kapsamlı nitelikleri ve mevlevihanelerinin ilim-sanat-kültür merkezi olma vasfıyla toplumun her kesiminden insanı kendine çektiği yönünde değerlendirildi.

36. İlişkiler ağı en yoğun postnişin olarak Nâyî Osman Dede öne çıktı. Farklı mevlevihanelere postnişin yetiştirmesi, padişah IV. Mehmed ile görüşmesi, nüfuzlu şeyh ailesiyle irtibatlı olması, farklı kesimlerle kurduğu dostluklar ve günümüz insanıyla dolaylı bağlantısı bir tarafa onu birinci sıraya taşıyan ve dolayısıyla diğer postnişinlerden ayrılan yönü farklı tarikat şeyhlerine Mevlevîlik nisbeti vermesi oldu.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin baş şehrinde insanları Allah'a yaklaştırmak ve onu sevdirmekle görevlendirilen sufi kitlesinin mercek altına alındığı bu çalışmada XVIII. asır boyunca İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamında bulunmuş 36 postnişin incelendi. Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar Mevlevihanelerinde hizmet etmiş bu 36 postnişinin kimler olduğu, ilim ve sanata hangi bağlamlarda katkıda bulundukları ve ne tür ilişki ağları kurdukları yönünde sorulan ana sorulardan hareketle çalışmanın bölümleri kategorize edildi.

Çalışmanın birinci bölümü, postnişinlerin şahsiyet ve hayatlarının ne olduğu ana sorusuyla birlikte onların payitaht mevlevihanelerinde şeyh olmaya sevk eden unsurları, verâset usûlüne göre meşihat makamına geçip geçmedikleri ve her ne kadar az yaşansa da azledilme sebeplerinin ne olduğu gibi yan sorulara aranan cevaplarla inşa edilmiştir. Çelebilik Makamı'nın Balkanlardan Trablusşam'a, Kırım'dan Midilli'ye kadar Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden Mevlevîleri, İstanbul Mevlevihaneleri post makamına tayin ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Çelebi Efendilerin hangi kıstasları göz önünde bulundurarak İstanbul Mevlevîhanelerine tevcihatta bulunmuş olabilecekleri meselesi farklı açılardan incelemeye tabi tutulmuştur. Çilelerini tamamladıkları dergâhlara göre yaptığımız tasnifte postnişinlerin %47'sinin İstanbul Mevlevihaneleri, %23'ünün Konya Mevlâna Âsitanesi, %10'unun Trablusşam Mevlevihanesi, %7'sinin Bursa ve Kahire Mevlevihaneleri ve %3'ünün Peçe ve Kütahya Mevlevihanelerinde “dede” unvanı aldıkları tespit edilmiştir. İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih etmede Çelebi Efendilerin göz önünde bulundurabileceği kriterler arasında İstanbul Mevlevihanelerinde çile çıkarma durumu öne çıkmaktadır. Bu durum Çelebi Efendilerin muhiti iyi bilen ve dolayısıyla baş şehirde yaşamının getireceği tasavvufî, siyasî ve ekolojik zorluklara karşı tecrübe sahibi olan Mevlevî dedelerini İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca postnişinlerin %23'ünün Konya Mevlâna Âsitanesi'nde “dede” unvanı almaları, Çelebi Efendilerin yakından tanıdığı ve bu göreve uygun olduğuna kanaat getirdiği kişileri İstanbul'a tevcih ettiği yönünde değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan postnişinler arasında nüfuzlu şeyh aileleri müntesiplerinin %56'lık bir orana sahip olduğu yönündeki tespitimiz post makamına yapılan tevcihatta ailevî mensubiyetlerin etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle %40'lık bir derece ile Celâl Ali

Dede Hanedanı'na mensup Mevlevîler meşihat makamına en fazla atanan postnişinler olarak dikkat çekmektedirler. Bu meyanda Celâl Ali Dede Hanedanı'nı %15lik bir derece ile Yusuf Çengî Dede Ailesi takip etmektedir. Dolayısıyla Çelebi Efendilerin meşihat makamına nasbedeceği postnişin tercihinde, nüfuzlu bir şeyh ailesine mensubiyetin olumlu bir etkisinin bulunduğu neticesine varılmıştır.

Bir başka açıdan meşâyih'in %75'inin ilk postnişinlik görevlerini İstanbul Mevlevihaneleri'nde icra etmeleri, Çelebi Efendilerin meşihat tevcihatında farklı mevlevihanelerde meşihat tecrübesinin bulunmasını bir kriter olarak algılamadığını ihsas etmektedir. Bununla birlikte %25'lik dilimi kapsayan ve bir başka mevlevihane meşihatından doğrudan İstanbul Mevlevihanelerine nakledilen postnişinlerin, hizmet ettikleri bir önceki meşihat makamları olarak Kahire ve Edirne Mevlevihaneleri ön plana çıkmaktadır. Meşihat tevcihlerinde daha önceki vazifelerin bir etkisinin mevcudiyetini araştırdığımızda ise postnişinlerin %22'sinin "Kâri-i *Mesnevî-Mesnevîhan*", %15'inin muhtelif devlet görevleri, %11'inin Türbedar, %7'sinin Neyzenbaşı ve %4'ünün Ser-tabbâh pozisyonlarında olduğu tespit edildi. En fazla yüzdeliğe sahip "Kâri-i *Mesnevî-Mesnevîhan*" vazifesi söz konusu hizmetin meşihat payesine namzet olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. %15'lik kesim ise daha önce gerek ilmî gerekse de idarî sınıfta olsun çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş fakat terk-i dünya ederek Mevlevî yoluna girmiş postnişinlerden meydana gelmektedir. Bu durumda dünyevî makam ve mevkii reddetme, Çelebi Efendilerin meşihat tercihlerinde önemli bir kıstas olarak kabul edilmiş olmalıdır. Farklı yüzyılları esas alarak yapılacak çalışmalarla meşihat atama kriterlerinin daha da netlik kazanacağı umulmaktadır.

Birinci bölümde tespitine odaklandığımız diğer bir önemli husus da postnişinlerin verâset usûlüne göre meşihat makamında bulunup bulunmadıkları meselesidir. XVIII. asrın geneline bakarak yaptığımız incelemede verâsete dayalı meşihat misallerine rastlanmakla birlikte bu durumun gelenek halini alıp süreklilik kazanmadığı tespit edildi. Meşihat tayin yetkisini elinde bulunduran Konya Mevlâna Dergâhı Çelebilik Makamı'nın gerçekleştirdiği bazı azil vakalarının, böyle bir gelenekten söz edilmesini imkânsız hale getirdiği görüldü. Bununla birlikte meşihatta verâset usûlünün gerçekleşmesi ve gelenekleşmesinde ya da devre dışı bırakılmasında en önemli unsurun Çelebi Efendi olduğu dikkate alınarak değerlendirme yapılmasına salık verildi. Bunun haricinde yine ilk bölümde Çelebi Efendi'yi ve dolayısıyla Mevlevîliği temsil etme

yetkisinin kaldırıldığı manasına gelen azil meselesi Galata ve Kasımpaşa'nın yanı sıra diğer bazı mevlevihanelere yansıyan örnekleriyle ele alındı. Bu bağlamda yaşanan azillerin, vakıf meselesi, nüfûzlu şeyh aileleri, Çelebilik Makamı'nın idare alanı içerisinde müsaadesiz bir eylemde bulunma, siyasî meseleler, iklimsel faktörler, meşâyihın kalbî tasarruflarına hâlel gelmesini önleme ve son olarak nadirattan da olsa liyakat eksikliği gibi sebeplerden kaynaklanabileceği sonucuna ulaşıldı.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Mevlevî şeyhlerinin ilim ve sanata yazılı olarak sundukları katkıların tespitine yoğunlaşıldı. Onlara nispet edilen eserlerin aidiyetinin de sorgulandığı bu bölümde din, edebiyat, tarih, mûsikî ve dil gibi muhtelif sahalarda kaleme aldıkları toplam 25 adet eserle literatüre katkıda bulundukları belirlendi. Dinî ilimlerde 12 ve edebiyatta 7 eser kaleme almaları onların din ve edebiyat alanında yoğun faaliyette bulunduklarını ortaya koydu. Özellikle din sahasında sunulan katkılar arasında *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalar ve Mevlevî erkânı ile ilgili bazı eserlerin şerhleri belirgin olmakla birlikte Nâyî Osman Dede'nin Hz. Peygamber'in mucizeleri üzerinden onun "câmi'-u hakâik" niteliği kapsamında "cevami'-u mu'cizât" terkihiyle kavramlaştırdığımız yönünü merkeze alan mucizât-ı nebîler dikkat çekti.

Farklı ilmî sahalarda belirlenen tüm eserlerin muhtelif el yazma koleksiyonlarında bulunan nüsha sayıları tespit edilerek gerek entelektüel gerekse popüler düzeydeki tedavül oranlarına ilişkin fikir edinilmesine imkân sağlandı. Özellikle *Dîvan*ların nüsha sayılarına göre yaptığımız mukayesede %86'lık oranla Şeyh Gâlib *Dîvanı*'nın yüksek düzeyde tedavülde olduğu ortaya çıktı. Bu netice Şeyh Gâlib'in son dîvan şairi olmak yanında en büyük Mevlevî şairi olduğu yönündeki mevcut kanaati bir kez daha onayladı. Bunun yanı sıra Şeyh Gâlib'in *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'in ilgisine ulaşamadığı yönünde ileri sürülen iddia, her iki eserin nüsha sayıları mukayese edilerek tashih edildi. Aksine *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'a nazaran daha fazla tedavülde ve dolayısıyla daha fazla iltifata mazhar olduğu ortaya kondu. Bununla birlikte *Dîvan*'ın *Hüsn ü Aşk*'ın gölgesinde kaldığı yönündeki bu iddianın anakronizmden kaynaklanabileceği kanaati serdedildi.

Şeyh Gâlib'in en büyük Mevlevî şairi ve Türk/İslâm Edebiyatının dört büyük şairinden biri olduğu kabulü, genel olarak onun kimseyi taklit etmeden kendine has bir üslûb geliştirmesi, yeni tedailer, mazmunlar, hayaller üretmesi ve böylece çağdaşları kadar haleflerini de tesiri altında bırakmasıyla açıklanır. Şeyh Gâlib'in bu özgünlüğü, yatay

düzlemde yapılan bu açıklama yerine, yeni söz ve yeni üslûbun ötesine giderek dikey düzlemde anlamlandırmaya çalışan bir yaklaşımla irdelendi. Bu durum, kendisinin de kabul ettiği İlahî isimler teorisi ve halk-ı cedîd prensibiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Edebiyat sahasından sonra tarih alanına yazılı eser sunan postnişinler olarak Ali Nutkî Dede ve Safî Mûsâ Dede'nin öne çıktığı görülmüştür. Çok yönlü araştırmalara kaynaklık edebilecek *Defter-i Dervîşân* ve Türkçe dünya tarihi literatürüne söz konusu asırdaki önemli bir katkı olan *Habîbü's-siyer Tercümesi* "Tarih İlmîne Katkılar" başlığı altında yer verdiğimiz iki eserdir. Dil ilimleri sahasında ise kalem oynatan yegâne postnişin olarak Safî Mûsâ Dede karşımıza çıkmaktadır. *Ta'rib-i Şâhidî* isimli Arapça-Türkçe manzum lügatin, *Tuhfe-i Şâhidî* eksenli oluşan tercüme ve şerh literatüründe en çok rağbet ve itibar gören eser olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda bu eseri, arûz kalıp ve vezinlerini okuyucularına öğretmesi bakımından edebî sahaya katkı olarak değerlendirmek de mümkündür. Safî Mûsâ Dede'nin dil sahasına yaptığı diğer bir önemli katkısı, Van Kulu Lugatı'na yaptığı tashihte ortaya çıkar. Böylece asrın postnişinleri arasında dil sahasına yazılı olarak katkı sağlayan yegane şeyh olarak Safî Mûsâ Dede dikkat çeker.

Mûsikî alanında derinleşen postnişinler olarak Galata Mevlevihanesi postnişini Nâyî Osman Dede ve Sırrî Abdülbâki Dede, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Arabzâde Ali Dede ve Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Nutkî Dede'yi görmekteyiz. Fakat mûsikî nazariyatında kalem oynatan yegâne postnişin olarak Nâyî Osman Dede öne çıkmaktadır. Bu bağlamda İstanbul Mevlevî meşâyihî arasında Nâyî Osman Dede'nin bestekâr, icrâcı ve teorisyen vasıfları bulunan tek şahsiyet olduğu tespit edilmiştir. Nâyî Osman Dede'nin Osmanlı/Türk Mûsikîsine iki saati aşkın süre icra edilen çok makamlı bir eser kazandırması yönüyle sadece Mevlevî meşâyihî arasında değil, diğer tüm mûsikîşinaslar arasında temayüz ettiği anlaşılmıştır.

Böylece din, tarih, edebiyat, dil ve mûsikî alanlarda İstanbul Mevlevîhaneleri postnişinlerinin sundukları katkı derecelerini değerlendirdiğimizde Galata Mevlevihanesi postnişinlerinin %48, Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinin %32, Kasımpaşa Mevlevihanesi postnişinlerinin %16 ve Beşiktaş Mevlevihanesi postnişinlerinin %4'lük bir orana sahip olduğu tespit edildi. Galata Mevlevihanesi'nin yazılan toplam eser sayısında böyle büyük oranda katkıya sahip olmasını sağlayan asrın ilk postnişini Nâyî Osman Dede ve son postnişini Şeyh Gâlib'tir. Eserlerin geneline

bakıldığında Mevlevî şeyhlerinin Osmanlı telif dili geleneği dilini yüksek düzeyde kullandıkları fark edilmektedir. Bununla birlikte el-sine-i selâsenin çeşitli bağlamlarda aynı kitaplarda yer aldığı görülse de ağırlıklı olarak Türkçe'nin öne çıkması bilginin her kesimden halka ulaşmasını gaye edindiklerini göstermektedir.

İkinci bölümde mesele ittihaz ettiğimiz diğer bir husus da Mevlevî postnişinlerin eser kaleme almaya dönük temayülleridir. Telif edilen toplam eser sayısı, Mevlevî postnişinlerin telife az rağbet ettiklerini göstermektedir. Bu durum erken dönem sufi tavrı, tartışmalar bağlamında statik geçen bir yüzyıl ve Mevlevî edebinin tezahürü gibi üç ana sebep çerçevesinde izah edilmiştir. Bununla birlikte kaleme alınan eserlerin sebep-i teliflerinin genel olarak istirham ve ilham kaynaklı olduğu saptandı. Bu saptama Mevlevî meşâyih'in bilimsel bir kaygı üzerine dünyevi paye elde etme, şöhret bulma, bilgisini gösterme gibi gayelerle risale yazmadıklarını ortaya koymakta ve dolayısıyla eser kaleme almanın onlar için ikincil planda olduğu kanaatimizi bir kez daha onaylamaktadır.

Diğer taraftan eserlerin neden ezici çoğunlukta manzum kaleme alındığı sorunu incelenmiş ve bu sorun şiirin imkânlarından faydalanma, sufinin seyrinde yaşadığı halin neticesi ve Mevlâna'nın izinden gitme gibi temel unsurlardan kaynaklandığı neticesine varılmıştır. Şiirin imkânlarından kasıt onun hem manayı mahreminden gizleyici hem de herkese ifşa edici yönünün bulunmasıdır. Dolayısıyla postnişinlerin manzum tercihleri işari dil ile irtibatlandırılabilceği kadar ilim ve hikmetin istisnasız herkese ulaşmasını sağlaması, yaşanan çeşitli haller ile sufinin dilinin kendiliğinden şiirsel bir söyleme bürünmesi ve Mevlâna'yı örnek alma gibi hususlarla izah etmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaati serdedildi.

Mevlevî postnişinlerin kişiler, kurumlar ve günümüzle ilişkilerini açığa çıkardığımız son bölümde ise "Ailevî İrtibatlar" başlığının altında onların mensup oldukları birçok önemli aile keşfedildi ve bu aileler için bazı isimlendirme önerilerinde bulunuldu. İstanbul Mevlevî postnişinleri arasında en fazla üyesi bulunmasıyla dikkat çeken, Atina menşeli ve Trablusşam merkezli Celâl Ali Dede Hanedanı'nın önemi birçok mevlevihanenin meşihat makamına yükselen çok sayıda Mevlevî Dedesi'ni bünyesinde barındırması ve bu durumun XX. yüzyıla kadar süreklilik göstermesinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle hanedan üyelerinin İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih edilmelerinde Safî Mûsâ Dede'nin payitaht nezdinde bıraktığı müsbet izlenimin

önemli derecede etkisi olduğu kanaatindeyiz. Bu yönüyle Celâl Ali Dede Hanedanı XVIII. ve XIX. asır İstanbul Mevlevihaneleri'ne damgasını vuran nüfuzlu şeyh ailesidir. Celâl Ali Dede Hanedanı dışında Peçevizâde Ahmed Dede'nin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar gerek idarî yapıda gerekse de ilmiye sınıfında yüksek rütbelerde yer alacak bir neslin öncüsü olduğunu ortaya çıkardık ve birkaç asırlık zaman dilimine dağılan bu aileyi “Peçevizâde Ailesi” olarak isimlendirdik. Bundan başka Seyyid Abdülehad Dede'nin kökeni XVI. asra kadar geri giden İstanbullu mevâlî hanedanı üyesi olduğunu saptadık. Sultan III. Mehmed'in hocası olan Nevâli Nasuh Efendi'nin soyundan gelmesi nedeniyle Nevâlizâdeler ismiyle anılan bu önemli ulema ailesinin, Seyyid Abdülehad Dede'ye kadar ve ondan sonraki izini sürerek Tokat Mevlevihanesi'nde 1925 yılına kadar meşihat makamını temsil edecek şeyh ailesiyle bağlantısını kurduk. Aileler ve sıhriyet bağlarına temas ettiğimiz bu başlıkta son olarak Galata, Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevihanesi postnişinleri arasında evlilik bağı kanalıyla üç farklı şeyh ailesinin birleştiğini keşfettik. Böylece Yusuf Çengî Dede Ailesi, Yazıcızâde-Ahîzâdeler Ailesi ve Pîr Baba Horasanî-Battal Gazi Ailesinin evlilik kanalıyla birleştiği ve birleşimin ilk neticesinin Ali Nutkî Dede olduğunu belirledik.

“Kişiler” başlığının altında ele aldığımız diğer bir husus ise şeyh-mürîd ilişkileridir. Bu kapsamda postnişinlerin dönemin sanatkârlarından bürokratlarına kadar birçok mürîd/münîb/muhibbi bulundukları görülmektedir. Özellikle *Defter-i Dervîşân*'daki son derece detaylı kayıtlar hasebiyle şeyh-mürîd/münîb/muhib ilişkilerinin en yoğun olduğu postnişin olarak Ali Nutkî Dede'nin dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Bundan başka farklı tarikteki meşâyıha Mevlevîlik nisbeti vermek ve onlarla yakın temasta bulunma noktasında Nâyî Osman Dede'nin diğer postnişinlere nazaran öne çıktığını kabul ediyoruz. Yine şeyh-mürîd ilişkileri ve kurulan dostluklar bağlamında İstanbul Mevlevihaneleri postnişinleriyle en yakın ilişki kuran şahsiyet olarak Mustafa Sâkîb Dede'nin öne çıktığı görülmektedir. Onu Kahire Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Siyâhî Dede'nin takip ettiğini söyleyebiliriz. Yine bu başlıkta manevi bağlarla meydana gelen bir bütünü ifade eden Hanedan-ı Sâkîb'a da yer verildi.

Postnişinlerin diğer kurumlarla olan münasebetlerine bakıldığında ise onların devlet ile olumlu ilişkiler içerisinde oldukları görülmektedir. Araştırmamız boyunca hiçbir padişah devrinde menfî kabul edilebilecek türden bir durumla karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz. Genel olarak Mevlevîlere ve tekkelerine sahip çıkılan, çeşitli yardımlarda bulunulan bir politika izlendiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte III. Ahmed ve

veziri Damad İbrahim Paşa'nın ilim ve sanatın intişarına yönelik izledikleri siyasetin tezahürü olarak Mevlevîler eser telifi ve sanatlı ürün ortaya koyma yönünde teşvik edilmişlerdir. Bunun yanı sıra Memiş Dede, Nâyî Osman Dede, Seyyid Ebubekir Dede, Şeyh Gâlib, Zühdi Yusuf Dede gibi doğrudan sultanlarla görüşen ve ihsanlarına mazhar olan postnişinlere rastlanmaktadır. Aynı şekilde Mevlevî âsitaneleri, özellikle mukabele zamanlarında devletin çeşitli kademelerinde görev yapan kişilerce sık sık ziyaret edilmiştir. Diğer taraftan siyasîlerin mevlevihane sakinlerini Enderun gibi bazı devlet kademelerinde görevlendirme isteğine olumsuz cevap verildiğine ilişkin tespit ettiğimiz örnekler, Mevlevî postnişinlerin devlet erkânı ile müsbet ve kısmen yakın ilişkiler içerisinde olmalarına rağmen bizatihi devlet görevine nasbedilmeyi uygun bulmadıklarını ortaya koydu.

Beri taraftan Mevlevî meşâyihın medrese, cami ve diğer tekkelerle de oldukça olumlu münasebet kurdukları anlaşılmaktadır. Postnişinlerin cami ve medreselerde *Mesnevî* dersleri vermesi, kürsî vaizliğinde bulunması, diğer tekkelerde düzenlenen çeşitli meclislerde bir araya gelmesi ve hatta bazı sanatlı faaliyetlerin sair tarikat mensuplarıyla birlikte gerçekleştirilmesi gibi olumlu irtibatlardan söz etmek mümkündür. Burada özellikle *Mesnevî*'nin İstanbul'un her kesiminden insanı birleştirici bir rolü olduğu dikkate alındığında Mevlevî postnişinlerinin ilişki yelpazesine yönelik bir fikir oluşabilir. Bu bağlamda Eyyûbî Memiş Efendi burada özellikle anılmayı hak etmektedir. Farklı tarikat mensuplarının kendisinden *Mesnevî* icazeti aldığı Memiş Efendi'nin, XVIII. asır Mevlevî meşâyihı arasında yetiştirdiği mesnevîhan kitlesiyle üç asra yaklaşan bir tesirinin bulunduğu ve bu kitle kanalıyla Şeyh Gâlib'i dolaylı olarak etkilediği saptanmıştır.

Mevlevî postnişinlerin günümüzle kurduğu ilişkilere baktığımızda Nâyî Osman Dede ve Şeyh Gâlib'in muhtelif bağlamlarda günümüz insanıyla münasebetinin devam ettiği görülmektedir. *Mi'râciyye* geleneği halen belli başlı mekânlarda Mi'râc kandillerinde okunmaya devam etmekte ve okunması için tahsis edilen vakıflar hayatiyetini sürdürmektedir. Diğer taraftan Şeyh Gâlib, ürettiği yeni hayaller, tedâîler, mazmunlar kısaca "tâze kelâm"ıyla halen edip ve şâirlerimizi etkilemeye devam etmektedir. Günümüzün birçok meşhur şair ve edebiyat adamlarının eserlerinde Şeyh Gâlib'in izlerini bulmak mümkündür.

Sonuç olarak, Çelebilik Makamı'nın İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına atama yapacakları şeyhleri, daha çok İstanbul'da "dede" unvanı alıp muhiti tanıyan, meşhur şeyh ailelerine müntesip olan ve kârî-i *Mesnevî* hizmetinde bulunanlardan seçtikleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan mevzubahis asra örnekleri kısmen yansımış olsa da Çelebi Efendi'nin bir şeyhi azletme kararına yönelmesinin siyasî ve iktisadî başta olmak üzere sosyal, çevresel ve tasavvufî faktörlerden ileri geldiği ve böylece geniş bir düzlemde muhtelif nedenlerden kaynaklanabileceği anlaşılmıştır. Telif edilen eserlere gelince XVIII. asır Mevlevî meşâyihinin farklı sahalarda kalem oynattıkları görülmekle birlikte dinî sahada telif edilen eserlerde *Mesnevî* şerhi ve Mevlevîliğin âdâbına ağırlık verildiği fark edilmektedir. *Mesnevî* ve Mevlevîlik kapsamında Şeyh Gâlib, Zühdi Yusuf Dede, Peçevizâde Ahmed Dede kalem oynatan postnişinler arasındadır. Şeyh Gâlib'in *es-Sohbetü's-sâfiyye* eseriyle Mevlevî âdâb ve erkân literatürüne yeni bir anlatım kazandırdığı görülmektedir. Safî Mûsâ Dede ise fıkıh ve dil alanında yaptığı katkılarla diğer postnişinlerden ayrılmaktadır. Yine Şeyh Gâlib yaşadığı asırda olduğu gibi günümüze kadar tesiri devam eden ve akademik-popüler ilginin kendisinde yoğunlaştığı bir postnişin olarak temayüz etmektedir. Bununla birlikte din, edebiyat ve mûsikî olmak üzere üç farklı kategoride kaleme aldığı 7 eseriyle Nâyî Osman Dede'nin, XVIII. asır Mevlevî meşâyihî arasında en fazla telife sahip postnişin olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra meşk usûlüyle mûsikînin ilerlediği bir dönemde mûsikî nazariyatına ilişkin eserler kaleme alması, Merâgî'den bu yana kullanılan notayı kendine has bir üslûbla yorumlayarak kaydetmesi ve böylece birçok eserin tarihe karışmasını engellemesi onun mûsikî sahasında müstesna bir deha olmasını sağlamıştır. Bütün bunların ve ilmî-nesebî bağlantılarının yanı sıra *Mi'râciyye*'si ile halen günümüz insanıyla irtibatını sürdürmesi Nâyî Osman Dede'yi diğer Mevlevî meşâyihinden farklı kılmaktadır. Bu açılardan onu XVIII. asır Mevlevî postnişinleri arasında zirve şahsiyet olarak kabul etmek mümkündür. Nâyî Osman Dede'yi zirve şahsiyet olarak değerlendirmemizi mümkün kılan diğer önemli sebep de ortaya koyduğu eser ile yeni bir meslek türünün oluşmasına katkı sağlamasıdır. Nitekim *Mi'râciyye* ile Nâyî Osman Dede, Osmanlı toplumunda mirâciyyehanlık denilen bir mesleğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Son olarak farklı asırlar, farklı şehirler üzerine yapılacak çalışmalarla Mevlevîliğin tarih içerisindeki görünümünün daha da belirginleşeceği ve böylece entelektüel tarihimizi oluşturan parçaların birleştirmeye imkan sağlayacağını ifade etmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- “Âsitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse’de Kâ’in el-Ân Mevcûd ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerif Günleri Beyân Olunur”, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhane, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri* içinde, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret, 2003, 209-221.
- “Dârü’s-saltanati’l-aliyye’de Zâviyenin Olan Meşâyih-ı Zevî’l-ihtirâm Dâ’îlerinin Defteri ve Hayrâtı”, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhane, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri* içinde, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret, 2003, 223-232.
- Ahmed Efendi, *Rûznâme: III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan*, nşr. Sema Arıkan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Aka, İsmail, “Hândmîr”, *DİA*, 1997, XV, 550-552.
- Akar, Metin, “Nayi Osman Dede ve Mi’râciye’si”, *SÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1981): 1-16.
- Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi’râc-nâmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Akdoğan, Bayram, *İsmâil-i Ankaravî ve Mûsikî Risâlesi: Mevlevîlik ve Mûsikî*, İstanbul: Rağbet, 2009.
- Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, İstanbul: Beyan, 2002.
- Akkach, Samer, *Letters of a Sufi Scholar: The Correspondence of ‘Abd al-Ghan al-Nabulsi (1641-1731)*, Leiden: Brill, 2010.
- Aksoy, Arif Edip, *Ahmed Halis Dede Tufeylî Menâkıbı’l-Kibârî’l-Mevlevî Fî-Menkabeti Hazreti’ş-Şeyhi’s-Sâkibi’l-Ma’nevî (İnceleme-Tenkitli Metin)* (doktora tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Aksoy, Bülent, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî*, İstanbul: Pan, 2003.
- Algar, Hamid, “Hâlidîyye”, *DİA*, 1997, XV, 295-296
- Algar, Hamid, “Molla”, *DİA*, 2005, XXX, 238.
- Altunel, Melek, *Neyyir Abdülhalim Dede Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni* (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, 1995.
- Ambrosio, Alberto Fabio, *Bir Mevlevînin Hayatı: 17. Yüzyılda Sufilik Öğretisi ve Âyinleri*, trc. Ayşe Meral, İstanbul: Kitap, 2012.

- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Minhâcü'l-fukarâ*, haz. Sâfi Arpaguş, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Ankaravî, İsmail, “Hüccetü’s-semâ”, *Mevlevîler Yolu*, haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Şule Yayınları, 2012, s. 381-403.
- Arı, Ahmet, *Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu: Sâkîb Dede ve Dîvanı*, Ankara: Akçağ, 2003.
- Arslan, Fazlı, “18. Yüzyıl Osmanlı Mûsiki Mirası Üstüne Bazı Mûlahazalar ve Müneccimbaşî Ahmed Dede’nin (v. 1702) Mûsikî Risâlesi”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûna Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, I-II, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, 319-335
- Asiye Hatun, *Rüya Mektupları*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.
- Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu‘arâ*, haz. Filiz Kılıç, I-III cilt, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Ata, Muhammed Şükrü b. Ahmed, *Müntehâbât-ı Mesnevî*, İstanbul: Şems Matbaası, 1328.
- Atar, Fahrettin, “Azil”, *DİA*, 1991, IV, 326.
- Atâyî, Nev‘îzâde, *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-şakâ‘ik*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1970.
- Atılgan, Sevey Okay, “Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi”, *Dini Araştırmalar*, 13/36 (2010): 47-68.
- Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul: Seha, 1986.
- Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin, *Hadikatü’l-cevâmi: İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin, *Vefeyât-ı Ayvansarayî (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Ramazan Ekinci, ed. Âdem Ceyhan, İstanbul: Buhara Yayıncılık, 2013.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Yaşayan Şeyh Galib”, *Şeyh Galib Kitabı* içinde, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995, 143-149.
- Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2011.

- Azmî Dede, Hüseyin, “Beyânü’l-makâsîd”, *Gelibolu’dan Kahire’ye Bir Ömür Son Devir Mevlevîlerinden Hüseyin Azmî Dede –Hâl Tercümesi ve Risâleleri* içinde, haz. Sâfi Arpaguş, İstanbul: İFAV, 2014, 149-163.
- Azmî Dede, Hüseyin, “Nuhbetü’l-âdâb”, *Gelibolu’dan Kahire’ye Bir Ömür Son Devir Mevlevîlerinden Hüseyin Azmî Dede –Hâl Tercümesi ve Risâleleri* içinde, haz. Sâfi Arpaguş, İstanbul: İFAV, 2014, 165-175.
- Azmî Dede, Hüseyin, *Miftâhu’l-kulûb*, Safi Arpaguş, *Gelibolu’dan Kahire’ye Bir Ömür* içinde, haz. Sâfi Arpaguş, İstanbul: İFAV, 2014, 176-83.
- Bâdî Efendi, Ahmed, *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne’si*, haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hedyyetü’l-ârifîn*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara: MEB, 1955, I-II.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, I-II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Bardakoğlu, Ali, “Ferâiz”, *DİA*, 1995, XXII, 363.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdulhamid I (AE.SABH.I.), 16/1378.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdulhamid I (AE.SABH.I.)75/5202.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.), 118/8588.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.), 191/14924.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.), 182/14148.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST.II.), 4/393.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), 184/14482.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), 33/2266.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III),1/22.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 350/20106.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafî Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d), 119/1796.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 203/10130.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 219/10907.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 250/12587.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 285/14510.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 314/15958.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 37/1845.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 39/1949.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 483/24425.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 533/26935.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 570/28778.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 582/29383.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C. EV.), 633/31907.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maarif (C.MF.), 98/4871.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (C.NF.), 37/1828.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1467/69.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 19/863.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Tevcihat (İE.TCT.), 17/1852.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Tevcihat (İE.TCT.), 25/2651.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Vakıf (İE.EV.), 26/3065.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 2439/0052.
- Başer, Hacı Bayram, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*, İstanbul: Klasik, 2017.
- Bayar, Muharrem. “Bolvadin Mevlevihanesi ve Pendârî Kâârî Ahmet Dede”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2 (1996): 225-231.
- Bayramoğlu, Fuat- Azamat, Nihat, “Bayramiyye”, 1992, V, 269-273.
- Behar, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz: Geleneksel Osmanlı/Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal*, İstanbul: Yapı Kredi, 2006.
- Benlioğlu, İbrahim, *XVII ve XVIII. Yüzyıl Bursa’da Yetişen Mûsikîşinaslar* (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi, 1998.
- Benlioğlu, Selman, “Sarayda Düzenlenen Tarikat Âyinleri Işığında III. Selim’in Tekke Müziğiyle İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 20/37 (2018): 1-20.

- Benlioğlu, Selman, *Saray ve Mûsikî: III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Mûsikînin Himayesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Beşiroğlu, Şehvar, “Sultan III. Selim ve Besteleri”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: TDV, 2010, 653-664.
- Bilgegil, M. Kaya, “Hüsn ü Aşk'a Dair”, *Hüsn ü Aşk*, haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan, 9. bs., İstanbul: Dergah, 2015.
- Bulut, Halil İbrahim, *Nübüvvetin İspatında Mucize*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kitâbü'l-envâr: Tasavvufî Meseleler*, haz. Naim Avan, İstanbul: İnsan, 1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kitâbü'n-netîce*, trc. Ali Namlı-İmdat Yavaş, I, İstanbul: İnsan, 1997.
- Bursevî, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral, 1972.
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefhâtü'l-üns*, trc. Lamiî Çelebi, İstanbul: Marifet, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, 3.bs., İstanbul: Marifet, 2005.
- Cemil, Mesut, “Mevlevî Mûsikîsi”, *Mûsikî Mecmuası*, sayı: 190 (Aralık 1963).
- Cevdet Paşa, Ahmed, *Tarih-i Cevdet*, haz. Sadık Emre Karakuş-Murat Babuçoğlu, İstanbul: TOBB, 2017.
- Cevdet Paşa, Ahmed, *Tarih-i Cevdet*, haz. Şevki Nezihi Aykut-Abdülkadir Özcan, II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü, 2006.
- Ceyhan, Semih, “Mesnevî”, *DİA*, 2004, XXIX, 325-334.
- Ceyhan, Semih, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (doktora tezi), Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Chittick, W.C., “The Five Divine Presences: From al-Qunawi to al-Qaysari”, *The Muslim World*, 72/2 (2007): 107-128.
- Cinlioğlu, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I-IV, Tokat: y.y. 1973.
- Çakır, Müjgan, *Mucizeler Kitabı: Klasik Türk Edebiyatında Müstakil Mucizat Metinleri*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Çakır, Müjgan, *Nâyî Osman Dede: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-i'câz fi'l-mu'cizâti'l-mümtâz'ı* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, 1998.

- Çalışır, Ahmet, *Beste-i Kadimden Beste-i Cedîd'e (Meydan Görmüş) Mevlevî Ayinleri*, Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- Çelebi, Celâleddin, “Çelebi Efendi”, *DİA*, 1993, XVIII, 262.
- Çelebizâde, İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 3 cilt. İstanbul: Klasik, 2013.
- Çelik, İsa, “Klasiklerimiz *Mesnevî-i Manevî*”, *Tasavvuf Dergisi Mevlâna Özel Sayısı*, 14 (2005): 661-696.
- Çeşmizâde, Mustafa Reşid, *Çeşmizâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959.
- Çetin, Nihat M., “Ahmet Haşim’in Kaynakları Hakkında Bir Deneme”, *Türkiyat Mecmuası*, 11 (1954): 183-212.
- Çetin, Nuran, “Şah Sultan Tekkesi’nin Tasavvuf Tarihindeki Seyri”, *Sufî Araştırmaları*, 16/77-104.
- Çevikoğlu, Timuçin, *Mevlevî Ayinleri Usûller ve Arûz*, I-II, Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011.
- Çıpan, Mustafa, *Dîvâne Mehmed Çelebi (Afyon Mevlevîhânesi Şeyhi)*, Konya: İl Kültür Turizm Yayınları, 2002, 2. bs.
- Çoban, Ali, “Mufasssal Bir Kitabın Müfid ve Muhtasar Bir Kitabı Olarak Cezire-i Mesnevî ve Şerhleri”, *Akademiar Dergisi*, 1 (2016): 167-202.
- Çoban, Ali, *Cezîre-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü* (doktora tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- D’Ohsson, M. De M., *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zehran Yüksel, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Dayıoğlu, Server, *Galata Mevlevîhanesi*, Ankara: Yeni Avrasya, 2003.
- De Jong, Frederick, “The Takiya of Mawlawiyya in Tripolis”, *Osmanlı Araştırmaları*, 14 (1994): 91-100.
- Demir, Hilmi, “Tedvin Dönemi ve Anlamın Kökeni”, *Dini Araştırmalar*, ½ (1998): 137-163.
- Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri: Dün Bursa*, İstanbul: Graphis Matbaa, 2000.
- Demirel, Şener, “Mesnevî’nin Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007): 469-504.
- Demirel, Şener, *Dinle Neyden: Mesnevî’nin ilk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık, 2009.
- Demirli, Ekrem, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalcı, 2009.

- Demirli, Ekrem, *Şair Sûfiler: Mevlana, Yunus Emre ve Niyazi-i Mısırî Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
- Demirli, Ekrem, *Tasavvufun Altın Çağı: Konevî ve Takipçileri*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
- Dişiaçık, Nilgün Doğrusöz-Uslu, Recep, *Abdülbaki Nâsır Dede'nin Müzik Yazısı "Tahririye"*, İstanbul: TMD Konservatuvarı Yayınları, 2009.
- Doğan, Abdurrahman, *Kütahya Erguniyye Mevlevihânesi*, İstanbul: Kütahya Belediyesi ve Sır Yayıncılık, 2006.
- Doğrusöz, Nilgün, "Nayi Osman Dede'nin Müzik Yazısına Dair Birkaç Belge", *Mûsikîşinas*, 8 (2006): 47-66.
- Duru, Necip Fazıl, "Batılı Seyyahların Gözüyle Dönen Dervişler", http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/necip_fazil_duru_donon_dervisler.pdf. Erişim Tarihi: 15.02.2019.
- Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, II, İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, II, İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Ekrem, Mehmet Ali, "Dimitriye Kantemir Gözüyle Mevlevîlik", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, 1987, 191-198.
- el-Esedî, Şeyh Peçevî Ahmed, *Hakâyık-ı Eşyâ-yı İlâhî'nin Zerrelerinden Bir Zerre*, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1770.
- el-Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Ahmed Şemseddin, 2 bs., Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2011; *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Enver, Ali, *Mevlevî Şâirler: Semâhane-i Edeb*, haz. Tahir Hafizoğlu, İstanbul: İnsan, 2010.
- Erdoğan, Mustafa, "Kütahya'dan İstanbul'a Uzanan İrfan Köprüsü: Seyyid Ebubekir Dede ve Ahfâdî", *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği*, ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıgılı, Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015.
- Erdoğan, Mustafa, "Yenikapı Mevlevihanesi'yle İlgili Kaynaklara Bir İlâve: Kemâleddin Efendi'nin *Terâcim-i Ahvâl'i*", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 47 (2008): 157-174.
- Erdoğan, Mustafa, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi Abdülbaki Baykara Dede: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, İstanbul: Dergah, 2003.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Şeyh Galib Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1935.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Şeyh Galip*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.
- Erguner, Süleyman, “Nayi Osman Dede”, *DİA*, 2007, XXXIII, 461-462.
- Erguner, Süleyman, “XVIII. Yüzyılda Ney ve Neyzenler”, *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye, X, 691-706.
- Es’ad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, haz. Rıza Oğraş, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>)
- Esrâr Dede, *Dîvan-ı Belâgat-unvân-ı Esrâr Dede*. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1257.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.
- Ezgi, Suphi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikisi*, I, İstanbul: İstanbul Konservatuarı Yayınları, 1933.
- Ezgi, Suphi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi*, III, İstanbul: İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, t.y.
- Ez-münşeat-ı Nâbi*, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 25.
- Fahreddin Dede, Hüseyin, *Müntehabât-ı Fahrî*, haz. Mehmet Akkuş, Abdülmecit İslamoğlu, Abdurrahman Adak, Ankara: Mevlâna Kültür ve Sanat Vakfı, 2010.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Yayıncılık, 1998.
- Fatin Davud, *Hâtimetü’l-eş’âr*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78460/tezkiireler.html>
- Feridüddîn-i Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Fındıklılı, İsmet Efendi. *Tekmiletü’ş-şakâik fî hakki ehli’l-hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Fındıklılı, Şemdânizâde Süleyman, *Mür’i’t-tevârih*, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Gabor Agoston, “Macaristan’da Mevlevîlik ve İslam Kültürü”, *Osmanlı Araştırmaları*, 14 (1994): 1-9.
- Gazzâlî, *el-İhyâ*, thc. Zeynüddin el-‘Irakî, I, Mısır: y.y., ty.; *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn Tercümesi*, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Cümle, ts..
- Gazzîzâde Abdüllatif, *Nakşibend Yolunun Esasları: Mergûbü’s-sâlikîn*, haz. Şaban Karaköse, İstanbul: İnsan, 2004.

- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi: A History Of Ottoman Poetry*, trc. Ali Çavuşoğlu, IV, Ankara: Akçağ, 1999.
- Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan, 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılap, 2006.
- Gülüm, Emrah, “Türk Edebiyatı’nda Miracnâmeler Üzerine Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35 (2014): 105-122.
- Gümüş, Zehra, Pîrî Paşa-zâde Mehmed b. Abdü’l-bâkî el-Cemâli’nin *Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr*”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2/3 (2007): 297-299.
- Gürer, Abdülkadir, *Şeyh Gâlib Divanı (İnceleme-Metin)* (doktora tezi), Ankara Üniversitesi, 1993.
- Halil Nuri, Vakanüvis, *Nuri Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Halman, Talat Sait, “Şeyh Gâlib ve Divan Şiirinin Değeri”, *Şeyh Galib Kitabı*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995, 187-198.
- Hammâd, Nezih, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, haz. Recep Ulusoy, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Hândmîr, Emir Mahmud, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevî: Zeyl-i Târih-i Habîb-i Siyer*, tsh. Muhammed Ali Cerahi, Tahran: Neşr-i Güstâne, 1375.
- Hândmîr, Gıyâseddin, *Habîbü’s-siyer fî ahhâri efrâdi’l-beşer*’in, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Trh, nr. 193.
- Hândmir, *Tarihu Habibi’s-siyer fî ahhâri efrâdi beşer*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran: Kitâbfuruş-i Hayyam, 1362/1983, 1-4 cilt.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Behcetü’s-seniyye: Nakşibendî Âdabı*, trc. Siraceddin Önlüer, İstanbul: Semerkand, 2015.
- Hanneman, Robert A.- Riddle, Mark, “A Brief Introduction to Analyzing Social Network Data”, *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, ed. John Scott, Peter J. Carrington, 2011, 331-339.
- Hâs, İbrahim, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002.

- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar 1*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.
- Hatipoğlu, Emrah, *Mevlevî Âyinleri: Makamlar ve Geçkiler*, İstanbul: Konya İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2011.
- Hemedânî, Hâce Yusuf-i, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-hayât)*, trc. Necdet Tosun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Hidayetoğlu, Ahmet Selahattin, *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri ve Dîvan'ının Tenkitli Metni* (doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, 1996.
- Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliyâ*, haz. Fatih Başpınar, İstanbul: Hacegan, 2011.
- Holbrook, Victoria Rowe, *Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans*, çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç, İstanbul: İletişim, 2018.
- Horata, Osman, *Esrâr Dede Hayatı Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
- Humusî, Nakib, *Tarih Tarabulus*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Işın, Ekrem, “Beşiktaş Mevlevihanesi”, *DBİA*, II, 168-171.
- Işın, Ekrem, “İstanbul’da Mevlevîlik: Bir İmparatorluk Tarikatı Üzerine Toplumsal Tarih Notları”, *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı: İstanbul’da Mevlevîlik*, haz. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Vakfı, 2007.
- Işın, Ekrem, “İstanbul’da Mevlevîlik”, *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı: İstanbul’da Mevlevîlik*, haz. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Vakfı, 2007.
- Işın, Ekrem, “Mevlevîlik”, *DBİA*, 1994, V, 425.
- Işın, Ekrem, “Yenikapı Mevlevihanesi’nin İki Vakfiyesi”, *İstanbul Araştırmaları*, 3 (1997): 95-118.
- Işın, Ekrem, “Yenikapı Mevlevihanesi”, *DBİA*, 1994, VII, 476-481.
- Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, 3. bs., İstanbul: Şule, 2002.
- İbnü'l-Arabî, *el-Hediyyetü's-seniyye fî mecmûati eş 'âri evâili ebvâbi'l-Fütûhati'l-Mekkiyye*, haz. Muhammed İbrahim Muhammed Salim, Şirketü Nevâbiğu'l-fikr, Kahire 2009.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Mustafa Şüveymi, Tunis: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1985/1405.
- İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, tlk. Ebu'l-'alâ Afîfî, Beyrut: Dârü'l-kitâbu'l-'Arabî, t.y.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin v.dğr., *Osmanlı Mûsiki Literatürü Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2003.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sadâ: Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1958.
- İnançer, Ömer Tuğrul, “İstanbul’da Tarikat Ayin ve Zikirleri”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi –Din-*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.-TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015, 5/316-340.
- İpşirli, Mehmed, “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.
- İsen, Mustafa, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, İstanbul: Yapı Kredi, 1999, 306-308.
- İskenderî, İbn Ataullah, *Tasavvufî Hikmetler: Hikem-i Atâiyye*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- İsmail Belîğ, *Nuhbetü’l-âsâr li-zeyli zübdetü’l-eş’âr*, haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- İzbudak, Veled Çelebi, *Tekke’den Meclis’e: Sıradışı Bir Çelebi’nin Anıları*, haz. Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul: Timaş, 2009.
- İzzet Molla, Keçecizâde, *Dîvan-ı Bahâr-ı Efkâr: Hazana Sürgün Bahar*, haz. Ömür Ceylan- Ozan Yılmaz, İstanbul: Kitap Sarayı, 2005.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlib Dîvanı*, Ankara: Akçağ, 1994.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2015.
- Kara, Kerim, “Mehmed Nasûhî”, *DİA*, 2003, XXVIII, 500-502.
- Kara, Mustafa, “Mîrâc, Mirâciye ve Bursalı Safiye Hâtunun Vakfiyesi”, *UÜİFD*, 7/7 (1998): 25-40.
- Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı: Hal Tercümeleri/Tarikatlar/Istılahlar*, İstanbul: Dergâh, 2005.
- Karadeniz, Ekrem, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, Ankara: Türkiye İş Bankası, t.y.
- Karakuş, Mahmut, *Bir Mutasavvîf Şair Ömer Nüzher ve Eserleri*, Konya: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.

- Kartal, Ahmet, “XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesnevîler”, *Turkish Studies*, VI/1, (2011): 211-234.
- Kaya, Bayram Ali, *Tekke Kapısı: Yenikapı Mevlevihanesi’nin İnsanları*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- Kayaalp, İsa, “Kânî”, *DİA*, 2001, XXIV, 306-307.
- Kemikli, Bilal, “Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslararası Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, 2010, 2/609-620.
- Kemikli, Bilal, “Mesnevî ve Türk İrfanı: Mesnevîhanlık Geleneği”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, bölüm ed. Ali Osman Kurt, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, 176-177.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Şeyh-i Ekber: İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 3. bs., İstanbul: Sufi Kitap, 2011.
- Kırıktaş, Yılmaz, *Nâcî Ahmed Dede Dîvânı (İnceleme – Transkripsiyonlu Metin)* (yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, 2001.
- Koca, Fatih – Turabî, Ahmet Hakkı, “Câmî Mûsikîsi”, *Türk Din Mûsikîsi*, ed. Ahmet Hakkı Turabî, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Koncu, Hanife v.dğr., *Eser-i Aşk: Şeyh Gâlib Hakkında Makaleler ve Bibliyografya*, İstanbul: Dergah, 2016.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu’l-hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın, I-IV, İstanbul: İFAV, 2011.
- Konya Mevlâna İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170/4.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976.
- Korkusuz, M. Şefik, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2016.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Tetebbu’ât-ı Edebiyya Şeyh Gâlib Hayatı –Mâbad-”, *Eser-i Aşk*, haz. Hanife Koncu, Müjgan Çakır, Leyla Alptekin Sarıoğlu, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, 415-421.
- Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü’l-behiyye fi’t-tarîkati’l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, Trabzon: Serander Yayınları, ty.
- Kreiser, Klaus, “Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler”, çev. Semih Tezcan, *Osmanlı Araştırmaları*, 14 (1994): 101-115.

- Kurnaz, Cemal- Tatçı, Mustafa, “Şeyh Hasan Ünsî (ö. 1136/1723)”, *Tasavvuf: İmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3/7 (2001): 93-116.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, er-Risâletü’l-Kuşeyriyye, thk. Abdülhalim Mahmud, Kahire: Daru’s-şâb, 1409/1989; a.mlf., *Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2009.
- Kutluk, İbrahim, “Şeyh Gâlib ve as-Sohbetü’s-sâfiyye”, *İÜEF Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, III/1-2 (1948): 37-47.
- Küçük, Sezai, “Mevlevîlik’te Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik”, *SAİFD*, 27 (2013): 95-119.
- Küçük, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S, *Osmanlı’nın Sosyo-kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 2018.
- Macit, Muhsin, *Şeyh Gâlib’in Tarih Manzumleri (İnceleme-Metin)* (yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi 1989.
- Mehmed Siraceddin, *Mecmâ-i Şuara ve Tezkire-i Üdeba*, haz. Mehmed Arslan, Sivas: y.y., 1994.
- Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu‘arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz-Müjgan Çakır-Hanife Koncu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Mehmet İpşirli, “Ahîzâde Hüseyin Efendi”, *DİA*, 1988, I, 548-549.
- Mermer, Ahmet, *Mezâkî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvan’ın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1991.
- Mete, Ayşegül, “Hindistanlı Bir Sufi: Tâceddin b. Zekerîyyâ, Yolu ve Görüşleri”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - I*, İstanbul: İLEM, 2014, 185-201.
- Mete, Ayşegül, “İstanbul’da Trabluslu Bir Şeyh Efendi: Safî Mûsâ el-Mevlevî (ö. 1157/1744)”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, 2/259-260.
- Mete, Ayşegül, “Mevlevî Mûsikişinaslar (XVIII. Yüzyıl)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/38 (2018): 165-199.
- Mete, Ayşegül, “Mübârek-nâme’de Semâ‘ Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/62 (2019): 1800-1808.
- Mevlâna Dergâhı Abdülbaki Gölpınarlı Yazmaları, nr. 46.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, 68/36-03.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, 68/36-03.

- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 176/08.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrâk Arşivi, nr. 182/39.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Yazmaları, nr. 2176.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 170,
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 172.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi, Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 85.
- Mevlâna, Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz, 2013.
- Mevlâna, Celâleddin Rûmî, *Mecalis-i seb'a*, trc. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Ney Yayınları, 2007; *Mecâlis-i Seb'a: Yedi Vaaz Sohbetler*, haz. Dilaver Güner, Konya BBY, 2008.
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, I-III, Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Mevlâna, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Nahifî Süleyman b. Abdurrahman, nşr. Es-Seyyid Ali Cevdet, tsh. Mustafa Vehbi, Kahire: Bulak Matbaa-i Âmire, 1268/1852, 1-7 cilt.
- Mevlâna, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Süleyman Nahifî, sad. Amil Çelebioğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Mevlâna Dergâhı İhtisas Kütüphanesi Hazine-i Evrak Arşivi, nr. 182/06.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan, 2003.
- Mustafa, İbrahim-Zeyyat, Ahmed Hasan-Abdülkadir, Hamid, en-Neccar, Muhammed Ali, *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, t.y.
- Müftüoğlu, Ahmed Hikmet, “Edebiyat Tetkikleri Şeyh Gâlib”, *Eser-i Aşk*, haz. Hanife Koncu v.dğr., İstanbul: Dergah, 2016, 373-388.
- Müneccimbaşı, Ahmed Dede, *Sahâifü'l-ahbâr fî vekâyi'u'l-âsâr*, trc. İsmail Erünsal, I-II, İstanbul: Tercüman 1001 Eser, t.y.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, “Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye”, *Bayramî Melâmîliğine Dair Melâmet Risaleleri*, haz. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları, 2007, 341-342.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2014.

- Nâbî, Yusuf, *Münşeât-ı Nâbî: Nâbî'nin Mektupları (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Adnan Oktay, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Nablusî, Abdülganî, *el-'Ukûdû'l-lü'lüyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 1585.
- Naci, Muallim, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ, 2000.
- Nasûhî, Mehmed Halvetî, *Seyr ü Sülûk Mektupları*, haz. Mustafa Tatçı-Abdülmecit İslamoğlu, İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Nâyî Osman Dede, *Mi'racü'n-Nebi 'Aleyhi's-selâm*, nşr. Eş-Şeyh Ali Galib, Şirket-i Mürettibiye Kütübhane ve Matbaa, 1310.
- Nâyî Osman Dede, *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî*, haz. Fares Hariri-Onur Akdoğu, İzmir: Y.y.y., 1991.
- Nâyî Osman Dede, *Risâle-i Edvâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi, 1059.
- Nesîb Dede, Yusuf, *Rişte-i Cevâhir*, İstanbul Matbaa-i Amire, 1257/1842.
- Nutkî Dede, Ali-Nâsır Dede, Abdülbâki, Defter-i Dervîşân: Yenikapı Mevlevihanesi Günlükleri, haz. Sezai Küçük-Bayram Ali Kaya, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Nüzhet, Ömer, *Menkıbetü'l-evliyâiyye fî ahvâli'r-Rızâiyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1273/1858.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Okçu, Naci, Şeyh Gâlib: *Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Dîvânının Tenkidli Metni*, I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Okudan, Rifat, *Hasan Ünsî ve Tasavvufî Görüşleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.
- Olgun, Tahir, *Çilehâne Mektupları*, haz. Cemâl Kurnaz-Gülgün Erişen, Ankara: Akçağ, 1995.
- Onur, Oral, *Edirne Mevlevihanesi*, İstanbul: Özel Yayın, 1999.
- Ögke, Ahmet, "Mevlâna'nın Mecâlis-i Seb'a'sındaki Sohbet Metodu", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Mevlâna Özel Sayısı, 14 (2005): 251-266.
- Öz, Mustafa, "Tâbersî", *DİA*, 2010, XXXIX, 325.
- Öz, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999.
- Özalp, M. Nazmi, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, İstanbul: MEB, 2000.
- Özcan, Nuri, "Abdurrahman Bahir Efendi", *DİA*, 1988, I, 158.

- Özcan, Nuri, “Ali Dede, Arabzâde”, *DİA*, 1989, II, 385-386.
- Özcan, Nuri, “İsmail Dede Efendi, Hamâmizâde”, *DİA*, 2001, XXIII, 93-95.
- Özcan, Nuri, “Mutafzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, 1989, II, 60-61.
- Özcan, Nuri, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dini Mûsiki* (doktora tezi), İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1982.
- Özcan, Tahsin, “Zeynelabidin”, *DİA*, XLIV, 366-367.
- Özçelik, Mustafa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Mevlana, Mevleviler ve Mevlevîhâneler*, İstanbul: Rumî Yayınları, 2012.
- Özdamar, Mustafa, *Dersââdet Dergâhları*, İstanbul: Kırk Kandil, 1994.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: TDV, 2017.
- Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne Ebu’l-Velîd”, *DİA*, 2000, XXI, 222-224.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, 2 bs., İstanbul: YKY, 2010.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, 2 bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi (BTMA)*, II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Mûsikî Ansiklopedisi II*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB, 1993.
- Pala, İskender, “Galib Vardur Şeyh Galib’den İçeru”, *Şeyh Gâlib Kitabı*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995, 161-174.
- Pala, İskender, *Şiirler-Şairler ve Meclisler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Peçevizâde, Ârifî Ahmed Dede, *el-‘Ukûdü’l-lü’lûyye Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1040.
- Popescu-Judet, E., *Türk Mûsikî Kültürünün Anlamları*, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1998.
- Raif, Mehmed, *Mir’ât-ı İstanbul*, haz. Günay Kut-Hatice Aynur, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1996.
- Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, haz. Sadık Erdem, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, I-II, İstanbul: Klasik, 2013.

- Resmî, Ahmed Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Ruhî Dede, *Defter-i Dervîşân*, İÜNEK Türkçe Yazmalar nr. 6765.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'asî, *Tertîbu'l-'ulûm*, trc. Zekeriya Pak, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Safâyî, Mustafa, *Tezkire-i Şafâyî*, haz. Pervin Çapan, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2005.
- Safî Mûsâ Dede, *Ta'rib-i Şâhidî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Taviloğlu, 324.
- Sahih Ahmed Dede, *Mecmu'atü't-tevârihi'l-Mevleviyye: Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, İstanbul: İnsan, 2011.
- Salgar, Fatih, *Mevlevî Âyinleri: The Music of Divine Love*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Sâlim, Mehmed, *Tezkiretü's-su'arâ*, haz. Adnan İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2005.
- Sâmî, "Şeydâ Dede", *Kâmusu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1894, VI, 2895.
- Sarıcaoglu, Fikret, "Rûznâme", *DİA*, 2008, XXXV, 278-281.
- Sarıcaoglu, Fikret, "Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı", *DİA*, 2009, XXXVII, 313-315.
- Sarıcaoglu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: TATAV yayınları, 2001.
- Sarıtaş, Murat-Beyatlı, Yasir-Özalp, Serdar-Tüfekçioğlu, Muhammed Selman-Kütük, Şaban, "18. Yüzyıl Osmanlı Merkez Topraklarında Şer'î İlimler: İstatistikî Bir İnceleme", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûna Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, 1/11-40.
- Sarıtaş, Murat-Beyatlı, Yasir-Özalp, Serdar-Tüfekçioğlu, Muhammed Selman-Kütük, Şaban, "18. Yüzyılda Osmanlı Merkez Topraklarında Kaleme Alınan Şer'î Eserler II (Alfabetik Sıralı)", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûna Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, 2/353-463.
- Semen, Gürdal, *Nesîb Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Rişte-i Cevâhir (İnceleme-Metin-İndeks)* (yüksek lisans tezi), Celal Bayar Üniversitesi, 2006.
- Serin, Muhittin, "Selahattin Gürer", 1996, XIV, 316-317.
- Sırrî Abdülbaki Dede, *Manzûme-i Mi'rac*, nşr. Tahiru'l-Mevlevî, İstanbul: Asr Matbaası, 1317.

- Sipehsalar, Feridun, *Tercüme-i Risâle-i Sipehsalar Bi-menâkıb-ı Hazret-i Hüdavendigâr*, trc. Midhad Behari Hüsami, İstanbul: Selânik Matbaası, 1331; *H. Mevlâna ve Yakınları: Sipehsâlar Risalesi*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Elest Yayınları, 2007.
- Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri İle Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Sühreverdî, Ebû Hafs, *Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-maârif*, trc. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand, 2013.
- Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi, nr. 9,
- Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa, nr. 453.
- Süreyya, SO, haz. Nuri Akbayer, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şafak, Yakup, “Mevlevîlerde Çile Esnasında Yapılan Hizmetler”, *Akademik Sayfalar (Merhaba Gazetesi)*, Konya 2006, VI, 133-135.
- Şafak, Yakup, “Mevlevîlik Yolu ve Çile Âdâbı”, *Mevlâna Ocağı*, haz. Mehmet Bayyigit, Konya: Kombassan Vakfı, 2007, 103-122.
- Şakir, Ziya, *Hazret-i Mevlâna*, nşr: Muallim Fuat Gücüyener. İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943.
- Şemseddin, Mehmed. *Yadigâr-ı Şemsî Bursa Dergâhları: I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ, 1997.
- Şeref, Abdurrahman, *Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye: Osmanlı Tarihi*, haz. M. Sait Karaçorlu, Kocaeli: Volga, 2014.
- Şeref, Abdurrahman, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye: Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, İstanbul: Gökkubbe, 2005.
- Şeyh Gâlib, *Dîvan*, haz. Naci Okçu, Ankara: DİB, 2014.
- Şeyh Gâlib, *Dîvan-ı Şeyh Gâlib*, müstensih. Muvakkıtzâde Pertev, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 67.
- Şeyh Gâlib, *es-Sohbetü's-sâfiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, nr. 3408,
- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1968.
- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*, haz. Orhan Okay-Hüseyin Ayan, 9. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Mehmet Atalay-Turgut Karabey, 2. bs., Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.

- Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fudalâ: eş-Şekâiku'n-numaniyye ve Zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan, III-IV, İstanbul: Çağrı, 1989; *Vekâyi 'u'l-fuzalâ* haz. Ramazan Ekinci, ed. Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, 2018.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Mesnevihan Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, *Tasavvuf Mevlâna Özel Sayısı* 14 (2005): 159-178.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Neccârzâde Rızâ Efendi”, *DİA*, 2006, XXXII, 483-484.
- Şimşek, Selami, “Dünden Bugüne Edirne Mevlevihanesi”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyumu Bildirileri*, 2006, 733-752.
- Tabibzâde, Mehmed, *Mecmua-i Tekâyâ: İstanbul Hankâhları Meşâyıhı*, haz. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard: Harvard Üniversitesi, 1995.
- Tadmori, Khaled, “Trabluşşam Mevlevihanesi'nin Mimarisi ve Restorasyon Projesi”, *Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2010, II/851-870.
- Tahiru'l-Mevlevî, Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri, haz. Nurcan Boşdurmaz, İstanbul: Büyüyenay, 2012.
- Tahralı, Mustafa, “Fusûsu'l-hikem, şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alakalı Bazı Meseleler”, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi* içinde, 44-46
- Talu, Hakan- Özgören, Feridun, *Aşk ile... With Love...: Hafız Kâni Karaca*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2002.
- Tanman, M. Baha (ed.), *Mevlevi Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, İstanbul: İSTEV, 2013.
- Tanman, M. Baha, “Âbid Çelebi Tekkesi”, *DİA*, 1988, 1/308.
- Tanman, M. Baha, “Galata Mevlevihanesi”, *DİA*, 1996, XIII, 317-321
- Tanman, M. Baha, “Kasımpaşa Mevlevihanesi”, *DBİA*, 1994, IV, 482-485.
- Tanman, M. Baha, “Merkez Efendi Külliyesi”, *DİA*, 2004, XXIX, 202-205.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan, 1997.
- Tanrıkorur, Cinuçen, “Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Ayini Besteciliği”, *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye, X, 707-721.
- Tanrıkorur, Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, haz. İsmail Kara v.dğr., İstanbul: Dergâh, 2003.
- Tanrıkorur, Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, “Tokat Mevlevihanesi”, *DİA*, 2012, XLI, 228.

- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri* (doktora tezi), Konya Selçuk Üniversitesi, 2000, 1-3 cilt.
- Taştan, Erdoğan, “Şeyh Gâlib ve Yayınlanmamış Şiirleri”, *Turkish Studies*, Volume 7/4 (2012): 2825-2855.
- Taylesanizâde, Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı 1785-1789*, haz. Feridun Emecen, İstanbul: Tatar Yayınları, 2003.
- Tayyarzade Ata, *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, I-II, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Tokadî, İzzet, *Tuhfe-i İzzet Berâ-yı Tarib-i Şâhidî*, İÜNEK nr. 1281.
- Top, Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İstanbul: İnsan, 2007.
- Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nailî*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Türinay, Necmettin, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: *Hüsn ü Aşk*”, *Şeyh Gâlib Kitabı*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995, 87-122.
- Uludağ, Süleyman, “Abdal Mehmed”, *DİA*, 1988, 1, 63.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2005.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh, 2014.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili I: Mürşid-Mürîd-Yol*, İstanbul: Mavi, 2006.
- Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, XXIX, 467
- Uzluk, Şahabettin, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1957.
- Uzun, Mustafa, “Abdülbâkî Ârif Efendi”, *DİA*, 1988, I, 197
- Uzun, Mustafa, “Miraciyye”, *DİA*, 2005, XXX, 135-140
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 4/2, 2. bs., Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1983.
- Ülkü, Feyzullah Sacit, “Ahmet Haşim Hayallerini Kimlerden Aldı?” *Ülkü*, , 17 (1941): 17-24.

- Ünsî, Hasan Şabanî, *Kelâm-ı Azîz: Bir Erenin Söyledikleri*, çev. Mustafa Tatçı-Cemâl Kurnaz, İstanbul: Sufi Kitap, 2011.
- Ünver, İsmail, “Galata Mevlevî-hânesi Şeyhleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 14 (1994): 195-219.
- Ünzile Çuhadar, *İstanbul Mevlevîhanelerindeki Mûsikişinas Şeyhler (Hayatı ve Eserleri)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, 1999.
- Üsküdarî, İsmail Hakkı Behcetî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1976.
- Üsküdarî, Münib, “Mecmua-i Tekâyâ”, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhane, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret, 2003, 187-207.
- Üzüm, İlyas, “Molla Kâbız”, *DİA*, 2005, 30/254-255.
- Vahyî, Mustafa, “ed-Dürretü'l-'azîziyye fi'l-fevâidi'l-kaviyye”, *Mevlevîlikte Manevi Eğitim*, haz. Safi Arpaguş, Vefa Yayınları 2009.
- Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lugati*, haz. Mustafa Koç-Eyyüb Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Vâsıf Efendi, *Mecmu'a-i Medâyah-i Mevlâna: Osmanlı Şiirinde Mevlâna ve Mevlevîlik Övgüleri*, haz. Ahmet Mermer v.dğr., Ankara: TDV, 2009.
- Vâsıf, Ahmed Efendi, *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Vâsıf, Ahmed Efendi, *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr: Vâsıf Tarihi*, İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1219.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, I-V, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, *Vâkıât-Keşf Günlüğü: İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, haz. Abdullah Taha Orhan, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Veled Çelebi, “Tarîh-i Edebiyata Bir Nazar: Gâlib Dede Kimdir”, *Eser-i Aşk*, haz. Hanife Koncu, Müjgan Çakır, Leyla Alptekin Sarıoğlu, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, 365-372.
- Wasserman, Stanley-Faust, Katherine, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, 2009.
- Yavaşca, Alâeddin, *Türk Mûsikisinde Kompozisyon ve Beste biçimleri*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2002.
- Yazar, İlyas, *Kânî Divânı Tenkidli Metni ve Tahlili*, İstanbul: Libra, 2010.

- Yazıcı, Mehmet Yunus, *Peçevî Şeyh Ârif Ahmed Dede ve Ukûdü'l-lü'lü'ye fî tariki's-sâdeti'l-Mevleviyye Tercümesi* (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, 2016.
- Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi, t.y.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *DİA*, XLII, 481.
- Yerinde, Adem, "Mîrgâniyye", *DİA*, 2005, XXX, 154-156.
- Yeşilzâde, Mehmed Sâhib Erzurumî, Rehber-i Tekâya, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhane, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretları*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret, 2003.
- Yetik, Erhan, *İsmâil-i Ankaravî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İşaret, 1992.
- Yılmaz, Necdet, "Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi'ne Şeyh Tayini", *III. Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyumu Bildirileri Cilt 2*, ed. Hasan Kamil Yılmaz, 2006, 95-100.
- Yumerov, Aydan, "Bir Osmanlı Şehri Olarak Filibe ve Filibe Mevlevihanesi", *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2004): 193-211.
- Yusuf b. Ahmed el-Mevlevî, *el-Menhecu'l-kavî: Muhtârâr mine'l-Mesneviyyi'l-ma'nevî*, haz. Mucteba Muradi, Konya: Mevlâna Social Research Center Publication, 2013.
- Yüce, Süleyman, *Atâyî (Nevâlizâde) Dîvanı* (yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, 2010.
- Yücel, Erdem, *İstanbul Mevlevihaneleri*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2004.
- Yücer, Hür Mahmut, "İstanbul'da Mesnevîhanlık Geleneği ve Mesnevîhaneler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi –Din-*, Proje Yöneticisi M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.- TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015, 5/257, 259, 261.
- Yücer, Hür Mahmut, *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Yücer, Hür Mahmut. "Eyüp'te Hâtûniye Tekkesi ve *Tenşîtu'l-muhibbîn bi-Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin*", *Tasavvuf*, 10 (2003): 219-249.
- Yüksel, Hasan, "Tokat Mevlevihanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2/2 (1996): 63-64.

Zavotçu, Gencay, *Rıza Tezkiresi (İnceleme Metin)*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2009.

Zekaizâde Ahmed vdğr., *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri XXI*, İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, 1937.

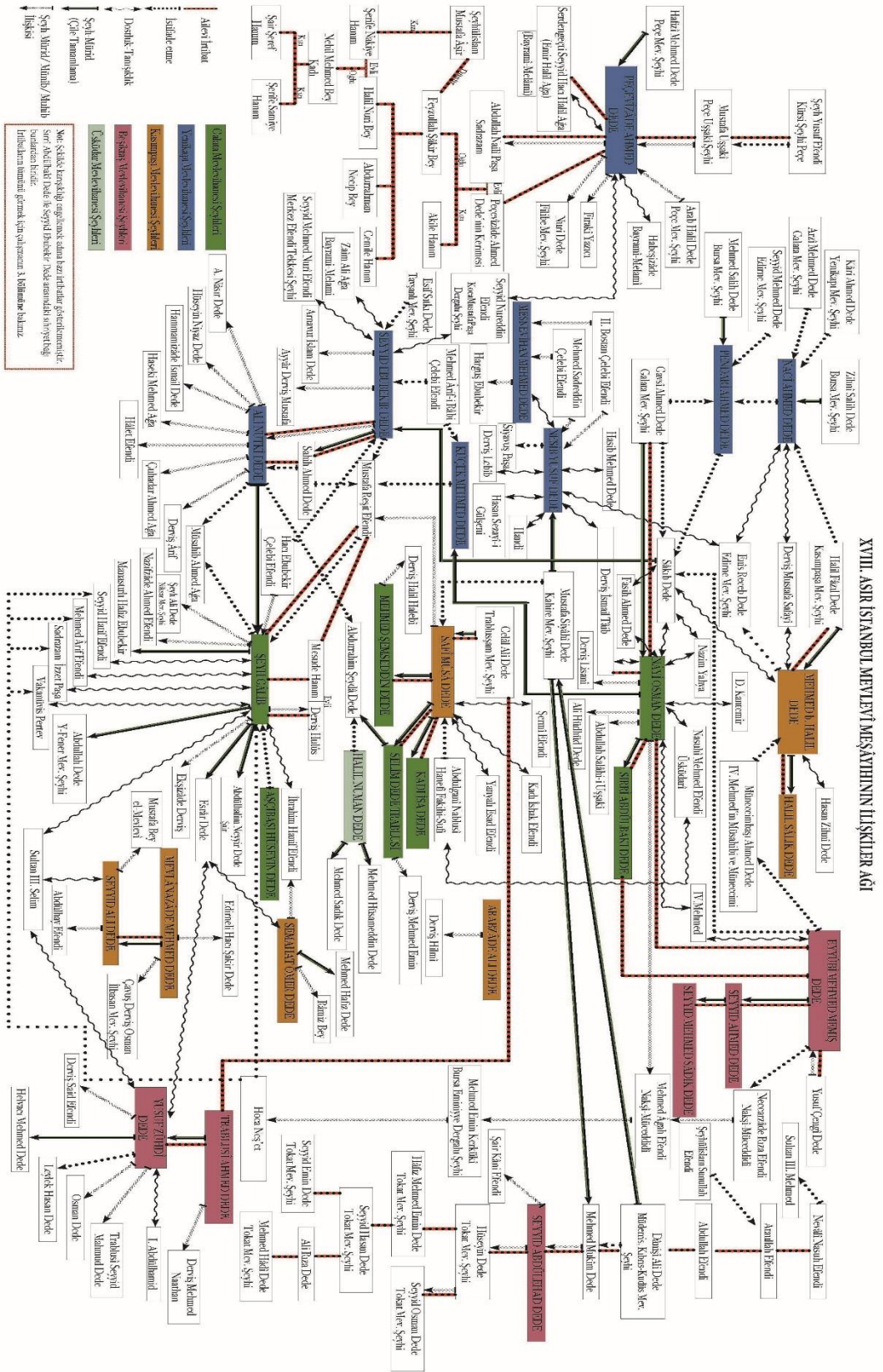
Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harâbât*, 2 bs., Konstantiniyye: Matbaa-i Ebüzziya, 1311.

Ziya, İhtifalci Mehmed, “Şeyh Gâlib İhtifali Münasebetiyle”, *İkdam*, 25 Ocak 1336.

Ziya, İhtifalci Mehmed, *Yenikapı Mevlevihanesi*, haz. Murat Karavelioğlu, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Zühdi, Yusuf Dede, *el-Menhecü'l-kavî litullâbi'l-Mesnevî*, Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1289/1872.

ÖZGEÇMİŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2009 yılında mezun oldu. Erasmus Programı kapsamında Hollanda Radboud University Nijmegen'da 2008-2009 Güz Dönemini tamamladı. 2011-2013 yılları arasında Konya Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. Yüksek lisansını *Tâceddin b. Zekerıyyâ el-Osmânî el-Hindî ve Âdâbü'l-meşîha ve'l-mürîdîn Eserinin Tahkik ve Tahlili* başlıklı teziyle 2012 yılında Sakarya Üniversitesi'nde tamamladı. Marmara Üniversitesi'nde başladığı doktora eğitimine görev nedeniyle Sakarya Üniversitesi'nde devam etti. 2013'ten bugüne Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilimdalı'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Ayşegül Mete, ayrıca 2012 yılından bu yana TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) AYP Araştırmacısıdır.